III
22168

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

4

ЖИТИЕПИСНИ ТВОРБИ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

В СЕДЕМ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Боньо Ст. Ангелов, Лиляна Грашева,
Петър Динеков, Климентина Иванова,
Стефан Кожухаров, Куйо Куев,
Светлина Николова, Донка Петканова

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

III 22168 лит

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ТОМ ЧЕТВЪРТИ

ЖИТИЕПИСНИ ТВОРБИ

СЪСТАВИТЕЛСТВО И РЕДАКЦИЯ
КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА

ЧИТАЛИЯ

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ, 1986

В579878

На големия изследовател
на старата
българска литература
акад. Д. С. Лихачов
по случай
неговата осемдесетгодишнина

ПРОВЕРКА
2021

ПРОВЕРКА
2009 г. 2010

Ш 22168 а
Б 3316/87

© Издателство «Български писател», 1986
c/o Jusautor, Sofia

ЖИТИЯТА
В СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

«Всяка привечер сядах на столчето си на двора, сред босилека и щира, и четях на висок глас какви мъченичества бяха изстрадали светците, за да спасят душата си. Съседките се събираха с ръкоделията си. . . и слушаха. И полека-лека из двора се разнасяха ридания заради мъченията и страданията на светците. . . В детското ми въображение се разстилаха далечни морета, кораби тръгваха тайно, манастири проблясваха сред скалите, лъвове носеха вода на отшелниците, главата ми преливаше от палми и камили, блудници се мъчеха да влязат в църква, огнени колесници възлизаха в небесата, весело кънтяха пустините от налъмчета и женски смях, Изкушението, предрешено като благодушен свети Василий, пристигаше и донасяше дарове на отшелниците — яденета, злато, жени; но те бяха впили взор само в бога и Изкушението се пръждосваше.

Да бъдеш твърд, търпелив, да пренебрегваш щастието, да не се боиш от смъртта, да търсиш отвъд този свят висшето благо, ето какъв зов се надигаше непоколебимо от тези евтини брошурки и поучаваше детското ми сърце.»[1]

Съвременният читател, комуто липсва и емоционална, и познавателна «настройка», за да проникне всецяло в художествения свят на житието, би могъл да приеме цитирания пасаж като своеобразен ключ към познание за този жанр, създаден от средновековното светоусещане, подчинен на средновековната естетика.

Читателят ще долови, че героите на житийните разкази не въздействуват всеки поотделно дори на най-живото детско въображение. Не е споменато нито едно име, нито един открояващ се образ. Окървавени, но непреклонни мъченици, неподдаващи се на изкушение отшелници, смиреномъдри монаси, игумени, епископи, каещи се блудници, криещи се в просешката дреха на нищелюбието знатни младежи — всички се сливат всеки според своя тип — свети сенки, без индивидуалност, но безкрайно внушителни, всеки с «жестовете» на своя тип, подвизаващи се сред приличащи си пустини и напомнящи един за друг манастири.

---

[1] Никос Казандзакис. Рапорт пред Ел Греко. С., 1984, с. 70—71.

Читателят ще открие и силата на въздействието на житията, за да осъзнае още веднъж, че в житията човешкото сърце няма да намери забава, нито умът — развлечение. Деянията на апостоли и пророци, отшелници и патриарси, както и разказите за извършените след смъртта им чудеса са предназначени да поучават, да наставляват. Тяхната цел е да посочат спасителния път — «висшето благо» отвъд този свят. Чрез житията в човешкото поведение се внася идеалното и божественото и така разказът за светеца влиза в друга ценностна система, в която единичното «какво е направил или изпитал Алкивиад» не интересува нито автора, нито неговия адресат. Разнасящите се ридания бележат характера на онова особено умиление и благоговеен трепет, с които средновековният човек откликва на литературните внушения на житието. В такава атмосфера са недопустими веселите искрици на хумора, несериозното отношение към текста, шеговитата оценка на героя. Житието е словесна икона и всички изобразителни средства моделират съзнанието, за да бъде тя посредница в задължителната за средновековното съзнание устременост към небето.

С житията църквата възпитава поколения след поколения, привлича масовия читател чрез «съпричастието» му в подвига на светеца, чрез атмосферата на умиротворено удовлетворение от висшата справедливост, отреждаща неземен живот за земната борба с греха.

Но какво всъщност представлява житието като жанр в рамките на средновековната литература и какви са неговите художествени постижения в старата българска книжнина?

Житието (гр. βίος, лат. vita) спада към агиографията (от ἅγιος — светец и γράφω — пиша), т. е. към повествователната литература, чийто предмет на изображение е канонизираната от църквата, призната за религиозен и нравствен еталон личност. Към агиографията в по-широкото разбиране на този термин се причисляват и похвалните слова в чест на светците (т. нар. панегирици), които принадлежат към жанровата група на ораторската проза, но са тясно свързани, както ще видим, и с житията. Тук ще приемем най-тесните граници на термина «агиография» и ще го употребяваме като синоним на две жанрови подгрупи — житията и разказите за пренасяне на мощите на светците.

Жанрът на житията се заражда със зараждането на християнската религия. Първите му форми са т. нар. «мартирии» (от гр. μάρτυς — свидетел), т. е. кратки свидетелства в писмена форма за хора, пострадали при гоненията срещу християните (II—IV в.), изложени според съдебни протоколи на съдилищата на някои области от Римската империя и според свидетелски показания. Истинска литературна форма «мартириите» получават след Никейския събор (325), когато християнството фактически е признато за държавна религия и когато култът към светците става общозадължителен, а четенето на възпоминания за загиналите мъченици — дълг на църковната община. Тогава именно се създава и започва да се попълва календарът на светците, който установява тематичния кръг

на житийната литература. Жития се пишат и четат навсякъде, където християнството се налага като религия. Породен от духовните нужди на Изтока, този жанр по-късно заема значително място в книжнината на западните народи; на Запад житията се пишат главно на латински език, придобиват свой облик и се градят в традиция, различна от византийската.

В литературата на православните народи житийният жанр е изключително популярен. Тази популярност се изразява в две насоки. На първо място в книжнината на всеки народ се усвоява общ репертоар, който се възприема най-активно от всички слоеве на населението. Житията и легендите за особено почитаните светци се наслагват над фолклорното съзнание и се обогатяват с някои елементи, специфични само за определена етническа група. Създаденият общохристиянски фонд от житийни творби обслужва всички народи в сферата на византийското православие и се преплита с културата обредност, характерна за всеки от тях. Светци като великомъченик Георги, великомъченик Димитър, Теодор Тирон, Йоан Кръстител, мъченица Параскева и т. н. имат определена «народна» функция в културата на средновековна България.

Същевременно на фона на общохристиянската житийна литература всеки народ създава агиографски персонаж — отражение на неговите духовни търсения и на историческата му съдба.

Както всички жанрове в средновековната литература, така и житийният жанр има определена делова функция. Житията не възникват случайно, по волята на отделен автор. Те са обвързани със социален поръчител (църквата) и са насочени към определен адресат. Именно деловото им предназначение диктува формалните особености на отделните жанрови подгрупи. Непосредствено с богослужението са свързани т. нар. кратки или проложни жития[2], излагащи в сбита форма известията за светеца, т. е. основанията за включването на личността към кръга на светците. Кратките (проложните) жития се четат по време на службата в чест на светеца след шестата песен на канона (вид химнична поезия). Пространните жития са предназначени за корпоративно четене (в манастирската трапезария например); те са и най-разпространените индивидуални четива. Някои блестящо написани риторични жития могат да заместят амвонната проповед. В зависимост от тези функции житийните произведения се изграждат различно. Проложните жития предават фабулата, про-

[2] Проложните (кратки) жития са получили названието си от славянското име на сборника, в който се поместват — «Пролог» и оттам — проложни жития. В пролозите житията се поместват в календарен ред за всяко число от месеца, от началото на църковната година, която започва от 1 септември. Термините «кратко» и «проложно» се употребяват като еднозначни, но трябва да направя уговорката, че съществуват кратки извлечения от пространни житиеписни творби, които не се включват в пролозите и имат други функции.

странните жития разгръщат фабулата в сюжет, в пространно повествование.[3]

Общите принципи за изграждане на агиографската проза са дифинирани в немногобройните трудове, посветени на отделните агиографски жанрове или в по-общи изследвания върху средновековната поетика[4]. Художественото обобщение в агиографията се постига чрез изображение на нормативния идеал, който съчетава художествена и гносеологична функция. В основата на агиографския модел стои образът на човека до грехопадението. Нормативният идеал е проекция на обратния път — битието и грехът се преодоляват и се превръщат в небитие и нетление. Основа за изграждане на нормативния идеал са религиозно-митологичните образи, създадени в старозаветните и новозаветните книги.

Последователната идеализация[5] като тип изображение се проявява преди всичко чрез изборността на фактите, които са известни на писателя. Тази изборност се ръководи от императивите на религиозно-нравствения идеал. Включват се само ония черти и качества, които имат покритие в образа норма. Според И. П. Ерьомин житието изобразява «не действителността, а породените от нея идеали»[6]. Последователната идеализация поражда още една особеност на житийното повествование — то е подчинено на принципа на илюстративността, според който реалните факти или отделни епизоди от жизнения път на героя са обект на художествено претворяване дотолкова, доколкото служат за илюстрация на

---

[3] Кр. Станчев. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С., 1985, с. 86.

[4] От тях ще посоча само: В. О. Ключевский. Древнерусские жития святых как исторический источник. Москва, 1871; H. Delehaye. Les légendes hagiographiques. Bruxelles, 1905; Д. Шестаков. Исследования в области греческих народных сказаний о святых. Варшава, 1910; Хр. Лопарев. Византийские жития святых VIII—IX веков. — Византийский временник, XVII, XVIII, XIX, 1911, 1913, 1915; П. Безобразов. Византийские сказания. Юрьев, 1917; А. П. Рудаков. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. Москва, 1917; H. Delehaye. Les Passions des martyrs et les genres littéraires. Bruxelles, 1921 (2 ed. 1966); от същия автор. Les origines du culte des Martyrs. Bruxelles, 1925 (2 ed. 1933); от същия автор. Mélanges d'hagiographie grecque et latine. Bruxelles, 1966; Д. С. Лихачев. Человек в литературе древней Руси. Москва — Ленинград, 1958 (2 изд. 1970); Истоки русской беллетристики. Ленинград, 1970, с. 67—107; 208—262; С. Полякова. Византийские легенды как литературное явление. — Византийские легенды. Москва — Ленинград, 1972; Кр. Станчев. Поетика на старобългарската литература. С., 1982.

[5] За идеализацията в агиографското повествование вж. у: Д. С. Лихачев. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград, 1967, с. 84—157. Д. С. Лихачов въвежда термина «литературен етикет», с който определя нормата за поведение на героя (Д. С. Лихачев. Поэтика, 3 изд., Москва, 1979, с. 80—102). Кр. Станчев уточнява съотношението между литературния етикет и литературния канон (Кр. Станчев. Поетика, с. 31—39).

[6] И. П. Еремин. О художественной специфике древнерусской литературы. — Русская литература, 1958, № 1, с. 75—82.

християнския идеал. Оттук е ясно, че жанровата природа на житията е задължително дидактична и поучителните елементи в нея се проявяват във всички равнища на художественото изображение. С идеализацията и дидактичността е свързан и постоянно присъствуващият в житията оценъчен тон, необходимата степен на възхвала на героя, определяща панегиричността и риторичния патос на творбата. Впрочем посочените особености се отнасят в еднаква степен и до житията, и до похвалните слова, които са дял от ораторската проза. Обикновено разликата между тези жанрове се сочи главно по линията на техните делови функции: ораторската проза е предназначена за непосредствено слухово и емоционално въздействие. Видяхме обаче, че и риторичността, и стремежът към непосредствено експресивно въздействие са присъщи на двата жанра и се определят от общите принципи на изображение. Основното различие между панегирика и пространното житие е в художествената им организация. Човекът в тях е изобразен различно. В житието — чрез динамичното повествование с целенасочен сюжет, т. е. излагането на събитията в тяхната временна последователност като процес, който се разгръща пред очите на читателя и води до предварително известен задължителен резултат. Целият живот на героя протича в строго определени рамки, съответствуващи на предпоставката за неговата святост. Той е роден от благочестиви родители, в детството си е съвършено дете, младостта му минава в молитви и размишления, деянията му са изложени последователно до смъртта му, а те се състоят в преодоляване на конфликта между стремежа към святост и активно противодействуващите външни фактори или вътрешни причини, произтичащи от слабостта на човешката природа. (В скоби ще отбележа, че и едните, и другите пречки винаги са вдъхновявани от дявола, а победата на светеца е възможна само с божия помощ, така че човекът в житията е средоточие на борбата между доброто и злото, разпънат между светостта и падението.)

Трябва да подчертая и една основна особеност на житийните повествования: изграждането на творбата на всички равнища — фабулно, композиционно и стилистично — зависи от избрания тип герой.[7] Обектът на изображение има строго определени литературни «измерения». Житията на мъчениците (т. нар. «мъчения») имат обикновено едноепизодна фабула и в центъра на повествованието стои актът на мъченичеството. Останалото време от живота на героя (преди подвига му) не интересува автора. В житията на отшелниците и в житията на църковните дейци като правило откриваме многоепизодна фабула, включваща множество деяния на героя, често без причинна връзка помежду им. В зависимост от типа на героя са и избраните сравнения с библейски герои, характерни цитати и т. н. С една дума, всяка група жития, посветени на определен тип изображение, се отличават със специфична стилистика.

Обикновено житийните повествования не завършват със смъртта на светеца. Те имат още една част, която е органично свързана с жанровата

[7] Подробно вж. у Кр. Станчев. Поетика, с. 86—143.

природа на агиографията — разказ за героя в неговата втора — трансцендентна — трансформация.[8] След смъртта си светецът се явява, за да потвърди своята «святост», да извърши чудеса, благодарение на които той, собствено, е и причислен към лика на мъчениците, преподобните, апостолите и т. н. Дори когато авторът не знае или не може да разкаже нищо за посмъртните чудеса на своя герой, той си служи с най-обща формула, отвеждаща ни към митологическите му прототипове и преди всичко — към Христос. Светецът изцелява бесните, лекува болните, вдига на крака сакатите и на всички дарява здраве, ако те се притекат към него с вяра. По-често обаче в житията ще срещнем разгънати разкази за намиране на мощите, за чудесата над гроба на светеца, оформени в отделни епизоди, всеки от които е самостоятелен по отношение на останалите. В повествованието за трансцендентните деяния на агиографския герой особено място заемат разказите за пренасяне на мощите на светеца. Те отразяват реални факти и изложението им има много често характер на летопис. Понякога разказите за пренасяне на мощите, възникнали едновременно с останалия текст на творбата, се откъсват от нея и продължават да се разпространяват като самостоятелни произведения в обкръжение на други жанрове. Не са редки обаче и случаите, когато няколко автори последователно допълват с нови разкази за пренасяне на мощите (или пък с разкази за чудесата на мощите) една творба, възникнала значително преди това. Такъв характер имат чудесата в Житието на Николай Мирликийски (Николай Чудотворец) или в Житието на Димитър Солунски.

Посочените особености характеризират житийния жанр като окончателно завършена структура. Всъщност канонът, по който се създават житията, се оформя още в ранновизантийската (патристичната) епоха. Първите пространно и художествено написани жития са повлияни от дохристиянската гръцка повествователна литература, и то в двете ѝ жанрови форми: от композицията на античната биография и от някои сюжетни схеми на късния елинистичен роман. Така към края на IV и началото на V в. житията не само са практически въведени в системата на византийската литература, но са получили вече каноничната си форма. Първите жития, създадени от «отците на църквата», имат статут на класически произведения, които в следващите векове са задължителни (и дори школски) образци. Житийният канон от самото начало очертава възможностите на жанра, кръга на художествените интерпретации. Бихме могли да кажем, че в началото на своето възникване жанрът почти изчерпва сюжетните инварианти, тъй като предполага във всичко божествените прообрази от библейските текстове. Ако споменем обаче само за тази «елинистична» линия в установяване на житийния канон, бихме обединили представата за него. В първите векове след налагането на новата религия канонизацията на светци—мъченици, монаси и отшелници — става на огромни територии, предимно в Мала Азия, Африка и други покрайнини на

[8] Кр. Станчев. Поетика, с. 114—119.

империята. Там християнството е застигнало народи в различни стадии на културно развитие, с различен художествен опит и традиции в изкуството. При тях култът към светците намира израз в други художествени форми, някои от които изобщо не влизат в житийния жанр, въпреки че имат някои общи черти с него (например патеричните разкази, спадащи към белетристиката). Идеализацията и дидактизмът на тези жития, възникнали като продукт на низовата култура, се осъществяват и чрез християнската интерпретация на фолклорни форми — легенди, приказни мотиви. Змееборството, вълшебното килимче, продаване на душата на нечистата сила, вълшебни превращения и хиперболизирани героични подвизи се преплитат в сюжетите на ранните (до VII в.) житийни повествования. Многобройните монашески жития от този период са изпълнени с всякакъв род демонизъм, с персонифицирани изкушения. От наша гледна точка тези повествования са «по-четивни» и по-живи с динамичното си повествование. За средновековния човек обаче, както е известно, занимателността е приемлива само като илюстрация на дидактичното начало. Затова всяко по-сериозно отклонение от канона «изхвърля» житието вън от кръга на «високата», елитарна литература. Подобни жития започват рано да се преработват и количеството на преработките и наново написаните жития е в зависимостта от популярността на героя. Вече през VII—VIII в. има случаи на преработване на най-популярните жития, а през следващите векове това е една постоянна тенденция. Обработеното житие влиза в постоянния състав на сборниците, предназначени за четиво според църковния устав. По-старите текстове постепенно се прехвърлят в периферията на официалната книжнина, в репертоара на низовата литература. Това движение в агиографията, при което различно написаните текстове заемат различно място в йерархията на жанровете, обяснява защо в литературите на други народи, които по-късно възприемат византийския репертоар, низовите жития в началото се превеждат и възприемат много по-компактно, но след това бързо биват изместени.

И така, рано оформилият се агиографски канон обхваща всички форми на изграждане на житийната творба, въпреки че различията в художествената форма на житията, създадени в различните центрове на Византийската империя, са по-подчертани. Следват периоди, в които агиографската продукция се увеличава ту по-интензивно, ту по-слабо, но винаги като значителна книжовна проява, отразяваща най-съществените моменти от културната история на Византия и на православните страни от нейната сфера на влияние. Още в първия период вече се създават и разкази за пренасяне на мощите на някои от най-популярните първохристиянски мъченици и църковни строители. Обикновено те се обединяват заедно със «същинското» житие, но се разпространяват и като самостоятелни творби със своя вътрешна цялост. Агиографският ансамбъл (в широкия смисъл на думата) се оформя като конгломерат в процеса на богослужението и на другите специфични прояви на църковната и манастирската практика, но отделните агиографски жанрове запазват своята специфика.

От VIII в. до XI в. канонът се налага над цялостната агиографска продукция. Структурно-композиционните особености на отделните жанрови форми и поджанрови разновидности са напълно кристализирали и тяхната идеална форма съществува като предпоставка в съзнанието на средновековния писател. Тя е онази несъзнателна, но долавяща се връзка между дохристиянските и християнските жанрови форми в общия литературен процес. Стремежът към по-литературен, по-високохудожествен изказ все повече сближава житийното повествование с формалните особености на панегирика. Това се извършва за сметка на повествователното начало. То остава като задължителна схема на повествователното действие, но се формализира, подчинява се на назидателната линия, на «неповествователните» тенденции.

Най-характерните агиографски прояви между VIII и X в. са свързани с иконоборчеството. Пространните жития през този период са силно тенденциозни. Често в тях защитата на православието се налага в идеализацията на героя. Житийните творби, възникнали през този период, вече показват основната тенденция в развитието на жанра — не към белетристика, не към усложняване на сюжета, а към обогатяване на художествените средства за последователна идеализация.

Редакторската работа върху основния фонд на съществуващата житийна литература започва да се извършва спорадично още от IX в. чрез усилията на различни книжовници (главно от византийската столица и от по-крупните книжовни центрове), но достига кулминацията си при Симеон Метафраст (X в.) Метафрастовата редакция на житията е важен момент в историята на жанра, своеобразен вододел на неговата литературна характеристика. Симеон Метафраст не ревизира съдържанието на по-старите жития и почти не внася изменения в познатата фабула. На места той буквално преписва отделни части от своите източници, ако ги е намирал достатъчно изящни за неговия стил. В. Г. Василевски отбелязва: «В своите преработки Симеон Метафраст малко се грижи за точното разграничение между своето и чуждото и нерядко говори като че от свое име това, което би могло да се каже само от гледна точка на първоначалния свидетел или на най-близката до събитията епоха.»[9] В замяна на това Симеон Метафраст придава на сюжетната схема устойчив литературен пълнеж, като я изгражда чрез традиционни подбрани ситуации (топоси), представляващи символи на съответни библейски реминисценции. Риторичната натовареност в обработките на Симеон Метафраст се постига със средствата на тържественото красноречие, на ораторската проза.

Симеон Метафраст спазва особено грижливо наложената от кано-

[9] В. Г. Васильевский. Синодальный кодекс Метафраста. СПб, 1899, с. 44. Самият Симеон Метафраст определя по следния начин своята задача при редактирането на житийните текстове: да направи по-внимателно и подредено изложение на известните вече неща и да разкаже по-подробно за известните му истории за пренасяне на мощите. (В. Г. Васильевский, с. 47.)

на триделна форма на житията. По-голямата част от неговите жития имат обширни уводи, които са вариации на дидактични теми (например за ползата от благочестивия разказ, подтикващ към ревност и подражание) или представляват разгънато сравнение в духа на класическия панегирик. Дори и в ония редки случаи, когато по силата на старата традиция Симеон Метафраст не променя и началото на някое ранно мъчение, той все пак придава на началната формула съответна разгъната форма. В заключителните части Симеон Метафраст също следва житиеписния канон, като подчертано засилва емоционалното напрежение на финалните възхвали, обръщения и молитви към героя. Специално внимание отделя византийският «метафраст» (т. е. редактор) на разказите за чудесата и за пренасянето на мощите. Тези части от повествованието са разработени в същия подчертано риторичен план, но в тях са отразени исторически събития, към които Симеон Метафраст проявява специален интерес.

Редакциите на Симеон Метафраст не са самоцелни — те са имали за задача да оформят агиографския корпус за празниците на църковната година. Известно е, че във византийската (както и по-късно — в славянската) литература преобладаващата част от агиографските произведения се групират в устойчиви или относително устойчиви корпуси и литературното им битие се осъществява в тези макрожанрови структури. Редакциите, наречени «Метафрастови», оформят целогодишен свод от жития и панегирици, който става еталон за елитарната житийна литература.

През следващите векове риторичният тип житийно повествование е вече окончателно утвърден в художествената практика на византийските писатели. В науката се употребяват два термина, съответни на разделението на житийния жанр. Терминът «Метафрастово житие» става синоним изобщо на високохудожествено, съставено по канона литературно произведение, а «дометафрастово житие» в известен смисъл бележи вече не времето на създаване на творбата, а нейния «низов» характер.

Краят на XIII и XIV в. бележат последния голям разцвет на житийния жанр във Византия. Този разцвет не променя агиографския канон, но разкрива докрай неговите възможности, утвърждава сливането на похвалното слово и на житието в един — житийно-панегиричен жанр; на този етап се постигат значителни художествени завоевания в стилистиката на агиографските творби.

На фона на византийската агиография българската житийна литература, започнала своето съществуване през IX в., се откроява със забележителни постижения — както в усвояването на византийския репертоар, така и в създаването на собствени житийни творби. От началния момент на своето възникване старобългарската агиография се оказва много продуктивна и по количеството на преводите, и по интензивността, с която се пишат оригинални жития. Но трябва да се подчертае, че продуктивността на българската агиография (както впрочем е и при всички останали жанрове) се проявява преди всичко в преводите. Броят на преведените

през IX и X в. жития е много голям. Превеждат се както отделни жития (Житието на Антоний Велики от Атанасий Александрийски и Житието на Панкратий Тавроменийски, преведени от презвитер Йоан по времето на цар Симеон)[10], така и цели сводове от житийни произведения, подредени по реда на църковната година.[11] Поместените в знаменития Супрасълски сборник пространни жития и мъчения са единствените ранни отломки от богатството на Златния век, но в по-късни преписи могат да се открият следи от целия годишен кръг на преведените от старобългарските книжовници сборници. Първите преводачи се ориентират към по-старите (дометафрастови) жития, към произведения, които в самата Византия през X в. вече се причисляват към «низовата» литература, но са много «четивни» и отговарят на вкуса на новопокръстените славяни. Преводната агиография обаче не потиска появата на оригиналната, тъй като тези две области имат самостоятелен параметър. В продължение на столетия българските книжовници обогатяват православната книжнина със свои теми и свои герои. Те не са овладели агиографията, само за да я «трансплантират» от византийската литература в славянската, но използуват жанровите ѝ възможности, за да защищават идеи, чужди на Византия.

Началото на оригиналната славянска литература се поставя с произведенията, създадени в чест на Константин-Кирил и на Методий. Тази тема, в която се изразява най-пълно народностната същност, остава актуална под една или друга форма за цялото средновековие. Култът към първоучителите обогатява българската книжнина с различни по тип творби, обединени от общата идейна насоченост за възхвала на славянската писменост и култура и на нейните апостоли. Най-ранната литературна проява на култа към Солунските просветители са двете пространни жития, чието авторство все още не е сигурно установено. Изследователите са склонни да припишат двете или поне едната от тях на Климент Охридски. Изобразителните похвати, високата степен на актуалност, подчертаният интерес към философската проблематика и към полемичната теология свързват Пространните жития с най-добрите образци на константинополската агиография, възникнали през иконоборческата епоха. Изображенията на Кирил и Методий се подчиняват на идеализацията и са издържани от начало до край в едно направление — с деянията им на мисионери-просветители, на светци от апостолски тип. Едновременно с това Пространните жития се противопоставят на цялата византийска агиография по народностното осмисляне на християнските идеи. Героите на житийното повествование не са само разпространители на вярата, пламенни

[10] Б. Ст. Ангелов. Из старата литература, II, с. 109—129.

[11] За сводовете от жития (т. нар. чети-минеи, съдържащи жития, слова за празниците и похвални слова за светците, подредени по календарен ред от 1 септември до 31 август), преведени през X в. вж.: К л. Иванова. Агиографско-хомилитичните сборници с устойчив състав в южнославянските литератури. — Cirillomethodianum, V. Thessaloniki, 1981, с. 11—19.

борци против ересите и догмата на триезичието, но преди всичко — всеславянски учители. Те са изпратени от бога на славянския род, за да го просветят и да осветят неговия път към спасение. Тяхното светителско достойнство е достигнато в борба срещу враговете на славянската просвета. За авторите (или автора) на житията грехът на «триезичието» е пострашен от всички други отклонения от православието.

Доколкото познаваме останалите житийни творби, възникнали през IX—X в. и посветени на Кирил и Методий и на техните следовници, те имат същата идейна насоченост, но са създадени на различни художествени равнища и имат различно делово предназначение. Проложното житие на Кирил и Методий, помествано в ръкописите при четивата за 25 август, е първото проложно житие в славянската литература. Всъщност в него се разказва само за дейността на архиепископ Методий, въпреки че в началото и в края на текста се възхваляват и двамата първоучители. Най-старото житие на Наум Охридски, възникнало вероятно, за да изпълнява функциите на проложно житие, е кратък разказ, съдържащ важни исторически данни, но толкова неоформен в жанрово отношение, че е трудно да бъде категорично класифициран. Недостигналото до нас най-старо житие на Климент Охридски, излязло може би изпод перото на автора на Наумовото житие, ако се съди по Теофилактовата преработка (XI в.), ще да е било от друг тип — по-скоро от типа на Пространните жития на Константин-Кирил и на Методий. Съществуват още два житийни текста, отразяващи почитта към първоучителите на славяните. Това са две проложни жития — Проложно житие на Кирил (познато само в руски преписи) и Проложно житие на Методий (познато пак в руски преписи от XIV в. насам). Времето и мястото на тяхното създаване не са известни, но повечето изследователи са склонни да приемат, че двете творби са възникнали в България в по-късна епоха — след XII в. Техният анализ показва, че създателите им са имали смътна представа за дейността на Кирил и Методий. В Проложното житие на Кирил се долавя стремеж да се свърже неговият апостолски подвиг с България.

В старобългарската епоха са канонизирани българските владетели княз Борис-Михаил и цар Петър.[12] Несъмнено във връзка с култа към владетелите светци са написани и съответни жития, но агиографският тип «княжески жития», който е толкова популярен в сръбската и особено в руската литература, в старата българска литература не е продуктивен. Затова и житията, посветени на българските князе и царе, остават изолирани, не са се разпространявали, не са влезли в състава на общопри-

[12] Срв. Н. Драгова. Старобългарски извори за Житието на петнадесетте тивериополски мъченици от Теофилакт Охридски. — Studia Balkanica II. Проучвания по случай Втория международен конгрес по балканистика. С., 1970, с. 105—135; от същия автор. Фрагменти от старобългарското житие на свети княз Борис в балкански средновековни творби. — Литературознание и фолклористика. В чест на акад. П. Динеков. С., 1983, с. 89—92.

ти цикли с агиографски творби и са изчезнали, без да оставят следа в нашата книжнина.

Още през X в. традиционният тип отшелническо житие, познато на българската читателска и слушателска публика по многобройните преводи, се обогатява чрез един български герой. За основателя на българското подвижничество Иван Рилски през втората половина на X в. е възникнало житие, но тази творба не е достигнала до нас.

Периодът на византийското робство е беден откъм оригинални агиографски произведения. Замира книжовната работа в средищата, които са съхранявали кирило-методиевските традиции. Липсва държавен и административен център с богати манастири и скриптории. Липсва и самостоятелна църква, която да излъчва от своята среда светци или да вдъхновява канонизирането на личности за българския култов календар. Интересна проява на активност, обединяваща славянската и гръцка литература, са творбите на византийските писатели на български теми. Византийски автори, които по силата на своето служебно положение са обвързани с българите, разработват на гръцки език тематиката, очертана от българските книжовници на Първата държава. Така охридският архиепископ Теофилакт създава блестящо Пространно житие на Климент Охридски и включва в текста му части от по-стара славянска творба; по-късният приемник на Охридската катедра Димитър Хоматиан (XIII в.) пише едно кратко житие на Охридския чудотворец. Гръцкото житие на Иван Рилски от Скилица свидетелствува за популярността на българския светец и сред византийската аристокрация. Житието на Скилица е преведено скоро след написването му и е разпространено в старите славянски литератури.

В тежките условия на византийското владичество най-пригодни за книжовна работа си остават манастирите. В Рилския манастир се поддържа активно култът към Иван Рилски. През XI—XII в. в Западна България се утвърждават още три имена на отшелници — основатели на обители — Гавриил Лесновски, Прохор Пшински и Йоаким Осоговски (Сарандапорски). Предполага се, че за всеки от тях са били написани жития, но те не са се запазили. Единствената, достигнала до нас житийна творба, създадена от българин, за герой българин и на български език за периода на робството си остава т. нар. Народно житие на Иван Рилски. Чрез него ние получаваме представа за една агиографска продукция, която запазва чрез монашеския тип жития българската народностна линия, наследена от предходния период на разцвет. Житията са възниквали приблизително при едни и същи обстоятелства — в манастира на съответния светец, под непосредственото въздействие на предания за него, които се смесват с предания за места и събития от манастирския живот. В народните жития фолклорът влияе непреднамерено и стихийно върху средствата за идеализация, а композицията им може да се отклони от литературните изисквания за създаване на официална агиографска творба. Както Народното житие, така и предполагаемите други житийни текстове, от които са ни

познати по-късни преписи и преработки, се разпространяват в средата, в която са създадени, но по-широкото им проникване в ръкописната традиция е ограничено. По-късно, през XIV в., самата монашеска среда, която охотно ги възприема като «домашно четиво», ги отделя от каноничния житиен тип (към който има определена нагласа) и не ги включва в постоянно обръщение. Най-старите жития или се преработват, или се губят чак до XVIII—XIX в., когато ги откриваме в късни версии, значително отдалечени от предполагаемия им първообраз. Обаче най-ценното в тези жития — тяхната патриотична тема — по-късно ще стане достояние на агиографите от Търновската книжовна школа. Така Патриарх Евтимий ще включи в своето Житие на Иван Рилски всички моменти с родолюбива насоченост, които са характерни за Народното житие на Рилския светец.

Българската агиография през XIII и XIV в. се създава в обстановка на постепенно възраждане, а по-късно и на общ литературен подем. През този продължителен период тя се обогатява с редица произведения, написването на които оставя следа в българския книжовен живот. Издигането на новата столица Търново поставя на преден план въпроса за нейния авторитет както в държавно, така и в културно отношение. Прославата на Търново не само като престолнина, но като избран от бога и от бога пазен град става основна тема на изкуството. За утвърждаване на авторитета на Търново спомага и борбата за самостоятелна българска църква. Тази борба преминава през различни фази, разрешава се само отчасти чрез униатската политика на цар Калоян и завършва успешно едва в 1235 г. с възстановяването на българската патриаршия.

В тази политическа обстановка българските владетели укрепват своя авторитет и чрез пренасяне на мощите на местни балкански светци в столицата. Не е случаен фактът, че една от първите грижи на цар Асен I, след като укрепва успешно възродената България, е да пренесе мощите на Иван Рилски в Търново (1195) и да утвърди култа му по цялата българска земя. Както е известно, цар Калоян ознаменува блестящите си победи, като иззема от Тракия и Македония мощите на местните светци епископ Иларион Мъгленски, преподобната Филотея, Поливотския епископ Йоан, Михаил от Потука (Михаил Воин). На свой ред цар Иван Асен II обявява преподобната Параскева, чието тяло нарежда да пренесат в Търново, за своя закрилница и закрилница на престолния град. Около средата на XIII в. към лика на светците е причислен и първият български и търновски патриарх Йоаким I (умрял в 1246). По-късно, вече през XIV в., биват канонизирани българският исихаст Теодосий Търновски, неговият съидейник — отшелникът Ромил Видински, и други светители от кръга на исихастите.

Богатият пантеон на български светци вдъхновява възникването на житийни творби за тяхна прослава. В това отношение българската литература е еднакво продуктивна и в XIII, и в XIV в. Но литературните изяви през XIII и през XIV в. са твърде различни.

През XIII в., и то през най-благоприятното време за книжовен труд—

ЧИТАЛНЯ
БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

през първата половина на века — възникват жития с общи идейни и формални особености, жития, съставящи своеобразен «търновски житиеписен цикъл». До нас са достигнали (в по-късни преписи) две проложни жития на Иван Рилски, проложно житие на Петка Търновска (в основата си — преводно, но обогатено с разказ за пренасяне на мощите ѝ в Търново), проложен разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски, проложно житие на Михаил Воин, проложно житие на патриарх Йоаким I. През XIII в. в западните български земи възниква и проложно житие на Гавриил Лесновски. Както се вижда, в житийната литература на XIII в. се налагат кратките и непосредствено свързани с богослужебната практика жанрови форми, съдържащи достатъчно сбита информация за героя и акцентиращи повече върху неговото възвеличаване като покровител на Търново и българите, отколкото върху по-подробното изложение на неговата биография. В повечето от житията героите се причисляват към българския народ — те са «българи родом» и с техните молитви се утвърждава българското царство. Такава тенденция се наблюдава и в Краткото Кирилово житие (т. нар. Успение Кирилово), творба, която с основание може да се включи в кръга на българската агиографска продукция от XIII в. Проложните жития от търновския житиеписен цикъл се характеризират с подчертан интерес към обстоятелствата около пренасяне на мощите в престолния град. Несъмнено българският книжовник се е вълнувал преди всичко от победите на българското оръжие, от благочестието на българските царе, от тяхната «боговдъхновена» ревност в грижите за укрепването на Търновград. В текста им за пръв път срещаме епитетите, които по-късно ще станат постоянни при споменаването на Търново — «царствуващият престолен град Търнов велики», «богоутвърден и богопазен». Показателен е фактът, че при Проложния разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски изобщо липсват данни за биографията на светеца. Светците, чиито мощи са събрани в столицата, независимо от техния произход и народност, се възприемат като български застъпници не поради прижизнените им деяния, а в трансцендентен план — вече след тяхното духовно присъствие в Търново. В кратките истории на техните мощи се наблюдава своеобразно летописно отношение, а стилът на пролозите им се приближава до стила на някои делови паметници и надписи от XIII в.

И така целият цикъл от проложни жития утвърждава преди всичко авторитета на столицата като обединяващ фактор на българския духовен живот. Тази специфично българска особеност изпъква особено при сравнение със сръбската агиография. Тематиката на сръбската агиография през XIII, а и през XIV в. е показателна за своеобразието на отделните славянски литератури в рамките на общата православна насока и на задължителния канон. Герои на сръбските житийни повествования са светци от сръбски произход, принадлежащи към рода на Неманите. Обединяващо начало за сърбите е авторитетът на р о д а. Затова и сръбските жития са в по-голяма степен наситени с конкретни факти за деянията на сръбските светци. Българите не се стремят към утвърждаване на царст-

вуващите династии чрез канонизацията. Авторитетът на рода се заменя с авторитета на г р а д а — единствения, непристъпния, «Третият Рим» и «Новия Цариград». И в следващия век ние виждаме тази основна идея да се осъществява чрез творчеството на Патриарх Евтимий.

Стремежът да се обогати българският репертоар с проложни жития характеризира не само оригиналната, но и преводната книжнина на XIII в. През този век в България се разпространява т. нар. Прост пролог — сборник с проложни жития за цяла година, подредени в календарен ред. Около възникването и първоначалния славянски превод на Простия пролог има спорове, но в последно време преобладава мнението, че той е преведен в Русия и оттам е проникнал в българската литература през първата половина на XIII в. Чрез Простия пролог се разпространяват и кратките жития на някои светци (Иван Рилски, Прохор Пшински, Гавриил Лесновски и др.) Преводните проложни жития стават модели за написване на български творби от същия жанров тип.

Истински голям разцвет на агиографските жанрове е свързан с литературата на XIV в., и то с дейността на Търновската книжовна школа, чийто най-виден представител е Патриарх Евтимий. Началото на Търновската книжовна школа би трябвало да отнесем към средата на XIV в. Непосредствен тласък за нейното формиране дават активизирането на духовния живот в общността на исихастите, натрупаният книжовен опит и измененията в богослужебната практика, довели вече към средата на XIV в. до смяна на църковния Устав, а оттам до ревизиране на църковния календар и на структурата на редица жанрови форми. Пряк предшественик на Търновската школа е Светогорската преводаческа школа. Дейността на българските книжовници в Търново, в големите средища на културен живот и най-вече на Света гора през първата половина на XIV в., установява на практика принципните положения в новата стилистика на превода, които по-късно Патриарх Евтимий следва и узаконява при преводите, извършени под непосредствено негово ръководство. Трябва да отбележа обаче, че в Света гора се превеждат преди всичко богослужебни книги, химнография и учителна литература. Нямаме данни, че атонските книжовници са осъществявали систематични преводи на житийни сборници.

За първа по-значителна проява на търновските книжовници в областта на преводната агиография трябва да приемем превода на т. нар. Стишен пролог. Стишният пролог подобно на Простия пролог съдържа проложни жития за цяла година, подредени в календарен ред. Характерна особеност на този паметник са двустишията (тристишията) от епиграматичен тип, дело на византийския автор Христофор Митиленски. Освен това Стишният пролог е много по-пълен от Простия, съдържанието му е обогатено със сказания и стихове (без жития); в него са упоменати повече светци, а и самите житийни сказания се срещат в по-разширена форма. През XIV в. Стишният пролог, който отговаря на нарасналите естетически изисквания дори и към по-кратките агиографски жанрове,

се разпространява във Византия, а след това — и сред южните славяни. Търновският превод на Стишния пролог става извънредно популярен и напълно измества Простия пролог от репертоара на българската книжнина. При това текстът на Стишния пролог е допълнен и с оригинален житиен материал. В него са включени, както можем да предполагаме с незначителни редакционни промени, проложните жития за търновските светци, създадени един век преди това. Всички славянски творби в Стишния пролог са въведени първоначално без стихове. По-късно славянските книжовници съставят стихове към житията на Петка Търновска и Иван Рилски.

Преводът и допълването на Стишния пролог са, както казах, първият значителен резултат от дейността на Търновската школа. През втората половина на века интересът на българските книжовници вече се насочва към пространните, риторично написани жития, в които епическата тема — животоописанието на светеца — се разрешава в панегиричен план — като експресивно и емоционално внушение. В това отношение литературните интереси на българските автори и читатели са съзвучни със съвременните им византийски агиографи. Формата на житията е особено удобна, за да се въздействува и да се отстояват определени идейни позиции. Затова във Византия възникват редица творби, посветени на новоканонизирани светци от средата на исихастите. Житиеписците (Патриарх Калист, Патриарх Филотей, Григорий Палама и др.) модифицират метафрастовия канон в духа на абстрактния психологизъм[13] и същевременно в рамките на биографичното повествование водят догматична полемика. Произведенията им са изравнени с ораторската проза и в някои случаи поемат нейната делова функция.

Почти едновременно с тяхното написване в България са преведени житията на Григорий Синаит и Теодосий Търновски от Патриарх Калист и Житието на Ромил Видински от Григорий Доброписец. Сравнението между гръцкия и славянския текст на Синаитовото и Ромиловото житие (оригиналът на Теодосиевото житие не е запазен) показват, че българският преводач е бил едновременно и редактор на текста, и то от съвсем определени идейни и стилистични позиции. Той съкращава или прибавя пасажи и особено в Житието на Ромил Видински така активно се намесва в текста, че създава своя славянска версия на тази творба. Нещо повече — преводачът се стреми да «сгъсти» средствата за непосредствено въздействие на текста. Той заменя синонимите в гръцкия език с еднокоренни съчетания, предпочита пред ясната фраза различните ефекти на ритъма, амплификациите, играта с думи, имащи общ корен. Този принцип на организация на текста, засвидетелствуван първо в преводните жития, се превръща в задължителен елемент на оригиналната българска агиография.

В такава обстановка започва литературният път на Патриарх Ев-

[13] За термина «абстрактен психологизъм», въведен от Д. С. Лихачов, вж.: Человек в литературе древней Руси, с. 80—103.

тимий. Като исихаст и ученик на Теодосий Търновски, Патриарх Евтимий встъпва в контакт със съвременната агиография и с агиографската традиция и я усвоява на най-високо равнище. Патриарх Евтимий възглавява превеждането на цели агиографски цикли, предназначени да заместят по-старите, разпространявани сред южните славяни сборници със слова и жития от «дометафрастов» тип. В новите преводи много по-голямо място се отделя на риторичните жития за сметка на стария тип «мъчения». В преведените от Евтимиевия кръг книжовници корпуси от жития и похвални слова за първи път в българската литература са включени обемисти жития, излезли изпод перото на Симеон Метафраст и на други византийски автори, майстори на изящния житиеписен стил.[14]

В рамките на новите преводи, обхващащи жития и похвални слова за цяла година в календарен ред, се осъществява и оригиналното творчество на Патриарх Евтимий. Той пише осем жития и похвални слова. Четири от тях носят в наслова си определението «житие» (Житие на Иван Рилски, Житие на Петка Търновска, Житие на Иларион Мъгленски, Житие на Филотея Темнишка), а четири — «похвално слово» (Похвално слово за Михаил Воин от Потука, Похвално слово за Йоан Поливотски, Похвално слово за великомъченица Неделя и Похвално слово за равноапостолите Константин и Елена).[15] Ние не можем да пренебрегнем «авторската воля» на Патриарх Евтимий, според която едно произведение се причислява към ораторската проза, а друго — към житийния жанр. Трябва обаче да се подчертае, че жанровите определения на Евтимиевите творби са условни. В рамките на едно житие или похвално слово идеализацията и възхвалата на героя се постигат със средствата на биографичното повествование в същата степен, в която се използува и риторичната оценка. Така се създава един житийно-панегиричен ансамбъл, в който господствува абстрактното изображение, експресивният изказ, а наративното начало има подчинена, второстепенна функция. Освен това Патриарх Евтимий влага в устата на своите герои цели самостоятелни проповеди (например в Житието на Иларион Мъгленски, в Похвалното слово за Йоан Поливотски), така че слива в едно даже не два, а три жанра — житие, похвала и догматична проповед. Не само похвалите, но и житията, написани от Търновския патриарх, са предназначени за възприемане на слух, а не само за четене. В житията обособената риторична възхвала има обем, съответен на същинските възхвали (изключение прави Житието на Иван Рилски), а в композицията на похвалите животът на героя е изложен последователно, както при житийното повествование. Нещо повече: от всички агиографски произведения на нашия автор най-простран-

[14] За преводите на жития и произведения на ораторската проза, извършени от Евтимиевата школа, вж.: Кл. Иванова. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в Балканската ръкописна традиция. — Търновска книжовна школа, II, с. 193—214.

[15] За похвалите на Патриарх Евтимий вж.: Стара българска литература, II, с. 150—186; 332—339.

на е панегиричната част в Житието на Петка Търновска, а най-подробно биографична е Похвалата за Константин и Елена. Приема се, че уводите на житията имат по-общо дидактично звучене, докато в похвалите началната част е тържествена възхвала на празника, но в това отношение творбите на Патриарх Евтимий също са изравнени.

Още една черта сближава творчеството на Патриарх Евтимий (както впрочем и творчеството на другите агиографи от Търновската школа) — извънредно силната тенденциозност. В неговите творби тенденциозността се проявява в две направления — от една страна, при изображението на човешката личност в рамките на идеализацията героите се представят като исихасти, а, от друга — в откритата авторска позиция на Патриарх Евтимий спрямо всички отклонения от православието. Тази авторска позиция е свързана с антиеретическата линия в гражданското поведение на Търновския патриарх.

Но при цялата дълбока зависимост на Евтимий Търновски от византийската култура той остава органически свързан с историческата съдба на българския народ. В това отношение писателските му позиции са твърдо установени, а агиографските му произведения отразяват събития и настроения, свързани с укрепването на българската държава, с издигането на Търново като забележителен културен център. Патриарх Евтимий разработва тематиката, наследена от житийната литература на XIII в., става приемник на патриотичната идея за прослава на престолния град и неговите свети покровители. Под неговото талантливо перо кратките проложни разкази се превръщат в пространни художествени произведения, разработени с усет към психологията на героя, съответстващи на най-добрите постижения на византийската традиция, образци на словесна орнаментация. Впрочем в Евтимиевите творби към влиянието на българската традиция се прибавя и отражението на присъщата за епохата на Шишмановци патриотична патетика и интерес към историческото минало на България. Евтимиевите разкази за пренасяне на мощите, включени в общия текст на житията, са съзвучни с настроенията на използуваните от него агиографски източници от XIII в., но са издържани в същия стил «плетение словес»[16], който характеризира цялото му творчество. Чрез агиографските творби на Патриарх Евтимий българската история навлиза във високите литературни жанрове, става предмет на художествено претворяване.

Житийно-панегиричните произведения на Търновския патриарх се открояват с високи художествени постижения, с ювелирна работа над словото, с актуалност и проникновение, с изразни възможности, творчески усвоени от най-добрите образци на византийската поетика.

В своето агиографско творчество Патриарх Евтимий остава в рамките на средновековния канон, използува напълно неговите възможности, но не го отрича, не търси нови норми на жанра, не «разчупва» средновековната естетическа представа. Стилово съвършенство в рамките на тра-

[16] Терминът «плетение словес» е въведен в науката от Д. С. Лихачов.

дицията — това е целта, която Търновският патриарх си поставя, която достига и с която остава в историята на българската литература.

Посочените особености на Евтимиевите житийно-панегирични произведения са характерни в по-голяма или по-малка степен за всички останали представители на Търновската книжовна школа. Трябва обаче да отбележа, че следовниците на Патриарх Евтимий работят при нови, неизмеримо по-тежки условия, далече от родината си, обречени на нерадостната съдба на емигранти, и това се отразява особено върху житийното им творчество. Те се придържат към изобразителните принципи и към стилистиката на Търновската школа, към образците, наследени от Патриарх Евтимий. Същевременно им се налага да избират герои, принадлежащи към други народи, да използуват източници, свързани с други народностни и художествени тенденции. Те трябва да се съобразяват и с непривични адресати, да преодоляват естествената вътрешна съпротива на една чужда аудитория. И ако и Киприан, и Григорий Цамблак, и Константин Костенечки оставят трайни следи в агиографията на славяноезичния православен свят, това се дължи не само на тяхната безспорна писателска дарба, но и на жизнеността на художествения стил, който са наследили; и не на последно място — на изключителното богатство на литературния език, изкован от българските книжовници на XIV в.

Митрополит Киприан е между авторите, които «могат да бъдат наречени творци на новата агиография на руския север».[17] Киприан изгражда Житието на митрополит Петър в духа на изобразителните принципи на Търновската школа. И все пак той не си позволява да използува цялата палитра на словесната орнаментация, която откриваме в произведенията на Патриарх Евтимий. Митрополит Киприан се съобразява с руската традиция и поднася на руския читател изискано житие, именно житие, а не житийно-панегирична творба. А че изплитането на изящен панегиричен словесен венец не му е чуждо, показва фактът, че той пише и едно Похвално слово за същия светец, връщайки се към традицията за относителна самостоятелност на двата жанра, която неговият съратник Евтимий Търновски бе поискал да преодолее.

Всеизвестно е, че Григорий Цамблак е най-талантливият последовател на Патриарх Евтимий в поетичното майсторство на риторичната проза и че неговото Похвално слово за Патриарх Евтимий е образец на житийно-панегирична творба. По същия начин е написано и Житието на Стефан Дечански, в което обаче не може да не се почувствува и непосредственото влияние на сръбската агиография, подчертаната линия на възхвала на рода на сръбските владетели и на сръбската земя, повече внимание към конкретните «деяния» на героя. Но Григорий Цамблак е автор и на още една житийна творба — на Житието на Йоан Нови Сучавски, творба, посветена на първия румънски светец. С нея Григорий Цамблак слага началото на славяно-румънската агиография. Житието е предназначено

[17] В. Ключевский. Древнерусские жития, с. 82.

главно за румънски слушатели и читатели, т. е. за хора, които са билингвисти, но които все пак вникват с известен труд в тънкостите на средновековнобългарски литературен език. Григорий Цамблак се съобразява с изискванията и възможностите за възприемане на молдовската аудитория. Затова той се старае, без да излиза вън от рамките на канона, да изложи по възможно най-достъпен начин историята на мъченическия подвиг. И естествено той се обръща към по-старата жанрова традиция на мъченичествата, позната на аудиторията чрез преводните житийни творби от този тип. Григорий Цамблак използува композиция с максимално редуциран увод и риторично заключение и кратък динамичен разказ за акта на мъченичеството. Изборът на художествените средства и разгръщането на сюжета не подсказват възможностите на автора като панегирист. Творбата е кратка. Конфликтът християнин—езичник (в случая слънцепоклонник) е поднесен в диалогична форма. Григорий Цамблак не отделя място за експресивно тълкуване на мъченичеството. В думите на Йоан Нови липсва и страстната апология на християнството, която доминира в пространните обръщения на Евтимиевата мъченица Неделя. Цитатите от библейските книги са сравнително малко, въпреки че са употребени на «ключови» места. От стилистичните фигури се дава предпочитание на епитетите. Майсторството на агиографа се проявява именно в «отсяването» на ония средства, чрез които аудиторията му може да се докосне познавателно и емоционално до жанровите постижения на «мъченическия» тип повествования. За Григорий Цамблак на преден план стои задачата да приобщи молдовските си читатели и слушатели към актуализиралия се в условията на турската опасност мъченически подвиг в името на християнската вяра.

В по-различна ситуация твори друг забележителен и всъщност — последен представител на Търновската книжовна школа — Константин Костенечки. Написаното от него Житие на Стефан Лазаревич е творба, която не е чужда на стила «плетение словес». В нея обаче моделът на търновската агиография е подчинен на други задачи. Свързал своя жизнен и творчески път със сръбския народ, Константин Костенечки възприема и засилва до крайна степен подчертания стремеж към историзъм, характерен за сръбските житийни повествования. Героят на Константин Костенечки е светско лице, държавник, управлявал сръбските земи в продължение на повече от две десетилетия в най-тежките за балканските народи години и съумял да запази дори в несигурните рамки на турското васалство независимостта на Сърбия. Високо ерудиран автор, Константин Костенечки си поставя за цел да увековечи сръбския деспот и свой личен благодетел така, както не е увековечаван нито един балкански владетел. Съвременната му литература му сочи два пътя за такава амбициозна цел — или пространен панегирик, изграден със средствата на абстрактния психологизъм, в който експресивната оценка на героя ще съответствува на величието на неговата личност, или като пространно, наситено с историзъм повествование. Константин Костенечки съчетава и двете литературни

възможности, като подчинява първата на втората. Но и в двете той се опитва да надхвърли установените от канона граници. Панегиричните части на неговото Житие заемат значително по-малко място от биографията на героя, но са до такава степен «пренаситени» със словесен свръхсмисъл, че остават мъгляви и неразбираеми. Що се отнася до повествованието, Константин Костенечки «счупва» художествената мяра на жанра и на места преминава от житие в животоописание в този смисъл на термина, който му придава Плутарх. Самият автор обосновава в творбата си необходимостта от това възраждане на Плутарховите традиции, но само като средство за по-пълна, по-цялостна идеализация на героя. В това отношение, а значи — в основната цел на произведението, Константин Костенечки си остава житиеписец, а не биограф. И все пак той хвърля мост между античните традиции и житийно-панегиричния модел на Патриарх Евтимий в една творба, в която изследователите единодушно виждат заключителния акорд на сръбското житиеписно наследство.

Робството прекъсва за векове нормалното развитие на житийния жанр в България. Литературата обеднява и откъм тематика, и откъм художествени постижения. Тя се затваря в стремежа си към самосъхранение, към запазване на книжовното наследство от предидущите епохи. Във всички книжовни средища по българските земи се преписват оцелелите след нашествието ръкописи. Така постепенно се възстановява отчасти репертоарът на житийната литература, но нови преводи на агиографски творби възникват много рядко.

Книжовният живот по българските земи през XV в. продължава предимно в манастирите. Особено значение за целия български народ и за националната ни култура придобива Рилският манастир. Той става първостепенно средище, което съхранява и продължава традициите на Търновската школа.

През 1469 г. мощите на Иван Рилски са пренесени от Търново обратно в Рилската обител. Това събитие става подтик за възникване на нови житийни творби, посветени на най-популярния български светец. Забележителният рилски книжовник Владислав Граматик пише разказ за пренасяне на мощите — продължение на Евтимиевото житие на рилския светец (т. нар. «Рилска повест»). Разказът се преписва заедно с текста на житието след Евтимиевата история на пренасянето на мощите и преди финалната молитва към Иван Рилски, но се среща и обособено в сборници с други произведения, посветени на рилския светец. Творбата има собствена художествена стойност и се отличава с подчертана актуалност. Според Й. Иванов «това продължение може да се вземе и като отделен разказ, като записка или пътни бележки. Разказът е ценен с историческите си вести и с художествените си елементи».[18] Както се вижда, Й. Иванов акцентира върху белетристичните елементи във Владиславовото

[18] Й. Иванов. Старобългарски разкази, с. 72.

съчинение, въпреки че в друго свое изследване го нарича «житие».[19] Друго мнение поставя творбата сред историческите съчинения, отразяващи по-подробно съдбините на българския народ през XIV—XV в.[20] Наистина в «Рилска повест» ще намерим и елементи на белетристиката, и моменти на летописно отношение към света, но те са подчинени на авторовата идея да продължи повествованието за мощите и чудесата на светеца в рамките на житийната традиция. Трябва да отбележа, че в това отношение литературният труд на Владислав Граматик не е изолирано явление — и Григорий Цамблак пише разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска като продължение на Житието на Петка от Патриарх Евтимий. Интересът на българския читател към съдбата на съхранилите се по чудо християнски светини се засилва през XV в. и през следващите столетия. В тях поробените виждат залог за закрила и надежда за бъдещо освобождение. Светците покровители на българската държава в дните на нейното могъщество сега, когато тя не съществува, «слизат» сред народа в едно почти реално битие. Техните мощи се възприемат като присъствие на неподвластна на агаряните сила, стават в истинския смисъл на думата «надежда на обезнадеждените». Най-яркият литературен израз на народното отношение към мощите ще открием в картината на изпращането на ковчега на Иван Рилски от софиянци, така както ни го представя Владислав Граматик в своята творба. Покрусената тълпа, вървяща след носилото, босоногите жени и деца, притекли се да целуват ковчега, сълзите и стенанията, скръбното: «Отхождаш си от нас, отче. . .» — всичко внушава трагизма на раздялата с жив народен закрилник, напомня за величествената раздяла на Патриарх Евтимий с търновчани.

В знаменития сборник със слова и жития, съставен от Владислав Граматик през 1479 г. (т. нар. «Рилски панегирик»), е запазена още една житийна творба, принадлежаща към кръга произведения, посветени на Иван Рилски — «Житие с малка похвала на Иван Рилски» от Димитър Кантакузин. Написано в духа на търновските житийно-панегирични модели, «Житие с малка похвала» свидетелствува за силата на един поетичен талант, надмогнал «неустроението» на времето. В «Житие с малка похвала» Димитър Кантакузин използува по-старите творби на Иван Рилски, включително и «Рилската повест», за да изгради своя интерпретация на образа, оплътнена от майсторското вплитане на символиката, подчертано риторична и експресивна. На Димитър Кантакузин също не му е чужд историзмът на епохата, но за разлика от Владислав Граматик той отразява историческите събития и своето отношение към тях със средствата на панегирика.

И така, българската агиография и през XV в. се развива в рамките на очертаното от търновските литературни традиции, но в нея се наблюдава и «засилен историзъм, отразяване на конкретните исторически съ-

[19] Й. Иванов. Жития на св. Ивана Рилски, с. 21.
[20] Вж. Стара българска литература, III, с. 92—93; 369—371.

бития и тяхното тълкуване и преосмисляне с оглед на съдбата на балканските народи»[21].

Съпротивата на българите срещу османските поробители по времето на нашествието, а и по-късно — през първото столетие на робството — не намира по-значителен отзвук в литературата. Тази тема се разработва във фолклора — в юнашкия и историческия епос, който митологизира народни предводители и герои на антиосманската борба. Това първенствуващо положение на фолклора е обяснимо. Книжнината е поела много силен и разгромяващ удар, за да възстанови бързо репертоара си и да откликне на новите исторически условия. Няма възможности за канонизация на известни личности, паднали в бой срещу турците. Българският народ има Балканджи Йово, но няма свой княз Лазар.

Сблъсъкът с мюсюлманския фанатизъм и жестокост се налага като централна тема на литературата едва през XVI в. Съпротивата срещу насилствените помохамеданчвания, мъченичеството за християнската вяра, следователно и за запазване на народността, възраждат житийния жанр в обстановката на чуждото иго. Тук трябва да направя една уговорка. Мъченици за вярата умират по всички български земи още от XIV в., а и през следващото столетие животът е бил такъв, «че живите са завиждали на ония, които са умрели по-рано»[22]. През XV в. обаче все още няма условия за «мъченикотворчество», за канонизиране и обезсмъртяване на светците мъченици за вярата. Такива условия се създават само там, където българите са икономически силни, стабилни и относително независими; където местната църква е достатъчно авторитетна, за да наложи и отстои създаването на един култ. И не на последно място — там, където има книжовно средище, излъчило от своите среди достатъчно подготвени хора на перото. Такива условия се създават през XVI в. в София и затова Софийската книжовна школа за по-малко от половин столетие обогатява българската литература чрез творби, посветени на мъчениците Георги Нови, Георги Новейши и Никола Нови.

Две пространни жития — Житието на Георги Нови Софийски и Житието на Никола Нови Софийски — бележат най-високите достижения в агиографската проза за целия период на османското владичество. Творбите свидетелствуват за «по-голяма близост между литературата и живота», [23] на стремеж към демократизация на изобразителния стил в старата българска литература.

В какво всъщност се състои новото в софийските жития от XVI в. и как се съчетава то с традицията на жанра? На първо място в обстоятелствата, при които се създават агиографските герои. Несъмнено те са мъ-

---

[21] Б. Христова. Рилският книжовен център през XV век (Автореферат на кандидатска дисертация). С., 1983, с. 15.

[22] Исай Серски. Разорение на Македония от турците. — Стара българска литература, III, с. 112.

[23] П. Динеков. Към демократизация на изобразителния стил в старата българска литература. — Похвала на старата българска литература. С., 1979, с. 287.

ченици за вярата, но тяхното мъченичество има в не по-малка степен обществена и народностна значимост. Борбата между мохамеданската и християнската религия «е всъщност борба между българския и турския елемент в града».[24] Освен това реалните прототипове на литературните герои не се подвизават вън от света, дистанцирани и по време, и по място от авторите, които ще пишат за тях, а и от хората, които ще ги възприемат като художествени образи, след като са ги познавали като живи. Митологизацията на човека, живял сред другите миряни и с нищо неотличаващ се от тях, внася нови черти в етикетната представа за светеца. Авторите имат пред очите си задължителните форми на агиографското повествование и в тези форми те трябва да облекат идеи и мисли, породени от нови обстоятелства, а следователно — чужди на основните изобразителни принципи на канона. Всеки от тях — и поп Пейо, и Матей Граматик — прави това по свой път, избира литературен образец, съответстващ на неговите цели. Не е случаен фактът, че когато се говори за «демократизация на стила», вниманието на изследователя се насочва преди всичко към творчеството на поп Пейо. Първият по време представител на Софийската книжовна школа вижда в написването на житието повод да поучи съгражданите си, да ги предпази от съблазните и заплахите на помохамеданчването, да възхвали 18-годишния .младеж, чийто духовен ръководител е бил, като пример за твърдо отстояване на вярата. В съответствие с целите на автора е и избраната жанрова форма — «мъчение», при което обаче не е пренебрегната и каноничната триделна композиция с дидактичен увод, подготвящ разказа за подвига на героя, и риторично заключение. В Житието на Георги Нови заключението играе по-различна роля — то е самостоятелно обособена проповед за поста, тъй като празникът на светеца се пада в дните на Четиридесетница. Избраната композиция отговаря на реалния прототип, чийто живот е твърде кратък и придобива значимост в героичния акт на мъченичеството. В творбата на поп Пейо идеализираният образ се изгражда с всички необходими елементи, но същевременно са налице и редица отклонения. Авторът е под влияние на непосредствените си впечатления и обогатява с тях повествованието. Той не скрива страха на Георги пред смъртта и неговото желание «да го отмине горчивата чаша», обяснява в разрез с всички разкази за чудесата на светците какво всъщност е станало с тялото му; прави портретна характеристика на Георги и я помества в заключителната част на творбата си, сякаш да напомни на съгражданите си не за безплътния мъченик, а за живия софийски момък. Много показателен момент в нарушението на агиографския канон е беседата на Георги и неговия житиеписец в затвора преди решителното изправяне на героя пред турския съд. В тази беседа Георги изразява и страх, и колебание, а презвитерът (т. е. поп Пейо) е оня, който

[24] П. Динеков. Към демократизация на изобразителния стил в старата българска литература. — Похвала на старата българска литература. С., 1979, с. 289. Подробно по въпроса вж. П. Динеков, Софийски книжовници през XVI в. I. Поп Пейо. С., 1939.

произнася слово за твърдост и непоколебимост, така че «иззема» задължителната речева изява на класическия герой.

Друга художествена форма приема конфликтът между българи и чуждоверци в Житието на Никола Нови. И тук за изграждането на произведението има значение съдбата на реалния прототип — обущаря Никола. Никола е между първенците на града, имотен занаятчия и едновременно — предприемчив скиталец, който за известно време «прави кариера» при двора на влашкия воевода. Никола има семейство, дружи с турски обущари, обича удоволствията на живота. Неговата човешка трагедия е в мъчителното лутане, когато поради собствената си слабост попада в клопката на мюсюлманите. Никола загива не защото отказва да стане мохамеданин, а защото не може да остане в лоното на натрапената му вяра. Една година трае неговият вътрешен потрес, за да може да стигне до катарзиса, да изрече твърдо «Християнин съм!» и да умре мъченически, пребит с камъни от разярената тълпа. При такъв и толкова богат жизнен материал е естествено, че Матей Граматик разгръща повествованието в многоепизодна фабула, при която съдът над героя и мъченическата му смърт не са в центъра на композицията. Но, струва ми се, много по-голямо значение за художествената структура на житието има замисълът на автора да създаде житие, равно по художествени достойнства на най-блестящите и риторични образци, които той е познавал. А Матей Граматик наистина е бил запознат с основната част от преводните корпуси на Евтимиевата школа, както и с оригиналните творби на търновските агиографи. Възприел подхода на абстрактния психологизъм в разгръщането на сюжета и изграждането на образа, Матей Граматик не пренебрегва жизнените факти, които му са известни. Той не отбира от живота на своя герой само онова, което може да вмести в параметрите на нормативния идеал, а върви по друг път — създава канонични ситуации от всичко, за което има да разкаже. Никола Нови «излиза» от родното си място, за да намери съвършен град, достоен за неговия бъдещ подвиг. Съвършеният град е София и прочутото описание на града, свидетелстващо за гражданското самочувствие на Матей Граматик, е направено именно в такъв контекст — съвършен фон за деянията на съвършения герой. Пребиваването на Никола във Влашко е представено в духа на отшелническите жития — Никола Нови бяга от града, където има премного почит и уважение. Но бяга къде — във Влашко, за да стане придворен обущар на Мирча воевода. Съгласието на Никола да гуляе с турците в кръчмата се обяснява с неговата християнска отзивчивост, с жертвоготовността на невинен агнец. Подобни примери се срещат навсякъде в текста. И колкото един факт е по-далече от каноничната представа за поведението на светеца, толкова повече усилия полага авторът, за да му придаде необходимата трансцендентна стойност. И Никола, и хората около него говорят с езика на Евтимиевите или Цамблаковите герои; техните дълги назидателни проповеди са инкрустирани с пасажи от чужди произведения и най-вече със старозаветни и новозаветни цитати. Сам авторът се впуска в пространни «медитации» на теми за покаянието, за изкупле-

нието, за страшния съд и т. н. Матей Граматик разказва за политическите събития във Влашко и тази част на неговото повествование образува ново сюжетно ядро, разказ със свои герои и събития. Такива «разклонения» на фабулата не са характерни за житийния жанр от предшествуващите епохи.

Агиографската начетеност на Матей Граматик «прелива» от всяка страница на Житието. В скоби ще отбележа, че то е най-обемистата житиеписна творба в старата българска литература. Библейските цитати, за които вече стана дума, а най-вече библейските реминисценции, се натрупват в такова количество, че на места правят твърде неясен смисъла на текста. И наред с това в разказа за смъртта на Никола авторът е до такава степен под влияние на преживяното, че обръща внимание на подробности, които бихме нарекли натуралистични, ако употребата на този термин не ни отвеждаше към съвсем различна литературна ситуация.

Към всичко, казано дотук за особеностите на двете пространни жития, трябва да се прибави и въпросът за езика им. Върху основата на литературния среднобългарски език (ресавски правопис) поп Пейо и Матей Граматик създават повествования, които звучат съвсем различно. Житието на Никола Нови се чете трудно, то е елитарна творба, написана от начетен автор за начетени читатели. Поп Пейо е предназначил своята творба за по-широка аудитория, за своите енориаши, за софиянци, за българското население изобщо. Текстът на неговото житие е максимално ясен, без сложни конструкции и с някои словоредни особености, повлияни от говоримата реч. И докато Житието на Георги Нови се разпространява и размножава в повече преписи, текстът на Житието на Никола Нови остава в един-единствен екземпляр.

След житията на софийските мъченици оригиналната българска агиография няма други значителни постижения. Житието на Пимен Зографски, писано в края на XVI в. в Черепишкия манастир от ученика му Похомий, не внася нищо ново в нея, въпреки че личността на самия Пимен — книжовник и зограф — заслужава вниманието на литературните историци.[25]

Все така актуална, макар и без особени литературни прояви, остава темата за прослава на западнобългарските отшелници — Иван Рилски, Прохор Пшински, Йоаким Осоговски. За Иван Рилски (по-точно за пренасяне на мощите на светеца от Търново в Рилския манастир) е създадено едно проложно житие, познато по препис от 1636 г.[26] В ръкописи, принадлежащи на Рилската обител, се поместват житията на Иван Рилски, като се обединяват в сборници по тематичен принцип — с други жанрови форми за прослава на светеца — със службите му. Житието на Йоаким Осоговски

---

[25] П. Динеков. Житието на Пимен Зографски. — Известия на Института за бълг. литература, кн. 2, 1956.

[26] Б. Райков. Неизвестно проложно житие на Иван Рилски. — Език и литература, 1970, кн. 3, с. 57—61. Още едно стишно проложно житие бе открито наскоро от Б. Христова: Неизвестно стишно проложно житие на Иван Рилски. — Известия на Народната библиотека «Кирил и Методий», 16/22/, 1981, с. 311—319.

е познато по преписи, възникнали през XV, XVI и XVII в. Късните редакции и обработки на житията на Прохор Пшински и Гавриил Лесновски показват, че литературната традиция за възхвала на българските отшелници не е заглъхнала по нашите земи. В края на Средновековието, на границите на две епохи, се появява и Пространното житие на Иван Рилски от Даниил (XVIII в.), в което книжовникът следва идейността и изобразителните принципи на по-старите произведения, но се издига над обикновената компликация, внася и свое, съзвучно с новите условия тълкуване на образа.

Най-сетне не можем да отминем и онова значение, което агиографията получава в т. нар. дамаскинарска литература. Между 36-те съчинения, влезли в състава на сборника «Съкровище» от Дамаскит Студит, 7 принадлежат към най-популярните жития на православния Изток (Мъчение на великомъченик Георги, Мъчение на Теодор Стратилат, Житие на Николай Мирликийски, Житие на Мария Египетска, Мъчение на великомъченик Димитър Солунски, Мъчение на Евстатий, жена му и децата му и Мъчение на великомъченик Теодор Тирон)[27]. В обработките на Дамаскин Студит, преведени на български през XVI в., все още откъслечно и неоформено, но категорично се налагат нови черти в изображението на агиографския герой. По-късните преписи на дамаскините, писани на говорим език, играят изключителна роля в културното възпитание на българина през XVII, XVIII, та дори и през XIX в.

Творбите на Дамаскин Студит, а и тези, които нашите книжовници и преписвачи включват към дамаскинарските състави, без да губят своята дидактична природа, без да разчупват докрай основното в канона — идеализацията на героя, служат на просветителски и нравоучителни цели, но играят и ролята на занимателно четиво, онароднени са в най-добрия смисъл на тази дума. Преводните жития провокират интересите към далечни земи и фантастични герои, възвеличават подвига на старохристиянските мъченици за вярата. Оригиналните жития (каквото е Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий, чиято обработка на говорим български език е влязла в много дамаскини) са отглас от дълбините на историята, те възраждат в народната памет спомени за свободния живот, когато българските царе са побеждавали в бран, пренасяли са мощи и са укрепвали градове, когато българските отшелници са вършели чудеса и са закриляли своите сънародници и единородния си български народ.

Историческата и патриотична стойност на българските жития привлича Паисий Хилендарски. В «История славянобългарска» първият български възрожденец «отделя място на животописите на български дейци, за да подчертае националнопатриотичната тенденция на своята книга, за да изтъкне, че и от средата на българския народ, когото гърци и сърби презират, са излезли херои на моралния подвиг. . . В 1833 г. К. Огнянович, един от възродителите на нашия народ, издава в стихотворна форма «Житие на св. Алексия, человека божия». . . Своето литературно

[27] Д. Петканова. Дамаскините в България. С., 1965.

школуване П. Р. Славейков започва с четене и преписване на жития. Под влиянието на Огняновича през 40-те години той пише също в стихове «Житие святаго Теодора».[28]

Така завършва своето многовековно развитие един от най-продуктивните жанрове на старата българска литература, жанр, който чрез всичките си прояви налага господствуващата идеология, но който не остава чужд и на народностната съдба. Жанр, в който намира отклик духовната жажда на българина да възхвали и свои идеални герои, не идващи «отвън», а откърмени от собствената земя. Едно от най-значителните и от най-самобитните произведения на новата литература «Житие и страдания грешнаго Софрония» напомня със заглавието си, че новата повествователна литература не израства на празно място, че тя ще замени българската агиография, но и ще продължи хилядолетния й път.

* * *

Включените в тома житиеписни произведения са групирани според типа на прославяния светец: жития на славянските просветители, жития на църковни дейци, жития на отшелници, жития на мъченици за вярата, жития на владетели и воини. В отделен раздел са представени разказите за пренасяне на мощи.

Тази подредба позволява да се проследи типологичната близост на произведенията във всяка жанрова подгрупа; типът на изображения се отразява в особеностите на фабулата, композицията и специфичната стилистика. Такова разпределение на материала има някои предимства пред хронологичното подреждане. Избягва се колебанието при несигурни датировки и се открояват циклизацията и последователността в литературната изява на култа към отделните български светци. Всички жития, посветени на първоучителите и техните следовници, независимо от времето на възникването им, са включени в един цикъл; един цикъл обединява и произведенията за Иван Рилски. И тъй като вътре в рамките на цикъла, посветен на един герой, творбите са разположени в хронологичен ред, читателят ще има представа и за развитието и изменението на жанровите форми през различните периоди от старата българска литература. Известно неудобство създава «разпръскването» на жития, излезли изпод перото на един автор, в различни раздели, но точно при такава структура се наблюдава подчертаната зависимост на житийната форма от типологията на изображение.

В самостоятелен раздел в края на книгата са включени и някои византийски жития, посветени на български исторически личности или широко популярни като народни четива. Чрез тяхното присъствие в тома се вижда какви продуктивни модели предлага византийската агиография

[28] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976, с. 333.

различно.» Философът им отговори: «Аз пък по този въпрос ще ви кажа, че законът се нарича още и «завет». Защото бог рече на Авраам: «Влагам моя завет във вашата плът», който [завет] той нарече още и «знак», който ще бъде между мене и тебе.»[64] И към Йеремия той извика: «Чуйте [думите на] тоя завет и кажете на мъжете Юдови и на жителите йерусалимски; и речи им: «Тъй казва господ бог Израилев: проклет да е оня човек, който не послуша думите на тоя завет, който аз заповядах на бащите ви в деня, в който ги изведох от Египетската земя.»[65] Юдеите му отговориха: «Така приемаме и ние, че законът се нарича и завет; но всички ония, които се придържаха към Мойсеевия закон, все угодиха на бога. Тъй че и ние, придържайки се към него, се надяваме да бъде тъй. А вие, като въздигате друг закон, потъпквате божия закон.» Философът им рече: «Ние постъпваме добре. Ако Авраам не беше възприел обрезанието, а беше се придържал към [първия], Ноевия закон, не би се нарекъл божий приятел. Също по-късно и Мойсей, след като написа своя закон, не се придържаше вече към предишния закон. Та и ние също постъпваме по техния пример: като получихме от бога закон, спазваме го, та да пребъдва твърдо божията заповед. Защото, когато бог даде на Ноя закон, не му каза, че по-късно ще даде друг, а му каза, че [този завет] ще пребъдва вечно във всяка жива душа.[66] Също и по-късно, като даде обет на Авраама, не му извести, че ще даде друг на Мойсея. И защо вие се придържате към [Мойсеевия] закон, когато бог е възвестил чрез Йезекииля: «Ще го променя и ще ви дам друг.»[67] А Йеремия е казал явно: «Ето идват дни, казва господ, и ще дам на дома Юдов и на дома Израилев нов завет — не според завета, който дадох на вашите отци в ония дни, когато ги хванах за ръка, за да ги изведа от Египетската земя. Защото те не останаха в моя завет и аз ги възненавидях. Но ето завета, който ще дам на дома Израилев след ония дни, казва господ: ще вложа моя закон в помишленията им и ще го напиша в сърцата им; и аз ще им бъда бог, а те ще бъдат мой народ.»[68] И пак същият Йеремия казва: «Тъй казва господ: «Спрете се във вашите пътища, разгледайте и разпитайте за вечните божии пътеки, вижте кой е истинският път и тръгнете по него; и ще намерите успокоение за душите си.» Но те рекоха: няма да вървим. Поставих пазачи над вас [да ви рекат]: «Слушайте гласа на тръбата.» Но те казаха: няма да слушаме. И тъй, чуйте, народи, и вие, които пасете стадото сред тях.»[69] И веднага след това [добавя]: «Чуй, земьо: ето, аз ще напратя върху тия хора зло, плод на тяхното отвръщане [от мене]; защото те не послушаха моите думи и отхвърлиха моя закон, който им проповядваха пророците.»[70] И не само с тези места мога да ви покажа,

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

че Мойсеевият закон ще престане, а и с много още други ясни доводи от пророците.» Юдеите му отвърнаха: «Всеки евреин знае истината, че това ще бъде така; но времето за Помазания[71] още не е дошло.» А философът им рече: «Защо говорите така, когато виждате, че Йерусалим е разорен, че жертвоприношенията са престанали и че се е сбъднало всичко онова, което пророците са предсказали за вас? Малахия казва много ясно: «Моето благоволение не е вече върху вас — казва господ вседържител; — жертви от вашите ръце не приемам. Защото от изток слънце до запад се слави името ми между народите и на всяко място се принася кадило и чиста жертва на моето име, защото е велико моето име между народите, казва господ вседържител.»[72] А те рекоха: «Ти казваш това; но [според нас] всички племена ще бъдат благословени и обрязани в град Йерусалим.» Философът отговори: «Защо тогава Мойсей казва: «Ако ме послушате добре и спазвате закона във всичко, пределите ви ще бъдат от Червеното море до Филистимското море и от пустинята до река Ефрат.»[73] А ние, другите народи, ще бъдем благословени в името на Оногова, в когото е благословено и семето Авраамово, който е произлязъл от Йесеевия корен, който е наречен «очакване на народите»[74] и «светлина на цялата земя и на всички острови»,[75] и ще бъдем осенени от божията слава, но не според този закон и не на това място. Това пророците го казват много ясно. Захария казва: «Ликувай от радост, дъще Сионова; ето, твоят цар иде при тебе, кротък, възседнал върху осле, син на подяремница.»[76] И продължава: «Тогава ще изтреби оръжието от Ефрема и конете от Йерусалим и ще възвести мир на народите. И владичеството му ще бъде от краищата на земята до крайните предели на вселената.»[77] А Яков казва: «Не ще престане княз от Юда, нито вожд от чреслата му, докато не дойде Онзи, за когото това е запазено; той е упование на народите.»[78] Като виждате, че всичко това се е сбъднало и изпълнило, кого другиго чакате? Даниил, научен от ангела, е казал: «Седемдесет седмици [има] до вожда Христа, което значи четиристотин и деветдесет години, за да се потвърдят виденията и пророчествата.»[79] А как мислите вие: кое е железното царство, за което говори Даниил в съновидението [на Навуходоносор]?»[80] «Римското», отговориха те. Философът отново ги запита: «А камъкът, който се откъсна от планината без човешки ръце,[81] кой е?» Отговориха му: «Помазаният.» А след това го запитаха: «Ако признаем въз основа на пророците и на други доводи, че той вече е дошел, както ти казваш, защо и досега още римското царство се държи на власт?» Философът отговори: «То не се държи вече, а е отминало, както [са отминали] и другите, според видението. Защото нашето царство не

е римско, а е Христово, както казва и пророкът: «Ще въздигне бог небесно царство, което няма да се разруши во веки, и това царство няма да бъде предадено на друг народ; то ще съсипе и ще затрие всички царства, а само то ще стои во веки.»[82] Не стои ли сега това именно царство — християнското царство, което се назовава с Христовото име? Ромеите се покланяха на идолите, а християнските царе — едни от един, други от друг народ и племе — царуват в Христово име, както казва и пророк Исайя, обръщайки се към вас: «Оставихте името си за поругание на моите избраници; вас ще избие господ, а ония, които му служат, ще ги нарече с ново име, което ще бъде благословено по цялата земя. Защото те ще благославят истинския бог и ония, които се кълнат на земята, ще се кълнат в небесния бог.»[83] Не са ли се сбъднали вече предсказанията на всички пророци, изречени явно за Христа? Исайя предсказва за неговото раждане от девица, казвайки така: «Ето, девица ще зачене в утробата си и ще роди син, и ще нарекат името му Емануил, което ще рече «с нас е бог.»[84] А Михей казва: И ти, Витлееме, земя Юдова, никак не си най-малък между Юдовите царства; защото от тебе ще излезе вожд, който пасе моя народ Израил, чийто произход е от памтивека, от вечни дни. Затова той ще ги остави до времето на онази, която има да роди, и тя ще роди.»[85] А Йеремия казва: «Попитайте и вижте: нима роди мъжки пол? Защото велик е оня ден и няма друг подобен нему; ще бъде усилно време за Якова, но той ще се избави от него.»[86] Исайя пък е рекъл: «Преди още да настъпят родилните болки, преди да дойде времето ѝ за раждане, болките изчезнаха и тя роди син.»[87]

Юдеите подхванаха отново: «Ние сме благословено семе от Сима и сме благословени от нашия отец Ной, а вие не сте.» Философът им разясни и това, като им рече: «Благословението на вашия отец Ной не е нищо друго освен възхвала към бога и никак не се отнася до самия него [т. е. до Сима]. Защото ето как е. [Ной е рекъл]: «Благословен да бъде господ бог на Сима», а на Яфета, от когото сме ние, е казал: «Да разпространи бог Яфета и той да се посели в жилищата Симови.»[88] Така философът им разясни всичко от пророците и от другите книги и не ги остави, докато сами те не казаха: «Така е, както ти казваш.»

Те пак рекоха: «Защо вие, осланяйки се на човек, се смятате за благословени, когато писанието проклина такива хора?» Философът ги запита: «Давид прокълнат ли беше, или благословен?» «Благословен, и то много», отговориха те. А философът им рече: «Та и ние се осланяме на оногова, на когото [се осланя] и той. Защото той казва в псалмите си: «Човекът, който беше в мир с мене, на когото се уповавах.»[89] А този човек

е Христос бог. А пък който се уповава на обикновен човек, него и ние го смятаме за прокълнат.»

След това те поставиха друг въпрос, казвайки: «А защо вие, християните, отричате обрезанието, когато Христос не го отрече, а го изпълни според закона?» Философът отговори: «Онзи, който едно време рече на Авраама: «Това да бъде завет между мене и тебе», той, като дойде, изпълни тоя завет, който завет обаче трая от Авраама до самия него; но той не нареди тоя завет да продължава по-нататък, а ни даде кръщението.» Те възразиха: «А защо тогава други хора преди това угодиха на бога, макар че не носеха Христовия знак, а Авраамовия?» Философът отговори: «Защото никой от тях не е имал две жени, а само Авраам; затова бог обряза краекожието му, като с това [му] постави граница, която той да не прекрача по-нататък, и посочи първия брак на Авраама за пример на другите, та и те да вървят по него. Същото направи и с Якова, като повреди жилата на бедрото му, защото беше взел четири жени. Той разбра причината, поради която [бог] му стори това, и затуй бог му нарече името «Израил», сиреч «ум, който вижда бога»; защото след това вече той не се докосна до жена. А Авраам не разбра това.»

Юдеите отново го запитаха: «Защо вие, като се покланяте на идоли, смятате, че угаждате на бога.» Философът отговори: «Научете се най-напред да различавате имената — що е образ и що е идол. И като разберете, не нападайте християните. Защото във вашия език има десет названия за такова изображение. Ще ви попитам аз: Скинията, която Мойсей видя на планината и донесе долу на земята, не беше ли образ? И не беше ли образ на тоя образ онова точно подобие, което той изкусно направи от дървени сглобки и кожи и вълна, и с изящни херувими? И щом като я направи по тоя начин, да кажем ли, че вие отдавате почит на дървото и на кожите, и на вълната, а не на бога, който тогава посочи тоя образ? Същото е и със Соломоновия храм, понеже и той имаше изображения на херувими и на ангели и образи на много други неща. Та така също и ние, християните, правим изображения на божите угодници и им отдаваме подобаваща почит, като отделяме добрите от демонските изображения. Така и Писанието порицава едни, които принасят своите синове и дъщери в жертва на бесовете, и призовава върху тях божия гняв, а възхвалява други, които жертвуват своите синове и дъщери.»

Юдеите пак рекоха: «Не се ли противите на бога, като ядете свинско и заешко месо?» Той им отговори: «Първият закон нарежда: «Яжте всичко като злак тревист»[90]; защото «за чистите всичко е чисто, а на осквернените и съвестта им е оскве-

нена».[91] Също и в Битието бог казва: «Ето, всичко е твърде добро»[92]; само заради вашето лакомство обаче той е забранил някои неща. Рекъл е [бог] още: «Яде Яков и се насити, а се отрече [от бога] възлюбления.»[93] И пак: «Седна народът да яде и да пие, а после стана да играе.»[94]

От многото [прения] ние, като ги съкратихме, изложихме тук само малко — колкото за знание; а който иска да подири тези беседи, както са, в пълнота, ще ги намери в съчиненията му, които преведе нашият учител архиепископ Методий, като ги раздели на осем части.[95] Там ще види силата на словото, [дадена му] по божия благодат, насочена като огнен пламък срещу противниците.

Хазарският каган и началствуващите мъже, като изслушаха всички тези негови приятни и подобаващи слова, рекоха му: «Ти си изпратен тук от бога за наше назидание. Като си изучил с негова помощ цялото Писание, ти ни разясни всичко поред и наслади до насита всички ни с медоточивите думи на Светото писание. Макар че сме хора неуки, ние вярваме, че ти си от бога. Но ако искаш повече да успокоиш нашите души, поправи ни във всичко чрез примери и ни обясни поред онова, което те питаме.» И така се разотидоха да си починат.

Като се събраха на другия ден, хазарите му рекоха: «Покажи ни, почтени мъжо, с примери и с разяснения онази вяра, която е най-добра от всички.» Философът им отговори: «Двама съпрузи били на голяма чест и много обичани от някой си цар. Но като съгрешили, царят ги изпъдил и ги изгонил вън от земята. Те живели дълги години там и родили деца в нищета. Децата се събирали заедно и се съвещавали по какъв начин биха могли да се върнат отново в предишното си положение. Едно от тях давало един съвет, друго — друг, а трето — още подруг. Кой съвет би трябвало да се държи? Нали най-добрият?»[96] А те рекоха: «Защо говориш тъй? Всеки счита своя съвет за по-добър от другия. Затова и юдеите смятат своя за най-добър, сараците — също, а другите — друг. Кажи ни тогава, кое от тези мнения да смятаме за най-добро?» Философът им отговори: «Огънят изпитва златото и среброто, а човек с разума си отделя лъжата от истината. Кажете ми: от какво стана първото грехопадение? Не е ли от виждането на сладкия плод и от желанието за [добиване на] божественост?» «Така е», отговориха те. А философът продължи: «Ако някой, като е ял много мед или е пил студена вода, получи някаква болест и дойде лекар, та му каже: «Яж още много мед, и ще оздравееш», или на оногова, който е пил студена вода, каже: «Напий се със студена вода и стой гол на студа, и ще оздравееш», а след това друг лекар му каже не така, а му препоръча обратното лекуване — вместо

мед да пие горчиво и да пости или вместо студено [препоръча] топло и горещо — кой от двамата лекува по-изкусно?» Всички отговориха: «Онзи, който препоръчва обратно лекуване; затова и похотните страсти на този живот трябва да се умъртвяват с горчивина, а гордостта — със смирение. Различните [болки] трябва да се лекуват с обратното [средство]. И у нас също казват: «Дърво, което отначало ражда трънки, отпосле дава сладък плод.» Тогава философът им рече: «Добре отговорихте. Така и Христовият закон отначало показва суровостта на богоугодния живот, но сетне във вечните жилища принася стократен плод.»

Един от тези съветници, който познаваше добре сарацинското злоучение, запита философа: «Кажи ми, гостенино, защо вие не зачитате Мохамеда? В своите книги той много е похвалил Христа, като казва, че от девица, Мойсеева сестра, се е родил велик пророк, който и мъртви е възкресявал, и с голяма сила е лекувал всякакви болести.»[97] Философът му отговори: «Нека да отсъди каганът: Кажи ми: ако Мохамед е пророк, как тогава да вярваме на Даниила? Защото той е казал, че до Христа ще престане всяко видение и пророчество.[98] Как може тогава Мохамед да бъде пророк, щом се е явил след Христа? Ако него наречем пророк, трябва да отхвърлим Даниила.» Мнозина от тях извикаха: «Каквото е казал Даниил, казал го е по божие вдъхновение. А за Мохамеда всички знаем, че е лъжец и пагубник за нашето спасение; всичките си великолепни заблуди е изрекъл за зло и за срамотия.»

Тогава първият съветник между тях каза на сарацинските си приятели: «Този гостенин с божия помощ повали на земята цялата юдейска гордост, а вашата захвърли отвъд реката като скверна.» А след това се обърна и към всички люде: «Както е дал бог на християнския цар власт над всички народи и съвършена мъдрост, така им е дал и [истинската] вяра, без която никой не може да живее вечен живот. Слава на бога во веки!» И всички рекоха: «Амин!»

А философът, просълзен, се обърна към всички: «Братя и отци, приятели и чеда! Ето, бог даде пълно разбиране и достоен отговор на всичко. Ако има още някой, който да се противи, нека дойде да ни обори или да бъде оборен. Прочее, който е съгласен с това, нека се покръсти в името на света Троица. А който не иска — аз нямам вина за това; но той ще види в съдния ден, когато «Старият по дни»[99] ще седне на престола да съди като бог всички народи.» Те [хазарските управници] отговориха: «Ние не сме врагове на себе си; но нареждаме [това да стане] постепенно: да се покръсти доброволно кой когато иска — от днес нататък. А който от вас се кланя на запад или

се моли по еврейски обичай, или пък следва сарацинската вяра, той ще получи от нас смъртно наказание.»[100] И така се разотидоха радостни.

Тогава около двеста души от тях се покръстиха, като се отказаха от поганските мерзости и от беззаконните женитби. А каганът написа до царя такова писмо: «Ти, господарю, ни изпрати такъв мъж, който ни обясни със слово и с примери, че християнската вяра е свята. Като се убедихме, че тя е истинската вяра, ние наредихме всички да се покръстят доброволно, като се надяваме и ние да направим същото. Всички ние сме приятели на твоето царство и сме готови да ти служим, където поискаш.»

Като изпращаше философа, каганът му даваше много дарове; но той не прие, а само каза: «Дай ми колкото имаш тук гръцки пленници; то ми е по-скъпо от всички дарове.» Събраха до двеста души и му ги предадоха. И той радостен тръгна по своя път.

Като стигнаха до безводни и пустинни места, не можеха вече да понасят жаждата. Намериха вода в едно блато, но не можаха да пият от нея, понеже беше [горчива] като жлъчка. Когато всички се пръснаха да търсят вода, [Константин] рече на брата си Методий: «Не мога вече да търпя жаждата; гребни от тази вода. Онзи, който едно време превърна за израилтяните горчивата вода в сладка,[101] той ще даде сега и на нас утеха.» Като гребнаха, намериха я сладка като медовина и студена. Пиха и прославиха бога, който прави такива добрини на своите раби.

В Херсон, като вечеряха с архиепископа, философът му рече: «Благослови ме, отче, както би ме благословил баща ми.» Когато някои го запитаха насаме: «Защо направи това?», философът отговори: «Наистина, той утре ще се пресели от нас при бога и ще ни напусне.» Така и стана: думите му се сбъднаха.

Във фулското племе[102] имаше един голям дъб, сраснал с череша, под който извършваха обреди. Наричаха го с името Александър[103] и не позволяваха на жени да пристъпват нито към него, нито към обредите. Като чу за това, философът не се помая да отиде при тях и като застана сред тях, рече им: «Елините са отишли във вечна мъка, задето са се кланяли като на бог на небето и на земята — такива велики и добри творения; а вие, които се кланяте на такава нищожна вещ като това дърво, което е предназначено за огъня, как ще се избавите от вечния огън?» Те отговориха: «Ние не сме почнали да вършим това отсега, а сме го приели от нашите бащи; от това дърво ние намираме [изпълнение на] всички наши молитви — особено за дъжд и за много други неща. И как ние ще направим това [т. е.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ ☆ БИБЛИОТЕКА ☆ СОФИЯ

да отсечем дървото], което никой нивга не е дръзвал да направи? Ако някой дръзне да направи това, ще го сполети смърт, а ние няма вече да видим дъжд докрай.» Философът им отвърна: «Бог говори за вас в Писанието, а вие защо се отвръщате от него? Исайя възвестява от божие име, думайки: «Ето, аз идвам да събера всички племена и всички народи и те ще дойдат и ще видят славата ми. И ще туря на тях белег, и от спасените измежду тях ще пратя сред народите — в Тарсис и във Фуд[104], и в Луд, и в Мосох, и в Товел, и в Елада, и в далечните острови, които не са слушали за моето име; и те ще възвестят сред народите моята слава, казва господ вседържител.»[105] И още: «Ето, аз ще пратя рибари и много ловци и те ще ви изловят от хълмовете и от каменните скали.»[106] Тъй че, братя, познайте бога, който ви е създал. Това е благовестието на новия божи завет, в който сте се кръстили.»

И тъй, като ги убеди с благи думи, накара ги да отсекат дървото и да го изгорят. Старейшината им, като се поклони, отиде и цеяуна светото евангелие. Така направиха всички. И като взеха от философа бели свещи, пеейки, отидоха при дървото. [Философът] взе секирата и като удари тридесет и три пъти,[107] заповяда на всички да секат, да го изкоренят и да го изгорят. И още същата нощ дойде от бога дъжд и напои земята. Те с голяма радост възхвалиха бога, а бог се зарадва много на това.

А философът си отиде в Цариград и след като се яви при царя, остана да живее в безмълвие при църквата на светите апостоли, молейки се на бога.

В църквата «Света София» имаше един потир със скъпоценни камъни, върху който имаше стихове, написани с еврейски и самаритански букви, които никой не можеше нито да прочете, нито да обясни. Философът взе, прочете ги и ги разясни. Първият стих гласеше тъй: «Чашо моя, чашо моя, пророкувай, докато звездата [изгрее]; бъди за питие на господа първородния, който бди нощя.» След това вторият стих: «Направена от друго дърво за вкусване на господа; пий и се опивай с радост и възкликни «Алилуя». И след това третият стих: «Ето, князът [иде] и целият събор ще види неговата слава и сред тях цар Давид.» А след това беше написано числото деветстотин и девет. Философът, като пресметна подробно, намери, че от дванадесетата година на Соломоновото царуване до Рождество Христово има деветстотин и девет години.[108] Тъй че това е пророчество за Христа.

Докато философът се радваше в бога, появи се друга задача и друг труд — не по-малък от предишните. Моравският княз Ростислав по божие внушение направи съвет със своите

князе и с моравците и изпрати [пратеници] при цар Михаила с тия думи: «Нашият народ се отметна от езичеството и държи християнския закон, но нямаме такъв учител, който да ни обяснява на наш език истинската християнска вяра, та и други страни, като видят това, да направят като нас. Затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител, защото от вас всякога изхожда добър закон за всички страни.»

Царят свика съвет, повика Константин философа и като го накара да изслуша тази молба, рече му: «Зная, философе, че си уморен; но потребно е ти да отидеш там, защото никой друг не може да свърши тази работа като тебе.» Философът отговори: «Макар че съм уморен и болен тялом, аз с радост ще отида там, стига само да имат писменост на своя език.» А царят му рече: «И дядо ми, и баща ми, и мнозина други са търсили такова нещо, но не са намерили; как мога аз да го намеря?» Философът рече: «Кой може тогава да пише думите си на вода и да си спечели име на еретик?»[109] А царят заедно с вуйчо си Варда [110] му отговориха: «Ако ти поискаш, това може да ти го даде бог, който дава на всички ония, които се молят без съмнение[111], и отваря на ония, които чукат.»[112]

Философът си отиде и според стария си обичай се отдаде на молитва заедно с другите си сътрудници. И бог, който слуша молитвите на своите раби, скоро му яви това, и той веднага състави азбуката и започна да пише евангелските думи: «В началото беше Словото и Словото беше у бога, и бог беше Словото.»[113]

Царят се зарадва и прослави бога със своите съветници. Той изпрати философа с много дарове, като написа до Ростислава такова послание: «Бог, който иска да достигне до познание на истината[114] и да се издигне до по-високо достойство, като видя твоята вяра и твоето старание, направи да се изпълни твоето желание, като откри сега, в наше време, букви на вашия език — нещо, което не е бивало досега освен в първите времена, — та и вие да се причислите към великите народи, които славят бога на свой език. И ето, ние ти пращаме тоя човек, комуто бог откри [тези букви] — мъж почтен, благоверен и многоучен философ. Приеми го като дар, по-голям и по-скъп от всякакво злато и сребро, и скъпоценни камъни, и преходно богатство. Постарай се с него да затвърдиш успешно делото и с цялото си сърце да потърсиш бога. Не отхвърляй и общото спасение, а подтиквай всички да не се бавят, но да тръгнат по истинския път. По тоя начин и ти, като ги приведеш със своето старание към истинско богопознание, ще получиш срещу това своята награда и в тоя век, и в бъдещия, за всички души, които ще повярват отсега и докрай века на нашия Христос

бог, и ще оставиш спомен за себе си в бъдните поколения подобно на великия цар Константин.»[115]

Като пристигна в Моравия, Ростислав го прие с големи почести и като събра ученици, даде му ги да ги учи. В кратко време той преведе целия църковен чин и ги научи на утренната, часовете, вечернята, повечерието и литургията.[116] И тогава според пророческите думи «отвориха се ушите на глухите»[117], та чуха думите на Писанието, и «езикът на гъгнивите стана ясен».[118] И бог се зарадва на това, а дяволът бе посрамен.

Когато божието учение взе да се шири, злият и открай време[119] завистлив трижпроклет дявол не изтърпя това добро дело, но като влезе в своите съсъди,[120] започна да подстрекава мнозина, казвайки: «Не се слави бог по този начин. Ако това беше угодно богу, не можеше ли той да направи тъй, че и те още отначало да пишат своята реч със свое писмо, и така да славят бога? Но той е избрал само три езика — еврейски, гръцки и латински, чрез които подобава да се въздава слава на бога.» Това го говореха латинските клирици — архиереи, йереи и [техните] ученици. Философът се бори с тях като Давид с иноплеменниците и като ги надви със словото на Писанието, нарече ги триезичници и пилатовци — понеже Пилат бил така написал надписа на кръста господен.[121] И не само това говореха те, но проповядваха още и други безчестия, като казваха, че под земята живеят велеглави човеци, че всяка гад е дяволско творение и че който убие змия, ще се избави от девет гряха. Ако някой пък убие човека, три месеца да пие от дървена чаша, а до стъклена да се не докосва.[122] При това те не забраняваха да се правят жертвоприношения по старите обичаи и да се сключват безчестни женитби.

Философът изсече като тръни всички тези заблуждения и ги изгори с огъня на словото, говорейки: «Принеси богу хвалебна жертва и въздай на всевишния твоите молитви.» «Не напущай жената на твоята младост»; защото «ако я намразиш и я напуснеш, безчестие ще покрие помишленията ти», казва господ вседържител. И «пазете се в душите си никой от вас да не изостави жената на своята младост». Но «вие вършехте това, което аз ненавиждах; защото господ беше свидетел между тебе и жената на твоите младини, която ти изостави; а тя е твоя другарка и жена на твоя завет». И в евангелието господ казва: «Слушали сте, че бе казано от древните: «Не прелюбодействувай.» Аз пък ви казвам, че всеки, който погледне на жена с пожелание, вече е прелюбодействувал с нея в сърцето си.» И още [е казано]: «Аз ви казвам, че който напусне жена си, освен за прелюбодеяние, той я прави да прелюбодействува; и който вземе напусната от мъжа си, той прелюбодействува.» И апо-

столът е казал: «Това, което бог е съчетал, човек да го не разлъчва.»[123]

Като прекара четиридесет месеца в Моравия, той отиде да посвети учениците си. По пътя го прие Коцел, панонският княз,[124] който, желаейки силно да усвои славянските книги, даде му около петдесет ученици да се учат на тях. И като му оказа големи почести, изпрати го нататък. А философът, проповядвайки евангелското слово без награда,[125] не взе нито от Ростислава, нито от Коцеля ни злато, ни сребро, ни друго нещо, а само измоли от двамата деветстотин души пленници и ги освободи.

Когато беше във Венеция,[126] насъбраха се срещу него епископи, попове и черноризци, като врани срещу сокол, и повдигнаха триезичната ерес, като казваха: «Кажи ни, човече, как ти измисляш сега книги за славяните и ги учиш? Досега никой друг не е изнамирал [такива книги] — нито апостолите, нито римският папа, нито Григорий Богослов,[127] нито Йероним,[128] нито Августин[129]. Ние знаем само три езика, на които подобава да се слави бог с книги: еврейски, гръцки, латински.» А философът им отговори: «Не пада ли от бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички?[130] Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи? Кажете ми: дали смятате бога за безсилен, та да не може да даде това, или го смятате за завистлив, та не иска [да го даде]? Ние пък знаем много народи, които имат книги и въздават слава на бога всеки на своя език. Известно е, че такива са арменците, персите, абазгите, иверите, сугдите, готите, аварите, тирсите, хазарите, арабите, египтяните, сирийците [131] и много други. Ако не искате да разберете от тези [примери], то поне от Писанието познайте божията воля. Давид се провиква и казва: «Възпейте бога, цяла земьо, възпейте господу песен нова.» И пак: «Възкликнете господу, цяла земьо; пейте, възвеселете се и възпейте.» И другаде: «Цялата земя да ти се поклони и да ти пее, да пее на твоето име, вишний.» И пак: «Хвалете господа, всички народи, прославяйте го, всички люде». И пак: «Всичко, що диша, да хвали господа.»[132] В евангелието пък е казано: «А на всички ония, които го приеха, даде възможност да станат чеда божии.» И пак в същото евангелие: «И не само за тях се моля, но и за ония, които по тяхното слово повярват в мене, та да бъдат всички едно — както ти, отче, в мене, така и аз в тебе.» Матей пък казва: «Даде ми се всяка власт на небето и на земята; и тъй, идете и научете всички народи, като ги кръщавате в името на отца и сина и светаго духа и като ги учите да пазят всичко, което съм ви заповядал. И

ето, аз съм с вас през всички дни до свършека на света. Амин.» Също и Марко: «Идете по целия свят и проповядвайте евангелието на всички твари; който повярва и се кръсти, ще бъде спасен, а който не повярва, ще бъде осъден. А повярвалите ще ги придружават тия личби: с моето име ще изгонват бесове и ще заговорят на нови езици.» А на вас, законоучителите, казва: «Горко вам, книжници и фарисеи, лицемери, задето затваряте царството небесно пред човеците, защото нито вие влизате, нито пускате ония, които искат да влязат в него.» И пак [казва]: «Горко вам, книжници, задето взехте ключовете на познанието; сами не влязохте и на желаещите да влязат пречите.»[133] А към коринтяните апостол Павел казва: «Желая всички вие да говорите езици, а още повече да пророчествувате; защото онзи, който пророчествува, е по-горен от оногова, който говори езици — освен ако ги тълкува, та църквата да получи поука. А сега, братя, ако дойда при вас и заговоря на [непознати] езици, каква полза ще ви принеса, щом не ви говоря било с откровение, било с познание, било с пророчество, било с поука? Също и бездушните предмети, които издават звук — било пищялки, било гусли — ако не покажат различие в свирнята, как ще се разбере това, което се тръби или се свири? Защото, ако тръбата издаваше неопределен глас, кой ще се готви за битка? Така и вие, ако изговаряте с езика си неразбрани думи, как ще се разбере това, което говорите? Тогава ще говорите на вятъра. Толкова например различни думи има на света, и нито една от тях не е без смисъл; ако аз не разбирам смисъла на думите, ще бъда чужденец за говорещия, а и говорещият ще бъде за мене чужденец. Така и вие, бидейки ревнители към духовни [дарби] за поука на църквата, молете се да ги имате в изобилие. Затова, който говори на [непознат] език, нека се моли [за дарба] да тълкува. Ако се моля на [непознат] език, духът ми се моли, но умът ми остава безплоден. И тъй, какво? Ще се моля с дух, но ще се моля и с ум; ще пея с дух, но ще пея и с ум. Ако благословиш [само] с дух, онзи, който е от простолюдието, как ще каже «амин» на твоята молитва, щом не разбира какво говориш? Ти хвалиш бога добре, но другият не се поучава. Благодаря на моя бог, задето повече от всички ви говоря езици; но в църквата предпочитам да кажа пет думи разбрани, за да поуча другите, нежели хиляди думи на [непознат] език. Братя, не бивайте деца по ум; бъдете младенци за злото, а по ум бъдете съвършени. В закона е писано: «На чужди езици и с чужди уста ще говоря на тоя народ, но и тъй няма да ме послушат, казва господ.» Тъй че езиците са белег не за повярвалите, а за неповярвалите; а пък пророчеството не е за неповярвалите, а за повярвалите. Ако, прочее, се събере цялата църква

заедно и всички заговорят на непознати езици, и влезе някой непросветен или неповярвал, няма ли да каже, че сте побъркани? Но ако всички [почнат да] пророчествуват и влезе някой непросветен или неповярвал, тогава той се изобличава от всички и се осъжда от всички, тъй че тайните на сърцето му излизат наяве, и той, като падне ничком, ще се поклони богу и ще признае, че бог наистина е с вас. И тъй, какво [да се прави], братя? Когато се събирате и всеки от вас има или псалом, или поучение, или откровение, или говорене на непознат език, или тълкуване, нека всичко да бъде за назидание. Ако някой ще говори на [непознат] език, нека да говорят двама или трима, и то подред, а друг да тълкува. Ако пък няма тълкувател, тогава те да мълчат в църквата, а да говорят на себе си и на бога. Също и от пророчествуващите да говорят двама или трима, а другите да обсъждат. Ако ли пък се яви откровение някому другиму, който седи, нека първият да млъкне. Така можете един след друг всички да пророчествувате, та всички да имате утеха. И пророческите духове се подчиняват на пророчествуващите; защото бог не е бог на безредието, а на мира. Така е във всички църкви между светиите. Жените ви да мълчат в църквите; на тях не им е позволено да говорят, а да се подчиняват, както казва и законът. Ако искат да научат нещо, да запитат мъжете си вкъщи; защото е срамотно жена да говори в църква. Нима от вас излезе словото божие? Или само до вас достигна? Ако някой се мисли, че е пророк или изпълнен с дух, нека да разбере, че това, което ви пиша, са господни заповеди. А който не разбира, нека не разбира. И тъй, братя, показвайте ревност към пророчествуване, но не забравяйте да се говорят и езици. Нека всичко да става с приличие и ред.»[134] И пак казва: «И всеки език да изповяда, че Исус Христос е господ, за слава на бога отца, амин.»[135]

С тези думи и с други по-силни ги посрами, остави ги и си отиде.

Като узна за него римският папа,[136] прати да го повикат. И когато той дойде в Рим, самият папа Адриан излезе да го посрещне с всички граждани, със свещи в ръце, понеже носеше мощите на свети Климент, мъченик и папа римски. И заради него бог незабавно направи тук преславни чудеса: разслаблен човек се излекува и мнозина други се изцериха от различни недъзи; също и пленниците, които призоваха [името на] Христа и на свети Климента, се освободиха от ръцете на онния, които ги бяха пленили.

А папата, като прие славянските книги, освети ги и ги положи в църквата на света [дева] Мария, която се нарича «Ясли»[137]. След това папата заповяда на двамата епископи Формоза[138] и Гаудерик[139] да посветят славянските ученици.[140]

И като ги посветиха, веднага отслужиха литургия в църквата на свети апостол Петър на славянски език; и на другия ден служиха в църквата на света Петронила[141], на следния ден — в църквата на свети Андрей[142], а оттам пък в църквата на великия вселенски учител апостол Павел.[143] И пяха цяла нощ, като славословеха [бога] на славянски език, а на сутринта служиха пак литургия над светия му гроб, подпомогнати от епископ Арсений[144], който беше един от седемте епископи, и от Анастасий Библиотекар. А философът не преставаше да отдава, заедно със своите ученици, достойно хвала на бога за това. При него непрекъснато идваха римляни и го разпитваха за всичко; и като получаваха двойни и тройни обяснения на своите въпроси, отиваха си доволни по домовете си.

Дойде също тъй и някой си евреин, който се препираше с него, и веднъж му каза: «Наспоред броя на годините, не е дошъл още Христос, за когото пророците казват, че ще се роди от девица.» Философът, като му изброи по родове всички години от Адама, доказа му подробно, че е дошъл, и [му посочи] колко години има оттогава досега. И като го поучи, отпрати го.

Сполетяха го много мъки и той се разболя. И като боледуваше така дълго време, веднъж видя божие явление и почна да пее тъй: «От ония, които ми казаха: «Да идем в дома господен», се възвесели духът ми и се възрадва сърцето ми.»[145] И като се облече в празничните си дрехи, прекара така целия ден, радвайки се и думайки: «Отсега вече не съм слуга нито на царя,[146] нито никому другиму на земята, а само на бога вседържителя. Не бях, но бидох и ще бъда во веки, амин.»[147]

На следния ден той прие светия монашески образ и като прибави светлина към светлина, нарече се с името Кирил.[148] И в този [монашески] чин прекара петдесет дни. Когато наближи часът да приеме покой и да се пресели във вечните жилища, той вдигна ръце към бога и със сълзи отправи молитва, като казваше тъй: «Господи боже мой, който си сътворил всички ангелски чинове и безплътни сили, който си разпрострял небесата и си утвърдил земята,[149] който си привел от небитие в битие всичко съществуващо, който всякога и всякъде изслушваш ония, които изпълняват твоята воля и се боят от тебе, и спазват твоите заповеди, послушай [сега] и моята молитва: запази твоето вярно стадо, над което беше поставил мене непотребния и недостоен твой раб; избави го от безбожната и поганска злоба на ония, които говорят хула срещу тебе, и погуби триезичната ерес. Издигни твоята църква с множество и съедини всички в единодушие; създай избрани люде,[150] единомислещи в твоята истинска вяра и в правото изповедание, и вдъхни в сърцата им словото на твоето учение. Ако

си избрал нас, недостойните, за проповедници на Христовото евангелие и ако ние се стремим към добри дела и вършим това, което ти е угодно — това ни е твой дар. Тези, които ти ми беше поверил, предавам ти ги като твои. Ръководи ги с мощната си десница и ги покрий с покрова на крилата си,[151] та всички да възхвалят и да славят името ти — на отца, и сина, и светия дух. Амин!»

И като целуна всички със свято целование, рече: «Благословен е бог, който не ни предаде за плячка в зъбите на нашите невидими врагове, но разкъса техните примки и ни избави от тяхната гибел.»[152] И така почина в господа, бидейки на 42 години, на четиринадесетия ден от месец февруари, индикт втори, в 6377 година от сътворението на света (869 г.).

Тогава папата заповяда на всички гърци, които бяха в Рим, а така също и на римляните да се съберат заедно със свещи и да пеят над него и да му направят погребение, каквото биха направили на самия папа. И така направиха.

А Методий, неговият брат, замоли папата, казвайки: «Майки ни ни е заклела, който от нас пръв почине, [другият] да го пренесе в братовия му манастир и там да го погребе.» Прочее папата нареди да го положат в ковчег и да заковат ковчега с железни гвоздеи. И така го държа седем дни, готвейки го за път.

Но римските епископи рекоха на папата: «Понеже, след като е ходил по много земи, бог го е довел тук и тук е приел душата му, тук подобава и да бъде погребан като всепочитан мъж.» Папата рече: «Заради неговата светост и обич аз, нарушавайки римския обичай, ще го погреба в моя гроб в църквата на свети апостол Петър.» А брат му рече: «Тъй като не ме послушахте и не ми го предадохте, нека, ако обичате, да почива в църквата на свети Климент, с чиито мощи е дошъл тук.» И папата заповяда да направят така.

Тогава епископите се събраха отново заедно с хората, които се готвеха да го изпроводят тържествено, и рекоха: «Да отковем ковчега и да видим да не би да е взето нещо от него.» Мъчиха се много, но по божие повеление не можаха да отковат ковчега. И така го положиха с ковчега в гроба, от дясната страна на олтара в църквата на свети Климент,[153] където веднага почнаха да стават много чудеса. Като виждаха тези чудеса, римляните все повече се привързваха към неговата светиня и неговото почитание. Изписаха икона над гроба му и започнаха денонощно да палят [кандило] над него, хвалейки бога, който прославя така ония, които го славят. Нему да бъде слава и чест, и поклонение во веки веков, амин.

КРАТКО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ (УСПЕНИЕ КИРИЛОВО)

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ КИРИЛ ФИЛОСОФ[1]

Отечеството на този преподобен наш отец Кирил беше трислависият и велик град Солун, в който се и роди. Българин по род, той се роди от благоверни и благочестиви родители. Името на баща му беше Лъв, а на майка му — Мария[2], богати и първенци в този град, и благочестиви, и имащи в душата си страх божи, въздържащи се от всяка зла постъпка. И родиха син, чието име в светото кръщение е Константин; и го дадоха на дойка да го откърми. Но той не искаше да бозае от чужда гръд, а само от майчината си. Майка му го откърми и го наставляваше в благочестие и благоверие. А когато стана на подходяща възраст, дадоха го да се учи на книги.

Това дете видя насън някакъв мъж, който стоеше, показваше му девици и му говореше: «Константине, избери си, която искаш.» А той, видял една красива девица, украсена със скъпоценен камък и бисер, чието име беше София, нея взе за себе си.

Същият Константин от младини живя в чистота, сякаш ангел, като странеше и бягаше от житейските наслади и постоянно прекарваше времето си в пеене на псалми и песни, и духовни послушания, следвайки винаги един път.

Когато царският логотет чу за неговите добродетели, изпрати да го повикат. А той дойде в Цариград и тук се обучаваше с племенника на цар Михаил.[3] И на третия месец усвои граматиката, геометрията и Омир при Лъв и при Фотий. Усвои и цялото философско учение: и риторика, и аритметика, а и астрономия и музика.

Тогава цариградският патриарх Йоан беше повдигнал ерес и хулеше светите икони; и бе свален от престола от светия събор. Като отиде при него, Константин Философ го изобличи и обори злочестивата му ерес.

След това отиде в Брегалница[4] и там намери някои от славянското племе покръстени. А които пък намери непокръстени, тях той покръсти и ги насочи към православната вяра. И им написа книги на славянски език. И тези, що насочи към християнската вяра, бяха 54 000[5].

Сред сарацините стана пререкание за света Троица. И из-

пратиха сарацините при цар Михаил [да се допитат] за света Троица и за православната вяра. Царят пък веднага изпрати Философа да върви там. А той, като отиде, разобличи нечестивата Мохамедова ерес. И бяха посрамени от Философа и го напоиха с чародейно биле с отрова; но чрез божията благодат той остана невредим от тяхното чародейно биле.

Изпратени бяха от княза-каган на Хазария пратеници до цар Михаил, които търсеха човек, та да ги научи на православната християнска вяра. Понеже те още не бяха християни, насилваха ги сарацини и евреи, за да ги приобщят към своята нечестива вяра. Цар Михаил изпрати Константин Философ заедно с брат му Методий. А като стигнаха до Херсон, [Константин] се научи на еврейска реч и на книгите, превеждайки граматиката на осем части.[6] И тук намери самаританин и самаритански книги. Като се отдаде на молитва и прие от бога разум, започна да чете тези книги. И покръсти самаританина и сина му.

Тук той чу, че свети Климент още лежи в морето. Помоли се, убеди херсонския архиепископ заедно с целия клир и се качи на кораб. Когато отидоха на мястото и морето се успокои напълно, започнаха да копаят и да пеят. И веднага се разнесе благоухание сякаш от множество кадилници и след това се явиха светите му мощи. Като ги взеха с велечестие и слава, те ги внесоха в града.

И като излезе от този град, Философът тръгна на път. И ето — нападнаха го ратници — войни маджари.[7] Философът пък отправи молитва и ги уговори. Те слязоха от конете, поклониха му се и го изпратиха с чест.

И се качи на кораб, та пое пътя за Хазария. И излезе на някакво езеро при Кавказките планини, и стигна при хазарския княз-каган. И като се събраха тук сарацини и евреи, водиха с Философа много прения. А Философът заедно с брат си Методий разобличи злочестивата им ерес и ги опроверга. Каганът пък, като видя, че Философът разобличи ереста им, извика със силен глас: «Ето, виждам как Философът с божия помощ повали на земята еврейската гордост, а сарацинската дързост преметна на другия бряг на реката.» Константин Философ научи всички хора и кагана на православната вяра и покръсти него и 200 знатни мъже, и много други.[8] Каганът му поднесе много дарове; той обаче не пожела да ги приеме, но измоли от него много хора пленени християни.

Когато тръгна оттам, достигна до безводни места, а там намериха солена вода. Той отправи молитва и водата стана сладка. И пиха той и ония, що бяха с него. И стигнаха до Хер-

сон. И тук предсказа за епископа на града, че от този живот ще се представи [на бога], както и стана.

След това дойде при фулския народ. Тук намери грамаден дъб, сраснал с череша, комуто принасяха жертви, наричайки го Александър. Философът утвърди тези хора в православната вяра, а оня дъб разкопа и отсече.

И после се върна в Цариград. Тук намери пратеници, изпратени при царя от Ростислав, княза на Велика Моравия, които молеха[9] за учители по православната вяра. Тогава Философът с неговия брат бързо бе изпратен от царя. Щом достигна до Велика Моравия, беше приет от княз Ростислав. Тук, като преведе книгите от гръцки на славянски език и ги покръсти,[10] приобщи ги към православната вяра и ги научи на славянските книги.

И после отиде в Панония и тук бе приет от Коцел, лешкия княз. След това той взе 50 ученици и ги научи на православната вяра и на славянските книги. Тук намери и много еретици и разобличи и посрами тяхната ерес. Философът измоли от княза 200 души пленени християни и ги освободи.

Когато римският архиепископ узна за Философа, изпрати за него, та да дойде в Рим. И Философът дойде в Рим, носейки мощите на свети Климент. Щом римският папа Адриан чу за тялото на свети Климент и за пристигането на Философа, посрещна го с почест и с целия клир, със свещи и с кадила, благоуханни и благовонни. И папата целуна тялото на свети Климент, и го внесоха в Римския град. Философа пък папата прие с любов и голяма чест. А учениците на Философа, които го последваха от Панония и от Моравия, по папско нареждане бяха посветени от двамата епископи Формоза и Кондрах[11]. Идваха при Философа за прения евреи и още и някои епископи еретици идваха с тях. Той изобличаваше злочестивата им ерес и ги посрамваше. Множество хора от римляните пък идваха при него и той ги учеше на православната вяра, а те възприемаха неговите поучения.[12]

И после прие монашески образ и тогава беше наречен Кирил. В този монашески образ прекара 50 дни. Когато разбра, за своето представяне [пред бога], повика ученика си, който беше епископ в Ликия[13], Сава, Ангеларий, Горазд и Наум. И ги упъти в православната вяра, като ги поучи. И така предаде духа си в ръцете на живия бог, когото възлюби от младини. Нека с неговите молитви да утвърди господ-бог всички царства на православните християни вовеки веков.[14] И нас да сподоби господ-бог със своето царство в безконечните векове.

Почина Константин, наричан Кирил, на 40 години[15] в

14-ия ден на месец февруари, индикт втори, а от сътворението на света през 6377 година (869 г.). Честното му тяло бе положено в църквата на свети Климент, където лежи и тялото на този светец. И досега светият ковчег дава целебни дарове на ония, които идват с вяра и любов. Амин.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

ФЕВРУАРИ 14-и. В СЪЩИЯ ДЕН Е ПАМЕТТА НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ КИРИЛ, ФИЛОСОФ И УЧИТЕЛ СЛАВЯНСКИ

В Солунския град имаше един благороден[1] мъж по име Лъв, а по чин стотник; от него се роди блаженият Кирил. Когато отрокът бе на 7 години, видя насън, че някакъв воевода събра всички девойки и заповяда на Кирил от всички да си избере една. А той си избра една на име София. И когато се събуди, разказа на баща си и майка си. Неговите родители му казаха: «Съблюдавай, чедо, което видя, защото воеводата е ангел божи, а девойката е божията мъдрост, но нека тя ти бъде, чедо, сестра.»

Отрочето беше много мъдро. Взеха го в царския дворец и царят го предаде на логотета Философ[2]. И за три месеца се обучи на цялото знание и мъдрост и усвои философията на четири езика: елински и римски, сирийски и еврейски. И беше обичан от царя. И не пожела царевата почест, но божията повече възлюби. И като се оттегли при Тясното море[3], стана монах.

Понеже имаше ревността на свети Павел, той се стараеше да пострада за Христа. И бе изпратен от царя при сарацините да спори за вярата. И изобличи ереста на нечестивия Мохамед. И порица всички еретически магове, и се върна с голяма почит.

Отиде пак в северната земя при хазарите и ги учеше да вярват в Христа. А евреите, като направиха заговор, искаха да го убият, но владетелят го не даде: «Докато не го победите, рече, нямате власт да го погубите!» И се събраха срещу него много еврейски мъдреци заедно с агаряните. А Кирил, като влезе сам, всички победи: агаряните порица, изобличавайки ги като дяволски слуги, евреите пък посрами като божии отстъпници. И едни от тях се покръстиха, а други бяха изгонени без имот.

След това отиде в Морава и научи мнозина да вярват в Христа. И с молитва умъртви еретика Замбрий, който ги подучи да убият светеца[4].

След това отиде при българите, проповядвайки Христа[5]. Също и обикаляйки сред славяните, и по Дунава, научи всички градове на Христовата вяра.

И го направиха епископ в град Канаон[6]; и го молеха да ги научи на книги на техния език. А той, след като пости 40 дни, молейки се на бога, написа им 38 букви. И така ги научи на книги на славянски език; и затова бе наречен славянски учител.

И като преживя така и чудеса направи, в дълбока старост отиде при господа. И бе погребан в град Канаон.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА АРХИЕПИСКОП МЕТОДИЙ

МЕСЕЦ АПРИЛ НА ШЕСТИЯ ДЕН ПАМЕТ И ЖИТИЕ НА БЛАЖЕНИЯ ОТЕЦ НАШ И УЧИТЕЛ МЕТОДИЙ, АРХИЕПИСКОП МОРАВСКИ

Благият всемогъщ бог, който е създал от небитие в битие всичко — и видимо, и невидимо, — го е украсил с всякаква красота, която човек, като съзерцава, размишлявайки постепенно, може донейде да проумее и да познае оногова, който е създал такива дивни и многобройни дела. Защото от величието и от красотата на творенията чрез размисъл се познава и техният творец,[1] когото възпяват ангелите с трисвети гласове и когото всички православни [люде] славим в света Троица — сиреч в отца, сина и светаго духа, т. е. в три ипостаси[2], които можем да наречем три лица, но в едно божество. Защото преди всички времена и срокове, и години сам отец, над всеки разум и над всяко ангелско разбиране, е родил сина, както казва Премъдростта: «Преди всички хълмове ме роди.»[3] А и самото Слово божие[4], което в последните години се въплъти заради нашето спасение, казва с пречистите си уста в евангелието: «Аз съм в отца и отец е в мене.»[5] От същия този отец произхожда и светият дух, както е казал сам синът с божия си глас: «Духът на истината, който от отца изхожда.»[6] Този бог е създал всяка твар, както казва Давид: «Чрез словото господне

се утвърдиха небесата и чрез диханието на неговите уста — цялото им воинство; защото той рече и те станаха; той заповяда и те се създадоха.»[7]

Преди всичко той създаде човека, като взе пръст от земята и с животворно дихание му вдъхна душа от себе си, па му вложи словесна дарба и свободна воля да влезе в рая, като му даде заповед за изпитване, та ако я спази, да пребъде безсмъртен; ако ли пък я престъпи, да умре по своя воля, а не по божие веление.

Но дяволът, като видя човека така зачетен и издигнат на онова място, от което той отпадна поради своята гордост, накара го да престъпи заповедта. И затова [бог] изгони човека от рая и го осъди на смърт. И оттогава лукавият започна да подстрекава човешкия род и да го събразнява с много козни.

Но бог поради великата си милост и любов не изостави човека докрай, но по всяко време и по всяка година е издигал [избрани] мъже и е показвал на хората техните дела и подвизи, та като подражават на тях, всички да се стремят към добро. Такъв беше Енос, който пръв се осмели да призовава името господне.[8] След него беше Енох, който, като угоди на бога, бе преселен на небето. И Ной се оказа праведник сред своя род, и избягна потопа в ковчег, та земята отново да би се напълнила и украсила с божии творения. След разделението на племената, когато всички се бяха заблудили, Авраам позна бога и се нарече негов приятел, и получи обещание: «Чрез твоето семе ще бъдат благословени всички племена.»[9] Исак, по подобие на Христа, бе възведен на планината за жертва. Яков разсипа идолите на своя тъст[10] и видя лествица[11], по която възлизаха и слизаха ангели божии, и при благославянето на своите синове пророчествува за Христа. Йосиф, изпратен от бога, изхрани народа в Египет. Писанието разказва за Йов Авситидийски, праведен, истинолюбив и непорочен мъж, който, като получи изпитания, изтърпя и бе благословен от бога. Мойсей, с Арона, между свещениците божии[12] бе наречен «бог на фараона» и наказа Египет. Той изведе божиите люде, [воден] денем от светъл облак, а нощем от огнен стълб, пресече морето и те минаха по сухо, а египтяните потопи, напои хората с вода в безводната пустиня и ги нахрани с ангелски хляб и с птици. И като говори с бога лице срещу лице, както може човек да говори с бога, даде на народа закон, написан с божия пръст.[13] Исус Навин, след като воюва с противниците, разпредели земята между божиите люде.[14] Съдиите също тъй извършиха много победи. А Самуил, като получи милост от бога, помаза и постави цар според господното слово.[15] Давид с кротост пàсе народа[16] и го научи на божии песни. Соломон, като полу-

чи от бога мъдрост повече от всички други хора, написа множество добри поучения и притчи, макар че сам той не ги изпълни. Илия изобличи с глад хорската злоба, възкреси мъртвия момък, свали със слово огън от небето и изгори мнозина, запали жертвоприношенията с дивен огън и изби мерзките жреци, и се възнесе на небето с огнена колесница и коне, като даде на своя ученик [Елисей] двойна благодат. А Елисей, като взе милота[17] [на Илия], извърши двойни чудеса.[18]

Също и другите пророци, всеки на своето време, пророчествуваха за чудните събития, които имаше да станат. След тях [се яви] Йоан, великият посредник между Стария и Новия завет, който стана кръстител Христов и негов свидетел и проповедник сред живите и мъртвите.

Светите апостоли Петър и Павел с останалите ученици Христови, преминали по целия свят като мълния, цялата земя осветиха. Подир тях мъчениците измиха с кръвта си сквернотата, а приемниците на светите апостоли, като покръстиха царе с много трудове и подвизи, унищожиха езичеството. Достойният за почит [папа] Силвестър[19], имайки за помощник великия цар Константин, свика с триста и осемнадесет отци първия събор в Никея и победи, и прокле Ария и неговата ерес, която той беше повдигнал против светата Троица — също както едно време Авраам с триста и осемнадесет слуги изби [еламските] царе и получи благословение с хляб и вино от Мелхиседек, цар Салимски, който беше свещеник на бога всевишни.[20] Дамас и Григорий Богослов със сто и петдесет отци и с великия цар Теодосий потвърдиха в Цариград светия символ на вярата, т.е. «Вярвам в единаго бога», а Македоний отлъчиха, като осъдиха и него, и хулата му, която той говореше против Светия дух[21]. Целестин и Кирил с двеста отци и с другия цар [Теодосий] унищожиха в Ефес Нестория с всичкото му злословие, което той говореше срещу Христа.[22] Лъв и Анатолий с правоверния цар Маркиан и с шестстотин и тридесет отци в Халкидон проклеха Евтихиевото безумие и сквернословие[23]. Вигилий с богоугодния Юстин и със сто и шестдесет и пет отци свикаха петия събор и като издириха всяко скрито заблуждение, проклеха го.[24] Апостолският папа Агатон с двеста и седемдесет отци и с достойния цар Константин на шестия събор смазаха много смутове, като изгониха и проклеха всички ония участници в смутовете, именно Теодор Фарански, Сергий и Пир, Кир Александрийски, Хонорий Римски, Макарий Антиохийски и другите им съмишленици, и утвърдиха християнската вяра, като я закрепиха върху истината.[25]

След всички тези милостивият бог, който желае, щото

всеки човек да се спаси и да достигне до познание на истината,[26] в наше време и за нашия народ, за който никой никога не се беше погрижил, подбуди към добър подвиг нашия учител, блажения Методий, чиито добродетели и подвизи, ако ги сравним с всеки един от гореказаните [божии угодници], не ще се посрамим. Защото на едни от тях той беше равен, от други беше малко по-малък, а от трети беше по-голям, като надмина прославилите се със слово с дела, а прославилите се с дела — със слово[27]. Уподобявайки се на всички, той проявяваше в себе си образа на всички: страх божий, съблюдаване на заповедите, прилежни молитви и святост с нравствена чистота, силно и кротко слово — силно към противниците, а кротко към ония, които възприемат поучението, — строгост и кротост, милост, любов и търпеливост в мъките. За всички беше всичко, за да спечели всички.[28]

И по бащина, и по майчина страна той произхождаше не от прост, а от много добър и почтен род, известен преди всичко на бога, а след това и на царя и на цялата Солунска област, което личеше и от външния му вид. Затова и първенците[29], които го обичаха още от детинството му, водеха с него достойни разговори. Най-сетне царят, като узна за неговите способности, даде му да управлява славянско княжество[30] — като че ли предвиждаше, бих казал аз, че ще го изпрати за учител и пръв архиепископ на славяните, та да изучи всичките им обичаи и постепенно да ги обикне.

Като прекара в това княжество много години и видя много смутове и престъпления в този живот, той замени стремежите си към мрачните земни дела с небесни мисли; защото не искаше да смущава благородната си душа с неща, които не пребивават вечно. Като намери сгоден случай, той се освободи от княжението и като отиде в Олимп, където живеят свети отци, подстрига се, облече черна дреха и се повинуваше покорно, като изпълняваше напълно цялото монашеско правило и се занимаваше усърдно с книгите.[31]

Когато се появи някакъв случай, царят изпрати брата му [Константин] у хазарите и той го взе със себе си на помощ. Защото там имаше юдеи, които много хулеха християнската вяра. А той рече: «Готов съм да умра за християнската вяра», и не прояви непослушание, а отиде и помагаше като слуга на по-малкия си брат, като му се подчиняваше. И така той с молитва, а Философът със слово обориха евреите и ги посрамиха.

Царят и патриархът, като видяха неговия добър подвиг в божието дело, убеждаваха го да го посветят за архиепископ на почетно място, където има нужда от такъв мъж. Но тъй като той не поиска, придумаха го, та го поставиха за игумен на ма-

настира Полихрон, който има доходи до двадесет и четири мери злато и в който има повече от седемдесет души монаси.[32]

Случи се по онова време, че славянският княз Ростислав и Светополк[33] изпратиха от Моравия [пратеници] до цар Михаила, които казаха така: «Ние, с божия милост, сме здрави. При нас са надошли мнозина учители християни от италианците, от гърците и от немците, които ни учат различно. Но ние, славяните, сме прости хора, и нямаме човек, който да ни настави в истината и да ни обяснява смисъла [на Писанието], Затова, добрий господарю, изпрати ни такъв мъж, който да ни направлява във всяка правда.»[34]

Тогава царят каза на Константин Философ: «Чуваш ли, Философе, тези думи? Друг освен тебе не може да свърши тази работа. Тъй че ето ти много дарове и иди, като вземеш със себе си и брата си, игумена Методия. Защото вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски.»

Тогава те не посмяха да откажат нито на бога, нито на царя — според думите на апостол Петра, който казва: «Бойте се от бога, почитайте царя»,[35] но като изслушаха височайшото слово, отдадоха се на молитва заедно с други, които бяха със същия дух като тях. И тогава бог яви на Философа славянските писмена и той, като устрои буквите и състави [евангелската] беседа, пое пътя към Моравия, взимайки и Методия. И той отново започна покорно да се повинува и да служи на Философа и да поучава заедно с него. И като изминаха три години,[36] те се върнаха от Моравия, след като изучиха ученици.

Като узна за тия мъже, папа Николай прати да ги повикат, понеже искаше да ги види като ангели божии. Той благослови тяхното учение,[37] като положи славянските книги върху олтара на [храма] «Свети апостол Петър»; и посвети блажения Методий в духовен сан. Имаше обаче мнозина други, които хулеха славянските книги, като казваха, че никой друг народ не може да има своя писменост освен евреите, гърците и латинците — според надписа на Пилата, който той поставил над кръста господен. Но папата ги прокле, като ги нарече «пилатовци» и «триезичници», и заповяда на един епископ, който беше заразен от същата тази триезична болест,[38] да ръкоположи от славянските ученици трима свещеници и двама четци[39].

След много дни, когато Философът щеше вече да се представи пред [божия] съд, той рече на брата си Методий: «Ето, брате, ние бяхме една двойка, впрегната да тегли една бразда и аз, завършил своя ден, падам на нивата[40]. Ти пък обичаш твърде много планината[41]; но недей зарад планината да изоставиш своето учителство, защото чрез него можеш по-добре да се спасиш.»

А Коцел, като проводи [пратеници] при папата, помоли го да му отпусне Методия, нашия блажен учител. Папата рече: «Не само на тебе, но и на всички онези славянски области аз го изпращам за учител от бога и от свети апостол Петър, първопрестолника и ключодържеца на царството небесно.» И го изпрати, като написа следното послание [42]:

«Адриан, епископ и раб божий, до Ростислава, Светополка и Коцеля. Слава на бога във висините и на земята мир, между човеците благоволение.[43] Чухме за вашите духовни дела и сега жадуваме с желание и с молитва за вашето спасение. [Виждаме], че господ е въздигнал вашите сърца да го търсите и ви е показал, че на бога трябва да се служи не само с вяра, но и с добри дела; защото вярата без дела е мъртва[44] и загиват ония, които мислят, че познават бога, а пък с делата си се отмятат от него.[45] Затова вие поискахте учител не само от този светителски престол, но и от благоверния цар Михаил. И той ви изпрати блажения философ Константин заедно с брата му, докато ние не успяхме. А те, като узнаха, че вашите страни принадлежат към апостолския престол, не извършиха нищо противно на каноните, а дойдоха при нас, като донесоха и мощите на свети Климента. Ние добихме [от това] двойна радост и решихме, след като изпитаме[46], да изпратим във вашите страни Методия, нашия [духовен] син, мъж съвършен по разум и правоверен, като го ръкоположим заедно с учениците му, да ви поучава, както вие поискахте, и да ви обяснява на ваш език книгите на целия църковен ред в пълнота, заедно със светата меса, сиреч литургия, и с кръщението — както беше започнал философът Константин с божията благодат и с молитвите на свети Климента. Също тъй ако и някой друг би могъл достойно и правоверно да ви поучава, нека това да бъде благословено от бога, от нас и от цялата вселенска и апостолска църква, та да свикнете добре с божиите заповеди. Спазвайте само това единствено правило: на литургията апостолът и евангелието да се четат първом на латински, а след това на славянски, та така да се изпълнят думите на Писанието: «Да възхвалят господа всички народи», [47] и на друго място: «Всички ще възвестят на различни езици божието величие, според както духът им даде да говорят.»[48] Ако ли пък някой от събраните при вас учители, които ви гъделичкат слуха и ви отклоняват от истината към заблуждения,[49] дръзне, та започне да ви развращава другояче и да хули книгите на вашия език — такъв да бъде отлъчен не само от причастие, но и от църквата, докато се поправи. Защото те са вълци, а не овци; тях трябва да ги познаваме по плода им и да се пазим от тях. А вие, възлюбени чеда, слушайте божието учение и

не отхвърляйте наставленията на църквата, за да станете истински божии поклонници на нашия небесен отец с всички светии. Амин!»

Коцел прие Методия с големи почести и пак го изпрати при папата заедно с двадесет души почитани люде, да му го ръкоположат за епископ на Панония[50] — на престола на свети Андроник[51], апостол от седемдесетте, което и стана.

След това старият враг, завистник на доброто и противник на истината[52], повдигна против Методия сърцето на моравския неприятел, краля[53], заедно с всички епископи, които казваха: «Ти учиш в наша област.» А той отговори: «Ако знаех, че е ваша, бих се отстранил; но тя е на свети Петър.[54] И наистина, ако вие от стръвност и от алчност прекрачвате, въпреки каноните, старите граници и забранявате божието учение [в тези области], пазете се да не би, като искате с костен череп да пробиете желязна планина, да си пръснете мозъка.» Рекоха му: «Щом говориш остро, зло има да патиш.» А той отговори: «Казвам истината пред царете и не се срамувам;[55] а вие правете с мене каквото искате. Аз не съм по-добър от ония, които, като са говорили истината, чрез много мъки са се освободили от тоя живот.»

Като изприказваха много думи и не можаха да му възразят, кралят рече изпод вежди: «Не измъчвайте моя Методий, защото се е изпотил като при пещ.» А той рече: «Тъй е, господарю. Веднъж някои хора срещнали един философ изпотен и му рекли: «Защо си изпотен?» Той отговорил: «Препирах се с прости хора.»[56]

След като се препираха по тия думи, те се разотидоха, а него го изпратиха в Швабско, където го държаха две години и половина.[57]

Стигна [вест] до папата[58] и той, като узна това, изпрати против тях църковно запрещение: всички кралски епископи да не служат меса, сиреч литургия, докато държат Методия [затворен]. И така те го пуснаха, но казаха на Коцеля: «Ако го държиш при себе си, не ще се отървеш с добро от нас.» Но те не се отърваха от съда на свети Петра: защото четирима от тези епископи умряха.[59]

Случи се по това време, че моравците, като разбраха, че немските духовници, които живеят у тях, не са им доброжелатели, а коват интриги срещу тях, изгониха ги всички[60] и пратиха [писмо] до папата: «Понеже по-преди нашите бащи са получили кръщение от свети Петър, дай ни [и сега] Методия за архиепископ и учител.» Папата веднага го изпрати. Княз Светополк заедно с всички моравци го прие и му повери всички църкви и всички духовници по всички градове. И от тоя ден бо-

жието учение започна много да се разраства, духовниците започнаха да се умножават по всички градове и езичниците да вярват в истинския бог, отказвайки се от своите заблуди. Още повече моравската държава започна да се разширява на всички страни и да побеждава със сигурност своите врагове, както и самите моравци постоянно разправят това.

У него имаше и пророческа благодат, тъй че много негови предсказвания се сбъдваха. Ще разкажем едно или две от тях.

Един езически княз, много силен, който седеше у вислянините[61], се подиграваше с християните и им правеше злини. [Методий] прати при него да му кажат: «Добре ще е за тебе, синко, да се покръстиш доброволно на своя земя, за да не бъдеш покръстен по принуда като пленник на чужда земя; тогава ще си спомниш за мене.» Така и стана.

Друг път, когато Светополк воюваше срещу езичниците и никак не успяваше, а само се бавеше; щом наближи месата, сиреч службата на свети Петър[62], Методий прати да му кажат: «Ако ми обещаеш, че на светия празник Петровден ще прекараш заедно с воините си при мене, вярвам в бога, че той скоро ще предаде [твоите врагове] в ръцете ти.» И това се сбъдна.

Някой си дружинник много богат и съветник [на княза] се беше оженил за своята купетра, сиреч етърва[63]. Макар че [Методий] много ги съветва и увещава, не можа да ги раздели; защото други хора, които се преструваха на божии служители, тайно ги развращаваха, като ги ласкаеха зарад облаги, докато най-сетне ги отделиха от църквата. [Методий] им рече: «Ще дойде време, когато тези ласкатели няма да могат да ви помогнат; тогава ще си спомните за моите думи, но не ще може вече да се направи нищо.» Неочаквано след тяхното отстъпване от бога напаст се струпва връз тях, и «не се намери мястото им»[64], като че ли вихър отнесе и разсея праха им.

И много още други подобни случаи имаше, които той явно разкриваше чрез притчи.

Но старият враг, завистникът на човешкия род, не можейки да търпи всичко това, повдигна някои хора срещу него — като Датан и Авирон срещу Мойсея[65], — едни явно, други тайно. Това бяха хора, заразени от йопаторската ерес[66], които отбиваха слабите от правия път към себе си, като казваха: «Папата е дал властта на нас, а тогова заповядва да изгоним вън с неговото учение.» Като се събраха всички моравски люде, поискаха да се прочете пред тях [папското] писмо, за да чуят за неговото изгонване. И както е присъщо на човеците, хора тъгуваха и се окайваха, задето се лишават от такъв пастир и учител, освен слабоволните, които измамата люшкаше,

както вятърът люшка листата. Но като прочетоха папското писмо[67], видяха, че в него пише следното: «Нашият брат Методий е свят и правоверен и върши апостолско дело. В негови ръце са дадени от бога и от апостолския престол всички славянски страни; и когото той прокълне, да бъде прокълнат, а когото той благослови, да бъде благословен.» И като бяха изобличени, със срам се разпръснаха като мъгла.

Но тяхната злоба не спря дотук. Те продължиха да говорят, казвайки: «Царят[68] е разгневен срещу него и ако го намери, жив няма да го остави.» Но милостивият бог, който и в този случай не поиска да посрами своя раб, вложи в сърцето на царя — защото «сърцето на царя е винаги в ръцете на бога»[69] — и той изпрати до него писмо: «Честний отче, много желая да те видя; тъй че направи това добро и се потруди [да дойдеш] при нас, та да те видим, докато си още на тоя свят, и да приемем твоите молитви.» Той веднага отиде там и царят го посрещна с големи почести и с радост и като похвали ученията му, задържа от учениците му един свещеник и един дякон заедно с книгите[70]. Той изпълни всичките желания на Методия, за които той го помоли, без да му откаже нищо; и като го прегърна и обдари богато, изпрати го отново тържествено на неговия престол. Същото стори и патриархът[71].

По всички пътища той изпадаше от дявола в много напасти: по пустите места — сред разбойници, по морето — в бурни вълнения, по реките — в ненадейни пясъчни плитчини, та да се изпълнят и с него апостолските думи: «Беди от разбойници, беди по море, беди по реки, беди от лъжебратя; в трудове и мъки, често в бдения, често в глад и жажда»[72], както и други неволи, които апостолът споменава.

След това, като остави настрана всичкия [житейски] шум и като възложи всичките си грижи на бога[73], най-напред постави от своите ученици двама свещеници[74], добри скорописци, и преведе бързо от гръцки език на славянски всичките [библейски] книги в пълнота, с изключение на Макавеите[75], в продължение на шест месеца, започвайки от месец март до двадесет и шестия ден на месец октомври[76]. Като свърши, отдаде достойна хвала и слава на бога, който дава такава благодат и такъв бърз успех. И като отслужи заедно с клира си светото тайно възношение, отпразнува паметта на свети Димитър[77]. Защото преди това той беше превел заедно с Философа само Псалтира, Евангелието с Апостола и избрани църковни служби. А сега преведе и Номоканона[78], сиреч църковните правила, и Отеческите книги[79].

Когато унгарският крал[80] стигна до дунавските земи, по-

жела да го види. Макар че някои мислеха и казваха, че не ще се отърве без мъки, [Методий] отиде при него. А той, както подобава на господар, така го посрещна — почетно, тържествено и с радост. И като беседва с него, както подобава на такива мъже да беседват, прегърна го, почете го с големи дарове и го изпроводи, думайки: «Поменувай ме винаги, честний отче, в светите си молитви.»

И тъй, като пресече всички обвинения от вси страни и затвори устата на многоглаголивите,[81] той завърши земния си път и опази вярата, очаквайки венеца на правдата.[82] И понеже беше благоугодил на бога, той беше обикнат.[83]

Взе, прочее, да наближава времето да получи покой от страданията и награда за многото трудове. Тогава го запитаха, думайки: «Кого определяш, честний отче и учителю, измежду учениците си да ти бъде приемник в твоето учение?» Той им посочи един от известните свои ученици, на име Горазд[84], и рече: «Този е един свободен мъж от вашата земя, начетен е добре в латинските книги и е правоверен; нека да бъде върху него божията воля и вашата обич, както и моята.»

На Цветница, когато се бяха събрали всички люде, той влезе в църквата и макар и немощен, изрече благословения за царя, за княза, за духовниците и за целия народ и каза: «Пазете ме, деца, до третия ден.» Така и стана. На третия ден на разсъмване той рече: «В твоите ръце, господи, предавам духа си»[85], и почина в ръцете на свещениците в шестия ден на месец април, индикт трети, в шест хиляди триста деветдесет и третата година от сътворението на целия свят (885 г.).

Учениците му го поставиха в ковчег, отдадоха му подобаващи почести, като отслужиха погребална служба на латински, гръцки и славянски, и го положиха в съборната църква[86]. И той се присъедини към отците си и към патриарсите, пророците, апостолите и мъчениците[87]. Събра се народ от безчислено множество, хора, които го изпроводиха със свещи, плачейки за добрия учител и пастир: мъже и жени, малки и големи, богати и бедни, свободни и роби, вдовици и сираци, чужденци и туземци, недъгави и здрави — всички [оплакаха] оногова, който беше всичко за всички, за да спечели всички.[88]

А ти, света и пречестна главо, с молитвите си от висините поглеждай милостиво към нас, които копнеем за тебе. Избавяй от всяка напаст твоите ученици, разпространявай учението и прогонвай ересите, та и ние, като преживеем тук достойни за званието си, да застанем заедно с тебе като твое стадо от дясната страна на Христа бога нашего, приемайки от него вечен живот. Нему се пада слава и чест вовеки веков. Амин!

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ И МЕТОДИЙ

В СЪЩИЯ ДЕН [25 АВГУСТ] Е ПАМЕТТА НА СВЕТИТЕ НАИСТИНА ПРЕПОДОБНИ НАШИ ОТЦИ И МОРАВСКИ АРХИЕПИСКОПИ КОНСТАНТИН, НАРИЧАН КИРИЛ ФИЛОСОФ, И МЕТОДИЙ, БРАТ МУ, УЧИТЕЛИ НА СЛАВЯНСКИЯ НАРОД. И ПАМЕТТА ИМ СЕ ЧЕСТВУВА НА 6-ия ДЕН НА МЕСЕЦ АПРИЛ И В ДЕНЯ НА ТЯХНАТА ПАМЕТ ЦЪРКВАТА ПРАЗНУВА МНОГО

Този прочее блажен и преподобен наш отец Методий, архиепископ на Горна Морава, е брат на преподобния Кирил Философ, първия учител на славянски книги, който е родом солунянин.

Този Методий бе със своя брат при сарацините и хазарите, учейки ги с него на православната вяра. Като преминаха през всички преждеспоменати земи и обучиха ученици в Моравия, и ги взеха, те отидоха в Рим. А римляните нарекоха делото на двамата свято и апостолско и ръкоположиха славянските ученици за презвитери. Блаженият Кирил пък почина съвсем скоро.

Андриан (!), римският папа, ръкоположи и блажения Методий за архиепископ на престола на апостол Андроник в Панонската област. Там, докато поучаваше, той претърпя много напасти и пакости от франкските епископи и презвитери, противящи се на правата вяра според пустословието на Григорий Диалог[1].

Докато пребиваваше в Моравската земя, [Методий] преведе всичките 60 книги на Стария и Новия завет от гръцки на славянски в третия индикт на 6393 година[2] (885 г.), при княз Светополк; гръцкият цар беше Василий[3], а на българите — княз, [даден] от бога — Борис, а крал немски — Людовик[4].

И той, като научи своите ученици на православната вяра и предрече за своята смърт три дни по-рано, почина в господа с мир. А [тялото му] лежи във Великата моравска църква от лявата страна, в стената зад олтара на света Богородица[5]. Предал душа в ръцете на бога, той прие царството небесно. С молитвите им[6] [Христе спаси душата [ни].

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА МЕТОДИЙ

11-и МАЙ. В СЪЩИЯ ДЕН Е ПАМЕТТА НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ МЕТОДИЙ, ЕПИСКОП МОРАВСКИ [1]

Нашият преподобен отец Методий бе от Солунския град, роден от сановити и богати родители, баща Лъв и майка Мария. Той бе от младини юноша мъдър в разговор, силен тялом. Затова и бе известен на царя; царят го държеше винаги при себе си.

Когато беше на 12 години[2], [царят] го постави за княз на славяните. И като прекара там 10 години, изучи славянския език. И когато си помисли, че животът на този свят е скоропреходен и мъчението на грешните е дълго, умили се в страх божи, остави сана на княжението пред царя, отиде на Олимпската планина и стана монах.

Веднъж царят изпрати брат му Кирил при хазарите да обори [в спор] евреите и да ги изгони от земята им. Бяха, прочее, хазарите приели вече еврейската вяра. Кирил пък помоли своя брат Методий да върви с него, понеже владееше славянски език. Те обходиха цялата онази страна и със силата Христова покръстиха всички хора и прогониха евреите.

Славяните молеха за кръщение, а хазарите за учител, а моравците за епископ, а българите за учител и наставник.

Когато Методий се върна в Константиновия град[3], патриархът го посвети за епископ и го изпрати в Моравия в град Каон[4]. И тук той направи много чудеса. Някой си Замбрий[5], хазарин родом, а по вяра — еретик, започна да се противопоставя на Методий, хулейки Христовата вяра. И моравският княз нареди да се свика събор. И се събраха със Замбрий 2000 мъже, Методий пък дойде сам сред тях. Понеже се опълчиха с хули срещу светата Христова вяра, Методий като съвършен борец с пророчески и апостолски слова, сякаш славен воин, стреляйки с две ръце срещу евреите, че и срещу еретиците, никак не бъркаше. И като бяха оборени от Методий, стана чудо велико: Замбрий, прочее, се пръсна, а Седислав[6] земята го погълна и сред другите пламна огън; и така се разбягаха.

Християните се зарадваха и го нарекоха уста Христова.

Той живя добре до старини и се представи на бога.

ПЪРВО (НАЙ-СТАРО) ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ

НА 23-ИЯ ДЕН НА МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ ПАМЕТ НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ НАУМ

И ето, братя, да не остане без помен и този презвитер Наум — брат[1] и другар, и състрадалец на блажения Климент, с когото претърпя много беди и страдания от еретиците[2].

Когато ръкоположиха епископ Климент, същият благоверен цар Симеон изпрати Наум, другаря му, да учителствува на неговото място[3]. И той живееше, вършейки същите подвизи, за да бъде угоден на бога; беше девствен от детинство, та до смъртта. Съгради манастир на оттока на Бялото езеро и църква [посветена на] светите архангели[4]. И прекара в учителство седем години, оттегли се от учителството и като отиде в манастира, преживя десет години. И преди кончината си прие монашески образ[5]. Така почина в господа с мир на 23-ия ден на месец декември. А нека е известно и това: Наум презвитер почина шест години преди епископ Климент.[6]

И нека е известно и това на почитащия [ги] с всичко, както по-преди написахме: че еретиците едни мъчиха много, а други — презвитери и дякони — продадоха на евреите срещу заплащане. Евреите ги взеха, та ги отведоха във Венеция. И когато ги продаваха, по божия промисъл, дойде тогава от Константиновия град във Венеция царски служител по царска работа. И узнал за тях, царският служител откупи едни, а други взе така, отведе ги в Константиновия град и съобщи за тях на цар Василий[7]. И пак ги поставиха в техните чинове и санове — презвитери и дякони, — каквито бяха и преди, и им дадоха издръжка. И никой не умря в робство, но едни, покровителствувани от царете, починаха в Константиновия град, а другите, дошли в българската земя, починаха в голяма почит.

А Моравската земя, както бе предрекъл светият архиепископ Методий, скоро получи възмездие от бога поради беззаконията на техните дела, и ереста, и поради прогонването на правоверните отци, и за страданията, що претърпяха от еретиците, на които те [моравците] вярваха.

Не след много години дойдоха угрите, пеонски народ,[8] завладяха земята им и я опустошиха. А които угрите не пленихи, те пък избягаха при българите. И остана тяхната земя пустееща, подчинена на угрите.

А аз окаяният, братя, [изпитах] голяма печал заради

паметта на нашите блажени отци, като исках да намеря житието им изцяло описано, и не намерих [хора], които биха знаели целия им живот подробно и до смъртта [им][9], пък аз зная малко, колкото ми разказаха самите блажени отци. И се мъчех да пиша, и не смеех, желаейки да намеря повече написано. И така, ако някой намери написано от други, да не укорява нас, убогите и простите, като знае прочее, че отците са направили много повече от това, и много знамения са правили, но ето — толкова ни разказаха, а останалите неща скриха поради своето смирение.

Ето — сам се заставих, а по-скоро ме подтикна владиката Марко, който също така беше ученик на този блажения Климент; той стана епископ в Деволската епископия, четвърти епископ сред славянския народ на Девол[10]. Двамата се надявахме да получим от тези блажени отци молитви и милост, и благодат, и опрощение на греховете от нашия милостив бог, който рече: «Приемащият пророка в името пророческо ще получи пророческа награда и приемащият праведника в името праведническо ще получи праведническа награда.»[11] И още: рече божественият апостол Павел: «Помнете вашите наставници, които са ви проповядвали словото, и като имате пред очите си свършека на техния живот, подражавайте на вярата им.»[12]

Затова и ние, братя, да подражаваме на добрия живот на тези блажени, които запазиха девството и цялата си чистота, изстрадаха много беди и напасти заради правата божия вяра, та и ние да получим с тях вечните блага в името на Исус Христос, нашия господ. Слава нему, на отца и на светия дух, сега, винаги и във вечните векове, амин!

ВТОРО ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ

НА 23-ИЯ ДЕН НА МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ, ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ И БОГОНОСЕН НАШ ОТЕЦ НАУМ, ВЕЛИКИЯ ЧУДОТВОРЕЦ ОТ ЛИВАНИЕ ДЕВОЛСКО[1], БЛИЗО ДО ГРАД ОХРИД

Този преподобен и велик отец Наум отрасна в Мизия[2]. И след като бе отхранен от благородните [си родители], той счете всичко — благородството и богатството—за плевели и се присъедини към равноапостолите Константин Философ и брат

му Методий, които обхождаха и учеха мизийския и далматинския род, и ги последва навсякъде и даже [?] до Стария Рим.[3]

И там по божие откровение, [открито] на блажения папа Андриан, той ги пресрещна с голяма почест извън града с цялото си окръжение от църковната и градската власт. А бог показа много чудеса и изцеления и прослави своите светци. Пееха също и светата литургия. И [папата] подстригва в монашество Константин Философ и го нарече Кирил, и го утвърди за свещеник[4], а Методий ръкоположи за епископ на Моравия и на цяла Панония.

След свършването на литургията над всички книги, преведени от гръцки на български език, [папата] ги показа на всички [хора], понеже и самите книги се разгръщаха и се показваха. И рече папата: «Благословен бог, тия книги са истинна жертва, приношения на живота, благоугодни на бога!»

Така той ръкоположи и Климент, и Наум с останалите свещеници и дякони и заповяда да се извърши цялото вечерно и утринно богослужение по българското писание във великия храм на светите апостоли Петър и Павел, което и стана. Също тъй от всички заедно бе извършена литургия и за всичко прославиха бога, показал такива чудеса. Понеже след известно време богоносният Кирил умира в Рим на 14-ия ден на месец февруари, неговото всехвално тяло бе положено в храма на светия Климент папа Римски, ученик на апостол Петър. А бог чрез свети Кирил показа и след смъртта [му] чудеса и знамения и прослави своя истинен угодник.

А Методий прекрати жалейката по своя роден брат Кирил и получил разрешение от блажения папа Андриан, отиде в Панония с всичките си ученици, в града Морава, който наследи чрез архиерейството; и там добре уреди [църквата] и поучи [хората].

След смъртта на Методий в архиерейство встъпи някой си маг на име Виглиско[5], изпълнен с ереста на Македоний и Аполинарий[6]. И той съсипа цялото Методиево учение, а учениците му, след като ги мъчи много, предаде ги на тъмница и тежки окови. След като светците се помолиха на бога, настъпва голям трус и два, и три пъти, така че всички да избягат от домовете си; вратите на тъмницата се отварят и веригите от ръцете и краката им се развързват. И всички се удивиха на това чудо и нарекоха светците велики; но духоборците приписаха това на Велзевул, както юдеите при моя Христос[7], а тях изгониха далече от земята [си] с голямо насилие.

Те пък отърсиха праха изпод нозете си, според писанието[8], и дойдоха към земята на Дунава. И там, понеже на някой си велможа синът бе умрял, възкресиха го чрез молитви и просве-

тиха неговия дом с много други от това село; и получиха голяма почест от всички. Веднага се устремиха към голямата река Дунав. И тук с молитви и с божие чудо свързват с лико три дървета, призовават името на света Троица, преминават реката на другия бряг и стигат до Белград. Тук получават голяма почест от княз Радислав[9].

Те дадоха [на народа] и благослов, и радост и сетне се разпръснаха — едни по Мизия, а други по Далмация и Дакия[10] и навсякъде преумножиха стократно словото божие.

Наум и Климент дойдоха в илирийските и лихнидонски земи[11]. И в Ливание Деволско, при края на езерото на Охридския град, в междуречието, Наум изгражда голям манастир и храм на чиноначалника архангел Михаил и на всички небесни сили с богатството и по повелята на благочестивия български цар Михаил-Борис и на неговия син цар Симеон. Тогава течеше 905 година. И след като нареди всичко благоугодно за бога, блаженият Наум умира там в дълбока старост. И предаде душата си в божиите ръце на 23-ия ден на месец декември. И честното му тяло биде приготвено за погребение от божествените ръце на Христовия архиерей Климент Охридски и е положено с почест в гроб откъм дясното крило на храма. А бог го прослави с големи чудеса и [той] изцелява всякакви болести и недъзи, прогонва бесовете.

Жития на църковни дейци

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПАТРИАРХ ЙОАКИМ I

В СЪЩИЯ ДЕН[1] ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ЙОАКИМ ПАТРИАРХ БЪЛГАРСКИ

Този преподобен наш отец Йоаким беше родом българин, роден от благоверни родители. Достигнал зряла възраст, той възненавидя измамата на този свят, остави света и отиде на Света гора. И там прие върху себе си великия ангелски образ. И живееше, подчинявайки се на всички отци. И непрестанно в молитви, с пост и бдение прекарваше чист живот. Никога не си даде сън, ни покой, но [се молеше] понякога прав, а понякога — седнал. И никога не постъпваше по своя воля, но бе послушен на игумена и на всички братя. И когато игуменът и братята го пращаха на каквато и да е дякония[2], никога не отказваше, но изпълняваше манастирските дяконии. И винаги бе в състояние на умиление и в сълзи, и в пост, и във въздържание, и изтезаваше тялото си. Изпълнявайки така устава на отците, той бе прочут сред всички отци. В тази планина той видя много свети старци и преуспяваше, станал ревнител на техния живот и благодеяния. А след като остана там много време, излезе оттам и стигна до Дунава. И като изсече пещера над Красен[3], пребиваваше там с трима ученици. Имената им бяха Диомид, Атанасий и Теодосий. И изсече малка църквица «Свето Преображение» и на това място показа много подвизи, по-големи от първите.

В началото на своето царуване христолюбивият цар Асен, син на стария цар Асен, чул за неговите добродетели и за подвизите му, отиде при него и му даде много злато. А старецът нае за златото наемници, изсече пещера и направи на името на великия архистратиг Михаил голям манастир, който съществува и до ден днешен. И събра там множество монаси. Като трудолюбива пчела той ги у'еше без отдих на монашеско достойнство, сиреч на пътя към спасението. Те пък се изпреварваха един друг в добродетел, възкачвайки се по Лествични-

ковите стъпала[4]. По същото време патриарх Василий достигна края на живота си.[5] И се събраха архиереите на цялата българска земя, та направиха събор. Те търсеха подходящ за архиерейския сан и намериха. . .[6]

Царят се завърна с голяма радост в своя град Търнов. А всички западни архиереи[7] поставиха патриарха на престола във великата патриаршия на Царевград Търнов.[8]

Блаженият патриарх Йоаким седна на патриаршеския престол, като благослови и просвети цялата българска земя. И като съсредоточи разума си, спазваше всички наредби. И изпълняваше добре и монашеския, и архиерейския устав, държейки като добър кормчия и двете кормила, и управляваше кораба през бездната на този свят. Бе милостив към сираците, даваше необходимото на бедните, посещаваше онези, що са в тъмница; и всекичасно въздаваше непрестанни молитви; и мнозина осъдени на смърт избави, и мнозина, които прибягнаха към него, спаси от гнева на царя.

Той пасеше добре повереното му от бога стадо. И тъй, държейки двете кормила на този живот, прекоси света, стигна до тихо пристанище, като въведе там ония, които добре го слушаха и които вървяха след него.

Предусетил своята кончина, той благослови повереното му стадо, което бе пасъл добре, поучи го да се придържа към православието, извика учениците си и целия клир. След като ги благослови, поучи и настави добре, той завърши живота си и предаде своята душа в ръцете на живия бог, когото бе възлюбил.

Този блажен патриарх Йоаким живя в архиерейство 19 години и се представи в 6754 година, 4 индикт, на 18-ия ден на месец януари.[9] Чрез неговите молитви да утвърди бог българското царство за вечни векове и да ни сподоби със своето царство.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ИЛАРИОН МЪГЛЕНСКИ ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ ИЛАРИОН, МЪГЛЕНСКИ ЕПИСКОП, А ЗАЕДНО С ТОВА И КАК БЕШЕ ПРЕНЕСЕН В ПРЕСЛАВНИЯ (НАШ) ГРАД ТЪРНОВ, НАПИСАНО ОТ (КИР)[1] ЕВТИМИЙ, ТЪРНОВСКИ ПАТРИАРХ

Сладък е настоящият живот, но безсмъртието е по-сладко от всякаква сладост и само то знае как да усъвършенствува по някакъв удивителен начин човечеството, да го прави свое и да го отпраща към бъдещето. Защото ни очаква друг живот, до който не се докосва разрухата. И ако в настоящото запазим душевната красота, за нас тези телесни неща ще бъдат възнаградени по по-добър начин и сякаш младост ще се насочват винаги към бъдещето.[2]

И ако бихме имали небесен език, бихме описали достолепно онези бъднини с цялата им наслада, многоуслаждаща и изливана върху житейските неща. Понеже не получихме тази благодат, говорим за онова, което телесното съзнание умее да съзерцава. Защото е невъзможно за тленното съзнание да описва лесно нетленните, неизразимите, само чрез вяра приетите неща. Само Иларион, който единствен с душа и чувство обилно им се наслаждава, може да разкаже за тях. Като призоваваме днес неговата благодат, макар и несъвършено, но според възможностите си ще споделим неговите деяния и живот.

Но както е невъзможно да се изброят дъждовните капки, така и неговите деяния и подвизи! Намерили някъде малко от разпиляното, ние се опитваме да го оповестим. Вярвам, че сладостно ще приеме като чедолюбив баща нашата младенческа словесна немощ. Ако и да оставаме понякога далече от достойното, блажената, изпълнена с всякаква сладост душа, ще ни прости като на любими за бащата деца! Не ще ни укори за усърдието и помощ ще даде, и ще ни съдействува, и ще ни ръководи към истинния разказ. Знае, прочее, знае той да се радва и допринася за полза на ближните.

Родителите на блажения бяха сред твърде видните хора. Боголюбезни като никой друг, те живееха според всички божии заповеди, отдаваха се на молитва ден и нощ. Бяха бездетни и горещо се стремяха да имат рожба.

Майка му, бидейки безплодна като Ана, Самуиловата майка, непрестанно се молеше безмълвно. И като видя, че напред-

ва във възрастта, повери себе си на божията майка, често притичваше в нейния храм и чести стенания и топли сълзи отронваше с такива думи: «Не пренебрегвай, владичице, своята рабиня, не ме оставяй единствено аз да бъда бездетна сред моя род. Понеже печал ме разкъсва силно и не мога да търпя поруганието на бездетството. Затова прибягнах към тебе, която единствено можеш да разкъсаш оковите на моето безплодие.»

Като се молеше с такива и подобни думи ежечасно, една нощ насън ѝ се яви Богородица и я побутна с крак: «Стани — рече, — жено, ще имаш желаното от тебе и повече не ме безпокой!»

Чула тези неща, тя цялата се изпълни с радост, особено пък след като чу: «Ще родиш син и той ще възвърне мнозина от дълбоки съблазни към светото благоразумие.» Благообнадеждена от всичко това, тя се веселеше заради сладостните надежди.

Не след много време, като зачена, роди блажения Иларион. Когато той навърши 3 години — о, чудо! — изпя, произнасяйки младенчески, оная ангелска песен, която се пее във висините: «Свят, свят, свят е единствен бог!»[3] Когато майка му чу това, изпълваше се едновременно с радост и недоумение и се чудеше на изреченото от него.

Когато поотрасна, дадоха го да се учи на свещените писания. Щом навърши 18 години, остави родителите си и света и се посвети на монашески живот. Отиде в един от тамошните манастири, в името на бога преклони глава пред игумена и подстригал косите си, облече се в ангелски образ. И беше като плодовита маслина в божия дом[4], като втори Исак[5], във всичко покоряващ се на своя отец, и напълно пречупи волята си. Изпълняваше с усърдие различно служение и толкова просия с добродетел, че всички братя непрекъснато го споменаваха и с добродетелите му се красеха.

Когато неговият духовен отец видя това, всекидневно се изпълваше с радост. Защото го прозря с духовен взор, разбра благодатта, която ще му се даде от бога, и се молеше той да остане несъблазнен.

След много години духовният отец, като предусети своята кончина, нареди да повикат всички ръководени от него братя и след дълги наставления вручи настоятелството на Иларион. И като поживя малко, предаде богу дух.

Станал наследник на игуменското настоятелство, на благодатта и молитвата, Иларион пазеше повереното му от бога стадо, смирявайки себе си сред всички братя. И като беше постоянно сред тях, измъчваше се чрез пост, бдение и всенощ-

ни молитви, всяка нощ изливаше потоци от сълзи и по всичко подражаваше на великия общежител Теодосий[6].

Когато веднъж настъпи голям глад и братята се затрудниха поради оскъдицата на храна и много бедствуваха, блаженият Иларион се отдаде на молитва и със сълзи призоваваше божието човеколюбие. И, о чудо! Житницата веднага се изпълни с храна и прогони падналия върху братята облак на скръбта. Бог, близък до боящите се от него[7], чу тяхната молитва. И много други достойни за слушане дела сътвори, за които ако подробно започнем да разказваме, ще се получи твърде дълго слово.

Така той се показа втори Йосиф житодавец[8] за своите ученици; те придобиха преголяма преданост и вяра в него. И броят на учениците му се множеше. Всички хора от околността се стичаха при него и черпеха благослов. Други пък приемаха монашески образ. И бог се величаеше чрез него, а когато слухът за него се разнесе навсякъде, нямаше място, където името му да не се споменава. Но Иларион не изпитваше наслада от това, а повече се обгърна с Христово смирение. «Не нам, господи — говореше той, — не нам, а на твоето име дай слава!»[9]

Той живя така много години, управлявайки добре иноческото множество. Но господ не изтърпя светлината му да се скрие под крина[10] и той да направлява само монашеския устав, а [поиска] да освети със своята светлина осиротялото стадо и да украси архиерейския престол. Света Богородица се яви на тогавашния български архиепископ на име Евстатий в град Охрид[11] и му прорече: «Не отлагай, архиепископе, а сложи светилото върху свещника[12]. Казвам — вземи Иларион, настоятеля на манастира, и го постави за пастир на мъгленци. Защото ще отвърне мнозина от съблазънта и ще ги насочи към светлината на благоразумието.»

Когато божият архиерей чу това, тутакси се разбуди, разбра силата на видението и се готвеше да изпълни заповяданото.

През тази нощ и на блажения Иларион се яви някакво видение и му предсказа така:

«Ето днес започвам да те въздигам сред синовете израилеви.[13] Аз, господ-бог, те призовах чрез правдата и ще държа ръката ти, и ще те укрепя. И те дадох като завет на рода, като светлина на народите, за да отвориш очите на слепите, да изведеш от окови окованите и от дома на тъмницата — седящите в тъмнина.[14]

Като се събуди и като проумя силата на видението, разбра, че възвестеното е от бога. Скърбеше поради разлъката с братята, но и се покоряваше на божествената повеля.

Като измина известно време, беше ръкоположен за епископ на Мъглен[15] от горепоменатия български архиепископ. Като дойде в своя град и като влезе в съборната църква, целуна усърдно божествените икони и се помоли искрено за стадото; благослови паството и техните сърца се изпълниха с веселие. Поучи ги да се придържат прилежно към истинската вяра, да изпълняват господните заповеди и да следват православните постановления, да избягват от нечестивите ереси и тяхното пустословие според казаното: «Аз ли не възненавидях ненавиждащите тебе, господи!»[16] Да се стичат към съборните църкви и да странят от всеки човек, живеещ безчинно.[17] [18]Да вярват в отца и сина и светия дух, в неразделната троица и още — в Христовото въчеловечение и в животворящото кръстно дърво, което е непобедимо оръжие над невидимите врагове. Да почитат мощите на светците, близките на бога угодници, а също и всички църковни предания. Да проклинат всички еретици, казвам: Арий, Евномий, Савелий, Македоний, Аполинарий, Ориген и техните писания, Теодор Мопсуетски и Несторий, неговия ученик, Диоскор, Севир и Евтихий и подобните на тях, а още Манент и Павел Самосатски, и от цялата си душа да се гнусят от тях и от тяхното учение.[19]

Тези и много други неща изрече, каза «Мир вам» на стадото и ги пусна да си вървят. Като чуха това, вярващите се радваха и възвестяваха голямата си благодат на бога, дал им такъв пастир и учител.

Еретиците пък се разпалваха от завист и гняв.

А сам блаженият се стараеше да умножи поверения му талант.

Не след дълго, докато учеше и направляваше вярващите люде, светецът узна, че по-голямата част от тях изповядват манахейска и арменска[20], а също и богомилска ерес. Те правеха козни и интриги срещу него и се стараеха да простреляти в мрака праведните по сърце.[21] Развращаваха православното стадо и го разпилияваха като някакви диви зверове. Той виждаше как те се множаха всеки ден, разяждаше се от люта печал и отправяше от сърце усърдни молби към всесилния бог да затвори устата, които нямаха затваряне. И произнасяше чести поучения към своите хора, учеше ги и ги утвърждаваше да се придържат към правата вяра.

Споменатите еретици, като слушаха често думите му, разпалваха сърцата си и сякаш диви зверове, скърцаха със зъби срещу него, пакостяха му и с любопрение и пререкания споreха с него.

Но Иларион, добрият пастир на словесните Христови овце, направил всевишния свое прибежище[22], разкъсваше лесно,

като паяжинни нишки, всички техни козни и пустословия. И резултатът радваше правоверните.

Веднъж скверните поборници на манихейската ерес кротко дойдоха при него като вълци, облечени в овча кожа[23], изкушавайки го като фарисеите господа[24]. Искаха да го уловят с думи, но неправдата излъга сама себе си и те потънаха в мрежите, що криеха[25]. И лъжата беше изобличена от истината. Питаха го, като казваха: «Защо вие не се покорявате и прякословите на истината, че ние наричаме благия бог създател на небето, а земята и другото, което е на нея, смятаме за творение на лукавия?»[26]

На това божественият Иларион отговори:

Послушайте какво казва Христос в евангелието: «Моето учение не е мое, а на отца, който ме е пратил.»[27] И аз прочее ще говоря не от себе си, а от Христовото евангелие и от Апостола, които считате за свое доказателство. Затова, ако искате да ме слушате, отхвърлете всяка гордост.

Как, прочее, вие наричате благия бог създател само на небето, а за земята и за всичко, което е на нея, определяте друг творец? Някои от вас и самото това небе, и което е в него — всичко наричат дяволски творения.

Ако небето според вашите думи е дело на лукавия, как благият бог пребивава на небеса, сътворени от лукавия? Как нашият спасител ни научи и ни предаде да се молим с онази чудна и страшна молитва, която казва: «Отче наш, който си на небесата. . . да бъде волята ти както на небето, така и на земята.»[28]

И още: «Ако прощавате на хората техните грехове, ще ви прости и на вас вашият небесен отец.»[29] И пак: «Който върши волята на моя отец, който е на небесата, той ми е брат и сестра, и баща.»[30] Кой какво ще рече, щом спасителят проповядва за небесния отец, който е на небесата? Какво по-ясно от тази дума, казваща: «Изповядвам ти се, отче, господарю на небето и на земята.»[31] И не само тук открито говори, че господ е господар както на небето, така и на земята. Виждате ли, като смятате да се защищавате с евангелски думи, с тях най-вече се проваляте. И пак рече спасителят на Петър: «Ще ти дам ключа от небесното царство»[32] и прочее. Чуйте и казаното: «И като се кръсти Исус — излезе от водата и веднага се отвориха небесата.»[33] Как създаденото от лукавия се отвори, когато се кръсти синът на благия отец? Заради какво се отвориха и как? «Видя духа божи — рече, — слизащ като гълъб.»[34] Ето в малко думи третото изобличение на безчестието. Как божият дух се преобрази в създание, сътворено от лукавия, и слезе върху господа?

Вижте и четвъртото изобличение на безчестието. И чу се глас от небето: «Този е моят възлюбен син, когото благоизволих.»[35] Кой е този?! Кръщаваният във водата, нему се отвориха небесата, върху него отческият дух слезе от небесата като гълъб. Ето, действително показахме истината, че бог е творец на небето, на земята и на всички твари.

А защо пречистата Богородица наричате «Горен Йерусалим»?[36] От кое писание, от кой светец или пророк, или апостол? Кой ви е учител за това безумие, че тласнахте себе си в такава пропаст на злобата? Защото светло и открито говори евангелистът Матей: «А рождението на Исус Христос стана така: след сгодяването на майка му Мария за Йосиф, преди още те да се бяха събрали, оказа се, че тя е непразна от светия дух»[37], и прочее. И като проследява подробно неговото рождение, стига чак до влъхвите и казва: «И като влязоха в къщата, видяха младенеца с майка му и паднаха ничком, та му се поклониха.»[38] Така и Лука най-велегласно повествува, че господното рождество по плът е от Мария Богородица.[39] Ще намерите и много други свидетелства според Евангелието и Апостола — а тези книги единствено вие приемате и почитате, докато останалите отхвърляте, — че пречистата Богородица Мария роди в плът нашия господ, Исус Христос. Заради това в евангелските книги спасителят много пъти нарича себе си син човечески. Ето и тук показахме истината, че благовестниците[40] никъде не назоваха света Богородица «Горен Йерусалим», както вие считате. Откъде пък изнамерихте онова хулно и богоненавистно учение, което и бесовете се ужасяват да изрекат? Защото те нарекоха Христа син Давидов[41], а вие безсрамно дръзвате да твърдите, че плътта му е донесена от небето. О, крайно безумие! Ако тялото Христово беше небесно, нямаше да бъде изложено на постоянни човешки страдания: глад и жажда, сън и умора, печал и сълзи и колко още такива. Ако беше небесен човек, към чието естество се присъедини словото, не би бил тленен, и смъртен, и земен, защото небесните жители са нетленни и безсмъртни. Защо тогава беше нужно въплъщението да бъде от дева? Не само това, но и след възкресението си спасителят, като уверяваше учениците си, че не е привидение или призрак, а плът и кръв, която взе от нас, рече: «Погледнете ръцете и нозете ми, че съм аз самият. Пипнете ме и вижте, защото духът няма плът и кости, а виждате, аз имам.»[42] Ако беше привидение, чии ребра Тома докосна?

Чуйте, прочее, и великия Павел, който говори на евреите: «Понеже децата са участници в плът и кръв, той по същия начин взе участие в същите.»[43] Като възразяваше, Павел

изказа и своето мнение за небесната плът: «Защото не от ангелите приема естество, а от семето Аврамово приема, затова беше длъжен по всичко да прилича на братята си.»[44] Ето, показано беше, че Христос взе тленна, преходна плът от пречистата Богородица Мария.

Откъде, пак ви питам, измислихте тази душепагубна язва, според която Старият завет беше от дявола? Измъкнете се, хора, от обгърналия ви мрак! Отърсете от очите си съня на безчувствието! Ако Старият завет беше от лукавия, как, като запитаха спасителя за заповедите на Стария завет: «Коя от тях е първа и по-важна», той отговори: «Първата и най-важна е: «Слушай, Израиле, господ, твоят бог е един господ»,[45] и прочее. И когато [този, който го бе запитал], отговори добре, [Исус] рече: «Не си далеч от царството божие.»[46] Как Мойсеевото законодателство, ако беше вражеско, би законоположило да се признава един господ и бог? Ако Мойсей проповядва един господ и бог и освен него нито служи, нито се покланя на друг, къде са тези неща, които въздигат дяволското начало, и то като му приписват Стария завет? А че Старият завет е небесен и е на небесния бог, проповедникът на истината Павел възвестява и говори: «Какво, прочее, ще кажем? Нима законът е грях? Съвсем не!»[47] И пак: «Знам, че законът е духовен», и «чрез вътрешния си човек се наслаждавам на божия закон»[48]. И пак: «Затова аз с ума служа на божия закон, а с плътта — на греха»[49], и прочие. Защото «Законът е свят — рече — и заповедта е свята, и справедлива, и добра».[50]

Към всички тези нелепости се осмелявате още и кръста да хулите и да го наричате неприятел и нито от апостола поне се срамувате, нито можете да се вразумите. Ако се подчинявате на апостолските предания, защо не се покланяте на кръста, след като Павел каза: «Дано не ми се случва да се хваля освен с кръста на нашия господ Исус Христос, чрез който светът за мен се разпна и аз за света.»[51] И отново: «Словото за кръста е безумие за погиващите, а за нас, които се спасяваме, е сила божия.»[52] Ако кръстът е божия сила, както и е, защо не вярвате на силата божия? Тогава как вярвате на апостолската проповед, казваща: «Чрез вярата Аврам направи това и това»[53], и прочие. Вярата е недоказуемо и неизразимо нещо и в никакъв случай не може да се изрази с плътски език. Това се постига с вяра, чрез която всички вярващи светии получиха очакваното от тях. Приемете и вие същата вяра и се поклонете на кръста, сиреч на божията сила.

Всяко видение и чудодействие на Христос е велико и чудно, и божествено, но животворящият кръст е най-велик от всички. Защото с нищо друго, а само чрез кръста смъртта

беше унищожена и грехът на прародителите се заличи, и адът се провали, и възкресение се дари. Дари ни се и сила, за да пренебрегнем земното и самата смърт. Как бихме били чеда божии и наследници освен заради кръста на нашия господ, Исус Христос, чрез който всичко се устройва. Защото «Които се кръстихме в Христа — рече божественият апостол, — в неговата смърт се кръстихме»[54]. И отново: «Които в Христа се кръстихме, в Христа се облякохме.»[55] Христос е «божия сила и божия премъдрост».[56] Ето: Христовата смърт, сиреч кръстът, ни покрива със съставна божия сила и премъдрост. Кръстното слово е сила божия. Или като силата божия, което ще рече победа над смъртта, ни се яви заради Христа. Или както четирите края на кръста чрез съединение в средата се държат и прилепват, така и заради божията сила се държи всичко видимо и невидимо, сиреч височината и дълбочината, дължината и широтата. Той именно е за нас явен знак, каквото е обрязването на Израил. Чрез него ние, верните, отбягваме неверните и един друг се познаваме. Той е щит и оръжие, и победа над дявола. Той е печат, за да не се докосне до нас губителят. Той е въздигане за падналите, подкрепа за стоящите, опора за немощните, жезъл за пастирите, ръководител за отново намерените, дърво на вечния живот.

Та нали това честно, осветено чрез прикосновението на святото тяло и кръв дърво, на което заради нас Христос се пренесе в жертва, достойно приемаме и достолепно му се покланяме!

Покланяме се и на изображението на честния кръст дори когато е от друго вещество. Защото почитаме не веществото — о не! — но знака като образ на Христа. [Христос] рече на учениците си: «Тогава ще се яви знамението на сина човечески»[57], казвам, кръстът. Така и ангелът говореше на жените при възкресението: «Зная, че търсите разпнатия Исус Назарянина.»[58] И апостолът: «А ние проповядваме разпнатия Христос.»[59] Не рече прободения, а разпнатия. Дървото на живота, което беше посадено в рая, е първообраз на този честен кръст.[60] Тъй като смъртта дойде заради дървото, пак заради дървото трябваше да се даде живот и възкресение. Яков, като кръстоса ръцете си, благослови синовете на Йосиф.[61] Мойсей, като направи с жезъла си кръстно знамение, раздели морето.[62] Ще кажа кратко: чрез кръста дойде спасението на целия свят.

Такива и подобни на тези неща произнесе пресвещеният Иларион пред онова нечисто събрание и затъкна всички уста. Като се изпълниха с много срам, те останаха безгласни като риби и се чудеха на благодатта и силата, които се лееха от

устата на истинския пастир. И като разбраха, че са неспособни да възразят нито една дума, мислеха си какво да направят.

Иларион, като взе отново думата, рече: «Ако Христос привидно прие човешки образ, както вие считате, или имаше небесна плът, как на осмия ден се обряза според древния закон?[63] Защото дори само това е достатъчно, за да възпре хулите на неразумните. Обрязаното беше плът, подобна на нашата плът. Стана ясно, че наистина е получил човешки образ от чистата девическа кръв. Откъде прочее вие, о многодръзки, говорите, че господното тяло е от злото начало? Ако пък дръзвате да считате това за дело на лукавия, как, кажи ми, лукавото се съчета с доброто? И как благият бог понесе лъжливо тяло да извърши спасението на света? Или как седна с това тяло на божия престол? Ако лукавият е законоположник на Стария завет, как Христос говори: «Изследвайте писанията, защото в тях ще намерите вечния живот.»[64] Той говори за Мойсеевите писания и писанията на всички други пророци, защото не съществуваха книгите на Новия завет. Нима ще има вечен живот там, където дяволът твори законите и повелява? Как в едни [книги] Христос говори истината: «Ако бихте вярвали на Мойсей, и на мен бихте вярвали, понеже за мен той пишеше»[65], и не рече: «За някои неща бихте могли да вярвате на Мойсей. . .», а просто достоверно го проповядваше. Ако е лъжлив Старият завет, как великият Павел, започвайки посланието до римляните, казва, че бог от понапред възвести чрез пророците си в светите писания за своя син по плът от семето Давидово?[66] Защото, ако пророците и светите писания, с които бог извести за своя син, са божии, как Старият завет да се счита от лукавия? И евангелистът Марко рече: «Начало на евангелието на Исус Христос, сина божи, както е писано у пророците.»[67] Защото много пъти у четиримата евангелисти е писано: «За да се сбъдне реченото от еди-кой си пророк.» Ако божията правда според апостол Павел се яви, засвидетелствувана от закона и пророците,[68] как законът и пророците не от благия бог бяха считани за вдъхновения и истини?

Ето, показах ви от Евангелието и от апостолите, че бог е творец на небето и земята и на всички твари и че Старият завет и Новият завет бяха дадени от него. И че той взе нашата тленна и смъртна плът и я обожестви, възнесе я на небесата и я постави отдясно на отца. И че от девическата чиста кръв взе плът. И че Христос спаси вселената чрез кръста и нему се кланя всяко коляно на небесните, земните и преизподните и всеки народ изповядва, че Исус Христос е господ — в прослава на бог отец.[69] Впрочем осъзнайте обгърналата ви тъм-

нина! И суетните неща, и лъжата оставете, познайте истината и се озарете от нейната светлина. Защото ето, за вас говори днес господ: «Ако не бях дошъл и не бях им говорил, грях не биха имали. Сега нямат оправдание за своите грехове.»[70] Пристъпете прочее в съборната църква и приемете кръщението на Светия дух за опрощение на греховете. Защото за вас се радва небесният отец и за вашето възвръщане заколва угоено теле. И свиква приятели и съседи [да празнуват] вашето намиране!»[71]

Когато чуха тези неща, умилиха се сърдечно с цялата си душа, паднаха на земята и молеха от него дара на святото кръщение. И мнозина, като укоряваха и оплюваха своята вяра, пристъпиха към съборната църква и се присъединиха към избраното стадо. Като видя тези неща, съборът на православните се радваше с неизразима радост и въздаваше непрестанна благодарност на бога и на своя архиерей за многото спечелени души. Скверните и богоненавистни главатари на арменската ерес видяха всичко и се изпълниха с гняв и завист. Те го обсипваха с различни оскърбления и хули и го наричаха лъжец и съблазнител, прелъстил безброй синове. Но божият архиерей не преставаше невъзбранно да учи и проповядва истинното слово. И постоянно към броя на православните се присъединяваше голямо множество от хора.

Споменатите вече еретици армени подучиха народа, който им се покоряваше и беше многочислен, да убие светеца. Божият угодник ходеше като незлобливо агне сред вълците на безчестието и изричаше онова псалмопение, което казва: «Ако тръгна сред [долината] на смъртната сянка, не ще се уплаша от злото, щом ти си с мене.»[72] Те често го посещаваха. Не заради ползата правеха това, а искаха да го уличат в нещо. Като виждаха, че нищо не могат да направят, отиваха си, сякаш бити от бич, и все повече се разпалваха от гняв.

Всички заедно спореха с него и като не можеха да противостоят на премъдростта и на думите, които произнасяше, подтикнати от ярост, взеха камъни и немилостиво го пребиха, както някога първомъченика [Стефан].[73] И понеже го мислеха за мъртъв, оставиха го. По [божие] произволение Иларион ставаше безкръвен мъченик. Като дойде на себе си и като разбра, че това е дяволско коварство, с радост отиде в килията си в усамотено място, далече от града, където го биха.

Като узна тези неща обществото на православните, всички единодушно се нахвърлиха срещу тях, за да ги унищожат. Но подражател на Христа и ученик на незлобивия владика, Иларион им забрани, казвайки:

— Не, чеда, не! Спомнете си думите на господа към Пе-

тър, комуто [Христос] каза: «Сложи ножа в ножницата си, защото всеки, който вади нож, от нож умира.»[74] И апостолите, бити заради името господне пред [садукейското] сборище, вървяха и се радваха.[75] «Оставете ги, защото не знаят какво вършат.»[76]

Лукавата онази сбирщина, готова и кръв да пролее, като узна за случилото се, изпадна в недоумение. И както за господа, така и за него едни говореха: «Добър е», а други: «Не, съблазнител е и мами хората.»[77] Така, поради настъпилото разногласие сред тях, те спореха и се препираха помежду си.

Веднъж отново, пияни от недъга на своята заблуда, дойдоха при блажения, като многоглаголствуваха и защищаваха своята ерес. И като цитираха ту едно, ту друго, хвалеха се с православно мислене и че съблюдават църковните завети, светите служби, постите и целия православен ред, завещан от съборната църква. Кроткият по сърце и още по-кротък с мъдростта си Иларион им отговори:[78]

— Добре е, че споменахте, като започнахте от съборната църква. Съборната църква, след като прие точно от очевидците думите на светите апостоли, твърдо установени и предадени, чак до наше време ги пази непоколебимо. Тях и вие спазвахте крепко и непоколебимо чак до четвъртия събор в Халкидон.[79] Оттогава се откъснахте от съборната църква с някой си Ехаий, който беше наречен Мантакуни, заедно с други скверни йереи. И като приехте Евтихиевото и Диоскориево злословие, получихте подкрепа на нечестивите си твърдения. И говорите, че Христос не е приел единосъщна, еднаква по естество на нас плът, но нетленна някаква и безчувствена, и ефирна, и несътворена, и небесна. Това хулно постановление съборната църква нито някога е приела, нито ще предаде. Ако господната плът беше нетленна и безчувствена, и небесна, то безчувственото нито се труди, нито спи, нито яде, нито пие, нито може да се докосне с ръка. Кой спеше в кораба, ако не нашето естество?[80] Кой възрида за града?[81] Кой се просълзи за Лазар?[82] Кой яде в дома на Симон прокажения?[83] Кой изми нозете на учениците? Кой им предаде тайнството?[84] Кой, вързан, беше доведен в двора на Каяфа?[85] Кой беше разпнат на кръста? Кой беше положен в гроба? Кой след възкресението рече на учениците: «Пипнете ме и ще видите, че духът няма плът и кости, а виждате, че аз имам.»[86] «Ето ясно показахме, че наистина господ се облече в нашата човешка плът.» Те, притискани от истинните думи на блажения, отвърнаха, като говореха такива хули: «Когато явилата се Христова плът се сля с божеството, Христос стана единосъщен.»

На това отговори онази премъдра душа: «Да допуснем,

че Христос има единно естество и то цялото е божествено. Но Христовото естество бе неотделимо от отца. Това естествено се прояви и като Христова плът по време на страстите, когато плътта се сля с Христовото естество и стана неделима от отца. И как тя страдаше, прикована долу, и ранима, и пробождана, и наистина умряла и лежаща мъртва в гроба, неподвижна? Ако Христовата плът беше божество, защо самият Христос говореше: «Боже мой, боже мой, защо си ме оставил?»[87] Защо говореше на Мария: «Не ме докосвай, защото още не съм се възнесъл при моя отец.»[88] Как и на апостолите говореше след възкресението: «Пипнете ме и ще видите, че духът няма плът и кости, а виждате, че аз имам.» И премного други подобни неща свидетелствуват по-ясно от тръба за Христовото въплъщение.

И още! В трисвятата песен добавяте «Свети, безсмъртни, разпнати»[89] и разкривате ясно своето безумие или по-точно безчестие. Ако е безсмъртна, нетленна и небесна плътта, как ще се разпъне? И ако е разпъната, как ще я наричаш божество?

И освен това на светата служба не носите хляб като нас, а безквасен. Защото безквасното несъмнено е юдейско. Така и апостол Павел, и богословът Григорий велегласно възвестяват: «Древното премина и ето всичко стана ново.»[90] Така и Златоуст говори за Стария и Новия завет: «Там са книгите — тук е духът; там е кивотът — тук е Девата; там е Ароновият жезъл — тук е кръстът; там е агнецът — тук е Христос; там е безквасното — тук е хлябът.»[91]

Те се чудеха на казаните неща и като нямаха как да го опровергаят, бяха обзети от срам. След известно време обаче отговориха и рекоха: «Хлябът, който Христос даде на апостолите, беше безквасен, а не хляб. И понеже оттогава се прие, заради това и ние с безквасен хляб се причестяваме.»

Отговори им блаженият Иларион: «Поради липса на време Христос взе онзи хляб, макар да беше безквасен, за да не остане непредадено тайнството на новозаветната вечеря.[92] Понеже малко време оставаше до момента, когато щеше да бъде предаден от юдеите, какъвто хляб намери, такъв взе, за да не ни лиши в никакъв случай от такова спасение. Учениците му и всички следващи църковни първоиереи и свети отци приготвяха за светата служба истински хляб, а не безквасен. Ние, по техния пример, приемаме да служим с хляб. Христос прочее и много други неща предаде по друг начин, но апостолите и техните приемници постановиха да стават иначе. Но не защото се противопоставяха на Христа, а понеже вярата се разпространяваше и растеше и те с голямо безстрашие разпространяваха Христовите тайнства за негова

слава и величие. Както, когато щеше да се кръщава, Христос не се обърна на запад, за да отхвърли с думи сатаната, нито Символа на вярата изговори, нито молитва за кръщение поиска, нито в купела се кръсти, нито с миро се помаза, нито веднага след покръстването се причести с господното тяло и кръв. И още: Христос не даде тайнството на господното тяло и на духовната служба в църквите, а в обикновена стая и на обща трапеза, едновременно и седнал, и като ядеше други храни. И нито в свещенически одежди бе облечен, нито изричаше молитвата на нашето свещенодействие с псалми, песнопения и духовни песни. А ние служим в църквите и пред духовния жертвеник, наречен свещена трапеза.[93] И гладни, и прави, и в свещенически дрехи облечени, не за да отречем предишното, но за да направим служението още по-достопочтено.

Защото апостолите и дошлите след тях истинни пастири и праведни църковни учители, всички водени от дух божи и осияни от него, едни неща отхвърлиха, а други преумножиха, понеже приеха свише такава благодат; и по всякакъв начин съдействуваха на полезното и повеляваха, и богоугодно предвиждаха.

Ако разсъдим внимателно, ще видим, че хлябът, който даде Христос на учениците си, не беше безквасен. Защото законът за пасхата казва така: «От четиринайсетия до вечерта на двайсет и първия ден на първия месец яжте безквасен хляб. Седем дни да няма квас в домовете ви.[94] Законите са такива. Христос преди четиринайсетия, сиреч на тринайсетия ден, извърши законната пасха и даде тайната вечеря в оня ден, когато всички можеха да вкусват без забрана хляб, приготвен с квас. Ако някой рече, че като извърши тогава законната пасха, сам той и учениците му ядоха безквасен хляб с горчиви треви,[95] то откъде имаха безквасен? Ще му речем, че всичко беше предварително приготвено добре според указанието на спасителя или защото господарят на къщата, който също беше верен човек, беше предизвестен.

Защо в свещената служба не носите вино, смесено с вода, а само вино без вода и с него ознаменувате едното естество на Христа? Защото и Григорий Богослов рече: «Кръвта и водата, изтекли от реброто на Христа, означават: първото — човекът, а другото — висшето над човека.»[96] Така, когато някой дойде при олтара и се причести от чашата с Христова кръв, да не мисли, че е докоснал с уста Христовото ребро и от неговото ребро пие. От Христовото ребро не само кръв, но и вода изтече в потвърждение на двете естества, както преди това беше казано.

А за това, че в чашата, която Христос подаде на апосто-

лите, беше смесено вино с вода, свидетелствуват в своите литургии апостол Яков, брат божи, и евангелистът Марко. Двамата говорят така: «Взе чашата, наля вино и вода и като благодари, благослови, даде им и рече: «Пийте от нея всички! Това е моята кръв, която за вас и за мнозина се пролива.»[97] Защото бог, истинен и пророк във всичко, каквото щеше да изтече от ребрата, това и даде на учениците.

И още:

— Вие не почитате кръста, от каквото и вещество да е направен, докато не го кръстите като човек. И забивате гвоздеи по средата и го мажете с жертвена кръв. По същия начин, като прекръствате чело, считате, че така освещавате себе си и при кръщение, и по време на свещените служби, и в много други случаи.

Но, о, мъже арменски! Заслужавате да ви се каже пророчески! Приемете наставленията, за да не би някога да се разгневи господ! Осъзнайте се за своето заблуждение и слепота! И ако кръстът, изобразяван с ръка, освещава всичко, върху което се направи, казвам: и водата на кръщението, и маслото, и мирото, и лицата на вярващите, и хляба на тайнството, и свещената чаша, с една дума — всичко — как кръстът, направен от каквото и да е вещество, смятате за скверен, нечист, докато не го осветите с кръщение и с гвоздеи, и с кръв. Как прочее кръстът, освещаващ и кръщението, и причастието, би се осветил от действията на тези, които той освещава? Както, преди да се разпъне Христос, кръстът беше оръдие на смъртта и проклятието и изображението му се отбягваше и отхвърляше, така, след като Исус беше прикован на него, освети себе си и изображението му с господната кръв; и кръстът стана освещение на всички вярващи. В началото той убиваше хората, а след това — бесовете. Затова и божественият Григорий, епископ на Велика Армения,[98] като постави дървени кръстове на определени места, заповяда да им се молят и да ги почитат като освещаващи, без да ги освети нито чрез ръкоположени архиереи, нито чрез тях някакво кръщение или с гвоздеи, или с кръв, както вие правите. Как се осмелявате, като направите три дървени кръста и ги съберете заедно, да ги наричате света Троица? Не се ли боите да изобразявате блаженната и единна, и несътворима, и неизброима, и неизследима, и недостижима дори мислено Троица?

И пак ви питам: Защо постите Арцивурциевия пост?

Те в един глас отговориха и казаха: «Постим такъв пост заради един арменец Сергий, който пострада в нашата страна.»

Като им отговори, светецът им рече: «Понеже сте злони, как ще докажете, че оня Сергий беше православен

и пострада заради Христа? Защото виждам, че никой пророк, нито апостол, нито мъченик, нито преподобен, нито дори сам свети Григорий, епископът на Велика Армения, п едаде този пост или празник.»

Те, поставени натясно, казаха: «Ниневийският пост е, който ниневитяните някога постиха и се избавиха от страшното изтребление.»[99]

Светецът бързо отговори: «Понеже нито светците, нито апостолите, нито някой от съборите на светите отци споменават или предават това, кой ви е заповядал да постите този езически пост, който беше много години преди Христовото въплъщение? Ако ни беше забранено да постим дори еврейските пости, които бяха дадени от бога чрез Мойсей, колко повече пък — постите на нечестивите народи!»

Така явно изобличени, пак отговориха и рекоха: «Това беше Адамов пост, когато беше изгонен от рая на изобилието.»

Блаженият Иларион отговори веднага: «Мойсей, който разказа за сътворението на света и всички неща за Адам, изобщо не споменава за този пост. И защо ще говорите, че този пост беше Адамов?»

Като не можаха да измислят друго, рекоха: «Този пост е на Великата Армения. Него постиха арменците, когато щяха да се покръстят от свети Григорий.»

Светецът веднага им отговори: «Не е така, а когато преди покръстването ви преследваха бесовете, беше ви заповядано да постите шейсет дни. После, когато свети Григорий щеше да ви покръсти, заповяда да постите трийсет дни, както е написано в арменските книги. И нито един от тези пости не беше наречен Арцивурциев пост.»

А те, изпълнени със срам и недоумение, не знаеха какво да отговорят. И като нямаха друг отговор, казаха: «Този пост е на Константин Велики. Той го пости, когато щеше да се покръсти.»

Светецът дръзко и с усмихнато лице им отговори: «О, неразумни и мъдри да повярвате със сърце на истината![100] Изучете писанията и в тях ще намерите, че няма на света царски пост, нито пък някой след Константин Велики го спомена, нито някой свят събор, нито някой от светите отци е споменал за такъв пост! По такъв начин, като говорите непоследователно, показахте, че този ваш пост е беззаконен, мерзък и съвсем недостоен за каквото и да било християнско внимание. Аз пък, макар и да не искате, ще известя за този ваш пост това, което и вие сами добре знаете. Някой си Сергий, който бил учител на арменската ерес, имаше куче, наречено така — Арцивурдий. То беше вестител на гореспоменатия Сергий и много

пъти възвестяваше неговото идване, подпомагано от дяволско действие. Щом искаше да отиде в някой град или село, или място, където живееха ученици или съобщници на неговата пагуба, [изпращаше кучето] и като видеха упоменатото куче, излизаха един ден преди това на няколко поприща[101] да посрещнат учителя си. Веднъж кучето беше изпратено на тази мръсна служба и беше изядено от вълци. И на следващия ден Сергий отиде там, където беше изпратил кучето, и понеже никой не го посрещна, много се оскърби. И той дойде при тях и разбрал, че при тях не е идвал неговият пес-предвестник, изпрати да го търсят. И като познаха по костите, че е бил изяден от вълк, заповяда на всички арменци да постят за неговата смърт, да скърбят и да плачат в определени дни през годината. И нарече този пост арцивурциев. А и вие, които следвате неговите повели, постите този пост. И понеже много ви е срам, не искате да признаете истината. Защото такъв е вашият пост! Никой — нито от пророците, нито от апостолите — не го предаде на съборната църква. Затова изтръгнете се от дълбоката заблуда, която ви владее, и се отърсете от слепотата, налегнала очите ви. Пристъпете към съборната църква и застанете до нас, та като съставим заедно една общност, благочестиво да възхвалим бога вседържителя. Защото велико безумство е, ако някой знае истината и не пристъпи към нея!»

С такива и с много подобни думи ги изобличи и всестранно разкри, и свободно показа тяхната ерес. А те се изпълниха с много срам и останаха съвсем безгласни, но като си отидоха, всекидневно се препираха и спореха помежду си. Едни хвалеха думите и мислите му, други защищаваха своята си ерес. Защото толкова се бяха разпространили ересите, че и господин Мануил, гръцкият цар[102], за малко да отпадне от нашата благочестива вяра, ако блаженият Иларион не бе го укрепил и насочил с догматични речи. Той прогони някъде далече от сърцето му тяхното нечестиво влияние, а семето на православието зася още по-дълбоко. Когато царят вникна в тези неща, като се наслади чрез повелите на благочестието, а заедно с това и като се огради с тях, изпълваше се с неизказана радост. Той отпращаше към бога благодарствени песни, а на този архиерей — показваше и засвидетелствуваше всякакво покорство. И непрекъснато му изпращаше различни дарове и много други необходими неща. Споменатите арменци, които, както преди се каза, се караха и препираха непрекъснато заради вярата, съзнаха заблудата си. И като похулиха много и оплюха своята ерес, усърдно пристъпиха към светата съборна църква. Причестиха се вярно с честното господне тяло и кръв и се присъединиха към избраното стадо. И стана «едно стадо и един пастир».[103]

Божият архиерей, който предвиждаше случилото се, се изпълваше с радост и духовно веселие. Като видя това, благочестивият цар беше много радостен и разказваше на всички за добродетелите и деянията на добрия пастир. Написа му и лично писмо, повеляващо му да изчисти напълно от стадото цялата богомилска ерес. И онези, които се покоряват на догматите на благочестието, усърдно да приема и да присъединява към избраното стадо. Непокорните и упорствуващи в своята нечестива и мерзка ерес, да отпъжда някъде далече от стадото на православните.

Като чуха това, пристъпиха и те към съборната църква, сподобиха се да приемат божественото кръщение и оплюха напълно своята ерес. И видимо растеше множеството на православните, а сбирщината на злославните се помрачаваше от безчестие.

Христовият подражател Иларион съгради многочестна църква за своите монаси в името на светите славни и всепохвални апостоли на онова място, където се събираха споменатите еретици, а сега — истински чеда. Нейната красота удивлява мнозина и [ги] води към божие славословие.

Като събра в нея голямо множество монаси, за да им предаде правила и отчески устави, сам ходеше често при тях, постоянно ги учеше и наставляваше да изпълняват монашеското подвижничество.

Майка му виждаше тези неща, веселеше се и отправяше чести благодарности към бога. Тя беше изпратила преди това своя съпруг при бога. А след това и тя поживя малко години и отиде при господа. Божественият Иларион, като я опя достойно, положи я в гроба с големи почести. И беше като дърво, посадено при изворите на духовните води.[104] Той растеше и преуспяваше по божията воля, учеше и наставляваше във всички закони на благочестието хората, които ръководеше, да се придържат към повелите на благочестивите, да се пазят от злославните ереси и да ги отбягват. Така се възнесе рогът[105] на православието, а безчестието угасна напълно. Всички, които се бяха превърнали от вълци в овце, се промениха с добра промяна и следваха своя пастир като незлобливи агнета, покоряващи му се във всичко, укоряващи и оплюващи онази обладала ги в началото заблуда, и силно хулеха и проклинаха нейните предводители.

Когато видя божият архиерей, че последователите на нечестивата и скверна богомилска ерес приеха семето на благочестието, приобщи всички към православното стадо. Тези, които видя обладани от непокорството, чрез различни изгнания и заточения ги отлъчи от благочестивото стадо. Той така украси

своя престол и така пасеше своето стадо, та да няма никак мръсотия или петна. Освен това и всички, които живееха наоколо, носеха дарове и търсеха от него благословение и полза. А монашеското братство, направлявано добре и водено от добър пастир, растеше и преуспяваше за слава божия.

Когато мина много време и той продължаваше да живее в обичайните добродетели, предусети своето отхождане при господа. И повика цялото монашеско братство, прилежно ги поучи да преживяват в покорство и отческа любов, да се стараят при всяка служба, здраво да се придържат към дадения им устав и да се усъвършенствуват усърдно във всяка добродетел. Тогава ги управляваше някой си Петър, мъж добродетелен и знатен, кротък и целомъдрен като никой друг, чиито добродетели всички живеещи наоколо знаят.[106] Той много години беше ученик на Иларион и премина при него различно служение. Така Иларион ги укрепи, поучи ги достатъчно и като благослови с мир иноците и стадото, заспа блажен сън. Онова благочестиво стадо го обкръжи и обливаше с топли сълзи мощите му. След като почетоха мощите му с псалми, пение и песни, с кадила и благовонни аромати, погребаха го честно и благочестиво. Говореха за него, че в младостта си за трийсет години изобщо не вкуси вино.

Когато мина много време и споменатите монаси живееха заедно, някои от тях започнаха да не зачитат предишния устав. Противяха се на упоменатия по-горе Петър и въвеждаха всякакви раздори и ереси. Когато той търпеливо ги поучаваше, оставаха непреклонни и неумолими.

Свети Иларион разбра техния зъл и беззаконен стремеж и много възнегодува. Той се яви пред тях насън, изобличи техните беззаконни дела и изрече много думи на негодувание. И едни нарани немилостиво с жезъла си, а някои други дори и на смърт предаде. Като узна споменатият Петър това видение, възвести го на всички монаси в обителта. Тези, които бяха ранени, прекараха в болест много дни, а които на смърт предаде — умряха веднага, за да не вкусят и други от тяхната смъртоносна отрова. Като видяха тези неща, монасите от различни места бяха обзети от голям страх и ужас. И живееха според установените им правила и съблюдаваха изцяло манастирския устав. Когато това ужасно чудо се разнесе навсякъде, всички идваха с голяма вяра и усърдие.

Много различни знамения и чудеса сътвори бог чрез своя угодник. Отвсякъде към ковчега му идваха мнозина и получаваха различни изцеления. И когато неговият ковчег сътвори безброй чудеса, мощите на блажения бяха взети с царско и църковно постановление и бяха положени в честната църква.

А това, за което разказахме дотук, не бива да го отпращаме към дълбините на забравата.

Като отвориха ковчега на блажения, о, чудо! Намериха два потока от благоуханно миро, които изтичаха от двете му очи. Множеството негови ученици видя това и се изпълни с неизразима радост. Като чуха за това живеещите в околността, идваха усърдно при ковчега на светеца и получаваха изцеления.

След много време, когато гръцкото царство обедня и съвсем отслабна, а българското се въздигна много, тогава преблагочестивият цар Калоян владееше българския скиптър. Като прояви голяма храброст, той превзе немалка част от гръцките земи, сиреч Тракия и Македония, Тривали и Далмация, а към тях — Неада и Елада, а също и Етолия[107]. И като чу за чудесата и знаменията, които бог прави заради името на блажения Иларион, разпали се от божествено желание и искаше да се наслади на благодатта на светеца. Той с много усърдие и с голяма почест взе мощите на преподобния Иларион и с кадила и аромати ги пренесе в своя славен град Търнов.[108]

Като чу патриархът, излезе с целия си клир със свещи и кадила да посрещне светеца. Усърдно целуна мощите на Христовия йерарх, обля ги с много сълзи и ги положи в честната и славна църква «Св. 40 великомъченици»[109]. Те лежат там и днес и невъзбранно дават изцеление на всички, които идват при тях с вяра и любов. Защото той обича всички, за всички се застъпва и сякаш жив раздава себе си на всички. И нито юношата отблъсква, нито от стареца се гнуси, а като старец старците обича и юношата прегръща, раздава всичко на всички, за да спечели всички.[110]

Нека принесем и ние на ковчега с мощите му нещо достойно, казвам: всенощно бдение, бодърствуващи очи, добро усърдие, слух послушателен. Да подражаваме на този отец, за да бъдем и ние отци. Да възревнуваме и неговото житие, за да получим и ние достойна награда. Защото ще ни приеме с много благост, ако бъдем негови следовници и последваме неговите стъпки.

Бог на нищо друго не се радва така, както когато види някого да се старае за добродетелта даже до смърт. Затова нека и ние днес съставим хор, да прегърнем ковчега, да пеем надгробни песни, да речем с Давид: «Честна е пред господа смъртта на преподобния.»[111] Честна е наистина смъртта на светците и славна и достойна за всякаква похвала! Затова бог ги прослави с неизразима слава не само в живота, но и след смъртта. И не само духа им в небесните светилища упокои, но и телата им на земята прослави! Дарува им благодатта на чудесата, за да

прогонят от вярващите бесовските сили и да унищожат техните действия.

Но, о, утвърждение на архиереите! Иларионе, сладко мое естество и име! Понеже имаш дръзновение към бога, погледни към нас свише, защото сега, след като си разрушил огледалото и загадката[112], виждаш ясно светата Троица! Запази стадото ни невредимо от всички дяволски козни, огради ни с благодатта, дадена ти от пастироначалника, от спасителя Христос. С бича на мъдрите си думи разгони вълците на безчестието, с вятъра на твоята благодат разпилей дяволските клевети като плява, наставлявай ни в църковното послушание, съчувствувай на нашите беди.

Знаеш колко е тежко бремето на настоятелството! Познаваш грижата на архиерейството! Знаеш добре да ни направляваш и наставляваш, ако поискаш, и да ни насочваш към пристанището на божиите желания!

Ти имаш опит във всичко това, всички тежести заради Христовата църква си поел!

Еретическите въстания си усмирил, противящите се на благочестието на догматите чрез духовно изкуство към благочестие си възвърнал!

На Христос, нашия бог, църкви си въздигнал!

Прелъстените си изправил, бесните си изцелил, сплетните на ересите си разрушил!

С добър подвиг си се подвизал, живота си завършил, вярата си запазил!

Затова, макар и мъртъв, като жив след смъртта си живееш и ковчегът на твоите мощи излива непресъхващи струи на различни изцеления. Не само това, но и нашия престол украсяваш, а многото ти подвизи ни поощряват към ревност!

Ти прочее не само отчасти си се подвизавал, но даже и до кръв и си се представил като безкръвен мъченик. Затова днес се съвъдворяваш с ангелските ликове, наслаждаваш се без насита на онези неща, които окото не вижда и ухото не чува и до сърцето човешко не се докосват,[113] заради Христос, нашия бог. Нему слава и власт с отца и светия дух, и винаги, и във веки веков. Амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА МИТРОПОЛИТ ПЕТЪР ОТ МИТРОПОЛИТ КИПРИАН

МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ, 21-И ДЕН. ЖИТИЕ И ЖИВОТ, И КРАТЪК РАЗКАЗ ЗА НЯКОИ ЧУДЕСА НА СВЕТИЯ НАШИЯ ОТЕЦ ПЕТЪР, АРХИЕПИСКОП НА КИЕВ И НА ЦЯЛА РУСИЯ, НАПИСАНО ОТ СМИРЕНИЯ МИТРОПОЛИТ НА КИЕВ И НА ЦЯЛА РУСИЯ КИПРИАН

Праведниците живеят вечно и тяхната награда е от господа, а назначението им е от Вишния.[1] И ако се случи да умре праведник, ще бъде в покой.[2] И когато праведникът е възхваляван, хората се радват, защото на праведниците им се полага възхвала. Един от тях е свещеноначалникът, когото възхваляваме сега. И ако никой в днешно време не се задоволява да възхвали достойното, според достойнствата му, ами хвали неправедното, разсъдих, че венецът на такъв светител не трябва да се остави неукрасен, макар да са го подминали по своя воля и ония, които бяха преди нас. Вярвам, че и това е някаква божия умисъл и дар от светеца, за да получим и ние малка награда, както и оная вдовица, донесла два медни гроша.[3]

И аз, макар и да бях обзет и привлечен от много дни от любов към истинския пастир, и понеже исках да принеса малко за възхвалата на светителя, въздържах се, понеже виждах, че не мога да предам величието му. А после реших, че е грехота да оставиш нещо преди края и да се полениш. Затова, като се надявах всецяло на бога и на този угодник, заех се с непосилното за мене дело — да разкажа малко от живота му, колкото бог даде и колкото чух от разказвачите; а също и малко от чудесата му. Защото, ако някой не може да изчерпи цялата глъбина, нима трябва да я остави, вместо да загребе поне с малка чаша, та да охлади жаждата си? Така и за това разсъдих, че е недостойно, докато стоях на неговото място и гледах неговия гроб, след като бях наследил престола му, който той остави преди години и премина в небесните обители. Прочее ще започна повестта за него!

Раждане, възпитание и отричане от света.

Блаженият Петър се роди от двама благоговейни родители християни в едно място из Волинската [4] земя. Още преди раждането му се случи нещо, що не бива да се отмине с мълчание. Докато бе още в утробата на майка си, една нощ преди изгрев слънце, в неделя, майка му видя видение: присъни ѝ се, че държи на ръце едно агънце, а между рогата му — благолистно дърво, отрупано с цвят и плодове, и сред клоните на това дърво —

много свещи, които светят и излъчват благоухание. И щом се събуди, чудеше се какво е това и какво ще да означава такова видение. Но дори и тя не можеше да си представи с колко дарове обдари богоугодника си, според както се видя по-късно.

Когато детето се роди и навърши седем години, родителите му го дават да се учи на книга. Но въпреки че учителят много се стараеше, момчето не напредваше бързо в ученето, но се учеше бавно и съвсем неприлежно. Това много огорчаваше родителите му, а и учителят беше много загрижен. Но един път момчето видя сякаш насън някакъв мъж в свещенически одежди, който дойде и застана над него, и му рече: «Отвори си, чедо мое, устата.» Щом то ги отвори, свещеникът докосна с десница езика му, благослови го и сякаш изпълни с някаква сладост гърлото му. И в същия миг момчето се събуди, и никого не видя. И от този час научаваше бързо всичко, което учителят му написваше, та за късо време надмина и изпревари всичките си връстници.

Когато стана на дванадесет години, той отиде в един от манастирите в близката пустиня и бе подстриган от тамошния игумен и причислен към монашеското братство. И с отрязването на косата му бе прерязана и всяка плътска мисъл; и стана във всичко съвършен послушник, следвайки духовния си баща. Носи на рамо вода и дърва в готварницата и пере власениците на братята, правейки това непрестанно и зиме, и лете; нито пък се отказа от навика след църковния звън да идва пръв на дневните и нощни служби и след свършването им последен да излиза. А докато стоеше в църквата и с благоговение и всяческо прилежание слушаше божественото писание, никога не се подпря на стената. И прекара много години по такъв начин, ден след ден, сякаш полагаше в сърцето си възлизане по някаква стълба, според указанието и словото на Лествичника.[6] Винаги слушаше за всичко наставника си и служеше на братята, без да се лени, не като на хора, а като на самия бог. И бе за всички добър образец за добродетелен живот поради смирението, кротостта и мълчаливостта си.

След време приема и дяконска служба по решение на наставника си. После се сдоби и с презвитерски сан. И не само не изостави първоначалното си задължение — да служи на братята с всяческо смирение в сърдечно съкрушение[7], — но се увлече по иконописната наука и бързо я изучи по волята на наставника. И бе усърден в тази работа, .. като рисуваше образа на спасителя и на непорочната му майка, и образите и ликовете на светиите, отклонявайки поради това целия си ум и мисъл от земните неща, то всецяло чрез ума си се приближаваше до бога и свикваше да ги съзерцава, и прибавяше по-голямо желание

за добродетелен живот, и се настройваше за сълзи. Защото за мнозина е обичайно — когато си спомнят лицето на любимия, веднага да се просълзят. Така правеше и този божествен светител, извисяваше ума си от нарисуваните образи към първообразите. И тъй преподобният наш отец и човек божи рисуваше икони, без да се лени. А наставникът му, като ги взимаше, раздаваше ги — едни на братята, други на някои христолюбиви хора, дошли в манастира за благослов. След време с благословията и по волята на наставника си напуска манастира. Защото подобаваше такъв човек да премине всички степени и едва после да седне на учителския престол.

И излиза прочее от обителта, и обикаля пустинните ония околности, и намира място безмълвно на реката, наричана Рата[8], и там си прави жилище, и понася много мъки, и прибавя към болките болки, и пот пролива. Издига и църква в името на нашия спасител Исус Христос, и построява килия, за да отсядат там братята, които идват при него. И блаженият се грижеше за спасението им като чедолюбив баща. И ги учеше не само със слово, а повече с дело ги напътствуваше. Беше с кротък нрав, мълчалив във всичко, и се държеше с братята не като старейшина, но се смяташе за най-последен от всички. Нито някога се разгневи на някой сгрешил, но поучаваше тихо и със сдържани думи. Беше и толкова милостив, че никога не връщаше просяк или странник с празни ръце, но даваше от това, що им се намираше, повечето пъти тайно от братството, спомняйки си реклия: «Който се смилява над бедния, дава заем богу»[9]; и слушаше самия господ, заповядал: «Бъдете щедри, както е щедър вашият небесен отец.»[10] А много пъти, като нямаше какво друго да даде на молещите се, даваше им от иконите, рисувани от него. А понякога, снел от себе си власеницата, дава я на пътя на сиромах, измъчван от студ.

И след като пребиваваше в такива подвизи и дела, градът, стоящ на върха на добродетелта, не можеше да остане скрит.[11] До ушите на тогавашния княз достигна [мълвата за] добродетелния живот на мъжа, а също и [до ушите] на велможите и накратко — до цялата онази земя и страна. Тогава прочее Волинската земя беше в своята си почест и време, преизпълнена с всякакво изобилие и слава, макар и сега, след много войни, да не е такава, но все пак [е] в благочестие. И от всички бе почитан и славен този дивен човек — и от княза, и от славните велможи. И всички приемаха неговото учение и слово.

Тогава се случи светителят Максим[12], който през ония години украсяваше престола на цялата руска земя, да мине през оная земя, поучавайки божиите люде според предадения устав.

Този божи човек Петър пък дойде със своето братство да получи благословия от светителя: и му донесе образа на пречистата наша владичица Богородица, що сам бе нарисувал. А божият светител го благослови заедно с братята и като прие с голяма радост образа на пречистата и го украси със злато и скъпоценни камъни, държеше го при себе си; и чак до края на живота си, денем и нощем, непрестанно й се молеше да съхрани и запази руската земя.

А архиепископ Максим достигна края на този живот и тялото му бе положено в гроба в славната църква на пречистата наша владичица Богородица и приснодева Мария в прочутия град Владимир. А някой си Геронтий[13], игумен, дръзна с дързост да обсеби сана на светителството, без да знае, че «всеки съвършен дар идва свише, като слиза от бога, бащата на светлините»[14], и без да слуша Писанието, говорещо: «[това зависи] не от искащия, нито от тичащия, но от бога, който милува.»[15] Но така, бидейки обхванат от болестта на самовластието, чрез самомнение дръзна да се издигне към такава висота. Той улучи за себе си някак удобно време, тъй като никой не му пречеше за такова безумие; започва прочее старанията: взема светителските одежди и утвара, а още — и същата оная икона, която нашият отец Петър беше нарисувал със собствената си ръка и донесъл на Максим. И като взе пастирския жезъл и църковните съновници, тръгна за Константинопол, [смятайки], че очакваното се е сбъднало.

А това се разчу из цялата Руска земя чак до Волина, така че мнозина негодуваха. А князът на Волинската земя замисли лош план: поиска да превърне Галичката епископия в митрополия[16], оправдавайки се, че не желае Геронтиевото високомерие. И обсипва Петър с речи, и го увещава да върви в Цариград. И правеше това много дни, като понякога говореше самият княз, а понякога изпращаше болярите и съветниците. И светият скланя, съгласява се с думите им и сам прочее се приготвяше за път.

А князът скришно от Петър написва писмо с молба до светия патриарх и целия свещен събор, като моли да не пренебрегват молбата му — да види на светителския престол самия Петър. И изпраща заедно с Петър посланика с писаното.

А Геронтий стига до морето и се качва на кораб, и тръгва към Цариград. Обаче плаването излезе злополучно за Геронтий, тъй като в морето се изви страшна буря и насрещните ветрове се опряха в носа на кораба и му създаваха големи трудности; и се надигнаха големи вълни. А за кораба на Петър имаше тих и хладен сякаш зефир попътен вятър. И прекосиха морето като насън, и прелетяха до стените на Цариград.

Докато Геронтий скърбеше, през нощта му се яви иконата на пречистата Богородица, която, както казахме преди, бе нарисувал със собствените си ръце преподобният Петър, и му каза така: «Всуе се стараеш: в такъв дълъг път си се впуснал! Не ще те осени великият светителски сан, що поиска да обсебиш! Но оня, който ме нарисува, Петър, игуменът Ратски, служителят на моя син и бог и на мене, той ще бъде възведен на високия престол на славната Руска митрополия и ще украси престола, и ще наставлява добре хората, за които Христос, моят син и господ, проля кръвта си, получена от мене. И след като поживее богоугодно, с радост ще отиде в почтена старост при желания владика и пръв светител.» Геронтий, видял това видение и чул думите от честния образ на славната Пречиста, мигом се събуди и започна да разправя на всички, които бяха с него, казвайки така: «Напразно се стараем, братя: няма да получим желаното.» И понеже искаха да узнаят причината, той разказа видяното и чутото на всички. И така след много вълнения и бури едвам смогнаха да стигнат Цариград.

Но, както казахме, преподобният отец Петър, идвайки преди Геронтий в Цариград, слиза от кораба и отива при светия патриарх в прочутия храм на светата Премъдрост на божието слово[17]. А тогава дивният свети Атанасий[18] украсяваше патриаршеския вселенски престол. И когато Петър влизаше през вратата, там, където се намираше патриархът, помещението се изпълни с благоухание. И патриархът разбра чрез светия дух, че това благоухание се дължи на идването на Петър, и го прие радостно и на драго сърце го удостои с благословия. А после, като разбра причината за тяхното идване, веднага извика преосвещените митрополити и направиха избор според обичая. И Петър им се стори достоен поради това, което се бе случило преди раждането му, и също после в морето чрез образа на пречистата Богородица. И докато патриархът извършваше тайната божествена служба със свещения събор, осветява и дивния Петър, като слага на свещника светилник, за да свети на всички, които са в къщата.[19] И го поставя за учител и пастир на руската земя. И тогава, според както чух да разправят някои, лицето му, каза, се просветли така, че всички служещи с патриарха се въздивиха. И патриархът вкупом с целия събор намери това за още по-голямо доказателство и каза: «Този човек е дошъл при нас по волята божия и чрез неговата благодат ще опази добре стадото, което му е поверено. Нека бъде духовно веселие в оня ден!»

След няколко дни и Геронтий пристигна в Цариград след много премеждия, както написахме преди. И отива и той при светейшия патриарх и без да иска, разказва му всичко, което

се бе случило, и даже това, което видя насън. А патриархът изрече много слова, като добави и от правилата на богоносните отци, че не подобава миряни да правят светителски избори, нито пък някой да се осмелява да дръзне за такъв сан, преди да е бил избран от светия събор, или пък да бъде посочен от пресветия и живоначален дух. И много други слова от светите правила и от божествените писания му рече, и веднага спря да говори. И като взе светителските дрехи заедно с честната икона и пастирския жезъл, а също и църковните сановници, предава ги на истинския светител и човек божи Петър, като каза: «Вземи светия Богородичен образ, който си изписал със собствените си ръце. Заради това и самата икона те възнагради, като пророчествува за тебе.»

И оттогава светейшият патриарх Атанасий всеки ден водеше душеполезни беседи, като казваше на светителя Петър: «Внимавай, чедо и брате во Христе, на какъв и колко велик подвиг си се отдал. На тебе Христос бог е поръчал да наставляваш и направляваш голям кораб и да го закараш до пристанището на спасението. Не се лени никога, не се отчайвай, нека не ти тежи голямата грижа за величието на руската земя. Да бъдеш приемник на апостолската служба, да обработваш лозето му — за това те е поставил Христос. Подражавай на апостолите, бъди истински ученик на спасителя, така че и ти да станеш от гроба при второто му пришествие и да викнеш: «Ето ме, заедно с децата, които си ми дал!»[20] И като поучаваше блажения с такива слова и с много други, след известно време го изпроводи от Константинопол с почести.

А той, като излезе в морето и го преплува благополучно, и стигна до светейшата митрополия на руския престол, и даде на всички мир и благословия, започна да поучава стадото, дадено му от бога, като странствуваше от място на място с такова смирение, както някой би казал, и труд, и кротост, помнейки за оня, който казва: «В сърцата на кротките почива бог»; и още: «Бог не ще унижи сърце сломено и смирено.»[21]

Като гледаше всичко това, лукавият не можа да се стърпи. И като изначален враг и противник на човешкия род, който никога не иска да види полза за човека, направи препятствие на светия: подучи някои да не искат неговото идване.[22] След време те се засрамиха и приеха светителя, и му се поклониха със смирение. И той не само че не запомни злото, но им прости от душа и стори молитва за тях.

След известно време врагът, създателят на завистта, заразява със завист Андрей, епископа на Тверската[23] област, лек по ум и още по-лек по разум, и той изумя и зина за суетна слава, та наостри езика си[24] да клевети праведния. И сплита

лъжливи и хулни слова, и ги праща в царствуващия град на светейшия и блажен патриарх Атанасий. А той се учуди и не им повярва. Но тъй като клеветниците бяха много, свети Атанасий изпраща един от църковните клирици с писмо, в което казва:

«Всесвещени митрополите на Киев и на цяла Русия, в името на Светия дух възлюбени брате и съслужителю на наше смирение, Петре!

Знаеш, че по избор на Светия дух си поставен за учител и пастир на словесното Христово стадо. И ето днес от вашия народ и от твоята област пристигнаха тежки думи срещу тебе, които изпълниха духа ми и смутиха моите помисли. Постарай се да очистиш и поправиш това.»

И клирикът, като взе писмото с такива думи от патриарха, идва в руската земя. Но преди това Андреевите братвежи не останаха скрити от преосвещения светител Петър. И като се уповаваше на бога, говореше: «Търпя, почаках господа и той ме чу! И: «Ако бог е с нас, кой ще е срещу нас?»[25] И когато изпратеният от патриарха клирик дойде в Русия, в град Переяславл се събира събор.[26] Пристига и боголюбивият Ростовски епископ Симеон, и преподобният Прохор, който тогава е игумен.[27] Бе поканен и Андрей, Тверският епископ, който бе създател на всички тогавашни крамоли. Самият княз Михаил бе тогава в Ордата, но дойдоха синовете му, Димитрий и Александро,[28] и доста други князе и много велможи. Освен това и най-добрите от игумените и черноризците, и множество свещеници.

И тогава изпратеният от патриарха клирик пред всички показа на Петър писанията и словата. И настана голям смут заради лъжливото и измамно оклеветяване на светия. И крамолата бе толкова голяма, че малко остана да се случи някакво безчинство, ако божият човек не бе се провикнал, подражавайки на своя учител Христос, когато каза на Петър: «Сложи ножа си в ножницата!»[29] И кроткият ученик на кроткия учител, следвайки го във всичко, говореше: «Братя и възлюбени чеда во Христе! Не съм по-добър от пророк Йона.[30] Ако това голямо вълнение е заради мене, изпъдете ме и ще си отиде крамолата от вас. Защо заради мене се възбунихте така?» Но те всички се препираха заради учителя и добрия пастир, като искаха да разберат кой и откъде е оня, който е отправил такива лъжливи слова срещу нашия учител и светител, така че злосторникът не остана скрит и на всички стана ясна неправедната лъжа срещу светия, която стори Андрей; и тогава той беше посрамен и унижен пред всички. А светият Петър не му стори никакво зло, ами го поучи пред всички с утешителни думи, като рече: «Мир ти во Христе, чадо! Не ти си сторил това, ами изначалният

завистник на човешкия род, дяволът. А ти се пази отсега нататък. Да ти прости господ миналите неща!» И като поучи достатъчно княза и целия клир, а също и народа, отпрати ги с мир. А самият прибавяше към усилията си нови усилия, искайки да умножи стократно дадения му талант.[31] И към смирението си прибави смирение, и без да се лени, обикаляше градове и села, поучавайки повереното му от бога стадо, без да усеща нито мъка, нито телесни болки. Така доживя до старост и беше за сираците, за вдовиците и за бедняците като истински роден баща.

По това време се появи и еретикът Сеит, който имаше помисли, чужди на Христовата вяра и православната църква; и светецът го победи в спор. Но понеже онзи не се покори, предаде го на проклятие, и той загина.

И като обикаляше разни места и градове, божият човек Петър стигна до славния град, наричан Москва, който тогава беше още малък и не така многолюден, както го виждаме днес ние. В този град властвуваше благочестивият велик княз Йоан, син на Данил, внук на блажения Александър.[32] И блаженият Петър видя, че той сияе в православието и е украсен с всякакви добри дела, милостив към бедните, почита светите божи църкви и техните служители, че е благочестив пред божествените писания и послушен на светите книжни учения, и божият светител много го обикна. И започна да стои в този град повече време, отколкото в други места.[33]

И дава на княза добър съвет, като го съветва да съгради църква от камък в името на нашата пречиста владичица Богородица и приснодева Мария, като пророчествува така: «Сине, ако ти ме послушаш и съградиш в своя град храм на пресвета Богородица, ще се прославиш повече от другите князе и ще прославиш синовете и внуците си занапред, и този град ще стане славен сред руските градове, и светители ще заживеят в него, и ще се вдигнат ръцете му на плещите на неговите вравове,[34] и ще се прослави в него бог. А и моите кости ще бъдат положени в него.» И князът прие с радост тия думи от учителя и с усърдие се залови за църквата.[35] И след като бяха положени основите, тя започна да се извисява и да расте от ден на ден. И самият светец всеки ден се грижеше да бързат със строежа.

И между двамата постоянно цареше духовна радост. Князът слушаше във всичко и оказваше голяма почит на духовния си баща според господнята повеля, защото господ е казал на учениците си: «Който приема вас, мене приема.»[36] А пък светителят така се грижеше за душата и тялото на своя син княза, сякаш говореше със самия апостол Павел: «Бих желал сам аз да съм отлъчен от Христа за братята си.»[37]

И когато църквата беше на привършване, светецът чрез божие откровение узна за смъртта си и започна със собствените си ръце да си прави гроб близо до светия жертвеник.[38] И когато го довърши, пак му се яви видение, което му известяваше за излизането му от този живот и отиването му при бога, когото той обикна от ранна възраст. И целият се изпълни с радост.

И когато дойде този ден, сам влиза в църквата и извършва божествената служба. И се помоли за православните царе и князе, и за своя син, когото обикна — говоря за благочестивия княз Йоан, — и за всички благочестиви християни на руската земя, като отслужи помен и по умрелите и се причасти със светите тайни. След излизането си от църквата извика целия клир и ги поучаваше според обичая си. От този час не престана да дава милостиня на сиромасите, които идваха при него, а също и на манастирите, и на йереите по църквите. И като узна за отиването си от света и разбра часа, извиква едного на име Протасий, който бе оставен от княза за старейшина на града. Защото князът по това време не беше в града. А Протасий беше честен и верен мъж, украсен с всякакви добри дела. И му казва: «Чадо, аз си отивам от този живот. Оставям на моя възлюбен син княз Иван и на семето му милост, мир и благословия до века. Колкото синът ми ме утеши, да му въздаде бог стократно на този свят и вечен живот да наследи. И да не намалее семето му, владеещо неговия град, и споменът за него да се разпространи.» После му даде всичко, колкото имаше, като завеща да го употребят за довършването на църквата. И като даде на всички мир, започна да пее вечернята. И докато молитвата беше още на устата му, душата си отиваше от тялото. И издигна ръце към небето, и тялото му остана на земята, а душата му полетя към желания Христос.

И когато князът с голяма бързина пристигна в града заедно с всичките си велможи, скърбеше за смъртта на добрия отец и благоучител и постави светеца на носилка, и го понесоха в църквата, както е обичай да се прави с мъртвите. И тогава се случи нещо страшно и изпълнено с ужас. Един човек, който по-рано питаеше недоверие към светеца, дойде сред народа, като го хулеше в мислите си и казваше: «Защо самият княз и толкова народ вървят отпред и следват един мъртвец и му отдават толкова почит?» И както мислеше тези неща в сърцето си, изведнъж видя, както после сам свидетелствува, светецът да седи на носилката и да благославя народа от двете страни — и княза, който вървеше отпред, и следващия го народ. И като занесоха носилката с мощите при гроба, що сам си бе приготвил, полагат го в него през месец декември в 21-ия ден, където лежи

и до днес и върши различни чудеса за онези, които идват с вяра.

Двадесет дни след полагането му в гроба един юноша, който по рождение беше с изсъхнали и съвсем неподвижни ръце, та не можеше да ги поднесе до устата си, дойде при гроба с гореща вяра и молейки се със сълзи, тутакси получи изцеление. След това дари изцеление на един гърбав, а на един сляп върна зрението.

И тези неща станаха явни при гроба на светеца за няколко дена, и благоверният княз Йоан, записвайки ги, отнесе ги в славния град Владимир. И щом дойде съборният и празничен ден, бяха прочетени на амвона посред църквата. Тогава там се случи и оня, който по-рано питаеше недоверие към светеца, както преди писахме, та каза сред народа как го видя да седи на носилката и да благославя народа, докато го носеха към църквата. И князът, като чу това, и клирът, и целият народ в един глас прославиха бога и този угодник. «Прославящите ме, рече господ, ще прославя.»[39]

И не престана господ от този ден, та чак и до днес да прави знамения и чудеса при гроба на светеца. И идващите с безкористна вяра получават даровете на изцелението. А по-големите изцеления стават тайно. В това божият угодник и след смъртта си остана смирен, изцелявайки и тайните и скрити недъзи.

След време пристигна преосвещеният митрополит на Киев и на цяла Русия Теогност,[40] който бе назначен от светейшия патриарх Исай.[41] И намери да стават при гроба на Петър много изцеления. Изпраща до Цариград и известява на патриарха и на целия събор за чудесата на светеца. А патриархът свиква събора и след като беше прочетено писмото на митрополита, всички в един глас прославиха бога, прославящ своите светци. И патриархът заедно с целия събор отговори на Теогност така:

«Пресвещени митрополите на цяла Русия и възлюбени брате на Наше смирение в името на Светия дух, и служителю! Нека има мир и благодат от бога за Твое светителство! Получихме писмото на Твое светителство, което разказва и известява за светителя на същата свята църква Петър, що беше преди тебе, как е бил прославен след смъртта си от бога и как му е станал близък служител и угодник, та извършва големи чудеса и изцелява всякакви недъзи. Зарадвахме се и духът ни се възвесели заради това, и въздадохме нужното славословие на бога. А понеже твое светителство иска да узнае от нас какво да стори с тези свети мощи, знаеш и сам какъв ред има светата божия църква за тези неща. Като получиш точно и сигурно доказателство за това, твое светителство ще следва църковния

устав и със свещени песнопения и славословия ще почете светия угодник, и занапред ще го предаде за възхвала и слава на славещите го, защото прославя бога; и нека неговата благодат бъде с твое светителство.»

И това писмо беше донесено на божия светител Теогност. А той открива това на княза и на всички други и правят светъл празник на светеца. И оттогава, та чак и до днес светецът се чествува по достойнство. И както изворът, от който се черпи, потича още по-силно, така и гробът на новия чудотворец Петър излива душевно и телесно изцеление за онези, които идват с вяра.

Към това и аз ще прибавя един малък душеполезен разказ, а после ще приключа словото. Преди години не знам как — защото бог е този, който се разпорежда със съдбите на хората — и аз, смиреният, бях издигнат на високия престол на Руската митрополия от светия патриарх дивния Филотей и от светия събор около него.[42] Но когато дойдох в руската земя, случи ми се нещо лошо заради греховете ми. И като настъпи третата година, отново се запътих за Цариград.[43] И щом стигнах там след много премеждия и изпитания, надявайки се да намеря утешение, намерих всякакви неуредици сред царете и патриаршията. Защото на патриаршеския престол седеше зле въздигнатият безумец Макарий,[44] дръзнал без избор на събора и знамението на Светия дух да се качи на светия престол само по желание на царя. А светият патриарх Филотей, който беше порано, украсяваше престола на великата вселенска патриаршия и много години добре пазеше духовното стадо и се бори с Акиндиновата и Варлаамовата ерес,[45] и разруши учението им със своите поучения, а още — стъпка и еретика Григора[46] чрез духовните си слова и докрай обори неговите учения и писания, а самите тях предаде на проклятие, написа много книги за подкрепа на православните; и похвални слова, и най-различни канони съчини. Но тогова като свят и велик, и дивен на дело и на слово тогавашният цар не го поиска, но с лъжливи и измамни слова го сваля от престола и го затваря в манастир. А по своя нрав избира някого си Макарий, безумен, лишен от всякакъв разум, и противно на църковното предание и устав насажда мерзостта на запустението в светото място.[47] Изгонен е Яков, а е доведен Исав, възненавиденият [от бога] още преди раждането [му]. Също както Аркадий,[48] който послуша жена си и заточи Златогласния Йоан, та направи окаяния Арсакий приемник на престола му.[49]

Но дивният божи човек Филотей, медоточивият език, сред толкова страдания и нетърпими болки не престана да славослови и да благодари на бога. И след една година заспа блажен сън,

като предаде душата си в ръцете на живия бог. И беше причислен към лика на отците, към живота на които се стремеше.

А царят, който му стори зло, напразно погуби царството. А поставеният от него Макарий беше изхвърлен и свален от божия съд на събора, защото имаше лоша слава, и беше пратен на заточение. На този събор бях и аз заедно с други светители и подписах свалянето му в същия свитък.[50]

По това време останах в Константинопол 13 месеца. Не можех да изляза от Царствуващия град, защото тогава го бяха сполетели големи нещастия и беди. Морето беше във властта на латиняните, а сушата — на безбожните турци. И докато бях в този затвор, сполетяха ме нетърпимо тежки болести, та едва останах жив. Но щом дойдох на себе си, повиках на помощ светителя Петър, като му рекох: «Рабе божи, угоднико на спасителя! Знам, че имаш голяма сила пред бога и можеш да помогнеш на изпадналите в беда и на болните, ако поискаш. И ако ти е угодно да стигна до твоя престол и да се поклоня на гроба ти, дай ми помощ и облекчение на болките ми!» Вярвайте ми, че от този час нетърпимите болки престанаха. И не след много дни излязох от Царствуващия град и с помощта на бога и на неговия угодник дойдох и се поклоних на чудотворния му гроб; и благоверният велик княз на цяла Русия Дмитрий, син на великия княз Йоан и внук на Александър,[51] ни прие с радост и голяма почит.

Такива са делата на този велик светител и чудотворец. Такъв е трудът му и потта му, с които отрано, още от млади години, угоди на бога и заради които бог също го прослави и го възнагради.

Ето ти похвално слово от нас според скромните ни сили, о, необикновени сред светителите, от които си тръгнал като неуморен апостол заради повереното ти стадо от словесни Христови овци, които изкупи с кръвта си и с безкрайното си милосърдие и благост. И така ти запази вярата по подобие на великия апостол и завърши пътя си, наслаждавайки се преясно на невечерната светлина[52] на Троицата, защото, мислейки за небето, ти полетя благонасочен.

Молим те, наглеждай ни и ни управлявай отгоре! Защото знаеш колко е тежък този живот! Над това и ти някога си се трудил! Но понеже руската земя те спечели за застъпник, славният град Москва пази с почит твоите честни мощи сякаш съкровище; и всеки ден нашите православни и светли князе ти се кланят с гореща вяра като на жив и получават благословия заедно с всички православни, въздавайки хвала на живоначалната Троица, чрез която нека всички получим [благословия] заради самия Христос, нашия господ, комуто подобава слава и чест и държава заедно с безначалния отец, всесветия и благ и животворен дух, сега и в безкрайните векове, амин!

Жития на отшелници

Жития на Иван Рилски

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ

МЕСЕЦ ОКТОМВРИ, 19 ДЕН. ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА ПРЕПОДОБНИЯ ОТЕЦ НАШ ИВАН, ПУСТИННОЖИТЕЛ РИЛСКИ, И ЗА ПРЕНАСЯНЕТО НА МОЩИТЕ МУ

Имаше човек духовен, благоверен и христолюбив, който се боеше от бога и му служеше със страх[1] и никога не пребиваваше без сълзи, но си припомняше пророческото слово, що бе речено от устата Давидови: «Всяка нощ ще отмивам ложето си и със своите сълзи ще облея постелята си.»[2] И така, понеже той имаше голяма вяра, като стана, излезе от света. Беше прочее пастир и нямаше нищо освен един брат и вол. И когато пожела да излезе в пустинята, взе вола и тръгна и никой не разбра. А докато той вървеше по пътя от своята земя, тогава врагът, който ненавижда доброто,[3] влезе в сърцето на брат му; и уговори хората, та го застигнаха на полето, наричано Мръдища, и при Големия дъб, и започнаха да го връщат по дяволско внушение от божия път. И когато започнаха да го връщат, той им се помоли с велика божия молитва и едва измоли звънеца, що носеше вола — за знамение на света, а за себе си — като спомен, та да се знае какво светият отец Иван изнесе от света. А вола му взеха. И завърза светият отец вола под дъба, наричан Големия дъб, със светите си ръце. И оттогава той се нарече Дъб на светия отец; и чак и до ден днешен личи въжето около дъба — знамение от светия отец. И той отвърна светото си лице от тях и отиде в Рилската пустиня; и като се обърна към тях, не ги благослови, ни прокле, а им даде знамение, казвайки: «Аз си отивам от вас със смях и глума!»

И се запъти в Рилската пустиня, и стигна на мястото, наричано Голец, и беше там 7 месеца. И брат му пак затъжи по брат си и тръгна да го търси. И отиде и го намери на онова място. И като го видя, че идва към него, светият отец се наскърби и се помоли на бога, казвайки: «Отче господи, вседържителю небесни, велико начало, неизобразимо божество, сине божи и единородни Исусе Христе, въплътил се заради нас, понеже си

ни дал образ! Още и утешителю, и дух, който идваш в нас от отца, утешителю благи, бъди винаги с мене и не отблъсквай моите сълзи [на мене], който непрекъснато ти се моля! Господи Исусе Христе, царю небесни и земни, ако и да съм недостоен да говоря за това, но на твоята велика милост се надявам! Понеже си ни казал: «Търсете и ще намерите, искайте и ще ви се даде, чукайте и ще ви се отвори,»[4] като се надявам на тези думи, съм дръзнал да говоря. И нямам друг утешител и събеседник, ни баща, ни майка, защото ти си ме приел, ти си ми творец, ти — утешител, ти — застъпник мой, ти — наставник, ти — вяра моя! Ти си моята сила, ти си и моята слабост, ти си моята усмивка, ти си моят хранител, ти си мой помощник, ти създаваш всичко — видимо и невидимо, открито и неоткрито, ти си мой отец, тебе, господи, аз, грешният, моля и нямам никакъв помощник, но само към тебе, единия бог, гледам, с тебе се хваля и с тебе се утешавам. И аз съм сам в тази пустиня и нямам със себе си нищо освен една тояга!»

Тогава дойде глас от небето и му рече: «Радвай се, светило мое, в тази пустинна снежна планина!

Радвай се, зорнице моя светла!

Радвай се, слънце мое светло в пустинята Рилска!

Радвай се, пустинножителю, ти — ангел в плът!

Стани и вземи тоягата, та иди при мястото, приготвено за тебе в дупката, намираща се под планината.»

И отиде, и намери пещера, и влезе, където слънце не прониква ше, нито вятър духаше, но само един ангел идваше при него, носеше му манна[5] от бога във вид на шипка. И живееше, молейки бога ден и нощ, без да почива. И без сълзи никога не пребиваваше, молейки бога. И врагът прелъстител идваше и му говореше ангелски думи, искайки да го изведе от светото място, и не можа нищо да му стори. А племенникът на светия отец беше с него. И врагът — зъл прелъстител — отиде при брата на светия отец и го подучи, като му каза: «Аз намерих твоя брат и детето ти с него в пустинята, където слънцето не свети, ни вятърът вее, но само единствени зверовете [живеят] и твоето чедо ще бъде изядено от зверовете.» Когато братът на светеца чу тези вражи думи, разгневи се и с гняв тръгна по дяволско подстрекателство да изведе детето от пустинята. И понеже не знаеше къде да отиде, дяволът прелъстител му рече: «Аз ще те заведа на мястото, където живее брат ти, а чедото ти досега е изядено от зверовете.» Като чу реченото братът на светеца, натъжи се за чедото си и каза на дявола: «Друже, води ме на онова място, ще ти дам каквото поискаш!» И дяволът тръгна пред него, и отидоха на мястото, където беше светият отец пустинник Иван. И светият отец го видя и се помоли богу,

говорейки: «Боже вседържителю, непобедима сило, помощ в беди и в битки, човеколюбив пастирю, милосърдни отче, надежда на ненадяващите се, помощниче на просещите помощ, поддръжниче на одързостилите се, в бедите — утешителю, чуй ме, господи, и помилуй ме, и избави ме от този самопохвален враг, и отмахни от мене сполетялата ме беда, и стори над мене милост, и ме спаси с всички твои угодници! Ей, господи, не ме изоставяй за радост на този враг!»

Докато той се молеше така, брат му дойде, насъскан от дявола, и му заговори с дяволски думи, искайки да измами светеца и да го изведе от божия път, и да го отлъчи от ангелския лик. Светият отец Иван, разбрал, че не са приказки на брат му, но са приказки на врага прелъстител, който не иска добро, но зло, погледна към небето и рече: «Господи Исусе Христе, не ме отхвърляй от лицето си[6] и не отстъпвай от мене по времето на моята печал, но избави ме от врага ми, както избави Даниил от устата на лъвовете[7] и Текла от огъня, Ананий, Азарий и Мисаил от огнената пещ![8] Спаси ме, господи, от този ненавистник, та да премина този кратък и преходен живот, и ме упъти в твоето тихо пристанище, както си упътил Израил, бягащ по морето като по сухо, а враговете му морето заля[9]; и сега, господи, помилуй ме и низвергни вдигналия се срещу мене пакостник, и посрами моя враг, борещ се с мене, понеже ти, господи, познаваш човешката суета! Бъди ми помощник и убий служителите, които искат да пристъпят срещу мене, които не знаят твоите заповеди, направи ги наследници на ада и на червеите и ги всели във вечния огън и в отвъдната мъка, където червеят не заспива и огънят не загасва[9а], а на своя раб, господи, дай сила и бодрост, и помощ, та да върви по твоите стъпки и да ти служи навеки, амин!»

Щом дяволът чу, че светият отец Иван рече: амин! — ужаси се и побягна в своето място, а брат му остана. И разбра брат му силата на светия отец, и не посмя да му говори нищо, понеже остана сам, а врагът, що го учеше на зли речи, искайки да отклони [светеца] от божия път, избяга. И брат му се приближи, като молеше с голяма молба и с много сълзи да му пусне детето. И светецът освободи детето и то тръгна с баща си. А детето беше духовно. Пустинножителят отец Иван пък знаеше, че е духовно дете, помоли се на господа и рече: «Господи, да не погине душата на праведника и не го причислявай към грешниците!» И чу бог молитвата на светия и преподобен отец Иван и тозчас заповяда на [една] змия, и тя ухапа детето, което вървеше по пътя с баща си. И се върна обратно баща му, та разказа на светия отец Иван. И светият отец чу за детето, и прослави бога и рече: «Господи, приеми праведната душа да почива с

Аврам и Исак, и Яков! И в този миг излезе душата от детето. Бащата взе [тялото] и му го занесе. И заповяда светият отец Иван да занесе отрочето на мястото, наречено Осеново. Бащата го погреба и си отиде, а светият отец Иван ходеше на това място заради оная праведна душа. И си направи мястото обиталище, а змията превърна в мрамор, та да се знае силата на молитвата на светия отец Иван. Идващите хора вземат от нея за лечение на всичко.

И остана в оная пещера светият отец Иван, без да излиза три години и шест месеца.

И излезе вън и намери скала. Височината ѝ беше 40 сажена[10], а на ширина беше като голям щит. И възлезе на тази скала и стоя на нея 7 години и 4 месеца ден и нощ, без да почива, като биеше гърдите си и коленичеше, и лееше сълзи, и умъртвяваше тялото си чрез пост и бдение, мраз и буря, търпеше зной и градушка от небето, измъчвайки тялото си търпеливо ден и нощ. Ангел господен възнасяше пред бога на небето неговите подвизи и мъки. След като бог позна търпението му, ангел господен идваше при него, като му донасяше манна. И разбра изначалният враг, че неговата молитва бе приета пред бога, и се разгневи, и взе мнозинство други със себе си, и направи дружина. И дойдоха на мястото, където светият отец Иван стоеше на скалата, молейки бога. И надойдоха внезапно с голяма заплаха, смятайки да го уплашат, понеже искаха да избяга от своето място. И не можаха нищо да му сторят, понеже ангел господен го пазеше и крепеше. И дяволът започна да бяга, а светият отец Иван стоеше на скалата и се молеше богу денем и нощем и непрестанно лееше сълзи.

И като идваха, враговете го сриваха от скалата надолу, а височината на скалата беше 40 сажена. Той пък не искаше да заобиколи по друг път, въпреки че на онова място има тясна пътека. Но откъдето го сриваха, по същата пътечица се изкачваше. Висока и стръмна е скалата, от която блъскаха и мъчеха светеца, ала той с радост приемаше всичко това! И до ден днешен личат стъпките на нозете му по камъка и неговата кръв! И нажален той насочи поглед към небето и рече: «Боже вседържителю, не отстъпвай от мене, но бъди ми помощник срещу тези врагове, спаси ме и ми помогни да премина краткия този преход[11] и не спомняй греховете ми, що сторих с дума или дело, или мисъл, волно или неволно! Бог милосърден, помогни ми, та да не рече беззаконният: «Где е неговият бог?»[12] Затова, господи, побързай да ме избавиш от този враг, та да се прослави името ти навеки!»

И когато светият отец Иван рече: «Амин», тогава ангел удари по каменното клепало и звънец прозвъня над гроба на

светия отец, а пустинята се разтърси и затрептя сякаш езеро, и зазвънтяха планините сякаш камбана. И щом дяволът чу «амин» и клепалото, и звънеца, той се хвърли в приготвеното му място, където няма светлина, но вечен мрак.[13] И веднага от небето, от господа, дойде ангел, говорейки: «Бъди мъжествен и се дръж, възлюбленичe мой, аз съм винаги с тебе! Не се ужасявай, но радвай се, сънаследнико на моя пророк и Предтеча, и Кръстителя! Понеже и той в пустинята бе откърмен, и ти пустинята възлюби! Но той се роди от безплодна [жена], а ти от плодовит [мъж]!

Радвай се, зенице моя пресветла в пустинната тази планина!

Радвай се, слънце мое пресветло в пустинята Рилска!

Радвайте се и вие, планини, приели светилника в пустинята!

Веселете се, всички родове земни, които се прекланяте пред мощите на пустинножителя Иван[14]!

Радвай се и ти, пустиньо, приела своя светилник и мой събеседник в плът равен на ангелите, ангел земен и човек небесен!»

Тогава при него дойде Йоан Богослов и го прегърна като майка своя младенец, целуна го и му рече:

«Радвай се, възлюбленичe господен, защото ти се приготви венецът на славата и славата ти разцъфтя! Стани и вземи тоягата си, та иди в предишното място, където бе приел иноческия образ, и остави там своята тояга за знамение на света и в памет за тебе, понеже то ти е от господа речено.»

И стана пустинножителят отец Иван, и отиде на мястото, дето отпървом прие иночеството, под планината, чието име е Руен, на мястото, наречено Скрино. И си отиде оттам, и никой го не видя кога дойде и кога си отиде; и тоягата си по заповед господня остави за знак на света и в памет за себе си.

И като се вдигна, отиде в Периг[15], и намери скалисто място близо до реката, наречена Струма, и тук си направи обиталище. И дойде при него ангел господен и му рече: «Радвай се, служителю господен и събеседнико на ангелите, направи, що ти е заповядано: стани оттук и иди на своето място, що ти е приготвено в Рилската пустиня.»

И по ангелско повеление се вдигна, та отиде в Рилската пустиня на мястото, където си бе приготвил гроб със своите свети ръце.

Тогава прочее цар Петър беше в град Средец. И се разнесе слух за светеца. За него чу и цар Петър и избра 9 мъже, изкусни ловци, и им заповяда да отидат в Рила да ловят лов. И им поръча, говорейки: «Да се не връщате при мене, докле не намерите

мястото на светия отец, та и аз, като отида, да му се поклоня.»

И отидоха мъжете да ловят лов, както им заповяда царят, и търсеха мястото на светеца, и го не намериха. И прекараха много дни в оная пустиня и ни мястото на светеца намериха, ни лов уловиха. И бяха прискръбни, и не можеха да се върнат при царя, понеже не бяха свършили нито една от работите, що царят им бе заповядал. А останаха и гладни много дни, та призоваваха името на светеца и се помолиха, казвайки: «Отче свети, открий ни се, за да не погинем от царя!» И те му домиляха, защото светият отец знаеше царските намерения и помисли. И тоз час намериха малка следица, и прославиха бога, и вървяха по следата, и го намериха. Светият отец ги видя и ги попита, говорейки: «Чеда, за какво сте дошли? Нима досега сте стояли гладни?» Понеже ги виждаше, че от пет дни не са яли. А те му изповядаха цялата истина. По същото време пък ангелът от небето му бе донесъл храна в шипков образ и по божие повеление тя се превърна на просфора[16]; и светецът им даде да ядат манната. Ала един от тях беше велеядец[17] и видял малката просфорка, помисли си наум, казвайки: «Какво ще разберем тук ние, деветима мъже, от тази единствена просфорка?»

Светият отец Иван пък, като предугади неговата мисъл и с въздишка се обърна в сърцето си към бога, рече: «Господи, както си нахранил с петте хляба петхиляден народ,[18] направи и тук своето знамение и благослови за тях тази трапеза!»

И всички ядоха и се заситиха и остана половината от просфората. А един от тях беше болен и щом яде, веднага оздравя- както е речено в книгите: «Хляб ангелски яде човекът.»[19] Тогава тези мъже ядоха и прославиха бога и се върнаха с радост при царя и разказаха всичко, що видяха при светеца. И цар Петър, като чу, прослави бога. И взе със себе си множество хора и своите воини, и отиде да види светия отец.

И стигна до реката на име Рила. И му говореха: «Ето указание за светия отец и за мястото — там, където извира тази река.» И тръгна нагоре по реката, и стигна до скалата, наречена Стог[20]. И не можаха да преминат, понеже беше тясно и стръмно. И отидоха в планината, наречена Книшава, и му показаха планината и скалата, където живееше светият отец. И царят поиска да отиде, ала не можа поради пустинята, но веднага изпрати двама слуги и им рече: «Идете, та кажете на светия отец: «Отче, дошъл съм да видя почитаемото ти лице, ако е възможно.» И светият отец им отвърна, говорейки: «Идете и му кажете: «Царю свети и славни, всичко е от бога възможно, а не от хората! Ако искаш да ме видиш и аз да те видя, постави ти шатър на върха, а аз ще задимя, ти да видиш дима, а аз да видя ша-

търа — така ни е отредено да се видим.» И направи светият отец дим, сякаш стълб до небето. И видя цар Петър знака на светия отец, а светият отец загледа към шатъра и двамата прославиха бога и се поклониха един на друг.

Тогава цар Петър, като насипа чаша злато, изпрати му я, казвайки: «Приеми това от мене, царят, та да ти бъде подръка за каквото искаш.» И светият Иван взе чашата, а златото върна, като рече на слугите, пратени от царя: «Върнете двамата и кажете на царя: «Така говори твоят брат: «Брате мой, не само с единия хляб живее човек, но и със словото божие, както е писано в Евангелието[21]. Аз, брате мой, ни войска ще въоръжавам, ни някакъв прикуп[22] ще купувам! Та вземи си златото, понеже за тебе е много нужно, а чашата задържах за спомен от тебе и за знамение на света.» И върна златото, а чашата задържа и рече на ония слуги: «Кажете на царя: «Бързо се вдигни от това място, защото е яместо, та да не погинеш и ти, и всички, които са с тебе.»

А царят, като чу думата на светия отец, тозчас се вдигна и си тръгна. И оттогава мястото се нарече Царев връх, та до днес.

И дойде Йоан Богослов и рече на светия отец Иван, говорейки: «Изпратен съм от бога да ти възвестя радост! Радвай се, възлюбениче мой и служителю господен, приготви ти се венецът!»

И на часа прилетя бяла пчела, и влетя в устата му. И от този миг започна да лети духом по въздуха, сякаш и орел и по планините сякаш гълъб златогръд. Като видя това, Богословът си отиде, а преподобният отец, пустинножителят Иван, почина в мястото си, приготвено му от господа, през месец август на 18-ия ден.

И лежа тялото на светеца никому неизвестно и само ангел господен му служеше. И като изминаха много дни, цар Петър изпрати пак да получи вест за светия отец. И отново започнаха да го търсят и го не намериха. И се върнаха при царя и му рекоха: «Не го намерихме.» А царят се наскърби много, прослави бога и рече: «Наистина не бидох достоен да видя светеца.» Като измина дълго време, царят пак изпрати ловци на онова свято място да му ловуват. И се не срещаше там в пустинята душа човешка, а само единствено зверове; и те идваха на гроба на светеца, и се изцеляваха от своите болести: който беше сляп, проглеждаше и хромият оздравяваше, когато идваше при гроба на светеца. Ловуващите лов намериха един сляп звяр и тръгнаха по следата му до светото място. И видяха много зверове, и те не се отдалечаваха от него, понеже искаха да получат милост от светеца. Зарадваха се ловците, че ще уловят лов. Тогава ония зверове, видели човешко лице, се изпоплашиха. И звънецът позвъня, и клепалото поклепа, и ловците бяха обзети от голям

ужас, та решиха да бягат. И забелязаха кандило горящо, и се приближиха, и видяха тялото на светеца, и прославиха бога. И оставиха лова, и се върнаха при царя, и му известиха онова, що видяха за светеца. Царят, като чу, зарадва се заради светеца. И веднага му се яви насън ангел господен, [и му нареди] да намери тялото на светия отец. Понеже бе речено, щото тялото на този светец да лежи в град Средец[23].

Събраха се прочее хора да идат да донесат тялото на светия отец. Отидоха, но не можаха да помръднат тялото на светеца. И се наскърбиха с голяма скръб, и започнаха да молят бога. Тогава към светеца се отправи глас, що говореше от небето: «Възлюбениче мой, да направиш, което ти е заповядано!» И веднага тялото на светеца се задвижи. И ония хора започнаха да викат със силен глас: «Господи, помилуй!» И тръгнаха, накъдето искаха, и тялото на светеца вървеше по божие повеление. И стигна тялото на светеца в Средецкия град. И му направиха ковчег, и му изградиха храм, и там положиха тялото на светия преподобен отец Иван Рилския пустинножител. И болните, идващи при него, получават изцеления.

Такива са чудесата на славния преподобен отец Иван пустинножителя, [извършвани] поради благодатта, предадена му от нашия господ Исус Христос. Нека той да бъде помощник на нас, които слушаме и четем, и пишем [житието му], та да намерим опрощение на нашите грехове в съдния ден чрез благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос. Нему подобава слава, чест и поклонение, на отца и сина и на Светия дух, сега и винаги и во веки веков, амин!

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ДРАГАНОВИЯ МИНЕЙ

В СЪЩИЯ ДЕН ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ИВАН РИЛСКИ

Преподобният наш отец Иван беше родом българин, роден и отхранен от селото, наречено Скрино. И като остави света и нещата, що са в света, и възлюби ангелския живот, и раздаде целия имот на своя баща на бедните, излезе, та се всели в Рилската пустиня, както е писано:

И цялата печал остави, отче Иване,
и си се притекъл към божествения крайъгълен камък — Христос,
и много се подвиза, безсънен, в пости и в молитви,
студ претърпя в пустинята без всякаква, отче, храна,
господ те храни със сланутък[1], рало невидял!
И върху си възложи доброволна тегоба,
и много напасти от бесовете претърпя![2]

И се подвиза в годините на цар Петър. И след кончината си бе потърсен в Рилската пустиня; и го намериха някои хора, пратени от благочестивия цар Петър. И пренесоха с почест и с голяма похвала, и с псалми, и с песни духовни всечестното му тяло в Средец. И след известно време по божия промисъл Средец бе завзет от угрите; светецът бе пренесен сред угрите.[3]

И поради неверието на някакъв епископ епископът ослепя[4], защото рече: «Не го намираме в древните писания!» И тъй като се молѝ много, коленичейки със сълзи, отново прогледна. След прогледването угрите върнаха мощите му в Средец.

Когато измина дълго време, понеже бог искаше да издигне падналата скиния на българското царство, извисява новата издънка — христолюбивия цар Иван Асен, който обнови българския род. И цар Иван Асен дойде в Средец, намери свети Иван, великия пустинник и възревнува на делата на древните царе, сиреч на цар Константин[5] и на цар Петър[6]. И вдигна тялото на всечестния и преподобния отец Иван, та го пренесе в град Търнов. И бе положен в създадения негов манастир в Трапезица, където лежи тялом и досега и непрекъснато прави чудеса за идващите с вяра при неговия ковчег.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ НОРОВИЯ ПРОЛОГ

В СЪЩИЯ ДЕН (19 ОКТОМВРИ) Е ПАМЕТТА НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ИВАН РИЛСКИ

Този свети Иван бе в дните на благоверния цар Петър от селото, наречено Скиронт[1]. Той остави своето родно място и влезе в реката, наречена Рила. И намери под планината пещера, наричана Вртопен[2], и много години преживя в нея. И много на-

пасти претърпя от бесовете. И от привиденията — едното насъскваше хората[3] срещу него, другото крещеше под камъка. А той, като изтърпя с божия милост, благодарейки на бога, предаде духа си на господа.

Когато благоверният цар Петър чу за неговата смърт, дойде, та взе честните му мощи и ги положи в град Средец. И направи църква на негово име, и тук положи мощите му с голяма почест.

И като изминаха 300 години, благоверният цар Асен се вдигна, дойде в Средец, взе мощите на светеца, пренесе ги в Загорие и ги положи в град Трапезица, като направи църква на негово име. И като лежат тук, те дават изцеление и до днес.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ СТИШНИЯ ПРОЛОГ

В СЪЩИЯ ДЕН[1] Е ПАМЕТТА НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ИВАН РИЛСКИ

Светият и преподобен наш отец Иван, великият сред постниците, беше прочее от пределите на славния Средецки град, от селото, наричано Скрино, в царуването на христолюбивия български цар Петър и на гръцкия Константин Диоген[2]. Той имаше благочестиви и не твърде богати родители от българско племе. Когато родителите му си отидоха от живота, този, възлюбил от крехка възраст добродетелта, раздаде целия останал му бащин дял на нищите и слабите, а той самият, като прие монашески образ, излезе от своето отечество, без да носи нещо друго върху тялото си освен една кожена риза.[3] И възлезе на някаква висока и пустинна планина и тук се подвизаваше в добродетел, хранейки се с дива растителност.

Не след дълго по дяволско внушение го нападнаха разбойници и като го биха много, изгониха го оттам. А той, излязъл от тази планина, засели се в Рилската пустиня. И тук се подвиза с непоклатим подвиг и, влязъл в кухо дърво, живееше в пост и в молитва[4], и в сълзи, непрестанно молейки бога. От растенията вземаше само [колкото] за телесна нужда и образ човешки не видя, но пребиваваше с дивите зверове. Понеже бог видя великото му търпение, заповяда пред онова място да израсте слануток; с него блаженият се хранеше дълго време.

Той пък бе видян от някакви овчари и чрез тях бе разгласен навсякъде. И мнозина прибягваха към него, носейки своите болни. И след като те, с молитвите на светеца, получеха здраве, отиваха си. Славата на преподобния се разнесе по цялата онази земя и мнозина възревнуваха добродетелното житие на светеца и пожелаха с него да живеят. И направиха църква в близката пещера, и построиха манастир; преподобният им беше началник и пастир. А той, пасейки добре стадото си, достигнал дълбока старост, прие в мир края на живота, пресели се при нестареещото блаженство. И бе погребан тук от своите ученици.

И след дълго време той се яви на своите ученици и заповяда да пренесат мощите му в Средечкия град. Те, щом откриха гроба и видяха тялото на преподобния цяло, недосегнато от разложение и изпускащо благовоние, прославиха бога и така с почест го пренесоха в Средец и го положиха в църквата на светия апостол и евангелист Лука. По-късно бе създадена прекрасна църква на негово име. И в нея положиха преподобния, който извършва дивни и преславни изцеления.

И когато измина много дълго време, угърският крал настъпи с голяма победа, дойде, та пороби гръцката земя и достигна чак до Средец, и взе ковчега на преподобния с тялото му; защото и самият крал бе чувал за чудесата на преподобния. И заповяда с голяма почест да занесат ковчега в неговата страна и да го положат честно в църквата в града, наречен Остригом.

След като светецът бе положен там, той не преставаше да прави чудеса и знамения и много целби. От многото малко да разкажем! Когато прочее за него чу Острогомският архиепископ, че преподобният е велик пред бога и прославен чрез чудеса по всички страни, не вярваше, но говореше: «Аз не зная този да е споменат в древните писания!» И не искаше да иде и да му се поклони. И внезапно получи немота на езика. Разбрал, че по тази причина му се случи да онемее, затича се бързо към ковчега на преподобния, коленичи пред него, целувайки го и молейки прошка. А божият угодник скоро го чу и на часа развърза свързаното и пак му даде да говори ясно. А той, получил изцеление, на всички изповядваше с плач своето прегрешение спрямо светеца, славейки бога и величаейки преподобния. И много други чудеса направи светецът в угърската земя. Когато кралят видя всичко това, удивен от преславните чудеса на светеца, а повече — понеже беше обхванат от голям ужас, като украси ковчега на светеца със сребро и злато и целуна мощите му, с велика почит пак го изпрати в Средец.

И така пак бе положен в светата си църква в 6695 година, индикт пети (1187).

След като измина малко време, когато бог благоволи да

възвиси падналата скиния[5] и да обнови българската власт, разрушена от гръцкото насилие, и когато въздигна българското царство при христолюбивия цар Асен, чието име в светото кръщение е Йоан, той [царят] прочее в началото на своето царуване обнови и укрепи срутените български градове. И вървеше, покорявайки области и превземайки градове. И като дойде и до Средец и го покори, и видя светия преподобен отец, и чу преславните неща за него, и се поклони на светия му ковчег, и целуна пречестните му мощи, заповяда на свещения патриарх Василий[6], а също и на клира, който е с него, да вземат всеславния ковчег и с голяма почит да го пренесат пред него до царския град Търнов. И определи 300 избрани воини, за да съпроводят светеца. И така патриарх Василий сложи честния ковчег на кола; и така всички, които бяха с него, с радост поеха пътя и с веселие вървяха, славейки бога и напътствувани от молитвите на светеца. С тях вървяха и монасите от светия му манастир — игуменът Йоаникий и с него богобоязливите иноци.

А самият благочестив цар Йоан побърза да стигне по-рано в царския град, та заповяда бързо да се строи църква в град Трапезица за полагането на светеца. И щом разбра, че патриарх Василий с хората около него, които носеха преподобния, се е приближил, царят излезе сам да го посрещне при Окоп[7] и с него всички боляри, и знатни, и цялото множество люде, радващи се телесно и веселещи се духом. И като [го] видяха, поклониха се на мощите на преподобния отец и се възрадваха с неизказана радост.

Ковчегът на преподобния остана на Окоп 7 дни, докато църквата беше направена. А когато беше завършена, те пренесоха и положиха с голяма почест светеца и осветиха благолепно църквата в 6703 година (1195). Там чудотворното тяло на преподобния отец лежи и до днес, излива даром вечнолеещ се извор на изцеление. Слепи прочее, идващи с вяра, получават просветление, сакатите се оправят, немите бързо и благозвучно беседват, недъгавите от слабост се преобразяват към сила, бесните оздравяват и всички, обзети от всякакви болести, притекли се, получават здраве.

Но, о пречестна главо, изпълнена с благодатта на Светия дух, жилище на спасителя и на отца, ти, който стоиш пред престола на Царя на всички и открито се наслаждаваш от светлината на единосъщната Троица и херувимски възгласяш заедно с ангелите трисвятата песен, понеже имаш велико и безмерно дръзновение, моли се на всемилостивия владика да спаси твоите сънародници, единородния ти български народ[8], и помогни на нашия властен цар, и покори всички противящи се врагове под нозете му.

Непорочна вярата пази!
Градовете наши утвърди!
Целия свят умири!
От глад и пагуба ни избави!
От нападения на иноземци ни съхрани!
Старостта утеши, младите напъти!
Безумните умъдри!
Вдовиците пожали!
Сираците закрили!
Младенците отхрани!

И всичките си люде запази от всички напасти и в деня на Страшния съд ги избави от лявата част[9] и ги сподоби чрез молитвите си [да бъдат] с десните овци, та да чуят блажения онзи глас на владиката Христос: «Елате, благословени на моя баща, наследете приготвеното за вас царство от началото на света»[10], понеже нему подобава слава, чест и власт в безконечните векове, амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ ИВАН РИЛСКИ, НАПИСАНО ОТ КИР[1] ЕВТИМИЙ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Подобаващо прочее някой би ни похулил, че сме не само леностни и нерадиви за доброто, но и скъперници спрямо приобщаването на единоплеменниците [си] към доброто, ако бихме отминали с мълчание житието на блажения Иван и не бихме [го] поднесли с всяческо старание написано от нас, доколкото можем, като образополагащ образец на желаещите доброто и за ревнителите на добродетелта, щом и така ползата стига до нас преди [да стигне до] другите. След като има в изобилие подражатели, понеже в него са събрани всички добродетели, все пак може да принесе и немалка полза [дори] на невникващите. Защото подобно житие ще бъде достатъчно, за да въздигне не само тези, които с много труд вървят по стъпките на оногова великия, до подобна слава на приближилите се към бога, но да принесе значителен успех и за тези, които в малка [степен] са подражавали на неговия живот. А не само това, но и за ония, които просто са слушали,

[
ако слухът им не остава] безучастен, ще бъде основание за полза. Защото и сàмо чутото [дори] може да влее капка по капка своята любов в душите на слушащите и, запазено от паметта, да бъде сякаш някакво жило, та постепенно да ги подбужда към подражание.

Понеже душевната храна се поднася и на едните, и на другите — на повествуващите, както е известно, и на слушащите, — подобно житие ще стане и лек за спасение, и бог ще се прослави чрез него. Мисля, че и едните, и другите имат еднаква нужда и стремеж: за едните прочее — да не пропускат ни най-малко [от разказа за] полезното, и за другите—безразделно да го следват, но най-вече и за едните, и за другите—да се стремят към подражание.

Пренеразумно ще бъде, прочее, щото ние винаги да промишляваме за веществената и преходна телесна храна, сякаш тя направлява най-силното ни старание; все повече и свръхмярка да я приемаме, съблазнили се към храната, а за нетленната и непресъхващата, и душеполезната и вечнопребъдващата [храна] поне малко да нямаме грижа, пренебрегвайки своята душа, топяща се от божествен глад.

Ето вече, щом полагаме началото на повестта за оногова, нека прочее да бъде призована самата негова благодат, що той искрено от бога прие изобилно, та от незнание да не погрешим онова, което търсим, като докосваме с разтворени ръце свещените неща, както се казва[2], и още повече — като разказваме за неговите достойнства, да не ощетим ни най-малко слушателите, отминавайки ползата от по-добрите.

Ако прочее този пребожествен мъж поне малко би вникнал с ума си в долните и тленните неща или би се грижил за нещо земно, бързо щяхме да отминем паметта му и да я отпратим към дълбините на забравата. Но понеже той, оставил долу всичко гореспоменато, вникваше в Горното отечество, в свободното, безпечалното и твърдото, и по всякакъв начин се стремеше да постигне общия отец и създател, затова и ние трябва да разкажем поне отчасти за него.

Нещата, отнасящи се до него, които нашите предшественици написаха някак неумело и грубо, тях ние усърдно се постарахме да разкажем изискано, както подобава, знаейки твърдо, че повестта за отеца има свойството да весели душите на отцелюбците и да ги тласка към по-гореща ревност.

Родителите на този блажения бяха благочестиви във всичко, българи по род, родени и израснали в селото, наречено Скрино, намиращо се в Средечка област. А този Средец е в европейските предели, един от славните и забележителни градове. Докато те прочее пребиваваха в това село, благочестиви по живот, милостиви по нрав, станаха родители на две отрочета; едно от тях е този дивен Иван. Добре възпитан от своите ро-

дители, той живееше, подчинявайки им се във всичко и отдавайки им нужната почит. Когато измина немалко време и родителите му умряха, той пребиваваше винаги в страх от господа, без да се откъсва от църквата, като изслушваше божествените слова и свещените учения,[3] с пост и молитви благоугаждаше на господа и беше всецяло запленен в божията любов, сякаш един от серафимите, горящ духом към господа, своя бог; и даваше плод, наистина стократен[4], сякаш дърво, засадено при водни извори[5].

Някои пък, обхванати от завист, понеже се леняха за доброто, го обсипваха с обиди и укори, наричайки го лицемер и съвсем негоден за мирски живот. Понеже беше в такова положение, той измисли добро решение: каквото му принадлежеше, разпредели в ръцете на бедните, предаде кесаревото кесарю, та да може без отлагане да даде божието богу.[6]

А бог, казал, щото от мрака да възсияе светлина[7], казал някога и на Аврам: «Излез от своята земя и от своя род и иди в земята, която аз ще ти посоча»[8], се явява по същия начин и на това, говорейки му не по-маловажни от ония думи, като му показа и мястото, където ще може да му благоугажда. Щом прочее се събуди от сън и разбра силата на виденията, разпали се както елен за водни извори[9], въоръжи се както Давид срещу мисления Голиат, взе, според древната повест, три камъка[10], сиреч: вярата, надеждата и любовта, облече се в бронята на правдата; налага си и шлема на спасението[11] — божествения покров, отрязва си косите заедно със страстите и похотите[12]. Като отиде в манастир и остана там известно време заради обучението, той оставя пръстта на земните и от пепел [сътворените хора]. Напуска света и владетеля на света, без да вземе нищо освен една кожена дреха. Отиде в посочената му планина и, направил малка колиба от клони, остана да живее там, измъчвайки тялото си с пост и бдение, като пееше заедно с Давид: «Ето, отдалечих се, бягайки, заселих се в пустинята и очаквах бога, който ме спасява от малодушие и буря»[13], като въздигаше преподобните си ръце без гняв и смущение[14], без да има за храна нищо освен тревното биле, що земята има свойството да ражда за животните, и водата, що изворите обилно изливат. Той възгласяваше: «Добиче бях пред тебе. И аз съм с тебе навеки!»[15]

Кой прочее ще може да разкаже подвизите му, които извършваше тогава? Защото той дори самата онази пустинна трева не ядеше до насита, но твърде малко и оскъдно и след залез слънце; така и водата — само колкото да разхлади вътрешностите си. И още — кой ще разкрие достойно неговия поток от сълзи, а също и всенощните бдения и коленопреклонения? Многократно бесовете идваха, преобразявайки се под образите

на различни зверове, понеже искаха да го изплашат и изгонят. Но доблестният оставаше непоколебим пред техните измами, сякаш някаква твърда скала, разбиваща и отблъскваща налетелите срещу нея вълни, или по-точно сякаш диамант не биваше повреден от никакво желязо.

Когато измина немалко време, той преминава оттук в друго място, където намери пещера, твърде тъмна и мрачна. Там се засели, като прибавяше подвизи към подвизите и към желанието — желание, изпълняше сякаш трудолюбива пчела медените пити и ги скътваше в сърдечната съкровищница. Докато той живееше така, синът на брат му, укривайки се от баща и майка, дойде в пустинята, където пребиваваше преподобният, и с много мъка едва успя да го намери. Блаженият, видял го отдалече да идва, мислеше, че е привидение, и се отдаде на молитва. Щом дойде, паднал ничком, молеше да получи благословение. А [отецът], повярвал, че е истински, а не привидение, като го удостои с благослов, питаше за причината на идването. Той пък съобщава на мъжа всичко за себе си и веднага бива приет от него. Името му беше Лука. Преподобният, като гледаше, че той е с него, сякаш някой кедър, извисяващ се в Ливан[16], отправяше към бога благодарствени песни, повтаряйки непрекъснато изреченото: «Незлобивите и праведните се присъединяваха към мене.»[17] И беше с него в пустинята като агне незлобиво, което истинският пастир пасе, сякаш втори Авел или Исак, във всичко подражаващ на Предтечата, отгледан от младенчество в пустинята.

Но какво? Този, който някога получи в наследство да бъде Денница, а днес — поради гордост — Тъма, който пожела да унищожи земята и морето, който отвори уста срещу небесата, който каза: «Ще поставя своя престол на облаците и ще бъда подобен на всевишния,»[18] гордият и велеречив враг, като не можеше да търпи добродетелите и подвизите на мъжа, изпълни се със завист, зачена болест и роди беззаконие.[19] Отива той прочее при родния брат на светеца в образа на някакъв познат, намира го обхванат от печал и жилен от стрелите на природата, объркан поради загубата на отрока и му изрича такива речи: «Лишилият твоята старост от опори и твоя дом от наследник, и твоето семе от плод, и майчината утроба и твоето лоно от дете, Иван е, твоят брат! Защото той насам дойде през нощта и като взе твоето отроче, държи го при себе си. Ако не отидеш веднага и не го вземеш, то ще стане сладка храна за зверовете. А ти, ако го не потърсиш усърдно, ще се превърнеш в чедоубийца! Иди прочее, иди, друже, и ще ти покажа мястото, и ти, отивайки веднага, вземи плода на семето си.»

Щом той чу това, облече се в ненавистта сякаш в риза и

облакът на гнева го обгърна, и какво ли не говори, и какво ли не стори срещу неповинния? А дяволът, като го взе, водеше го в пустинята и го разпалваше да оскърбява мъжа. И когато приближиха мястото, веднага си тръгна, показвайки му отдалече пещерата. Оня пък, след като отиде на посоченото място, намира светеца. И какво ли не направи тогава срещу него, обсипвайки го с хули и укори, наричайки го «какогер»[20], измамник и съвсем недостоен да съществува в света; и грабвайки срещу него дървета и камъни, канеше се на всяка цена да го убие.

Но какво стори кроткият ученик на кроткия владика? Той стоеше мълчащ и нищо никак неговорещ, в ума си реченото пазещ: «Аз съм като глух, нечуващ и като ням, устата си неотварящ!»[21] Грабнал с гняв и крясък отрока—о, умилен детски вик! — [бащата] вървеше към света, към света — скверна блудница, към майката на нечистотата и всякаква сквернота; откъсна го от божията планина, планината тучна, планината, за която бог благоволи [детето] да живее в нея.

Щом блаженият видя това и разбра, че то е дяволско коварство, обгръща го облак от печал и облян в сълзи, пада ничкои, молейки се и говорейки: «Господи, който си казал: «Призови ме в деня на твоята печал и ще те избавя»,[22] избави ме сега, владико, погледни към мен с милосърдния си взор и отгони скръбта на моето сърце, и направи с мене знамение за добро[23], защото си благословен във вековете, амин!» И след молитвата седеше, скърбящ и тъгуващ за загубата на отрока, понеже се боеше да не би, след като бъде отведен в света, той да се оплете в житейските грижи.

Но какво прави бог, който е заповядал да се оставят децата да идват при него? Говори и тук на бащата на отрока, макар и не с думи, но с дела: «Остави детето да дойде при мене и не му пречи, понеже за такива е царството небесно.»[24] Докато той вървеше по пътя, змия ухапа отрока и веднага смъртта го прие с кротки длани. Когато бащата на детето видя това, не знаеше какво да направи, обаче връщайки се при преподобния, със срам и едновременно с горест му разказва случилото се по пътя. А той му заповяда да го погребе и да отиде в дома си, което и стори. Като прослави прочее преподобният бога много за това, живееше без печал.

[Преподобният] прекара там в пещерата 12 години, без да има никакъв телесен покой, прибавяйки към подвизите подвизи и към мъките — мъки. Дяволът пък, като виждаше това, не преставаше всякак да го измъчва, понякога с униние, понякога с леност; когато може — със страхове, а многократно също и с призраци. Но, диамант по душа, Иван никак не биваше пленен от неговите лукавства, пеейки: «Наобиколиха ме

сякаш пчели питата и се разпалиха сякаш огън в тръни; и с името господне им се противих..»[25]

След доста много дни вселукавият взима със себе си дружина от бесове под образа на разбойници и нахвърлили се жестоко срещу светеца, биха го немилосърдно. И блъскайки, и влачейки го, изгониха го от мястото, като му забраниха по никакъв начин да не смее да се приближи там. Той пък и в това се подчини на гласа на своя владика, който повелява: «Ако ви гонят от този град, бягайте в друг»[26], и преминава не от град в град, а от пустинята отива в друго място на немалко разстояние; и там, намерил като оня древен Аврам огромен дъб, заселва се в него. Но Аврам прочее, щом угости великолепно Троицата под Амврийския дъб, отпраща я, а този тук, като я приемислено, носеше в себе си самия жив бог, почитан в Троицата,[27] без никак да се предава на униние, но придържайки се крепко към своя първоначален начин на живот.

Но какво прави оня, който прави всичко да бъде за полза? Както някога в пустинята направи да завали манна за хората[28] и благодат изпълни гладуващите, по същия начин прави и тук. Защото той заповяда на земята да народи сланутък за прехрана на светеца. И той живееше, хранейки се с него, успокоявайки малко телесната немощ и утолявайки глада на стомаха, като придобиваше все повече сила, възземаше се сърдечно, изливаше извори от сълзи, напояваше браздите душевни и правеше да цъфтят добродетелни класове.

А бог, който казва от тъмата да засияе светлина и прави видими тайните на тъмата[29], не поиска за дълго да бъде скрит градът, стоящ на върха на планината,[30] но благоволи да изяви неговата добродетел. Понеже там някъде наблизо пасяха пастири, както оние, що бяха някога при раждането на моя Христос, овцете, както добропослушно си стояха около пасбището, отведнъж, като се засилиха, побягнаха не по някакъв привичен път, но съвсем без посока, по пусти и стръмни, и необичайни места. И щом дойдоха до мястото, където бе преподобният, спряха. А пастирите, които тичаха след [тях] и не можеха да ги спрат, идват и те, където спряха овцете и като видяха светеца, учудиха се: «Кой и откъде си и как дойде насам — питаха, — откъде е домът и отечеството ти?»

«Моят дом, според апостола, е на небесата, откъдето чакам спасителя[31] — отговаряше той, — а отечеството — Горният Йерусалим, а кое отечество или град ме отгледа тук не вам е [дадено] да знаете. Обаче, щом сте се оказали тук, редно е да ви нахраня с храната на пустинята.» И им заповяда да вземат от израсналия там сланутък. Те пък, взели си, ядоха до насита. И когато бяха пуснати да си вървят, някой си от тях отиде,

та тайно наскуба доста сланутък; и радостно бързаше след другарите си. И щом ги стигна и им показа направеното, те се събраха и го разграбиха от ръцете му. И когато започнаха да разтварят шушулките на зърната, не намериха нищо. И веднага разкаяни се върнаха и разказаха на блажения, молейки прошка за извършеното. Той им даде прошка, като рече: «Така, о чеда, благоволи всесилният бог, щото тука да израстват и тука да се използуват.» А те, преизпълнени от чудото, отиват по домовете си, хвалейки и славейки бога за всички неща, що видяха и чуха,[32] и разказвайки по цялата онази област и по околностите.[33]

Някои от христолюбците пожелаха да отидат при светеца и да получат благослов от него. Един мъж, от дълги години измъчван жестоко от нечист дух, като ги видя да отиват, вървеше след тях, понеже искаше да се избави от болестта. И щом приближиха на едно поприще[34] от светеца, веднага нечистият дух го разтърси и като падна, търкаляше се, викайки и говорейки: «Огън ме изгаря и не мога да вървя напред!» Те пък го вързаха и го влачеха насила и паднали на земята, молеха да получат благословията. Като изпълни молбата, [светецът] питаше за причината на идването. След като разказаха за себе си, те съобщават и за беснования, коленичат и молят да го избави от болестта. Но Иван, който никак не се надяваше на себе си, но на бога, оживяващ мъртвите и назоваващ несъществуващото сякаш съществуващо[35], говореше: «Не е в нашите възможности тази работа, чеда, не е в нашите възможности, но за единия бог е възможно да прогонва бесовете. Защото и ние сме човеци, подобострастни вам, и от същата немощ обладани!» В това той следваше гласа на владиката, който постановлява: «Когато извършите нещата, що са ви заповядани, казвайте: «Непотребни раби сме.»[36] Те пък чрезмерно настояваха, молейки се. Понеже видя прочее, че прилежно настояват и неспирно го принуждават, облян в сълзи, падна на земята, като въздъхна от все сърце и рече: «Боже, комуто се кланяме в светата Троица, сътворил всичко видимо и невидимо, от когото всичко се бои и трепери, помилуй своето творение! И не заради нашата правдивост, но заради твоята благост и твоята щедрост не оставяй този човек дълго да бъде измъчван! Не съм достоен, блажени, да произнасям твоето пресвето име с нечистите си и осквернени устни, обаче на твоята благост се надявам, тебе на помощ призовавам, защото сам ти с клетва си обещал чрез устата на своите раби пророците да не искаш смъртта на грешника![37] Поради това всички коленичим пред тебе и молби отправяме, чуй ни от светото си небе, защото си благословен во веки, амин!»

Щом той се помоли така, веднага бесът излезе от човека и беше напълно здрав, и славеше и възхваляваше бога. Тези, които бяха с него, когато видяха това, обхванати бяха от ужас, и получиха още по-голяма вяра в светеца, и молеха го да живеят с него. Но той не разреши. Като ги поучи грижливо и ги нагости добре от сланутъка, що беше там, отпрати ги по домовете им и при това им забрани да не смеят да дойдат при него. А те, връщайки се по домовете си, бяха съпътствувани и добросъпровождани от оня, който преди това беше бесновал.

Оттогава, тъй като славата за него се разнесе по цялата оная област, всички възхваляваха бога, а спрямо [светеца] питаеха голяма любов и ревност.

А доблестният Иван, щом узна ставащото, вдигна се, та си отиде оттам, понеже се боеше, а още повече — ненавиждаше всецяло славата човешка, но залягаше за божествената и сладостно възгласяше: «За мене е добре към бога да се присъединявам и върху господа своето упование да възлагам!»[38] И намерил прочее твърде висока скала, веднага се възкачва както някога боговидецът[39] на Синайската [планина], възхожда в невъзходимия мрак на боговидението, приема и той богонаписаните скрижали,[40] при това не на скрижали каменни, но на скрижали сърдечни,[41] като мокри със сълзи скалата и с всенощни бдения и въздишки стократно умножава мъките, сам със Самия беседва, с леки крила към небесата се възземa, нощния мраз изтърпява и дневната жега. Незадрямващото око, виждайки го така доблестно да търпи, даваше му невидимо сила и най-вече — твърдост!

Дяволът, ненавистник на доброто, не изтърпя за дълго толкова голямата доблест на мъжа, но като взема със себе си легион бесове, нахвърлиха се жестоко срещу светеца; какво ли не правеха и какво ли не вършеха, биейки, блъскайки и влачейки; и веднага си отиват, щом го хвърлят от скалата, понеже смятат, че той е окончателно мъртъв и никак не ще оживее.

След като доблестният Иван остана прочее да лежи там дълго време и с мъка дойде на себе си, стенейки и преизнемогвайки, той тъжеше и си говореше: «Защо си прескръбна, душо моя, защо ме смущаваш? Уповавай се на бога, понеже нему се изповядвам, спасение за лицето ми и бог мой!»[42] И като стана, изкачваше се пак върху скалата и съблюдаваше предишния начин на живот, положил всевишния за свое прибежище. Но оня, който се взира в земята и я кара да трепери[43], взира се с милостиво око от висините и към угодника свой; и заповяда на своя ангел всекидневно да му носи храна. И за него прочее биде изпълнявано писаното: «Хляб ангелски яде човекът.»[44]

Докато той живееше така и по такъв начин, мълвата за него, както вече се каза, се разнасяше, така че и царят да чуе за него и да изпита желание [да го види]. Когато благочестивият цар Петър, държащ тогава хоругвите на българското царство, отиде по същото време в Средец и чу за преподобния, изпраща мъже, твърде опитни ловци, деветима на брой, да потърсят мъжа, като им заповяда да не се връщат, ако го не намерят. Те пък, щом получиха заповед от царя, по-бързо от думата достигнаха Рила. Понеже обикаляха там много дни и не намериха нищо, изнемогваха от глад и бяха обърканы, без да смеят нито да отидат при царя, нито пък можеха да се скитат гладни по пустинята. Страхът обаче превъзмогваше глада и те не преставаха да търсят. По-късно по някое време намериха някаква малка диря, та чрез нея достигнаха жилището на мъжа и молеха да получат благословение от него. А той, като ги удостои с благослов, питаше ги за причината на идването. Те пък му разкриват всичко. Когато той прозря с душевното си око, че от пет дни гладуват, предлага им трапеза. И ги нагости любезно. Защото оня, който нахрани от 5 хляба[45] 5000-те, и тук нахранва 9 мъже от един хляб. И, о чудо! — както там останаха много трохи, така и тук остана начупен половината хляб. Когато те видяха това, изпаднаха в почуда. Те, които бяха помислили, че един хляб не ще стигне, след като се нахраниха, оставиха половин хляб. И завръщайки се, известиха всичко на царя.

Царят прочее се разпали от божествена ревност и облак от радост го обгърна. Бързаше сякаш елен по време на жътва към водни извори,[46] взе със себе си и приближените си и се устремиха към планината. И когато дойдоха до реката, наричана Рила, намериха голяма скала, твърде висока и стръмна, и съвсем непристъпна. И като не можеха да вървят напред, върнаха се. Веднага се изкачват на друга висока планина, която местните хора бяха свикнали да наричат Книшава, и оттук му показваха планината и скалата, където живееше преподобният. И царят не можа да отиде там поради стръмнината и суровостта на мястото. И незабавно изпраща двама слуги, които обича много, молейки и призовавайки, та да се сподоби с благослов, понеже много страстно желаеше да го види. А слугите, щом получиха поръчението на царя, отиват там, съобщават на светеца. Той пък каза, че това е невъзможно. «Обаче, чеда — рече, — кажете на царя: «Твоят труд и твоето приношение принесени бяха на бога сякаш кадило благовонно и приети бяха! Но ти бързо си иди оттук, понеже мястото не е яко, да не би да пострадаш случайно и ти, и хората с тебе. А наше смирение не ще можеш да видиш в тукашния живот, но в бъдещия

и до насита ще се гледаме, и на онази неизказана радост ще се насладим, ако отправим оттук [към небето] достойни плодове на покаянието.»[47]

Царят беше много печален и си отиде с много горест и скръб, мислейки, че е загубил нещо велико. И щом стигна в двореца, отново му изпрати за благословение немалко злато, а също и различни плодове, подходящи за монасите. Изпраща и послание със следното съдържание:

«Цар Петър до всечестния отец пустинножител Иван.

Чух за благолюбивия характер на твоята душа и за заселването в пустинята, и за неземното и ангелско пребиваване, а също и за окончателното ти напускане на света и твърде много възжаждах да видя твое преподобие и да се насладя от медоточивите ти речи, понеже мислех да придобия немалка полза, като те видя. Но желанието за богатство и суетната слава, а също и страстите не оставят нас, които се люшкаме в морето на суетния живот, да стигнем до светлината на чистото и невеществено пребиване, защото помръкнаха нашите душевни очи от печал и от смут заради света. И ето сега, разбуден сякаш от някакъв дълбок сън, поисках да видя Твоя святост. Но понеже се лиших, окаяният аз, и от тази благодат поради множеството си грехове, моля се и се покланям на твое преподобие да ни изпратиш някаква утешителна отрада и да прохладиш зноя на скръбта. Защото знае, знае твое преподобие какви светски бури и какви метежни облаци са свикнали да вълнуват царските сърца!»

Блаженият Иван склони пред молбата и пред постническите храни, като сломи силата на възвисеността си, но на златото не обърна никакво внимание и му извести така:

«Убогият Иван до благочестивия и самодържец на българския скиптър цар Петър.

Да изпълним цялата ти молба нам не е позволено, но заради твоята вяра и усърдие изпълняваме вече онова, що ни подобава, като приемаме постническата храна. А твоето злато си задръж сам, защото такива неща вредят много на иночествуващите, а най-вече — на пребиваващите в пустинни и безутешни места. Пък и за какво ще потрябват те на оня, който никога не вкусва хляб до насита, нито самата вода — та да угаси жаждата си? Защото за нас животът е Христос, а смъртта е придобивка.[48] Тези неща са потребни на Твое величество и на такива [като тебе]. Обаче дори и ти, увенчаният с диадема, не трябва да намираш сладост в тях, понеже е казано: «Богатство кога потича, не привързвайте сърце.»[49] И макар че е писано: «Силата на царя е богатството»[50], но за да се употребява то за оръжие и войска, а не за свое удоволствие, а повече —

за бедните и голите, и бездомните. И така, ако искаш заедно със земното да наследиш и небесното царство, бъди щедър, както е щедър нашият небесен отец. Не се уповавай на неправда и не скланяй на грабеж[51]. Бъди кротък и тих, и благодостъпен за всички и нека очите ти са отворени за всички! Нека елеят на твоето милосърдие да се излива върху всички! Да не знае лявата ти ръка що прави десницата ти![52] Да излизат бедните радостни от твоя палат, а князете ти да отварят уста за похвали! Да сияе твоята багреница със светлината на добродетелите ти, а въздишките и сълзите да са ти чеда! Споменът за смъртта да ти идва винаги наум, а твоята мисъл да мечтае неленостно за бъдещото царство![53]

Валяй се под нозете на твоята майка, църквата, прекланяй се усърдно и скланяй глава пред нейните първопрестолници, та царят на царуващите и господарят на господствуващите, като види толкова голямото ти усърдие, да ти даде ония блага, що око не е виждало и ухо не е чувало и в ума човешки не са проникнали, които бог приготви за обичащите го!»[54]

А царят, когато прочете това, мислеше, че е получил нещо велико, и след като го целуна с любов, пазеше го в пазвата си, сякаш някакво многоценно съкровище, и чрез честото му четене прогонваше мрака на светската размирица.

Прекара прочее блаженият Иван на това място общо 7 години и 4 месеца, без да прояви нито за един час отпускане или униние, но прибавяйки към ревността още повече ревност и към усърдието — усърдие и казано накратко, в старческа възраст показваше юношеско старание. Мнозина идваха при него, като донасяха своите болни, и получили ги чрез молитвите му здрави, отиваха си. Когато голямата [му] слава се разнесе по цялата земя, мнозина възревнаха на добродетелния му живот и пожелаха да живеят с него, създадоха в съседната пещера църква и основаха обител, имайки преподобния за началник и пастир. А той, като пасеше добре стадото си, и приведе мнозина към господа, и извърши големи и преславни чудеса, достигна до дълбока старост. И когато разбра за своето преселение при господа, отдаде се на молитва и изливаше от очи топли сълзи, и прегънал колене към земята, говореше: «Боже вседържителю, приеми ме, грешния и недостойния свой раб, и ме причисли към ликовете на твоите избраници. Понеже нищо добро не направих на земята, добри, затова и моля тебе добрия, да дойде ангел добър, та духовете на лукавството да не попречат на възлизането ми!» И прибавяйки: «Господи, в твоите ръце предавам духа си!»[55], веднага предаде дух в ръцете божии, след като бе живял приблизително чак до 70 години. И тук бе погребан от своите ученици.[56]

Беше изминало немалко време, а [от гроба] се разнасяше пресилно благоухание. Щом отвориха ковчега му, видяха тялото на преподобния напълно запазено и недокоснато от каквото и да е тление, изпускащо благоухание и подтикващо към божествена ревност. След като бе отслужено обичайното славословие, пренесоха с почит светите му мощи в славния град Средец. И бяха положени в църквата на светия евангелист Лука. По-късно бе създадена църква на негово име и в нея бяха положени светите му мощи, които правеха дивни и преславни чудеса.

След дълго време при царуването на гръцкия цар Андроник[57] угърски войски със техния си крал преминаха Дунав река и завладяха гръцката земя чак до Средец и покориха под нозете си всичко. Те взеха и мощите на преподобния и ги отнесоха в своята страна. Понеже оня крал бе чувал за видните и велики чудеса на преподобния, той нареди да положат светите му мощи в църквата в града, наричан Остригом. И там те вършеха преславни и дивни чудеса и прогонваха от хората всякакъв недъг и всякаква болест. Тъй като мълвата се разнесе по цялата оная страна и всички се стичаха там, дяволът — ненавистник на доброто — не изтърпя преподобният да бъде много славен, но устрели със стрелата на неверието сърцето на епископа на оня град. И той не искаше в никакъв случай да отиде на поклонение пред мощите на преподобния, говорейки, че не намира този преподобен изобщо да е сред светците. Не само това, но и на другите забраняваше да отиват на поклонение пред него: «Аз— рече — познавам точно всички светци и изобщо не го намирам сред другите светци.» И тозчас чрез праведния божи съд му бе надяната юзда на езика и беше напълно ням и никак не можеше да говори. Всички, които видяха това чудо, бяха обхванати от страх. А той стоеше, махайки им, както оня древният и виднят архиерей Захария, Предтечевият родител[58]. Щом прочее дойде на себе си и размисли за причината на подобна немота, разбра, че пострада поради неверието в светеца, бързо се затече към ковчега на светеца и обливайки го с горещи сълзи, с чести въздишки разкриваше сърдечната [си] покруса. А божият угодник и във всичко Христов подражател Иван не поиска да го мъчи дълго, но бързо разкъса оковите на езика му и пак го направи благоречив. Той пък, получил [изцеление], въздаваше непрестанни благодарствия на бога и на неговия угодник.

Когато всички видяха и чуха тези неща, показваха по-голяма вяра и усърдие към светеца. Той направи в Угърската земя и много други дивни и страховити чудеса, за които времето не ни позволява да разкажем подробно. След като угърският крал подробно научи за всички тях, той бе обхванат от страх и ужас;

украси ковчега на преподобния със злато и сребро, целуна прилежно светите му мощи и пак с велика чест ги върна в Средец, та ги положи в църквата, съградена в негово име в годината 6695, индикт 5 (1187 г.).

Не след дълго, когато бог благоволи да обнови българската държава и да въздигне, да кажа, като е писано, падналата скиния, рухнала от гръцкото насилие, той въздигна рога[59] на българското царство при преблагочестивия цар Асен, който в светото кръщение бе наречен Иван. Той прочее, като прие хоругвите на царството, всички паднали български градове здраво укрепи, а разорените обнови. И добре препасан срещу гръцкото царство, покоряваше околните области, градовете и селата. Когато стигна до Средец и го подчини на властта си, и чу за преславните и безбройни чудеса на преподобния, веднага се притече към неговата църква и целунал с почит преподобните мощи на светеца, мислеше, че е намерил някакво многоценно съкровище. Изпълнен със силна радост и духовно веселие, той замисли добър замисъл — за по-голяма чест и утвърждение на царството си да пренесе мощите на преподобния отец в своя преславен град Търнов. И веднага изпрати до своя патриарх кир Василий, намиращ се във великия Търновград, писмо, гласящо така:

«До всечестния архиерей божи и духовен отец на наше царско величество кир Василий.

Когато дойдох по божие желание в тези предели и стигнах до Средечкия град, щом намерих светите мощи на преподобния отец Иван, изобилствуващ с чудеса и изцеления, струваше ми се, сякаш от радост летя по въздуха. Понеже голямата му слава изпълни цялата оная страна и тъй като той вършеше дивни и преславни изцеления, провъзгласиха [го] за целител не само тук, но и в цялата Угърска държава. При това положение умът на наше царско величество отсъди твоя светлост да дойде тук с целия църковен клир и с подобаваща почит, та да пренесе тези свети мощи на преподобния отец в преславния наш царски град за похвала на цялата църковна общност и за утвърждение на нашето благочестиво царство.»

След като божественият светител чу това, възрадва се духом и към бога отправя благодарствена молитва. И незабавно събра бързо целия църковен клир и им каза всичко гореречено. Те пък с топло усърдие и с пламнала душа всичко сладостно приеха. И единодушно се устремиха усърдно, искайки да грабнат сякаш някакво съкровище многоценно, и скоро достигнаха Средец заедно със своя патриарх и учител. Благочестивият цар Иван Асен, приготвил с почест всичко за изпращането на светеца, всичко предаде на патриарха, оставяйки му и 300 мъжествени воини за съпровождането на светеца. А сам той се устреми,

та дойде спешно в своя царски град и започна да изгражда църква на името на светеца в славния град Трапезица. Патриархът, взел честните мощи на преподобния, с целия клир шествуваше по пътя, радвайки се и славейки бога. След тях вървеше и игуменът на обителта на преподобния и всички ръководени от него монаси. И когато царят разбра, че патриархът е дошъл, бързо излезе да го посрещне на мястото, наричано Кръстец, с целия си синклит. И като целуна с почитание мощите на светеца, задържа ги да останат там за 7 дни, докле беше доизградена църквата. И така, щом я осветиха, с почест положиха в нея мощите на преподобния в 6703 година (1195 г.), където те лежат и до ден днешен, давайки различни изцеления на всички, които с вяра прибягват към тях[60] за слава на Христос, истинния бог наш, нему слава с отца и със Светия дух, сега и винаги, и во веки веков!

ЖИТИЕ С МАЛКА ПОХВАЛА НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

ИЗЛОЖИТЕЛНО [СЛОВО] ВКРАТЦЕ С МАЛКА ПОХВАЛА ЗА ЖИТИЕТО НА ПРЕПОДОБНИЯ И БОГОНОСНИЯ СВЕТЕЦ ОТЕЦ ИВАН, ЖИТЕЛ НА РИЛСКАТА ПУСТИНЯ, ОТ ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН. ПОДТИКНАТ БЕШЕ КЪМ ТОВА ОТ НЯКОИ [ХОРА], БЛАГОСЛОННИ КЪМ НЕГО[1]. ИМА И ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ МУ ОТ ТЪРНОВ В ЧЕСТНАТА НЕГОВА ОБИТЕЛ В РИЛА. БЛАГОСЛОВИ, ОТЧЕ!

За окаяните пътници в този мирски и най-вече — на днешния живот, които шествуват случайно, както е думата, в жътвено време, и са обгаряни неизбежно от голяма горещина и обхванати от силен зной, едва дишащи и изнемогващи, защото не намират никаква вода за прохлада и за облекчение на страданията — за такива пътници не е малка утеха да намерят сянка по пътя и там, под нея, да получат за малко отдих от налегналите ги злини и да привлекат с диханието си сякаш охладен въздух; тям се струва тогава, че се разхлаждат отвътре и за тях настъпва в онзи момент едно сладко успокоение. Така се случи сега и при нас да стане нещо подобно, защото сме пътници в тоя скоропреходен живот и случайно достигнахме да шествуваме в жътвено време. А разбирай жътва, понеже е близък часът за събиране на плодовете[2], горещината пък, обгаряща

неизбежно — това потискащо, премъчителско царство, а силният зной, който следва горещината — подражанието на техните мерзки дела[3]. Понеже и за нас се сбъдна онова духопредвещано Давидово слово, що вещае: «Смесиха се—както каза—с народите и възприеха техните дела; служеха на техните истукани и това ги съблазни; принасяха своите синове и дъщери в жертва на бесовете.»[4] Изнемогваме и едвам дишаме, потиснати от стоварените ни от тях тежести, и приемайки праведното възмездие на злобата, не намираме никаква вода, поне за малко подкрепа.

Но приеми ми прочее много вода, [и то] двояко: и водата на учението, която нямаме, защото не може да се назове в това неразумно време нито княз, нито пророк, нито игумен; и водата от сълзите, която Богословът[5] нарече петото и най-ревнителско кръщение, водата и питието на духа. Проумей ми прочее само чрез благочестивия разум тези и такива многообразни [значения] на водата. Какво прочее! Сенките край пътя са паметите на светците и празненствата, и преславните чудеса, що са правили и винаги правят. Понеже са вярвали и чрез дела са възвестили вярата и така с такива неща се обогатиха от владиката, че и нас, макар да сме недостойни, обаче ни обогатяват през годините и времето. Защото истинният е рекъл: «Вярващият в мене делата, които аз върша, и той ще върши.»[6]

Прочее и за нас, изнурените по бедствения и трудопроходимия път пътници, които не могат дори да отдъхнат от злините и жестокостите, както беше казано по-горе, се намери сянка по средата на пътя. Коя е тя? Наново просиялата сега църква в тези последни и вече достигнали края времена, чрез възвръщане на мощите на блажения Иван Рилски. [Това е] пресветлото тържество на светилника, който преславно и премного беше се преобогатил с благодат на духа и въздействието на чудесата и беше разкрил открито чрез дела предназначението на своето име. Приели с неговата памет и с обилието на чудесата една духовна подкрепа, малко си отдъхнахме. И ние бяхме подтикнати към това похвално, но грубо слово от любов към истината, тъй като разказваме за неговия благоугоден живот не достойнолепно, а отчасти — за някои неща, които се отнасят до него. Понеже мнозина и са разказвали за това, и са го оставили записано, но за неговите борби, що бяха, според апостола, не «срещу кръв и плът»[7], а срещу началата, силите, миродържеца[8] и невидимите духове на злобата в поднебесието — кой знае за това подробно, или, ако и да би знаел, би ли могъл да изрече всичките тия битки на ума и на сетивата, водени толкова години срещу лукавите бесове, които той посрамяваше мъжествено, съпротивлявайки им се ежедневно и ежечасно, поваляй-

ки ги с търпение и приемайки от Владиката венците на могъществото. Нито пък [могат да се разкажат] неговите чудеса, с които се беше обогатил чрез благодатта на духа, защото много такива и през живота на блажения, и след смъртта му, и много пъти в различно време и по много места бяха извършени до днес, а и днес стават. Тъй като, казвам, за благодатта на божествения дар от Царя на царствуващите и твореца на всичко, която той дари на своите раби, не е присъщо да бъде временна, а именно — вечна; нито да е вписана за [определена] година, както благодействията на земните царе. Но понеже е от вечносъществуващия цар и бог, й е присъщо вечно да действува като негова благодат в неговите угодници през живота им и след смъртта им. Нито пък [могат да се опишат] похвалата на неговото житие и блаженствата на наследството![9] И това повече от друго искам аз и се измъчвам, че съм и подтикнат към него и към възвръщането на честните мощи на светеца, обаче не притежавам витийски език, преизкусен от тях, за да изплета похвала за живота на мъжа, на така наследеното блаженство, та похвалата да се предаде не на език човешки и тленен, ала на ангелски и духовен, защото той постигна не видимите от нас, но мислените и прие онези неща, които са положени в [божествените] обекти, нещата, що бог е приготвил за обичащите го[10] според свещеното евангелско завещание. Заради това, както казахме по-горе, времето ни заставя да разкажем отчасти живота на светеца и към древния спомен за отеца прибавя паметта за възвръщането на мощите; а и неговите чудеса повеляват [да се изпълни] това дело с възхвала според възможното, така че истинското слово на Премъдрия и тук, както и другаде да покаже наяве истинното, говорейки: «Паметта на праведника [ще пребъде] с похвали.»[11]

Хубаво е прочее словото да следва пътя [си] и да любонасища любознателния слух на христолюбивия народ с духовна храна, предлагайки разказа за отеца; [хората], по мое мнение, ще приемат казаното по-любочестно от всяка храна и слухът им ще се наслади от чутото повече, отколкото гърлото — от мед и пчелна пита. И още повече, защото смилането бързо ще последва онова, що се яде, а за тези тук неща в паметта лежи вечно възпоменание; за мнозина от най-старателните то ще бъде запазено, сякаш записано върху сърдечните скрижали[12], и [ще служи] ревностно според силите си за подражание на доброто.

Узнахме прочее, че отечеството на блажения е Средецкият град, един между известните от старо време и днес. Но какво е преходната слава на този град за онзи, който е гражданин на Горния Йерусалим, онзи, който е оставил метежите на долния

и ги е възненавидял, а е възлюбил тишината на Горния и е достигнал неговото благолепие?

А названието на мъжа е Йоан[13] — име честно и прославено. О, с какво добро название се обогати блаженият отец, изпълнено с божествена благодат, както е известно от великия, наречен от незнаещите лъжа уста на моя спасител «най-голям между родените от жени».[14] [Той бе] първоносител на това сладко название, защото беше велик Предтеча, както благовести архангел Гавриил[15]. Вторият след него е най-обичаният ученик на Владиката, когото той [Христос] нарече по време на спасителевите страсти син на своята майка[16]. И не само дотук остана това име между божиите угодници, а след години покълна и Златният в слово и житие за църквата Йоан[17]; и Йоан, който единствен постигна същото име с милостиня[18]; и постникът Йоан, който беше от архиереите[19]; а и Йоан от Дамаск — светло възсияла звезда на църковната твърд[20]. И са били пустинножители, небесни човеци или земни ангели,[21] с въздържание и търпение, чистота и пение, и молитва; и те всички бяха знайни от единия бог, десетица[22], прославяща между нас това славно име, число съвършено; и много време ще трябва да се употреби, за да се разкаже за тях подред. А с тях и от тях и със същия дух е и този, по моята дума, дивен и богомъдър Йоан, различен от другите — към всички вкупом и към всеки поотделно — книга на живите, той носи написано това сладко и за всички почетно име. Но, моля, нека не бъда хулен, че стъкмих толкова слова за честта на името — защото това се извърши от любов и сладост.

Този прочее блаженият Иван и за когото ни е думата, след като чу господнята дума в Евангелието, която [Христос] рече на богатия, след като [богатият отговори], че е запазил от младини всички заповеди; и понеже [Христос] го възлюби и му каза: «Едно нещо не си доизвършил; иди, продай каквото имаш и дай на бедните, и ще имаш съкровище на небесата; и ела, ходи след мене, вземайки кръста», оня прочее, опечален от казаното, си отиде, скърбейки, както рече свещеният благовестник Марко[23]. Защо? Защото имаше, рече, много имот. Ала не е така при Йоан. Но след като извърши през младостта си всички Христови заповеди, най-тежки и най-съвършени, и то с преумножение на предписанията; и той, чул казаните по-горе евангелски слова, полагаше усилия да ги изпълни. Но някой от любителите на спорове може да каже, че този блаженият и онзи [богатият] са много далеч един от друг. Защото богатият притежаваше много богатство и имот и затова бе тежко наведнъж да пръсне и да раздаде събраното от много години, както ти чу добре. А този имаше нещо малко, което не можеше да му причини голяма печал при загубата, та прочее

можеше бързо да го раздаде. Но който умее и желае добре да разсъди върху това, ще открие, че и двамата са равни, още повече че онзи лихоимец скърбеше за имането си, а този, като нямаше никакво подобно богатство, полагаше душата си и се стараеше да се отрече от себе си. И раздава всичко, наследено от баща си на сиромасите, възприема иноческия, повярно да се каже, ангелския начин на живот, остригвайки мъртвите коси заедно с живите и действуващите, сиреч похотните, страсти, що са в нас, макар и отпреди доблестният с все сила ги отбягваше.

Понеже и той, подобно на Аврам, великия патриарх, чу глас, който го призоваваше и насочваше в [друго] място, само една година прекара в някакъв манастир, що се намираше там. И това бе много премъдро, та да не започне самоволно,[24] защото знаеше, че без наставления и напътствия и обучението в тях прелъщението умее лесно да се промъква.

След това отива в пустинята, облечен само в една риза, и то кожена; не търси храна, пожелал да се задоволи само с биле и при това — диво. А то беше такова, каквато беше пустинята. Това беше за храна на блажения, ако такова нещо подобава да бъде наречено храна. А питието му бе вода.

Достатъчна е, смятам, за благоразумните и разсъдливи слушатели и само тази повест за отеца. Една ли или две години искаше да прекара преподобният в такова свръхестествено въздържание! И много повече, и за по-много години! Нима прочее и ония треви приемаше до насищане? Съвсем не! Но и тях — с въздържание и велико търпение, така че се случваше да измине доста време и чак до втората неделя оставаше, без да е вкусил никак от тревите.

О, дело на величество и крайно въздържание! Показа и Иван, че живеещият според бога човек не може да живее само с хляба, според думата на моя Христос, но с всяко слово божие.[25] И като живееше в пустинята много години в такова наистина ангелоподобно въздържание, мъжът бе устремен да извършва това до края на своя живот. Какво прави бог и каква милост спрямо своя роб? Както в началото на сътворението, така и тогава, макар и без да рече, но с махване на ръката заповяда земята да даде плод.[26] И изникна сланутък, храна неотглеждана, за преподобния, семе несеяно. И както някога [бог даде] на Мойсеевия народ, но народ неблагодарен, манна,[27] така и на своя угодник — без труд от семе храна. Но нека словото се върне към предишното.

Дали Иван показа само такова въздържание, а другите неща презря? Като събра целия сбор от добродетели, блаженият го положи в себе си; търпейки доброволна голота, из-

мръзвайки през зимата от мраз. Погледнете, о любимци, какво е това място — даже онези, които носят тройни одежди, трудно биха ходили там през зимния период. А през жътвено време го изгаряше слънчев пек. Всенощните бдения на мъжа и борбите със съня [бяха такива], че той отстъпваше [на съня] толкова, колкото да не бъде съвсем без сън и отмалко да удовлетвори естествената си потребност. Молитви непрестанни, денем и нощем, и те — от дълбините на душата отпращани, а ни най-малко не изнемогваше от тях! Кое да изрека най-напред и кое от добрите дела на отеца да похваля? Дали изворите на сълзи, с които потопи мисления фараон с цялото му всеоръжие?[28] Дали смирената мъдрост, с която разби бесовските пълчища? Кротостта? Защото с нея нараняваше жестоко враговете. Въздаянията на преподобните ръце? Защото с тях разгонваше множеството на противниците. Сърдечната чистота? Та заради нея се сподоби с божествено зрение.

Блаженият претърпя трудно изтърпими изкушения и напасти от бесовете. Още когато беше сред света и беше млад, [дяволът] настройваше родствениците, съседите и познатите срещу него. И го нараняваха с уязвяващи думи сякаш със стрели: наричаха го непотребен, недостоен за пребиваване и живот в света. И разни други неща говореха — колкото и каквото ги наумяваше старият и изначален изобретател на злините. Ала какво? Колкото повече се пече златото на огън, толкова по-изпитано и блестящо става.

И като остави прочее света и светските неща, Иван живееше във външната пустиня. Но и там поне за малко не го остави на спокойствие лукавият: изпрати срещу него разбойници, които, като биха несъгрешилия и рани нанесоха на невиновния, изгониха го оттам.

И като си отиде, блаженият достига вътрешната пустиня и се заселва там, живеейки сам заради самия бог, нанасяйки, както се казва, сърдечна рана на змията. Намерил някаква пещера в пустинята, и то — тъмна, преподобният влиза в нея, преминава светлите подвизи на добродетелите и постига във веществено тяло невеществено житие.

И така прочее, докато блаженият живееше в пещерата и винаги за своя бог, един път, когато настъпваше денят, идва при него в пещерата братовият му син, скрил се от всички близки, но не и от бяса, за да се отдаде на чичо си за послушание и повиновение, а на господа — за служение и труд. Добро и похвално решение беше приел юношата! И Иван, като го виждаше, че напредва много добре, радваше се. Но какво не прави лукавият, та извеждайки отрока от пустинята, да го направи мирски жител и роб на мирските неща, а душата на

блажения да изпълни с неизповедима печал. Започвайки – уви, злохитростно! — делото си, дяволът прочее всичко гласеше по своя воля: надъха бащата на отрока, брата на блажения, с гневни и тежкопоносими думи срещу светеца и му показва мястото, където са и отрокът, и мъжът. И като извърши всичко това в човешки образ, бесът се приготви да отиде другаде. Та как можеше да се яви пред сподобилия се с благодатния дар на прозрението, когато даже невидим и безтелесен, какъвто е по съществото си, не можа за толкова години да успее да му стори нещо! А човекът, когато достигна до мястото, видя светеца, съзря също и отрока. Пламтящ от гняв и надъхан с ярост, той заплашваше мъжа, че ще стигне до убийство, и изричаше неподобаващи думи срещу него. А блаженият се правеше, според пророка, сякаш глух, що не чува, и, сякаш ням, не отваряше уста[29], с наведени очи, а с ума си в бога взрян; и беше оставил на вишния божествен промисъл, който всичко направлява, как да довърши делото. И човекът взе сина си и бързо си тръгна обратно. А дяволът се радваше не толкова заради погубената душа на отрока, колкото за оскърбението на блажения и истинен постник. А светецът, когато видя, че младежът отново е отведен в света и е откъснат от пустинята, веднага се отдаде на молитва към бога от дълбините на сърцето си. И внезапно настава претворяване на злото чрез смъртта на отрока и най-вече – чрез преминаването от смърт към вечен живот, макар и за някои това да се стори и странно, и тягостно! Защото юношата не се излъга в надеждата за вечни блага, към които го влечеше, а бащата се върна отново; и не както дойде — свирепо и с гняв срещу светеца, — а с безчестие и срам; и му говореше със смирение и молба. А блаженият, прославяйки бога, се отърсваше от скръб и печал. И дяволът, измамен в надеждите си, беше много посрамен и тъгуваше. Прочее достойно е да кажем с песнопевеца Давид: «Ето промяна, [извършена] от десницата на Вишния.»[30]

Блаженият прекара в тази пещера 12 години, търпейки многобройни и неописуеми напасти и ужаси, и нàлети от бесовете.

Открил обиталище странно и за птици подходящо, Иван влезе в хралупата на едно дърво. Но и там, като дойдоха множество духове на злобата, нападат го; гонеха го с жесток побой, та едва го оставят жив.

И блаженият се маха оттам и се качва на висока скала в планината, нанасяйки с това смъртна рана на виновника за смъртта на хората.[31] Би могло да се каже, че се събра цялото множество на лукавите духове, защото не можеха да понасят

великите и дивни въздържателни подвизи на този мъж. И го бият, влачат, удрят, наранява, събарят го от скалата долу, оставят го съвсем като мъртъв. А той, когато едвам се надигна, пак се изкачи на скалата и въздаваше обичайното пение на своя владика бог. И тогава се сподоби с още по-голяма чест от бога — защото сега му се донася не несеян сланутък, както по-рано, а хлябът на ангелите. Оттогава прибавя подвизи към подвизите и ревност към ревността; разпалван от най-голямо усърдие и любов, сякаш някакъв доблестен юноша твърдо през всичките шест години и четири месеца издържа търпеливо на тази скала, бесовете напълно победи и ги прогони, като ги посрами с търпение. Бог прославя своя угодник с множество от дивни чудеса.

Понеже той беше избягал във вътрешната пустиня, бог го прославяше с най-голяма слава и с благодатните действия на чудесата; дари го прочее с видима сила срещу бесовете; той се прояви като безмезден целител на болните. И толкова нашироко се разпространи славата на преподобния, че и самият оня, който царуваше тогава[32], да получи желание да види богоносния отец. И се превърна царят в пътник без леност. А Христовият угодник прие усърдието като добро и хубаво, но се отказа да се види и да беседва с него заради смирената [си] мъдрост. Обаче не отпрати царя без нищо, а като го удиви премъдро със сладки и напътствени думи, изпроводи го с мир, след като му поговори — преди да бъде запитан — за всички ония неща, що царят желаеше да чуе. Защото този мъж се бе сподобил и с благодатта на дара на прозрението, както беше казано по-горе. Както прочее по време на жътва кълвящите зърно птици — не по една, а много и накуп, така прииждат [хората] при него: едни искат да живеят заедно с него, едни — да слушат напътствено слово, други пък — само за да видят светеца и да се сподобят с благословия; а други — защото са болни или са донесли болните си близки. И никой не се връщаше празен, всеки беше получил желаното чрез Христовата благодат. И не като дар със забавяне или с високомерие, а сякаш дълг подаваше бързо и смирено необходимото на всеки, лечител необикновен и бързоотзивчив към болните. И изцеляваше всяка болест. А онези, които бяха поискали да живеят при него, ръководеше към спасение. И те, след като създадоха в пещерата храм, приеха преподобния за наставник.

Когато прозря своето представяне пред бога, а по-точно да се каже — упокоението от тежкия труд и прибирането при своя Владика, когото възлюби премного от млади години, изпълнил броя на дните си, той преминава при желания бог, заспивайки с мир добър сън. И бива погребан от ръцете на

своите ученици. Но не в недрата на земята остана скрито съкровището, а от гроба честното тяло на отеца отделяше благовоние. И повеляваше чрез съновидение да бъде разгласен. Затова той бива отнесен с почит в град Средец и го полагат в църквата на пребожествения евангелист Лука. И тук той просия славно по всички места наоколо с мощни чудодействия. И се разпространи по земята славата на отеца — дотолкова, че и самодържецът на гърците Мануил, който владееше град Средец и страдаше така от рамото [си], та Галеновото и Ипократовото изкуство не му действуваха, щом прибягна към помощта на светеца, веднага бързо да се освободи от недъга.[33]

След като изминаха немалко години и градът Средец — отечеството на светеца — богатееше от благодействието на чудесата, по времето, когато Андроник държеше гръцкия скиптър[34], угърският крал премина със своята войска река Истър и плячкосваха тривалийските области[35], които бяха под властта на гърците в Европа. И докато беше в Средец, щом узна за източника на чудесата — за мощите на блажения, казвам, — кралят ги отнася в своята страна и ги полага с почест в град Острогом. И така прочее се просветлява и онази земя от обилието на чудесата. Но епископът на града, овладян от надменност, оставаше безверен; и не само безверен, а, което е по-лошо, се държеше враждебно. Но както много пъти се е случвало, божественият съд не се забави, защото бог прославя своя угодник. И онзи, който има власт да отнема славата, наказва внезапно епископа с безмълвие и освен това с болест.

Какво прочее! Онази уста, многоречива против светеца, се сковава от немота: приел беше заради светеца същото наказание, както някога блаженият Захария заради архангел Гавриил. Но Захарий, макар и несъвършено, обаче изрече към Гавриил благоразумна причина: «По какво, рече, ще узная това? Понеже аз съм стар, а и жена ми е в напреднала възраст.» И ангелът: «Ето, ще останеш ням и без да проговориш, до деня, когато ще се сбъдне това, защото не повярва на моите думи.»[36] А този, който се опълчи срещу светеца и който запазваше божествената благодат на чудодейството само за древните [светци],[37] устата му се заключиха и прие съответствуващото , както подобава, за злоумието си наказание на немота. Като разбра този горделивец, че е сторил грях, какво направи? Изтича при ковчега на светеца и се валяше по земята, молейки му се да приеме освобождение за скования си език, каквото и получи. И така, навсякъде се разнесе тази найголяма слава, защото е обичайно при хората да бъдат привличани бързо и към по-малкото чудодейство сред изтъкнатите личности или висшите по сан и с почуда да изпълват слуха

на мнозина. Кралят, който и преди беше чувал за чудесата на светеца, се удивляваше. А като узна за епископа, изпадна в ужас и реши да възвърне светеца в отечеството му с голяма почест, което и стори със слава. И така Средец отново получи многоценното онова съкровище на преподобния, носещо по-голяма чест от всякакво злато.

Когато измина прочее малко време и делата на гърците издребняха и помръкнаха, Иван Асен пое властта над българското царство и започна да нанася силни поражения на гърците и да завзема градовете им, той дойде в Средец, та завзе и него, а като чу за светия Иван и като узна подробно за неговите големи чудеса, идва и целува мощите. И понеже прояви голяма любов към светеца, пожела да го пренесе в царствуващия град Търнов, за което получава с голяма почест подкрепата на патриарх Василий. И така той дойде от Търнов по царска заповед и взе от Средец с почит ковчега. Царят подготвяше там църква за светеца, в която го и положиха със слава. Но и там за идващите с вяра се разкри чудодейният извор на светеца и така околностите на Търнов бяха облагодетелствувани за дълги години!

Но когато стигнах дотук със словото си, необходимо стана по реда на повествованието в този разказ да влезе и нещо от чуждите [събития]. И те не са чужди, но премного наши. О плачевна повест! Моля ви, насочили слуха си към това, за което ще се говори, да послушате колко са достойни за сълзи нашите работи и за какви злини сами си станахме виновни. Слушайте прочее!

Християните — говоря за гръцкото и българското племе и отчасти за сърбите, които тогава бяха най-слаби и тям подвластни — водеха люта междуособна бран многолетно и жестоко, и насилнически. И не упреквам българския народ за началото, докато не беше просветен с вярата, а откогато [българите] бяха кръстени с единно кръщение и не се отказаха от злото; и тази тяхна жестокост и безчовечност ненавиждам и порицавам. Но няма да похваля и гръцката горделивост, превъзнесена с високоумие. Именно затова, понеже имаха едни към други злост и проливаха кръвта си като вода — което не подобава да се върши даже при друговерци, — получават прочее това, що са си пожелали. И насъбраното от много време множество гняв поради многото търпение и безмерната милозливост на бога, господаря на всичко, се въздава чрез неговите справедливи и нему само известни съдбини. «Не се ли събраха всички тези неща у мене и бяха запечатани в моите тайници, в деня на отмъщението ще въздам![38] И така, след като беше търпял тяхната многолетна зла вражда и без-

човечно отнасяне, той нарежда по такъв начин. [Бедите] произлизат от Измаила, за когото бе казано на патриарх Аврам първом, когато той запита: «Ще бъде ли, рече, този [Измаил] жив пред тебе?« И бог: «Ето, чу, ето благослових го и ще го умножа твърде много.» А втория път: «И сина на тази робиня ще преобразя във велик народ, защото е твое семе.»[39] Ангел господен пък каза на Агар при извора на пътя за Сирия, когато бягаше от лицето Сарино: «Върни се при своята господарка и се смири под десницата ѝ; ще множа и умножавам твоето семе и ще бъде неизчислимо от множеството. Ето, ти носиш в утробата си и ще родиш син, и ще го наречеш Измаил. И ще бъде неразумен човек, ръцете му ще бъдат върху всички и ръцете на всички — срещу него.»[40] И пак: «Когато се луташе из пустинята към клетвения кладенец[41] и отрочето страдаше от жажда до смърт, ангелът ѝ рече: «Какво има, Агар, не бой се! Стани и вземи отрочето, защото ще направя от него велик народ.»[42] А великият апостол и евангелист Йоан в Откровението, смятайки да каже накратко за тези неща, нарече ги «сатанинско сборище»[43], и спомена часа, в който ще дойде за целия свят тяхното нашествие, за да подложи на изпитание живущите на земята. И ако за нас, страдащите, тяхното изпитание ни се показа сякаш огромна вечност или много години, според пророка хиляда години са пред очите господни като вчерашния ден, който е отминал[44], макар тези години да ни се струват непреходни заради нашите грехове.

Те прочее завладяха южните и източните земи[45], стоейки срещу гърците с бранни победи и паднали градове, с плячкосване и заробване; и с пролятата тяхна кръв всеки ден — би могло да се каже — обилно ги насищат. Трудно бе за гърците да се съпротивляват и на онези, и на българите и да водят война на две страни, след като не можеха да надвият ни едните, ни другите. Към това ненадейно идва трета — главна и, така да се каже, последна — пагуба: венецианците заедно с другите от запад и от Италия, всички мислещи по латинското учение, тези, които преди това бяха разделили лошо църквата заради недостойната добавка към вярата[46], злостни ратници срещу православните, виновници за обща пагуба. Те се опълчиха тогава срещу православието, разбиха много лошо православните и когато завзеха като мъчители царствуващия град и се настаниха в него, погубиха — уви! — неизказаната онази църковна красота, докато го заемаха шестдесет и повече години[47]. А гърците, щом пак станаха господари на града, продължаваха да воюват и по-нататък с българите. И докато бяха заети с това, измаилтяните избраха удобно време, заеха цяла Анатолия[48] до морето и я направиха подвластна; гърците се

оказаха в ръцете им. И понеже гърците бяха постоянно нападани от българите и люто се измъчваха, извиквайки посилните [турците], насочват ги за отмъщение срещу немощните[49]. И налагат върху злата рана най-зъл пластир, и приготвят мерзък лек за смрадните рани. И така, като поискаха да лекуват лютото с горчиво, докараха нещата до крайно — свое и българско — запустение и всеобща разруха. И понеже бяха заели тази страна на морето и умееха да държат изкусно жезъла на властта, потиснаха и двете воюващи страни и не след дълго ги взеха в ръцете си. И такива неща се извършват в българската земя, та дори не може да се приеме, че е вярно това, що някога се е разказвало за нея. Пуста земя прочее, мъже, които държат на християнската и единовярна кръв, виждат своята бързо и безмилостно да се пролива; жени, лишени от рожбите си и от честта си, биват продадени в робство; младите биват отвличани и — уви! — принуждавани да отстъпят от православието. И събраните имоти се разхищават несправедливо!

А след всички тези събития изглеждаше, че сръбските земи цъфтят и след някое време прочутият онзи Стефан се издигна от кралуване към царска власт.[50] И той, като подчини много области под своята власт, любезно почете с кесарски сан един от своите велможи — името на мъжа е Хрельо.[51] Този прочее кесар Хрельо, като чу за необикновените чудеса на богоносния отец Иван и разбра как е живял, издигна му из основи храм в Рилската планина — на мястото, където доблестният Иван извърши докрай постническите си подвизи. Но мощите на светеца ги държеше град Търнов.[52]

Когато прочее самодържецът Стефан си отиде от този живот, остави на свое място сина си — онзи млад по ум Урош, като обвърза приближените си със страшни клетви да пазят сина му и да му бъдат верни. А те от желание за царството, а и като им бе в ръцете, престъпват клетвите и лишават младежа и от царството, и от живота.[53] Така връщат дълга на своя благодетел. И докато те се занимават с такива неща, турците завземат тракийските градове. И понеже другите, за които споменахме, имаха в ръце цялото сръбско многобройно воинство, вдигат го и тръгват на път, велеречиви с велехваление; и нависоко разгласяват, че ще унищожат напълно агаряните. Ала нямат за спътник силата праведна!

И щом се оказаха при река Ибър, близо до Адриановия град[54], почва битка, ако може да се нарече битка на седемдесет хиляди обучени въоръжени мъже, а противниците — само четири хиляди и петстотин, както се разказва. Постигна ги вчерашната присъда на клетвопрестъпничеството и убий-

ството и ужасила чрез онова страшно сборище родните братя — говоря за предводителите, за краля [Вълкашин] и деспота [Углеша], — предаде ги тук на жалка смърт с цялото воинство. «Как е възможно, каза, един да прогони хиляда или двама да вдигнат множество, ако бог ги не даде и господ ги не предаде?»[55] Прочее те станаха храна за агарянското оръжие, а повечето се удавиха в реката.

Оттук по божиите съдбини, които са непостижими, те прибират всичко в ръцете си. И сръбските земи започнаха да страдат по същия начин, без някой да оказва съпротива или да може да се възпротиви. Ако пък и някой оказва съпротива, до днес нищо не е постигнал, понеже тяхното [измаилтянско] царство изгрява сякаш ден — непрекъснато все по-високо. Разоряват се прочее божествените храмове и жилищата на светците се предават на запустение. И тогава заедно с останалите запустява и споменатият по-горе храм на светеца, що е в преждеспоменатата Рилска пустиня, и при това остава безлюден.

След изминаването на години, когато и Търнов е завзет, мощите на блажения Иван, които някак скромно и по силата на случая лежаха там, все повече се предаваха в дълбините на почетна забрава. Но да върнем словото си към първите неща, защото се забавихме, докато разказвахме донякъде за тези плачевни събития.

Както си вървяха нещата, стигнаха и до нас. Понеже онзи, който царува сега над нас[56], велик, и самодържавен, и превъзхождащ по слава и величие царувалите преди него, още от млади години беше поел бащиното си царство и беше украсен с много остър ум, с подвизи във воюването и с разум, той състави чудна войска и бойна организация, страшна и дивна. И тъй като обичаше да воюва и да разширява властта на царството, и искайки да надмине по слава предходниците си, не се отдаде на ядене и пиене, нито на телесен покой и леност, а по-точно казано — на униние, както повечето от царете; и макар да беше суров в други неща, наказваше съгрешилите пред бога. А когато завзе великия Константинов град[57], постепенно установи в него царския си престол. Простира властта си, разорявайки силните крепости, захваща царства и господства, сушата, както се казва, и морето.

През годините на неговото царуване, макар те да бяха тежки и мъчителни в друго отношение, за иноците имаше всякаква свобода и се наслаждаваха на отрада, и никой не смееше да им налага нищо; въпреки че някои от тях бяха — горко ми! — смутили лошо църквата и я предадоха на запустение. Тогава някои трима мъже, родни братя, украсени със

свещенически сан, родом българи от велбъждките предели, цъфтящи с най-добро душевно благородие, живеещи в селището си добродетелен живот, потрудиха се да постигнат повече; и възприемат ангелския образ[58]. Един по един те отиват в Рилската планина и обновяват запустелия храм на светеца, добро и богоугодно дело, на което мнозина поревнаха, поискаха да живеят с тях и правят общежитие. Като видя тяхната добродетел този, който всичко вижда и го знае преди съществуването [му], прие този труд, защото е достоен за приемане; възлюби общото им житие, защото беше заради неговата любов, благоизволи да ги надари богато и да ги възведе в най-голямо усърдие към добри дела. И показва пастира на овцете и на чедата — отеца, казвам — тялото на блажения и достохвален Иван. И щом чуха прочее мъжете за него и вникнаха в истинния смисъл, възприели чудото със сладост, не се забавиха да се заловят с това дело — с колко усърдие, с каква любов, с какво желание! Само от едно се бояха — да не би да не го получат. Но нали любовта е свикнала да побеждава страха, призоваваха светеца да се моли за тях и да им помага. И подхващат работата по следния начин.

Отиват, та разясняват работата на Мария, благочестивата царица, и я молят да им подаде ръка за помощ. Говоря за Мария[59], която превъзхождаше с душевните [добродетели] телесното благородие, защото, бидейки дъщеря на най-христолюбивия сръбски деспот Георги, случи се да бъде и жена на бащата на царствуващия. Тъй като царят прочее я имаше наместо майка — за застъпничество и за помощ на мнозина и най-вече на светата Атонска гора, понеже бог беше благоизволил така, — той във всичко ѝ оказваше голяма чест и смирение, както към никого другиго в царството си.

Когато тя изслуша молбата на иноците, зарадвана за делото, както беше пристойно, даде надежда за изпълнение на тяхното желание. И щом отиде при владетеля, разказа му за светеца и взе от него писмена заповед за съдията в град Търнов, която повеляваше да се даде без каквото и да било прекословие тялото на блажения. Това и стана, защото бог им помагаше. Получили желаното според повелята на посланието, те с радост тръгнаха на път, понесли този велик постник. И щом научи за това игуменът на манастира, посреща заедно с всички почетно иноците със запалени свещи и с благовоние на тамян, изпълващо въздуха. Така и подобаваше да посрещнат светлото многотърпеливо тяло на своя отец, чийто дух се осиява от божествената светлина. И затова, радвайки се, както някога богоотецът пред ковчега на Завета[60], внесоха го, та го положиха в неговата си църква с песни и много псал-

мопение; направиха, както подобава, бдение всенощно в чест на онзи, който никак не даде на очите си да се наситят със сън, докато, очистил сърцето си, не го направи жилище на божия дух. Такова беше завръщането на богоносния отец от Търнов в неговата пустиня. И тогава, докато пътуваше положен в ковчега, блаженият извършваше достохвални чудеса, що ни най-малко не отстъпваха на първите, тъй като знаеше да излее толкова и такива дарове, колкото е била мярата на усърдието на идващите при него. Някои пък молят, а не получават, понеже чувахме, че лошо молят. А който моли усърдно, с вяра и любов, за потребни неща, винаги ще получи според истинната дума на моя Христос.[61]

Но вие, о боголюбиво събрание, царско освещение, народ, наречен свят[62], люде, обогатени чрез Христовото звание, празнуващи заедно днешния празник на богоносния отец, всички вие, които усърдно се събрахте, моля ви, нека не бъда хулен от вас, че приготвих тази благочестива и любоистинна трапеза от моите бедни думи. Защото прочее и най-сладките и желани ястия, ако попаднат в ръце неумели за тези неща и бъдат приготвени неподходящо, не само че няма да имат сладост, но биват негодни и съвсем лишени от вкус. А вие, които сте възприели с любов и сте се наситили с дивното житие и с множеството чудеса на своя отец и на мощите, по-скъпи от злато и драгоценни камъни, с пренасянията и възвръщанията, прославете единогласно Христа, бога наш, прославящ обичащите го, а като облажавате преподобния и се стичате към него с вяра и любов, почерпете сякаш от вечно течащ извор чудодейни дарове.

Преди всичко, щом държите правата вяра в отца и сина и Светия дух, едно божество и царство, в която сме се и кръстили, нека и добри дела да следват вярата, защото апостолът нарече мъртва вярата без дела, както и делата без вяра.[63] Така че заради добрите дела и боголюбен живот да имате застъпник в молитвите и помощник блажения отец Иван и всички светци. Тук, в този малък и скоропреходен живот, живейте безпечално и богоугодно, празнувайки във веселие празниците на светците. Но не в ядене и пиянство и кавги, като робувате на чревото и на подчревните [страсти], защото това е езическо и чуждо на бога и на светиите. А празнувайте в молитви и пения и в чистота, както е приятно богу и на светците.

О, елате ми вие, ревнители на по-добрия живот и на небесно жителство, преобретатели на евангелското житие, съратници на светите апостоли, съставили лика на преподобните, заобиколили ковчега с мощите, целувайки с любов добре подвизалото се и прославено тяло на отеца, увенчайте с

похвални венци от слова според силите на всеки от вас светата негова глава, главата, върху която почиват чудесните дарове на божия дух, главата, която със смирена мъдрост смири вражите глави и със съкрушение и търпение — сърцата, която е възвеселила ангелските събори с равно на ангелското въздържание и молитва, и непрестанно пение. Не се страхувайте от бедност, защото имате у себе си божествено богатство. Борете се заедно по мъжки срещу страстите и враговете и се веселете, кога ги побеждавате, но се не въздигайте прекомерно. Възревнувайте на отеца — нали затова дойде при вас, изоставил Търнов! — всеки според силите си: един със смирение, друг с кротост, друг с потоци от сълзи, друг с непрестанна молитва; и някой с всенощно бдение, и друг с опазване на ума и сърцето, а друг с похвално въздържание; този с простота и незлобие, а този пък с трезвеност и размишление; всички — с безкористие и безпристрастие, всички — с чистота и целомъдрие, и любов, с мъжество, и правда, и боязън пред бога, насочващи добре трите части[64] на душата и затварящи дверите на сетивата срещу чуждото проникване; нито пък чрез празнословието да давате на дявола повод за радост, като шествувате винаги напред по стълбата на добродетелите, укрепили себе си срещу лукавия с молитвите и застъпничеството на богоносния отец, защото никой, който живее според бога, не може да избегне от борбата с отстъпника. Но вие не се страхувайте, понеже преподобният отец е с вас! Изоставил Търнов, той пожела да живее с вас, неговите чеда. И победили противника с негова помощ и подкрепа чрез Христовата благодат, ще го повалите, изминали, доколкото е възможно без грехове, тукашното поприще на живота за радост на бога и на светите негови ангели. Там при себе си ще ви приеме той като любочеден отец в своите небесни селения, във вечната радост, в царството безконечно.

Ела, прочее, та и аз да принеса нещо от своята бедност според силите си за този, великия! Защото моят Христос не отхвърли двете медни вдовишки парици, макар че богатите бяха донесли много повече.[65] Моля прочее вас, които слушате, да получа прошка за неопитността и недодялаността. Вярвам, че [бог] знае сърдечните [тайни], които ме одързостяват към делото, и вниква в тях!

Божие създание беше Иван — така, както и родоначалникът Адам, — макар и не от божиите ръце [сътворен], и приел заповедите, спази ги.[66] И не на рая, а на божието царство стана жител. Ной — в ковчега, а този — в планината и чрез нея се спаси от греховете на мирския потоп. Подобно на Аврам чу глас, който го зовеше, и като го послуша, последва го,

ЧИТАЛИЯ

оставил отечеството и дома на своя баща.[67] И наследи божието обетование. Яков се бори с ангела, но и висока стълба видя.[68] А този води борба с лукавите бесове, които посрами с победата си; и се възкачи на стълбата на добродетелите.

Йов, многострадалният, бе подложен на изпитание и победи, а не по-малко — и блаженият Иван. Както Йосиф над египтяните, така и той се възцари над греховните страсти. Мойсей беше събеседник на бога в планината и там прие каменните скрижали, този пък през всичките дни от живота си беседваше с бога — на планината, чрез молитва, носейки написан върху скрижалите на сърцето си божия закон. Както Исус[69] въведе последвалите го в обетованата земя, така и този в рая ги въведе.

Знаем, че е кротък богоотецът Давид. А какво по-кротко от Иван?

Илия Тезвитянин бе хранен от гарван[70], а другият приемаше хляб от ангел. Йеремия беше осветен от бога, преди да се роди[71], а този от най-млада възраст на бога се обрече.

Подобно на великия Йоан Предтеча живя блаженият в пустинята. Както казва Павел, той сметна всичко за смет, за да придобие Христа.[72] Преподобният живя на земята евангелски, поставил ръка на ралото, обратно се не върна; вървейки по тесния път, достигна широтата на блаженството. Защото, взел своя кръст на рамо, последва Христос, смятайки игото благо и бремето — леко[73] заради любовта и надеждата!

Не пресмяташе трудовете, що му налагаше сегашното време, заради славата на онова, което щеше да се открие в него. Подвизаваше се с добри подвизи;[74] завършвайки доблестно времето на постничеството, той запази вярата с непогрешила надежда и истинска любов и с това прие венец от ръката господня!

Влезе в радостта на своя господ като благ и верен раб![75]

Достигна желаното блаженство, върха на доброто и стана жител на небесното царство с Христа бога и с всички светци.

И сега, всеблажени, като стоиш пред Троицата с ангелските чинове и съборите на светците, моли се за мира, та да се въздигне рогът на православието; църквата, майка на верните, със застъпничеството си упъти и възпри нейното падение, за да имаме пасище на ливадите на благочестието! Направи благосъгласни архиерейските несъгласия! Прекрати злите жестоки клевети! Избави христоименитите от внезапна и мъчителна смърт; и бъди щедър към прибягналите до тебе, и ги направлявай към спасение.

Това ти е от нас, Иване, сладко проявление и име, като угодник на Словото[76] от слова [изплетена] заедно с житието

малка похвала. Ако е близо до вярното, ти си го дарувал и благодатта на подтикналите ме към това, защото нищо не представих освен истината. Ако ли пък съм пропуснал нещо от необходимото поради неразумие и недоученост, люшкан от житейските неща и потискан от греховете, моля да бъдеш милостив към мене и като приемеш прочее премалкия труд на това приношение, възнагради го с големи неща, както някога Илия брашното и дървената гаванка с масло на сарептянката[77], както Елисей — гостоприемството в къщата на сонамитянката[78] или както сладкият владика Исус — водата от кладенеца на самарянката[79]. А разбойникът при кръста на моя бог с вяра и с единствена дума наследи рая.[80] Знам, о отче, знаеш мисълта за желаното и силата на думите, това, което с молитвите си те моля да изпълниш! И като преминем отвъд, да не отпаднем от [праведната] част[81] — макар и да е голямо това, за което молим в името на Христа, Исуса наш. На него, с безначалния отец и с пресветия дух слава и власт, чест и поклонение во веки веков. Амин!

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Жития на Прохор Пшински

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

В СЪЩИЯ ДЕН [19 ОКТОМВРИ]. ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ ОТЕЦ ПРОХОР

Той беше от Варнейската митрополия[1]. И той, като остави областта на своята митрополия и излезе, засели се в планината Козяк. И много пакости прие от бесовете. И така, благодарейки на бога, предаде своя дух на бога.

Като чуха благоверните християни за неговото успение, дойдоха, та взеха мощите му. И съградиха на негово име църква[2] на реката, наречена Пшина. И положиха в нея мощите на светеца, които дават изцеление и до ден днешен.

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

1827, МЕСЕЦ СЕПТЕМВРИ, ДЕН 14, ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ И БОГОНОСЕН НАШ ОТЕЦ ПУСТИНОЖИТЕЛЯ ПРОХОР

Той бе от овчеполските села, родом българин[1], отхранен от благочестиви родители — баща му се казваше Йоан, а майка му — Анна. Те нямаха чедо и се молеха непрекъснато на бога, та да им даде господ едно чедо — мъжко или женско. И бяха родителите му благородни, и се бояха от бога, и даваха милостиня, и раздаваха своите имоти на бедните. И бог видя тяхното желание, изпълни го и им дари бог мъжко чедо. Те се възрадваха с голяма радост, кръстиха го и го нарекоха с името, що му бе дарено от бога — Прохор.

Наистина този Прохор бе светилник на света, наистина постник, наистина пророк с пророческа дарба, наистина мъче-

ник, лежащ върху камък. Кой език ще разкаже неговия труд на земен човек и ангел небесен? В планината той търпеше мъката на зима и студ, а през лятото — горещината и слънчевия пек. И бог обдари родителите му с този свят отрок. И той просия с добродетел като звезда, сияеща от Изток до Запад; и бе наистина сякаш втори Самуил[2], този свят отец Прохор Пшински, по благодат пустинножител.

Когато порасна, родителите започнаха да му говорят за бракосъчетание. И го притесняваха майка му и баща му: «Сине мой, да потърсим девойка за тебе, та да има наследник на нашия имот!» Тогава светецът се смути що да стори. Отиде тогава в божията църква да се помоли и се молеше светецът на бога — бог да го насочи по пътя на спасението. И когато било време да се чете светото евангелие, дето Христос говори: «Който обича баща или майка повече от мене, не е достоен за мене. Който обича жена или деца — не е достоен за мене. Който иска да вземе своя кръст и да ме последва, ще получи стократно и ще наследи вечния живот»[3] — и веднага светецът се молеше на бога и заплака с цялата си душа, та бог да го насочи по пътя на спасението. Излезе от църквата, па се запъти да бяга в планината. Както еленът бяга към водни извори[4], така и свети Прохор — в пустинята. Стигнал той горе до малка теснина и там намерил малка пещера и малък извор[5]. И тук светецът се засели сякаш в царския палат. Храната му беше злак и тревни корени, а и тях ядеше един път в седмицата. А кой може да опише неговите мъки и сълзи, и подвизи, и лежане ничком, лежане и през зимата в студа, и през лятото в горещината. И остана на това място 32 години, невидял човек, но беше със зверовете.[6]

И по божия промисъл, когато светецът седеше пред своята пещера, дойде при светеца морна задъхана сърна. А той, гладейки животното с ръка, му казваше: «Чедо, защо си морна?» А Диоген[7] беше ловец и гонеше това животно. Той приближи до теснината и видя старец и животното, лежащо при нозете му. Уплаши се Диоген и хукна да бяга, и се посвени от стареца. А старецът го повика по име: «Диогене, не бягай, но се върни! И аз съм човек!» Тогава Диоген бе обзет от страх, щом чу, че старецът знае името му. Тогава със страх дойде при нозете му. И поиска Диоген благословия от светеца. И светецът го благослови и му каза: «Диогене, речено е да идеш в Цариград и да бъдеш цар. Но когато се възкачиш на престола, помени и мене, стареца, заради дара, който ти се предрече.»

Диоген си тръгна от светеца вътрешно удивен. И забрави стареца, който му бе говорил. А животното стана, та премина

през потока. Старецът го видя. И напусна светецът теснината, и отиде във вътрешната пустиня. Докато се скиташе, намери тясна пещера. Тук светецът се всели и предсказа, и благослови, и рече: «Бог да благослови това място; тук селения ще се населят!»

Кой ще опише неговите трудове и мъки, и бесовските страхотии, които изтърпя на това място? Един ден светецът се молеше на бога в своята пещера. И ето — дяволи нападнаха пещерата и го заплашваха. Когато им направи кръстно знамение, станаха невидими.

Не след дълго дяволът пак се преобрази на звяр на име лъв и влезе при него. А старецът се смути. И веднага в пещерата пред светеца застана ангел и дяволът стана невидим. Светецът видя ангела и благодари на бога, изпратил своя ангел на помощ на светеца.

И още. Светецът се яви на Диоген и му рече: «Да отидеш в Цариград и ще бъдеш цар. И не забравяй и за мене.» И тозчас Диоген отиде в Цариград. Когато отиде в Цариград, видя там множество народ, събран, за да избере цар. Диоген се скри на едно място при решетка.[8] И застана патриархът на високо място. И свети Прохор разкри насън на патриарха за Диоген — че той ще бъде цар. И патриархът го потърси, и не го намери. Хвърлиха жребий и жребият падна върху Диоген. А хората рекоха: «Не искаме той да бъде цар.» И втори, и трети път хвърлиха — и падна върху Диоген. И биде така. И го поставиха на царския престол. А като стана цар, съблече дрехите си и ги сложи във вътрешната стая. И забрави Диоген светеца.

Светецът беше на това място 30 години. И чрез светия дух прозря светецът своята кончина. И видя свети ангели, дошли в пещерата. И се помоли много за света и за православните царе, и се помина на четиринадесетия ден от месец октомври.[9] И тялото му лежеше непокътнато на земята.

А светецът се яви на Диоген и рече на царя: «Забравил си своите одежди и мене!» И веднага Диоген си спомни пророчеството, изречено от светия отец. Седна на колесницата си с патриарха и с множество приближени, за да търси светия старец на мястото, където го видя, когато гонеше животното. И не го намери на онова място. И се почуди царят къде да търси светия старец. И съгради прекрасен храм на негово име.[10] Когато искаше да се върне в Цариград, светецът му се яви през нощта: «Царю Диогене, потърси ме във вътрешната пустиня и ще ме намериш.» И отиде царят със своите слуги да търси светеца. И стигна на мястото, дето смяташе да го намери. И по божия промисъл постави там стражи. А един ста-

рец видял бял орел, долетял в пещерата. И оня старец, що видя орела, съгради там църква. И отиде царят на това място в пещерата, и намери в пещерата нетленните мощи на светеца. Царят и патриархът паднаха на колене пред мощите на светеца и му се поклониха. И взеха царят и патриархът мощите на светеца на рамене и ги пренесоха на река Пшина. И тук царят направи ковчег и го украси със злато. И намисли царят да го внесе в своя манастир, създаден от него на името на светеца. А ковчегът с мощите остана неподвижен. И пак се яви той насън на царя: «Да не ме пренасяш оттук!» На сутринта царят стана и създаде тук прекрасна обител на името на свети Прохор, освети я и положи царят мощите с ковчега. Положи го от дясната страна на олтара, където е и малката църква.[11] И веднага изтече миро от светеца и се изпълниха всички църковни съсъди. То дава изцеление: на слепите — зрение, на сакатите — прохождане, на недъгавите — здраве.

Тогава царят се възрадва с неизказана радост. И веднага цар Диоген постави игумен, икономи, йеромонаси и монаси. Даде им и метоси[12] за добро препитание. И отиде в Цариград с благодарност, че се е сподобил с такъв дар. Така и ние да се сподобим с изцеление на душата, спасение и душевно здраве. Амин.

О, дивно чудо! И до днес изтича миро от гробницата на светеца и дава изцеление на всички, идващи с вяра на поклонение при неговата света гробница. Слава на нашия бог во веки. Амин!

КЪСЕН ЖИТИЕН РАЗКАЗ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

Диоген излезе на лов. И тръгнаха след един елен и дойдоха при светия. Свети Прохор заведе Диоген при иконата на свети Георги. Свети Прохор[1] научи Диоген, че ще бъде цар в Цариград. Той отиде. И поставиха Диоген за цар в Цариград и патриархът го благослови. Цар Диоген излезе от Цариград. Цар Диоген дойде в Жеглиговската област, където светецът живя 30 години, за да създаде манастир на светия победоносец Георги, както му благовести свети Прохор. Цар Диоген изпрати хора да търсят светеца. И намериха светия преподобен отец Прохор [умрял в пещерата]. В тази пещера той беше

30 години. Диоген дойде в пещерата, поклони се на намирането на мощите на светеца, за да го почете с голямо усърдие.

И пак го качи царят на муле и си науми да го пренесе в своя свети Цариград. Той не искаше да отиде там. Когато царят легна през нощта, светецът му се яви насън: «Да не ме носиш в Цариград!»

Но царят върна неговия ковчег на река Пшина и съгради малка църква «Свети Лука», а друга — голяма и с кула на името на светия отец Прохор. И отиде пред Цариград и цариградските властители му се поклониха усърдно. Диоген дойде в своя град с голяма почест. Амин!

Жития
на Гавриил Лесновски

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

В СЪЩИЯ ДЕН Е ПАМЕТТА НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ПУСТИННОЖИТЕЛЯ ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ.

Този преподобен наш отец Гавриил беше син на благороде ни и богати родители. И беше даден на книжно учение, и бподкрепян с божие изволение. Когато стигна зрелост, го сгодиха за невеста от добър род. Понеже той не искаше, по божие изволение, съпругата му умря, без той да се докосне до нея. И отиде в манастир и стана монах. И взе голямо богатство и се махна [оттам]. По предвещание на великия архистратиг Михаил възлезе в Лесновската планина. И съгради храм на името на светия архистратиг. И назначи игумен, и събра монаси. И тук остави целия си имот. И се оттегли в планината в мълчание, прекарвайки в бдение и молитва ден и нощ без сън. И приел много мъки от бесовете, преживя 30 години. И дойде в манастира и почина. А тялото му остана в земята други 30 години. И се откри на един русин в Средецкия град. И той, като дойде, го извади и направи ковчег, и положи там мощите му. И направи много чудеса: слепи прогледнаха, сакати оздравяха, засегнатите от нечисти духове всички получиха изцеление чрез докосване до светите мощи.

И след дълго време мощите му бяха пренесени в българския град Търнов и бяха положени на Трапезица в «Светите апостоли», където лежат и до днес, като излъчват целебна сила и до ден днешен.

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

ЖИТИЕ НА ПРЕПОДОБНИЯ ОТЕЦ ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

Този преподобен Гавриил беше от областта Осечко поле[1] от твърде богати и благочестиви родители. Баща му беше приближен до царските съветници. Понеже нямаше чедо, той така проливаше ден и нощ сълзи и, коленичил, отправяше молитви към бога. И приличаше на Ефимиан[2], който угаждаше на бога с кротко сърце. Бог по достойнство дарува много на тези, които се молят. И роди чедо. Настъпи неизречена радост. И кръстиха отрока. Отрочето крепнеше чрез Светия дух. Когато стана на години за книжно учение, родителите му го дадоха да се учи на книги. Не след дълго той изучи всички писания и не на един език, но на много, а евангелската книга нито за час не изпускаше от ръцете си. Когато достигна до брачна възраст, родителите му го сгодиха за девойка от добър и царски род. А светецът никак не беше съгласен и простираше ръце нагоре, та да би съхранил своето девство.

О, колко молитва и сила, и победа над всякакви различни страсти!

Архангел Михаил беше изпратен, та взе душата на съпругата му. А светецът измоли от родителите си да го пуснат. Той беше като твърд диамант, подобен на Алексей човека божи. И родителите го пуснаха с мир. Преподобният, като тръгна, пое по пътя. Намери някой си дякон на име Тома. Те се поздравиха с братски поздрав, седнаха на пътя, започнаха дълга беседа и заспаха за малко. Ангел господен се яви насън и каза на светеца: «Стани и иди в Осиче поле на мястото, което аз ще ти покажа, и там направи храм, посветен на Рождеството на пресветата Богородица.» И светецът стана от сън и побърза, та разказа на родителите си. Родителите му дадоха много имот за всякакви нужди. И издигна на казаното място храм с всякаква украса.

И още — отиде преподобният в Лесновския манастир и се поклони.[3] Игуменът го прие и го попита: «По каква причина си дошъл, чедо?» А той извести и разказа подробно всичко на игумена. И игуменът го прие и много дни го изкушаваше с различни изкушения. Той забеляза неговото смирение и търпение и че се стараеше с добър подвиг за молитвата, и го подстрига в ангелски образ.

След като измина малко време, преподобният коленичи с молба, а игуменът му даде благословия [да се засели] в един скит близо срещу манастира в дола срещу Злетово.[4] И игуме-

нът му го пусна с мир, а преподобният премина дола и остана там много дни в мълчание, без никак да заспива, но проливаше сълзи ден и нощ и отправяше усърдно молитва към бога; като Авел принасяше жертва на бога. А миряните, дошли при светеца, получаваха изцеление от различни недъзи и спасение от много бесове и от друго. И мнозина после идваха при него за изцеление.

А преподобният поради хорската слава остави този скит и се пресели в областта Луково[5], в някакъв малък гъсталак. Там той прекара малко време. Никой не знаеше за този гъсталак. Случи се, че един ден някой си овчар, пасейки козите, видя преподобния, който се молеше. Овчарят дотича, коленичи пред светеца и поиска благословение. И светецът му рече: «Бъди благословен!» Ставайки, овчарят каза: «Свети отче, заради греха ми всички кози измряха от някаква болест огненица. Молим те, бога ради, стори молитва над тях.» И светецът му рече: «Не се бой, чедо, обърна ще бог твоята печал на радост.» Имаше там камък издълбан и пълен с вода; от дъждовния валеж напълнен до 10 мери вода. Светецът пристъпи близо до камъка, прегъна колена, издигна очи и ръце към небето, помоли се на бога, прекръсти водата с кръстен знак, наля вода от камъка, даде на овчаря и му рече: «Вземи, чедо, та напръскай козите.» И овчарят, като взе водата, напръска козите и се сподоби с много здрави кози. И овчарят благодари на светеца.

А преподобният остави този гъсталак и премина в далечна и непроходима планина при един връх Облов, който на гръцки се нарича Стронгило.[6] Там той живя много време и години. Прекарваше без сън в пост и мълчание, претърпяваше големи скърби и мъки от завистта на бесовете, но ги прогонваше с молитва. И съпротивлявайки се, както ценен и твърд диамант, поживя там дълго — 30 години — и оттам се пресели във вечния живот. Никой от братята не знаеше за онази малка пещера, където почиваха мощите на светеца. Те бяха обзети от голям ужас и размисъл и като не го намериха, помислиха, че се е преселил в някоя далечна област.

Не след много дни преподобният се яви в град Средец на един монах на име Йосиф, русин по род. Той бе смирен и се въздържаше от всякакви мирски неща, ободряван с пост и молитва, угоден на бога. Той си мислеше дали това видение не е някаква измама. На другата нощ преподобният пак се яви и каза на Йосиф: «Послушай, иди при Облов връх и там ще намериш мощи, които да се пренесат в Лесновския манастир.» Монахът бе много уплашен и пак скри видяното през тази нощ. Пак се яви светецът и рече: «Защото от бога [ми]

е заповядано, ти казах!» Веднага, щом стана, монахът се завтече, та обади на митрополита за своето видение. Митрополитът разпита гражданите и околните села: «Има ли в нашата епархия Облов връх?» И те рекоха: «Нямаме такова място в нашата епархия.» Митрополитът писа на другите епископи къде и в коя област и държава има място, наричано Облов връх. Посланието стигна до епископа на Злетово.[7] Епископът видя посланието и запита за мястото. И му показаха мястото. Епископът писа: «В нашата епархия има Облов връх.» Беше известено на митрополита, а митрополитът взе Йосиф и други свещеници, презвитери и князе. И като дойдоха до Лесновския манастир, направиха бдение.

На другия ден митрополитът взе епископа, Йосиф, манастирския игумен и други свещеници и отидоха в Обловската планина. Тази нощ светият отец пак се яви на Йосиф и му рече: «Близо до тебе съм, от лявата страна.» И веднага Йосиф се събуди от сън и започна да се моли. Когато настъпи денят, Йосиф отиде на казаното място и намери мощите на светеца. И се поклони на мощите заедно с митрополита, с епископа и игумена, другите свещеници, монаси и князе.

О, велика слава и радост! Разнасяше се благоухание, сякаш роза, лилия благовонна! А когато мощите бяха пренесени в Лесновския манастир, мнозина бяха излекувани от различни недъзи.

Дълго време мощите на светеца почиваха у тази обител и даваха на идващите с вяра прокажени незабавна помощ и изцеление от нечистите духове.

В град Кратово имаше един арменец, много богат. Той нямаше други деца, а само едно момиче и дясната й ръка беше изсъхнала. Като дойде в манастира, тя се поклони на светите мощи. И тозчас светецът изцели ръката на момичето. Така той изцели от нечисти духове и детето на друг болярин.

След известно време, когато в тази държава и област владееше Михаил Велики, княз български[8], той добре управляваше владението и своята държава. Врагът поради завист подбуди някой си, родом елин, много богат, мъж силен, на име Мавраган[9]. Той се опълчи срещу Михаил и повдигна бран срещу му, и завладя и държавата му. Но Михаил, укрепил се отново, събра воинство, опълчи се срещу поганеца и между двамата стана баталия.[10] Мавраган победи Михаил и той побягна в областта Ратковица[11]. Там с войниците си намери извор и почина малко там, па заплака горчиво и се помоли на бога, и рече: «Заради моите грехове поганецът ни победи.» Пак издигна ръце нагоре, благодари: «Помогни ми, преподобни отче Гавриле, много съгреших срещу ти, не като родителите

ми, които добре ти служеха. А аз те оставих и видях нуждата пред очите си!» Помоли се и заспа. Светецът му се яви насън и му каза: «Стани, Михаиле, и тази нощ иди в Злетово. Па вземи двама войници с копие, иди в Ратаица, та убий Мавраган. Не се бой, аз съм с тебе!» Станал от сън, Михаил веднага нареди на войниците и отиде в Злетово. И бе шестият час на нощта. Той взе двама войници със себе си. И нищо не носеха освен по едно копие. Отидоха в палатите Мавроганови. О, чудо, толкова войска и стражи, а с божия защита никой никак не ги видя. Както при удавянето на фараона очи имат, а не виждат! И бутнаха вратите, където спеше, и се отвориха вратите, и Михаил с двамата войници влязоха, където спеше Мавраган. И Михаил вдигна копието, пък се уплаши. И внезапно отзад застана преподобният, хвана ръката на княза и прободе Мавраган. Войниците направиха същото. И тутакси излязоха и когато настъпи денят, върнаха се при своите си. Михаил взе войската си, нападна палатите му, изгори ги с огън, разпръсна поганските войници и ги унищожи, както избраната пшеница се чисти от тръни. И бе голямо затишие.

После княз Михаил често идваше при светеца, прекланяше се и даваше много имот. И умря в господа.

После взе властта Йон Оливерх[12], много красив на лице, и не само на лице, но и по душа, голям майстор в писмото, и не на един език, но на много. В двореца на сръбския цар Стефан Силни[13] той беше пръв съветник и писмовник. Той имаше голямо усърдие и любов към преподобния отец Гавриил. Манастирската църква беше малка. Йон с молитвите на архистратига на небесните сили и на преподобния отец издигна църква, голяма на ширина и на височина, чрез молитвите на светеца я подреди с всякаква украса. И беше, струеща изцеление, сякаш река.

И беше затишие за дълги години.

Поради дяволска завист някой си турски цар, Амурат от Шам[14], вдигна бран срещу сърбите с триста хиляди войници. Като разбра това, българският патриарх в град Търново побоя се от пожар [в манастира], дойде, взе мощите на преподобния, пренесе ги и ги положи в Трапезица, в църквата «Свети апостоли», където лежат и до ден днешен и струят изцеление.[15] Нему слава вовеки веков, амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ЙОАКИМ ОСОГОВСКИ (ЙОАКИМ САРАНДАПОРСКИ)

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШИЯ ПРЕПОДОБЕН ОТЕЦ ЙОАКИМ САРАНДАПОРСКИ

Понеже нашият господ Исус Христос царува и владее небето, земята и морето и всяко друго творение и е над всичко цар на царете и господар на господарите, единствено той — безсмъртен, чиято сила е непостижима и властта неизменна, поради милостта си, в своето безмерно милосърдие, той благоволи да се въплъти от светата дева Богородица и да дойде на земята, защото искаше да освободи човешкия род от лютото мъчение на дявола; и да просвети чрез божественото си сияние пленените от тъмата на незнанието, сиреч от дяволската лъст; и да настави чрез покаяние всички към разум, както сам велегласно възвестява някъде в светото евангелие, казвайки: «Аз съм светлина на света и ходещият след мен не ще ходи в тъмнина, а ще има вечен живот.»[1] Господ, който наистина живя с плътта на човеците и по всичко на нас, човеците, се уподоби освен по греха и доброволно пострада заради човешкото спасение, разпънат бе и бе напоен със злъчка и оцет и умря, и на третия ден възкръсна, и след възкресението се яви на своите ученици — апостолите, благослови ги с мир, и след това се възнесе на небесата, седна отдясно на отца[2] и както възклицава пророк Давид: «Възлезе бог сред възкликновения, господ — сред тръбен глас.»[3] И още: след възнесението чрез видение от огнени езици изпрати на своите свети ученици и апостоли светия си дух, като изостри ума им с духовни дарби и духовни благодетелства и ги изпрати в света. «Научете — каза им — всички народи и кръстете в името на отца и сина и Светия дух и в единосъщата неразделна Троица, и в единното божество и господство.»[4] И тъй като те се стараеха заради бога, изпълниха цялата вселена със знамения и чудеса на божествената проповед, извлякоха от тъмнината на неведението човеците, насочиха ги към светлината на благоразумието и след причастието ги направиха синове на бога и наследници на небесното царство.

Но врагът, който от началото и завинаги завидя на спасението на човека, на проповядването на името Христово, разпространявано и разнасяно по вселената от неговите свещени ученици, не можа кротко да изтърпи и изтерзан от завист, повдигна веднага гонение срещу християните. Така той във

всичко угаждаше на беззаконните мъчители и заради нечестието искаше да разколебава вярата на благочестието, вярата на ония, които изповядваха единосъщата троица, и безпощадно и без милост да ги предава на различни мъки. Но истинските Христови раби, последователи на неговите страдания, разпалени от Христовата любов, пожелаха усърдно да умрат за Христа, за да изобличат жестокостта на мъчителите. Като проповядваха правата вяра на света, те говореха един на друг: «Дойде денят на спасението! Елате, братя, да се потрудим за Христа, който заради нас проля кръвите си! И, ако умрем за Христа, пак в Христа ще живеем,[5] както рече апостолът; истинските войни се проявяват в битките за царя. И така се множеше множеството на мъчениците, както някога рече бог на Аврам за израилтяните: семето им ще бъде като звездите небесни и като пясъка на морския бряг.»[6]

Тези, които избраха такава съдба, заради мъките и чрез страдание получиха нетленен венец. Други пък чрез любовта запазиха закона на любовта, бяха милосърдни към бедните и незлобливи към всекиго. А други чрез пост и молитва изнуряваха плътта си, напускаха света, за да иночествуват, отиваха в планините и в пустоша, живееха в молитви и се молеха в сълзи.

Нови подражатели на тези неща и на такова житие ревнители станаха чудните и истинни новопросвещени наши отци и пустинножители, небесни човеци и земни ангели, Христови приятели Иван и Прохор, заедно с Гавриил, а с тях и преподобният наш отец Йоаким — честна четворица, богоизбрано съдружие, трудолюбиви труженици на Христа, излезли с рало да прокарат браздата на вярата и да засеят духовно семе, та пожънали стократен клас,[7] да поднесат на Христа добродетелни плодове.

Светият преподобен наш отец Иван, както рече пророк Давид, прелиташе по планините като птица[8]; и както високите планини са за елените, така и този блажен като елен успя да се изкачи на една висока планина, която обикновено хората наричат Книшава. Там се настани и се приближи към единствения владетел и бог, с бога насаме стоеше и събеседваше, с пост и молитви, с лежане на земята и с всенощно бдение се изтезаваше безмерно, изкушаван много от бесовете, търпейки големи страдания и напасти. Заради това получи велик дар от вседържателя и бога, та при него да идва Йоан Богослов и да му разкрива божието слово.[9]

Светият преподобен отец наш Прохор с нищо не отстъпи на Ивановите подвизи. Като искаше във всичко да му бъде подражател и да получи желаните от него неща, молеше се на господа, казвайки: «Насочи ме, господи, по правия си път, та

да вляза в божия олтар и при бога, който ме възвеселява.»[10] И други Давидови песни възгласяваше и пееше, вървейки по своя път. Когато този преподобен по божие усмотрение стигна до реката, наречена Пшина, тук можа да живее постническо и равноангелско житие. След като се подвиза добре и богоугодно, с мир се всели при желания Христос в небесната обител. След кончината на блажения неговите свети мощи вършат дивни и преславни чудеса даже и до днес. Тогава някой от благочестивите царе заповяда да въздигнат храм на преподобния в името на светия великомъченик Христов Георги.

Светият и преподобен отец наш Гавриил достигна до Лесновската планина. Там той добре се потруди и след като живя добродетелно, почина в мир господен. И тук му се съгради храм в името на архистратига Михаил.

Този свят преподобен отец наш Йоаким се уподоби на Игнатий Богоносец и устремил се като многосветла звезда от запад към изток, идва в околностите на пустинната Осоговска планина[11]. Той имаше до себе си пазител и водач — ангел божи. И се заселва там, винаги вглъбен в единия бог и в себе си, молещ да се удостои, та да получи възжеланото.

През нощта на първата вечер той пристига в дома на някой си благоверен и много богат болярин, живеещ в оня край, в едно село, обикновено наричано Градец[12]. В него имаше църква, малка постройка. Преподобният дойде до нея, помоли се и седна пред църквата да си почине. Когато споменатият болярин се приближи до църквата, намери го седнал, получи благослов и започна да говори с него. И като заговори, светецът му рече: «Ето, брате, съвсем откровено ти казвам, че с много мъки дойдох дотук, защото чувах, че в тези места и в Осоговската планина за иноците е твърде удобно да се заселват; особено било добре за желаещите да отшелничествуват и искрено да служат на бога. Ето, аз съм невеж и не знам пътя, упъти ме, тъй като искам да отида там и да осъществя желанието си.» Боляринът подробно му разказа всичко, както си е, и освен това му показа мястото в полите на Осоговската планина при реката, наречена Скупица[13], в един от тамошните долове, който по простому се нарича Бабин дол. «И ако искаш — рече, — честни отче, мястото по всичко е такова, че ще ти е угодно, ако ти хареса. Защото на това място има такава пещера, твърде украсена,[13а] но мястото е стръмно.»

Преподобният възприе на драго сърце съвета на болярина и славеше бога и пречестната майка божия: «Така те мене, смирения, благоволиха да ме напътят, та да намеря такова местожителство и така да завърша живота си според господните заповеди в молитва и пост, в сълзи и бдение, в глад и жажда и в

голота, и в студ, и във всякакво постоянство и злострадание. Та така, преминал краткотрайното и плачевно житие, да се удостоя да получа небесните блага и да се избавя от онази страшна и неизтърпима геена. И ти, вселюбезни в Христа брате, спомняй божията любов и идвай при моето смирение, докато духът ми съжителствува с тленното тяло, та и тебе благият велик дародарител бог да те обогати чрез своето милосърдие и благост.» И остана тук чак до заранта.

Когато настъпи утрото, преподобният стана и си тръгна оттам. Вървеше по пътя си, като се радваше, пееше и славеше бога, говорейки: «Върни се, душо моя, в своя покой, защото господ ще ти направи добро.»[14] И още: «Посочи ми, господи, своя път, по който да вървя, защото към тебе въздигнах душата си.»[15] Дойде на мястото, приготвено му от бога, в местността, наречена Сарандапор, и тук прекара всички години на живота си, подвизаваше се с добър подвиг,[16] измъчваше се с различни усилия, с тежки въздишки към бога, с безчислени коленопреклонения, с непрестанни всенощни бдения, с беззънни молитви и с топли сълзи, беседвайки с бога ден и нощ. Поради това се удостои от бога, господаря на всичко, с велик дар да прогонва духове от хората.

Когато наближи времето на неговата кончина, тогава по божия воля дойдоха при него двама души от планината. Той ги видя и им рече: «Коя е причината да дойдете при нас, братя? Защото разбирам, че сте обзети от голяма печал.»[17] Те му казаха: «Отче, имахме обичай да излизаме в тази планина лов да ловим, понеже нямаме друг поминък, и винаги с божия помощ сме намирали лов. А сега много дни се мъчихме, но нищо не намерихме. И се върнахме пак с празни ръце.» Преподобният ги съжалил и рече: «Чеда, наближава вечерта. Прекарайте тази нощ тук, пък тогава ще ви пусна с мир.» На сутринта им заповяда да се отбият от предишния път, но им нареди да излязат срещу пещерата на светеца по усойната страна, да възлязат на планинския връх и оттам да вървят към дома си. Двамата приеха заповедта на светеца и тръгнаха по пътя, както нареди преподобният. Изкачиха върха на планината, намериха си много лов, радваха се и славеха бога, говорейки един на друг: «Чрез молитвата на светеца бог изпълни нашите желания.» И се върна единият при светеца, та му извести, че поради молитвите му бог им даде много лов. Преподобният ги благослови и ги пусна в мир, казвайки: «Идвайте постоянно при мене — да ме навестявате и за благослов.» Получили молитва и благословение от светеца, те радостни си отидоха вкъщи. И оттогава всеки от двамата имаше в дома си голямо изобилие.

След като мина малко време, онези двама души пак дой-

доха да видят преподобния и искаха да получат благослов от него. Намериха го преминал от земните във вечните селения[18] и изпаднаха в силна скръб и печал поради кончината на светия отец.[19] И проляха много сълзи. И направиха гроб пред пещерата и тук приготвиха и положиха честното тяло на светеца. И ангели невидимо изпяха надгробни песни; тогава от мощите на светеца се разнесе неизказано благоухание, така че пещерата и мястото се изпълниха с него. А те, видели дивното и преславно чудо на преподобния, прославиха бога, който го прослави, казвайки си: «Наистина този е светец божи.»

По цялата околна област се разнесе немалка мълва за светия отец и за неговата смърт. Обаче[20] по божия воля не бе допуснато нито един човек да търси светите мощи на преподобния. Само ония двамата идваха при честния гроб на светеца, носейки и тамян, и свещи за помен на преподобния свети отец. И така те вършеха неуморно това през всички дни на живота си. После измина много време и всички от този род измряха.

В дните на гръцкия цар Мануил, наречен Багрянородни[21], бог пожела да прослави своя угодник и да обнови светото място на неговия живот, понеже не търпя дълго запаленият светилник да се крие под крина, както не може и град да се скрие върху планина[22]. По онова време имаше един йерей на име Теодор в овчеполския край в селото, наречено Осмирд дол[23]. Когато съпругата му напусна живота, Теодор, изпаднал в голямо смущение, след като разсъди внимателно, замисляше и желаеше да избере иночески живот. Така и стана, както словото по-нататък ще разкаже. Споменатият Теодор имаше леля. Стана, отиде при нея и ѝ разказа всичко за себе си и че иска да бъде монах. Онази благоразумна жена, като чу тези Теодорови думи, бе обхваната от скръб, но всячески го поощряваше да поеме този път. Подкрепяше го като майка, съчувствуваща на детето си, говорейки: «Чедо, не зная дали би могъл да изтърпиш молитви и бдения, глад и жажда и да бъдеш тих и кротък, смирен и послушен и към всички приветлив; независтлив, но братолюбив; негорделив, незлопаметен, не сплетник, не лихвар; към бедните — милостив и щедър, при това — нелицемерен, защото такива са добродетелите на желаещите да монашествуват. Слушали сме, че няма вяра, подобна на християнската, и служение, подобно на иноческото. Заради това ти подобава да избереш такъв път и с голямо желание да насочиш душата си към Христа и да я спасиш, като станеш ходатай и за спасението на други.»

Теодор внимателно изслуша добрия съвет на своята майка[24], последва го не на думи, а на дело и остави света и миродържеца. Тичаше, както се казва, като елен по жътвено време

към водни извори[25]. Така и той, разпален от Христовата любов, искаше да получи желаното. Стана и отиде в Осоговската планина на мястото, наречено Сарандапор, понеже бе чувал за преподобния отец Йоаким и че на това място му се е отдало да прекара постнически и равноангелски живот. Тогава поиска да се засели на това място и да монашествува, благословен с молитвите на светеца. Върна се вкъщи, за да вземе необходимите му неща, и разказа на майка си всичко случило се. След това, докато лежеше и спеше, насън му се яви нашият преподобен отец Йоаким и му рече: «Теодоре, къде отиваш?»[26] Той, обзет от страх, отговори: «Господарю мой, чувал съм за светия наш отец Йоаким, живял в полите на Осоговската планина, на мястото, наречено Сарандапор. Чрез светите му молитви и с божията помощ и аз, бедният и грешният, намерих за добре да живея на това място, та чрез неговите молитви бог да насочи и нашите стъпки към изпълнение на божиите заповеди.» Светецът пристъпи към него, прекръсти го с кръстен знак, извади от пазвата си малък съд, сякаш позлатен, започна да излива на ръцете си и да помазва главата, лицето, ръцете, а също и гърдите му. Благослови го и рече: «Върви с мир, чедо, пазен от божията благодат!» След като Теодор стана от сън и разбра какво видение и благословение му бе дадено, прослави бога и светеца и не каза никому за видяното. И отиде пак на гореказаното място, посели се там и говореше: «Ето моето покоище навеки! Тук ще се поселя, защото го пожелах!»[27] И други достохвални, благодарствени молби отправи към бога, мокрейки лицето си със сълзи. И като намери един боговдъхновен мъж духовник, преклони главата си пред него и така подстрига косите си и с тях — земните страсти и похоти.[28] И стана първият игумен на това място. С божия помощ и с молитвите на светеца се събра множество монаси.

След известно време споменатият игумен Теодор, приел монашеско име Теофан, започна да гради църква в името на светия отец. Когато събра всичко, нужно за църковната сграда, и мислеше за завършването на църквата, дойде му наум да положи в гробница светите мощи, за да се помнят постническите борби и мъки на преподобния отец Йоаким. Понеже не знаеше мястото, където лежеше преподобното тяло, със съкрушено сърце започна да се моли: «Господарю мой, отче свети, угодниче божи, аз, грешният твой раб, не съм достоен да помисля или да изрека такова нещо към Твое преподобие, но заради своите свети и честни молитви не отхвърляй молбата на нас, грешните! Открий ни своето милосърдие, покажи голямата си милост към нищите, отключи ни некрадимото съкровище на пресветите си мощи, та като видим, да прославим

прославилия те, и ни покажи по-голямата вяра и още по-великото дръзновение на своето величие.»

И веднага, в същия миг, като блеснала светлина на мълния, яви се гробът, където лежеше преподобното му тяло, пръстта се надигна и се обкръжи с различни мироблагоуханни цветя. Игуменът и всички, които бяха с него, бяха много уплашени, защото ги осия облак от светлина. Всички дойдоха с умиление, коленичиха с любов и се обливаха с топли сълзи, покланяйки се на честния гроб. И вземаха с ръце пръст от него, смесваха я със сълзи и отправяха достохвални песни към бога и към неговия угодник. Плетяха пъстроцветни венци и пееха, говорейки:

«Радвай се, храненице на пустинята!
Радвай се, божествено украшение на иноците!
Радвай се, похвало на преподобните!
Радвай се, светило на незалязващото слънце!
Радвай се, лечителю на болните и обдарителю на нищите!
Радвай се, бързи помощниче на изпадналите в беди!
Радвай се, защото прилетя от Запад към Изток, за да просветиш нашите души, радвай се, защото върховете и пещерите осоговски с богоразумие си изпълнил, в пустинята град си направил, радвай се, спасителю на човеците и прогонителю на бесовете!

Радвай се, защото във вечните селения си се възнесъл и Горния Йерусалим си достигнал, и ангелските сили си удивил!

Радвай се, молитвениче и пред бога ходатай за всички свои раби!

Радвай се, защото счете съществуващото за несъществуващо и тленното за нетленно чрез своите свръхестествени подвизи!

Радвайте се, всички околни земи, като възхвалявате бога, дарил ни такъв светилник!

Радвай се, небесни човече и земен ангеле, Йоакиме пребогати!

Кой ум човешки може да те похвали по достойнство и какви ли песни да изпеем на твоето преподобие?!

Но, о, преподобни отче, не преставай да се молиш за своите раби, та и ние, грешните, след като преминем краткотрайната суета на този живот, да те намерим горещ молител в дните съдни пред бога, господаря на всичко!»

Такива достохвални надгробни похвали братята с игумена изпяха на преподобния. След откриването на честния гроб, когато църквата беше завършена, игуменът с братята служе-

ше на божествената църква за прослава и хвала на преподобния отец.

След известно време светецът дойде в съня на игумена и му каза: подобава ти да извадиш по-скоро мощите ми от гроба, понеже моята кончина бе преди 8 години [непосредствено] преди [да настъпи] големият мрак.[29] И каза игуменът на светеца: «Господарю мой, бих искал по-скоро да извърша заповяданото от тебе, но съм обзет от страх и не смея да се реша на това заради хората от околностите, а най-вече — заради местните боляри. Но, ако твоя светлост заповяда, ще ги призова, та с тях да вземем святото ти и нетленно тяло.» И каза му светецът: «Не разбираш ли, че, ако бях искал да се открия на тези хора, не бих довел тебе от друга обител. Но казвам ти, отхвърли страха и всяка печал и стори по-бързо заповяданото от мене, защото всеки, дошъл при мене с вяра, аз ще приема с любов. И никому наум дори да не идва, да се нарече ктитор в моята обител, понеже аз самият ще бъда ктитор на моето място.»

А игуменът поради боязън пренебрегна повелята на светеца.

Не след дълго преподобният пак се яви на игумена и му рече с гняв: «Още ли пребиваваш, обзет от непокорство спрямо волята ми и никак не се подчиняваш на моята заповед? Или искаш да те слетят много страшни видения и изпитания. Защото аз се надявам чрез силата на моя Христос да те избавя от отвъдната вечна мъка, та тук ли не ще мога да те спася от тленните човеци. Стани и иди в гората и ще ти покажа дърво да направиш ковчег за мощите ми.» Игуменът, макар и да не му се искаше да се подчини, стана и отиде в гората. И светецът му показа дърво при Трите кладенеца. Защото така се нарича това място — Трите кладенеца.

Когато просия утрото, игуменът се събуди от този сън, отиде в гората и намери дървото там, където му показа светецът[30]. Прослави бога и светия отец и направи ракла, както му заповяда светецът. Като стори това, игуменът заповяда на всички братя да се съберат в църквата за всенощно бдение. Когато станаха на сутринта с лития[31] и със свещи и кадила, пеейки и славословейки, дойдоха до пречистия гроб. Вдигнаха светите честни мощи на преподобния отец и ги сложиха в ковчег с голяма чест и слава, а ковчегът пренесоха и положиха в изградената на името на светия отец църква. И като се събраха, с усърдие и любов, облени в топли сълзи, коленопреклонно целуваха светите мощи и прославиха господа, великия дарител, дал им такава благодат. И, колкото слепи, недъгави и обзети

от нечисти духове идваха, всички оздравяваха чрез докосването до светеца.

Понесе се слух по цялата тази земя за дивните и преславни чудеса на светия и преподобен отец. Хората започнаха да идват при светеца на поклонение, носейки свещи и тамян, за да го почетат. По това време имаше трима братя велможи, които владееха тази земя. Като чуха за преподобния отец Йоаким и че светите му мощи извършват велики и преславни чудеса, двамата по-млади братя станаха, та дойдоха с дарове на поклонение при светеца, приеха благословение от него и се върнаха вкъщи, радвайки се и славейки бога. Най-големият брат, подстрекаван от дявола, започна да се гневи и да говори: «Откъде и кой е този монах, който се одързости дотолкова, че да открие такива свети мощи, и то в моето владение. Той без страх дръзна да ги вземе, без аз да знам, и дори не пожела да съобщи за това на никого от нас. Нима нямам право да върша каквото си искам в своите владения и никой не може да ми забрани това.»[32] Такива неща говореше в гнева си. Обаче божият съд е праведен. Пророкът рече: «Излей върху тях гнева си и яростта на твоя гняв ще ги обземе; домът им ще запустее.»[33] Не след дълго умря синът на онзи болярин. Той бе много печален, така че гневът му срещу игумена премина. Когато минаха 40 дни от смъртта на сина, дяволът пак подбуди гнева му, та искаше да подложи игумена на безчестие и да го изгони от неговата обител. Боляринът дойде, прочее, разгневен и намери игумена с братята пред църквата да пее «часовете»[34] някак по-особено. Той се нахвърли срещу игумена и братята, говорейки: «Защо така, калугере, си дръзнал, обзет от самоволие, да измислиш такова нещо и без страх, без мое знание да вземеш светите мощи, които при това са и в земите ми. Защо направи така, че лиши от чест моята власт. Не знаеш ли, че в моето владение никой не ми се противи, а ти си дръзнал да оскърбиш моята власт!» И много други неща говореше в гнева си.

«Послушай, болярино, повярвай и не се гневи напразно — рече игуменът, — защото на три пъти отказах да сторя това, обаче самият светец със страшна закана ми заповяда да го сторя и аз го сторих. Всех светите мощи с боязън. Какво сме ти и аз, човече, ето, тук е светецът, той може да прави каквото си иска. Така и ти самият си тук, където си, прави каквото искаш, а аз съм между вас.»

Като чу това боляринът, яростта на гнева му стихна, смекчи злия израз на лицето си, бързо се втурна в църквата и се поклони на светеца. Целуна радостно светите му мощи и молеше да получи прошка от игумена. Игуменът го сподоби с опрощение и благословение. След това, когато свърши све-

тата и божествена литургия, влязоха в трапезарията и се възвеселиха много. След като стана от трапезата, болярinът получи прошка от игумена и от братята и възседна коня, за да си отиде вкъщи. Неизказана е божията воля! И стана свято чудо! Конят му се подплаши, побесня и го хвърли на земята. Веднага нозете му се счупиха. Това стана, за да бъде изобличено безчовечното му насилие над тях. И направиха носило и го отнесоха в дома му.

Скоро след това, като се яви в съня на един от слугите, светецът рече: «Кажи на господаря си: «Принеси дар на светия отец, та да получиш изцеление за 8 дни.»

Слугата разказа на своя господар какво му рече светецът насън. Когато болярinът чу разказа на слугата си, веднага заповяда да вземат от стопанството му най-първо коня, който го беше наранил, още — 50 овце и два вола. И заповяда господарят на своите слуги да го носят при светия отец заедно с даровете. Говореше: «Господарю мой и свети отче, прости на мене, грешния. Прости моето безчовечно насилие, в което бях въвлечен и неразумно съгреших.» Когато изминаха осем дни, болният получи изцеление чрез молитвите на светеца.[35]

И още ще припомним и друго чудо на светеца. Имаше един еклисиарх,[36] който беше назначен от игумена и братята в манастира, управляваше църквата и съхраняваше подареното злато. И му внуши дяволът мисълта да взима тайно по малко от църковното злато и да го крие, така че той напълни едно гърне. Когато видя, че е пълно, взе и го зарови на хармана, наречен на светия отец. А светецът се яви през нощта на сън пред игумена, отведе го със себе си на мястото, където упоменатият еклисиарх бе скрил златото, и му заповяда да копае. Когато започна да копае, намери пълното със злато гърне. Рече светецът на игумена: «Това злато скри тук твоят еклисиарх, който взимаше тайно по две или по три белици.[37] Затова да не го внасяш в църквата, понеже е проклето, но го изхарчи както искаш.» На сутринта игуменът отиде сам на мястото, искайки да разбере дали видението е истина, или измама и намери всичко, както му разказа светецът. Повика този еклисиарх, и като го доведе на мястото, заповяда му да копае. Той, макар и да не искаше да почне, изкопа златото и разбра, че делото му се изобличи. Падна в краката на игумена, молейки прошка и искаше да върне златото обратно в манастира. Игуменът му рече: «Когато свети Йоаким ми показа това място, той заповяда да не го връщаме в манастира, понеже не е благословено.»

И отново светецът откри себе си, говорейки на игумена;

«Да знаеш, че в идните дни, когато греховете ще са овладели човешкия род, а православието и благочестието ще са западнали, от насилието на безбожните агаряни[38] много места ще запустеят и ще секне славословието в светите манастири, и много свети тела ще бъдат пренесени от своите обители и ще унаследят други места. Аз обаче се надявам на силата на моя Христос и на пречистата му майка, че моите мощи няма да бъдат пренесени от това място, нито храмът ми ще запустее.»

Веднъж, когато бе настъпил празникът на преподобния отец, по време на вечернята, дяволът, ненавистник на доброто, искайки да изпълни своя зъл замисъл, устрои крамола между двама братя, свещеници в църквата. Кавгата помежду им бе голяма. Когато излязоха от църквата, единият прегърна другия, молейки прошка и показвайки смирение. Вторият от двамата се разпали от гордост, с ум, обхванат от злопаметство, което е начало на всяка злина, и не пожела да покаже смирение, но веднага си отиде разгневен. Когато свърши бдението, братът, който излезе от църквата, обхванат от ярост, изведнъж внезапно се видя сринат в дола, отдясно на църквата. И настана голяма суматоха. Братята притичаха със свещи до падналия от височината брат и го намериха да седи съвсем невредим. И, като го поеха, извадиха го здрав. Всички прославиха бога и светия отец, творящ такива дивни и преславни чудеса.

И друго чудо. Игуменът имаше такова правило да пости с братята понеделник, сряда и петък до вечерта. През тези дни те отиваха в гората, всеки по работата си, и мнозина от тях намираха там плодове и ядеха тайно, като казваха, че това не е грях, понеже са плодове. Светецът се яви насън пред игумена, говорейки му: «Защо така си нехаен за братята и за тяхното пълно спасение! Не ги разпитваш грижливо в какви обичаи и правила живеят, понеже ти мислиш, че са в пост и въздържание, а те отиват в гората и ядат намерените там плодове. Не знаеш ли, че духовните предания, които те не спазват, бог всичките ще ги потърси от твоите ръце.» Като чу такива думи от светеца, игуменът настави добре братята и нареди със заплаха, и заповяда прочее да се прекрати това безчинство.[39]

Имаше един брат келарий[40] и той, по дяволско внушение, бе обзет от силна лицемерна завист. При това беше и груб с братята и криеше много от манастирското имущество, беше се отдал и на безмерно пиянство, като намираше подобни на себе си за такова безчинство. Поради това достигна до голяма безчовечност, та считаше себе си за примерен във всичко разпоредител. Като потъпка съвестта си и се изпълни със завист,

окаяният започна да обижда един от свещениците, обвиняваше го и говореше, че взима тайно от събраното имущество. Не виждаше гредата в своето око, а му се досвидя за сламчицата на другия.[41] Свещеникът му каза: «Нека бог, брате, да покаже всекиму неговите дела и светият отец Йоаким да отсъди между нас двамата, бог ми е свидетел, че донасям при вас всичко получено, но ти знаеш, брате, защо говориш!» Макар келарият да мислеше, че ще стори добро, като прави така, веднага злобата му бе изобличена от справедливостта на светеца. И внезапно той започна да бяга нагоре, а братята го хванаха и го вързаха яко. Свещеникът дойде и започна да го разпитва: «Взел ли си нещо от имуществото?» Тогава келарият, макар и да не искаше, се изобличи: «Аз взех — рече, — заради това си изпросих такова отмъщение и присъдата на светеца.» Защото лицето му беше променено и много страшно. Братята искаха да го отведат в църквата и да се молят за него, но не можаха да го въведат вътре, въпреки че четирима го държаха здраво. С мъка едва го довлякоха до потока, който бе пред църквата. Той крещеше на братята: «Защо ме измъчвате, окаяния, като ме влачите на сила. Четирима ме държите и ме принуждавате да вървя напред, а отзад сякаш всичко е пълно с други, които ме връщат отново назад.» И го оставиха на онова място, вързаха го здраво и поставиха един от братята да го пази, а останалите се върнаха по работата си. Оставеният брат, победен от съня, заспа. А оня, като разкъса със зъби въжето, с което бе вързан, избяга. Той стигна до голяма скала, където пътят излиза срещу църквата, и тук се хвърли. Така и не можаха да го намерят. Мнозина бяха обзети от голям страх пред станалото.[42]

По онова време имаше траен мир по цялата земя. Хората прекарваха живота си в голямо смирение и идваха отвсякъде на празника на светия отец. Пристигна някакъв си монах на име Арсений от град Велес.[43] Извършваше се тогава всенощно пение и славословие. Когато дойде време за поклонение на светите мощи, идваха всички с усърдие и любов и с топли сълзи, със свещи и тамян, усърдно целуваха светите честни мощи на преподобния отец. Когато се приближи и споменатият монах, за да целуне светите мощи на преподобния, с някаква удивителна хитрост[44] тайно взе едчо от кутретата и се вричаше в сърцето си, че е заради паметта на светия отец. И го сложи в кърпата си в кутийка, без никой да знае. Когато на сутринта излезе от църквата, всички се разотиваха, радвайки се и хвалейки бога и светеца. Споменатият Арсений излезе след всички, взел със себе си от мощите на светеца. Като дойде на мястото пред църквата, започна да се клатушка, сякаш повален от пиянство, понеже светецът искаше да го срине в дола. Един от братята

тръгна след него и му рече: «Какво има, брате, и защо така се клатушкаш?» А той обхванат от срам и смут, призна всичко. Монахът му рече: «Брате, върни се бързо и остави това, което си взел, за да не пострадаш зле.» А светецът се яви насън на Арсений и му рече: «Кой си ти, който дръзна така да откраднеш от моите мощи! Щях да покажа страшно знамение върху ти, но се смилих над тебе, понеже си дал обет да ме тачиш през целия си живот. Затова бях търпелив с тебе, иди си прочее с мир.» Арсений прослави бога и светеца и вървеше по пътя си, радвайки се.

А аз, братя и отци, колкото смогнах поради нашето малоумие да науча и да издиря точно от дивните и преславни чудеса на светия и преподобен отец и пустинножител Йоаким, написах с голямо внимание и старание, за да бъде полезно на четящите и за слава и похвала на светеца. Дано аз, грешният и написалият това, с молитвите на светеца да получа в съдните дни от вечните блага, в името на Христа, Исуса, нашия господ, нему слава и чест. Амин!

Жития на Петка Търновска

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА

В СЪЩИЯ ДЕН. ПАМЕТ НА СВЕТАТА ПРЕПОДОБНА ПАРАСКЕВА

Тази света и преподобна Параскева беше от селото, наричано Епиват, от град Каликратия, дъщеря на благоверни родители, нито обилно богати, ни властници, нито пък страдащи от бедност.

И когато достигна пълнолетие, и реши твърдо, и възревнува на ангелския живот, остави родители и приятели, и всички, що са в света, и последва Христа. Окрилена от добродетелите, тя влезе в пустинята и пребиваваше там, възлюбила безмълвния живот, живот, така да се каже, наистина ангелски, измъчвайки тялото си с пост и бдение. В пустинята тя не виждаше ядене и пиене, но храна и ястие ѝ бяха сълзите и непрестанните молитви. Като прекарваше така целия си живот, и се просвети от добродетели в тази страна, и живя доблестно, с ум и съзнание съединени, и свързани, и намиращи се винаги високо, тя не пожела да се приобщи към никого от земните, но пребиваваше цялата устремена към бога, вървяща по неравен и труден път.

Щом предусети своята кончина, оставя пустинята и отива в Цариград. След като обходи всички свети места и остана за кратко там, стигна и до своята родина Каликратия и тук предаде блажения си дух в ръцете на живия бог; и прие почестите на небесния венец.

Случи се в това време [някакъв] моряк, след като боледуваше от тежка болест и умря, да бъде погребан около [една] кула. И понеже от гроба там излизаше смрад, никой не можеше да мине по оня път. Тъй като там имаше стълпник,[1] той бе принуден да излезе от кулата и да погребе по-дълбоко оня труп, та миризмата да не излиза от дълбокото. А други хора чуха, взеха трупа от пътя и го погребаха близо до тялото на светицата. Щом видяха нейното тяло цяло, запазено от само себе си, и съвършено, и здраво, те се чудеха. След това те размислиха,

че ако това тяло би било свято, бог би го разкрил чрез чудеса и си отидоха, оставяйки го на същото място.

И ето, един от тях на име Георги видя такъв сън, дивен и ужасяващ: някаква царица, седяща на престол, и множество от сановници, които я окръжават. Когато той ги видя, веднага бе обхванат от страх и падна ничком. Един от онези светли мъже го взе за ръка, вдигна го и му каза; «Човече, не се ли боиш от бога, понеже това тяло е свято? И как тялото, разложено и смърдящо, погребахте с това тяло на божията раба Параскева?» [Каза му и светата:] «Но иди сега бързо и извести на всички да ме избавят от толкова силна смрад! Ако не направиш това, знай наистина, че чрез огън от бога ще изгорите и ще загинете! Защото и аз съм човек и моето отечество е Епиват.»

В същата нощ и една жена на име Евтимия видя същото видение. И на сутринта и двамата съобщиха на всички. Когато всички чуха това, взеха свещи и се стекоха над тялото на светата. И извадиха тялото, та го положиха в ковчег; и като го пренесоха, положиха го в църквата на Светите апостоли, където излива изцеления и до ден днешен — бесните получават лек, слепите — проглеждане, хромите — прохождане и обхванатите от всякакви различни недъзи получават целба.

А великият цар Иван Асен, син на великия и стария цар Асен, чу за чудесата на светицата и, възжелал с желание, пожела да пренесе тялото на светицата в своята земя. Защото тогава франките владееха Цариград и плащаха данъци на Иван Асен[2]. Той пък не поиска ни сребро, ни скъпоценен камък, но, като се вдигна трудолюбиво, пренесе светото тяло в своя славен Царевград Търнов. И го посрещнаха с патриарха[3] и с целия клир и с народа; и със свещи и кадила и с всякаква почест я положиха в царската църква[4]. Нека с нейните молитви да ни сподоби господ със своето царство. Амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШАТА ПРЕПОДОБНА МАЙКА ПАРАСКЕВА И КАК ТЯ БЕ ПРЕНЕСЕНА В ПРЕСЛАВНИЯ (НАШ) ГРАД ТЪРНОВО, НАПИСАНО ОТ (КИР)[1] ЕВТИМИЙ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Ако законът на любовта изисква да си припомняме за поминалните дни на любимите, да съзерцаваме техните образи, дела и думи и — дори повече — да рисуваме изображенията им, много и многократно повече ще бъде достойно и твърде желателно за боголюбезните да почетат с почест божиите угодници и да разказват за полза спомените и техните деяния. Защото словото за полезното принася не малка полза на слушателите!

Както, прочее, когато в пролетните часове слънцето изпраща лъчи по цялата земя и всички живи същества растат и едреят и се развиват все по-бързо, сякаш участвуват в общ празник на обновлението, така и духовната повест създава общ празник на веселие за душите на слушателите и леко разсейва и отгонва целия облак на скръбта!

От слънцето по-светла ще бъде паметта на Параскева, ако подробно разкажем нейния живот, деянията и скиталчествата, които тя понесе заради Христовата любов!

Ще приеме, сигурно ще приеме като чедолюбива майка нашите детски лепети, и ще придаде сила на усърдието, и ще напътствува към по-добро и по-благо!

Макар и не така достолепно, но трябва и ние да ѝ поднесем нещо пристойно. А за нас, които сме почетени с дара на словото, ще бъде най-пристойно словото да поднесем като предостойнолепно пред другите тленни неща, та да се ѝ издължим според силите си; а пък тя, като нетленна, да ни даде благодат — на нас, които страдаме от безсилието на словото. А понеже нашето слово е към толкова светлата, то чрез светлата повест ще започне светлото начало!

Кой прочее ще разкаже подробно за нейните деяния и чудеса? Кой — за благодеянията, застъпничествата и наставничествата ѝ в Епиват, в Тракия, в Търново и Мизия, и Далмация? Не само там, но и по целия свят ще чуеш да се разнася нейното име!

Пространна, че и дълга ще бъде повестта за преподобната и нашият ум не е способен, за да я предаде достойнолепно.

Но, тъй като силата на твоето благочестиво величество усърдствува и подбужда нашата немощ към това благо и бого-

угодно дело, няма да е прилично да пренебрегнем толкова голямото усърдие, а също и желанието на Твое благочестиво и властно величество[2]. А мисля, че повестта ще бъде твърде многополезна и най-вече, че ще полага божествена ревност в боголюбящите души. А има ли ревност, по-голяма от тази да обичаме бога и да почитаме неговите угодници?!

Аз, прочее, смятам, че преподобната по нищо не отстъпва на древните и знаменити светци. Ако ли някой каже, че те са доблестни в деянията, то и тя поради деянието просия! Ако пък — че са превисоки във видението, то и нея ще видиш украсена с него.[3] Като слънце тя навсякъде отпраща лъчи!

Поради това и аз сега, по повелята на Твое владичество, не небрежно и безсмислено, но усърдно и със старание излагам същината на словото!

Защото онези, що бяха като в мрак, от едничкия нейн ковчег сякаш от някаква лампада запалиха своите светилници, а по-точно — душите. И всеки, влязъл в къщата си, усеща нейното застъпничество, защото има щедър извор на изцеление. И колкото повече черпят от него, толкова повече извира; и колкото повече извира, толкова повече лекува каквото и да е страдание!

Щом прочее тя извършва тези неща за нас по всяко време, то нека и ние да се устремим усърдно към нея и да я почетем достойнодлъжно заради премногото благодеяния. Нека да говорим и да вършим всичко за нейна благоугода и никак да не отстъпваме със слово или с дело от оная, която така се застъпва за нас. Не, няма да се погнуси преподобната майка, ако ни види притекли се, нито ще отхвърли ония, които така усърдно приждат към нея, но многосладостно ще приеме и ще похвали подобно усърдие и непосредствено ще го принесе на своя творец. Рачителница[4] на благия жених, тя всякак ще получи блага и опрощения. Щом пренебрегна всички прелести на света и се обручи за небесния жених, нима ще се лиши от желаното? Та нали нищо друго не съперничи толкова на ангелското житие, както чистото житие и светлостта на живота? На тях повече, отколкото на другите, се радват ангелите и пръв от всички бог— истинската чистота, чието лице, доколкото е възможно, те винаги съзерцават.

И защо да преудължавам речта и да бъда преграда за усърдието на слушащите словото, а да не се обърна към живота на преподобната, да положа нейните деяния като върху светилник, та чрез истината да поразя всички уши?! Не малка полза ще измоли тя за ония, които се опитват да вникнат с усърдие, а не вървят по лъстив и измамен път.

Тази, прочее, тази преподобна беше родена в Епиват, из-

дънка от преблагочестиви и пребогоугодни родители, които спазваха неотклонно всички божии заповеди, украсяваха живота си с милостиня и добри дела.[5] Понеже бяха такива и добротворци на такива благотворения, сподобиха се да станат баща и майка на две деца: едното момче, а другото момиче. След като ги сътвориха на света, родиха ги повторно чрез светото кръщение. И момчето дадоха да се учи на свещеното писание, а преподобната държаха вкъщи заради крехката й възраст и заради естествената привързаност. Така измина дълго време. Достигнала съзнателна възраст, тя грижливо усвои всички пътища на добродетелта. Щом навърши десет години, отиде по обичая в църквата на пречистата Богородица и приснодева Мария. Там, както винаги, бе прочетено божественото евангелие. Петка чу оня божествен глас, казващ: «Който иска да върви след мене, да се отрече от себе си, да вземе кръста си и да ме последва.»[6] Като запомни тези думи, тя вникна разумно. И сякаш устрелена от някаква стрела, веднага излезе от църквата, срещна един просяк, смъкна от себе си одеждите и цялата моминска украса, що носеше, и от сърце му даде всичко, а сама се облече с неговите дрехи, без никой никак да знае за това, с някакво премъдро прозрение, понеже бе жилище на пресветия дух. Когато се върна в такъв вид вкъщи, и родителите й я съзряха — защо ли трябва и да се говори! — колко я подиграваха и кориха, и биха, та да не прави друг път така. Обаче добрата девойка и клонка благочестива Параскева никак не зачете техните укори, но, изгаряна от божествено желание, мислено повтаряше думите на богоотеца Давид, а по-точно — думите на Светия дух, говорещ чрез него: «Както жадува елен за водни извори, така и душата ми жадува за тебе, боже! Зажадня душата ми за бога крепкия и живия, кога ще дойда и ще се явя пред лицето божие!»[7]

Понеже винаги пазеше тези думи в ума си, както вече се каза, не след дълго тя постъпи както първия път: намери друг бедняк и му даде всичките си украшения. И не два или три пъти, но многократно по същия начин даваше своите дрехи на бедните и пренебрегваше заради тях родителските обиди, забрани и нетърпими рани. Всички предзнаменования, що ставаха в бащиния й дом, показваха нейното вътрешно чисто усърдие и ревност към бога. Понеже прочее не можа да изтърпи по-дълго и сърдечната пламенност, и ревността към бога, укрила се изведнъж от всички — от родители и сродници, от роби и робини, — бързешком стигна до вътрешността на пустинята; уверена беше, че нищо не може да успокоява възбудите на плътта така, ка кто пустинята.

А споменатият отрок, братът на преподобната Петка, след като усвои добре свещените книги и достойно изпрати при бога

родителите си, облече се в иночески образ и бе наречен кир Евтимий. Той измина добродетелния път и възлезе върху добродетелната лествица[8], така че името му се прочу навсякъде. За премногото му добродетели бе възведен на архиерейския престол и бе ръкоположен за Мадитски първопрестолник и пастир; много и преславни чудеса извърши той там! Различни ереси от стадото изгони, паството към живоносни пасбища напъти, всички църковни дела добре уреди, дълги години живя и в дълбока старост при господа отиде[9]. Много и преславни чудеса извършиха мощите му, положени в същата църква. И чрез чудесата му цялата околност се прослави; не само това! — те изливаха преславно миро, изтичащо на едно пъприще[10] в морето. Отиващите там добре знаят това.

А преподобната, достигнала пустинята, както вече се каза, възлюби сърдечно апостолския живот, изтощаваше тялото си с пост и бдение, извършваше злострадални подвизи, лежеше ничком на земята. Оттук, възпламенена от стремеж към бога, тя не изтърпя да щади дълго себе си, но се умъртви всецяло и до край. След като бе получила пустинята, тя прекарваше там невеществено и ангелско житие, подражаваше, без да отстъпва в нищо, на битието на боговидеца Илия, или, казано по-точно, чрез живота си във всичко подражаваше на Кръстителя; измъчваше се чрез пост и бдение, вкусваше само пустинна трева, а и нея — оскъдно и рядко; топеше се от зной и студ, взряна единствено в бога, в единствения, който може да спаси от малодушие и бури[11] смирените по сърце. Но нито тази трева, нито вода не приемаше достатъчно, а малко и рядко, повече — привечер.

Кой ще опише изворът на сълзи, пролят тогава от нея? Кой ще изрази непрекъснатите и постоянни стенания? Кой ще разкаже за всекидневните ѝ томления и лежане ничком на земята? Защото там нямаше никой, който можеше да ги вижда, освен всевиждащото око. Защото там тя нямаше грижи за впрягове волове, нито за златоюздни коне, нито за одежди и постилки, за къщи и за робини, но — за духовното пречистване, за отговора пред бъдещия съд, за срещата с Жениха[12]. «Тебе, Женихо мой, търся»[13] — говореше и винаги пазеше в ума си словото от Песните, казващо: «Възвестете ми за този, когото възлюби душата ми!»[14] Линееше непрестанно за това, как ще украси светилника, как ще го напълни с масло, как ще чуе сладкия глас на Жениха, как ще се присъедини към мъдрите деви, как ще се наслади да съзерцава Жениха, неговата красота, слава, светлост, съпребивание, блаженство!

За това само чезнеше сърцето ѝ, за това очите ѝ непрекъс-

нато се пълнеха със сълзи, за това казваше: «Кога ще дойда и ще се явя пред лицето божие!»[15]

Докато тя се подготвяше и безпокоеше за такива и подобни на тях дела, лукавият никак не престана да я смущава с привидения и призраци. Много пъти се превръщаше в различни зверове, та да би поставил пречка на пребиваването ѝ. Но доблестната Параскева положи всевишния за свое прибежище[16] и непрестанно изливаше от очите си извор сълзи. Тя придоби в женската природа мъжки разум, като някаква паяжина раздираше всички враждебни козни и сякаш Давид всекидневно поваляше мисления Голиат[17]. И можеше да се види как змията, величаеща се много в злобата, сякаш някаква зла птица, е повалена и стъпкана зле от тази мъдра дева!

Така тя се опълчи срещу природата и така украси душата си, че за нея да се изпълни пророчеството: «Царят ще възжелае твоята красота!»[18] Прочее чрез деянието тя откри възхода към видението и, украсила със слово и дело живота си, прекара много години в пустинята.

В една нощ, когато, както винаги, се бе отдала на молитва и бе протегнала умилено ръце към небето, тя съзира някакво божествено видение: един светъл юноша идва при нея и ѝ говори така: «Остави пустинята и се върни в родната земя, защото ти трябва да оставиш тялото си на земята, а духа — да пренесеш в небесните селения.» След като вникна в силата на видението и разбра, че то е от бога, радваше се прочее за разлъката с плътта, скърбеше за разлъката от пустинята. Понеже нищо друго така не пречиства душата и не я възвръща към първообраза ѝ,[19] както пустинята и безмълвието. Обаче макар и да не искаше, тя остави пустинята и се върна в света. Когато стигна до царствуващия град, отиде в превеликолепния храм на Божието слово.[20] Какво ли тя не правеше и не вършеше? На колене често се молеше, сълзи проливаше, от дън душа често стенеше. А когато си припомняше живота в пустинята, бе разяждана от жестока печал.

После, като обходи любоусърдно, сякаш трудолюбна пчела всички пролетни цветя, всички тамошни свети места, тя стигна до пресветия храм на Христовата майка, наричан даже и до днес Влахерна. Там, паднала пред Богородичната честна икона,[21] тя щедро лееше топли сълзи, говорейки:

«На тебе, владичице на света, възложих целия си живот! На тебе възложих цялата си надежда!

Не ме отблъсквай мене, бедната! Не се отвръщай от своята робиня, последвала от младини твоя единороден син!

Дево, ти познаваш безсилието на женската природа, познаваш нещастието на моята душа!

Нямам друга надежда, нямам друг покров!

Ти си ми наставница! Ти си ми застъпница! Ти си ми закрилница!

Докато живеех в пустинята, ти ми бе помощница, сега, когато се завръщам в света, освен тебе, каква друга помощ търся?!

Сега прочее, владичице, застани пред мене, бедната, и бъди ми спътница, наставница, пътеводителница до края на живота, защото освен тебе друга надежда нямам!»

Така тя се помоли вседушно, възложи цялата си надежда на Богородица и се отправи към родното си място. Когато стигна до Епиват, остана там дълго време, прибавяйки към подвизите — подвизи, и към мъките — мъки, украсявайки се с пост и бдение; сама със Самия[22] разговаряше непрестанно.

След като измина не малко време и тя предугади, че ще се пресели оттук, веднага се отдаде на молитва и обливаше със сълзи лицето на земята, говорейки:

«Владико, човеколюбче, не презирай твоята бедна рабиня, изоставила всичко заради пресветото ти име и тръгнала след тебе![23]

И днес, господи, заповядай на мирния ангел да приеме мирно бедната ми душа, та отхождането ми да не бъде спряно от нечисти и скверни, и лукави бесове! Но сподоби ме с дързостта да застана пред твоя страшен престол, защото си благословен вовеки веков, амин!»

И така предаде блажената си душа в ръцете божии, а тялото ѝ бе положено в гроба от някои христолюбиви хора. Понеже не бе разкрила никому коя и откъде беше, тя не бе позната до деня, в който отиде при господа.

Такива са подвизите на преподобната Параскева, такива са борбите на духовната майка. За кратко време тя се потруди и жестоко страда на земята, а на небето възприе голяма слава. Бог обаче нито изостави своята рабиня да лежи задълго в забвение, нито пък непорочното ѝ тяло да изтлее от тление, но и за него показа удивително чудо. Тогава недалече там имаше един стълпник[24], който безмълствуваше на стълб и вникваше в себе си и в бога. Случи се някакъв моряк, болен от тежка болест, да умре и да бъде изхвърлен някъде наблизо. От него започна да се разпространява безмерно силен смрад, така че никой не можеше да върви по пътя, който минава оттам. Дори и стълпникът не изтърпя онзи нетърпим смрад и беше принуден да слезе от стълба, та да заповяда на някои хора да изкопаят дълбок трап и да хвърлят там зловонния труп. А те, приели усърдно заповедта, се справиха с работата. Докато бяха заети с нея и разравяха по-дълбоко, намериха тяло, в земята

лежащо, но от тление недокоснато. Ужасени и едновременно удивени, те не можеха да проумеят случилото се. Обаче бидейки неопитни и невежи, те пренебрегнаха станалото като нещо незначително и несъществено и заровиха зловонния труп съвсем близо до светицата. После се разотидоха по домовете си, известявайки случилото се на всички. Един от тях, Георги, мъж благоговеен и христолюбив, беше вкъщи и във вечерните часове, както бе свикнал да се моли, отдаде се на молитва и отправяше прилежни молитви към бога за целия си дом. Призори той бе обзет от сън; стори му се, че вижда някаква царица, седяща на пресветъл престол и безбройно множество светли войни, стоящи около нея. Когато христолюбивият ги видя, изведнаж бе обхванат от страх и падна на земята, понеже нямаше смелост да гледа светлостта и красотата им. Един от светлите го хвана за ръка и го изправи, казвайки: «Георги, защо така пренебрегнахте тялото на преподобната Параскева. Но бързо я вземете и я положете в скъпоценен ковчег, понеже Царят възжадува нейната красота[25] и пожела да я прослави на земята.» Тогава му каза и светлата: «Бързо вземете мощите ми и ги сложете на видно място, защото не мога дълго да изтърпя зловонието на онова тяло! Та и аз съм човек и от майчина утроба съм излязла! Родното ми място се нарича Епиват; в него сега вие живеете!»

През същата нощ и една от благоверните жени на име Евтимия видя видение, на онова видение подобно. На сутринта и двамата разказаха подробно видяното на всички. Когато ги изслушаха, тичешком всички се отправиха, взеха с голямо усърдие тялото и му се дивяха като на някакво необичайно и многоценно съкровище. Взеха го със свещи и кадила, с аромати и благовония; с радост го положиха в църквата на светите и всехвални апостоли. Там тя лежеше и правеше много и необикновени знамения. И не само в онази земя, но и по съседните местности бяха известни нейните предзнаменования. Всички от околностите, боледуващи или обхванати от бяс, ако идваха с вяра, получаваха изцеление. И мълвата за нея се разнесе по цялата област на онази страна.

След като измина не малко време и скиптърът на гръцкото царство отслабна, по божие произволение, не зная как, римляните, които божественото писание нарече «железен жезъл»[26], го завладяха. Завзели царствуващия град, те безсрамно иззеха всички свещени съдове. А още и честните мощи на светците, цялата църковна утвар, всички царски богатства и, просто казано, цялата красота на града — всичко те отправиха и отпратиха в Рим. Когато съборът на благочестивите виждаше всичко това, покри ги облак от скръб и печал. И нищо друго не се

чуваше от тях, освен; «Пробуди се, защо спиш, господи? Защо забравяш нашето угнетение и нашата печал?»[27] В такива и подобни на тях [вопли] облакът на скръбта обгръщаше благочестивите.

По това време благочестивият български цар Иван Асен, син на стария цар Асен, светло, открито и твърдо запази благочестието. Той съвсем не се уплаши от техния лай. Нещо повече: намерил време, благоприятно за победа над нечестивите, вдигна се храбро и покори цялата Македонска област, също и Сяр с цялата Атонска, а по-точно да кажа — Света гора; освен тях и славния град Солун с цяла Тесалия, и Тривали, сиреч Сърбия,[28] и Далмация, що се нарича Арванитска държава, [28a] та чак до Драч. В тях той тържествено и благочестиво постави митрополити и епископи, както с ясния си лик свидетелствуват светлите му хрисовули в славната Лавра на Света гора и в Протата.[29] Царят не се задоволи само с това, но крепко и мъжествено покори и овладя всичко чак до царствуващия град. Той завоюва и покори и самия този царствуващ град, а франките, които господствуваха там, обложи с данък.[30]

Докато той така завладяваше и покоряваше всичко, до него достигна славата на преподобната. Царят я възприе с много радост, разпали се от сърце и като елен, разпален за водни извори,[31] тъй някак и той желаеше да се наслади от свещените мощи на преподобната и от нетленното съкровище на свещения ковчег. Защото тя навсякъде просия с чудеса, навсякъде разпрати благодатни лъчи, всички земни краища озари.

Намерил благоприятно време, благочестивият цар обмисли план и добър, и богоугоден, полезен и достохвален. И веднага изпрати пратеничество в Цариград при намиращите се там франки, като потърси не сребро или злато, ни бисери или камъни скъпоценни, но всепрославения ковчег на преподобната.[32] Та и какво друго би могло да бъде за него повече от тялото на преподобната? Такава поучителна мисъл бе винаги в ума му: «Ако пожелаят дори и половината от моето царство, всичко съм готов да дам: имоти, злато, сребро, бисери, скъпоценен камък. Всичко охотно ще дам, от всичко ще се лиша, та да получа желаното ми съкровище!»

Когато франките научиха, веднага се отзоваха на молбата; с всякакво усърдие и бързина, както във всичко, така и в това, те го послушаха и заповядаха да получи желаното. И други неща в знак на покорство му изпратиха, обещавайки и известявайки, че ще му дадат и душата си, ако би било възможно. Изслушал това, самодържецът мислеше, че лети в небето, и от огромната радост не знаеше къде да се дене. И веднага изпрати там с голяма почест всеосвещения Марко, митрополита на Пре-

слав Велики, та да пренесе тялото на преподобната от Епиват[33] в славния град Търнов. А онзи отиде, уреди всичко за прославата, тържествено взе свещените мощи и с усърдие се връщаше в земята си, прославяйки бога и преподобната. И когато прочее премина франкските владения и стигна до своята страна, всички околни се стичаха със свещи, с кадила, с благовонни масла и изпращаха ковчега на преподобната към славния царствуващ град Търново. Щом благочестивият цар Иван Асен се научи, излезе от града с майка си царица Елена, със своята царица Ана и с всичките си велможи. С тях беше и всечестният патриарх кир Василие с целия църковен клир и неизброимо множество хора. Царят и всички с него излязоха пешком на четири пъприща от града да посрещнат с много почит преподобната; на ръце я поеха тържествено, от душа и от все сърце я целуваха с обич. Пренесоха я и я положиха в царската църква,[34] където лежи и до ден днешен и дава различни изцеления на прибягващите с вяра и любов към нейния славен ковчег.

Аз не проумявам какво достойно нещо да ѝ поднеса. Всичко, що за света е почетно, за нея е недостойно. Но, макар и не по достойнство, обаче ще провещая думи, подходящи за посрещането.

Ако тогава не бях се подготвил за твоето посрещане, преподобна майко, то сега ще провъзглася словата, които тогава щяха да бъдат изречени. Сякаш майка любочедна ти детелюбно и сладостно ще приемеш последния дар като пръв!

Но какъв достоен дар да ти поднеса, о досточтима Параскево! Та ти стоиш по-високо от всички земни дарове! Аз, прочее не участвувах в някогашното ти посрещане, ала сега те съзерцавам като многоценно съкровище и на тебе, като на жива, говоря от сърце онова, що тогава щях да кажа:

«Добре дойде, прекрасна невесто Христова, гълъбице чиста, позлатена от Светия дух, девствена похвало, жителко на пустинята, събеседница на ангелите, раю на добродетелите, красивий доме на чистотата! Понеже бог възжела твоята красота, той те украси с различни чудеса на земята, а духът ти се вселява с ангелските воинства на небесата!

Ангелите те възхвалиха, а хората те славят! Девойките те възлюбиха и към уханието на твоето миро се стремят!

Ти си честна невяста на истинския Жених! Ти си крин, сред тръни намерен.[35] Родовете човешки те облажават, защото си последвала своя Жених. Ти си застъпница на всички, що са в беди, ти си пристанище на ония, що страдат от бури! Твоят ковчег лее благодатни струи, отгонва бесовските пълчища! Твоята църква е лечител на недъзите, прозрение на слепите, очистване на прокажените!

И затова облажавам, Петко, свещения съсъд на твоето тяло!

Облажавам твоите досточтими членове!

Облажавам твоя доброгласен език, защото не спря да славослови бога!

Облажавам очите, защото не въздремнаха в сън, що отвежда към смъртта!

Облажавам ръцете, защото се не полениха, старателни в [молитвения] труд!

Облажавам и нозете, защото не отслабнаха във всенощното бдение!

Ти си съд, приел истинското море — Светия дух. Ти си гореща застъпница на всички, пристъпващи към ковчега с твоите мощи. Затова славата ти се разнесе по цялата земя и земята цяла осветиха, сякаш мълнии, деянията на твоите чудеса. Царете досточестно те украсиха, с любов те целуват и проливат реки от сълзи за опрощение на греховете!

Ти си сладостно веселие на архийереите, украса за свещениците. Поради това те с ръце досточестно те прегръщат и те внасят в непрестъпната «Светая светих»[36]. Аз мисля: дело на божествената промисъл е, че и след смъртта преподобното ти тяло може да пристъпва в непристъпното!

Ти си красота, застъпница и пазителка на българите. С тебе нашите царе се величаят. Чрез твоето застъпничество противостоим на всички, воюващи срещу нас! Чрез тебе нащият град укрепва и въздига светла победа. Колко царе и варвари многократно поискаха да унизят и заличат твоя славен град Търнов, в който лежи всечестното ти тяло. Но ти, сякаш някой храбър воевода, чрез силата, дадена ти от твоя жених Христос, си отгонила посрамените им лица!

На тебе принасят дарове на поклонение всички околни земи. Около тебе стои събор царици, пред твоя ковчег той застава с благоговение, понеже и ти си царица, ако ли не земна, но избрана невеста на небесния цар!

Ти си слава на жените, красота на девиците, образ на апостолски живот, наставление за пустинниците, застъпница на младите, пазителка на омъжените!

Ти изпълняваш всичко според всяко желание, защото имаш обилна мощ на чудесата и даваш щедро необходимото на всички!

И така, щом допринесохме, колкото можахме, за посрещането на твоето честно тяло, разкрихме дълбината на твоите благодеяния и неизчерпаемия извор на твоя свещен ковчег, не ще бъде много чудно, нито пък дързостно да отправим към твоя дух надгробни слова. Макар и нищо от нашите [думи] да не е потребно, но ние, доколкото можем, не ще се откажем от дълга. Но какво да отправим към твоя дух? Какви песни, какви хва-

лебствия, какви похвали? Всички тях ти надвиши, над всички отлетя, избяга от тлението, избави се от тинята, тялото си остави нам на земята, изтръгна се от телесните окови.

Небесните ликове застанаха пред тебе, за да те изпратят, похвалят, облажат!

Какво още? Върви, майко, върви! Върви във вечномирните селения, в небесните шатри, в светлостта на светците, в неизречимата радост, в безсмъртието, в покоя на праведните.

Насити се, наслади се на своя рачител, наслади се от съборите на пророците, на апостолите, от обществото на преподобните. Влез с мъдрите деви в небесния чертог, в небесните жилища, във вечното селение! Наслади се от славата, красотата, общението, светлостта, радостта на своя жених и създател — сладостен, прекрасен, светъл, необятен, невидим, неизказан, вечен, щедър, милосърден, неизброим, човеколюбив, незлобив, благоутробен!

Приеми отнапред приготвените ти блага, благата, приготвени от сътворението на света за ония, що живеят благочестиво. «Чула си и виж, наклони ухо»[37] към думите: «око не е виждало, и ухо не е чувало, и не е проникнало в сърцето на човека онова, което бог е приготвил за обичащите го».[38] Забрави плътските помисли, «своите хора, дома на баща си»[39] и тленното, от земята създадено, тяло. «Затова царят възжела твоята красота!»[40] — ще пея и аз заедно със Соломон. «Царят те въведе в своя чертог! Ще се радваме и ще ликуваме за тебе! Колко се украсиха твоите ланити — като гълъбици[41]. Ето, прекрасна си, мила моя, прекрасна си и петно няма на теб![42] Ето, ти не говориш само с телесен език, но по-ясно от тръбен звук възвестяваш с дела словото от Песните: «Закопнях и седнах под сянката му и плодът му е сладък за гърлото ми, защото изнемогвам от любов! Лявата му ръка е на главата ми, а дясната ме прегръща».[43] Затова и Женихът сладостно изрече: «Слез от Ливан, невясто, слез от Ливан![44] Ела и проникни в първоизточника на вярата. Успокой се, наслади се, празнувай истинския вечен покой!»[45]

Но, о, преподобна майко и прекрасна Параскево, погледни милостиво от висините към нас. Сега ти виждаш този, когото си жадувала — Христос — не като през огледало или загадка, но открито, лице в лице, беседваш с него[46]. Моли се прочее, за омиротворяването на света[47], и запази от пагуба и коварство нашия благочестив цар, който ни подтикна към словото за тебе. На тебе той се надява, затова се и постара чрез всичко да подбуди твоето застъпничество. Закриляй го със свещените си ходатайства, защити стадото му от всички врагове, дарувай дълголетие на царството, а на него — мирни дни. И всички, дошли днес в честния ти храм[48], запази от зло и издигни над

дяволската съблазън чрез силата, дадена ти от спасителя Христос.

И на нас, водачите на стадото, ти бъди посредник без посредничество, та, запазили добре повереното стадо, да го отведем в небесните пасбища и да го въведем в небесния предел, където звучи гласът на празнуващите; да живеем заедно с тебе и да се насладим на вечните блага чрез благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос, нему слава и власт с безсмъртния отец и пресветлия и благ и животворящ дух, сега и винаги и вовеки веков, амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ФИЛОТЕЯ ТЕМНИШКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА НАШАТА ПРЕПОДОБНА МАЙКА ФИЛОТЕЯ, НАПИСАНО ОТ ТЪРНОВСКИЯ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Пътят, който води към добродетелта, е предназначен да наставлява добре душата на боголюбезните и да я отвежда в небесните селения. Защото словото облажава ония, които са се устремили към добродетел и са очистили душевните си сетива. И какво друго ще бъде по-блажено или по-достойно за похвала от ония души, които вседушно са се отдали на бога и следват неговите заповеди? Поради това похвала спечелват ония мъдри девици, които всичко презряха и душевните си светилници подготвиха за посрещането на Жениха; така те и с Жениха празнуват, и на неизразима слава се наслаждават[1]. Като им подражаваше усърдно, блажената Филотея бе удостоена да проникне в онова блаженство. Тя е, която и днес ни е събрала и ни е приготвила обилна трапеза от многото си чудеса. Нейните молитви призовавам, та да ни подкрепи и помогне да завършим и докрай добре да съградим това слово, посветено на нея, [словото], за което вие ни помолихте. Защото то ще принесе немалка полза и ще подтикне към ревност желаещите да вникнат в него с прилежно усърдие!

Понеже в началото на сътворението злобният враг бе подмамен от завистта, той не изтърпя човек да живее в рая. И като нямаше как да излее своята злоба, намери жената, най-неразумната част, най-крехкото вместилище, неопитна за неговите

лукавства и я прелъсти с равнобожие[2]. А тя — неопитната за лукавствата му — повярва, подчинявайки се на смъртоносния съвет, поради което получи подобаващо възмездие за престъплението и се лиши от райската храна; и бе, прочее, отлъчена от бога и от рая. Затова бе наказан целият човешки род, затова има различни пороци и изкушния, затова жената бе подчинена на мъжа, затова той, [жено], те владее, затова жената бе осъдена да ражда в мъки; и така целият женски род получи възмездие.

Но какво направи бог чрез чудеса? Слезе от небето по начин, само нему известен, роди се от дева и Богородица Мария, като взе плът от чистата ѝ кръв, и стана съвършен бог и съвършен човек, та и човеците да удостои, и женския род, опорочен чрез древното престъпление, да въздигне. И дарува победа на цялото човечество — не само на мъжкия род, но и на женския, та да могат да тъпчат и напълно да низвергнат злоначинателя — враг, прелъстил жената в рая, и всички негови враждебни сили.

Затова и блаженните ония мироносици[3], изпълнени от пресветия дух, в женското си естество възприеха мъжка сила и последваха владиката Христос чак до кръста и смъртта. Не само това — но и след божествената страстна мъка и след възкресението първи се удостоиха да видят спасителя и първи чуха спасителевото: «Радвайте се!»[4]

Затова и мъдрите ония деви, които споменава ангелската книга, се приготвиха вседушно за посрещането на небесния жених; и никак не зачетоха всички приятни неща на този свят, но всяка бдеше до своя светилник, пазейки го неугасим, сиреч съхранявайки чистотата на тялото си, та, когато чуят глас: «Ето Жениха!» — готови да се затекат да го посрещнат. И като му покажат чисто и целомъдрено телесна и духовна чистота, с велика слава да влязат с него в небесния чертог. На тях, прочее, подражаваше с цялата си душа и блажената Филотея, потруди се да угоди на своя Жених и да му принесе, чиста и неосквернена, чистотата на своето тяло. Затова непрестанни моления и молитви от нея непрестанно бяха отправяни към бога. Нему тя служеше чрез дух и истина, а за здравата вяра смесваше най-сладка напитка, не като напитката, наричана сикер, направена от много и различни семена, но друга — смесена от богопредадени символи; и отхвърляше всяко мътно питие, приготвено чрез еретически измами. Така беше, според Давид, като дърво, насадено при водни потоци,[5] пазеща премного чистота и винаги вглеждаща се към висшето блаженство.

Родното място на тази блажена — град Моливот,[6] така обикновено назоваван, беше в Памфилийската област. Нейните

родители се наричаха Йоан патриций и Ирина. Чеда на благородни родители, те винаги живееха в страх божи, денем и нощем бдяха в божествените храмове, гладните хранеха и на просящите даваха потребното; тяхното постоянно въжделение бе как да имат чедо. Понеже се молеха така прилежно и лееха от очи топли сълзи, не останаха излъгани в надеждата. Родиха, прочее, тази светица и я нарекоха Филотея.[7] При това те изпълваха сърцата си с неизразима радост и отпращаха към бога благодарствени песни. Когато изминаха три години, блажената Ирина, оставила едновременно съпруг и отроче, се пресели в нетленната обител. Патрицият Йоан, като видя, че детето от самото си раждане никак не приема мляко от майка си или от друга жена, изпадна в неизразим смут. Обаче тя бе хранена по божествен промисъл и се развиваше все по-бързо. Щом навърши шестгодишна възраст, бе дадена да изучава свещените книги. И толкова преуспя в ученето, че знаеше наизуст цялото божествено писание, така че всички ѝ се чудеха и славата ѝ проникваше навсякъде. Толкова пък процъфтя във въздържанието, че цяла седмица издържаше без храна, а в събота и в неделя, след като се причестеше с божествените тайни, вкусваше малко хляб, също и накисната леща, а после пак спазваше предишния начин на живот. Нощ и ден тя вникваше в божествения закон и насищаше душата си със свещените писания.

Когато навърши 14 години, въпреки нейното желание, свързаха я в плътски брак. А нейният годеник, благороден и във всичко приличащ на Филотея, беше на 17 години. Боголюбезната, когато се видя, наистина омъжена, без да е желала, чудеше се с каква хитрост да запази себе си неосквернена и вседушно, от сърце, отправяше към господа прилежни молитви: «Господи боже — казваше, — погледни милостиво към моето смирение и ми дари сила, та да запазя неосквернена своята чистота, докато ти ме приемеш при себе си!» Докато така всекичасно се молеше, от неизразима печал обзета, намери подходящо време; когато бе доведена, за да се събере с мъжа си и бе затворена в брачния чертог, падна веднага на земята, започна неутешимо да плаче, обливайки земята със сълзи, удряше с ръце лицето си и: «Горко ми — говореше, — горко ми, как пострадах! Разтвори се, земьо, та ме погълни, мене, окаяната, жива!»

Когато я видя плачеща така безутешно, Константин, а такова бе името на годеника ѝ, с мъка я привдигна от земята и я питаше за причината на този безутешен плач. Тя пък, след известно време, едва спряла да плаче, отхвърлила от себе си всякакъв срам, му каза:

«Господарю мой, ето, аз цяла съм в твоя власт! Но, ако ме

почакаш, ако послушаш, ако приемеш съвета, с който бих те посъветвала, и своята душа ще спасим, и на други ще бъдем полезни.»

Той ѝ каза: «Говори каквото искаш, като отхвърлиш от себе си всякакво съмнение, че и страх!»

Боголюбезната рече: «Когато четях божествените книги, намерих древна повест, разказваща следното. Една благоговейна девойка бе омъжена за мъж — неговото име бе Амун, — благородна издънка от благороден корен[8]. Когато настъпи часът да се съберe с невястата, той, прочее, с ласкави обноски и тих глас ѝ рече: «Съпруго възделена, познаваш ли мъжката съблазън?» Тя му отвърна: «Не, господарю мой, съвсем и никак не я познавам.» А той ѝ [заговори]: «Послушай ме внимателно и ще ти разкажа подробно за всичко, що би ни се случило, ако се съчетаем един с друг. На мене ти ще причиниш много грижи, а на себе си — безмерна печал и постоянно терзание. При това, когато заченеш в утробата си, ще те обхванат нетърпими болки, та дори храната няма да ти се услажда, но сънищата ти ще бъдат бодежи и стенания. А когато ще започваш да раждаш, изнемога и чести стонове, и конвулсии, и — накратко — сигурна смърт те чака; ще отправяш поглед насам-натам и не ще намериш кой да ти помогне. Ако ли пък родиш, ще те обхванат безкрайни тревоги и мъки, сиреч: кърмене, повиване, къпане, хранене, трудове безчислени; грижи за мъжа, за князете, за църквата, за одеждите. Ако пък и роденото от тебе се окаже безумно, върху ти ще тегне двойна печал; на всичко отгоре — и грижа за зестрата! Ако пък бъдем постигнати от нищета, ще предпочетем смъртта, нежели такъв живот. Послушай ме, добър съвет ти давам, и нека преживеем в чистота този кратък живот, та да наследим бъдещия живот, от който се отдалечава всяка печал, скръб и въздишка.[9]

Няма там тъма, нито звезда, няма лято, нито пролет, няма студ, нито пек, но — само светлина, само радост!

Там е Христос, дървото на живота,[10] комуто се наслаждават всички светци, удостоени, според както всеки се е пречистил. Нека им подражаваме, нека се стремим и ние да ги достигнем!»

Като чу това сгоденатa от годеника си, с очи, пълни със сълзи, каза: «Ако тези неща, господарю, стават така и ако светът води такъв живот, ето, аз съм готова във всичко да те слушам. Прави, прочее, както искаш, аз никак няма да отстъпя от твоята воля!» Така двамата, убедили се един друг и укрепили се с клетви, пребиваваха, пазейки девство и чистота. Като поживяха там достатъчно време, с взаимно съгласие решиха в най-кратък срок да се разделят от света и да живеят в самота,

понеже се бояха да не би някой от злите и развратни люде да ги прелъсти и да ги насочи към страстта, та заедно с тялото да погубят и душата. По съвета на великия Антоний[11] те стигнаха до Нитрийската планина.[12] Там, в пустинята, направиха бедна колиба и останаха дълги години, често се молеха коленопреклонно и измъчваха тялото с пост и бдение.

Но дяволът, ненавиждащ доброто, понеже не можа да търпи дълго чистотата и добродетелта на божиите угодници, загнезди страстни помисли в жената, та тя страдаше много и непрекъснато се измъчваше. Когато онази премъдрата и христолюбива невяста разбра, че страда от тези неща, разказа премъдро и разумно на блажения Амун и прилежно го помоли да съгради за нея отделна малка колиба. Той изпълни молбата ѝ. И така, запазили докрай чистота и целомъдрие, те преживяха всичките 18 години. Не след много време блажената заспа блажен сън и отиде при Христос, за когото жадуваше. А добродетелният Амун, жилище на Светия дух, и той преживя малко дни и прие кончината си. Великият Антоний, макар и отдалечен на 15 дни път от него, видя душата му, понесена от ангели към небето. И мнозина други преживяха подобно превелико житие. Ако и ние бъдем техни следовници, ще получим подобна на тяхната отплата.[13]

Сега прочее, дано ти бъде угоден съветът ми, господарю, мъжо мой, и да пребиваваме в чистота, като пазим неосквернени телата си. Защото никак не ще ни е полезна кратковременната наслада; и дълго време да живеем, пак в пръстта ще се върнем. Нека пребиваваме в страх божи и да получим отредените блага с всички, боящи се от господа!»

Когато Константин чу това от годеницата, започна да говори и ѝ рече: «Ако можех да повярвам, че всичко, що казваш, е истина, с радост бих го сторил, но се боя да не би да е някаква измама и че не ще избегнем присмеха.»

А тя тозчас му отговори: «Кълна се в праведния съдия, който ще съди живите и мъртвите! Истината ти казах, че ще запазя тялото си неосквернено чак до края на своя живот, дори и ако изтърпи безброй пъти смъртта!»

Той, повярвал, че казаното е вярно, веднага се подчини на съвета. И, укрепени взаимно с клетви, прекарваха прочее в чистота и целомъдрие.

Измина малко време и Константин бе избран в църковния клир. Не след много дни и бащата на блажената Филотея достигна края на живота си. А те пребиваваха, следвайки всички божи заповеди; бедните хранеха, голите обличаха, не излизаха от църквата денем и нощем. И всички им подражаваха и взимаха пример от тяхното добро съжителство. По такъв начин

те преживяха около 6 години и Константин също прие кончината си. Блажената, като видя мъжа си отишъл при господа, направи му добро и достойно погребение и отправяше към бога благодарствени песни.

Когато намери подходящо време, освободи всичките роби и робини, а останалия имот и богатство раздаде на бедните и убогите, според казаното: «Пръсна и раздаде на сиромасите и правдата му пребъдва вечно».[14] За църквите и за манастирите изхарчи голямо богатство и ги украси добре. И като взе една от робините със себе си, излезе прочее от дома си.

Близо до град Моливот има някакво езеро, а в него се намираше един остров. Филотея навлезе там, направи си малка килия и живееше, отхвърлила от себе си всякакъв метеж, като измъчваше тялото си с пост, бдение и с лежане ничком на земята. И толкова се бореше срещу страстите, че костите ѝ прилепнаха към кожата.

Дяволът, ненавистник на доброто, не изтърпя задълго да я остави несъблазнена, но повдигна срещу ѝ различни борения. Смущаваше нейното сърце веднаж със страхове, друг път — с разни видения; плашеше я, преобразен веднаж в змия, а друг път — в звяр. Но тя върху устните си носеше псаломското слово, говорейки: «Махнете се от мене всички, които вършите беззакония!»[15]

В една от нощите, докато бе застанала за обичайната молитва, с ум и сърце, отправени към небето, мястото внезапно се разтресе. Отвън се чуваше силен вик и шум, сякаш бе дошъл някой цар. И едни се мъчеха да изкъртят вратата, други започнаха да рушат колибата, крещейки един на друг: «Хванете я по-бързо! Хванете я и я хвърлете в езерото!» Боголюбезната, разбрала, че това е дяволска проява, към молитвите си прибави още молитвата: «Исусе Христе, единородно на отца слово, ти, който благоизволи да се въплътиш чрез жената, та да излекуваш женското престъпление; ти, приелият плът от чистата дева и Богородица, погледни към мене, твоята смирена робиня, уединила се заради тебе. Ето злоначалният враг върви, ревейки като лъв и иска да ме погълне,[16] защото е свикнал многократно да се нахвърля върху женския род, да го покрива с позор и да подбужда срещу него обвинения и голям присмех. Но ти, който неизречено си възсиял от девицата Мария и си благословил женската природа, и си унищожил без остатък нейното безчестие, низпосли сега на мене, убогата, своята помощ, та позорът да падне обратно върху главата му и да бъдат посрамени всичките му неприятелски сили, защото си благословен във вековете, амин!» И така, като се осени с кръстен знак, внезапно всички ония привидения изчезнаха безследно, а тя не престана

да пее и славослови бога до утрото. И подвизи към подвизите непрестанно и подеми на сърцето полагаше.[17]

Но как да опиша извора на сълзи, непрекъснатите въздишки, прекрасното мълчание, непрестанните моления, честите коленопреклонения, пълното безстрастие, любовта към бога, ангелското житие и другите неща, що прояви заради божествената любов?

Понеже тя живееше така и бидейки в плът, съществуваше като безплътните, господ не пожела този ѝ живот да остане скрит за дълго, но всички около онова място възвестяваха нейното житие. И голяма прослава се разнасяше за нея и чрез нея бог бе прославян навсякъде. А при нея се стичаха мнозина от благочестивите и се поучаваха от божествените ѝ думи. Тогава многолюта елинска заблуда бе обхванала всичко и демонските капища винаги бяха пълни със сквернота и дим. Тогава безброй мъченици бяха покосени, а верните, сред бури и размирици, се колебаеха премного. Когато Филотея чуваше, че подобни неща стават, така да се каже, всекидневно, беше поразена от силна печал. Тя поучаваше всички, които идваха при нея, по божествените книги и напълно унищожаваше елинската измама. Придоби и дар да лекува; мнозина недъгави и прокажени получиха изцеление от нея. Бе изучила прочее съвършено цялото божествено писание и проповядвайки богобоязливо, привличаше всички, както магнитът според своята природа привлича желязото.

Някоя си жена дойде при нея, обзета от ужасно страдание. Гърдите ѝ бяха разядени от тежката болест и въпреки че беше пръснала твърде много богатство за лекари, не получи облекчение. Когато боголюбезната я видя страдаща така, силно се наскърби в сърцето си и ѝ дожаля за нея. Веднага започна да се моли и ронеше от очи поток сълзи, говорейки: «Боже, вседържителю, пощади своето създание и не го оставяй да се мъчи толкова!» Взе масло от светото кандило на божията майка, помаза двете ѝ гърди и с ръка стори кръстен знак на тях. И за кратко време я отпрати здрава у дома ѝ.

След като бе изминало немалко време и това чудо се бе разчуло, някакъв мъж на име Евтимий, със сакат крак, дойде на острова при светата, търсейки да получи изцеление. А блажената, когато го видя, питаше го за причината на болестта. Стенещ с жален глас, той показваше болния си крак и лееше сълзи от очи. Най-добрата между жените и блажена Филотея, както някога Христос попита парализирания, така и тя го питаше, казвайки: «Искаш ли да оздравееш? [18] А той бързо ѝ отвърна: «Искам, госпожо, и много искам! Помилвай мене клетника! Вярвам, че каквото молиш от бога, ще ти даде бог.» Тя

му каза: «Ето, ако страдаш, от езика си страдаш! Той ти е дарен от бога за божие славословие и хвала, а ти го употребяваш за празнословия, за глуми и за лоши слова. Дай, прочее, дума да не дръзваш повече за тях и освен това — да се пазиш от елинските басни и техните обреди и измислици, от хулните им думи и умовредителните им мисли; и моят господар бързо ще те излекува!» Той веднага с радост стори заповяданото и даде дума, че никога повече няма да дръзва за такива неща. Светицата тутакси настъпи крака му, призова пресветото Христово име и след няколко дни го отпрати здрав в дома му, радващ се, и славещ, и благодарещ на бога. Когато и това чудо се разчу навсякъде, всички славеха бога и отправяха благодарствени похвали.

Блажената никак не се възгордяваше от такива чудеса, но винаги пазеше в ума си онова Давидово, а всъщност на Светия дух, слово :«Не нам, господи — казваше, — не нам, но на своето име дай слава!»[19] И непрестанно мокреше постелите със сълзи.[20] Съзираше пред лицето си оня страшен и ужасен съд и неподкупния съдия, и немилостивите ангели, и ония места на мъките и срама, който ще обземе грешните, и жестокия и окончателен отговор: «Махнете се от мене, проклети!»[21] И от звука на въздишките забравяше да яде хляб.[22]

След като преживя така дълго време и бе наредила по този начин своя живот, тя предусети, че ще се пресели от тук. И, както ѝ бе присъщо, полагаше големи грижи за църковните догмати. Наставлявана от благия дух, тя отсъди добре и разумно, та, както приживе бе укрепвала църквата чрез истинни повеления, така и след смъртта си да не я остави без закрила. И призова целия църковен клир и им изрече много свещени и медоточиви слова:

«Настъпва — рече — времето на моето отхождане, та счетох за правилно да ви припомня всичко за православната вяра, предадено и узаконено от светите апостоли и божествените отци. Понеже както не е възможно за нямащия очи нормално да върви, така не е възможно и на неспазващия благочестието по божията воля да живее. Знайте, че главата на целия ни живот е благочестивата вяра. Апостолите, що радееха за нея, претърпяха различни смърти, та да ни я предадат чиста и непорочна. Затова, прочее, достойно е за вас с всякакъв страх и боязън да я пазите и съблюдавате чиста и непорочна и да следвате непоколебимо църковните предания, а не да се носите насам-натам от различни ветрове. Въпреки че врагът на нашия живот по различен начин разпръсна скверното и нечисто езичество и се старае да унищожи нашата православна вяра, но нашият господ Исус Христос пролял кръвта си за нас, не оста-

ви своята църква да бъде напълно опутсошена, но и помощ ще даде, и законоположението ще доведе до победа. Та и аз, убогата, от младини бях възпитана в благочестие и го приех от родителите си като многоценно съкровище! Моля се на вашето свещено върховенство да не забравяте преданията на светите пророци и апостоли, както великият апостол Павел пише до Тимотей: «Чедо Тимотее, каквото чу от мене, това предай на верните човеци, които ще бъдат достойни и други да научат.»[23] А за вас е достойно да се придържате към правата вяра и никак да не обръщате внимание на елинските блудословия. Ако ще и хиляди да ни укоряват, хиляди да ни хулят, но лъжата никак не ще победи истината, нито злобата ще надвие мъдростта. Понеже те приравниха името на божеството в сътворени неща — в хора, о нечестие! — и в дървета, в камъни и котки, и псета! И никак не се срамуват, и считат, че творението е възникнало от само себе си, като безчинствуват и зле мъдруват, без да разбират, безумците, че всички неща бяха преобразени от небитие в битие от единствения бог, който е сътворил небето и земята и всичко видимо и невидимо. А боговете, що не са сътворили небето, ни земята, да погинат![24] Подобни на тях да бъдат тези, които ги правят, и всички, които тям се надяват.[25]

Затова елините станаха суетни и неразумното им сърце се омрачи. Понеже се мислеха за мъдри, обезумяха, измениха славата на единия бог в подобие на четириноги и влечуги, и птици.[26] Нека разсъдят, окаяните, откъде бяха съставени небесните и земните, нещата, които са във въздуха и които са във водата, и най-вече тези неща, що са преди другите — небето, земята, въздухът и естеството на водите. Кой ги смеси и раздели? Какво е отношението им един към друг, и развитието и хармонията? Кой е, който ги движи и ръководи? Как стихии, по естество противоположни, се смесват невредимо за пълнота на единния свят? Как се съгласуваха и как се съгласуват, без да имат указание или дума? Всички тези неща са дело на божествения промисъл! А ония, [елините], изоставяйки създателя, служеха и почетоха сътвореното повече от твореца[27] и всуе се гордеят, беснеейки срещу нашата благочестива вяра и срещу християните, спазващи благочестието. Насилват ги с безпощадни мъчения и ги принуждават да се отвърнат от сладкото Христово име. А вие пренебрегнете запретите им! И ако ви отвеждат към колелото, ако — към казаните, ако [ви готвят] за меч или за огън — не се страхувайте от тяхната заплаха! Нас ни. чака друг живот, друго време, което не отминава, където пророците ликуват, апостолите се радват, чиновете на преподобните постници [пребивават] с ангелите, с архангелите, с мъчениците и с всички светии.

Това винаги премисляйте, това напишете в сърцата си, бдете за себе си и за цялото стадо, на което бог ви постави пастири и учители,[28] та да опазите чисто и непорочно и себе си, и тях. Защото всички приятни и красиви неща от този свят като прах ще се разпръснат и без следа ще изчезнат, а добродетелта единствена пребъдва, преустремена во веки веков. Прочее, постарайте се да се запазите чисти и да изведете повереното ви паство на живоносни пасбища, та и Владетелят на всичко, видял това ваше старание за тези неща, да ви въздаде достойна за трудовете отплата и да ви сподоби със своето царство.»

След като тя изрече това към целия клир и утвърди сърцата на всички, отпрати ги по домовете, заповядвайки им да дойдат пак след четири дни. А преподобната Филотея, затворила се в килията, прекара 4 дни, без да вкуси никаква храна, но всичките ония дни преживя в бдения, сълзи и чести коленопреклонения. На четвъртия ден, както вече се каза, цялата църковна общност пак дойде при нея и се наслаждаваха на обичайното поучение. И след като ги поучи достатъчно, в страх божи приведе сърцата на всички. Когато дойде вечерта и тя усети приближаващия се вече час на своята кончина, подтикна всички на молитва, говорейки: «Настъпи вече времето на моето отхождане[29] и е редно вие да се потрудите малко с мене. Защото твърдо се надявам, че поради вашите молитви ще мога да получа милост в страшния ден на праведния съдия, в оня ужасен час!» И много други подобни [думи] изрече със сълзи към оня свещен клир. А те, като чуха това, бяха силно уязвени в сърцето и плачевният им вопъл се издигаше във висините. Понеже настана ропот и голямо хълцане, преподобната помаха с ръка, та накара всички да спрат оня неутешим плач, казвайки: «Не ми смущавайте душата, йереи и господари, защото още съм с вас и с вас ще прекарам толкова време, колкото господ желае. И тъй, побдете малко с мене и отпратете за мене към бога благодарствени молитви.» А те всички, едва престанали да плачат, започнаха моление и единогласно, от всички се възнасяше за нея песнословие. Докато те пееха, тя предаде духа си на господа.

Когато прочее те така бяха постигнати неочаквано от бедата, веднага плач прекъсна пеенето. И бе ридание и немалък ропот; плачевни гласове изпълваха въздуха. А всички околни, узнали, се стекоха заедно, оплаквайки общата загуба. След като подредиха достойно тялото на преподобната и достолепно го почетоха с надгробни служби, положиха го в храма на пречистата Богородица, която бе наречена и «Света София». Там то прави безчислени дивни и преславни чудеса. Ако запо-

чнем да говорим подробно за тях, годината ще измине, без да съм завършил разказа. Но за да не разтеглим надълго словото, ще кажем малко за тях и те ще бъдат достатъчни за имащите ум да вярват убедено и в другите.

Някой си мъж, известен и прославен, на име Навкратий от град Амория, бе посветен за воевода в Елада от оня, който тогава управляваше царските владения. Случи се той да се бие с безбожните агаряни.[30] И когато двете [страни] започнаха битка, не зная поради какви божествени предопределения, той бе победен, а също и цялото му войнство. И едни, прочее, бяха избити, а други пленени, бяха отведени в Сицилия. С тях бе пленен и един стратилат[31] на име Артаван от град Филомилия. И когато бяха откарани от ония безбожните, бяха затворени в някаква тъмна тъмница. И бяха пазени с всякаква строгост. А те, държани там, никак не се сещаха какво да направят или какво да измислят. И, обхванати от безмерна печал, призоваваха на помощ всесилния бог и неговите близки угодници. [Тогава] на Артаван му дойде наум за света Филотея и той започна да им разказва за преславните чудеса на тази блажена; как тя получи дар да изцелява всякакъв недуг и различни болки. Когато стратилатът чу това, възпламеняваше се сърдечно и вседушно я призоваваше на помощ. И понеже се изпълни с божествено желание и се разпали с гореща вяра, не изтърпя за дълго да ги прикрива, но веднага скочи усърдно и прикани всички на молитва, като се обливаше в сълзи и река сълзи изливаше от очи. А те, с неленостна душа, всички единодушно се устремиха за молитва и призоваваха на помощ боголюбезната Филотея, говорейки: «Христова ближна рабиньо, невясто непорочна, чиста гълъбице, обиталище на Светия дух, застъпнице пред Христа, пустинна гургулице! Ако, гледайки, погледнеш към нас, смирените и отчаяните, и ни освободиш от тази горчива тъмница, то и ние ще бъдем тръби на безбройните ти чудеса, велегласно ще ги възгласяваме и ще преживеем чисто и целомъдрено цялото останало време на нашия живот! Ей, преподобна майко, не ни отблъсквай нас, които бедствуваме люто в този горък и бедствен затвор!»

С такива и подобни молби те прекараха цяла нощ, изливаха топли сълзи и изтръгваха от сърце чести стенания. Когато всенощното бдение свърши и молениятa им спряха, полегнаха да починат, та чрез съня да дадат на тялото малко утеха. Докато бяха обзети от сън и всеки от тях лежеше на своето място, преподобната им се явява и обрадва сърцата им с утешителни думи, казвайки: «Чута бе вашата молитва и въздишките ви не презря бог! Прочее вървете с мир и когато стигнете благополучно до своите домове, прилежно въздайте моления на бога,

който мъжествено извежда окованите.»[32] А пък те, събудени от радост, зърнали и железата да лежат безсилни, и тъмницата — широко отворена, повярваха, че виденията са истинни. Веднага хукнаха да бягат, като оставиха тъмницата отворена, а стражниците — лежащи като мъртви. И не се завърнаха по домовете си, докато първом не отидоха на острова и не въздадоха достолепно благодарности на преподобната. Когато това се извърши достойно, всеки се върна у дома си. И разказваха на всички преславните чудеса на преподобната.

Понеже тези [слухове] се разнесоха навсякъде и стигнаха до ушите на всички, един прокажен като чу, укрепи се с вяра, дойде с топло усърдие и с желание в църквата на преподобната майка. С прилежни молитви и чести поклони той подтикна светата към милосърдие; прекарвайки дълго време безсънни нощи, измъчвайки се с пост и злострадание, неотстъпно престояваше в нейния божествен храм. А когато блажената видя, че той е много усърден и че телесната проказа скоро ще го разсипе напълно, веднага се смили над него. И се яви насън пред еклисиарха,[33] който беше тогава в нейния храм, заповядвайки да го помаже по цялото тяло с масло от светото кандило на пречистата Богородица. Той, щом се събуди от съня, прилежно стори заповяданото. Не след дълги дни го отпрати вкъщи здрав, славещ и благодарещ на бога и на неговата във всичко приближена угодница.

След като измина много време и ставаха много чудеса, гръцкото царство се обезсили съвсем, а тези, що го управляваха, бяха твърде притеснени. Защото тогава римляните намериха благоприятно време, нахвърлиха се люто и жестоко и нанасяха непоносими бедствия на гръцката власт.[34] В същото време пък българското царство, понеже бе крепко и много силно, превземаше и покоряваше всички околни страни. Тогава преблагочестивият и преславният цар Калоян управляваше добре и прекрасно царската власт. Когато той видя, че гръцкото царство е напълно обезсилено, опълчи се мъжествено и срещу него, та поплени и разори много градове и села. Всичко ценно, що бе там, събра и пренесе в своя славен град Търнов, а всички хора, и освен това — всичкия добитък, пресели в своята държава. Докато той тогава се занимаваше с тези неща, чу за чудесата на преподобната Филотея и твърде много се разпали сърдечно. Защото душите на боголюбезните са привикнали да бъдат усърдни за добродетелта и да проявяват голямо старание [за нея]. След като прочее той завоюва и завладя цялата онази страна, стигна и до там, където лежеше честното тяло на преподобната. Изпълнен с неизказана радост, той въздаваше прилежно възхвала и благодарност към бога; преклони се пред

честните мощи на преподобната, обля ги с много сълзи и ги целуна с почит и благоговение. Заповяда и да се извърши всенощно бдение и раздаде много богатства на бедните и нуждаещите се. На сутринта, след като свърши божествената служба, царят се радваше и веселеше много заедно с цялото си войнство. Той си науми и добър план — да пренесе тялото на преподобната в своята държава. Обаче благоизволи да изкаже ясно тази мисъл и на своите тайни съветници и князе, което и стори. А те, чувайки това от царя, възгласиха като едни устни: «Царевото сърце е в божиите ръце![35] Прави по-скоро, царю, намисленото от тебе! Защото вярваме, че ако превърнеш в дело намеренията, ще пренесеш голяма полза на нашите души. Не само това, но и земята ни и нашият град ще получат велика помощ!»

Не след много дни [царят] заповяда да отнесат с много почест и благоговение тялото на преподобната в славния град Търнов. Затова бяха определени 300 избрани войни, над които началствуваше някой си Теодор, мъж благоговеен и честен, благочестив, че и верен като никой друг, храбър в бран и в разцвета на възрастта си. От много години той имаше белмо[36] на лявото око; раздавайки големи богатства на лечители, полагаше много старания за него, а никак не получи никаква полза.

Когато прие от царя последното указание и събра накуп цялото войнство, веднага приближи усърдно към светите мощи, целуваше ги вседушно, процеждаше от очи капки сълзи и молеше да получи милост за овреденото си око. Разпален от гореща вяра, като взе лявата ръка на светицата, сложи я върху окото си. И, о чудо! — изведнъж белмото, що измъчваше окото му, изчезна безследно; и той с чисти очи гледаше чисто светлия свят и беше много радостен заради преславното си проглеждане. Когато и това чудо се разнесе навсякъде, всички славеха бога и преподобната Филотея. А Теодор с цялото воинство взе с почести мощите на боголюбезната и вървеше по пътя, радвайки се и тържествувайки, както някога богоотецът пред ковчега на Завета.[37] Тогава, заради пренасянето ѝ бог извърши много и различни изцеления, които не могат да се разкажат подробно на вярващите, а трябва само с вяра да се приемат и да се поревне на добродетелта.

Когато, прочее, започнаха да се приближават до Търнов, патриархът узна, събра целия църковен клир и излезе да ги посрещне със свещи, кадила и благовонни масла. Той целуна благочестиво честните мощи на преподобната и показвайки чрез сълзите сърдечно усърдие, с трепет в сърцето изрече такива обрадвани думи:

«Блажена на Христа рабиньо, добродетелен доме, обиталище на Светия дух, пустинножителнице, съжителнице на мъд-

рите деви, невесто Исусова, гургулице пустинна, духом позлатена, как прилетя от Изток и чак до нас, смирените, достигна? Добре дойде в нашите земи не само да ни посетиш, но и с нас вечно да пребъдеш и да учиш ненаставените да следват по твоя божествен път и да възревнуват на твоята богодарена чистота. И тялото си прочее тук като залог полагаш, а духом се наслаждаваш на небесната красота! И не като през огледало и неясно, но лице в лице виждаш[38] своя жених — Исус сладкия, Исус любимия, Исус — своя застъпник, за когото ти се подготви! И не се смути, и не чрез посредничество беседваш с него, но като с близък, и чисто му принасяш моления за нас. За нас, прочее, се моли винаги, за своето стадо, та животът ни да завърши мирно в благочестие и правда. Бъди щедра, когато идваш при нас, когато ни пазиш, когато се застъпваш, когато помагаш, когато наставляваш, когато ни закриляш от враждебен навет. Защото вярваме, че каквото би молила от бога, ще ти даде бог! Ще се възрадваме и възвеселим за тебе, защото те спечелихме за топла застъпница!»

И като взеха веднага тялото, пренесоха го в славния град Търнов и го положиха в църквата на пречистата Богородица, истинната божия майка и приснодева Мария, наречена Темнишка, където лежи и до днес, правейки безброй дивни и преславни чудеса за всички, които с вяра и любов прибягват към нея.

Такова е житието на преподобната майка, такива са чудесата на непорочната Христова невяста. За кратко време тя се подвиза в пост и бдения, и молитви, и сълзи, и в различни други злострадания, и [сега] се весели в безконечните векове, където [звучи] чистият глас на празнуващите и неизречена радост, където всяко славословие е [отправено] към бога, където всичко е светлина, където няма плач и въздишка. Защото, макар и да живя в плът на земята, но сега духом се весели на небесата, сега се наслаждава на ония неща, що човешкият ум не може да изрази, що окото на плътския човек не е виждало, ни ухото на ленивия е чувало, ни в ума на човека са идвали, и които бог приготви за обичащите го.[39] Тези неща гледа сега, тях съзерцава, заради тях се и постара, отхвърлила всякакъв телесен покой. Издънка от благороден корен, тя отхрани неизбройми плодове на различни добродетели, влезе в небесния чертог заедно с мъдрите деви и сега, прочее, духом се весели там, а тялото си ни остави на земята, както някога [пророк] Илия — кожуха си на Елисей.[40] И не само това, но и духом сега стои сред нас, на всички според трудовете им дава достойна отплата, изпълнява просбите на всички верни, недъзите изцелява, прокажените очиства, бесовете прогонва; всеки навет на враждебния и всяка казън на лукавия далече прокужда; пази ненаве-

тен нашия град и закриля в благочестие и единомислие царя.

На тази добра майка подражавайте и вие, инокини,[41] и вие, които живеете в пустините — млади, възрастни и стари. Принесете и вие девство чисто и неосквернено, моления и молитви непрестанни, истинско усърдие от чисто сърце! Защото затова се отрекохте и отхвърлихте всички суетни познания, та да спечелите Духа и заедно с блажената Филотея да влезете в небесния чертог, който бог приготви за обичащите го. Дано и всички ние го получим чрез благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос, нему слава с отца и Светия дух сега и винаги и във вековете, амин!

Жития на владетели и воини

КНИЖНЫЙ ДОМ НА БУЛЬВАРЕ

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА МИХАИЛ ОТ ПОТУКА (МИХАИЛ ВОИН)

В СЪЩИЯ ДЕН. УСПЕНИЕ НА СВЕТИЯ И ПРАВЕДЕН МИХАИЛ ВОИН

Този светец божи Михаил беше през годините на благочестивия цар Михаил,[1] от град Потука, родом българин, съвсем не от низините, но от род всепочитан и благоверен, и пръв сред първите по родовитост християнин. Родителите му и мнозина други го нарекоха свято дете. Още младеж, той от младенчеството си живееше чист живот, имаше пред очите си страха от бога, пребиваваше в милостини и в пост, протягаше ръка към бедните, навестяваше болните, бе кротък и смирен, и украсен с всякакви добродетели. Когато навърши 25-годишна възраст, според военния ред бе избран за примикюр[2] над свободни войници.

Случи се да се вдигнат етиопците и агаряните[3] срещу Римския град[4] и срещу народа на християнската държава и царството. Вдигнаха се и римските хора с голямо множество и тръгнаха срещу агаряните. Понеже агарянският народ беше многоброен, римляните, виждайки, че агаряните и етиопците ги надвиват, бързо побегнаха всички в планините и по затънтените места. Свети Михаил не се уплаши, но непрестанно насърчаваше своите хора. Понеже видя, че всички римляни избягаха, просълзен, падна веднага ничком на земята, молейки се на бога за християните и говорейки: «Господи, Христе, боже, вседържителю. . .» и прочее. Свършил молитвата, той се втурна срещу инородците със своите воини. И навлезе сред безчисленото множество от агаряни и етиопци, победи ги всичките и ги разпръсна, без да пострада нито той самият, нито някой от всичките му воини.

Когато се завърна от тази война, пое пътя към своя дом. Стигна до Тираиското място[5] и пожела да си почине там. На онова място имаше голямо езеро, а от езерото излизаше змей и изяждаше хора и добитък. Неговият слуга, виждайки дим

при езерото, грабна бързо ястието, отиде там, откъдето излизаше димът, и намери седнала една девойка. Слугата започна да разпитва девойката, а тя му каза за онзи змей. Докато той я гледаше и слушаше разказа ѝ, ястията на господаря му загоряха. Той занесе ястията на божия раб Михаил. И Михаил го попита: «Защо закъсня и ястията са загорели?» А той му разказа всичко, което чу от девойката. Когато божият раб Михаил чу това, накара служителите си да отидат с него. Те обаче не поискаха. Блаженият пък се помоли, направи знака на честния кръст върху лицето си, възседна своя кон, взе най-добрия си слуга и като стигнаха до езерото, където бе девойката, запита я за всичко и: «Как си дошла тук?» А тя му се караше да се махне, че ще бъде изяден от звяра. И му каза, че имаше обичай градът да дава своите деца за храна на змея.

Михаил заповяда на своя слуга да се оттегли с коня и да стои далече. А пък божият раб падна ничком на земята и се помоли на бога. Когато се изправи след молитвата, ето — змеят, свистейки, се показа посред езерото; шията му се издигаше на двадесет сажена[6] над езерото, опашката му биеше по водата на четиридесет лакета[7], отворил бе три уста. Светецът взе щит и меч, та отсече трите призрачни глави на лукавия. Змеят пък сви опашката си, удари го по дясната буза и по лявата ръка и му нанесе рана. И след като за малко беше в несвяст, бързо стана пак. Слугата му, виждайки това чудо, изтича в града и възвести случилото се. А гражданите излязоха от града със свещи и кадила да посрещнат светеца, като славеха бога. Той предаде девойката на родителите ѝ.

Продължавайки пътя, светецът стигна до своя дом, поживя малко дни, предаде блажената си душа на господа, когото бе възлюбил от младини, и премина в небесното царство, като правеше много знамения и чудеса и даваше изцелителни дарове на идващите с вяра при него.

Когато царуваше великият цар Калоян и превзе Потука, той пренесе свети Михаил. Чувайки за това, патриарх Василий[8] излезе с целия клир и с болярите със свещи и кадила да посрещне светеца. Цар Калоян и патриархът взеха светеца, внесоха го в богоспасяемия Царевград Търнов и го положиха във великата патриаршеска църква «Свето възнесение»[9] в нов ковчег. С неговите молитви господ бог наш да ни сподоби със своето царство, амин![10]

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА СТЕФАН ДЕЧАНСКИ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА СВЕТИЯ ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ЦАР СТЕФАН СРЪБСКИ, КОЙТО Е В ДЕЧАНИ, НАПИСАНО ОТ ГРИГОРИЙ МОНАХ И ПРЕЗВИТЕР, ИГУМЕН НА СЪЩАТА ОБИТЕЛ

И той беше от великия и преславен сръбски народ [комуто е присъщо] не само да превъзхожда другите народи с военни сили и да надминава с богатство, с красота на мястото и с величие съседите си, но да се украсява и слави с царе най-благочестиви и премъдри, към които е премного благосклонен. Припомних [за тях] в съчинението въз основа на общото [им] царуване[1]. Защото корен на тяхното рождение и причини за царуването беше триждивеликият Симеон, Симеон, който при царуването си угоди на Царя на всички [хора], Симеон, който пренебрегна висотата на царството и възлюби великото иночество, Симеон, добрият воин на великия Воевода[2], който не се обвърза от вълненията на живота, но на Воеводата бе угоден, Симеон, наистина приятел на оня богоприимец[3], а, мисля, и по-велик, защото колкото Благодатта е по-висша от сянката на Закона, толкова и служителите на Благодатта са по-висши от тайнослужителите на Закона[4]. Този прочее Симеон, корен благ, както казах, остави достатъчно [достойни] наследници на царството, всеки от които пое властта в свое време. Те не размиряваха църквата с еретически вълнения и с елински жертвоприношения, ни с лъжеучения, както синовете и племенниците на Константин Велики[5], но благочестиво, богомъдро, че и боголюбезно управляваха войската и останалото поверено им стадо.

Когато аз започвам повестта за великия мъченик и цар, моля да изслушате усърдно предложеното на вашите боголюбезни души. И ако нещо не достига, моля ви да ме удостоите със снизхождение. Докато друг човек другояче ще разказва и всеки от тях иска да утвърди своето, аз пък, уповаващ се на мъченика, не изповядвам благодатта нито на тези, нито на онези, но като се надявах на неговата помощ, насочих повествованието към неговото похвално житие.

Милутин[6], четвъртият след великия Симеон, роди Стефана — стълб на великото благочестие и венец на царството. След като изтече много време и той вече беше във възрастта на пълнолетието, беше приветлив и светъл към всички, поучаваше се винаги в страх господен и чрез него се отклонява-

ше от всяко зло. И много бяха добродетелите на мъжа още от младини: благопристоен към събеседниците, с тиха реч, милостив към страдащите, а от горделивостта толкова се гнусеше, та не искаше такъв [човек] дори да се покаже пред очите му. Затова сърцата и умовете на всички се разпалваха към неговата благосклонност. И беше всецяло направил всевишния свой помощник и към него единствен гледаше.

Но как пострада?! Дяволът, ненавиждащ винаги доброто, подбуди завистта, а за такава служба жената е негов служител. О, мои сълзи, ако женската лъст надви в рая прародителевото великомъдрие[7], та как нямаше тук да постигне нещо от желанията си? И чуйте! Идва царицата при царя, представя лицето си печално, влизането — непочетно и необичайно, рони сълзи и поради вътрешния плам говори с пресеклив глас. И да кажа накратко — тласка бащата да ослепи първородния син, сина, наистина подобен на Исак с благопокорство и послушание[8]. А той не че не знаеше за нещата, замислени срещу него, но и от мнозина князе и велможи тайно беше подучван да се отцепи с множество войници в някоя от тамошните местности и да избегне заговора, който се крои срещу него, а и да се облече напълно във върховна царска власт. Но той не пожела да ги послуша, преценил, че за него е по-добра божията грижа, що е за полза на всеки, отдаден вседушно на човеколюбието му, нежели човешкият съвет и помощ. И живееше прочее, придържайки се към правдата и незлобливостта, оградил се с милостиня и молитви, говорейки:

«Владетелю на всички неща и боже, единосъздателю на видимото и невидимото творение, ти познаваш сърцата на създанията си, познаваш всички неща отпреди тяхното съществуване; на тебе човешката помисъл се изповядва и дирята на помисълта е открита за тебе! Виж дали има неправда в моето сърце, виж дали пътят на беззаконието е в мене; ти, който справедливо изпитваш сърца и утроби[9], виж дали е истина това, в което ме обвиняват, и отсъди справедливо и смири несправедливо ожесточеното срещу мене родителско сърце, и преобрази в милост на милосърдието надигналия се стремеж, ти, който укроти при Естир разпаления гняв на Асуир, мидийския цар[10]! Прочее, всевиждащи владико, спаси мене, изпадналия в беда, който скоро ще понеса несправедливо осъждане, а моя баща и цар отклони от позорното и порочно деяние. Защото ти чрез мъжество окованите извеждаш[11] и твоята мишца е безкрайно крепка[12], многовъзпети царю!» Така доблестният Стефан на бога единствено разкри сърдечното си притеснение, възлагайки на него цялата си надежда за спасение.

Сред царските [хора] той прочее вървеше благоговейно и

благопристойно, показвайки на всички естествения си приветлив нрав; когато се явяваше пред баща си, наистина имаше някак смирен и подходящ вид. Но силата на провидението замълча пред такова дело, за да може, след като бе изпробван чрез несправедливата рана, [Стефан], чиито усилия и мъки за истината не могат да се сравнят с ничии, да бъде увенчан от животворящата ръка с праведен венец.

Какво стана нататък? Разказ, достоен за умиление и сълзи: надделя женската лъст, от женската хитрост бе победена царевата премъдрост, на женската слабост се преклони бащината твърдост, от безсрамието на жената бе угасена родителската топлина; бива хванат праведният неправедно, незлобивият — от люта клевета, милостивият — немилостиво и — о, безсрамие! — бива лишен от очи. И да не би някой от тези, които не са вникнали добре, чувайки това, да помисли да възхвалява Стефан, а онзи, достохвалния и светия, да безчести чрез нашите думи? Да не се допуска такава нелепост! Защото ние смятаме неговия баща за благочестив и за поборник на нашата права вяра със светците; и на неговите мощи, като на нетленно съхранени от бога, се кланяме и ги целуваме, приемайки освещение; и него молим да ходатайствува за нас пред Владиката, тъй като поради многото си добродетели има смелост пред него. Но изобличаваме женското споразумение с дявола; а и той търпи известен укор, загдето, като я послуша, предаде на съда на немилосърдието първородния, който беше такъв, за какъвто говори Соломон. А той каза: «Мъдрият син радва баща си.»[13] Но и за това не трябва да бъде упрекван от тези, които разбират правилно. Защото и Константин, велик и пръв цар на християните, такъв и толкова голям по благочестие и премъдрост, вродена и светска,[13а] като повярва в лъжливите думи на лукавата жена, уби своя син Приск, добър и благ мъж, а пък после, когато разбра, че тя е излъгала, чрез справедлив съд уби и нея.[14]

Видяхте ли, възлюбени, лукавството на жената? Чухте ли за тяхното лесно мамещо коварство! Защо прочее Константин — такъв, и богопросветен, че и премъдър — не разкри нейното злодейство преди убийството на сина си? Защото, ако би знаял това, не би осъдил обичния, но самата нея, в която говореше дяволът. Ала узна по-късно, когато с разкаяние нищо не можеше да помогне, ни бе възможно да възкреси сина, и не прозря отпървом, понеже окото на разума бе закрито от лукавите думи на злата жена; след извършването на убийството разбра какво е направил. Така пострада и Адам, защото знаеше, че е добро послушанието, що създателят заповяда, и зло — непослушанието, тъй като бе премъдър като дивно

творение на божиите ръце, почетен с душа словесна и умна и познаваше доброто и злото. Но виж злият съветник как първо улови жената, а чрез жената накара Адам да се докосне до забраненото дърво. И което по-напред знаеха съгласно природата: че непослушанието е зло, усвоиха го с дело, подчинявайки се на злия съвет. И много и други такива, и многобройни примери от божественото писание знаят ония, които се занимават с това, но нека нашето слово се насочи към повестта.

Така прочее Стефан пострада — покъртително лишаване от зрение! Мястото, където стана това, се наричаше Овче поле; там имаше молитвен храм на великия Христов архиерей Николай. Докато страдалецът бе пронизван от люта болка, съвсем изнемогваше и лежеше почти мъртъв, към края на нощта той е обхванат от лек сън. И вижда мъж, застанал пред него със свещенолепен вид, украсен със светителска одежда, а светлината на благодатта сияеше на лицето на мъжа; в дясната си длан той носеше неговите две избодени очи и му говореше: «Не скърби, Стефане — ето на моята длан са твоите очи.» И с тези думи му показваше какво носи. А той, както му се присънваше, му каза: «Кой си ти, господарю мой, който полагаш такава грижа за мене?» И явилият се рече: «Аз съм Николай, Мирликийският епископ.» Като стана от сън, Стефан със смирение в сърцето отправяше благодарности към бога и към неговия угодник. И усещаше някакво немалко облекчение от болката.

След това беше изпратен оттук в Константиновия град и заточен заедно със своите две деца, които бяха в отроческа възраст. Бе му заповядано от царуващия Андроник, сиреч Палеолог, да пребивава в обителта на бога на всичко и Вседържителя[15]; царят нареди никой друг да не идва при него за разговор освен игумена на обителта и тези, на които той позволи. И така живееше доблестният, като понасяше усърдно бедите на заточението и си говореше непрестанно следното: «Търпи, Стефане! «Във вашето търпение запазете душите си»[16] — рече господ. Но и в Премъдростта е писано: «Като злато в горнило ги изпита с беди и като жертва всеплодна ги прие.»[17] И не преставаше да благодари, припомняйки апостола, казващ: «И бъдете благодарни!»[18] Но и често се молеше, и много пъти коленичеше. А когато братята се събираха на молитвеното правило, той беше пръв и стоеше неподвижно до свършване на песнопението, така че и самият настоятел, и всички братя се дивяха на неговата бодрост и старание. И затова още повече бе обичан и съжаляван от всички, и те проявяваха към него всякаква грижа, и беседваха често с него, и получаваха немал-

ка полза, понеже той им говореше много неща от Писанието, [които подтикват] към въздържание. При това привеждаше за пример апостол Павел, който учи, че сегашните страдания са недостойни за славата, що ще ни се открие от бога,[19] и че колкото външният ни човек извехтява, толкова вътрешният се обновява.[20] Така той оставяше на второ място своите страдания, мислейки за полза на идващите при него братя, и облекчаваше техните мъки от постничеството чрез думи, съдържащи многосмирение, а още повече — поучение. Тези дела не останаха скрити от самодържеца, но и той беше чул за похвалния живот на мъжа. И целият бе изпълнен с почуда, така пленен от любов към него, че го викаше често при себе си в царските палати, за да беседва много с него за полезното и да обядва с него. Защото такава е добродетелта — добролюбните привлича към себе си, а злобните прави да се срамуват от нея.

Тогава врагът, който в различни времена размирява църквата с различни ереси, не можеше да търпи църквата да има пълно затишие и Христовото стадо да пасе на пасищата на благочестието. И породи някой си Варлаам, основател на акиндиновата ерес;[21] чрез него църквата се изпълни с големи размирици, понеже той имаше със себе си много единомишленици, а по-точно — единопогибелни, и ученици, слушащи неговите непристойни и разложителни заповеди. Той, прочее, извращаваше единосъщното, както умовредния Арий, а пресветия дух хулеше, както скверния Македоний.[22] Пък и за преображението господне, станало наистина на Таворската планина пред неговите апостоли и ученици, когато Христос показва славата на своето божество, тогава, когато чрез своята неизмеримо силна власт им представи Мойсей и Илия, за да ги накара да повярват, че богът, превърнал се в човек заради нас, владее над живите и мъртвите, [за това преображение] всепорочният [Варлаам] учеше, че е привидно, а не истинско.[23] И мнозина последваха ереста му и жребият на православните беше — в подвига. И по целия оня царски град избухнаха бунтове и смутове, и раздори: едни прочее се присъединяваха към злославните, а други се противопоставяха и ги изобличаваха.

А този, който тогава ръководеше църквата, наистина светият Атанасий[24], като свика събор, а там беше и зломъдрият Варлаам със своето злославно войнство, утвърждава единосъщното, както завещаха отците в Никея и както утвърдиха вселенските и поместните събори след тях, та чак до негово време; и изясни, че светото преображение на Христос, нашия бог, е истинско. А Варлаам, който не иска да се подчини, предава на анатема с неговата дружина и го изгонва от съборната църква. Макар че Варлаам бе посрамен и докрай низвер-

гнат, но възнамеряваше още да мърда със змийската опашка. Затова се затвори в своята скверна килия, без да излиза, и временно замълча, пишейки развращаващи предписания срещу църквата и острейки богоборческия си език срещу православието. След това, скочил изведнъж като диво магаре, смущаваше благочестието. И мнозина изтръгна за погибел както сред мъжете, така и сред жените, пък и сред царедворците, защото предава своята смъртоносна ерес на самите евнуси, служещи на царя — с една дума, едва не го последва целият град.

Докато ставаше това, царят нареди, както му бе обичай, да повикат при него Стефан. И след като бяха изречени много думи за спасението на душата и за царското управление, боговдъхновеният Стефан подхвана и каза: «Струва ми се, о властни царю, че във всичко си благоугоден на бога и царя на царете: с царско управление, със сановнически и военен порядък, с кротост, смирение, правосъдие, истина; че превъзхождаш с премъдрост много царе, които са били преди тебе. Ала в едно, не зная как, о боговенчани, струва ми се, че грешиш; а то е корона на царството и глава на вселената; за него апостолите обиколиха вселената и приобщиха човечеството към истинската вяра в отца и сина и Светия дух, заради него мъчениците не пощадиха плътта и кръвта си — това е благочестието!»

А царят към него: «Как мислиш, че грешим в благочестието? Говори, о най-съвършен между приятели и братя!» И Стефан каза: «Известно е, о царю, че когато пастирят не забележи вмъкването на вълка сред стадото и не го прогонва, тогава и той е звяр, макар да носи име на пастир. Защото не имената правят почетни делата, а делата прославят имената. И че този, който може да оставя злославните и да не ги прогонва, се смята от добромислещите за злославен. Не е праведно, нито редно, о светлейши между царете, ти, който си почетен с царския престол и си поставен от Христа за пастир на толкова голямо стадо, да държиш неговите врагове в стадото си, но трябва да ги прогониш далече като душегубни вълци и да пееш с Давид: «Ненавиждащите те, господи, възненавидях и заради враговете ти се съсипах; с пълна ненавист ги възненавидях, те са ми врагове.»[25] Не трябва по никакъв начин да ги оставяш и в пределите на богодаруваната ти страна. Ако направиш това, ще прекратиш църковните раздори и на православните ще дариш мир дълбок, ще възвеличиш скиптъра на царството, ще бъдеш истински цар на истински християни и като истински пастир ще получиш от върховния владика награда — непреходността на отвъдното царство.»

Когато самодържецът чу тези думи и се удиви от словесния разум и премъдрост на мъжа, той пожела много да му

благодари и да похвалява божия човек, и да каже с почуда на някои от приближените си: «Велик мъж, велик по разум и премноговидец с очи духовни, ако и да затвори телесните.»

И веднага заповяда да му доведат Варлаам вързан, а единомишлениците му да изгонят от града и да не се приемат в никои градове и села на неговата държава. И оня прочее, като узна какво е заповядано — понеже някой от привържениците на неговата ерес в палата веднага му съобщи, — се качи на кораб и избяга в Рим. А злочестивата му сбирщина беше изтребена из корен. И така бог чрез съвета на своя угодник очисти земята на своите хора, а църквата и всички владения на гръцкия скиптър получиха голямо и непоклатимо спокойствие.

Такава беше ревността на Стефан към благочестието, такава беше ненавистта му към еретиците, такава беше вярата му в Христа. И щом в чужда страна и в заточение той излъчваше такава ревност за православието, че и царя да подтикне към прогонване на еретиците, и толкова преуспя заради подкрепящия го Христос, какво ли нямаше да направи, ако повеляваше в държавата? Оттогава любодобродетелният Стефан беше още повече обичан от царя и будеше неговото удивление, а на самия патриарх и на целия църковен клир, пък и на велможите и градските първенци стана близък, защото със смирение и със словесно общуване привличаше сърцата на всички; така че ако някой само бе беседвал с него, смяташе това за голяма придобивка. И някаква благодат, привличаща към него любовта на всички, сияеше по лицето на този мъж. Защото такова е лицето на чистите по сърце — когато гледат бога с духовните си очи,[26] да се изпълват с неизразима радост и оттам да придават на лицето си лъчезарност. Мисля, че и Соломон говори за това: «Когато сърцето се весели, лицето цъфти»[27] — понеже оня блаженият смяташе лишаването от очи за просветление, а заточението — за велико утешение. И винаги се стремеше към божията любов, и молейки се често, въздишаше от дълбочината на душата си така, че предизвикваше умиление и сълзи у този, който го слуша; а което е най-дивното от обичайното му дело и от всичко най-приятно на бога — не пренебрегваше милостинята и от онова, що му даваше царят, от него си оставяше малък остатък, колкото за насъщните потреби, а останалото предаваше в ръцете на игумена, за да го раздаде на нуждаещите се.

Докато Стефан прекарваше така, един от благородниците в неговото отечество, когото той отпреди познаваше и обичаше, като си припомни неговото предишно поведение и се сети за любовта му, започна да страда душевно. И взе немалко зла-

то, та го сложи в пазвата на най-верния си слуга; заръча му поверително много неща и го изпрати в Цариград, заповядвайки да го занесе на Стефан. Той, щом пристигна, предаде изпратеното и изрече много утешителни и заедно с това — милостиви думи, които могат да изтръгнат сълзи дори и от каменно сърце.

А Стефан, станал, вдигнал нагоре ръце, се помоли за оня труженик на вярната любов и въздаде благодарности. След това извика игумена и даваше в ръцете му донесеното, за да го употреби за утеха на бедните. А когато оня го молеше да остави известна част за свои нужди, не пожела, отговаряйки му така: «това, честни отче, не ние сме спечелили, но оня, който «разтваря своите ръце и насища всичко, що живее по благоволение,»[28] както пише Давид. Той изпрати това за нуждите на своите хора, изпаднали в оскъдица. Ако бог искаше аз да се препитавам от тамошните, нямаше да достигна тукашните, както той отсъди. Но понеже на неговия божествен промисъл е угодно така, достатъчно и повече от достатъчно е за нас това, което ние намираме наготово.» Такива и много повече думи изрече той на игумена и без да остави нищо, предаде в ръцете му донесеното. А младежът, който го беше донесъл, задържа за известно време и го изпрати при неговия господар, като много се моли и благодари с обичайните си сълзи, и заръча и следното на оня достоен за похвала приятел: «Ако пак пожелаеш нещо да ми пратиш, моля те, сърдечни мой, раздай го там на нуждаещите се, защото силата, която ме доведе тук, ме храни изобилно.»

Какво следва нататък? Вече се навършваше петата година от неговото пребиваване там. Когато настъпи свещеният празник на чудотворния отец Николай, по обичайния ред в обителта се извършваше всенощно бдение и беше голямо палене на свещи и кадене. Стоеше и Стефан на определеното му място, въздишайки от дън душа и молейки се със съкрушено сърце. А когато седнаха според обичая и житиетозаедно с чудесата на този велик отец бе прочетено от всички, Стефан, седнал на стол поради силната умора, задряма. И вижда с очите на сърцето си как божественият мъж, който и по-рано му се бе явил, застана пред него и му рече: «Помниш ли какво ти казах, когато се явих преди?» [На Стефан] му се привидя как, коленичил на земята, казваше, че го познава — той е великият Николай, но реченото от него не помни. А оня, милостивият, рече: «Казах ти да не скърбиш, защото твоите зеници са в моите ръце и аз ти ги показах.» Той имаше видение, че си припомня тези думи, че пада в краката на светителя и че моли милост. И явилият се рече: «Това, което тогава ти ка-

зах, сега съм изпратен да изпълня.» И както представяше видението, го вдигна, направи на лицето му кръстен знак, докосвайки с края на пръстите си неговите очи, и рече: «Нашият господ Исус Христос, който даде зрение на слепия от рождение, дарява и на твоите очи предишния взор!» И оня, прочее, стана невидим, а този се разтрепера. И щом дойде на себе си — о, Христе, неизказано е твоето милосърдие! — виждаше както преди. И така, взел тоягата, както обикновено си ходеше, по същия начин си излиза от църквата. Щом стигна до килията си, падна на земята и часове наред лееше сълзи от онези новодарени зеници, принасяйки дарове от сълзи на този, който му ги даде. Удряше се в гърди, наричаше се пръст и пепел,[29] говореше, че е недостоен за такова благодеяние, а за много мъки и страдания. Такива прочее са светците — когато се сподобяват с най-великото, мислят най-смирени неща. И след като проля обилно сълзи, закри очите си с кърпа и с тоягата пак отиде в църквата, та застана както обикновено. И така с премъдър предумисъл скри от всички и никой не разбра, че има способност да вижда, до деня, когато бог го избра да царува чрез правдата и го постави за пастир на неговото си отечество, както словото ще разкаже нататък. А нашата повест да върви поред.

Не изминаха много дни от преславното му проглеждане и по-малкият му син, обзет от тежка болест, умря скоропостижно. А той не направи нищо недостойно за благородната си душа, не започна да скубе косите си, не завика с неподобаващ глас, не изрече нещо безполезно, но позволи на природата само обилните сълзи, защото те не могат да се удържат, когато сърцето е устрелено отвътре от стрелите на природата. Проговори гласът на блажения Йов: «Бог даде, бог взе!»[30] След като го погреба, издигна ръце към небето и рече: «На тебе, владико, предавам отрока! На тебе изпратих отрока и той ми се спаси отсега и до века. На тебе поверих отрока и няма вече в мене никаква скръб. Благодаря и славя твоето човеколюбие, промислителю блага, защото пожела да приемеш плода на моята утроба, докато е още неизкусен от злобата.» Тези и други благодарствени думи изрече за детето си, така че всички слушащи да се удивляват много на неговото великодушие и на премъдрото слово. Така, прочее, се случиха тези неща.

Оттогава този нов Товит прекара две години в подвижничество и в други неща, що прилягат на монашеския живот, превъзхождайки със сълзи и смирена премъдрост мъжете, които много време се бяха трудили в обителта. Но както [бог] предаде Йов на поискалия го [дявол], за такова и толкова го-

лямо страдание, и го лиши от синове и дъщери и накратко — от всичко в дома, ала за да посрами с това ратника дявол, вечно завиждащ на светците, а да представи [Йов] за светъл победител; както след раните [бог] пак го въздига превисоко и му дарува всичко двойно, по същия начин [стори той] и с този мой венценосец, та след като бъде изпитан чрез различни страдания и в такива и толкова големи беди, да се покаже търпелив и благодарен, да не отрони нито една, най-малка дума на недоволство; и бог пак го дари на неговото отечество. И така, о пресвещени слушатели и богоизбрани люде, слушайте, моля се на ваша милост, как се върна в желаещото го отечество и по какъв начин достигна царския сан.

Самодържецът на гърците изпращаше посланици до своя зет — сръбския цар, та да му прати на помощ войска. Защото тогава агаряните, след като бяха покорили всички южни области, с голямо множество идваха към източните.[31] И царят беше всецяло устремен и вече повеждаше война с варварите. Той прочее пожела да изпрати с посланиците и настоятеля на обителта на Вседържителя, защото беше мъж разумен и опитен в другото. Щом пристигнаха при сръбския цар, както беше заповядал самодържецът, много почести отдадоха и много дарове получиха. И царят, извикал отделно насаме оня честен отец, питаше го за сина си Стефан. И рече оня чудният: «Питаш ме за многострадалния и втори Йов, о царю? Всички неща от твоето царство, дори да имаше безброй години живот, не струват колкото страданията на Стефан. Като някакво многоценно съкровище го спечели нашата обител; и не само ние, но и целият царствуващ и славен град.» И като начена, разказваше му за много постъпки на мъжа, и за непорочния му живот, и как премъдро подтикна самодържеца да прогони еретиците. «И знай — рече, — колкото него си облагодетелствувал, толкова себе си си ощетил. И ако ме послушаш мене, който те съветвам за добро, върни при себе си с почест оня, що е по-високо от почестта човешка.»

Когато чу това милостивата душа, омилостиви се бащински, защото такава е кръвната връзка — не се разкъсва, освен от смъртта, но се затяга по-здраво. Като проля обилни сълзи и стана, покланяше се на оня мъж и изповядваше благодатта: «Нека бъде, както бог иска, честни отче — казваше, — както си повелил.» И така приготви бърже онези, които щяха да тръгнат с игумена, и ги отправи във Византия при царя, молейки да му изпрати Стефан. Самодържецът, радостен от това, го повика при себе си, прегръщаше го и го целуваше, със сълзи го изпращаше, дарове много му даваше. А той пък даваше на манастира, в който беше пребивавал, всичко, що му

бе подарено от царя. И когато вече тръгна на път и излизаше от обителта, чудният онзи и най-обичен нему настоятел с множество братя го изпращаха със сълзи и им се струваше, че с душите си тръгват заедно с него. И тогава за него се сбъдваха пророческите думи: «Незлобивите и праведните се прилепиха към мене.»[32] Прочее, като получи от тях последните молитви и ги остави с мир, поемаше пътя, що води напред. След като пътува доста дни, достигна отечеството си. И щом дойде на мястото, където тогава пребиваваше царят, и царят нареди, той отива при него. А царят приема добрия син като баща, целува го със сълзи, говори му думи, пълни с утеха; с истинско смирение моли прошка за това, що му е сторил. А какво направи Христовият подражател? Като започна с благи думи, утешаваше царевото ридание и изкарваше себе си виновен за това, което бе изпитал. Защото той, служителят божи, рече: «Татко, ти си направил това, що ти е заповядано. Не е достойно, нито праведно, когато бог повелява, някой да не послуша, понеже ти нямаше да си причина дори за моето раждане в света, ако той не би дал. Затова — рече, — татко, и двамата трябва да благодарим на бога, който поиска да спаси тебе чрез служение на царството, а мене да сподоби с милост чрез лишаване от зрение!» Тези думи предизвикаха удивление у царя и той се възхищаваше от разума на мъжа, а се срамуваше от несравнимостта на неговата добродетел. Така, прекарал малко дни, бива изпратен с много почести от царя и бащата да живее на едно място в Диоклития,[33] където му се донасяха необходимите за всякакво удобство неща. А пък той предава на неговия дядо сина си, който бе дошъл с него от Константиновия град. Оттогава пребоголюбезният Стефан беше още по-достоен за Христовата любов, хранеше се душевно от някаква божествена сладост и във всичко имаше благи надежди.

Понеже измина много време и предстоеше да се изпълни божествената воля, внезапно някаква болест налегна царя. Като чувствуваше, че е зле и че вече не ще живее, заповяда да бъде отнесен в своя манастир, където, прекарал малко дни, напуска този живот. И бива погребан в построения от него манастир — мястото е наречено Банска заради течащите топли води, а църквата е почетена с името на първомъченик Стефан. Когато царят издъхваше, мнозина се притекоха с най-голямата възможна бързина при Стефан и му съобщиха станалото. А той смяташе, че това е измама, защото не беше никак склонен към промяната, от което мнозина страдат поради лековерие. Но щом разбра със сигурност за бащината смърт, веднага сваля от очи кърпата и със светло лице и с още по-

светли очи се явява пред събралите се и се препасва с властта на достойното за него сръбско царство. И щом тази мълва се разнесе навсякъде, хората, изпреварвайки се един друг, тичаха към него, а също и почти цялото войнство, и велможите, които са в съвета, сановниците и тези, що са назначени да събират царските данъци — всички те, тичайки, падаха в краката му и му въздаваха царски благохваления. А той, като прегръщаше всички, целуваше ги и говореше думи, пълни едновременно с полза и с премъдрост, та полагаше някак в сърцата им някаква сила на усърдието. И бе обичан и желан от техните души, и голямо множество от оръженосци го окръжаваха.

Докато Стефан пребиваваше така, укрепяващ се и възвисяващ се с Христовата сила, и всичките му поданици бяха много покорни, Константин, неговият брат от друга майка, събрал голяма войска и извикал немалка помощ от съседните предели, тръгваше срещу него. И чрез пратеник му заповядваше веднага да се отстрани от царската власт. «Къде се е чуло някога — говореше — сляп човек да управлява царството!»

Щом чу това, Стефан заповядва да се събере войска, доколкото имаше готова. «Не подобава — рече — да тръгвам на война, докато не отдам достойна почит на главата на църквата.» След тези думи стана, та отиде при него. Свещенствуващият тогава архиепископ на име Никодим, подобно на първия Никодим[34] и той истински Христов ученик, го посрещна с голяма радост и царска почит. И когато бяха в църквата, архиереят, взел в ръце царската корона, увенчаваше неговата честна глава, свидетелствувайки, че той е съвършен цар на всички илирийски народи. После, като се вдигна оттам, отиваше на бой. А когато двете войски се приближиха, онази милостива душа почувствува милосърдие към брата [си] и му написва такова послание:

«Стефан, по божа милост цар на сърбите — до превъзделения брат на нашата власт Константин, поздрав! Ти несъмнено сам си чувал за нещата, случили се по промисъл на бога, който всичко е устроил добре. А сега пак знай, че бях помилван от бога и по бащиния жребий бях поставен за цар да владея хората със страх божи и с неговата правда, както и нашите бащи. Затова се откажи от нещата, що си започнал, ела с готовност да се видим един друг, и приеми втория след царя сан в царството, като втори син, не воювай срещу своето отечество с чужд народ; стига и за мене, и за тебе да живеем при такава широта на земята ни, защото аз не съм Каин братоубиец, но братолюбец, приятел на Йосифа и неговото слово изричам към тебе сега, както той тогава — към братята си:

«Не бойте се, защото аз съм божи човек. Вие замислихте за мене злини, обаче бог замисли за мене добрини.»[35]

Тези думи, прочее [написа] Стефан. Но оня ги пропусна край ушите си и стягаше за бой войските. И когато двете страни се сблъскаха, победен е дошлият да върши неправда. Падат много трупове на сънародници, още повече са обърнати в бягство. Пада окаяно и самият Константин, получил такава награда за своето безразсъдство; неговите хора пък преминават към Стефан.

Но какво става след това с блажения мъж? Той прочее държеше всичко в свои ръце, понеже никой не смееше да му се противи, но всички околни князе изпратиха при него просители с многоценни дарове; те молеха да имат с него мир, прекланяха се под неговата ръка, умоляваха да [им] заповядва като на слуги и му обещаваха всяческо благопокорство. А той, колкото величието на царството нарастваше и се множеше, толкова по-смирен помисъл носеше в покорния си разум; мокреше често постелята със сълзи; и не само нощем, както пее пророкът,[36] но и всекидневно измиваше съвестта си със сълзи, наричайки се по думите на Давид червей, а не човек,[37] и по думите на Йов — пръст и пепел.[38] Не се поддаде на женските сладости като Соломон, не погуби скиптъра на царството, послушен на младостта като Ровоам,[39] не изгони пророците като Ахав, не посегна безумно срещу светото като Озий, но съвсем противно на това — смиряваше висотата на царството си пред архиереите, почиташе достойно с много страх и благоговение светите неща, а всичко останало управляваше чинно и богоугодно. Такъв беше приснопаметният Стефан.

Понеже за него бе добре да има и помощница в богоугодните дела, [бог], предназначаващият всичко за негова полза, избира жена, достойна за такъв мъж. Тя дойде от град Солун — блажената Палеологина — да царува, както и бе от царски корен.[40] А господ, прославяйки своя угодник, прави и това: през всичките години от неговото царуване земята раждаше голямо изобилие от плодове, така че всички наоколо да се дивят на неговата държава и мнозина да оставят далече своите отечества и да се преселват там. И християнският рог растеше,[41] и църковните дела бяха добре направлявани, а царските дела — всички бяха в ред. Войската беше страшна за неприятелите, дори като чуеха за нея, а благопрочутият Стефан сияеше като някое слънце заради блестящата добродетел на своя живот. Прочее, той беше любим на всички души и предизвикваше учудването на всички умове, вършеше и други богоугодни дела, навсякъде разпращаше милостиня като лъчи. Защото чуваше писаното: «Милост искам, а не жер-

тва»[42] и «Който помага на бедняк, дава назаем богу».[43] От [милостините му] достатъчно получи Египет, и Александрия, и свещената Синайска планина[44], където бог застана със слава, заговорвайки на хората, пък и Йерусалим, и цяла Палестина, Константиновият град, и Тесалия, а още повече — и Вседържителевата обител[45], станала причина за много добро за него; пък и Атонската света гора получи обилно от благодеянията му. Но за това — толкова!

Понеже божественият бе обзет силно от неизказано желание и постоянно имаше наум: «Какво да въздам на господа за всичко, що той ми даде?»,[46] той пожела да съгради храм за слава на Христа Вседържителя и там да вложи цялото си усърдие. И обхождайки много и различни места по цялата страна, търсеше подходящото за такова дело. И намира едно място в Хвостенските предели, наречено Дечани. Щом го огледа добре, той с много сълзи благодари на бога и се обърна към велможите, които бяха с него: «Колко е страшно това място! — рече. — То не е друго, а дом божи»[47], както каза Яков. А те: «Чувахме, о светлейши между царете, че пророкът в псалма говори на бога за царя: «Ти си му дал желанието на сърцето му и молбата на устните му не си отхвърлил.[48] А сега самите ние го разбрахме чрез делата.» И царят каза с радост: «Какво друго може да бъде по-желано от мене, о съвършени сред боголюбезните приятели? Такова място съответствува на моето усърдие.» И с това слово бързо заповяда да дойдат каменоделци и от приморските градове да доведат пред него ръководители за строежа. А сам той, след като му бе разпъната шатра, пребиваваше там, възхищавайки се от красотата на местността, защото тя е разположена на най-високите места, обрасла с всякакви дървета; местността е гориста и много плодородна, равна и злачна; отвсякъде текат най-сладки води, бликат много извори; напоявана е от бистра река, чиято вода, много преди да бъде вкусена, радва с вида си, а още повече, след като се вкуси, носи блаженство на тялото, така че никой не може да се насити на нейната сладост. От западната страна е обкръжена с високи планини и е затворена от техните стръмнини, затова е насищана със здравословен въздух; от източната страна пък се съединява с широко поле, напоявано от същата река. Такова прочее е мястото и съграждането на манастира е подобаващо и достохвално.

Най-напред той издига стена, достатъчно дълга и широка, укрепена с нагъсто построени кули, а вратите на манастира срещу лицевата страна на църквата да са малко пò към южната страна. Върху тях е издигната превисока кула, така че нейният връх да се изравни с височината на църквата. А около

стената са прилепени килиите на монасите, сякаш някакви птичи гнезда, за които подхожда пророческото слово: «Бях като птица, усамотена на покрива.»[49] Направи и трапезария, голяма по постройка, още по-голяма чрез майсторството на строителя; пък и готварница, и пекарница, разположена на голяма площ. Създава и игумения[50] — едно удивително и достойно за описание дело. И съградил всичко, както изискват редът и красотата, покрива го с много олово. А сред всичко благолепният Стефан издига боголепен храм; отвътре той е много дълъг и широк, а височината му е такава, че затруднява очите на гледащите; той е поддържан от мраморни колони и украсен с различни сводове; отвън пък е изграден многочудно от полирани мрамори, червени, а също и бели; връзката на всеки камък с другия е дивна и превисока по майсторство, така че лицевата страна на целия оня храм изглежда да е един камък, пречудно, чрез изкуство слята в цялостния облик на природата и показваща една неизразима хубост, та голяма благодат да озарява гледащите. И вечнокаменната красота и големината придават на храма преголямата прелест, понеже го изваяха съвършено и го създадоха за достолепие. А липсата на време не ми дава да опиша златните и сребърните съдове, свещеническите одежди и сирийските тъкани с бисери и скъпоценни камъни.

След като построи такъв голям и толкова хубав храм, предаде го на Вседържителя — бог. Призова също и настоятел на онова братство, равния на ангелите Арсений, мъж, остарял в добродетели и твърде отруден от постнически усилия. Той даде на манастира за нуждите на братята много села и общини от различни места на своята страна, както те стоят и до днес в премъдрия му хрисовул и показват неговото желание и усърдие към бога; и всичко това той предаде на манастира. След това издигна из основи църква на добрия покровител великия Николай — близо до обителта, но извън нея — за негова вечна прослава. Но и вътре в манастира, от южната страна на централния олтар, има втори олтар за чест и слава на този свети отец.

И друг неочакван подвиг стоеше по пътя на царя — понеже българският цар Михаил[51], възгордял се от много успехи и царска слава, се вдигаше срещу сръбското господство и се стремеше да го подчини под своята власт. Много беше, прочее, неговата войска, още по-много беше събрал от различни народи; освен това поиска немалка помощ и от готите, живеещи на другата страна на Дунава, и настъпваше, подобно на вълнуващо се море. И виждайки такова неизчислимо множество, той бързаше да осъществи чрез дела, което кроеше в ума си.

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

А Стефан, като узна за това от писмо, смути се, което беше естествено, разпрати известие до войската да тръгне след него, а сам се стараеше да избърза, колкото се може, със своя син Стефан. И щом стигна до мястото, наречено Велбъжд[52], принадлежащо към Сардикия, тук двете страни се виждат една друга; и нашите бяха твърде малко спрямо множеството на ония — пет към хиляда, както би рекъл някой.

Прочее, прехристиянският Стефан изпраща до царя на българите да сключат мир: «Защо се мъчиш, казва, да погубваш българските и сръбските родове, нали имаш в ръцете си дела от своето наследство, що бог ти е дарил? Бъди доволен от своето, та да ти бъде добре, а не пожелавай чуждото, което бог другиму е дарил, защото се противиш на бога, като нарушаваш и оборваш нещата, що са от него добре разпределени. Ако ли пък си толкова военолюбив, насочи оръжието си против варварите, а не срещу християнските хора[53], на които аз по божия благодат съм пастир и които при това с нищо не са те обидили. Помисли колко кръв предстои да се излее, колко майки ще останат без деца, колко трупове от двете страни ще бъдат поднесени за храна на птиците и зверовете. И какъв отговор ще се иска за тях от оня, който ги е погубил безразсъдно? Прочее, като ни оставиш в мир и ти самият като го имаш, върни се в своите [земи], понеже, които се стремят да заграбят чуждото, ще загубят и туй, което мислят, че сигурно държат — така отсъжда всевиждащото око.»

Оня, щом чу това, изрева сякаш звяр и изпълни с много смут стоящите пред него; той отправяше срещу Стефан реч на безчестие и закана и накрая рече: «Ако не дойде до сутринта, когато слънцето изгрее от изток, и коленичил, не превие врат под крака на моето непобедимо величество, ще изпратя и ще го доведа така позорно вързан и след много различни и големи мъки ще го предам на насилствена смърт!»

А що стори Стефан, като чу това? О, благородна душо! О, блажена надежда! Въздъхнал издълбоко, рече: «Господ ми е помощник и няма да се уплаша; що ще ми стори човек! Господ ми е помощник и аз ще погледна срещу моите врагове!»[54] Извика воеводите, та заповяда да се организира войската и да се приготви за бой. А самият той, стоящ сам в шатрата, молеше се, вдигнал непорочни ръце към бога и него призоваваше на помощ. И стоейки така, прекара цялата нощ. Щом настъпи денят, излезе със сияещо лице, както някога Мойсей, когато излизаше от скинията на Завета.[55] Защото молитвата е такова нещо — не отпуска молещия се такъв, какъвто го приема, но много по-сияен. След това събра цялата армия, постави в средата сина си Стефан и му я връчи, каз-

вайки: «Вървете, чеда, в името на Христа, за да се изпълни неговата справедлива присъда! Дерзайте, защото пише: «Тези на колесница, онези на коне, а ние в името на господа нашия бог ще призовем.»[56] Да не се плаши вашето сърце[57], като гледате множеството на онези! Понеже когато Йерусалим беше обсаден от Сенахирим, воевода на асирийския цар, бог, видял смирението и злощастието на своите хора, изпрати една нощ един ангел и уби 185 хиляди от асирийската войска[58]; и сега, заедно с вас се надявам: ще изпрати своя ангел пред вашето лице. Защото пише: «Бог се противопоставя на гордите, а на смирените дава благодат.»[59] Чрез такива богоизречени думи, премъдрият направи всички усърдни, вложи в сърцата им божествена сила и ги прати на бой.

А той влезе пак в своята шатра, коленичи и опрял лице до земята, молеше се, изливайки сълзи, сякаш [черпеше] със съсъд от извор. Бог слушаше своя праведник и оня горделив насилник с цялата си военна сила беше побеждаван както някогашния Амалик, чрез действието на молитвата, и не можа да отбегне божия съд[60]. Царят на българите беше заловен от сръбските войници. Водят го при сина на царя Стефан, който тогава извърши много подвизи в битката. И там безславно бе лишен от живот; той справедливо бе подложен на това, що готвеше другиму. И тъй българите, изпълнени със срам, изгубили повечето си сили, като взеха трупа на оня Михаил и извършиха над него необходимото, и приготвиха предоволно мъртвеца според обичаите, и поставиха Александър, [Стефановия] племенник, за цар, отидоха си в своята страна.[61]

А победителят Стефан, красящ се със светли победи, се върна обратно, където поданиците го посрещат и величаят с победни песни, възхваляват го и му се възхищават, благодарят на бога, че се сдобиха с такъв цар, по-прочут от всички предишни. После, като беше в манастира със славните князе и людските управници, пишеше победни песни за Христа-царя и се изпълваше с неизказана радост, виждайки такъв завършек на своето усърдие. И оттогава се стремеше към повелики подвизи.

След това построява друг манастир, на три стадии[62] далече от великата обител, добровидно разделен на килии, украсен с редове одъри и приготвен за такава цел с всички други необходими неща. И там събира братство от болни от свещената болест[63], намиращи се по цялата му земя, доста много на брой, със загнили лица, с треска в кръвта, с разложени меса, окапали до самите кости, с изкривени пръсти, отделили се от ставите; хора съвсем схванати, неподвижни; такива, що не мо-

жеха свободно да дишат поради болката, мъчеща ги извътре — зрелище наистина покъртително и гледка, предизвикваща сълзи в очите на милостивите! Там им уреди да получат покой, който какъвто иска, давайки им всеки ден обилно нещата, необходими за тяхното успокоение: копринени тъкани, понеже са меки за лежане на ония свещени тела, и благовонно миро за прохлада на излъчващия се от тях огън. Постави им и управител от двореца — благ и добър мъж — и му заповяда да угажда на всички и да облекчава болките от недъга. Но и сам често ходеше там: веднъж, престорил се на някакъв войник, им даваше много пари, а друг път — открито, през деня. Той им се покланяше, усърдно ги прегръщаше, със сълзи целуваше онези страдащи тела, говореше им слова на утеха и ги облажаваше, че заради временното и бързопреходно страдание ще се удостоят с безконечното царство. И нито Соломон в цялата слава на своето царство не се е радвал толкова[64], колкото той с този събор на страдалци; и много нощи прекарваше, беседвайки с тях, защото имаше помежду им мъже, удостоени с божествени [дарби]. Прочее, времето сега не е подходящо да пиша за това; за тях трябва друга, по-грижлива подготовка и обмисляне. А сега, избързал, ще разкажа как настъпи мъченическият край на неговия живот и как той се присъедини към лика на мъчениците.

Една нощ, след свършване на утринното песнопение, полегнал на уединената си постеля, той вкусваше малко сън. И вижда великия Николай. Той му се яви по същия начин, както и преди. И пак Николай, пак обичайната полза, пак той, пожелаващият да благоизвести по-хубавото! И се приближава до него, и говори: «Приготви се, Стефане, за края, защото скоро ще се представиш на господа.»

О, добро известие! Станал от сън, Стефан смесваше радостта със сълзи и като се хвърли на земята, благодареше на бога и на вестителя за доброто преселение. Защото той винаги се стремеше и желаеше, ако е възможно, да остави земните смутове и в бъдеще да живее с Христа.

След това извика настоятеля на манастира, споменатия по-горе Арсений, и му връчи много злато, казвайки: «Изтече, честни отче, времето на моя живот и затова вземи ги и ги запази за манастирски нужди, защото не зная какви ще бъдат по намерения тези, що ще царуват след нас.» И тъй, даде това на манастира, друга част — за онези блажени страдалци, а останалото сам раздаваше. Малцина узнаха за неговото дело, понеже от тогава до часа на [утринното] богослужение[65] прекарваше всички нощи, като бродеше из града и търсеше нуждаещи се хора.

А Стефан, споменатият преди негов син, многократно беше нараняван от желание за царството и поради страх, че няма да го получи, криеше в себе си змия. И тогава, понеже не можеше да търпи повече пламъка на желанието, а имаше със себе си много войска и мнозина от първите велможи, преминава в Арванитската земя[66], удостоен със сана на трибун. Там се препасва с властта на цялото царство и отнема тази земя от бащината си държава.

А какво направи оня кроткият, когато узна това? Многократно изпраща до сина писма, та да остави недостойните неща и да живее заедно с него, а не след дълго да стане наследник на царството и благословията му. Но как да послуша добрия съвет душата, устремила се единствено към злото? Като разбра, че синът не се покорява, остави да се изпълни за него божията промисъл и живееше, събирайки много добродетели, за да не се пресели от тукашния живот с малка печалба. Така и в това подражаваше на кроткия Давид и усърдно понасяше синовното гонение.[67] Когато някои, показващи голяма близост към него, решиха да му кажат: «Защо е тази твоя снизходителност към сина? Защо е това отлагане и забавяне? Изпрати поне войска, задоволи я с много плячка и с това ще покажеш своята мощ и ще внушиш страх у войниците му, та да не смеят да се вдигнат на рат срещу тебе», той ги погледна някак необичайно, както се каза, и рече: «Защо вие така ожесточавате кротката душа и я карате нея, която се подчинява на божия закон, да му се противопоставя? Ако сме приели доброто от ръката господня — както каза Йов, — нима не ще изтърпим злото[68]. Достатъчно се насладих от благата на този живот; ясно е, че като получих слава и царско име, редно е да изстрадам всякакво зло, за да имам някакъв заслужен дял от отвъдното утешение, та да не ни бъде казано справедливо онова, що се каза на богатия: «Ти получи своите блага приживе.»[69] От тези думи ще бъдем посрамени и не ще можем да дадем никакъв отговор.» Защото, откак получи вестта за блажената кончина, неговата мисъл бе заета не с нещо друго, а само със сърдечно съкрушение и с честите страдания на сълзите, и с обичайния за него стремеж към бедните.

После този, който беше едновременно син и вероломник, намерил удобно време, внезапно нападна и сложи ръка върху баща си с жената и децата [му]; той нарежда те да бъдат пазени в друг град, а него изпрати в града, наречен Звечан[70], и след няколко дена го осъжда на най-горчива смърт чрез удушване.

О, несправедливо осъждане! О, немилостив отговор! Как не пожали бащината утроба, как не пощади родителската

старост? Как не се засрами от белите коси? Как не си спомни за бога, казал в Закона «Почитай баща си и майка си»?[71] А и презлите слуги на злия господар, как те смееха, след като получиха такива заповеди, да тръгнат с волни нозе? Вървейки, как не се преобразиха към милост? И, дошли на мястото, как смееха да гледат към онова свещенолепно лице? Или как дръзнаха да се докоснат до неговата света шия със своите скверни ръце? О, безчестие! О, неистовство! Как не изсъхнаха злодейските ръце? Как не ослепяха очите им, както съчиненията на много светци казват, че става? Ала как щеше да бъде съвършен мъченикът, ако не така! Защото един е жребият на мъченичеството, а многобройни са начините на смъртта. И така той предаде на господа блажената душа, подета и възхвалявана от ангелите, а многострадалното и честно тяло бива пренесено в неговия манастир и бива преобилно и достойнолепно сподобено с възвишени свещенословия. И съкровището, сякаш някакво слънце, залязло под земята, се предава на гроба, несравним с нищо.

Обаче за тези неща казаното е достатъчно! А пък аз, о пресвещено събрание и пречисти отци, не съм мислил да ги погреба в дълбината на забравата, но да ги разкрия и да ги предложа на вашия слух, понеже сте христолюбиви и мъченикомолюбиви, та да не би с няколко кратки изречения да се омаловажат толкова големите богатства; едновременно се старая да възвеселя вашия слух чрез изслушването на повестта и чрез чудесата на мъченика, които отсега се проявиха.

Общата майка земя задържа в своите недра онова свещено и страдалческо тяло седем години и засрамила се от добродетелните сили в него, го запази невредимо по заповед на създателя; то ни най-малко не бе подвластно на природата на тлението, а стана такова, каквото ще покаже по-нататък нашето слово.

Една нощ, докато еклезиархът на манастира спеше, явява му се един мъж дивен и неизказано светъл и му заповядва да извади от земята неговото тяло. След като стана, той, изплашен, разказва видението на предстоятеля. Той, прочее, го отпраща, казвайки, че видението е последица от многото спане. Ала сам в ума си разсъждаваше много и целият бе изпълнен с ужас, понеже знаеше сигурно добродетелите на мъжа и страданията му за правдата и смяташе, че това никак няма да остане неразкрито докрай. И пак, когато бяха минали малко дни, заповядалият тези неща се явява на еклезиарха. А той отново съобщи на ръководителя. За трети път се явява престрашно едновременно на еклезиарха и на игумена и ги порицава, загдето не са повярвали. И понеже за това се разнесе го-

ляма мълва, тя стигна чак до архиерея на областта; изпаднал в голям страх и почуда, той свиква подвластния му архиерейски събор и църковния клир и дохожда в манастира. Когато беше в църквата, заповяда да отместят камъка на пребогатия гроб. Щом стана това — о, сладостна повест! — силата на неизказано благоухание изпълни всички, не само намиращите се в църквата, но и извън църквата, по цялата обител. И нямаше ни един от събралия се тук народ, който да не се наслади на благоуханието. И така Стефан е изнесен и положен в ковчег от свещените архиерейски ръце, та делото, по-светло и по-почетно от ония скрижали на Завета[72], да бъде видимо и прославяно от всички, а на идващите с вяра да дава изцеление от различни болести.

Имаше един човек, който седеше да проси при манастирските врати. Той някога бе боледувал от треска и бе лишен от зрителната способност на очите си. И четиридесет години се измъчваше от такова наказание. Макар че беше дал много имоти на лекарите, понеже беше от богатите, той никак не можа да получи облекчение на страданието. Но след като разпиля имотите, превърна се в бездомен и просяк. Щом разбра, че онова честно тяло е извадено от земята и открито лежи пред всички — лекарство на всекиго според вярата, купувано не със злато, но придобивано с усърдие, той стана, та дойде до църковните врати. Тъй като входът му бе недостъпен, понеже множество хора се стичаха на поклонение пред нетленното тяло и се блъскаха един друг, той стоеше вън, проливаше топли сълзи, биеше гърдите си с ръце, а с езика си изричаше молитва към мъченика; и подражаваше на вярата на онази жена, за която се говори в евангелието.[73] И както надеждата не посрами нея, така и него [не посрами]. Защото когато вече се отслужваше божията служба, той успя някак леко да влезе и доведен от водач до пресвещения ковчег, преклони глава, допря лице и очи на гърдите на светеца. И, о чудо! Като стана, той, избавил се от предишната тъмнина, виждаше желаната светлина. И вървейки, станал водач на този, който преди го водеше, разгласяваше божиите величия, извършващи се чрез Стефан. Но и много други хроми и парализирани, неми и глухи се освобождаваха от такива страдания, когато се докосваха с вяра до мощите му. Тези, които ги познават, казаха, че те и доскоро са били живи.

Прочее, нима това е чудно? Ни най-малко! Защото той е ученик на Христос, който е изрекъл: «Делата, които аз върша, и той ще върши.»[74] Наистина Стефан показа дела, достойни за вярата, а вярата украси с дела, делата пък с вяра запечата. А кои са те: вяра, надежда, любов[75], беззлобие, простота, милос-

тиня, кротост, дълготърпение,[76] правосъдие, грижа за сираци и вдовици, подвиг за благочестието и което е най-високото — смирение. Него той прибави като невидими крила към останалите добродетели; и летейки, достигна надземните предели, въдвори се с мъчениците като великомъченик. Приобщен с тези, които благочестиво царуваха на земята, той, който ги превъзхождаше с много дела, се причисли към преподобните, защото усвои някои от техните велики деяния и както се разбира, на тях се оприличи с чистите молитви, с мисъл за смъртта, с непрестанни сълзи и със смирена мъдрост; и той се приготви да влезе заедно с мъдрите девици в чертога, защото, напълнил свръхбезмерно много съдове с масло и вдигнал пред себе си светилника, очаква в полунощ страшното идване на сладкия Жених.[77] И кои съдове — чуйте, възлюбени: утробите на бедните, стомасите на гладните, плещите на голите, сълзите на вдовиците, нуждата на сираците. Като утешаваше тяхната оскъдица, Стефан приготви украсата на своя светилник.

Колцина, прочее, кажи ми, ще го наобиколят тогава на онова всечовешко множество[78] и ще показват на страшния съдия оня, който ги е утешил заради неговата, [на Христа] любов и е облекчил страданията им от болестите! Колко езици в един глас ще извикат и по-ясно от тръба ще разгласят милосърдието на този мъж и това, което той тайно правеше за тях! Всичко това те ще разкрият пред ангелите и пред хората. О, блажено изобличение! О, добри Стефанови изобличители! И понеже Женихът се бавеше,[79] дойде природната необходимост и накара всички да дремят и спят. Но и докато той спи, съсъдът на неговата света душа върши преславни неща. И щом прочее в днешно време беше прославен с толкова голяма слава, каква ли и колко ли голяма ще му се дари, каквато «око не е виждало, нито ухо чувало, нито човеку наум не са идвали нещата, които бог приготви за обичащите го».[80] И когато по апостола «това донейде ще изчезне»,[81] когато човек влезе с господаря и жениха в чертога, вратата ще се затвори.

С какво е достоен за удивление Йосиф? С това, че е продаден от братята и хвърлен в ямата като символ на Христа. Ала Стефан понесе не само заточение, но и лишаване от светлина. Аз мисля, че смъртта е за предпочитане пред такова наказание! Не стана ли оня цар на Египет? И този стана цар на сърбите. Но оня прочее беше от Закона прообразен на благодатта[82] и владетел на безбожен и нечист народ, а този — в самата благодат и владетел на избрани хора и на свят народ, на царско свещенство, на Христово стадо, което е много повисоко от людете на оногова; и той беше приятел на многостра-

далния Йов. Както Йосиф надминава източните, така и този надмина западните царе с благочестие и правда, с милостиня и беззлобие. Превишил ги твърде много със слава и богатство, той се приобщава към страданието. Но краят на двамата не е еднакъв — както във всичко, така и тук по-богатият е Стефан чрез мъченическата си смърт.

Той се приравнява някак и даже много към Исус Навин с подвига за хората и с водените битки срещу народите, които нахлуха и искаха да оскърбят божието достояние, чийто пастир бе той. Не с оръжие, нито с лък — на тях никога не се уповаваше, но, сякаш втори Мойсей, с въздигане на чисти ръце[83] и с молитвено действие.

Давид беше цар на Израил и бе кротък, което е свидетелствувано от бога, говорещ за него: «Намерих мъж по сърцето си — Давид, сина Йесеев»[84]; но бе и псалмописец и танцуваше пред ковчега.[85] И този прочее е цар, и кротък в смирението, и не със слово засвидетелствуван, но с дела за хората, белязан от бога. Той е певец на песни, що излизат от сърдечната лира и стигат до ушите на господ Саваот, на молитва [отправена] открито, на безмълвно възклицание,[86] а и играеше духовен танец не с нозе, ала с душевните възприятия.

Достоен е за удивление Соломон, по-висок в премъдростта от всички, царували в Израил, но станал роб на женски сласти, накърни славата чрез порока. А този, що от природата бе надарен с премъдрост, премъдро се запази от такъв порок, понеже бе насочил желателната част на душата си към отвъдземните неща. Не беше ли построил оня многозлатна и многославна църква — ала за нуждите на старозаветните служби и за освещаване на жестокосърдечния Израил.[87] Този пък създаде храм на божествените тайни за служба на благодатта и Христовото достояние и за молитвено събиране на хората. Какво са пред това дело многопрославяният кизически храм[88] и изкусно сътворените му колони[88], Йосифовите житници[89] или недобре пресметнатите стени на [Вавилонската] кула в Сенарското поле[90], или многоусърдно построеният дом в Ефес, що не бе от полза за съградилите го?[91] Той беше и като Даниил мъж с най-добри желания[92] и ревнител като Илия.

Такива са Стефановите дела, такива са придобивките на благочестивия цар, такива са плодовете на богообичната душа. Не се превзнесе от толкова голямо самовластие, не бе похитен от гордостта, не предпочете нещо от видимите пред мислените, но короната на това земно царство му бе застъпница за небесното царство. И неговата света душа се вселява в неизказаната слава, а свещеното му тяло, сякаш някое скъпоценно наследство, бе оставено на неговото отечество, та и чрез това бог

прояви милост към нас. Ако не беше станало така, той сигурно щеше да се представи като Енох.[93] А понеже неговите честни мощи са при нас, вярваме, че и неговата триблажена душа невидимо е с нас, изпълнява нашите молби за спасение, пази ни от насполетяващите ни злини, противи се и наказва с видими наказания онези, които нападат неговата обител и оскърбяват ангелския чин[94] в него. И чуйте, о любезни отци, разказа, който не е непознат и на ваша милост.

Някой си Ивое беше поставен несправедливо и неблагочестиво от царица Елена[95] за началник. В началото, прочее, той си придаваше [вид на] благоговение и смирение, както се казва, вълк, прикрит с овча кожа[96], докато разкри живеещия вътре в него звяр и се показа изведнъж жесток, и беше жилище на всякакво беззаконие. Той открито присвои всичко, що е в манастира, и нареди той да се управлява от миряни; този идол на безчестието лиши настоятеля на манастира от целия полагаем му се дял, та дори от това да се нарича игумен. Но и онова свещено число монаси той подхвърляше на многообразни мъки, та не можеха да ходят свободно даже вътре в манастира. Да кажа накратко — тъмнината управляваше светлината и вълкът беше пастир на овцете, и едно голямо и неутешимо бедствие обгръщаше душите на всички.

Веднъж той идваше отвън на кон, както имаше навик, с мнозина вървящи преди и след него; беше обед, когато братята пееха шестия час. И в този час тогава, след като той вече е близо до вратите на манастира, явява му се Христовият воин Стефан, среща с ярост този, който се е разярил срещу неговите хора, и наказва мъчителя според праведния съд. Защото му се привидя, че при срещата светецът го сваля от коня и забива в гърлото му два големи гвоздея, влизащи чак до гърдите и до вътрешността. И нищо друго не можеше да се чуе от него, освен че молеше по-бързо да му доведат ковач. Щом беше внесен в манастира и ковачът вече дойде, не можеше да издаде никакъв глас и мърдайки с пръст, го викаше и показваше справедливото наказание, що беше в него; и в такова зломъчение изпусна окаяната си душа.

Но и друго, по-страшно от първото свидетелство ще представя на ваша милост, него нашите очи видяха заедно с вас, а и много други бяха очевидци. Говоря за оня Юнец, който според делата си получи съответно име, защото дойде в манастира подобно на неукротен див юнец. Той бе изпратен от тези, които тогава владееха благочестиво, за да пази мястото, понеже тогава се случиха междуособни войни и се вършеха внезапни и чести оплячкосвания и немалко кръвопролития. И като безумен, според писанието, той рече в сърцето си: «Ня-

ма бог!»[97] Поквари се и се опозори в делата си, защото всичко, което имаше манастирът, беше в ръцете му. Нареждаше, както си искаше според волята си, а на игумена заповяда да дават само някаква малка дажба от хляб и други необходими неща, и то не когато поиска, а когато даващият благоволи. Забрани на всички, които са в манастира, да отиват при игумена. Ако пък някой би дошъл по обичая при настоятеля за негова полза, на излизане от игумена попадаше в ръцете на неговите слуги, дебнещи сякаш ловджийски кучета и очакващи желания лов. И ако такъв човек беше инок, получаваше много хули и ругатни, ако ли беше мирянин — понасяше много удари и нозете му бяха стягани жестоко в дърво. Но блажените и наистина Христови овце не зачитаха никак заплахите от оня звяр, а се покоряваха на пастиря, както подобаваше, с топла вяра и горещо усърдие; те носеха достатъчно храна и необходимите неща в изобилие. И никак не можеха да търпят дори за малко да се разделят от неговата любов; живееха прочее, очаквайки за утеха помощ, която идва свише; единодействени и единомислещи с настоятеля, единогласно се молеха да ги отмине тази беда. Оттогава измина малко време и Юнецът бива повикан с писмо във войската. Като вдигна подчинените си, той вървеше с голямо високомерие; и поръча на тези, които бе оставил да управляват нещата, да оскърбяват настоятеля, та да се уплаши и да напусне манастира. Ако ли пък не се уплаши и той го намери, като се завърне, кълнеше се с много клетви да го убие със собствената си ръка. И оня, прочее, постъпваше, както рече Давид: «Грешникът дебнеше този, който нищо неправедно не бе сторил, но господ не го оставяше в ръцете му, защото виждаше, че денят му дойде.»[98] Като постъпваше така, той пристигна в дружината си; там те бяха обсадили един град. А игуменът се отдаде на подвиг и прекарваше много нощи в молитва. Така една нощ, след свършване на утринното песнопение, остава в църква; само парамонарят[99] знае за него. Отворил ковчега, в който лежи мъченикът, той със сълзи целуваше неговите свети ръце и от дълбината на сърцето си изричаше към него такива думи: «Виж нашата, на твоите хора, злочестина, Христов войне! Виж облака на скръбта, който ни е покрил! Виж крайното поробване на твоето наследство! Виж, че обителта, която ти създаде за жилище на бога, нея скверният Юнец превърна във вертеп за разбойници. Виж и недей мълча!» И като изрече прочее това, излезе от църквата.

А в този час Юнецът, спящ със своите другари във войската, вижда насън, че се е върнал от война, и минаваше през манастира, за да отиде в църквата. И щом мина покрай притвора и влезе през така наречените царски врати, мислеше да тръгне

към престола на настоятеля и там да го убие с железния жезъл, що беше в ръката му. Но го среща някакъв страшен мъж, украсен с царски дрехи, излязъл от мястото, където стои ковчегът, с брада дълга и посивяла, както е изобразен [на иконата]; и го удари по лицето и по гърдите с лампадата, която държеше в ръце. От силния удар лампадата, изглежда, се счупи и половината ѝ падна. Юнецът се обърна назад, за да избяга, но онзи, страшният, го настигна и го удари като с копие с остатъка от лампадата в гръбнака между хълбоците и в дясната мишца, казвайки: «Ето ти отплата, та да се научиш да не свирепствуваш срещу моя манастир и хората [ми]!» Изревавайки сякаш звяр, звероподобният скочи от сън, като изнемогваше много, стенеше пресилно и непрекъснато слагаше ръка на местата, които получиха изпратеното от бога наказание. Обръщаше се в постелята надясно и наляво, а неговите другари изпаднаха в голям ужас и много часове бяха като обезумели. Когато малко покъсно той едва дойде на себе си, те го разпитваха, за да узнаят причината на онова внезапно заболяване. А той, макар и да не искаше, разказваше истината. И така, обхванат от силен огън, се мъчеше до краен предел. И когато бе пренесен в манастира, той лежа седем седмици; месата и костите на прободените места изгниха, та се виждаха и самите му вътрешности, а и те изгниха по същия начин, така че зловонието на язвите отвращаваше хората, намиращи се по целия манастир. Езикът му окапа и зъбите му се нацепиха от голямото злострадание. И можеше да се види как оня, който преди беше горд, лежи, подобно на отдавнашен и изгнил мъртвец. Трогателна гледка за очите, неутешимо дело за сълзите и ако се вникне с проникновеност на ума — нещо много по-страшно, защото — о, чудо! — не предава по-напред душата си по порядъка на природата, та да подлежи тялото на естествено гниене, но първом тялото изгни, необичайно и ужасно, а вътре душата бе държана насила за назидание на останалите. Накрая той изпуска с мъка и нея.

О, добро застъпничество, о незабавна Стефанова грижа, о, свойствено нему състрадание за неговите раби! Защото веднага престанаха размирициге, успокоиха се вълненията, млъкнаха козлопенията,[100] бяха изтръгнати из корен безчинствата, що бяха вършени посред манастира и четата, подобна на Юнеца, бе изгонена. И да кажа наведнъж: като изпрати Стефан, господ очисти земята на своите хора.

Слушайте вие, които се борите срещу бога и искате да похитите църковните неща! Слушайте и бягайте като от огъня! Нека да ви вразумят разказаните страшни повести, най-вече според писаното: «Смъртта на твоя брат да те поучи.»[101]. Но

достатъчно говорихме за това. Нека да обърнем речта си към предишните неща.

И понеже неговата пресвещена памет стига до нас, да празнуваме, братя, празничния и любим духовен празник, защото сега сред нас, невидимо слязъл от неизречени висоти, стои Стефан, венчавайки всекиго според усърдието му; и нищо не иска от нас, освен да се придържаме към добродетелите и чрез тях да се приобщаваме към бога. Нека да празнуваме с псалми и духовни песни, в кротост и правда, във вяра, надежда и любов, в смирение и истина, в чистота и милосърдие и в други добродетели, в които сме угодни на бога. И да прегърнем този свещен ковчег, в който е съкровището на божиите чудеса, и докосвайки се благоговейно с устни и очи, с радостни сълзи да оросим стъпалата на нозете му, които стъпкаха напълно врага и изтъниха като паяжина неговата злонамерена сила. Да целуваме ръцете, по-благовонни от скъпоценен нард,[102] що често се издигаха към бога и винаги се простираха към бедните, защото когато се молеше и издигаше ръцете си, а и когато се отдаваше на умна молитва, ръцете му пак вършеха милостиня. О, какво добро деяние на прекрасните ръце! Мисля, че тези ръце са по-свети от онези, които се бяха прострели на планината, за да приемат скрижалите на Закона[103]. Да целуваме гърдите, хранилище на много блага, по-високи и по-почетни от оня съд с манна, да увенчаем неговата достойна глава с благохваления и да възложим на него цялата грижа за нас.

Тия неща са ти от нас, Стефане, образ на твоята любов, която е в душата ни. Ако прочее са достойни, което не бива и да мисля за възможно, то е поради твоята благодат, защото с упование в тебе съставих словото за тебе. Ако ли пък е далече от достойното, понеже твоите дела са многобройни, подобава ли да бъде наказан онзи, който е невежа и лишен от острота на ума? Освен това са и много малко [хората], които познават твоите дела, тъй като натрупването на годините направи те отчасти да намалеят. Обаче на бога е угодно и това, което е по силата [ни]!

А ти ни наглеждай отгоре, о божествен и светъл воине, който отклоняваш божия гняв, справедливо насочен срещу нас заради греховете ни, ти, пребогати, който с молитвите си и със своята сила прогонваш видимите и невидимите врагове! А в страшния ден на съда, когато ще просияеш по-ярко от слънцето, ти ще ни събереш около себе си, нас, които се нарекохме стадо от твоята кошара и като ни покажеш на съдията-бог, ще отправиш оня блажен глас: «Ето ме мене и децата, що ми даде бог!«[104] Нему слава с безначалния отец и с пресветия, благ и животворящ дух — сега и в безкрайните векове. Амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЧ ОТ КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ЖИТИЕ И ЖИВОТ НА ВИНАГИ ПОМНЕНИЯ ПРОЧУТ БЛАГОЧЕСТИВ ГОСПОДАР ДЕСПОТ СТЕФАН, НАПИСАНО ПО ЗАПОВЕД И НАРЕЖДАНЕ НА СВЕТЕЙШИЯ ПАТРИАРХ НА ТАЗИ СРЪБСКА ЗЕМЯ И ДВОРЦОВ АРХИЕРЕЙ КИР НИКОН; И ЧРЕЗ ВИДЕНИЕТО И ТРИСВЕТОТО ЯВЛЕНИЕ НА САМИЯ ЕДНОИМЕНИТ [ДЕСПОТ СТЕФАН], ПРОГЛАСЯВАЩ ТОВА ДА СТАНЕ

[. . .] Но вече е време да започнем: откъде произлезе и как живя, и каква е страната, която го отгледа [. . .]

Той, прочее, възсия от страната Далмация или Дакия, а днес наричана Сръбско, където в последно време разцъфтяха много имена, които словото ще разкрие, навлизайки в родословието им [. . .]

Великият Конста[1], прочее, роди трима сина: Константин, Константий[2] и Конста, и дъщеря Константия. Нея Великият Константин даде за жена на Ликиний[3], комуто отдели и гръцката част от царството, понеже се подчиняваше при мъчителското изтребление и съдействуваше. А този Ликиний беше далматински господар, сърбин по род, и роди с Константия син Бела-Урош. Бела-Урош пък роди Техомил, Техомил роди свети Симеон[4], а свети Симеон роди със съпругата си трима сина: Стефан, първовенчания крал[5], и Вълкан[6], великия княз, и Растко, който после беше наречен Сава, първия сръбски архиепископ[7]. [. . .]

А ето втората глава от родословието: Вълкан, вторият син на свети Симеон и брат на свети Сава, велик княз, роди син — жупан Димитър, Давид в иноческия си свети образ. Този Давид роди княз Вратислав, Вратислав пък роди княз Вратко. А Вратко роди дъщеря Милица[8]. Тя става съпруга на великия княз Лазар и роди трима сина: този, казвам, великоименит деспот Стефан, и [още] Вълко и Добровой. И тази лоза, прочее, много процъвтя[9]. [. . .]

От времето на цар Стефан, наречен Душан, сръбската църква се отцепи от съборната и затъваше все по-зле, тъй като

много пъти от малка искра се разгаря голям огън. А второто беше измаилтянският народ, който се изсипа върху нас като скакалци. Някои ги отминаваше, но други заробваше: едни предаваше на грабеж, а други — на клане — така, както тлеещият огън унищожава всичко, каквото му падне, избухвайки отново и непрекъснато в движение, за да погълне и да погуби безмилостно каквото е останало [...]

. . . . . .

* Когато умря Оркан[10], на престола се качи най-малкият му син Амурат[11], който покори много земи на запад. Сетне той се въоръжава срещу благочестивия княз Лазар, а той не се стърпя да чака и да нехае за своите, още повече христови членове, които биваха отсичани и отрязвани, но за да премахне техния срам съвсем, или сам да умре, и то като претърпи мъченичество, той става и обзет от такива мисли, тръгва срещу измаилтяните. И боят, който се отвори на мястото, наречено Косово, стана тъй: войниците се нареждаха пред знамената, а имаше някой си много благороден мъж, Милош, когото от завист бяха наклеветили и представили пред господаря за изменник. И той, за да покаже вярност и мъжество, като намери удобен момент, упъти се право към най-големия военачалник, и уж като че бяга, дадоха му път да мине. Когато наближи, тутакси се спусна и заби меча си в самия този горд и страшен самодържец, но още там и той падна убит [от турците]. Изпърво надвиват тия, които бяха с Лазара и удържат победа. Но още не бе дошло време за окончателна победа. Поради това синът на оня цар[12] се засилва пак в същия бой и надвива, защото бог тъй допусна, щото и великият тоя [княз] заедно с тия, които бяха с него, да се увенчаят с мъченически венец. Що става след това? Настава краят на блажения Лазар чрез отсичане на главата, но неговите любими другари го изпреварват с твърде умилна молба: да умрат те преди него, за да не видят неговата смърт.

Тоя бой стана в 6897 (1389) г., на 15 юни. Той прие мъченическа кончина и сега в съградения от самия него голям манастир, наричан Равеница, виждам го като жив: както тия, от които претърпя смърт, така и ония, с които ликува на небесата. Тогава не остана място в тая страна, дето да не се чува жалният глас на риданията и писъка, които нямаха подобни на себе си, с които дори всичкият околен въздух се изпълни. Рахил плачеше и не искаше да се утеши[13] не само за децата си, но и за този богоизбран господар, защото няма и него, и тях.

И той, прочее, живеещ в благосъстояние, постигна вся-

какъв вид добродетели и изпълнение на закона, независимо от това, че остави на църквите и на благочестивите манастири здания, на пленниците подари свобода и изля милост, като от източник.

През живота си издигна укрепени градове, и града, наречен Крушевец[14], дето построи твърде хубава църква на великия първомъченик архидякона Стефана за спомен на непрестанно споменувания му син. По това толкова.

А онзи лъв, наречен още на техен език с името «гръмотевица»[15] някак набързо се връща на Изток, за да седне на бащиния си престол и да заякчи царството си отвсякъде. И ако някои ме нападнат за това, че не се знае в чия полза говоря, то такива да се обърнат към царските летописни книги, отдето ще узнаят, че царувалите по-рано, било в Йерусалим в старо време, било в Цариград и в околните страни, предават животоописанията по-обстойно и по-обширно, а аз се погрижих как по-точно да съставя житието на нашите благочестиви и свети господари. И тъй, достатъчно е само да се отбележи.

А останалите сираци се заплашват от разграбване, защото не само от измаилтяните ги заплашваше беда, а и западните съседи се приготвиха за война. При това, заплашваха ги и междуособни разделения на техните поданици, макар те да им бяха като свои членове, дотолкова, че с Мордохея в догадки и особено в пророчески сънища да се каже: «И чу се глас, писък, тревога, гръмотевици и земетръс и шум на земята; и не бяха две, но много змии, с влечуги, които бяха дошли да се бият. И чу се глас, и смутиха се всички от гласа на писъка им; за всички люде [настана] дене тъмнина, мрак и смут и войни, и приготви се всеки народ да се бие. И уплашен от писъка им, извиках към господа, и от малък извор протече много вода и голяма река; огря светлина и слънце, а реките се надигнаха и погълнаха по-славните.»[16] Това като стана тъй, изпращат се посредници от Великия разум[17], който каза, както Навуходоносор в ума си: «Ще обгърна с ръката си вселената като яйце.» Посредниците се съгласиха с благочестивата господарка[18] за малката ѝ дъщеря Оливера и с решение на патриарха и целия свещен събор и целия синклит, дават я за жена на Великия Амир[19], за да се спаси христоименитото стадо от вълците, които го погубват. Идва тогаз никога незабравимият неин брат при самодържеца със сестра си, и оттогава бе поробена сръбската държава, тъй че сам Стефан с брата си Вълка, с благородниците и други идваха от време на време да му служат. Оттогава обаче великият тоя цар [султанът] не като Максимиана, който се кичеше лъжливо с благочестие пред великия Константина Велики, за да го погуби, но със всяка истина и

чиста любов, като към възлюбен син, се привърза към него [Стефана], както ще намериш при най-главната част — и пред всички на Изток се красеше с него като с някакво второ слънце, или като с пресветла деница.

А достославната и великомъдра майка, като си остана непревъзходна от много прочути майки — или, както би казал Соломон — мъжествена жена, — като не изостави нито една добродетел, както знаят всички околни, които са получавали милости от нейните ръце, — за каквото се надяваше, това и получи. Но тя твърде много изпъкна и в мирските работи, в които би било простено да се сбърка не само жена, но и опитният в съвети Одисей[20]. А кой ще каже колко скъпоценни, божествени и свещени украшения е раздала на църкви и манастири! Кой не ще се учуди, като вижда такова съединение на тия, които се взират в единия бог и [се стремят] да се издигнат до установените заповеди, и живеят, изпълнявайки ги, колкото е възможно по-добре.* [. . .]

[Деспотът] прочее, изряден във всичко, макар и още млад, ръководеше се от благочестие и от ден на ден се проявяваше, че иска да напредва — чрез нещата, които говореше и които вършеше, и в каквото се подвизаваше. [. . .]

И бидейки дете, като гледаше църквата, казваше: «Аз ще издигна по-здрави и по-красиви основи.» По подобен начин говореше и за битките, а и други подобни на пророчество думи. И просто във всяко познание за нещата — било за божествените, било в човешката премъдрост, до каквото се докоснеше, много бързо се показваше по-добър от наставниците си. А във военните неща, състезанията и майсторството, с които мнозина не могат лесно да се справят, — във всичко това той успяваше да бъде пръв и правеше така, че и другите да се научат. Прочее, той беше пресъвършен в тези неща, а и по телесна красота и сила изглеждаше като слънце сред звезди между връстниците си. [. . .]

Когато стана пълнолетен, той предаде на забвение сякаш с покривало близките неща, добавяйки към великите още повелики. И ако някой друг би получил подобна чест, щеше да си въобрази, изпаднал в житейските страсти, че е велик. А този не само че не се поддаде на такива неща, но и при толкова огромна власт не изостави нищо от полезното; пребивавайки непоколебим, избягваше онова, което е противно богу. А това е толкова трудно за властвуващите, дотолкова, че ангелите да се чудят. И не се отклони никога от правия и царския път.

А при воденето на работите одежда му са майчините молит-

ви. И наследява бащиното достойнство, и се проявява като пресветъл управник на всичко. Но преди още всичко да достигне до своя завършек, изначалният сеяч на плевели, дяволът, подтиква към война някои, които имаха желание за това, защото неговият баща беше ги покорил отпреди под нозете си. Те се стремяха да придобият равенство и да се отърват от ръцете му, та съставяха много злоумислени и тежки обвинения срещу него и ги носеха на Амира. Едни го клеветяха, че подстрекавал угрите срещу него, други пък говореха, че са самовластни управници и искат да служат на неговото царство.[...]

След тези [събития] тръгна и благочестивият и винаги помнен княз Стефан, макар и да се страхуваше, понеже беше се поддал на съветите на някои да бъде приятел с угрите. Ала като видя, че бъдещото му начинание не е възможно, посъветва се с благочестивата си майка и отиде при Източния [султана] — или, според Соломон: «царското сърце е в ръцете божии»[21] — заради твоята благост, владико, че делата, които го ужасяваха и го караха да трепери, — всички те с това бяха предадени нему; и той превърна неукротимия гняв в милост и любов, така че да го настави и поучи с най-любезни думи, като свой премил син.

И така прочее отиде при Баязид. Когато всички събрани трябваше да се разотиват след свършване на трапезата, както имаха обичай, той не пожела да излезе, а стана и продължи да стои. Щом царят го запита за причината, отговори: «Господарю! За да не ме наклевети някой на Твое величество, сам ще съобщя своето прегрешение към царството ти. Някои ме убеждаваха, а и бяха ме уговорили да се откажа да служа на твоето царство и да стана приятел на угрите. Но като разсъдих отново, сметнах такова нещо за неуместно, припомних си грижите на Твое величество и клетвите, и дойдох при тебе. Ето, моят живот пред бога е в твоите ръце, направи каквото поискаш.» А той, като помълча малко, много учуден, отговори с благи думи: «О, възлюблени! Какво си искал да постигнеш при угрите? Че аз смятах да взема земята като своя. А ти там какво ще правиш? Да не би някой от господарите, които преклониха глава пред угрите, да е успял да получи свое господство?» И като спомена по име българските царе и някои други, рече: «Ти, обаче, бидейки с мене, ако отидеш, където аз не отивам, наистина ще се объркаш. Но ако си с мене там, където съм и аз, няма причини да се смущаваш. Защото ние сме господари и ако ние не тръгнем срещу другите, и те няма да тръгнат срещу нас. Защото най-силните царства се държат на войската и имат най-голяма те-

ритория. А теб аз сега те имам като най-голям и обичан син и го заявявам пред всички — и пред моите, и пред тези от изток. Кой впрочем е при мене на почест като тебе? Аз вече отивам към старост, следователно, ще умра в битка или от болест. А щом си живял така с мене, на тебе тогава ще ти дойде времето. Защото моите синове, които са много на брой, ще въстанат брат срещу брата и всеки от тях ще почне да праща молители при тебе да искат помощ за себе си или поне приятелство, а не враждуване. Когато случиш такова време, ще удържиш не само своята страна, но и другите предели около цялата своя земя и ще се наречеш велик и прочут владетел. А и сега държиш своята земя под своя власт. Послушай ме, прочее, и аз ще ти обясня какво трябва да направиш. Докато аз съм жив, помъчи се да сломиш своите силни хора и да ги поставиш под своята воля. Защото тогава и да поискаш, нищо няма да постигнеш. Освен това издигни на свое обезпечение било благородници, било бедняци, създай им почит и ги направи да управляват с тебе. А всички клеветници и подобните на тях смъкни от власт.»

След като царят го поучи с такива, че и многообширни слова, едноименитият си отиде в свояси. И, о, чудеса! Дали някой е виждал или чувал някога такова нещо: уж е виновен, и отива даже на смърт, а приема власт като син, и получава такива съвети! И всичко това — не от единоверци. [. . .]

И отново княз Стефан пое пътя за своето отечество и се върна у дома, украсен с всяческа почит — не само от споменатия тук, а и от всички негови властници, и през цялото негово царство и за всички народи, които измаилтяните бяха покорили под своите нозе. От всички тях беше приеман с удивление и с най-охотно оказване на почести. А всички християни изпращаха молитви от дълбините на своите сърца, че господ е издигнал рога на своя избраник.

След това гордият и величав Баязид замисли бран срещу угровлахийците и се вдигна с всички свои сили в настъпление. Като премина Дунава в годината 6903 (1394), влезе в бой с великия и самодържавен воевода Йоан Мирча,[22] при което стана неописуемо кръвопролитие. И тогава загиват крал Марко и Константин[23]. И там, в тази битка, с тези владетели се оказа и княз Стефан, за когото е нашата дума. Защото всички те бяха с измаилтяните, макар и не по своя воля, а по принуда. Така разказват за блажения Марко, който казал на Константин: «Аз изричам думи и моля господа да бъде помощник на християните, а аз да бъда пръв от мъртвите в тази битка.» И когато царят се завърна, помири се с тях.

И пак, като минаха две години, царят изпраща неизброимо воинство срещу Босна със своите синове, с които замина и хри-

столюбивият княз Стефан. Тогава се случи такъв голям сняг, за какъвто се знаеше само от най-старите хора, та когато сечаха дърва и палеха огън по градините, когато огънят се разгореше, толкова се смъкваше някъде в дълбочината, че намиращите се около него, макар и да усещаха топлината надалече, не смееха да се доближат. И поради тази зима малко от войската и пленниците се възвърнаха в своите краища. По тази причина христолюбецът Стефан отново беше набеждаван, че е виновен за гибелта на тези хора, но онези, които го клеветяха, не можаха да постигнат нищо, защото бог му помагаше.

И така, като покоряваше много страни, царят прочее се отправи и срещу пазения от бога град — за Константиновия град говоря. Но като направи там опит с много обмисляне и усилия и нищо не можа да постигне, реши да заобиколи от другата страна на морския проход и да нападне частта, която се нарича Галата.[24] Но след като положи и там усилия по подобен начин, също не можа да успее.

Като чу за това западният цар, наричан крал[25], премина с цялата своя войска Дунава и нападна Никопол. А другият, Баязид, като остави бързо въпросната Галата — част от царствуващия град, и възпламенен като огън, се отправи да ги пресрещне. Споменатият крал Сигизмунд властвуваше над угрите и най-напред впрочем се наричаше Немски. След като събра на помощ сарматски, германски, угърски и други войници, той беше дошъл с огромно и неописуемо множество. Щом стана сражението, западните войски с упорит бой обърнаха най-напред царското воинство назад. Но онзи, наречен гръмоподобен, изпревари всички и върна обратно голяма част от тях, говорейки с такава молба и поучаване: «Че къде ще избягаме от техните ръце? Ако сега ни победят докрай, ще бъдем предадени на остриетата на техните мечове — както те преди малко бяха оставени на нас; чедата и жените ви ще бъдат в техни ръце, както техните сега са във вашите ръце. Не е ли по-добре или да умрем сега наведнъж, или да удържим победа над тях. И ако победим сега, аз ще ви заситя с много и неописуеми блага от тяхната земя.» И така отново събраха силите си, върнаха се обратно и победиха. И една част изпосякоха, друга част заедно с конете им удавиха в Дунава, а някои избягаха със своя крал на кораби в Царствуващия град и оттам с корабите през островите се спасиха в своята страна. А измаилтяните взеха от там неизказано множество богатства.

И ето че същият този Баязид отново се надигна и с цялата войска нападна угрите и взе неизказано множество плячка. Тогава пресели димитровците[26], разруши Земни град[27] и плячкоса и други краища. Едва ли някой може да изреди всички

малки и големи сражения, които станаха между тях. А гръмоименитият онзи цар завзе и Солун, който остана в негова власт до гибелта му в битката при Анкира.[28] И направи кула над града, която по-късно разруши цар кир Мануил[29], отивайки в Ахая[30], когато строеше в Аморея Хекзамилиона[31] — за да няма претенции от страна на измаилтяните, че е било техен строеж. И покори Баязид още много други народи на изток и на запад. Повече обаче нападаше към изток, поради което персите разсвирепяха и се отправиха заедно с татарите срещу него.

За всичко това подобава да се разкаже по-обстойно, понеже нашият едноименит показа тук извънредно мъжество и доблест. Оттук нататък той се освобождава и от поробване, повисш промисъл, както и сам пише в градския завет, който създаде: «След Косово бях заробен от измаилтянския народ, докато не дойде царят на персите и татарите, който ги разби, и бог със своята милост ме освободи от техните ръце. И като дойдох от там, намерих прекрасно място, от старо време превелик град — Бялград. И тъй като беше разрушен и в запустение, изградих го и го предадох на светата божия майка». А на неговите жители беше дал различни свободи.

А ние да се върнем към онова, което ни предстои да разкажем. Като се върна заедно със своя брат Вълко в Царствуващия град, благочестивият княз Стефан от всички чуваше гласове на любезна почит — като че ли им се струваше, че гледат към някакво слънце. Точно тогава той възприе деспотски сан от благочестивия цар Йоан[32]. Този свой племенник цар кир Мануил беше оставил вместо себе си, притесняван от споменатия погоре Баязид, и беше заминал за стария Рим, за да съединява църквата[33] и да подготвя война за отмъщение и избавление. Вече много години Царствуващият град беше обсаден, а затворените в него гинеха от глад. Някои бягаха нощно време, а на други — бедняци — им заповядваха да излязат.

И така този благочестив Йоан, изтърпял немалко беди с галатските жители[34], като видя онзи Стефан в Царствуващия град, изпълни се с голяма и неизказана радост, прояви към него царствения си възторг и му подаде сановнически венец, който той сам си беше изплел със своите храбри деяния и благоизстрадани подвизи. И цар Йоан го изпраща при своя тъст на Митилинския остров[35] да дойде с корабите, за да го придружи до Арбанашко[36]. Там прочее се стремеше да отиде. И той не се полени, защото му се беше удало да види светлата деница в своя град, и в избрания и красен град Митилина нямаше място, където този Катеолуз[37] да не му оказваше любезни почести и да не раздаваше охолство и изобилие в своите градини и райски

места. И се чуваха възгласи като «Многая лета, владетелю» — както е прието за царския чин.

Тогава именно този превисокостоящ, за когото разказваме, видя и дъщерята на същия владетел, която по-късно взе за жена. А тя също по майка беше племенница на цар Мануил, от когото и господарите, и родът се наричат Палеолози. Тогава онзи Кантакузин му каза: «Вземи си за жена която искаш от дъщерите ми.» И това се уреди със съвет и съдействие на нейната сестра, царицата, Йоановата съпруга.[38]

И така, докато едноименитият деспот, който се намираше заедно със своя брат Вълко на корабите, чакаше установяването на корабите при острова, дойде от западните страни гръцкият цар Мануил в Галиполи, където пък дойде от изток най-големият син на гръмоподобния Баязид след Анкирската битка. И по този начин тук, единият в морето, другият — на сушата, си оказаха крепко дружелюбие, както баща със син.

Тогава и Солун се върна в ръцете на гърците. И всички дела на този цар Имусюлман[39] бяха благи и благоразумни, само дето виното го побеждаваше повече от други царе. И никога не се отказваше от него, така че по-късно заради виното се лиши и от царството си.

Радостно впрочем се спогаждаха с гръцкия цар. Идва гръцкият цар в Царствуващия град, а Йоан, подчинявайки му се като на баща, се отправя в Солун. Тогава Солун му беше даден за доходи. И тогава Царствуващият град се наложи чак до Виза и по-нагоре по Черно море, над Силиврийската страна[40] и по-нататък, чак до Ахая със Солунската област и Атонската Света гора. Казват също така, че мъдри хора са говорили на Кантакузин: «Вдигни се и вземи своето царство, като най-благороден, и най-светъл, и най-древен от племето на гръцките царе.» Защото царят беше го оставил на свое място като свой възлюбен брат заедно с Йоан. Но той не поиска да вдигне ръка срещу блажения Мануил. И така избраният онзи цар сяда на своя престол, благодарейки за всичко станало на бога, който направлява към мир през огън и вода. Прочее, в годината 6911 (1403) имаше голяма битка в Анкира и чедата Баязидови се удържаха в източните краища, а в горните земи — султан Махамет[41], който накрая, след всички братя, царува по-изрядно и по-светло. Мусия[42] избяга при татарите, а Себег[43] — в Анатолия, докато не беше убит от Имусюлман. А Мустафа умря[44].

Имусюлман, който се укрепи в западните предели, като научи станалото с деспот Стефан и знаейки, че иска да излезе някъде към западните места, сам се насочва на запад със всичките си приближени. А тогава със споменатия Имусюлман бяха и синовете на най-голямата деспотова сестра Мария, които,

макар и не по свое желание, съдействуваха на турците, защото друго не беше възможно. Поради това царят изпрати заповед да се охраняват пътищата и да ги дебнат из страната, та никъде нямаше възможност да премине благочестивият онзи Стефан.

Но бог му отреди по-добро — за да се прослави с още по-голяма слава. След като вдигна котва от споменатия по-горе остров [Митилена], деспотът се движеше с корабите и когато спря на Арбанашките брегове, господарят на тези области го посрещна с големи почести и любезности. Беше освен това и негов зет. Този арбанашки господар, на име Гюрг[45], беше женен за сестрата на Стефан, Елена, от която именно роди синът си Балша, който също стана господар на тая земя и сияеше със всячески добри дела. И деспотът уведоми благочестивата господарка, своята майка, за идването си, а неговият зет, по-горе споменат, му даде войска колкото беше възможно, за да го придружи. И така той се придвижваше и се приближаваше към сръбските предели, където беше и първата архиепископия на сърбите. Но какво му се полагаше да стори след всичко това, като пътищата толкова силно се охраняваха, и съвсем сигурно по всякакъв начин се правеха разследвания, и имаше голямо множество хора. [. . .] Като стигна Косово, където е бил и се е сражавал и баща му, и като узна, че неприятелят е многоброен, раздели войниците, които бяха с него, на две дружини — както в старо време Яков[46]: та ако едните бъдат посечени, другите да се спасят; ако единият брат падне, другият да остане пастир на благочестивото стадо. И от неговата майка беше дошло много ревностно воинство, което се появи за кратко време, макар и с временно закъснение и загуби благодарение на майчинското старание. Прочее, по-голямата част от войниците той даде на своя брат Вълко, а сам, като взе по-малката част, встъпи в битка. И измаилтянското воинство, което се намираше в далечината, също се раздели на две дружини. Той самият обаче се насочи към една местност — онази, която се наричаше Грачаница, където намери враговете заели мястото преди това. И много мъжествено се опълчи срещу тях, а те, като го видяха, възкликнаха един към друг: «Гледайте! Гледайте! Лазаревият син!» И веднага с тези думи хукнаха да бягат. А той окървави десницата си в мъздата на кръвта на своите врагове, и тогава беше мястото да се кажат пророческите думи: «десницата господня сътвори сила и десницата господня се прослави в крепост. . . и със множеството на твоята слава ти си погубил противниците; и така един прогонваше хиляда, а двама ще вдигнат безброй»[47]. Оттогава, прочее, се изпълниха със страх и ужас пред него. А най-малкият му брат се опълчи

да върви срещу своя племенник. Християнската войска обаче го разби и го преследваше. С Гюрг, неговия племенник[48], който след това стана деспот на цялата сръбска земя, беше и някакъв силен измаилтянски воевода с пълномощия за надзираване на верноподаничеството към царя. Тогава и кесар Углеша[49] беше с измаилтяните, и направи много услуги, като изпращаше от техния лагер при благочестивия, съобщавайки за техните замисли и кроежи. А не след дълго и той самият се прислони под крилото на деспот Стефан, зае и удържа бащината си земя Враня, и Иногоща, и Прешево. И беше за християните един закрилник. [. . .]

Кой може да изкаже неизречената радост, настъпила, когато земята, която беше напълно запустяла, отново получи такъв пастир. Дойде той прочее в своето отечество като Коил[50], който пристига, излязъл от дълбоките гористи планини, събуждайки страх, издишвайки огън и ужасявайки близки и далечни. И сияеше ти, гръме, с мълниеносна поява, обхождащ навсякъде, вселявайки страх за ненаказаните свише смутителни дела. И всяко безчестие беше низвергнато и стъпкано, и обхванато от страх; ръцете на извършващите неправда и посягащи към зло бяха отсечени, а истината процъвтя и почна да носи плодове. Бързият не гонеше закъсняващия, нито богатият — бедния, нито пък завземаше, имайки надмощие, участъците на ближните си; нито силните вадеха меч, нито се проливаше кръвта на праведните, нито имаше злословия и измами, нито клевети за началниците, нито неуважение към прославните по чин, нито други подобни неща. И колко много тогава помири според царския съвет.[51] А на такива, които бяха пропаднали по недоверие или поради невършена служба, или бяха обедняли по някакъв начин, той им създаваше положение според първото им достойнство и почиташе даже онези, които бяха съвсем закъсали — за да не се лишат от бащино, дядовско или прадядовско място. Според божието правосъдие отсъждаше, че за съгрешилите не трябва да има две разплати. А онзи, който не беше съгрешил, соломоновски почиташе като беден. Трябва да се каже, че още от самото начало той беше създал свое голямо чудесно насаждение: едни, които управляват [работите], други — негови телохранители; имаше и вътрешни чинове, а други пък — като втори чин; освен това — трети външни, така че третите да се приобщават към вторите, а вторите към първите, както бихме могли да кажем — според ангелския чин. С други думи, можеше да се види сходство с Ареопагитовото устройство[52]. Защото бог връчи на хората и властта по свой образ. А що се отнася до работите на царския дом, във всеки чин имаше мнозина, така че да стигат по всяко

време, доволно и в излишък. И всички посетители ги гледаха със страх, като че са ангели, и се учудваха от благочестието им, от това, как всички се отнасяха един към друг с благочиние и благосмирение — най-паче вътрешните, многократно следени и ръководени, и озарявани от онова сияние [Стефан]. Нямаше и помен от крясък или бутане, или смях, или пък неопрятни дрехи. Всички бяха в светли дрехи, дадени им от самия деспот. И така прочее, във всяка царска разпоредба сияеше царственост, защото всички го гледаха със страх. Трябва да се знае и това, че никой, дори и най-високопоставените големци, не е могъл да види очите му. И не само ние казваме това, а и всички останали, които са правили такъв опит, свидетелствуват за същото. Така да се беше зарекъл да не заглежда, че на никого не се удаде да постигне това. И ето още едно нещо, по-чудно от първото. Когато на човек е дадена такава власт, успял ли е някой — когато и да било — да убегне от женската любов и музикалните развлечения. Той обаче възненавидя и двете, дори ги отхвърли. Разрешаваше да има само от онази музика, която подобава на воински дела.

Така той обиколи своето отечество, умири околните краища и ги направи приятелски, привлече към себе си всички земи, които от най-старо време се наричаха сръбски, а някои даже покори. Като чу за тези неща, западният крал [Сигизмунд] изпрати при него посланици с ходатайство за мир и любов. А той, намерил, че времето е подходящо да се сприятели с него, прие пратеника с любезни почести и показа богато гостоприемство — както имаше обичай да прави, — и установи мир и любов с онзи, който го беше изпратил. Също така, както вече казахме, като обхождаше и оглеждаше земята си, намери едно място — Бялград, за който споменах по-горе — и го измоли от угрите. Защото, макар и да беше разположено в сръбските предели, намираше се като че ли върху сърцето и плещите на угърската земя. Поради това издаде за него и завет и се занима с устройството му. Прочее, обхождайки своите градове, укрепи ги, а онези, които преди това се бяха откъснали самовластно от измаилтяните, завзе. А поставените от тях преди това съдии сами избягаха.

Но ето че Имусюлман се отправи на изток, за да си вземе обратно бащините си владения. Като чу тази вест[53], той изпрати посланик при винаги помнения от нас [Стефан], за да се договори за мир. Благочестивият онзи владетел възприе това с голяма чест и охота и сключи мирен договор, след което другият се върна при своя господар.

След неговото заминаване цар Имусюлман, преминал вече на изток, струпа войска, почна да преследва своя брат Асебег

от едно място на друго и го уби. И едни от тези области, прочее, покори, други умири, а с трети продължи да воюва.

Известният нам Стефан ни най-малко не си почина след толкова много доблестни дела, а се зае със споменатия погоре град, който беше толкова древен и се намираше в такива красиви места. Както много пъти казахме, едва ли имаше някъде по света нему подобен, особено с просторния изглед и царствените крила на корабите, по всякакъв начин укрепен и подсигурен със снабдяване за всякаква храна. Никъде не намерихме в мислите си с какво да го сравним — нито такова прибежище, нито възможност да се достигне по вода и по суша, така че колкото и многобройни да са нападателите, да разчита винаги на помощ и да атакува с внезапни нападения отвътре. Може ли някой да посочи някъде такъв град? Всичко това деспотът видя и взе предвид, така че по-бързо отколкото онзи равноапостолния, макар и да беше казано бързо и да беше още по-спешно, устрои всичко според своето желание и замисъл. Че кой е в състояние да опише всички ония местоположения и гледки, и красоти; и многото ипалкси[54], които построи за хората, живеещи вътре и наоколо; укрепленията, които приличаха на Соломоновата стена, която заобикаля Йерусалим, та може и за тях да се каже: «Градежите хвърляха сянка върху околностите»; или вавилонската укрепена порта, която се възвисяваше, и крепостната стена, и висящия рай, където онзи, гордият, се изкачваше и говореше: «Не създадох ли аз всичко това с крепка десница и вдигнати мишци?»[55] И наистина, между всички царски дела тези изглеждаха най-хубави. Деспотът обаче винаги тълкуваше евангелските слова със смирени речи на своите избраници и ги поучаваше учителски. Освен това беше разкрасил царското седалище с многопъстро възвишение, а около града имаше превъзходни ровове извън двете стени. И наистина този град беше сякаш седмоврх, защото беше много голям и много красив и по предусмотрение приличаше на Сион от Горния Йерусалим, за който прогласява и пророкът: «Възрадвай се силно, дъще Сионова, проповядвай, дъще йерусалимска, защото си най-високо и си видяла царското пришествие.»[56] А вторият [връх] е при реките с пристанището за кораби от северната страна на големия град, който прилича на Долния Йерусалим, макар и да искаше да се разпростре от изток, както се казваше: «Защото никъде по света не видяхме подобие на Йерусалим», както и този град никой няма да нарече истински иначе, освен че няма Елеон[57]; но при този вместо Елеон има райска река, която се излива на изток. Прочее, в този втори град е приликата с онзи, който е под Сион, където е живоносният гроб[58]. А третият се намира

там, където е пристанището за царските кораби, което има и много укрепления. Четвъртият [връх] е огромната кула, напомняща самия дом Давидов и с предния ров, и с градежа, и с мястото си. Петият идва, след като се мине през този, и в него са всички царски съкровища. Шестият [се пада] към този от изток — колоната, която разделя двете кули, както наистина трябва да се каже според Соломон: «Стълп Давидов, на който висят хиляди щитове и всичките техни стрели.»[59] Той се вижда като някакво изключително чудо от всички далечни краища, укрепен върху ипалкси. Седмият е разположен на запад с извисения втори царски дом. Между тях благочестивият [владетел] минаваше за корабите като по таен път. А горният голям град има четири врати: на изток, на запад, на север и на юг, и петата води към вътрешния град. На изток и на юг портите са големи, с големи кули и подвижни мостове на вериги; на запад портата е малка, с мост, малка е и тази към север, която води в долния град, към реките. Вратата, която въвежда в укреплението, също има мост, на вериги върху предния ров. И имаше достъп само от юг, а от изток, запад и север е много силно укрепен, също така и от реките. В източната част на града има голяма църква, където е подобно на Гетсимания, както се слиза при Кедърския поток[60]. Тази прочее митрополия, Успение на пречистата владичица Богородица, имаше наоколо общежителство и беше украсена с различни градини и насаждения, с много имоти, села и други обители, където, прочее, се намираше престолът на Белградския митрополит, екзарха на всички сръбски земи. Тази църква беше най-богата от другите по времето на благочестивия [Стефан]. Той изгради из основи и църквата на трите велики светители в Перивол[61], за да бъдат погребвани там архиереите на тази църква.

Той създаде още странноприемница за болни и към нея църква на името на свети Николай Чудотворец, до най-сладка вода, и насади градини със всякакъв избран плод, отдели им села и много имот. В тази странноприемница даваше храна и подслон на болни и странници и им помагаше да оздравеят. От всички свои краища събра най-богатите си хора, засели ги в града и ги удостои, така както онзи, равноапостолният, постъпи някога с дванадесетте в своя град. А на града даде най-различни свободи, даде им и закон със всички наредби, за да не се колебаят, в който пишеше и за божията благодат, слязла върху него, за освобождаването от заробването. Даде им и златен печат с образа на града, та ако някой иска да търгува по цялата страна, да получи документ с печат, че е жител на този град, и никъде да не дава данъци и пътни такси. Та-

кива свободи за търговците той измоли и утвърди и от господарите на съседните страни, та чак и от самия крал, и за тези страни. В резултат на това от всички околни земи почнаха да идват непрестанно, ден след ден, хора и градът за кратко време се насели много гъсто. И колкото по-много ставаха, толкова повече не се насищаше този [деспот] с далечен замах. И така, като [им] преписа и от своите земи, още изпрати, събра и [ги] засели, както някога Неемия в Йерусалим[62]. И така, прочее, обилно поддържаше града със всичко необходимо и го правеше да блести като царски дом. По този начин се грижеше през целия си живот този град да придобива все повече блясък и да се разраства, така че да възкликнат и да кажат и за него, както за Йерусалим: «Обиколи наоколо с погледа на очите си и виж събрани своите чеда.»[63] Впрочем толкова за това.

Налага ни се да споменем и друг град, който също води към Горния Йерусалим и има прилика с него. Желаеше той, прочее, да беседва с пустинниците и желанието му да пребива с тях беше ненаситно. Защото, когато боголюбно желание се всели в някого, бързо го обзема, понася го и го издига нагоре. Той, прочее, получаваше радост от тях и възприемаше със сладост [всичко], повече отколкото онзи Крез натрупаните си съкровища, златни и глинени съдове и делви. И гледаше винаги да ги има при себе си. А тъй като знаеше, че мълчанието е предопределено да приобщи всеки към великата част на видението и прозрението, обикаляше планини, поля и пустини и търсеше къде може да се издигне желаната обител, дом на мълчанието. Като намереше най-подходящото и най-доброто място, където би могъл да бъде домът [църквата], той започваше делото с молитви и основите се поставяха в името на светата Троица на вседържавното божество[64]. И навсякъде това ставаше, прочее, с най-голямо усърдие, и с най-добри материали, и с високоуважавани и изкусни майстори, с най-опитни живописци, а някъде цветовете се разкрасяваха с много злато. Защото изпращаше хора навсякъде, даже и по островите. И по такъв начин, с много голямо и неописуемо старание беше издигнат и украсен домът и градът около него — отлични селения за общежителство. И събра отвсякъде ревностни досточудни иноци и ги засели там. Отдели им и им придаде села и лозя, а освен това им даде с подписа си различни свободи по всички свои земи. И ден след ден събираше тук съкровища. Направи за себе си там гробница, в която не след много беше положен. Даде им също така многоценни икони, украсени с бисер и злато, задоволи ги с всички богослужебни книги, дрехи за служба и църковни съдове, богато украсени с много бисер и злато — толкова много, че да превъзхождат

избраните велики лаври на Света Гора, които също беше украсил: всяка със светилници многосветли и сияещи от злато. И кое да опишем по-напред от всичко, което донесе и украси! И направи да се изпълнява чин богоизбран на вечерята Господня с много чест, уподобявайки себе си на серафим.

В деня на Света Петдесетница, когато дух свети е слязъл върху светите ученици на словото и на бога с огнени езици, той повика патриарха (тогава, прочее, беше Кирил) с целия събор на сръбските първосвещеници, игумени и всички останали почитани мъже, и още всички велможи, за обновление на храма. Дойдоха също така и много бедняци за припадащата им се милостиня, която винаги щедро им раздаваше. И трябваше да се види любочестният празник на тържествуващите, за да се кажат Соломоновите думи, когато обнови дома си и хората се отдадоха на веселие. Не само много животни изядоха, както там, но се удостоиха с много дарове[65].

Прочее, започна да гради тази обител в 6915 (1407) година, а предната година се представи благочестивата господарка Евгения, майката на този едноименит. Това име тя беше възприела в монашеския си образ и биде положена в нейния манастир, наречен Любостиня, Успение на пречистата Богородица.

Тези два градежа, прочее, на царствуващия град, които споменахме преди малко, и храма в Ресава той не престана да ги укрепва през целия си живот с всякакви най-красиви аркади и да ги държи под своя поглед. Затова те не възникнаха за късо време, както би било, ако разказът вървеше със станалите битки, а в течение на много години.

Тогава, след като онзи пратеник, за когото споменахме преди това, си отиде, имаше, прочее, мир и укрепване. Но не си почиваше онзи, който вдигна Каин срещу брат му Авел, без да му е причинил никаква неправда. Подтикна той, прочее, и споменатия тук по-преди Вълко да иска от царя голям брой войници — всъщност, да кажем, всичките негови сили. А тогава цар Имусюлман беше завзел и източните страни, така че той отиде при него и каза: «Ще въстана срещу моя брат: или да ми даде половината от бащината земя и градове, с които ще бъда в услуга на твоето царство, или ще плячкосам и ще унищожа страната.» И бързо постигна съгласие за своята просба. И с него беше изпратен този, който пръв проля християнска кръв, който в битките носеше същото име като измаилтяните, който стана виновник за кръвопролитието в голямото сражение на река Марица — Авренез[66], а с него тръгнаха и други избрани воеводи. И пристигнаха. Но деспот Стефан не пожела отново да отдаде в робство и да разпокъса бла-

гочестивото стадо, което господ беше освободил от игото. И какво стана след това? Като диви зверове обиколиха цялата страна и плячкосваха, посичаха, опожаряваха. Някои градове изгоряха и, което беше най-недостойно — не се отнасяше до война с варвари, а с едноплеменници — нещо, много неподхождащо за битките. И макар че дошлите бяха многобройни, много пъти [деспотът] съкрушаваше и ужасяваше техните сърца. Но какво още да кажа? — Боеше се да не пострада както Давид, който проклинаше Гелуйските предели да не падне върху тях ни дъжд, ни роса, защото тук беше изтекла кръвта Йонатанова[67]. И го победи, без да опъва юздите, за да не бъде виновен за братската кръв.

Той обаче пристигна втори път, с още повече войска и трябваше, прочее, да се каже с думите на пророка: «Дойдоха, Господи, племена в твоето владение, оскверниха твоя свети храм.»[68] Макар и да се боеше от нападки, благочестивият деспот Стефан не излезе срещу тях. Защото бяха останали малцина избрани, които не бяха подмамени, както обявяваха и посланията, изпращани му от Вълко, който обещаваше, от една страна, дарове и много облаги, а, от друга, се заканваше със заплахи. А той, държейки неговите послания, плачеше и говореше, паднал на колене пред образа на Спасителя: «Погледни, Христе мой, ти поне знаеш, че проповядват срещу мене неправедно и моите служители ме предадоха, както тебе някога твоят ученик Юда. Запази, прочее, до края онези, чийто малък брой си оставил с мене.» Такива и подобни на тях горестни слова и молитви той отправяше от дълбините на сърцето си. Всичко това ставаше в големия град, сиреч, казвам, Бялград, във вътрешния негов дом. А те обиколиха отново много краища, като стигнаха и близко до Бялград, плячкосаха неизброимо множество и опустошиха цялата страна. Когато деспотът видя това неотменимо зло, съгласи се да раздели земите. И така оттогава неговият брат Вълко с отделените му области и велможите, които бяха с него, служеше на Имусюлман със своите племенници, управляващи също така бащината си земя. А деспотът се установи в припадащата му се част.[. . .]

Но тъй като оттогава земите бяха разделени, настъпи като че ли отдих от кръвопролитията. Между това изглеждаше, че нещата сякаш са се успокоили от вълненията, а цар Имусюлман воюваше на изток. Неговият брат, за когото споменахме по-горе, на име Мусия, се намираше на североизток. Като чу за него, угровлашкият владетел[69] изпрати при него [Муса] хора и го повика при себе си, за да отмъсти за неприятностите, които имаше с неговия брат. А той, понеже беше в Мизия, намери веднага удобно време и изскочи, като да беше

пробуден от сън. И пак да кажем пророческите думи: «Всички злини пламнаха от север»[70] и «ето, идват от север като дим»[71]. И върху всички благочестиви и всички останали налетява като градоносен облак. И кой прочее ще изплаче онова, което ни постигна след това от него? Ако господ не беше се възправил и не беше отмъстил за нас, и не се отвърна, и ако не беше поставил на мястото му с шум и трясък този злотворец и неговото наследие, много отдавна щяхме да станем храна на кучетата и орлите. Защото той дойде да се сражава със своя брат и хората му желаеха да се наситят с кръв като змийски изчадия. И макар че бяха братя по рождение, още преди да се родят, разцепиха майчината утроба. Но когато за пръв път се появи, [Муса] изглеждаше на всички окръжаващи го кротък, отстъпчив, показваше благочестив образ като смирител, а после всичко това се оказа по-горчиво от жлъчка и за онези, които бяха при него на служба.

Когато напущаше най-напред Влахия, научи за един от големите измаилтянски велможи на име Сараджа-баша в някой си град Дубулин[72], хвана го с измама и тогава, като го взе със себе си, стигна до Адрианополе[73], където му казаха да нападне Калиполе[74]. И там уби Сараджа-баша. И след като събра при себе си много войници, най-вече разбойници, разпрати ги по всички западни и измаилтянски краища, обещавайки им различни клетви и облаги. А те, като да имаха това [вече] под ключ, събраха се всички при него и твърде бързо той отне от брат си всички западни земи. А при деспот Стефан изпрати крепки като за обещание думи, че ще дойде да му помогне като на брат, и за да отмъсти за себе си, за причиненото му зло от Имусюлман. «Аз — рече той — ще ти отделя и достатъчно голяма част от земите, като на мой брат, завинаги.» Изпрати също така [хора] и при брат му Вълко: «Ще направя да живеете в по-добър мир и доволство.» И му дава по подобен начин твърди обещания. С подобни уверения се обърна и към техните племенници. По същия начин искаше да привлече към себе си и някои други в съседните земи, които от началото се чувствуваха като пренебрегнати. «Аз — каза той — на всеки ще направя добро. Заявявам с клетва.»

И така, за да изясни нещата, деспот Стефан изпрати при тях воеводата Витко — благоразумен, с будна съвест за всички. [Муса] обаче искаше да го излъже и да не се закълне пред очите му. Но като видя, че това е невъзможно, царят повика воеводата при себе си. Воеводата поиска да знае дали книгата, върху която трябва да се закълне, е истинска, или всичко това го прави, за да ги измами. А имаше при себе си познавач на измаилтянското писание. И макар че викна [срещу

Витко], че му досажда, царят се закле. Тогава, прочее, пристигна и едноименитият деспот със своята войска, дойдоха и останалите. И всичко това стана по божи промисъл. По същото време беше завзет и Калипол. С това прочее Имусюлман постигна съглашение с гръцкия цар и дойде от източните земи там в Халкидон. Като чу за всичко това, Мусия се надигна със всичките си войски срещу царствуващия град. С него беше и вечно помненият от нас деспот, господар на сърбите. Тъй като гърците и франките бяха в дружелюбие с източния владетел, превозиха го в Царствуващия град, а наблизо разположиха и кораби за помощ. Но Мусия и едноименитият Стефан, които бяха достигнали над Галата, разрушиха корабите. Мусия научи, че Вълко иска да бяга при Имусюлман, и го търсеше да го заколи, докато се придвижваше. А на едноименития каза: «Върни се и поеми всичко, което е на брат ти, защото получих откъм него писмо, че не ми е верен и трябва да умре.» А деспотът му каза: «Каквото съм аз, това — и той.» И стана заложник за своя брат. Че кой друг би могъл да бъде, ако не той? Между това, през тази нощ Вълко избяга от онзи [Муса]. Като се върнаха, прочее, пред Царствуващия град, започна голяма битка и всички войници на източния владетел се изсипаха от града. Тогава Мусия също се хвърли със своите в сражението.

Въоръжен с щита на вярата и подпомаган от бога, благочестивият Стефан идва с дружините си, както беше определено, опълчва се чак срещу самия началник на източните сили, където всички бяха здраво въоръжени. И изведнъж, по мълниеносен начин, бързо ги съкруши и направи голямо кръвопролитие; разгроми освен това и всички останали негови войници. И така Мусия и едноименитият Стефан се завърнаха в своя стан. Същевременно Имусюлман пак се появи с малка пехота и от всички страни започнаха отново да се събират при него. Като видя това, Мусия отново се насочи срещу него. Деспот Стефан вървеше отпред, но като видя, че Мусия се уплаши и обърна гръб поради неверността на своите войници и малцината, които бяха останали с него, той самият също се върна по брега на морето. И като заобиколи към Галата, благочестивият кир Мануил му изпрати кораби, в които той влезе, и пристигна в Царствуващия град — така че еднакво можеше да се каже, че е победен и побеждава. Толкова много загинаха там от неговата ръка, че и нивите, и ливадите, и крайморският пясък бяха покрити с мъртви, а «нозете на благочестивите — да кажем с думите на псалма — се обляха в кръв» [75]. И всичко това беше достойно за възпяване и възнасяне на онзи, който с крепки мишци разгромяваше в боя и

ни извеждаше през огън и вода на покой. Сам той се явяваше в блясък повече от първите похвали и се увенчаваше с молитви, с цветя и палмови клонки, които бяха за тържествуващите знак на победата.

А блестящият цар Мануил го знаеше и от по-рано, когато беше млад и воюваше заедно с него, и когато предрече, че всичко това ще се случи. И сега го обграждаше с внимание като възлюбен син. Това значеше, че подобният е познал подобния на себе си, щом като за втори път му подава сановен венец за деспот. Защото каза, че Йоан още не е готов за царството. И така се разделиха един с друг. Когато деспотът излизаше от града, голямо множество народ ликуваше и възгласяше, с гласове на сирени и с говор, и се чуваше тръбен глас, с който от древни времена музите са побеждавали и са раздвижвали камъните с Орфеевите песни. И сега по йерусалимските места прославят с такива тръбни възклицания божествените двори и селения всеки път.[76]

Има още много неща за разказване, но трябва да ги оставим. Тогава, прочее, светлейшият се качи оттам на корабите и пое на север по морските бездни. И за доста дълго време, заедно със споменатия по-горе кесар [Углеша], блъскани по вълните от морските бури, бяха разделени един от друг. И отново, о, чудеса, онзи, който събираше разпръснатия Израил, събра и тях заедно. И така, прочее, пристигна във Влахия. Тогава влашки господар беше благочестивият и завинаги помнен велик воевода Мирча. Той ги посрещна с големи почести и прие едноименитията заедно с придружаващите го хора. Понеже не можеше да насити безмерното си желание да го вижда, винаги му се искаше непрекъснато да гледа лицето му. И така, той му оказваше гостоприемство с големи почести и му предостави предоволно каквото му трябваше — коне и всичко останало, от което се бяха лишили през дългия път. И така го съпроводи през своята земя, да минава сякаш по [негова] собствена. И стигна до угърските граници, а по тях — до своя град Голубец.

Така, прочее, бяха тези неща. А що се отнася до цар Мусия, той бягаше пред своя брат и все по-малко войници му оставаха. Тези, които не се присъединиха към Имусюлман, след сражението се бяха разбягали. По такъв начин той се насочи към Дубулин. Но като видя, че отново се събира войска, и най-вече от разбойници, върна се в Черноменските краища. И като научи, че Имусюлман е изпратил гореспоменатия Вълко да изпревари брат си в Сърбия и да завземе страната, изпрати някой си воевода по име Алиаз, но без войници, защото и самият той имаше много малко, а за това, че е бил воевода на

Филиповия град[77]. Поради тази причина и беше в състояние да извърши такова нещо в града. Защото тогава из цялата страна не беше възможно да се разбере чии хора на кой цар са, и едни казваха — на този, а други — на онзи. Той дойде и намери Вълко в града на 3 юли. Почака малко в гората до сутринта, докато изпрати да подготвят градските [власти]. На следващия ден, като пристигна в града, всички се стекоха при него. И той [Алиаз] веднага се хвърли срещу Вълко и едни изпосякоха, някои скриха други по къщите си. Казват, че когато някои от велможите на Вълко са посегнали към оръжието, той ги възпрял и казал: «Грях сторих към господаря, да постъпи както поиска.» Тогава го поведоха при царя заедно със сестриния му син Лазар. Като минаваше Алиаз от лес във лес, към тях се присъединяваха войници разбойници. И тогава някой от измаилтяните, който си мислеше, че той [Вълко] ще се отърве, показваше му знаци на любезност.[78] И щом разбереше, че ще трябва да умре, склонен беше да избяга с него. Предадоха му [Вълко] да го води при [Муса] и той му даде една ябълка. А той пък даде половината на своя племенник, а другата половина, след като много се моли, сам вкуси вместо причастие. Защото тогава нито имаше някой, който да причестява, нито имаше как, заради това вкусиха тази ябълка вместо кръвта и тялото господне. И така [Асалхан] доведе Вълко пред яростта на речения Мусия. Като го доведоха, почнаха да го молят и увещават да изпрати и за своя племенник, който беше при Имусюлман, да бъде верен на Мусия и да му повери своите градове. Но някой от тези, които бяха с Мусия, нададе глас: «Ако този не беше искал да избяга в Цариград, битката и цялата победа щяха да бъдат наши. Каква нужда имаме да вземаме такъв!» И този глас постигна успех. Той веднага изпрати хора на мястото, където го пазеха, и го обезглавиха. А преди това го доведоха при царя, като че уж му е простил вината, а като искаше да му целуне ръка, [Муса] изрева срещу него, стана и му обърна гръб. А след като го обезглавиха, веднага пристигна Имусюлман, който гонеше Мусия.

А другия — благочестивия Лазар, внука на великия Лазар, — държаха и водеха със себе си чак до втората битка. Защото Мусия отново се обърна към Адрианополе, в бягство пред своя брат — и пак го намери по следите си. Така остави на войската себе си и него [Адрианополе?], щом видя, че има възможност да води сражение с военните сили. Стигнаха, прочее, дотам и той се укрепи. Тогава именно извърши делото край Адрианополе. Бяха се разбрали с Лазар да дойде и по-големият му брат [Гюрг], като събере войска. И Мусия за-

повяда: «Ако не видите, че това е станало, убийте го!» И щом видя, че го побеждават, заповяда да го убият. Дотърча, прочее, някой си, слуга на воеводата, който го беше взел в плен, на име Огурли, с образ на звяр, и го обезглави, като правеше многократно знаци с очи и с бича към онзи, който беше дал ябълката на него и на вуйчо му, за да бягат, когато беше видял сгодно време. И така, и той беше убит в същия месец на 11-ия ден, в петък, през 6918 (1410) година. А Мусия, след като го победиха, избяга и пристигна в сръбските земи при едноименития.

Когато мина битката, онези, които ограбваха мъртвите, намериха някакъв младеж. И по всичко познаха благочестивия Лазар и съобщиха на всевъжделения негов брат [Гюрг]. И колко горестни гласове и ридания трябваше да се чуят тогава — от Гюрг и велможите, които се оказаха там заедно с него.

А Имусюлман отново се надигна, дойде в града Филипов и даде власт на неговия [Лазаревия] брат да запали града. Убийците избягаха в планините и търсеха да се спасят по най-различни начини, а някои бидоха избити.

Самият убийца [Муса] се оказа при благочестивия [Стефан] и едноименитият изяви желание да забрави станалото между тях и да не се съобразява с това. Той се споразумя за приятелство и го остави да си ходи. Мусия отново пое обичайния си път и като чу, че Имусюлман идва след него, отклони се на север. Той изпраща някой си воевода, който е бил воевода и на Филиповия град. Онзи минава през Славеевите планини[79] и стига чак до самия Филипов град. Понеже го намира незащитен, влиза пред нощта с хитрост в самото укрепление, изненадва самия свой господар, царски роднина, и като взима данъците, които намира събрани, идва при Мусия. И Мусия отново почва да се придвижва в тази посока. Имусюлман чу за това, също се върна във Филиповград и докато беше там, заповяда за два дена да бъдат събрани от града данъците за цялата област, казвайки: «Виждам, че ще паднат много градски глави, докато вземем данъците.» И всички бяха в ужасно положение. Той затвори някои избрани измаилтяни и искаше да ги убие. Но когато беше в банята, пак започна да пие вино. По такъв начин успяха да измолят живота им. А той отново се отправя срещу Мусия към Адрианополските краища, а Мусия тръгва пак към Филиповград. За да запазят града, затвориха го и най-избраните велможи се изкачиха в укреплението. Сам царят се обърна към всесветейшия митрополит кир Дамиан: «Дай ми града.» А той му отвърна: «Тези, които затвориха града и го държат в ръцете си, са в укреплението.»

Тогава беше дадена заповед за грабеж. Заклаха и онзи преподобен мъж в църквата и го хвърлиха извън градските стени.[80] Като чу за станалото, Имусюлман пристигна. Другият избяга и попадна на едно място, което се нарича Стенимахо[81], на наш език казваме «тясно бранство». Понеже беше трудно-достъпно, открай време имаше крепост около една много прочута църква. И живееше тук някакво братство, което по времето на благочестивите царе беше записано и дадено на светия град Йерусалим. Тук, прочее, той си оставя лагер, а сам се насочва отново към долните земи. Имусюлман го преследва донякъде, а като стигна до Адрианополе, отдаде се на виното, казвайки: «Той постъпва като разбойник, но аз нищо няма да постигна, ако действувам като разбойник.» А Мусия намери времето за благоприятно и обикаляше наблизо. Тогава началниците на различните видове военни части, като видяха, че никой от войската не може да се измъкне поради разбойниците, въстанаха открито — всеки началник със своите подчинени. И освен това му казаха [на Сулейман], че надлежи войниците и пешаците да напуснат града и да се държат навън поради обикалящите наоколо разбойници. И така, цялото воинство започна открито да се движи нагоре по реката, която се казва Тунджа, и идва при Мусия. Докато Имусюлман пиеше, дойдоха и му съобщиха за станалото. Той се впусна да бяга заедно с останалите при него през нощта към Царствуващия град. И тъй като запалиха факли, градските жители видяха какво става и си казваха един на друг: «Господарят бяга.» И щом се разнесе тази мълва из цялата страна, започнаха да излизат от всички лесове в този край и да убиват малкото хора, които му бяха останали, докато хванаха и него самия. Удушиха го и го донесоха в Адрианополе. Самият Мусия също пристига там.

И така пое отново всички скиптри на властта. Когато научава за това, единоименитият изпраща при него споменатия по-горе избран свой пратеник, който беше ходил при Демир[82], за да моли за обещаното и уж да сподели тържествуването му — понеже беше постигнал победа чрез неговото приятелство — и да приведе на място в ред общините и работите.

Мусия, прочее, го приема най-напред много любезно, а после дава да се разберат доста грубо някои лоши неща. От тези думи онзи крайно разумен човек узна какво има намерение да прави този звяр. Тогава го увещава с мъдри слова — защото искаше и него да задържи, че беше между първенците и най-приближените на единоименитията. Като го пусна да си върви, отива в горичката, където преди това е бил убит господарят Вълко, пренася костите му в сръбската земя и когато

идва при деспот Стефан, съобщава му всичко, казвайки: «Невъзможно е друго съжителство с онзи [Муса], освен с война.» Като чува тези неща, благочестивият [Стефан] събира цялото свое воинство, пристига в Пиротския край и завладява част от земите на Мусия. Той обаче изпраща посланец при деспота и деспотът се връща обратно.

А момчето на цар Имусюлман, останало в Цариград, беше изпратено от гръцкия цар в Силиврия. Като чу за това, Мусия се отправи към Силиврия, където започна да крои как да убие Гюрг — многократно споменавания внук на княз Лазар. И му даде по време на вечерята отрова, но той имаше противоотрова, поради което и се спаси от смърт, обаче се разболя. Но още преди това Гюрг беше изпратил вест на своята майка с намерение да установи мир и разбирателство с незабравимия деспот Стефан, та да живеят както подобава на благочестиви люде. И деспотът се показва както баща към своя многообичен син. Гюрг всъщност се страхува да не би да го подгонят от двете страни. Така, прочее, докато се лекуваше край Силиврия, дойдоха негови приближени на път за бранното поле, готови да нападнат града. И преминавайки оттам, му дават знак: «Ако вечерта се намираш още тук, ще бъдеш предаден на смърт.» Тогава той бързо издаде заповед на цялата си войска да излезе за нападение на града и така се уговори с тях: «Когато удари бойният тъпан, всички хуквате да бягате, за да влезете вътре в града.» И той самият също възседна коня, даде уговорения знак, устреми се към града и така се спаси със своите войници от горчива смърт. А някои от онези, които не бяха научили тайната и останаха, бяха хванати и заклани.

Но и хората на самия Мусия вече бяха го разбрали как действува според природата си. Така той искаше да предаде на смърт — заради прославеното му име и като виновник за спасението на Гюрг — и своя велик воевода, наречен Михаил-бег, който имаше голяма власт и влияние. А онзи обмисли как да постъпи, отиде при тоя звяр и рече: «Единствений господарю! Сега в Цариград се берат лозята и е време да вземем голяма плячка.» И царят му заповяда да вземе избрана войска и да се захване за това. Воеводата [Михаил-бег] отиде и събра най-добрите войници, влезе в Цариград, а оттам се прехвърли към източния владетел [Мохамед]. По същия начин след него направи и Ибреим паша, когото Мусия изпрати при гърците, защото казваше: «Ако не се помириш с тях, няма да успееш да се отърсеш от злото.» По тези причини го изпраща да преговаря за мир и споразумяване. А той по същия начин премина към източния [Мохамед]. Като вижда това, Мусия напуща Силиврия и се завръща в Адрианополград.

Така, прочее, докато приключиха тези войни, споменатият по-преди султан Мохамед, който беше в горните земи, пристигна и завзе цялата източна област, чак до морето. Гърците се съюзиха с него, прехвърлиха го да се бие с Мусия и най-любезно го приеха в царствуващия град. А цар Мусия се надигна с цялото си воинство и го намери при тъй нареченото дърво.[83] [. . .]

И когато се сблъскват двете войски, най-напред побеждават източните; и отново пак Мусия взема връх и побеждава, и отново източните се връщат на изток. А Мусия затваря като виновници в град Димотика Исуф[84], управник на Константиновата земя, и Игит-паша[85], воевода на пограничните краища, които управляваха градовете и земите в съседство с деспота. Но те се измъкват от тъмницата и всеки изоставя своето господство, земите и градовете си. Вземат войници от благочестивия [деспот], плячкосват съседните краища и се сговарят с деспота, че ще бъдат винаги на негово разположение, готови да поемат всякаква служба за него.

А пък Стефан, опора на благочестието, като узнава за похода на своя племенник от Силиврия в Солун, изпраща цялата си войска. Изпраща и споменатите по-горе измаилтянски воеводи, изпраща и онзи, който беше известен като Сауджиев син[86], за да го направи, така да се каже, цар. И най-накрая не знаеше [вече] какво ще излезе от тази работа. Като дойдоха, те поискаха да превземат [Солун?] и се хвърлиха с цялото си безстрашие. Но Гюрг вече беше тръгнал преди тяхното идване и се намираше на път. Точно тогава чува, че е изпратен някакъв едноименник на цар Мусия, освободен от него, който здраво държи и охранява пътищата и областите. Отново се връща в Солун и се взема решение всички велможи да вървят заедно, та като ги гледат, да мислят, че и господарят е заедно с тях. А той хвана пътя през някаква планина, който беше много труден, и продължи да се движи разделен от тях. А те, прочее, пристигнаха по-рано в Солун, като никой не ги нападна, нито ги настигна. А той самият с петима души след много тежък обход пристига през нощта в някакво село, на което беше попаднал. И влиза при едни благочестиви християни, като се представя за един от своите знатни люде. Те го скриват в хамбара, а другите остават с конете в горичката. Измаилтяните сметнаха, че той е влязъл с войската в града, където се въздигаха големи жалби и плачове от благородните. Когато настъпи втората нощ, те се отправиха на път. Една жена го позна и с радост го снабди с храна. И така, когато дойдоха в града, се присъединиха към другите. Щом [Гюрг] се завърна в отечеството си и при своя всесъвършен вуйчо, нас-

тъпи неописуема радост. Защото премъдрият изкусник и творец, който знае всичко и всичко може, събра [по този начин] в едно и разпокъсаните части на църквата и утвърди царския скиптър. И оттогава се виждаше, че Стефан му се радва като баща на сина си.

Когато, прочее, източният цар, т. е. султанът, наречен още Кришчи[87], чува за тези работи, тръгва посред зима и преминава в Константинград с намерение да се отправи при деспот Стефан, понеже искаше да получи от него помощ. А тогава имаше такъв дъжд и сняг, та чак можеше да се каже: «разтвориха се небесните водни бездни»[88]. Тогава и реките придойдоха и беше невъзможно да се премине. Така султанът пак се връща на изток, защото възнамеряваше да премине през Серските предели и не успя да прехвърли река Марица. А цар Мусия издаде присъда за някои от началниците в тези области и ги погуби, понеже били скрили неговия поход и не му били съобщили. И след като ги преследва донякъде, връща се обратно и идва в Адриановград.

И събира тогава пак войска срещу деспота, и отново тръгва на война да воюва, подобно на северните ветрове, които смущават Понт и преобръщат морските глъбини, изпълват въздуха с прах, а земята с мъжеубийства и кръв. И беше установил, прочее, следния порядък: имаше две избрани дружини; едната беше я нарекъл устремна, а другата — конница. Те, прочее, се движеха винаги преди неговата войска и имаха много отбрани коне със себе си. Когато решеше да атакува някъде, изпращаше най-напред устремната дружина, която трябваше да се движи ден и нощ, да връхлети внезапно и да атакува преди останалите. Ако ги отблъснеха назад, хвърля се в нападение конницата, която вече е дошла, докато не пристигне и самият той с цялата войска. А щом се случеше нечий кон да запре, ездачът слизаше от него и възсядаше друг от онези, които водеха със себе си. И в случай че някой покажеше геройство, това се записваше, за да получи съответно възнаграждение. По същия начин беше установено какво се пада за награда при превземането на градовете. И също така се предвиждаха наказания за бегълците.

Идваше, прочее, зимата. И понеже сърбите бяха свикнали така да воюват, а и заради източния владетел, пък и защото в такова време армията не е силна, той пристига с цялата си войска при Ново Бърдо. И прави това така. Приближава се към Средец, като изчаква да дойде денят на неговия голям празник. И когато всички празнични приготовления бяха завършени, възкачва се на коня в деня на празника и казва: «Аз ще отпразнувам този голям ден така!» И внезапно тръгва

от София, преминавайки планината, която се казва Чемерник, без да направи никъде престой чак до Враня, където се намираше кесарят Углеша, и за малко не го залови. Плячкоса и опустоши във Враня каквото намери, устреми се към Ново Бърдо, но въпреки многото си кроежи нищо не постигна. Като чу обаче, че деспот Стефан иде да го пресрещне и нападне, той също се отправи насреща му, за да го изпревари и изненада. Но достойният, винаги да бъде помнен, вижда, че има много малко войници и се отдръпва в големия град Ново Бърдо. А Мусия се връща и се отправя в арбанашките предели, където, докато обикаля част от тях, чува, че Оркан, синът на цар Имусюлман, е дошъл в Солун по море и от Солун сега се намира в неговите владения. Тогава почва да го преследва и го догонва, при което много от пешите му войници се разбягват. Заради това той самият едвам не загина, когато го беше настигнал. Но след това момчето беше предадено. Като го хвана, Мусия го ослепи и погуби там много от знатните му хора. А за пешаците беше измолено опрощение.

Подобно на онзи древен воин Фока[89], Мусия отново се опълчва срещу Солун и разрушава града, наречен Хортиат. Обаче на Солун нищо не успя да направи. А Гюрг тогава беше още в Солун. Като узна, че султан Мохамед пак ще преминава отсам, Мусия пое към Адрианополград през Славеевите планини. Там получи вест, че вече е дошъл. И се изпълни с люта ярост, а войниците почти не спяха през нощта, за да изминат пътя. Но след като установи, че онзи не се е появил, прекара там до зимата.

А що се отнася до сръбските земи, Мусия отново се надига оттам в навечерието на Рождество Христово, както някога Антиох[90] срещу Йерусалим, с огромна ярост и гняв, решил да изтреби всичко до край. Защото беше определил мнозина от неговите земи да бъдат заселени в Сръбските области — както Салманасар[91] пресели петте хутейски рода в Самария, — без да знае, че скоро ще научи какво е сътворил. Както и онзи Антиох, когато казваше: «Узнах какво направих на Йерусалим.»[92] Но бог изпрати тогава срещу хутейците лъвове, а тук не допусна народите дори да влязат.

Така, прочее, пристига цар Мусия, воден от подобни мисли, и се насочва най-напред против отметналия се от него воевода Хамуза на градовете Соколец и Свърлиг.[93] И като дойде в страната, записа името на всяко село на хартийки и даде на всеки началник неговите си пешаци, за да съберат всички около града. Вдигна се тогава и той и дойде при града. И завзе Соколец, и изпрати воеводата Хамуза в Адрианополград. И там го предаде заедно с останалите на смърт. А местното население прехвърли и засели в своите земи в годината 6921 (1413).

Приключил с тези работи, Мусия идва в сръбските предели и завзема Болван,[94] като намиращите се в него бяха обхванати от голям страх и му го предадоха. А той ги взе в плен и ги пресели по същия начин. Завзе и Липовец,[95] а хората, които бяха в него, бяха пленени и ограбени. По същия начин беше плячкосан и Сталак.[96] Но в кулата се удържа, защищавайки града, един благороден мъж, докато не изгоря заедно с нея. И той, сякаш някой древен герой, прояви голяма доблест. Така Мусия обхожда и останалите градове и стига до Коприян,[97] където се проля много кръв, докато завземат и него, а цялото население беше посечено и всичко оплячкосано. Виждайки всичко това, деспотът Стефан изпраща през влашките земи [хора] при източния султан — да дойде, прочее, и да не го отминава. И казва: «Ще се съединиш с моята войска, та да се устремиш заедно с нас срещу него.» И султан Мохамед се вдига прочее, от изток, а деспот Стефан от запад с всичките си войски, че и угърските силни господари, босненските и споменатите по-преди измаилтянски воеводи. Като узна за това, Мусия се насочва да посрещне източния султан и отминавайки Филиповград, го среща на мястото, което се казва Макри ливада[98]. И както щяха да се сражават на другата сутрин и бяха съсредоточени там, [султанът] вдига през нощта всичките станове и отива при деспота. Мусия го преследва чак до Средец и пак не го стигна. [Освен това] не изпрати всичките си войници, тъй като не беше могъл да събере голям брой при себе си. Когато в скоро време другият се появи, едноименитият знаеше вече за това и дойде с всичките си войски в Крушевец. И там идват също всички султанови хора, които имаха власт, за да дадат клетва и да сключат твърд договор. И така, като се споразумяха и се събраха, тръгнаха заедно. И всички [господари] отидоха край Коприян с увещание да им го предадат. А онези, които бяха в него, отговориха: «Който, прочее, стане след боя цар, негов ще бъде градът.» Тук, на Добрича, дойде и Авренез, който бягаше от Мусия. Дойде също и Богдан, и част от Мусиевата пехота. И оттук поеха по заобиколен път към Овче поле, така че броят им ставаше все по-голям. Като минаха планината на име Чръмна гора[99], деспотът се връща, изпращайки им цялото си воинство, като го предава на своя племенник Гюрг. И когато дойдоха, намериха цар Мусия, който се беше върнал донякъде в планините и беше казал, че щом сръбската войска със султана навлезе в планината, трябва да ѝ се пресече пътя. И това щеше да бъде направено, така че никой нямаше да се спаси, при положение че Мусия надвиеше. И така те се разположиха под планината Витоша край река Искър с цялата войска, а Мусия — в Сти-

пон.[100] И като видя, че предните стражи се бият, не изтърпя, избухна в ярост и се втурна срещу тях. А после, като прехвърли тамошния планински предел, който ги разделяше, се устреми срещу сръбската армия. Тогава те почнаха да отстъпват и Гюрг, виждайки това, каза: «Предали сме своите!» — И нанася удар във фланга от другата страна и ги разбива. Същевременно войската на едноименития се съвзема и побеждава. Когато царят вижда, че е разбит от двете страни, впуска се да бяга. Но го залавят в река Искър и съвсем пребит го удавят.[101] И воинството на едноименития унищожи там огромно множество.

Началник на деспотовите войници беше челникът Радич, мъж от най-храбрите и най-мъдрите, който с малко думи правеше много. С него бяха още двама воеводи — Шаин и Михаил. След като станаха, прочее, тези събития, източният султан зае бащиния си престол като господар и самодържец на източните и на западните земи. И беше, прочее, благ и много благоразумен във всичко, освен това — и кротък — при цялото си могъщество се показваше тих на вид като един истински Артаксеркс[102].

След убийството на Мусия господарят Гюрг се възвръща с цялата войска на деспота в деня, за който беше уговорено, с истинска голяма победа. И беше почетен с много отличия, също и неговите приближени; бяха изпратени много дарове и на едноименития деспот, и посланици. Султанът му даде град Коприян, даде му и областта, която се нарича Знеполе, и още ред други земи. И оттогава за селищата настъпи мир и всички работи си възвърнаха мирните устои. Така че можеше да се прогласи, както пророкът към Йерусалим: «празнувай, Юдейо, в твоята радост[103]; защото господ отне твоята неправда, избавил те е от ръцете на твоите врагове. Господ се възцари сред тебе и няма да видиш повече зло.»[104][. . .]

Но нека кажем нещо и за източните работи. С какви ли не похвали и любов удостояваше онзи султан деспота Стефан, заради неговото съвършенство. Когато беше оковал един от своите военачалници, така каза на онези, които се застъпиха за него: «Докато моят брат деспотът не ми даде съвет, няма да го пусна.» И изпраща [хора] да го питат. Той му отговаря: «Ако искаш да отхранваш в своя дом змия, храни я, [но] след като ѝ отрежеш опашката!» Като чу това, султанът не пусна войводата до смъртта си. И по същия начин се допитваше при най-различни неща за съвет.

А султанът воюваше на изток, но пак изпрати своя войска срещу угрите през Босна. Там разбиха и взеха в плен угърски банове и ги заведоха при султана. Но поради ходатай-

ството на деспота те бяха освободени срещу откуп и се избавиха от люта смърт. А това бяха Петър и мировишкият Иваниш. Султанът върна също и българските пленници, които Мусия беше отвлякъл. И така този султан прекара живота си в мир с всички ония, с които от самото начало беше установил приятелство. И накрая умира в Адрианополград, не на бойното поле, а неговите велможи запазиха смъртта му в тайна.[105]

Когато станалото стигна до ушите на деспот Стефан, мнозина почнаха да го подбуждат към дела, че даже и някои от самите източни управници. Ала той казваше: «Положил съм клетва пред султана да правя добро на децата му.» [. . .]

И отново трябва да споменем за източните работи — как приключиха. След като султанът умря в Адрианополград, както казахме по-преди, и неговите близки и велможи го пренесоха в Бруса, появи се някой си Мустафа. Той с измама беше се обявил за син на мълниеподобния Баязид, който, като напуснал Влахия, беше побягнал към Солун. Тогава султанът го беше преследвал чак до Солун и беше изпращал при цар Мануил посредник, който се занимаваше с царските дела. Но той не се съгласи да им го предаде и оттогава онзи [Мустафа] остана в ръцете на гърците. И тогава те го отправиха да царува в западните земи, като измислиха начин как да стане това. А синът на султана, който беше в източната част, завзема всичко чак до Калиполи и отправя към деспота предложение за приятелство. Деспотът нареди да се приеме посланието и да се съблюдава, а на султановия син даде в уверение твърдо обещание, че ще бъде както е било и с неговия баща. А този син се казваше Амурат-хан[106]. Той изпраща от изток войска срещу Мустафа с могъщия Баязид, който ръководеше всички работи на неговия баща. И там Баязид загива, а войската се присъединява към разбойника Мустафа. И той се отправя към Анатолия, където го напуща голяма част от войниците. Защото бяха го подмамили с такива приказки: «Щом преминеш морето, всички ще се присъединим към тебе.» Разбойникът бяга на запад, а Амурат събра всичките войски, премина морето и го преследваше от място на място. Хванаха разбойника, когато се криеше в една горичка, и го убиха.

Ала гърците отново оказват помощ на малкия син на султана, който също се наричаше Мустафа и който завзема някои от източните области. За там се отправя също и Амурат, като изпраща напред войска. Момчето излиза насреща му, за да се сражава, и там го убиват. Пада тук [в боя] и Михал бег, който имаше голямо влияние върху царските работи и когото Амурат беше освободил от тъмница след смъртта на баща си. И

така, прочее, след като събитията се развиха по този начин, Амурат-хан стана цар на източните и на западните области.

И тогава изпраща посланици при деспота, за да му благодари за всичко: защото преди това деспотът му беше предал пратениците на разбойника Мустафа. Когато посланикът дойде при деспота, той му устрои голямо празненство, та плаваха по Дунава и по Сава с кораби и пиеха, показвайки радостта си. И го отпрати с много дарове. Така отново животът тръгна в мир и любов. Амурат напада царстващия град, бие се и срещу Влашко, но пак сключва и с двете страни мирни договори. Той беше, също както и баща му, във всичко истински цар, само че проявяваше повече лукавство.

А благочестивия деспот Стефан го удари болест в нозете, от която страдаше много отдавна. По тези причини и много пъти го хващаше страх да не умре, та изпраща за своя племенник Гюрг. И пристига [Стефан] на мястото, което се наричаше Сребърница, и там събира заедно с патриарха събор на честните архиереи и най-велможите, представящи всички власти, и на всички избрани. И благославя Гюрг пред събора, за да поеме държавата, казвайки: «Отсега да знаете, че той е господар вместо мене.» И отправя за него молитва с възложение на ръцете, а и всички приканва с клетва да му бъдат верни; и проклина ония, които биха поискали да изразят някакво недоверие. И заклева също и него самия да не пренебрегва онова, което е било направено за него както му е било редът, за да бъде отгледан. «Ала както аз самият исках да имам грижа за всички, така трябва да бъдеш и ти: защото има мнозина, които са изпълнявали службата си към мене, а аз не успях да им се отплатя.» И много още поучения и наставления за благочестие изрече към тях. И ето, оттам нататък почнаха да поддържат много по-вярно своя млад господар, отколкото в началото. А благочестивият [Стефан] оздравя от онази болест и ходеше, извършвайки добрини.

Мурат имаше желание да направи поход на запад. И тъй като виждаше, че благочестивият деспот всяка година прави посещение на угърския крал, а и послуша някои клеветници, изпрати един от верните си хора, докато деспотът беше още там, да узнае каква е истината. Пратеникът трябваше да чака дълго, докато деспотът се прибере, а той, като дойде и разбра за тази работа, изпрати му подаръци, но не го удостои с личен прием. А онзи, като се върна при царя, изрече големи клевети. И казваше: «Ако ти не направиш поход срещу тях, то те ще тръгнат срещу тебе.» И царят отива в София, където са дошли войниците на деспота, както беше обичаят. Пристига също така и посланикът. Царят задържа известно време войниците и им

казва: «Върнете при своя господар и му съобщете за моето идване.» И изпрати с тях и свои войници да ги съпроводят до граничната межда, за да не би да пострадат нещо — защото бяха дошли с доверие. И тогава се надига и отива в Крушевец. Плячкосва една част и веднага отново се връща. Защото благочестивият изпрати при него посланец. [. . .]

И отново източният чу за западните, че са дошли във Влашката земя и заздравяват крепостите, а властите превръщат в свои васали. И тогава султанът се вдига и пристига в Бдин. Влиза по реката и завзема угърския остров, а корабите и намиращите се там хора подлага на сеч, разграбва и пленява. След това пак се приближава към Северин и изпраща в оная посока [войска] да го завземе. Но щом се явиха угрите, войниците побягнаха.

А блаженият ту изпращаше разкошни и изобилни дарове на царя, ту обикаляше страната, за да издигне още някой божествен храм. И така чу, че островът е завзет, вдигна се и се отправи към Бялград. И когато се намираше в мястото, наречено Главици, излезе на лов, след като беше обядвал. И взе на ръката си крагоуя за ловуването. Но като го пое, не го носеше както трябва, макар че дотогава всичко правеше според правилата и за удивление. А сега така се клатеше, че щеше да падне от коня. Ала го подхванаха от двете страни, та го заведоха в лагера. Като се оказа в [шатрата], само лежеше — умилна гледка за всички — и само един звук издаде, изричайки: «За Гюргя, за Гюргя [пратете].» И нищо повече не проговори чак до сутринта, когато предаде душата си на господа.

А се представи деспот Стефан на бога в годината 6935 (1427) на 19-ия ден от месец юли, в събота, в 5 часа през деня. И когато не можа да се удържи на коня, изведнъж такъв страшен гръм се тресна в града, какъвто никога не бяхме чували. В същия час настъпи и тъмнина из цялата страна и можеше да се помисли, че беше нощ, която малко се просветли след залез слънце.

И всичко това се случи почти в средата на деня.

Жития
на мъченици

НА ИРЛАНДСКИ

МЪЧЕНИЕ НА ЗОГРАФСКИТЕ МОНАСИ (РАЗКАЗ ЗА ЗОГРАФСКИТЕ МЪЧЕНИЦИ)

В СЪЩИЯ ДЕН Е ПАМЕТТА НА ПРЕПОДОБНИТЕ НАШИ ОТЦИ, ИЗГОРЕНИ С ОГЪН В ОБИТЕЛТА НА СВЕТИЯ ВЕЛИКОМЪЧЕНИК И ПОБЕДОНОСЕЦ ГЕОРГИ, НАРЕЧЕНА ИЗОГРАФ (!) В ЦАРСТВОТО НА ПАЛЕОЛОГ АЗИМИТ[1]

В древните писания се известява, прочее, такава повест: Юда Макавей[2], воювайки в града на великия цар — в Сион — с иноплеменните, понеже видя много от своите хора умъртвени, претърсвайки прилежно пазвите им, намери кумири; и като показа братолюбието си, направи за тях очистителни жертвоприношения и молитви към щедрия и готов за милосърдие господ[3]. Ако, прочее, той така състрадаваше за неверниците, понеже му бяха сънародници, и това бе записано, та да се помни, колко повече подобаваше, щото благочестивите и благолепни монаси сега да се постараят за единоверните и единомислещи, и общожителни, и в една обител пребиваващи, а заедно с това — и добродетелни свои братя и да запишат края на живота им. В добродетел, и ревност на правоверието, и в отрешение от света, и от всички светски неща те завършиха живота си, умирайки от огъня! И както ония трима отроци, които не поискаха да послушат вавилонския цар[4], така и тези, които не поискаха да послушат прежестоките и свирепи латини, бидоха изгорени от тях, макар и да не получиха избавление като ония, древните, но за да получат, според апостола, по-доброто.[5]

Някога, когато нечестивият и суетнословният оня Матеолог[6] царува над гърците, а разсъждаваше и славеше по латинските [вярвания], вдигнаха се латините от Италия и Рим, за да дойдат в Цариград при единомишленика си — споменатия Палеолог. При преминаването те воюваха с намиращите се в Атонската планина, наречена още и Света поради техния свят и добродетелен, и богопредаден живот, а освен това — понеже

измежду всички други места тя е избрана в жребий на пресветата и пречиста Богородица.

Латините воюваха, както се рече, и срещу други [обители]. Така сетне дойдоха и срещу манастира на светия и славен великомъченик и добропобедник Георги, наречен Зографски. И понеже не бяха пуснати в този манастир от монасите, които тогава се намираха [там], те влязоха насила и го завладяха на 10-ия ден на месец октомври; тогава беше 6784 година от сътворението на света (1275). И запалиха кулата на цар Асен, и тя изгоря напълно с църквата; и заедно с тях изгоряха 193 книги и църковни съдове, и златни епитрахили[7], и многоценни завеси. И всички други църковни утвари, що бяха от благочестивите и приснопаметни царе — сиреч от светия цар Петър, от великия Иван-Асен и от Симеон, — едни бяха взети от нечестивците, а други — изгорени. Заедно с тях изгоряха и двадесет и един иноци и четирима миряни. Имената на изгорелите иноци са следните: Тома, Варсунуфий, Кирил, Михей, Симон, Иларион, Яков, Мартимиан, Козма, Йов, Киприан, Сава, втори Яков, Сергей, Мина, Йосиф, Йоаникий, Павел, Антоний, Евтимий, Доментиан. А еклисиархът[8] Партений, като виждаше пренасилствената и горчива смърт на братята, както и своята, която приближаваше, хвърли се от кулата долу, но не умря веднага, а изкара тридесет дена и на 8 ноември се пресели и той при господа във вечния и безкраен живот.

Общият ни враг, доброненавистник и завиждащ на нашето спасение, открай време не престава да подбужда царе и князе, и народи срещу живеещите благочестиво. Както подбуди той преди варварите срещу преподобните отци от Лаврата на свети Сава, та ги избиха, а паметта им се чествува в църквата на 20 март[9]; и после срещу отците в Синай и Раита, избити от «глазатите»[10], така и срещу тези [тук] доведе безсрамния и жесток народ франки и той извърши [зло] срещу тях; и за нещата, що извърши, за тях е добре ние да говорим, понеже така понесоха смърт, не по-малка [от смъртта] на мъчениците. Макар и за някои да изглежда дързостно, но както прочее ония [умряха] за изповеданието, така и тези — за добродетелния и богоугоден живот и още — за вярата си, та да не се приобщят към служещите с безквасие[11] латини.

И нека им кажем достойноподобаващо:

«Жертви одушевени, всесъжения[12] словесни, страстопобедители и венценосци господни. Вас земята не ще ви скрие, сиреч ние, живеещите върху нея, вярваме, че небето ще ви приеме[13], че ще се отворят за вас райските врати в бъдещия [живот] и след като сте вътре, ще се наслаждавате на Христос — дървото на живота, а не на това, заради което изпадна Адам[14].

Помолете се, прочее, преподобни наши отци, та и ние, когато си отидем от този многоболезнен свят, да бъдем приютени заедно с вас при водата на покоя, в недрата Аврамови[15], в незалязващата светлина, в зеленината на райската храна, защото вашата ограда е вече недостъпна за вълците[16], а нашата е временна и изисква много пазители поради неведението на бъдещето. Молете се, прочее, да бъде запазено това малко стадо от вълците, що го погубват, сиреч надигащите се ереси и нападащите народи.

Поминаха се в господа споменатите наши отци през текущата, както по-горе казахме, 6784 година от сътворението на света на 10-ия ден на месец октомври (1275). Това се написа за спомен, та да не бъдат помрачени такива неща в дълбината на забравата, но да се споменават винаги в бъдните поколения. С техните молитви господ бог да съхрани нашите благочестиви и православни царе и да покори под нозете им варварските народи и всеки враг и противник и да умири този свят, а нас да укрепи в любовта си, амин!

МЪЧЕНИЕ НА ЙОАН НОВИ СУЧАВСКИ (БЕЛИГРАДСКИ) ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

МЪЧЕНИЕ НА СВЕТИЯ И СЛАВЕН МЪЧЕНИК ЙОАН НОВИ, КОЙТО БЕ МЪЧЕН В БЕЛИГРАД[1], НАПИСАНО ОТ ГРИГОРИЙ, МОНАХ И ПРЕЗВИТЕР ВЪВ ВЕЛИКАТА МОЛДОВЛАХИЙСКА ЦЪРКВА

Много са хората — образци за поука, които са преживели добре и богоугодно, а сред тях, прочее, единствен и пръв е настоящият, макар че се появи последен, след като измина доста време. Защото Владиката почете с венци не само страдалците на първохристиянските времена, но и сега, напоследък, разтваря двери на желаещите и така им въздава почести и дарования. Оттук прочее ще започна повествованието на словото за Йоан — доблестния и изпълнен с благодатта на духа христов воин, — кой бе и откъде, и по какъв начин се сподоби с образа и венеца на страдалчеството.

Трапезунд роди този мъж — град славен и велик, намиращ се на Изток, по-близък до асирийците, достигащ до пределите

на Велика Армения; не само това, но и удобен за пристан на всички морски плавателни съдове поради известността и изобилието във всичко, понеже мястото беше край морето и жителите на града преживяваха чрез морска търговия.

Взел много стока, Йоан плаваше в открито море. Но за врага не бе възможно да понесе лесно добродетелта на мъжа, като го гледаше да се моли непрекъснато, да пости, да бъде благонравен и благопристоен спрямо всекиго, да съчувствува на тези, които страдаха на кораба поради лишения. С очи, пълни със сълзи, простирайки ръка, той утешаваше страдащите, говорейки си това: «Ако помилваш, помилван ще бъдеш и ако утешиш, утешен ще бъдеш.»[2] Поради това дяволът насъска срещу него капитана на кораба, който беше от латинската ерес[3] и бе много суров и безчовечен. Понеже породената вражда много се разпали, щом пристигнаха в така наречения Белиград, който е при протока, капитанът, като отиде при тогавашния епарх[4] на града—персиец[5] и горещ пазител на наследената от деди заблуда, — и оклеветява мъченика. И клеветата е такава:

— Има — рече, — о управителю, мъж, дошъл тук с мене, който, искайки да отстъпи от бащиния завет и да се отрече от християнската вяра, желае да премине към твоята вяра и да бъде най-старателен привърженик на вашите завети; това той ми извести с много клетви по време на морското плаване. И така по-скоро се погрижи за него, понеже той се изтъкна с немалка хвалба, че е многопрославен и многоимотен и че по нищо не отстъпва на първите велможи на град Трапезунд.

Като чу това онази нечестива душа, възприе напълно казаното, стана някак радостно, седна отпред на обичайното място в съдилището и заповяда да поканят при него с почест мъченика. И когато той се яви, епархът му рече:

— Много нещо слушах за тебе, о съвършени сред мъжете; как си бил пленен от нашата благочестива и всемогъща вяра и как немалко бе устрелен от тази любов! Защото такава е нашата вяра — тя се докосва до чистите по помисъл и разпалва в любов към себе си техните сърца, дава благополучие на живота и дълголетие. Не се бави, прочее, избрани сред приятелите, но отхвърлил далече християнските завети и закони, за смях достойни, похули ги със светъл глас пред това всенародно събрание. Заради това се стекоха всички, с жените и децата, когато чуха, че ти днес желаеш да станеш проповедник на нашата светла и благонарочита вяра. Ела, прочее, о чудесни, застани с нас и с хората и с пресветъл глас прослави светозарното слънце, въздай чест и на звездата, що изгрява преди него; и само на тях, на възсияващите светлини, принеси жертва

и така ще се сдобиеш от царя с почит и сан, а с нас като роден брат ще се насладиш на най-сладкия за всички хора живот.

Докато той — коварен и изкусен чрез злобата — говореше това, Йоан вдигна духовни очи и призоваваше на помощ Владиката, който е казал: «Когато бъдете водени пред царе и князе заради моето име, не мислете предварително какво ще кажете или как ще отговаряте в оня час. Защото ще ви се даде слово, на което не ще могат да се противопоставят противящите се вам.»[6] А като погледна с телесни очи мъчителя, простря ръка и отговори благодръзновено:

— Струва ми се, че нагло лъжеш, управителю — рече, — защото не са мои думите за отхвърляне на моя Христос. Не ще стане! Но да не даде моят господ Исус Христос да ми дойде някога това наум. Тези неща са замисли на сатаната, врага на истината, твоя баща. Защото, влязъл в тебе като в съсъд, достоен за неговото безчестие и говорещ чрез тебе с мене, той се надява да ме привлече към гибел и ме насилва да отстъпя от истинския бог — създател на самото това слънце с всички други видими и невидими твари, на слънцето, което ти, обзет от тъмата на заблудата, почиташ като бог и безумно прехвърляш върху творението божията чест. Но още повече като сам узна от мене тайнството на истината, прогони, моля те, мъглата на безчестието, обременила твоята душа, и се удостои да бъдеш син на светлината[7], сияещ повече от слънцето чрез светлините на божественото кръщение. А не мисли, че е бог онова, що е светило, поставено от създателя да служи на хората, огнено по естество и сътворено в четвъртия ден[8]. Как може създанието да е бог?

Едновременно с тези думи, протегнал ръце към небето и устремил очи, извика, та да бъде чут от всички:

— Не ще се отвърна от тебе, Христе, с безначалния ти отец и с пресветия дух. Няма да се поклоня на слънцето, не ще почета огъня, не ще принеса жертва на звездата, съименница на блудната страст[9].

Докато мъченикът говореше тези неща с дръзновено слово и с радостно лице, мъчителят често менеше лице, разпалван вътрешно от огъня на гнева. Понеже не можеше по-дълго да понася упорството на мъжа и от Йоан да бъде проповядван истинният бог, когото той хулеше пред многочисления народ, а неговата вяра, всъщност по-вярно ще е да се рече — заблуда — да бъде напълно низвергната, епархът заповяда на войниците да смъкнат дрехите на мъченика. Когато това стана с бързината на казаната дума, Йоан стоеше в средата — гол, облечен в Христа[10]. Заповяда също да донесат много тояги и като погледна към мъченика, рече:

— Ти не ни се врече да бъдеш празнословец, а отстъпник от своята безполезна вяра, врече се да преминеш усърдно към нашата светла вяра и да се украсиш с нашите закони. Прочее, остави тези дълги злодумства и изпълни обещаното, като се поклониш на светозарното слънце. Ако ли не, кълна се в нашата благопрочута вяра, не само ще разкъсам с тези тояги месата ти, но и с други, още по-страшни и нетърпими мъки ще те подложа на изпитание и накрая ще те предам на прегорка смърт.

И мъченикът:

— Не съм аз пустословец, както ти говориш, о, изпълнен с всякаква мерзост, а съм раб и днес — проповедник на истинския бог, който е славен и почитан в Троицата, в когото от прародители и родители аз се научих да вярвам и нему единствено да се покланям и нему да принасям жертва за възхвала и да го мисля и изповядвам за създател на всичко. И чакам него, съдията на живота и мъртвите, който ще дойде, за да въздаде всекиму според неговите дела[11], когато и това слънце, поставено в служба на хората, ще помръкне по негова воля. Така че, прочее, не се надявай да чуеш или видиш нещо подобно от мене, защото, което изпърво рекох, и сега ще река: никога, докато съм господар на своя разум, не ще предпочета творението пред твореца, нито ще се поклоня на създанието вместо на създателя. Прочее, не се бави, вършителю на неправда, но покажи открито криещия се в тебе кучешки и безчовечен нрав! И освободи себе си от грижите за мъченията, а мене изпрати чрез какъвто искаш вид смърт при моя възжелан владика и бог, та да не се огласят дълго ушите ми от твоите нечисти думи, за които пророкът рече: «Под устните им — аспидина отрова»[12]; и многоскверното ти лице да не бъде дълго пред моите очи! Ето месата стоят пред тебе готови и разголени; бий с тояга, с огън гори, с вода дави, с меч разсичай и ако имаш някакви други, по-люти от тези мъки, не се лени да ми нанасяш, защото всички тях съм готов сладостно да понеса заради любовта на моя Христос.

Като чу тези думи, жестокият мъчител на мнозина, разпален от гняв, заповядва бързо да го прострат на земята и да го бият немилостиво с чепата тояга. Палачите стигнаха до такава жестокост, че онези свещени меса се разкъсаха от тоягите и се разлитаха из въздуха; и цялата повърхност на мястото под него се обагри от кръв.

Когато страдалецът видя себе си в това състояние, възведе към небето духовни очи: «Благодаря ти — рече, — владико и боже, понеже си ме сподобил, като се кръстя чрез собствената си кръв, да се измия напълно от греховната скверн!»

От това, което мъченикът изрече, обречените на гибел синове, изпълнени с ярост срещу него, така го разкъсаха чрез удари, та и гласът му даже да секне.

И така, понеже се свечеряваше, като го вързаха с две вериги, хвърлят го в тъмницата сякаш някакъв мъртъв труп, пазейки го за утрешното по-голямо мъчение.

На другия ден, седнал отпред на обичайното място, зверовидният заповяда да доведат пред него мъченика. И когато той застана със светло лице и радостна душа, съдията го погледна и остана в почуда от лицето му — светло и радостно — и от това как в толкова разкъсано и раздробено тяло още се намира и душа. И му каза:

— Виждаш ли, Йоане, до какво безчестие бе доведен от твоето непокорство, та едва не се лиши от сладкия и премил за всички хора живот. Обаче ако се подчиниш на моята воля, след малко дни здравето на разкъсаната ти плът ще бъде възстановено, защото у нас има много изкусни лечители, дошли от Индия и Персия. А ако си все още християнин, знай, че те чакат преголеми злини.

И мъченикът:

— За разкъсаните си меса, о съдия, ни най-малко не ме е грижа. Защото «колкото повече външният човек изтлява, толкова вътрешният се обновява» — рече великият апостол[13]. Моята грижа не е друга, освен да претърпя докрай причиняваното ми от тебе заради Христос, който ме подкрепя. Понеже сам той рече: «Който изтърпи докрай, той ще се спаси.»[14] Ако си измислил нещо по-ново, върши го, защото първоначалните ти наказания са нищо за мене.

От тези премъдри думи на мъченика безумният мъчител бе посрамен и се разтресе от гняв. Той изрева като звяр и заповяда да бият отново и още по-жестоко простреяния на земята мъченик. И онези прочее, като се сменяха един друг, биеха така, че и черният дроб се смеси с другите вътрешности. А той с шепот на уста мълвеше молитва.

Понеже войниците, биейки членовете на оная елмазена душа, изнемогнаха, а мало и голямо от гледащите крещеше срещу скверния съдия и осъждаше неговия немилостив нрав и жестокост, той заповяда да доведат буен и свиреп кон, здраво да привържат нозете на мъченика за опашката му, един от войниците да го възседне и да препуска по улиците на града, колкото сили има конят. Когато това стана, светецът бе влачен из целия град — печална гледка за очите на благочестивите! И когато влачещият светеца минаваше покрай юдейските жилища, юдеите крещяха, кривейки лица, и замеряха светеца с каквото имаха подръка, като произнасяха недостойни и

нелепи насмешки. А един от тях изтича у дома си, измъкна меч, настигна светеца и веднага отсече честната му глава. И така прочее, отвързали тялото, те го оставиха да лежи захвърлено на земята заедно с главата, понеже никой от благочестивите не смееше да се докосне до него.

През тази нощ се явиха много лампади, горящи над мъченическото тяло, и трима непознати светозарни мъже, които кадяха безмълвно и нечуто отслужваха някаква свещена служба; и огнен стълб от небето стоеше над тялото на мъченика. Това прочее мнозина видяха.

Един от юдеите, чиято къща беше близо до мястото, дето лежеше многострадалното тяло, промисли, че християнски свещеници са дошли да го вземат и да го погребат според обичая. Взел лък със стрела, той се приближи много, искайки да улучи един от онези мними свещеници. Но щом опъна, колкото сила имаше, стрелата остана с тетивата, прилепнала към пръста на дясната му ръка, а лъкът — в лявата. И не можеше нито да пусне стрелата според намерението си, нито пък да освободи ръцете си от тях. И така евреинът, изчадие на ехидни[15], изтърпя през цялата нощ онова жестоко мъчение. Когато се развидели, чудните мъже изчезнаха, а също и светлината. Млади и стари, без изключение, се стекоха и гледаха оня окаян стрелец, а той подробно разказваше всичко. И едва тогава, прочее, бива освободен от наказанието.

Мъчителят, силно уплашен поради преславно станалите случки, заповядва на християните да погребат тялото; като го взеха и го почетоха достолепно, положиха го в осветено място.

След няколко дни франкът, който предаде светеца на мъченика, поиска да го открадне и да го отнесе в своята страна. В една от нощите, като намери благоприятен момент и дойде със своите хора, разкопаваше, за да вземе мощите. В този момент христовият мъченик се явява на спящия презвитер на онази църква: «Стани! — казва. — Тичай бързо, защото искат да ме откраднат!» Той стана бързо, колкото му бе възможно. И когато стигна мястото, намери гроба разкопан и тялото едва не похитено. Щом призова благочестивите люде и разказа случилото се, те прославиха бога, прославящ своите светци. Взеха онези свети мощи и ги положиха в светия жертвеник близо до светата трапеза[16]. И така тялото остана 70 и повече години. Оттогава през нощите не престанаха да се явяват често някакви божествени видения: веднъж огнен стълб, спускащ се и стоящ над гроба на мъченика, друг път незнайни пребожествени сили слизаха там, понякога пък някакви светлини и благоухания някакви излизаха оттам.

Всичко това достигна и до слуха на този, който тогава

владееше благочестиво цяла Молдовлахия и Поморието, до премногохристолюбивия, велик воевода Йоан Александър[17], мъж, красящ се с различни добродетели, а и мъченолюбец. Щом той узна за мъченическите мощи и бе обзет от желание по тях, със съвета на ръководещия тогава църковните дела, преосвещения архиепископ Йосиф[18], изпраща велможа с голямо воинство да пренесат при него с велика почит славното тяло на мъченика; получил го бързо, той с полагаща се почит и подобаващо усърдие го посреща с всичките си знатни мъже и с голямо множество от божии хора, а също и с архиерея и с целия църковен клир, със свещи и кадила, и благовония. Коленичи пред ковчега на светеца, прегръща онова многострадално тяло, докосва очите и устните си към неговите ръце, пролива от радост обилни сълзи, провъзгласява го за закрилник на своята държава. И така го полага с почест в пресветата митрополия в своя светъл град Сучава — столицата си.

А за станалите тогава изцеления на обхванатите от различни недъзи оставям на тях самите, на облагодетелствуваните, те да разказват.

Такъв завършек на мъчението имаше Йоан, така той посрами нечестивия епарх; каквито борби показа в подвига, с такива венци се увенча от ръката на бога — подвигоположник. Такава бе Йоановата добра придобивка в търговията, малко даде, а много спечели. Оставил тялото си като бреме на клеветника, той не към Трапезунд, но към Горния Йерусалим се устреми: към мъченическия лик като мъченик, към Аврамовото лоно[19], към селенията на светците, към пристанища тихи, към чертози нетленни, стоейки без застъпничество пред трисветата и пребожествена Троица, на нея слава, сила, чест, велелепие и поклонение — сега и в безконечните векове, амин!

МЪЧЕНИЕ НА ГЕОРГИ НОВИ СОФИЙСКИ ОТ ПОП ПЕЙО

МЪЧЕНИЕ НА СВЕТИЯ МЪЧЕНИК ГЕОРГИ, НОВИЯ МЪЧЕНИК В САРДИКИЙСКИЯ ГРАД

Бог, който ни създаде, ни дари с потребността от словото, та да проумяваме божиите тайни. И освен това [да проумяваме] всяка сътворена от него твар, че и човешкото същество: как бе почетено повече от всяка твар — видима и невидима, от живите

и от бездушните, и ще кажа! — не само от живите, които сега виждаме, но и от безплътните небесни чинове на безплътните ангели. Защото ангелите желаят бог да се въплъти и в тяхното естество, както се въплъти в човешкото. И желаят да седнат на дванадесетте престола като апостолите и да съдят заедно с Христос. И не само това, но желаят в оня съден ден да приемат славата и венците, които ще получат пророческите, апостолските, архиерейските и мъченическите ликове.

Кой не ще се удиви и кой не ще прослави човеколюбеца бог, създал толкова голяма слава и толкова благост на човечеството!

Но обърни внимание на още нещо — човечеството е едно, понеже ние, всички човеци, от една и съща утроба сме излезли! А защо не получаваме всички еднаква почест? Но едни отиват в царството небесно и в небесните и райски наслади, а други — в отвъдната тъма, във вечния огън и неутешимия плач.[1] И затова не е виновен нашият създател и творец, а ние самите или осъждаме, или оправдаваме себе си. И ето какво казвам: Христос показа на човеците два пътя: единия прискърбен, отправящ в живота и царството небесно; малко са онези, които вървят по него; и другия, широкия, отправящ в погибел и тъма.[2] И тези думи са истинни. Нека проследим човешкия род от Адама, та до днес: онези прочее, които се облякоха с правата вяра и прибавиха към нея добри дела, сиреч смирение, кротост, целомъдрие, пост, въздържание, любов, чистота, милостиня, търпение, унижение и тем подобни, всички станаха наследници на вечните блага. А тези, що вървяха по широкия път, сиреч, които се облякоха в неверие, идолослужение и ерес, блудство и прелюбодеяние, пиянство и пресищане, убийство и клевети, всички те влязоха в пагуба и във вечен огън[3]. И защо ви казах, че спасяващите се са малко? Погледни — в дните на потопа цялата земя бе изпълнена от адамови и евини правнуци, а единствен Ной и неговите чеда се оказаха праведни в онзи род. И още: колцина от този род загинаха до Аврама, а също и от Аврама до Мойсея. И в дните на Мойсей толкова хиляди преминаха морето като по сухо, ядоха хлябове небесни и видяха толкова божи чудеса, извършвани от Мойсей.[4] И пак малцина от тях се спасиха, а повечето загинаха зле в пустинята. И след това колко царе и силни мъже, владеещи целия свят, не намериха спасение. Само онези, които добре се подвизаваха според Мойсеевия закон, те единствени се спасиха. Така и когато Христос дойде и извърши много знамения, малцина му повярваха, въпреки че видяха толкова чудеса при разпятието, възкресението, възнесението, пришествието на Светия дух върху апостолите, техните проповеди и чудеса, извършвани по света;

и как светът отстъпи от идолските служби и се приобщи към бога. Но понеже не приеха истински евангелското учение и апостолското и отеческото предание, а се развратиха с ерес, всички те погинаха и сега погиват. Единствен гръцкият народ и равните му по разум се спасиха; и сега се спасяват ония от тях, които добре се подвизават.

Какво да кажа за тях? Живяха апостоли и патриарси, светци и мъченици, и преподобни и извършиха велики знамения и чудеса. И не само през живота си, но и след смъртта. И след погребението телата им не се разложиха, но изпускат миро и благоухания; те даряват на идващите с вяра изцеление от различни недъзи. Телата на други пък поискаха да изгорят с огън и да ги предадат на забрава, та да унищожат напълно преданията за праведните. Но не успяха! Защото във всички времена от Христа до днес има такива преподобни, патриарси и мъченици. Само тях ще намериш способни за истинска вяра и за спасение. Такива създаде бог сега, в наши дни, и откакто аз, грешният, си спомням!

Чувах в житието на деспот Стефан[5], починал и погребан, и оставил след себе си своята съпруга и две деца, че след осем години се откри чрез знамения и чудеса. Като разкопаха гроба му, намериха го цял и невредим, както го бяха погребали; при това от тялото му изтичаха благоухания. Извадиха го и го поставиха с почит в ковчег, където се намира и до днес. След това неговият син Йоан управляваше Сремската земя. Той умря и бе погребан, като остави след себе си съпруга и единствена дъщеря. След три години Йоан се откри, подобно на баща си, и също така почетен, пребивава и до днес[6]. А неговият брат Гюрг не пожела да има земна власт, но да живее с ангелите на небесата; оставя тази власт и става монах. От тукашната той се преселва в Угровлахийската земя, като пренася мощите на брат си и на баща си. И чувах от надеждни мъже, че всички верни, дохождали при него за благослов, са усещали излизащото от ръцете му благоухание. Той пак се върна в Срем и тук се помина; не след дълго гробът и мястото се изпълниха с благоухание. Но нека никой не се учудва, че този род единствен се спасява, понеже откакто неговите прадеди приеха кръщението, всички тях виждаме, така прославяни от бога.

И всички, които вярват по този начин и така пазят преданието, са праведни и свети, ала само върху предводителите бог положи знамение. И аз ще ти докажа, че това е истина!

По времето на Юлиан Отстъпник в Никомидия при епископ Антим на Рождество Христово, докато множеството беше събрано в църквата «Рождество Христово», как царят запали църквата и всички в нея изгоряха заедно с храма, а огънят не се до-

косна нито до косите, нито до дрехата на епископа? А бог можеше да запази недокоснати от огъня всички като него, но не пожела, а поиска да ги посочи за мъченици и наследници на небесните блага. Защото през много скърби трябва да влезем в царството небесно.[7] Прочее рече Давид: «Преминахме през огън и вода и ти ни изведе на спокойствие.»[8]

Ето, подобно на първото и друго, за което всички знаят, ще ви разкажа. Когато княз Лазар със своите войни беше победен от турците на Косово, него единствен прослави бог и тялото му досега остава непокътнато. Това аз видях с очите си! Отсечената му глава с изтекла съсирена кръв се крепи към тялото, та да изглежда, сякаш е посечен днес, и изпуска благовонно ухание. Вярвайте, че всички, убити тогава с него, са свети, както и той, но чрез предводителя бог яви чудото. И вижте тук истината: нали и цар Мурат бег тогава беше убит и заедно с него безбройно множество турци. И понеже бяха невернци, бог не показа знамение нито за началника им, нито за тях, но всички погинаха.

А за да разберете, че не само нашите предводители и царе се спасяваха, а и архиереи, йереи и прости хора, ето: аз с очите си видях патриарх Нифон[9] и с него на трапезата ядох и пих, и беседвах. Той също се помина и беше погребан в Атонската планина. След две години се яви на игумена; като разкопаха гроба му, намериха мощите му, изпълнени с миро и благовония. Извадиха го и с почест го положиха в ковчега. Аз, грешният, се сподобих да видя и целуна неговите мощи.

И ето, друго дивно чудо ще разкажа на ваша милост. Някой си презвитер Стефан от село Пенковци около София, оставил поради турското насилие родното си място, дойде със съпругата си и живя в моя дом. И с него ние много се поучихме за добро. Той тръгна оттук, та премина в Угровлахийската земя и бе приет от великия воевода Радул[10]. И там, понеже съпругата му се пресели при бога, стана йеромонах Софроний. След смъртта на воеводата той пак премина Дунава и като решава, заселва се в манастир близо до селото, наречено Русе, огражда се с пост и молитва и се подкрепя с труд, търпение и милостини. Тук живя малко време. Но дяволът не претърпя да гледа подвизите му, а се преименува в един от неговите слуги, удари го със секира по главата и го лиши от живот. И беше погребан, но след три години се яви на живеещите в манастира. И така, те отварят гроба му и го намират като заспал. Уханието на благовонието, що излизаше от тялото му, удиви всички. И го положиха в ковчег. Той прави благоуханна цялата онази област чрез чудеса и изцеления. А който не вярва на това, да отиде, та сам да види и да се увери.[11]

Ето и друго нещо ще разкажа, чудно и преславно, което моят ум е неспособен да разкаже както трябва. За него се постарах да съчиня и това слово. Невежите, подобни на мене, то поне малко ще извади от леност, а изкусните, мъдрите и учителите с църковен сан моля да не ме укоряват, нито презират заради това. Това момче беше мой духовен син и любимец и пред мене се мъчи за победа над лукавия. Затова рекох да не би да потъне в забрава подвигът му и борбата, която понесе за Христа, ако остане незаписана. Но, моля се на ваша милост, да вникнете със слуха на вашето сърце, за да чуете, понеже на неуките и невежите ще бъде лесно за разбиране, а за опитните и мъдрите ще бъде като подигравка. Защото как мога изкусно да пиша аз, като съм невежа, с ум беден и обвързан с житейски дела? Но все пак се надявам, че дори ако само държа в ръка перото, светецът сам ще напише за себе си онова, което му е угодно.

Отечеството му бе мястото, наречено Кратово. Той бе чедо на благочестивите родители Димитър и Сара. Когато момчето навърши шест години, беше дадено от родителите си да учи свещените книги и бързо се научава от тях. След това го дадоха да учи златарския занаят, който също възприе добре, като и в двете неща напълно угоди на учителите си и от двамата получи благословия и молитва. По това време баща му Димитър се помина и той остана сирак без баща. Понеже бе личен момък и толкова красив, че не можеше да се намери равен на него по хубост в града, побоя се да живее в това място. Тогава царуваше измаилтянският цар Баязид бег, та той се страхуваше да не бъде взет насила в двореца му. Поради това напуска родното си място и се премества в Сардикийския град, наричан София, където живее в дома на един от свещениците на града, като прибавя към добродетелта добродетел. Презвитерът вижда, че той охотно го слуша, и го поучаваше от светите писания, доколкото му беше възможно. А Георги пък се стараеше да изпълнява неговата заръка в дело, което и стана.

И понеже е невъзможно да се укрие град, стоящ на върха на планината, нито светилникът се поставя под крина, но се слага на свещник, та, който влезе, да вижда светлината[12], така прочее се случи и с този отрок. Като го гледаха мохамедовите скверни и подстрекавани от демона йереи, не понасяха той да се подвизава благочинно в християнската вяра, а побързаха с всичка сила да го приобщят към себе си. И така избират едного от своите, напълно начетен в ученията и изкусен в словото, и подготвен за всякакъв отговор, и го изпращат да беседва с Георги. А той идва лукаво и му донася някаква поръчка. И му дава висока цена за работата, и храни му донася, за да завърже приятелство с него. И така започва с обикновени и хитри думи

да го подпитва, говорейки: «О, момко, ако би пожелал да се откажеш от вашите скръбни и ненужни на този свят служби и да се приобщиш към нашето добро и лесно учение, ти би получил голяма слава и чест и аз бих могъл да те оженя за дъщерята на първия и най-богат човек в този град. Ти би станал наследник на голямо богатство; от всички, които живеят в този град, би получил почести и поклони заради хубостта си и всички бихме те признали за първенец. Не подобава на благоличието ти да живееш робски и в такава нищета, но нека роби и робини да стоят пред тебе и да ти слугуват.»

Като чу тези думи, Георги му рече: «Благодаря ти, че ми мислиш доброто. Но отговори ми вярно на това, за което ще те попитам. Защото знам, че си осведомен добре, и чувах за тебе, че знаеш изцяло това, което се е случило до днес и онова, което ще настъпи след смъртта. Само ако искаш да кажеш истината, отговори: тази слава и чест, за които ми говориш, вечно ли съществуват, или свършват тук?» А той отговори: «Всичко свършва тук. Но тези, които живеят добре и се придържат към мохамедовото учение, оттук се преселват в рая.»

А Георги каза: «И какъв е добрият живот тук, за който ми говориш?» Оня отговори: «На първо място добрата вяра и телесната чистота.»

Георги рече: «Правилно рече добрата вяра, а чистотата каква трябва да бъде?»

Оня каза: «Често да се миеш и често да се кланяш.»

Георги отвърна: «Ако човек живее в блудство и прелюбодеяние или в пиянство и пресищане и бидейки в плът, извършва всякаква плътска сласт, такива ще приеме ли бог в рая?»

Оня пък, като не пожела да разкрие истината, рече: «Бог[13] не ще приеме всички тях, ако не се обърнат към него с голямо покаяние. А тези, които умрат в подобни дела, отиват в мъката.»

Георги каза: «Правилно си преценил. И всички всред вас — царе и князе, и съдии, и велможи, както виждам сега, са овладени от тези нечисти дела и до края на живота си погиват зле без покаяние, както ти сам каза.»

Оня пък рече: «И чрез милостини може да бъде умилостивен бог и да опрости греховете. Погледни нашите царе, князе и велможи колко църкви, мостове и чешми съграждат в полза на човеците заради бога.»

Георги отговори: «Давид, вдъхновен от Светия дух, пише: «Жертвата на нечестивите е мерзост за бога»[14]. Защото, както виждам, от векове множество царе и силни направиха много добрини, но поради неверието си всички загинаха и бяха забравени. Най-вече от вашия род всички погинаха. И не може да се намери нито един от вашата вяра: свят или праведен — цар или

паша, или войвода, или съдия, или учител, или някой от най-простите хора, но всички погинаха. А в нашата вяра от Христа даже и до днес има и царе, и архиереи, и прости хора праведни и осветени. И телата им много години остават цели и невредими, и дават изцеление от различни недъзи на идващите при тях с вяра, и прогонват злите духове от хората. А ако не вярваш, ела с мене и ще ти покажа крал Милутин, който лежи в този град, как почива в ковчега като заспал и неговите мощи като крин изпущат благоухание[15]. И повярвай, че той е свет и всички ние, вярващите като него, сме свети. Та как можеш да ме учиш да отстъпя от истинската вяра, която води към бога и ни прави наследници на небесното царство? Знам, че ти добре знаеш тези неща, но заблудата на този свят не ти позволява да пристъпиш към истината и да се спасиш. Понеже сам ще загинеш, не подтиквай другите към своята погибел!»

Като чу това, оня остана посрамен. И като нямаше какво да отговори, потули отровата си в сърцето. И отива при своята дружина, събира ги, съобщава им подробно всичко и им казва: «Ако го оставим така, всичко наше е поругано от него.» И така ги подтиква към вражда. Те отиват при съдията и му разказват всичко за него. Прибавят още и лъжа, говорейки: «Той поруга целия ни обред и нашия законодател. Освен това и нашите царе, князе и съдии — всички обрече на мъка. Ако го оставиш в християнството, да знаеш, че тяхната вяра ще се възвеличи, а нашата ще бъде поругана!» С тези думи те разяриха съдията. Той изпрати оногова, който беседва с Георги, като му каза: «Иди и с хитрост го доведи при мене, без да му разкриваш нищо.»

Оня, като дойде при него и го поздрави според обичая, рече: «Да знаеш, о Георги, че нашият съдия има нужда от тебе. Разказах му колко си изкусен в занаята и той има нужда да му направиш много поръчки. Много драг ще му станеш и ще ти заплати колкото пожелаеш. Та стани да отидем при него.»

Георги пък прие всичко това за истина, защото незлобивият вярва на всяка дума.[16] И така двамата отиват пред съдията. Като го видя, съдията се смая от неговата хубост. И като го повика по-близо до себе си, му заговори с тих и умилен глас: «О, момко, препоръчват те като изкусен в занаята. Можеш ли да ми изработиш украшения, каквито аз харесвам?»

А той отговори: «Дай ми да ги направя и смятам, че ще ги харесаш.»

Съдията каза: «От това разбрах, че си изкусен в тези неща. Но ще ти кажа още едно нещо и ако ме послушаш, ще ти бъде добре. Ако ли не ме послушаш, то зле ще загинеш.»

А той попита: «И какво ще ми заповядаш?»

Съдията каза: «Отречи се от Христа, пристъпи към нашата права вяра и тук ще се насладиш на всички блага, а след смъртта си ще се преселиш в рая.» И много други празнословия изрече.

Като чу това, Георги си рече: «Виждам прочее, че съм доведен тук, за да извърша подвиг за вярата си, а не заради занаята си. Но господи мой Исусе Христе, дай ми слово разумно за отговор и ме научи според твоята воля[17].» И в този миг му се даде словото на премъдростта, защото Христос, първоначалото на нашия подвиг, е казал:» Когато ви предадат на съдилища и сборове, не се грижете първом как или какво ще кажете. Защото не вие ще говорите, а Светият дух[18].» И рече на съдията: «Вашият народ е от основателя ви Мохамед, а къде отиват душите им след смъртта?»

А оня каза: «В рая.»

Георги отговори: «Какво свидетелство или знамение или чудо ще приведеш, та така вярваш на празни приказки?»

Съдията каза: «А какво друго знамение дириш? Не сме ли ние царе? Не побеждаваме ли силни царства и не превземаме ли техните градове? Не се ли покланят на нас вселенски царе и князе и не ни ли плащат данъци? Ако бог не ни обичаше, не би въздигнал нашия скиптър.»

Георги каза: «В древните народи колко силни царе владяха света, спечелвайки богатство и земна слава, а които не служеха на Христа, всички загинаха и потънаха в забвение! И с нищо не им бе полезна тяхната земна слава и царство. А единствени християните, които добре служеха на бога — и царе, и прости хора, се оправдаха и са праведни и свети. Тези неща и ти добре знаеш, но царската сила не ти позволява да признаеш истината.»

А оня рече: «Нашият началник Мохамед е разговарял с бога и приемайки закона от него, предал го е на нас.»

А Георги каза: «Не е възможно Мохамед да е разговарял с бога. Защото когато бог слезе на Синайската планина, под планината стояха множество еврейски хора и трепереха от страх, виждайки го да слиза в мълнии и облак. А той призова Мойсей и разговаряше с него[19]. И още! Когато Христос се роди, персийските царе, водени от звезда, дойдоха и му се поклониха[20]. И друго! Той извърши много чудеса пред всички: даваше зрение на слепи, прокажени очистваше, болни лекуваше, мъртви възкресяваше[21] и вървеше по водата като по суша[22]. И още: когато се възнесе от Елеонската планина на небето, множество хора стояха там с майка му и се удивляваха, виждайки го да се издига на облака[23]. И в същия час дойдоха два ангела и казаха на хората: «Този, когато

виждате да се възнася от вас, пак ще дойде[24] да съди живите и мъртвите[25] и да въздаде всекиму според неговите дела[26]. И които не вярват на това, всички ще загинат. А за вашия Мохамед — кой видя или кой чу или на кое място говорй с него бог? Направил ли е той някакво знамение през живота си? Знам добре, че нито едно! Но той сам, съчинил си удобно учение, плътска измислица, предаде го на хората и на неопитните във вярата. И целият персийски народ го прие и неговото учение пусна корени в сърцата им. И както той не е нито свят, нито преподобен, такива са всички, които му вярват.»

Като чуха това, стоящите наоколо множество агаряни закрещяха всички: «Махни го измежду нас! Ето — съвсем се поруга с нас.» И съдията заповяда да го отведат в тъмницата. И като му вързаха така ръцете отзад, а едни го биеха, други го дърпаха, други го заплюваха, те го хвърлиха в тъмницата.

Оня свещеник го настига и казва на водещите го: «Дайте ми тогова, аз ще му бъда поръчител. И когато потрябва, пак ще ви го предам.»

А те му рекоха така: «От ръцете ни той няма да излезе. Но ако ти е драг и ако се радваш на живота му, убеди го да премине в нашата вяра. Ако ли не премине, то ще бъде лишен от живот.»

Свещеникът каза: «Понеже положението е такова, заповядайте никой да не ми забранява да дохождам при него и аз ще го убедя да направи полезното за себе си.»

Те пък рекоха: «Никой да не ти забранява.»

И тогава отива при тъмничния пазач и го замолва да изведе Георги от тъмницата, та насаме да поговори с него в дома на тъмничаря. Понеже и тъмничарят твърде обичаше свещеника, изпълни волята му и ги въведе в дома си. А свещеникът започна да го целува, говорейки: «Радвай се, честна главо, Георги, защото ти днес си прославил Христа, както някога първомъченик Стефан или както Стефан Нови, който се мъчи за светите икони. Днес те си извършил дело, подобно на много други светци! Но бъди мъжествен и се укрепи, защото след това изповядване трябва и да пострадаш, както първомъчениците, които изповядаха Христа, а след това — приеха страдания. Затова са прославяни по целия свят. И ако те така получават почести от нас, въпреки че не заради нас са пострадали, та от Христа ли не ще получат, заради когото пострадаха и за чиято любов кръвта си проляха? Когато той дойде и седне на престола на своята слава и се съберат пред него всички народи[27], за да въздаде всекиму според делата[28], каква слава и колко чест ще получат тогава тези, които заради него са се мъчили тук през

краткотрайния си живот, както той самият казва: «Който ме признае пред човеците, ще го призная и аз пред моя отец, който е на небето.»[29] И колко тогава ще бъдат възхвалени в слава преподобните![30] Ако някой заради земен цар се подвизава до кръв и получава почест и дарове, то какви почести и дарове ще получат подвизаващите се за Царя на царете? Те ще получат такава слава, каквато око не е виждало и ухо не е чувало и наум не е идвало на човека онова, що бог приготви за обичащите го.»[31]

А Георги каза: «Вярвам че всичко е така, както казваш. Но много се плаша и боя от огъня и не вярвам, че ще мога да изтърпя.»

Презвитерът му каза: «Нима се боиш от този огън, който за половин час ще те изтръгне от болката и после ще те слее с ликовете на светците? Или, за да не изтърпиш тук половин час, ще се се мъчиш навеки в геената огнена? Не вярваш ли на нашия учител Павел, който казва: «Нищо не може да ме отлъчи от любовта ми към моя Христос — ни меч, ни огън, нито ангели, нито настоящето, нито бъдещето, нито каквато и да било твар.»[32] А също: «Защото смятам, че смъртта в сегашното време е нищо пред славата, която ще се яви в нас.»[33] Прочее, нищо не са тукашните мъки пред наградата на ония вечни блага. И защо не се радваш, че си предопределен да замениш тленното с нетленното и земното с небесното? Понеже продължителността на нашия живот е седемдесет или осемдесет години[34], хиляда години там са като вчерашния ден, който е отминал.[35] Затова се подготвяй мъжествено против дяволските козни[36]. И вярвай на бога, че ще те подкрепи, понеже си попаднал в това положение не поради своето неразумие, както разбирам, а бог те призовава да го прославиш в тези последни дни. И той ще направи с тебе така, както и с великомъченика Георги. Само не отслабвай, а малко се подвизавай в търпение.»

А Георги каза: «Вярно е всичко, което каза, но само една малка молба искам да ми изпълниш: дали не можеш да ме откупиш, та да поживея още в плът и да извърша някакво добро дело пред бога, понеже досега съм лишен от всякаква добродетел. Ако ли не успееш, нека бъде божията воля. Аз ще се старая да изпълня всичко, което ти си ми говорил. Но моли бога за мене да не ме лишава от своята помощ, защото сам той е рекъл: «Без мене нищо не можете да извършите.»[37]

Презвитерът му рече: «Наистина от все сърце ще се потрудя за твоето спасение, така че не ще пожаля нищо в моя дом, ако само бъде възможно!» Това и още много други неща го поучи от божественото писание. А той, като слушаше, приемаше ги с радост в сърцето си. Защото Соломон е рекъл: «Разясняващ на праведния и той още повече ще възприема.»[38]

И свещеникът му каза: «Мир ти, Георги! Господ да бъде с тебе и да те подкрепя и закриля от всякакво вражеско нападение.» И така се раздели с него. А той му се поклони и пак бе въведен в тъмницата.

На сутринта пак се събират множество мохамедански свещенослужители и го извеждат от тъмницата. И как да се опише: колко хитри думи или колко заплахи отправиха към него, но никак не успяха да получат исканото! И пак го затварят в тъмницата и му оковават ръцете и нозете с железни вериги за мъчение. А той, благодарейки на бога, понасяше всичко.

Презвитерът пък, като отиде тайно при съдията, го моли и му обещава много дарове, та да го освободи от оковите. Защото презвитерът се познаваше добре със съдията и за всичко смело идваше при него. Съдията обещава това и казва: «Ще се постарая да го избавя.»

След осем дни пак го повеждат на съд. Събират се всички първенци на злобата, служители на Мохамед и го изправят окован пред съдията. А оня пак започва да го ласкае, говорейки: «О момко, защо се предаваш на такова безчестие и на такова поругание? Виж как всички ти се надсмиват и те ругаят. Твоите познати скърбят с тебе. Но ти ме послушай и изпълни нашата воля.» Съдията имаше единствен син и като го повика, рече: «Ето, Георги, отсега този мой син ще ти бъде брат, а двамата ще ми бъдете синове. И ти ще живееш в моя дом заедно с него. Както виждаш, аз вече съм стар. След моята смърт ти ще бъдеш втори наследник на цялото ми богатство и имот. Това, което ти казах, с подписа си ще потвърдя днес пред всички тук, за да се увериш, че говоря истината. Каквото ти казах с дума, ще изпълня и на дело. И цялото това събрано множество, което сега виждаш, всички ще ти се покланят и всички ще ти бъдат като роби.»

Като чу тия думи, събраното онова мерзко множество с високи гласове възхвали своя съдия. А аз стоях близко до него и като го поглеждах често, в ума си се молех за него да не стане за поругание на враговете.

Но Георги каза на съдията: «Тъй като мислиш доброто на моето тяло и понеже толкова ме обичаш, остави ме да си бъда християнин и да си живея с християните. Ако ли пък не искаш, нека ти бъде известно, че от христовата вяра и неговата любов нищо не може да ме отлъчи — нито земното богатство, нито мимолетна слава, нито пък огън и меч, нито каквато и да било мъка.[39] Каквото и зло да ми причиниш, надявам се на моя Христос, че заради тези мъки ще получа стократно блага в неговото царство.[40] И защо още се бавиш? От трите неща едно трябва да избереш: или да ме пуснеш да си остана християнин, или да ме

изпратиш при моя Христос, или и вие да станете християни и да се избавите от вечните мъки.»

А съдията отговори: «Нима аз ти казвам да се отречеш от Христа и да не го обичаш, нито почиташ? Съвсем не! Понеже и аз го обичам много и изповядвам, че е заченат от дух божи и е роден от дева Мария безмъжно, и е истински пророк и че възлезе жив на небесата, и че пак той ще бъде съдия в последния ден. Който не вярва на това, е проклет! Но какво зло вършим ние, като почитаме и Мохамеда, изпълняваме закона, който бог му е дал, и вярваме, че ключовете на рая са му предадени от бога?»

Георги каза: «Благодаря на бога, задето ти правилно изповяда, че Христос е заченат от божия дух и роден от дева Мария, и че той е съдник на живите и мъртвите и ще въздаде всекиму според делата.[41] Така целият свят — от изток чак до запад — и всички народи вярват. И не само това, но и преди раждането му всички пророци предрекоха за него: че от Светия дух ще се роди Синът — Словото божие, и ще поживее с човеците, и ще изцери човешките недъзи; и ще му завидят неверните юдеи, и ще бъде разпънат и погребан; и ще възкръсне от мъртвите и ще се възнесе на небесата; и ще седне отдясно на отеца и в последния ден ще дойде и ще съди живите и мъртвите. И Христос сам е казал в светото евангелие: «Законът и всички пророци пророкуваха до Йоана»[42] и оттогава до края на света няма да се яви пророк. А апостол Павел каза: «Ако някой ви проповядва друг Христос или друг пророк, да бъде анатема.»[43] Но кой е Мохамед? Аз ще ти обясня. Христос прочее каза: «В последните дни ще се появят лъжехристи и лъжепророци и ще извършат знамение и чудеса, но не им вярвайте.»[44] Това, което каза, се сбъдна. Защото всички християни са божии избраници и не приеха лъжепророка Мохамед. Но вие — невежи хора — [го приехте], понеже преди неговото идване нямахте нито едно писание или някакъв божи закон, а бяхте лишени от божиите истини. И като откри, че вие не знаете нищо от божественото писание, така пося във вас своето плевелно учение, а сам себе си нарече пророк и райски ключар. Нарекъл лъжливо рай плътското сладострастие, той освен това рече, че в рая ще има блудно смешение. И написа много други празнословия и книга създаде, казвайки, че тая книга му била спусната от бога, докато той спял. Той свидетелствуваше сам за себе си, а вие го приехте! Нито пророците предрекоха за него, както предрекоха за Христос, нито пък той извърши някакви чудеса, както Христос извърши, нито пък някой го видя да получава книгата, както множество люде видяха Мойсей. И защо да говоря много? Аз не го приемам нито за пророк, нито за светец, нито за праве-

ден. И тези, които вярват в него, нека имат неговата съдба! А аз съм Христов и тук, и в бъдния век!»

Като чу това, събраното множество завика със силен глас и се втурна към него, скърцайки със зъби, докато съдията не ги възпря чрез слугите си, за да не го бият. И им каза: «Защо така се нахвърляте срещу него като диви зверове? Нямам ли аз власт от царя, та когото осъдя, да бъде осъден, и когото освободя, да бъде освободен?» Но те завикаха: «Като ти е даден съда, съди праведно по нашия закон. Защото и ние знаем целия наш закон, въпреки че нямаме власт от царя.»

А съдията каза: «Щом като знаете, кажете какво подобава да направим с него?» А те казаха: «Да бъде изгорен с огън и пепелта му да развеем по въздуха.» Съдията каза следното: «Понеже възхвалява своята вяра, а нашата не приема, затова ли да го изгорим?» А те казаха: «Та ако някой похули нашия законодател, а освен това и царя, и воеводите, и съдиите, накратко — всички, трябва ли да остане жив?» Той рече: «Не чух от устата му такива думи, каквито вие казвате.» А те завикаха: «Не само това, което казахме, но и целия наш закон, и кланянето, и миенето оскверни и поруга.»

Съдията каза: «Така ли е всичко, Георги, както тези свидетелствуват против тебе?» А Георги рече: «Не може да бъде щото аз да съм похулил божието творение, човека! Само делата на грешниците не приемам, но проповядвам истината за Христа и заради него съм готов да умра.»

Съдията се обърна към тях: «Хула ли е това, което чухте?» А те рекоха: «Това не е хула, но преди да го доведем при тебе, той изрече тези хулни думи. Ако го пуснеш, и ти си разрушител на нашата вяра и нашия закон и ние ще известим на царя за тебе.»

Съдията, като видя, че нищо не ще постигне, а размирицата се усилва, каза: «Признай, Георги, това, което свидетелствуват против тебе.» А той рече: «Каквото казах, казах! Не ще намериш измама в моите уста.»[45]

Съдията каза: «Аз вярвам повече на тяхното множество, нежели на тебе, който си единствен. И понеже не се отказваш от Христа, ти заслужаваш смърт!» И на народа, който гледаше към него, каза: «Грехът за него нека бъде върху вас и върху вашите души. Правете с него каквото щете.»[46] А те се втурнаха към него като вълци да разкъсат агне. И едни го удряха по страните, други го заплюваха, а трети го дърпаха насам-натам. И така, като му вързаха ръцете назад и шията — с верига, го проведоха през цялото тържище. А техният глашатай пред всички викаше със силен глас: «Елате, всички пазители на нашата вяра, носете дърва, за да изгорим този,

който поруга нашия закон и не иска да се отрече от Христа!» И така, събира се безбройно множество перси[47]; едни го заплашват, други го упрекват, а трети му обещават много дарове. Но нищо не постигнаха, а на всяка тяхна дума той имаше готов отговор.

Водеха го на едно място близо до църквата «Света София». Като се приближи, свещеникът му каза: «Изтърпи малко днес, Георги, за да ликуваш вечно с Христа.» Георги рече: «Моли бога за мене, отче, за да ме подкрепи.»

Ония, които го водеха, чуха това и пропъдиха свещеника, та да не се приближава до него. Но свещеникът познаваше един сарацинин, облечен красиво в сарацинска одежда, но стаил в сърцето си голяма любов към християнската вяра; от страх той не се осмеляваше да я изповядва, ала с радост възприемаше всичко, което тайно му нареждаше презвитерът. И му заповяда да върви близко до Георги и да слуша всичко, което те ще му рекат, и какво той им отговаря. След това, като събра намиращите се на онова място свещеници и християни, каза им: «Братя, молете бога да го укрепи.» И всички със сълзи започнаха да се молят на бога за него, казвайки: «Господи Исусе Христе, който преди си извършил знамения и чудеса с твоите свети мъченици, ти и сега си същият! Подкрепи и този отрок да те изповядва в тия последни дни дори до своята кончина! Стори с него някакво знамение, та тези, които видят и чуят за него[48], да прославят твоето име, защото си благословен навеки! Амин!»

А агаряните, като събраха много дърва, направиха огромна клада. И пак започнаха да го примамват и да му обещават много дарове. Но той им рече: «Веднъж и дваж ви казах, че аз от вярата си не ще се откажа никога, макар и да ми причините хиляди мъки.» Като чуха това, заповядаха по-бързо да бъде донесен огън. И ето — мнозина се втурнаха да бягат към близките къщи. И един тичаше, грабнал главня, друг пък — пламтящи въглени; и надпреварвайки се един другиго, бягаха кой пръв да запали кладата. Защото смятаха, със своя помрачен ум, че ще извършат голямо дело на бога. Гледах ги аз и си казвах, че днес ще се сбъдне за него Христовото слово, а именно: «Но ще дойде време, когато всеки, който ви убие, ще мисли, че принася служба на бога.»[49]

И ето запалиха кладата. И му съблякоха дрехите, като оставиха само ризата му, и така го хвърлиха в огъня. И пак го измъкнаха и му казаха: «О окаяни, защо така се погубваш? Та ние искаме да те посъветваме за добро, а не както си получил лош съвет от оня поп сребропродавец. Не знаеш ли, че той се радва на твоята смърт, за да наследи каквото имаш и да

се похвали на своята дружина? Но ние се боим от бога и не желаем да умреш мъчително сега тук, в този огън и да бъдеш изгорен като восък. Но, послушай ни, отречи се днес пред всички от Христа, изпълни нашата воля и ще ти дадем всичките дарове, които ти обещахме! А след това, ако ти бъде угодно да живееш с нас по нашия закон, остани, ако ли не, царевата земя е широка, освен това има и много други царства — където искаш, иди с мир и изпълнявай своята воля! Но сега пощади своята младост и не се погубвай така безумно.»

А Георги им каза: «Знаете ли, че в последния ден Христос ще съди всички, родени от Адама, и ще отдели праведните от грешните, както пастир разлъчва овцете от козите. И грешните ще изпрати във вечната мъка[50] и в неугасимия огън, за да се мъчат навеки заради малката сладост на този свят. А праведните също ще раздели и едни ще изпрати в царството небесно, други — в райските селения, трети — в блажените жилища, всекиму според подвига, който тук е извършил: или е постил и е въздържал плътта си от удоволствия, и милостиня с усърдие според силата си е раздавал, или различни мъки е изтърпял и тялото си заради бога не е пощадил. Всички те ще получат различни дарове в голяма слава, ще се сдобият с почести и ще наследят веселие и безкрайна радост. И защо ме съблазнявате като невежа и препрост? Защото моят Христос е казал: «Този, който иска да прави тези неща. . . който ме признае пред човеците, и аз ще го призная пред моя отец, който е на небесата; а който се отрече от мене пред човеците, и аз ще се отрека от него пред моя отец небесен.»[51] Та както казах — нищо не ще ме разлъчи от любовта на моя Христос[52], нито огънят ще ме изгори докрай, както вие говорите, а само ще ме пресели от този свят на оня свят. А вечният огън ще изгори всички неверници, както ви казах.»

А те рекоха: «Да знаеш, че така бързо не ще те преселим от този свят, но много ще се мъчиш, докато се преселиш.»

И започнаха да го тласкат в огъня, та цялото му тяло стана на мехури. И пак го измъкнаха и му казаха: «Георги, нима не усещаш огъня?» А той рече: «Да, не усещам! Защото творецът на огъня и него превръща в роса, а вас, окаяните, и този огън може да изгори, и бъдещият. А пък аз чрез благодатта Христова не се боя нито от този огън, нито пък от бъдещия!»

Като чуха това, веднага го бутнаха в огъня. И даже до три пъти го блъскаха и пак го измъкваха от огъня. И като разбраха, че нищо не ще постигнат, накрая го хвърлиха посред огъня. И така Георги легна в огъня възнак, простян към изток. И като прегоряха въжетата на ръцете му, вдигна дяс-

ната си ръка, прекръсти се и извика със силен глас: «Господи Исусе Христе, в твои ръце предавам духа си.»[53] И като чуха това онези, един от тях взе едно голямо дърво и го удари по главата. И така той предаде дух. И при ясно небе внезапно над кладата се спусна бял облак и изля обилна роса, та се удивиха всички, които се бяха събрали на това зрелище. Когато християните видяха това, прославиха бога, а агаряните заедно със самия дявол останаха посрамени. И видях мнозина от тях да си отиват посрамени, бършейки сълзите от очите си. А християните получиха голяма смелост; и така се приближиха до управителя на града, който също беше там, и му рекоха: «Ето този е християнин и умря заради Христа. Дайте ни тялото му, за да го погребем.» Като чуха това агаряните, всички завикаха: «Не се надявайте, че ще получите някаква част от тялото му! Ние ще го изгорим целия и ще развеем пепелта му във въздуха, както стана в Мавродия и в Адрианопол.»[54] Тогава те отидоха при съдията и рекоха: «Ето Георги умря заради Христа, дай ни тялото му, за да го погребем.» А той, като чу това, учуди се и каза на презвитера: «Знам добре, че ти си виновен за неговата гибел и нека ти да даваш отговор за него пред бога.»

Презвитерът рече: «Ако аз съм извършил някакво зло, нека бъде, както ти каза! Но аз го поучих на полезни неща. А бог направи както пожела и днес той умря в нашата вяра заради бога. Затова е редно ние да го погребем, а не вие.» Съдията рече: «Иди го погреби.» А свещеникът каза: «Дай ми едного от своите слуги, за да ги прогони, и аз ще измъкна тялото му от огъня. Защото ги молих за него, а те ми казаха: «Да не се надяваш, че ще получиш нещо от него. Ние и пепелта му ще развеем във въздуха.» А съдията рече: «Щом е така, то и аз да отида с голяма сила, не ще мога да го взема. Но иди, та дано с молба успееш да постигнеш нещо.»

Презвитерът отиде пак с другите на мястото, където блаженият лежеше в огъня, започна да моли едного, другиму да обещава дарове, за да не го горят повече. Но те още повече се настървиха. След като изгоряха натрупаните върху него дърва, а той лежеше посред огъня цял, те започнаха да разплитат близките плетове и да ги трупат върху него. И от това бяха недоволни; и ако някой намереше тяло на умряло животно, влачеше го и го хвърляше върху него. Те си мислеха, че като се смеси с онези тела, тялото му ще изгори. Но ония тела след малко изгаряха и се превръщаха в пепел, а той оставаше невредим. Като гледаха това, те се чудеха какво да направят. И подстрекавани от демона, се посъветваха и казаха: «Този поп очаква да вземе тялото му и да го прослави като свято.

Но ние да го горим до сутринта и ако не изгори, да го отнесем призори и да го хвърлим в помийната яма.» Това намерение предаде на презвитера оня, облеченият в сарацинска одежда, за когото преди споменах. Като чу това, презвитерът го съобщи на присъствуващите там християни. А един от християните, който беше надничар у някой си агарянин от съседните къщи, каза на презвитера: «Махнете се всички от това място. Надявам се на бога, че няма да заспя тази нощ, докато не го откраднa и не го донеса в твоя дом.» Като чу това, презвитерът го напъти и даде му малко сребърници и каза: «Ако сториш това, ще получиш от нас дар и почит.» И тогава християните се разотидоха всеки у дома си.

Заранта, още в тъмно, идва някой си презвитер Йоан от същия град и намира още силно пламтящия огън, а никого няма. Той отива в къщата на онзи, който беше дал обещанието. И като чука на вратата, оня се появява и му казва: «В първа стража през нощта отидох и ги намерих всички заспали. Измъкнах го от огъня и го пъхнах в чувал. Поради страх от нощните стражи не посмях да го отнеса при оня презвитер, комуто вчера обещах, но ако искаш, отнеси го ти.» А той с радост го пое и поставил го на раменете си, занесе го в своята църква. Отиде при презвитера и му разказа всичко. А той, прославяйки бога, му казва, че трябва да бъде пренесен в съборната църква, за да бъде погребан. Така и стана. Когато слънцето изгря, събраха църковните клирици, разказаха им всичко, което се случи, и ги накараха да го погребат със слава. А ония рекоха: «Страхуваме се да не изпаднем в беда заради него. Но идете и го погребете, без да разбере никой. Ако ли пък не искаш, попитай съдията. Ако ти разреши, тогава да го погребем.» Вървейки, той се молеше на бога и говореше: «Боже, научи ме как да кажа на съдията.»

И така, отишъл при него, каза: «Да знаеш, о съдия, че станах сутринта и влязох в църквата по обичая и ето посред църквата намерих Георги. Какво да направим с него?» Като чу това, съдията се изуми и рече на намиращите се там: «Да знаете, че е свят. Защото сутринта тези, които го гориха през нощта, ми разказаха: «Всички ние стояхме и седяхме и натрупахме дърва върху него. Изведнъж той изчезна!» Всички, които чуха това, се чудеха. И съдията рече на презвитера: «Иди и го погреби достойно, както знаете.»

И така презвитерът отиде, та разказа това на всички. И събира се целият клир и другите християни и със славословие го погребват в храма на светата мъченица Марина, в годината 7023 (1515), на 11-ти ден на месец февруари. Тогава бе-

ше месопустна неделя, в третата година от царуването на измаилтянския цар Селим, при митрополит кир Панкратий.

Този мъченик беше на осемнадесет години. Тънък и висок, възрус, с продълговато лице, високи и гъсти вежди, нос гърбав, пръсти на ръцете тънки и дълги. Кротък по нрав и препрост, той изпреварваше всички с поклона си и всекиго от познатите си наричаше «господине». Никога не се засмя безразсъдно, нито се чу глупава и неприлична дума от устата му, нито пък се похвали за каквото и да е, нито попречи някому с нещо.

Такива бяха подвизите и борбите на Георги доблестния храбрец, който се бори, подкрепян от Христа, в тия последни дни. И показа търпение равно на тези, които пострадаха някога по времето на древните поколения.[55] И всичко това се извърши заради нас, та никой от нас да не се опечалява, когато го връхлети напаст от агарянското племе, а повече да се радва.

МЪЧЕНИЕ НА НИКОЛА НОВИ СОФИЙСКИ ОТ МАТЕЙ ГРАМАТИК

ЖИТИЕ И ЖИВОТ, ПОВЕСТ И СКАЗАНИЕ ЗА СВЕТИЯ И СЛАВЕН ХРИСТОВ МЪЧЕНИК НИКОЛА НОВИ, ПОСТРАДАЛ В СЛАВНИЯ ГРАД САРДИКИЙСКИ, НАРЕЧЕН СРЕДЕЦ, И ЗА МЪЧЕНИЕТО МУ ЧРЕЗ ПРЕДАТЕЛСТВО. НАПИСАНО ОТ ПОСЛЕДНИЯ МЕЖДУ ДЯЦИТЕ МАТЕЙ, ГРАМАТИК И ЛАМБАДАРИЙ НА СЪЩАТА СВЕТА И ВЕЛИКА ЦЪРКВА САРДИКИЙСКА

Днес, прочее, виждаме величината на богатството на божествената благодат да се разпространява обилно навсякъде и по внушение на пресветия дух всичко, що е под слънцето, да се просвещава чрез благоразумие, както някъде написа великият между пророците Йоил дивни: «Говори господ, рече: «Ще излея от моя дух върху всяка плът и ще пророчествуват вашите синове и дъщерите ваши.»[1] Затова прочее словата пророчески и на светите апостоли, както подобава, са боговдъхновени и чрез тях се просвещава всеки, който с вяра в духа живее. И оттук, сякаш от някакви многоклонести и доброплодни дървета, приемаме безсмъртна храна и сладкоуханна хладина ние — пътници в този видим и суетен живот, а най-

вече тези [от нас], които заменяме чрез тяхната сянка с прохлада греховете от далечния — уви, измамен! — път и от душетленния зной.[2] И [словата] създават немалка утеха за душата, щом някой любоизкусен човек се взира усърдно; а също и нас, по-бодрите, издигат към предстоящите трудности на пътя; облекчават по някакъв начин или — по-точно казано — окрилят и ни карат да летим от земното в превисините; и съдействуват мислено с мислените и невеществено с невеществените умове; и се сподобяват да достигнат даже до самата онази неизразима слава на престола божи, макар че е дръзко да се каже! — тъй като «бог никой никога не видя», рече Богослов.[3] Но божественото слово отговаря за тези, които живеят по бога: «С отца и с духа ще дойдем и ще направим дом при него.»[4] И още каза: «Вярващият в мене, той пребивава в мене и аз в него.»[5] Оттук светците, познали този път, вървяха усърдно и постигнаха онези неизречени неща, които «окото не видя, ни ухото чу, нито в сърцето човешко не бяха положени нещата, що бог приготви за обичащите го»[6] пътя, за който и пророкът, молейки се, говореше: «Пътищата твои, господи, покажи ми и на твоите пътеки научи ме»[7], пътя, по който преминават ангелите, пътя от земята на небето и — да кажа кратко — пътя, чието начало е страхът божи и чиято глава е Христос, както сам той в светото си евангелие рече: «Аз съм истинският Ипът], вървящият след мене не ще върви в тъмнина.»[8]

О, блажен зов! О, сладък глас! Него последваха тези, що бяха някога блудници и станаха целомъдрени, и тези, що бяха някога разбойници, а сега — райски жители, що бяха някога гонители, а сега — проповедници. И някогашните грешници забравиха преткновения[9] път и станаха праведници. И защо да говоря много? Богатите прочее възжадуваха нищета в Христа и бедните се обогатиха с упование, и немощните станаха силни, и грубите се преумъдриха. «О, дълбина от богатство на премъдрост и разум божи! — ще кажем заедно с блажения Павел. — Понеже съдбините му са непостижими и пътищата му са неизследими!»[10]

Но кой не ще се удиви или не ще се ужаси от преславните дела на нашия бог, който пожела да ни покаже толкова благодеяния и духовни дарове? А най-преславно е, че безкнижните на свой ред показа като витии[11] и направи рибарите мъдреци[12] и чрез тях вселената улови!

Видяхте ли, възлюбени, силата на божествените слова? Усвоихте ли от тях тайната на неизразимата божествена премъдрост? По-добре е нея да купувате, нежели злато и сребро, и драгоценни камъни. Защото всичко, на което се отдава по-

чест, е недостойно за нея — така рече Соломон.[13] А за мене, о свещено събрание, следва да се удивлявам, че от века, та чак до днес премилостивият владика никак не ни оставя без благата си промисъл и посочва труженици за пречистите си божествени заповеди, и чрез тях превръща словата си в дело.

Принеси, прочее, та да изтъкнем не когото и да е другиго, но блажения Никола, най-добър като никой друг пазител на Христовите заповеди; той не е измежду древните, ни измежду проявилите се в гонение светли и добропобедни мъченици и изповедници, които достойно пострадаха заради Христос, но — от днешните времена и години и преди немного дни чрез страдание премина попрището на преждеречения онзи блажен път; смятах, че вие сте очевидци на немалките му храброст и търпение. . .

Елате, прочее, да призовем общо благодатта, която го прослави, и като имаме словото за застъпник, да се възвисим към подобаващо начало на делото, проникващи сякаш във всяко любочестие на добродетелта на мъжа. Защото мисля, че е добре почестта да се разпространи, доколкото е възможно, и отвсякъде да се състави тази свещена и чудна повест.

Но моля за кратко да ми дарувате [едно] от добропослушните ваши сетива — слуха, и още — да не изпитвате срам заради неумението на изречените неща, нито да [ме] укорявате, понеже и аз в подобно начинание съм от всички по-негоден. Заради това и отлагах словото и досега задържах порива на душата чрез юздата на страха, понеже познавах своята грубост в думите и немощта и низплъзновението на ума. Но някои свещени мъже, натоварени [да водят] словесните овце на Христовото пасбище — те именно, движени от ръката на Светия дух, пожелаха да изложим всичко за мъченика и, написано, да го предадем на светата църква. И така, укрепени с техните молитви, залавяме се за полезната повест. Тъй като и от апостолското учение бяхме предопределени да се покоряваме на наставниците, та заради тях, забравил своята немощ, аз презрях трудността на словото, а най-вече — бях обхванат и от немалък страх да мълча за божественото и се изплаших от страшната опасност за оня роб, който, приел от владиката талант, безполезно го зарови в земята.[14] Защото опасно и пагубно е да се скрива божественото и да се предава на дълбините на забравата; и не малка опасност носи за душата да се премълчават делата божи и да не се разгласяват! Понеже чухме как ангелът рече някога на онзи дивния Товит, когато той отърси слепотата от очите си, заповядвайки му да пази царската тайна, а божиите дела да разгласява преславно.[15] Така и за нас е необходимо да разкажем донякъде за многостралния.

И щом съставяме началото на повестта за него, нека да бъде призована самата сила на Светия дух, укрепила мъченика. И освен това горещо моля всички вас да се помолите, та да обогати с благодатта си нашия ум и мисъл, за да говорим и да чуваме; и по великата си милост да обучи в ум невежествената грубост, да не би от незнание желанието да съгреши, като докосне свещеното с разперени ръце[16] и като разказва и вниква свръх отреденото. . .

Затова ще бъде достойно преди всички други неща да спомена раждането и отглеждането на блажения, понеже и те не са безучастни за ползата и сладостта; а след това — за живота и за добродетелта на душата му и другите неща за мъчението му; прекрасните битки, в които и получи блаженатa за Христа кончина.

Градът, наричан Янина, в Тесалия откърми добрия клън на този славен и велик мъж. Този град е по-хубав от немалките градове и местни чифлици по цяла Македония, защото сам се сдоби с такъв мъж на добродетели, дивния Николай, издънка от това място — родина и градина, що първа се наслади на неговите добродетели, а и сега, и още получава полза; и не стига това, но и с чудеса се насища заради благия и непокварен начин на живот.

Той се ражда от богосъчетаните съпрузи, казвам — Мартин и Ефросина. Те бяха боголюбиви и живееха непрекъснато праведен живот според християнската вяра. За това свидетелствува тяхната ръка, щедра за нуждаещите се, и скромността и изобилието на милосърдието, което те следваха.

И за да се принася плод на божествените храмове, те благопринесоха даже повече; сиреч доблестния Николай, възпитаника на голямото им благочестие и на добрите им дела.

Раждането на блажения се дари на неговите родители заради молитвените [им] молби. А те се молеха на даващия милосърдие и благославящия годините на праведния.[17] Но понеже бе редно той да бъде просветлен със светлината на кръщението, макар да беше преди раждането си просветен и обречен на Христа агнец, просвети се чрез банята на кръщението и бе наречен Николай заради любовта, която родителите му имаха към светия и великия христов архиерей Николай, Мирликийския чудотворец, та като него и той да понесе името Христово пред властители и князе. Той бе помазан с миро, той, който щеше да бъде духовно миро вън от църквата Христова. Това родителите му вече виждаха и отправяха достохвална благодарност към бога, говорейки: «Творче и създателю, боже, ти, който си създал с едно движение на ръката всичко видимо и невидимо, ти, който си благосклонен към смирението на свои-

те раби и си дал по великата си милост плода на нашите утроби, на теб го поверяваме, благи закрилнико на младенците и всяко живо същество. Ти благоволи да приемеш своето от своите[18], затова на твоята щедрост поверяваме отрока. О, владико и царю, нека той бъде приет от тебе, дарилия ни го, като кадило благовонно, на което ние сме родителите чрез тебе!»

Такива и подобни на тях достохвални молитви и молби отправяха те за богодареното им и любимо чедо. А момчето напредваше по разум и мъдрост и се подчиняваше, както е редно, на своите родители. То им подражаваше във всяко добро дело, сияеше с целомъдрие и ум и пазеше себе си с голямо старание; от детинство се грижеше да се опази в истинската вяра и да върши дела, угодни на бога.

Родителите му го виждаха да преминава от детство в юношество все такъв, веселяха се и се радваха от душа. За прекрасната му младост, а още повече за добродетелите на неговата душа, се отнасяше Соломоновото: «Мъдър син весели баща си»[19] и прочее. Така родителите му го възпитаваха с богобоязън и голямо благоверие и чистота и го научиха на всякакво благонравие, а най-вече — на боголюбие. За него те винаги отправяха непрестанно към бога своите молитви и се грижеха много за любимото си чедо, понеже имаха силна любов към него. Блаженият правеше и извършваше такива и подобни дела от крехка възраст. Заедно с Давид и той пееше: «Кажи ми, господи, и ще разбера.» И: «За мене е добре да се прилепя към бога.»[20] И винаги се поучаваше [от думите]: «Да се уповавам на господа, моето упование!»[21] И беше, възлюбени, сякаш доброплодно дърво, насадено, както е казал пророкът, «при водни извори, което, щом му дойде времето, ще даде своя духовен плод.»[22] Или също: «Като финиково дърво той бе насаден в двора божи.»[23] Молеше се: «Положи на камък нозете ми и насочи моите стъпки, и вложи в устата ми нова песен за нашия бог. Ти си моят покровител и за тебе винаги е моята песен.» И: «Научи ме, господи, да изпълнявам твоята воля, понеже ти си моят бог и на тебе съм посветен от майчината си утроба.»[24] Така с молитви постоянно и навсякъде се ограждаше, а и се стараеше непрекъснато да слуша при четенето на божествените думи, та с тях да укрепва всецяло своя ум, сякаш ги произнася с езика си и сякаш носи книгата в мисълта си. От младини, както казахме, той бе свикнал да посещава божиите храмове. Когато се четяха свещените думи, той стоеше прав, цял погълнат в четенето, без да отпусне колене, без да бъде обхванат от леност, без да дреме при четенето, но стоейки, целият бе слух, та нищо от прочетените неща да не

му убегне. И така сам себе си правеше достоен дом на Владиката[25] и пожела да се подслони в [прочетеното] според божествения Давид.[26]

Така живееше блаженият Николай, когато, след известно време, родителите му отдават последна дан. Той остава приемник на техните молитви и едновременно — на наследството. И прекарваше дните си в страх господен, превъзхождайки всеки превъзнасящ се, потискайки яростта и всяка порочна мисъл, така че да не бъде овладян [от тях], та не само да не отмъщава на огорчилия го, но да му отвръща с добрини. Притежаваше и благопослушание пребезмерно, както никой друг. Залягаше в занаята и от него изкарваше даже повече от потребното, така че да може и на нуждаещите се по възможност да протяга подкрепяща десница. Защото обущарството е апостолско дело на бедния[27], а него, ще кажем, той изучи добре.

Докато живееше така, идва му наум добро намерение, обмисля с добра воля и спомнил си евангелското слово на Христа «всеки пророк не е почетен в отечеството си»,[28] поиска доброволно да странствува заради Христа, а не да заляга в житейските работи.

Бог, който урежда всичко за наша полза, грижи се винаги за нашето спасение, бог, който някога каза на Авраам: «Излез от земята и от отечеството си и отиди в страната, що аз ще ти покажа»,[29] направи да се случи същото и със славния Николай. И на този нов Аврам не бе заповядано нищо по-малко. Той се разпалва като елен за водни потоци[30], въоръжава се като Давид срещу невидимия Голиат, взима, според древното сказание, три камъка, сиреч вярата, надеждата и любовта и[31] разпоредил се добре с наследството, слага край на пребиваването в родното място. Прочее, той се разделя със сродници, познати, прелюбими братя и роднини и, казано накратко, с всички многообичани, малки и големи. Той вече не предпочита любовта на сродниците пред божествената любов. Защото бог ни и създаде, и спаси, а те често — които възлюбиха, тях и погубиха и ги предадоха на вечна мъка. И не е чудно! Та нали предпочелият любовта към света пред любовта към бога погубва и себе си с обичания?!

Възприел такива и подобни на тази мъдрост, той се грижеше за бъдещето, така че божественото вече занапред да не го напуска. Всички познати го целуваха и го изпращаха със сълзи, защото любовната връзка е приучена с болка да се откъсва от обичното. Но Николай, наставляван от божествения дух, побеждава, макар те и да не желаеха това. Тогава прочее, тогава всички мислеха, че се разделят с душите си. И се сбъд-

ваше пророческото слово: «Незлобивият и праведникът се прилепиха към мене.»[32] Накрая той прие от всички молитвен благослов и оставяйки ги в мир, тръгна по пътя, водещ напред. Той имаше спътник — ангел-пазител, който го напътствуваше и подкрепяше. И вървеше, целият обгърнал се в страх пред господа, и така отправяше непрестанно и от сърце молитвите си към единия прещедър бог, говорейки:

«Погледни, господи, от светите си висини, насочи ме по стъпките на твоите заповеди! Покажи ми, господи, пътя, по който да тръгна[32a], понеже на тебе отдадох душата си. Законоположи ме в твоя път, та благият ти дух да ме отправи в праворерна земя, заради твоето име, господи мой!»

Като се молеше с такива думи, доблестният Николай разхлаждаше с тях зноя и тежестта на далечния път. Сякаш крилат, той бе привличан от далечното! Но кой ще разкаже за неговите усилия и мъките, що обичайно изпраща по пътя на праведните мъже дяволът, ненавиждащ винаги доброто? И блаженият Павел, изкушен от него, казваше: «Братя, беди по пътя, беди в планините, беди от разбойници»[33] и подобни неща. Много такива претърпя пребоголюбезният, но укрепен чрез вярата, пренебрегнал напълно всички споменати беди, той само на единия бог разкрива всичко и нему възлага цялата си надежда за спасение. Така, благодарейки и вървейки дълги дни по мъките на пътя, наставляван от Светия дух, постепенно стига до Средецката земя. Той благодари премного на бога за това, понеже от дълго време желаеше да види прелестта на онова дивно място. И неговото желание не му бе отказано, но чрез промисъла на Всевишния всичко му се даде, както искаше. Нали чуваме, че и пророкът пророкува за това: «Господ изпълнява волята на боящите се от него и ще чуе тяхната молитва и ще ги спаси.»[34] И още: «Желанието на сърцето му изпълни и от искането на неговата уста не го лиши.»[35] И: «Господ ще изпълни молбите им.»[36]

И по достойнство! Защото тук Николай щеше да се увенчае с венеца на мъченичеството! Така благоволи непостижимата дълбина на съдбините — божията промисъл, та неговият угодник да се прослави в такъв прочут град!

Това място, възлюбleни, е почетно и наистина достойно за разказа. И ако искаш накратко да побеседваме за него, ще имаш преголяма полза.

Този Средец, както казахме, е един от прочутите големи градове в Македония и ми се струва, че друг такъв няма по цяла Македония. Това е засвидетелствувано от мнозина и се засвидетелствува и до днес от пътешествуващите по света. И казват, че никъде нямало равно на споменатото място —

не само в македонските предели, но и в Арабия, Палестина и Египет; сред източните, че и сред западните земи — сиреч Илирик, цяла Диоклития, а и в обширните Италийски области. Той ги превъзхожда не с обширност или с някакъв голям градеж. [37]Защото каква ли е ползата от многопрославения Кизикийски храм и от изкусно построените му колони, или от Йосифовите житници, или — още повече — от недобре пресметнатите стени на кулата в Сенарското поле, или пък на многоусърдно построения дом в Ефес, що не бе от полза за съградилите го?[38]

Видяхте ли, че всички споменати градове и красиви здания не само бяха осъдени на дълбока забрава, но и че презрението към тях е засвидетелствувано от книгите? Понеже бог не благоволи чрез величието на красивите здания, нито ги желае — той, имащият за престол небето и земята — за подножие: «Моя е вселената, казва бог, и това, що е в нея.»[39] Тези неща ставаха преди, а сега тук не е така, но всички са смирени, всички скромни. Това личи по благочестивите, благоговейни и мъдри жители, живеещи в тях чрез добродетели, както нататък словото постепенно ще разкаже. Пък аз дръзнах да напиша доколкото можах донякъде, та да довърша обещаното и да усладя слуха на слушателите с полезна реч. И нека няма сред нас невярващ, нито някой, който смята, че пишем от себе си. Не, моля! Нищо свое не казваме, но онова от божествените писания, което намираме разпръснато тук и там. Събрал всичко отвсякъде, аз ги предложих на вашето благочестие; и те ще бъдат за верните още по-сладки от медена пита. Чуй пророк Давид, който казва: «Колко са сладки на гърлото ми твоите думи! — по-сладки от мед на устата ми»[40] и така нататък. Ако и великият Мойсей написа благоразлични неща за земята, най-вече — за обетованата и най-добрата, то кой ще сгреши много, ако оприличи Средец на нея? Но там, прочее, пророкът я похвали достолепно, сравни я с рая и рече: «Вдигна Лот очите си и видя и ето — беше напоявана като рая божи»[41] и така нататък. Наистина и ние сега тук ще напишем по достойнство за нашата [земя]. Както благодатта на евангелието превъзмогна старозаветните сенки[42], така не е чудно, че и ние, намиращите се в новозаветната благодат, може да сравняваме писаното от нас със Стария завет. Но аз прочее показвам как да се говори за тях и докоснал се според притчата с върха на пръста си до свещеното слово, сам аз нямам възможност, нито сила за изложението на словото, ала любовта на мъченика, както казахме, ме привлича, измъчва мисълта ми и ме принуждава да говоря. Но ви моля да ме изслушате и ще видим какво ще ни разкаже повестта.

Понеже нашата дума е за споменатия Средец, той добре е наречен «средец» от премъдрите, тъй като не се намира ни на Изток, ни на Запад, а някак по средата. Когато синовете на великия Константин прекъснаха враждата и спряха междуособните войни, които щяха да водят поради ревност за вярата, те свикаха събор в същия град. Този събор се събира при царуването на Константин, сина на Константин Велики.[43] Този цар се присъедини към арианската ерес и на Първия вселенски събор[44] се стараеше да промени преданията. А неговият брат, Конста Стари, който владееше Рим, научи от съобщението на тогавашния папа, в послание заплаши брат си с война, ако не престане да смущава църквата и да разклаща правата вяра. А той, макар и да беше се отклонил в арианството, както казахме, но беше мъж много добър и от добър и свят корен. Въпреки че бе измамен от някакъв монах, но от цялата си душа изпрати отговор на брата си, та да се търси правотата на вярата и че ще се старае тя да се утвърди. Двамата самодържци сметнаха правилно и заповядаха да се свика от всички страни събор на богоносните свети отци и да се пази вярата, която те ще завещаят. Затова по тяхна заповед се събраха 341 епископи в Сардикия, наречена Средец. Участниците постановиха да се потвърдят онези неща, които бяха приети от отците на Никейския събор и над всичко — съставения от тях Символ на вярата. Те повелиха и да бъдат предадени на анатема тези, които посмеят да го променят. Освен това съставиха 20 правила, носещи сила и едновременно — обща полза на Христовата църква. И така благославят този чуден град, след което всеки от тях се завърна с мир в своя край. Оттогава, та до днес, чрез молитвите на светите отци, не отстъпва от него божията благодат; за това ще намериш най-сигурно сведение, ако потърсиш усърдно и добре. А нашето слово нека продължава по реда си.

Средец се намира недалеч, в пределите, така да се каже, на Голяма Европа. Около себе си има и превисоки планини. С тях е обкръжен като с крепост и се напоява обилно от сладките води, изтичащи оттам. Има и много свежест на въздуха, особено по време на жътва; тя чудесно разхлажда знойното бреме и прогонва от всичко живо голямото зло на болестта. Но в полите на неговите преславни планини заедно със студените води, както се каза, извират обилно и горещи води. Много пъти обхванатите от различни страдания се избавят чрез Христовата благодат с потапяне в тях. И не малко други подобни неща ще откриеш, ако имаш време да се задълбочиш. Такава е местността и в самата ѝ сърцевина се намира преславният и достохвален град София, наречен днес Сардикий-

ски и Средецки. Не можем да изкажем достойно, както вече се спомена, великолепието на този град! Но, длъжни сме, от многото да отберем още малко и него да предложим на ваша милост! Но, което сме пропуснали, накрая ни изглежда по-значително, наистина по-значително от първото. Ако това се отнася за голямата слава на тази земя, колко повече пък — за нейните жители. Редно беше да спомена двама или трима от тях и така да удовлетворя повестта, та неразбиращите достатъчно, взели пример от тях, да разберат добродетелта и на другите. Когато слушаш за жителите, да не помислиш за земните. Не, но за небесните жители, които някога са ни били съграждани, а сега са съжители на ангелите. Послушай! Казвам за блажения и велик светец, който наистина е свят, свещеномъченика Терапонт.[45] Той беше жител на това място и презвитер на светата божия Сардикийска църква. От божествените писания научихме, че той, след като живя добре и с много добродетели, по време на гоненията от престъпните езичници беше затворен заради изповядването на Христовата вяра. Подир много мъки и оскърбления, окован в тежки вериги, той бе изведен от своя град и на разстояние един ден път стигна мястото, където бе посечен и прие блажената за Христа кончина. Говори се, че след посичането на блажения, там, където е изтекла неговата кръв, след известно време израснал голям дъб. И сега той може да се види; ония, които отиват там с вяра, получават различни изцеления.

Научихме и за великия сред постниците свят и преподобен наш отец Иван, рилския пустинножител, наистина земен ангел и небесен човек, че като цвят е израснал от гореспоменатото място и е живял в него. Той счете всичко видимо съществуващо за несъществуващо и взел на рамо кръста[46], според евангелието, последва Христа. Бог толкова го прослави чрез чудеса, че и след смъртта му неговите свети мощи изпускат обилно миро и носят преславни и вдъхващи страхопочитание изцеления от всякакви страдания. Но най-чудното е, че те помагат не само на верните, но и на неверните и на езичниците, за да изобличат тяхното неверие.

И друго нещо, що не ви е неизвестно, ще ви припомня, ако вашият внимателен слух любочестно благопожелае. Говоря за светия, великия и многострадалния Георги Нови, който в този славен град живя във всякаква добродетел, в целомъдрие и чистота. Той прекарваше живота си благородно чрез доброизкусния златарски занаят. Така след известно време и той самият възсия, по думите на пророка, като злато, седмократно пречистено[47], заради непорочната и православна в Христа бога вяра. За изповядването на Христа, след много

мъки и рани, сиреч: бой, вериги, мъчения в тъмница — той пострада преславно от богопротивните. А накрая бе изгорен в огъня и като непорочна жертва се пренесе на бога. Неговите мироточиви и свети мощи дават изцеление от различни недъзи на онези, които с вяра му се молят. Те пребивават в ковчег по всички свети църкви на града. И до ден днешен им се кланят достохвално всички, получаващи просветление и душевна полза, всички, въздаващи хвала и слава на Христос, истинният бог наш, прославил така своите светци.

Но прочее за малко словото за похвала и за повествование не ни отмина, та да предаде чрез писанията на Христовата църква и това, което се отнася за наистина единонравния и единоименен на първия светец, понеже и той се наричаше Георги.[48] Той бе възделен и от бога, и от хората и истински мъченик. Негов род и кърмител, а още повече родина е самият този вечнославен град. Поради дяволско коварство той си навлече завистта на недостойните измаилтяни заради красотата на своя мъжествен образ. Те не понасят да гледат сиящата над него светлина на Светия дух и го принуждават да се отрече от Христа и да се обърне към техния лъжлив обряд. Обаче доблестният страдалец не допусна до слуха си съблазните им и заради истината понесе побои с тояги, люти рани, мъки, окови и затвор. Разпалван от любов към Христа, той страдаше, сякаш тялото му бе чуждо. Като го видяха с душа много по-твърда от диамант, подобен на лъв, готов за лов, пренебрегнал гореказаните мъки, те бяха съвсем изумени. А той чрез Светия дух се облече в ревност и сила, преславно изрази пред всички непорочната вяра, дръзновено стана изповедник на Светата троица и предпочел смъртта за Христа пред временния живот, казваше на стоящите около него: «За мене Христос е живот, а смъртта — придобивка.»[49] И още: «Нищо не може да ме отлъчи от любовта Христова — нито скръб, нито притеснение, нито меч, нито огън и други подобни на тях.»[50] И защо напразно полагате усилия, защо — такива мъки и страдания, о прелъжовномъдри?» Така при това изобличи както подобава тяхната гнусота, и то дотолкова, че те да се възправят в гняв, което и стана. Изведнъж го грабват от съдилището и — безумни — слагат върху му убийствени ръце. И сред града го предават на смърт, като го окачват на дърво. А достохвалният христов мъченик прие, след Христос своя бог, чашата с желаното питие и като благодареше, отиде при бога.

Разказва се от достоверни свидетелства на някои христолюбци, които са били там, в оня час, че преди да окачат блажения, той стоеше под дървото за обесване и войниците го съ-

бличаха. Както някога стана с Христос, моя бог, при кръста, така събличаха и следовника на Христа[51]. И още, както се разправя, когато той се помоли и предаде богу дух, те, беззаконните, виждайки това преславно чудо, се побояха, веднага оставиха дрехите на светеца и окачват облечено честното му тяло. Те изпълняват послушно заповедта на съдията, но и това бе достойно за преславното чудо. Защото бе заповядано тялото му да престои три дни на дървото по време на самата жътва. Тогава слънчевият зной жареше силно, а и близо до мъченическото тяло в разпалена пещ се топеше желязна руда. Така те намислиха да напакостят по-много на мъченика, та чрез двойната горещина да покажат някакво тление в светото тяло, понеже още дишаха като пламък завист срещу него. Но се виждаше, че свещеното и многострадално тяло бе наистина като крин или като благоуханна цъфтяща роза и че изглежда безсмъртно и живо, противодействуващо на завистта. Светозарното му лице бе оросено с някаква свещена влага; един бог знае как се виждаха ясно капки като бисери; те благоухаеха на всички.

Но как да говорим? Задържането на словото не ми дава възможност, нито сега имам време да пиша за това, понеже за тези неща се изисква най-грижлива работа и внимание. Но, като съкратим, нека разкрием каквото можем, та мъчениците да не останат недоволни от нашето нехайство и да не бъдем осъдени поради леност.

Прочее гореспоменатият доблестен страдалец бе погребан от благоверни хора, след като бяха измолили честното му тяло. Лицето му, възлюбени, бе просветлено като на Мойсей.[52] Почетоха го достохвално с псалми и химни, и духовни песнопения и с любов и сълзи бързо го закопаха, понеже се бояха от насилието на безбожниците; та да не би те да посегнат някак недостойно върху мъченическото тяло. Но за тези неща — достатъчно! Мисля, че не ще сгреша спрямо този, ако ли разказвам и още житието на други подобни, но другите ще оставим заради продължителността на пътя на повестта, а ще речем накратко само за майката на мъченика и така ще удовлетворим словото.

Още докато нейният син, блаженият Георги, беше в тъмница, окован в тежки железа сякаш злодей, тази христолюбивата се стараеше, като го поучаваше и го подтикваше към подвизи. А когато го видя, претърпял смърт за Христа, тя, изстрадвайки по майчински, както подобаваше, отправяше голяма благодарност към бога, сподобил плода на утробата ѝ да се пресели и причисли към мъчениците. Виж ми освен това и добродетелта на нейната душа! Когато разбра, че синът ѝ ще виси три дни, тя прие образа на мироносиците[53], седна при тялото на мъченика и сложила нозете му в скута си, целуваше ги, като прекара

гореказаните нощи и дни сама, само със сина си. Кой ще изрече острието и пламъка в сърцето ѝ[54] за нея, която претърпя всичко заради божествената любов. След 40 дни и тя самата предава своята душа богу и е погребана близо до ковчега на нейния син и мъченик.

Но добродетелта на споменатите дотук мъже и жени е достатъчна! Ние предложихме на ваша милост по нещо накратко за споменатия град Средец и за жителите. Защото рече «при двама или при трима свидетели всяка дума се потвърждава».[55] А жителите наистина са повече небесни граждани, за които, според апостола, светът е недостоен[56], а техните мъчения и жития се описват достохвално по-подробно в божествените книги.

Това, братя, добре разбрахте и с тях онази земя се слави, както вече произнесеното слово каза. Но тя [се украсява] и с всекидневното въздигане и утвърждаване на пресветите божествени църкви по целия град и наоколо, надминавайки околните земи с цялото си съвършенство. Защото в тях непрекъснато се отправя към господа бога славословие, нощно и дневно. Така и великата света божия и апостолска църква сияе сред града, като невеста нагиздена,[57] и застава, красейки се с делото си, пред своя жених Христос. И призовава чрез пророческите песни: «Украси се моята красота повече от всяка градина.»[58] И още: «Изнемогнах, о женише мой, аз от твоята любов.»[59] Приела в своята вътрешност, тя пази честните чудотворни мощи на светия и великия сред царете крал Стефан Милутин и честните мощи на гореспоменатите мъченици; изпълва се непрестанно с техните благоухания и чудеса; с тях се украсява, сякаш с някаква величествена църковна утвар, освещава идващите с вяра при нея. И кое прочее нейно духовно богатство да ви покажа? Достойно е! Защото тя сияе с преосвещени архиереи и чрез тях пасе своите агнеци на своето пасбище. Младенците са добре откърмени от нейната гръд, тя непрекъснато кърми с млякото на духа. И споменатите мъченици тя със своето мляко откърми! Тя привлече към себе си и апостолския хор, казвам — свещеници и клирици. Притежава благоукрасени, благоговейни и ангеловидни дякони и с тях — непорочни и правоверни четци; ритори, благоизкусни и целомъдрени; певци и доместици — с целия подобаващ свети клир, така че ме кара да пригласям на пророк Давид, а с него — и на господа: «Наистина дивна е светата твоя църква.»[60] И още: «Колко са възлюбени твоите жилища, господи на силите; копнее и чезне душата ми за двора господен.»[61]

Такива и подобни неща има в изобилие в града. В околностите пък, както споменах на ваша милост за онези прекрасни планини, в чието подножие и навътре се намират немалко

пречестни и свети манастири, разположени около цялата тази област, обиталище на множество иноци, що денем и нощем отслужват непрестанни молитви и умилостивяват бога заради нашето невежество; но и по всички села на областта се редят и се изграждат свети църкви, показващи усърдието, що онези жители имат към божията любов. Да кажа накратко — навсякъде се вижда цъфтящо благочестие, което с всеки изминат ден расте.

Такива и подобни на тези неща има [да се кажат] премного за оня пресветъл наричан Средецки, град. И достатъчно ще е, ако аз изложа малко от многото. Прочее да се върнем на предстоящия [разказ]. Защото съзирам, че вие желаете да видите и с вседушно усърдие да слушате останалите достохвални за този момент неща. И справедливо! Понеже не са малко, а много и преславни! Макар че те вече над възможностите [ни] и са разказани от нас според силата [ни], но уповавайки се на неговата благодат, ще продължим напред. Заемаме се, както подобава, със словото на героя.

И кой е той? Божественият Николай, за него е нашата повест. Моля, прочее светлостта на вашата душа да бъде за кратко слушател. Макар и неизкусно, аз се осмелявам, както казахме по-горе. И ако все пак, според апостола, [човек трябва] да е заситен с мляко, а не с твърда храна[62], дано вашето благочестие да не е някак отегчено от многоречивите изложения на словото. «Славещите ме ще прославя» рече господ[63]. Ако това е наистина така, защо да предпочитаме по-лошото пред по-хубавото? Не бива! Доблестният Николай съвсем не търси нашите похвали! Понеже в светците, които са на земята му, господ в тях прояви всичките си желания, според казаното[64], такива [хора], укрепени сърдечно чрез силата на вярата, подкрепяни от истинската любов към господа, възлизат по мислената лествица[65] до върха на добродетелите. Те имат лице украсено, по-светло от слънцето и са облечени в дреха, по-чиста от снега; тяхната похвала не е от човеците, но от бога. А ние, братя и отци, като си спомняме неговото усърдие към божията любов и свещеното изповедание в Христа, ще утешим немалко душите си, разхлаждайки в себе си зноя на грехопадението чрез неговите горещи старания за бога. Нещо повече — чрез това възпоминание го убеждаваме да стане ходатай пред бога. Така и Соломон рече: «Споменът за праведника пребъдва с похвали.»[66,67] Затова, ако бихме отминали с мълчание, така лениви, житието и страданието на блажения, всякак би ни похулил, който и да е, както подобава не само че сме леностни и нерадиви за доброто, но и че сме скъперници спрямо приобщението на съгражданите. Поради това, моля да вникнете, понеже, изобразена чрез словото, храбростта на мъче-

ника ще привлече мнозина и към добродетел ще склони, и твърде ще разпали ревността на духа към подобно дело; и като жило тя пронизва душата и за кратко време въздига живеещите живот по бога.[68]

Но какво стана после? Блаженият мъж, който скоро щеше да се пресели в Горния Йерусалим, пристига, както беше казано, в оня прочут град. И какво прави, след като вече е вътре? Внимателно оглежда всичко и ставаше очевидец на желаното. Той стоеше в божествените църкви и се радваше от душа, гледайки църковния порядък, изобилстващ с подобни неща: «Колко са желани твоите жилища, господи на силите — говореше, възхвалявайки с Давид, — копнее душата ми и чезне за дворите господни. Сърцето ми и плътта ми се възрадваха за живия бог.»[69] А когато според устава се извършваха среднощни бдения, прав, без да преклони колена, той стоеше цяла нощ и викаше богу. Той ставаше съвсем безмилостен и враг на своето тяло, стараеше се и по-лошото да покори на по-доброто, и тленното — на нетленното, защото направи тялото [си] роб на душата[70]. Така той живееше постоянно в страх господен, понеже писанието казва: «Началото на премъдростта е страхът господен.»[71] И не бе известен на никого поради смиреномъдрието на неговото извисено величие. Защото той мислеше, ако е възможно, да не бъде от никого разпознат, но тайно, сам към Самия [бог] да насочва очите на сърцето. Казваше: «Пришълец съм, владико, в чужда земя. Не укривай от мене твоите заповеди. Защото моята душа завинаги възлюби възжеленията от тебе неща и твоите съдбини!» Той се считаше за земя и пепел, по думите на пророка[72]. И винаги говореше: «Аз съм червей, а не човек.»[73] И така с това любомъдрие счупваше рога на горделивата надменност. Такива прочее са светците, те винаги се подчиняват на заповедите на владиката. Защото рече: «Когато направите всичко, що ви е заповядано, тогава казвайте: «Ние сме роби негодни.»[74] Стараеше се в занаята, както се рече, и изкарваше от [работите си] необходимото за себе си и за нуждаещите се. Винаги беше с псалом на уста и присъединяваше към милостинята непрестанни молитви, с чести въздишки отдън сърце, с лежане ничком, с преклонение коленопреклонно. А имаше и дар да плаче обилно и с топъл извор от сълзи измиваше честното си лице, измъчван от мисъл за смъртта. Пееше: «Всяка нощ обливам леглото си и със сълзите си измокрям постелята си.»[75]

Като живееше така и по този начин, не успя да укрие добродетелта си, както се стараеше, както бе невъзможно наистина, по евангелските думи, да се укрие град, стоящ на върха на планина, нито горящо светило под крина.[76] Защото жителите на града, едновременно с другите добродетели прегръщаха и

странолюбието и бяха много благоизкусни [в него]. Те забелязват постепенно добронравието в душата на блажения и благоговейното благолепие на лицето му. Понеже светлостта на лицето му наистина свидетелствуваше за душевна незлобивост, а и мълчаливостта му откриваше сърдечната смиреност. Свързват се прочее с него чрез съюза в духовността и в блажената любов. Те го правят свой съжител и приближен и се надпреварват един друг в любовта си към него. Изпращаха и голяма благодарствена молитва към бога, дарувал им такъв съгражданин. Божественият Николай преживя дълго в съжителство с тях, като преуспяваше в благите дела, доколкото бе възможно и пренасищан с духовно веселие, пееше: «Това е моето покоище навеки: тука ще се поселя, понеже го пожелах.»[77]

И какво стана после? Веднъж някои христолюбиви, благоговейни, благородни и прочути мъже от този град седяха и по обичая дълго водеха помежду си полезна беседа. И изведнъж, по средата на беседата, вмъкват и реч за блажения; удивени, те въздават велелепно богу благодарствена хвала за блажения и за покровителството спрямо него. Един от тях взема думата и произнася на казаните мъже следното: «Смятам, рече, братя, че бог иска да направи възлюбения Никола наш съгражданин и съратник докрай, та той да се подвизава с нас, доколкото е възможно, чрез благодатта Христова, като следва божествените повели, апостолските предания и правилото на светите богоносни и вселенски отци, които Христовата църква точно определя, наред с другите добродетели; и иска да се изпълни над него повелението за честния брак, та чрез свързването му да смачка главата на трижди преплетения змей.»

Когато преждеречените боголюбци чуха това за него, веднага сладостно приемат словото. Понеже разсъдиха, че то е угодно и на бога, и искаха трудолюбно да превърнат думите в дело, бързо съобщават казаното на мъжа. Преблаговейният, щом чу това от тях, смути се и възприел в душата си неочакваното, някак тихо, с лице благоговейно, както си бе характерно за неговата природа, отговори така:

«Защо, прочее, о пречестни братя, виждам толкова голямо старание на вашите души заради мене, защо ли си правите труд за този, който е далече от достойното? Макар и да разбрах своето невежество, за други неща бих поискал да послушам, що ми заповядвате, дори да би се наложило да дам и душата си за вас, понеже няма нищо по-голямо от тази любов, човек да даде душата си за своя приятел[78], но за това сега — не зная как изявата на вашите думи ме кара да не слушам, прави ме виновен за греха на непослушанието! Но, о, дързост на моята дума! — моля прошка от вас, понеже аз смиреният оставих отечество и зе-

мя заради това, пожелах с желание да странствувам Христа ради, за да не се обвързвам с пленниците на този живот. Ако ли вашето благочестие недоволствува аз грешният да живея с вас, ще се преместя другаде, където е угодно на моя господ бог, защото се уповавам на нелъжливите му думи. Той е казал: «Ако ви гонят от този град, бягайте в друг.»[79] Светецът каза смиреномъдро тези и подобни на тях неща и така спира да говори. Чули това, ония християнолюбци се учудват твърде много и като похвалиха разумния отговор на мъжа, но познавайки добре и неговото благопослушание, цитират му от божествените писания и му показват примери от Стария и от Новия завет за много свети мъже, приобщили се към честния брак и угодили така на бога. Припомнят и забраната на съда срещу ония, които се гнусят и хулят брачната чест[80], а и колко злини предизвиква непослушанието. . .[81]

И така незлобивият Николай се подчинява на божествените писания и с вяра се съчетава в законен и честен брак. Когато стана това, боголюбивият мъж живееше прочее със съпругата си в дома си и така прегръщаше прескромния живот. Стараеше се, доколкото му бе възможно, в молитвата и в поста, ядеше лоша храна поради бедност, а най-вече — поради въздържание. Така се изпълняваше тогава Соломоновото: «По-добре злак с любов, нежели угоен телец с омраза.»[82] И още: «По-добре малко с правда, нежели много с лихва.»[83] И Давид: «По-добре е малкото на праведника, отколкото многото богатство на грешните.»[84] Така прочее живееше той в нищета, но не намаляваше обилието на милостинята. Бедните винаги излизаха радостни от дома му. Но той възприе и обичай да ходи често при онези, които люто страдаха в тъмница, и да раздава там от своите честни печалби потребното и чрез думите си — сладки, а най-вече — боговдъхновени, да облекчава утешително страданията им; с тях той прогонваше облака на скръбта. По същия начин посещаваше болните братя и с медоточивите струи на думите си охлаждаше пламъците на тежкото страдание на болката им. Същото се вършеше и за претърпелите нещастия и за живеещите във вдовство. И винаги възвестяваше думите на апостол Павел: «Кой изнемогва, [с когото аз да] не изнемогвам? Кой се съблазнява, та аз да се не разпалвам?»[85] Защото беше наистина като Йов, «око за слепите и нога за хромите».[86] Той се стараеше, както вече рекохме, според силите си да изпълнява добре заповяданото от Христос в евангелието. Защото [Христос] каза: «Който приема пророка в името пророческо, получава пророческа награда.»[87] Или както господ рече, че [далият] една чаша студена вода, не ще изгуби своята награда.[88]

Доста години прекара Николай в своя дом със съпругата си, обичан от всички и прекрасен в очите на всички, понеже и той имаше еднаква любов към всеки и всекиму отдаваше еднаква почит. Но съвсем не можеше да утоли желанието си, защото бягаше от човешката слава и се смяташе винаги за странник. И какво прави? Една нощ осъмва, скрит от всички. Без да се обади дори на собствената си съпруга, той излиза сам, без никой да знае, и се отправя на път. Преминал средецките предели, той усърдно така се отправя към Европа. И като прекосява трудолюбно широтата на тази област, достига чак до самата голяма река Истър. [Николай] се качва на кораб, преплува дълбочината, оказва се на другия бряг и се заселва в Угровлахийската земя. Така живееше, казвам, в чуждата земя и се залови за привичния занаят. Принасяше непрестанно обетите си на бога, сияеше с чистота и целомъдрие, веселеше се и се радваше от душа, защото бе отбегнал от скръбта, от славата и от цялата привързаност към житейските неща. Така пребиваваше божественият Николай, а в дома му в сардикийската земя неговата съпруга и сродниците му по плът в Христа бяха обзети от голяма скръб по блажения: «Как и защо, и каква е причината за отлъчването на обичния? — говореха. — Какви ли постъпки на греха ни направиха това?» И бяха в пълно недоумение, нито пък можеха да научат нещо за него — къде и в кое място се скри от очите им. И никак не можеха да понасят липсата на добрия съжител. Понеже според пророка възложиха цялата си печал на бога,[89] те говореха: «Ти господи, сърцеведче, който изследваш неотъпканите пътеки и отнапред виждаш всички наши пътища, ти виж, дали сме по пътя на беззаконието и ни пречисти, защото си щедър, и ни покажи богатите си милости, и ни разкрий това, което става с нашия брат и твой раб, и ни освободи от налегналата ни печал, облекчи бурята, що е в нашите сърца, понеже ти си утеха на печалните, и пристанище на застигнатите от буря, и славата ти е вовеки, амин!» И молейки се така, живееха постоянно благодарни над всякакви скърби.

Така стояха нещата [там], а доблестният Николай възнамеряваше да се укрие сред чуждите. Но не е възможно правещият добри дела да се скрие където и да било! И чуйте как бог прославя тези, които му служат праведно и тук, и там! Понеже в споменатите угровлахийски земи липсваше изкусното майсторство на обущарския занаят, но имаше несъвършено, грубо, както би рекъл някой, негодно, поради неумение, казахме, за хората. Николай пък, по дар божи, от младини бе изучил тънкостите на това изкуство, както словото вече спомена, и то дотолкова, че надмина всички тамошни. И поради това живее-

щите там хора се тълпяха при него; и не само те, но и мъжете от двореца на владетеля на тази земя. И така те изпитваха не малка любов към него и след кратко време го представят на своя господар.[90] Блаженият е повикан от него; оказва му, както подобава, обичайната за владетел почит. Стоящите наоколо, а и самият крал, като го гледаха, почудиха се, видели благоразумието на мъжа. [Господарят] похвали красотата на лицето му и рече на околните: «Мисля, че този мъж е от благородните.» Питаше го, та да знае кой е, откъде е, причината за идването му и: «Как ти е името?» Изслушал тези думи, светецът отговори благочинно следното: «Аз, господарю, дойдох отдалече, понеже чух за могъществото на богодарената ти власт. Лишен от баща, майка и всякакви роднини, живея от занаята [си], хранен от бога. И бях наречен в светото кръщение Николай, верен в Христа бога; а на твое величество съм слуга.» И рече владетелят: «Прозрях, о Николае, благоразумието и храбростта в тебе, а най-вече разбрах, че по нашите земи не ще се намери подобен на тебе изкусен и съвършен майстор. Затова ние пожелахме ти да останеш в моя двор, да живееш съвместно и да се храниш с другите мъже от двореца, за да не изглежда царската власт слаба поради липсата на мъдри мъже, понеже и самата тя се украсява чрез множеството войни и чрез съвършените мъже.»

Като чу това [Николай], веднага се наскърби, вместо да се зарадва, и признаваше себе си за невеж и недостоен за царска служба. Обаче владетелят надделява и справедливо! И този боголюбив и винаги добропослушен мъж се подчинява без желание и е записан във военната гвардия, което предсказва, че името му ще е записано в книгите небесни и че той ще се присъедини не след дълго към мъченическото, а по-точно — към ангелското войнство.

И така живееше сред тях и залягаше за царските работи, и никога не забравяше благодеянието и молитвата, но винаги в страх божи и с бога мислено пребиваваше постоянно; с псалмопение на уста говореше: «Винаги виждах пред себе си господа, защото той е от дясната ми страна; няма да се поклатя.»[91] Също и когато се случваше да стои пред своя господар с други войни, тогава най-вече се плашеше и биваше обзет от страх: как там ще застане пред небесния цар, пред царстващия Христос. Понеже, прочее, той бе така сподобен, та да зачита величието на смиреномъдрието, да се противи на горделивия порок. Затова винаги мислено си казваше: «Уви, бедни Николае! Това ли ти донесоха неразумните и неблагодарни стремежи? Заради това ли си оставил жена и деца и си се скрил от обични съграждани, та да избегнеш от човешката слава и от временната

сласт и пристрастие? О, окаяни, за колко сълзи си достоен! О, господи, господи, ти, който никога не желаеш смъртта на грешника (а пръв сред тях съм аз), но винаги се грижиш за неговото покаяние,[92] ти ме спаси и измий от тази скръб и буря, не ме оставяй да бъда играчка на бесовете, нито тяхна плячка и храна на звяра, ревящ срещу ни. Но призови и покажи към мене своята щедрост, благи, защото ти си бездна на милостта и на тебе слава във вековете, амин!» И така, хранен от надеждата, живееше в Угровлахия, както бе речено. И времето за неговото отсъствие продължаваше три години. Съпругата му и неговите сродници вече съвсем се бяха отчаяли. По божия воля се случи на някои от средечките граждани да пристигнат в угровлахийската земя поради някаква работа и да прекарат там малко дни. И разбрали от живеещите там подробно за блажения, те скоро го разпознаха. И с радост го прегръщат и му известяват за домашните: «Защо, говореха, о, възлюбени, обременени с толкова печал и скръб онези, които се свързаха в Христа чрез любов със Твоя светлост? А освен това ти хвърли в немалко тъга даденото ти от бога брачно съжителство, а най-сетне — и тези, които вече се отчаяха за тебе, като считаха, че ти изобщо не си сред живите?» На това той им отговори с тих глас: «От лицето на греховете си, рече, поисках да избягам и дойдох в тази земя, и се опитах да бъда неизвестен. Нима някак прогневих милостивия прещедър бог чрез моето безумие? Горко ми! Но как е възможно да се избавя от врага, бидейки грехолюбив? И не зная, прочее, как моят грях ме омота в такива мрежи, та бях задържан от владетеля на тази земя и неговите велможи; сега живея в тежки вериги и нямам никаква надежда за спасение, но се уповавам само на божията щедрост и оттам прося помощ. Защото вярвам, че чрез неговата благодат не ще бъде невъзможно да се спася, но той да се смили над мене. Но, моля и ваше благочестие, когато двамата се върнете у дома, поздравете нашите братя в Христа и ги увещайте да молят бога за моята заблуда. Сам аз се стремя скоро да се върна при вас, ако бог пожелае. И известени, нека бъдат съвсем безпечални за мене, недостойния, понеже бог откри техните помисли.» Когато светецът изрече такива и подобни на тези думи и поговориха доста за полза, отпраща ги с последен поздрав. И така те бързо достигат средецките предели. Завърнали се вкъщи, разказват на всички всичко за достохвалния Никола. И оттогава чрез неговите молитви всички те вече живееха без тревога. И така стояха нещата тогава.

Но какво стана веднага след това? Блаженият прекара на тази служба много време, както бе казано, постоянно скръбен и тъжен, защото виждаше смутовете и метежите, и неправедните

заколения, вършени от неговия господар. А той бе жесток и тираничен човек, изпълнен с всякакво беззаконие и неправда. Името му бе Мирча. Той прочее, той прие отначало властта подобно на мъчителя Фока,[93] който бе допуснат по божие изволение след цар Маврикий[94], а как и по какъв начин — слушайте, моля ви! — та да бъде разказано това накратко на ваша милост!

Уви, грехът ни издействува, та по божие изволение измаилтянинът победи царството на Константиновия град; завзема всичко наоколо и владее самовластно Индия, Арабия, Палестина и Египет. Също и цяла Македония, чак до самите италийски страни, а с тях и Угровлахия прави васални. И оттогава чак до днес живеещите в нея от прадеди пазят тези задължения. Те избират измежду благородните мъж от царски род и го поставят да владее онази земя и да праща, както казахме, ежегодно данък на самодържеца[95]. Така вървяха нещата, когато, като спазват обичая, поставят един от благородниците да ги управлява. За него някои казаха, че преди е бил калугер.[96] И той управляваше добре онази земя и сияеше чрез благочестие и правосъдие, пазеше добре традициите и законите на старите владетели. И така, с такава власт, прекара много години. Всички, които бяха с него там, пребиваваха в пълно смирение и благоденствие.

Но изначалният враг на човешкото спасение не можа да изтърпи онази земя да остане в дълбоко смирение и благочестие, но подбужда пагубни междуособни войни и голям смут сред христоименитите хора и сред този, който е покровител на божествените църкви там. Споменатият вече Мирча се представяше и той, че е от благородните. Той живееше по царска повеля в Константиновия град и мисля, че за някаква вина беше осъден на заточение там. И дълго време изнемогва така, мислейки денем и нощем за своето спасение: как ли да избяга от ръката на царствуващия. И жаден за слава, възгордян от помисли как би могъл да владее земята, владяна от неговите прадеди, немалко се потруди за това, щото да превърне желаното в дело. Той се сближава постепенно с велможите на онова държавно царство, дори и със самия царев зет, който бе пръв воевода. Нему бе възложено да урежда всички царски работи. Оня мъж [Мирча] чрез голям подкуп го спечели за съучастник. Един ден се случи споменатият първоначалник царев зет да пита царя[97] за някакви царски работи. Той вмъква дума и му напомня за мъжа, що е в заточение; че той не само [напразно] е осъден на заточение, но че е достоен да управлява земите на своя род. Към това той съшиваше лъжа и клевети чрез много интриги срещу оногова, който тогава владееше Угровлахия; и подстрекаваше царя да се гневи срещу му, уж че [Раду] е започнал някакви недобри дела срещу царството. А царят, повярвал на ду-

мите, не разгада измамата и като желаеше да угоди на зетя си, заповяда веднага да се свали първият от престола, а да се постави на мястото му вторият; и изпраща с него множество агаряни. Заповядва му и казва: «Ако видите да се съпротивлява този, срещу когото сте изпратени, подложете самия него и всичките му подчинени под острието на меча, а техният имот ще ви бъде плячка и придобивка.» Когато това стана и споменатият Мирча получи властта по такъв начин, той и множеството езически войни бързаха към Угровлахия, та неправедно да пролеят кръвта на праведните християни. Това видя вторият след първия [везир] — понеже четирима велики воеводи ръководеха цялата царска управа, а царят се осланяше на тях. Първият от тях бе посоченият, когото владетелят чрез дъщеря си беше направил зет. Но вторият след първия, както побързахме да кажем, имаше голяма любов към низвергнатия Раду; той веднага изпрати тайно от всички своя бързоходец и му открива всички злостorни замисли срещу него. Посъветва го също да не се противи на царските заповеди, но да се отстрани, да избегне горчивата смърт и да получи спасение. Когато Раду чу онези неочаквани неща, смути се, както е естествено, обаче помисли, че тази работа не ще да е вярна; надяваше се, понеже не беше виновен в нито едно от посочените неща. Но преодоля измамата и, разбрал за внезапното пристигане на противника, повярвал на думите на обичния си царски велможа, като благодари много на бога за това, говореше: «Слава на неизречения ти промисъл, владико господи, ти, който винаги уреждаш всичко за наша полза! Ти, единствени, безсмъртни и прещедри царю, ти, вручил и на моето недостойнство стадото си, което си изкупил със своята спасителна и честна кръв, ме постави за вожд и пастир над тях; сам ти благоволи да ги поемеш сега от моите ръце, защото: «ето — враговете ти зашумяха срещу твоето стадо и ненавиждащите те надигнаха глава и лукавствуваха на воля срещу твоите хора.»[98] И така, прочее, се помоли на господа, освободи всичките си роби и робини, велможите награди и почете; и заповяда всеки да си отиде у дома си: «Така пожела нашият господ бог, рече, чеда и братя! Но нека хвърлим себе си в бездната на божиите щедрости и той ще ни нахрани, както пее Давид.[99] Ако се бихме опълчили в бран срещу нашите врагове, щяхме да бъдем противници на бога!» Утешил ги с такива умилни думи, той ги освобождаваше. А те, като не можеха да понесат разлъката, молеха го със сълзи да не ги оставя в ръцете на своите врагове и го подтикваха към съпротива. Той пък рече: «Защо възнамерявате такива неща, о Христови люде, за колко християнски кърви ще бъде причина такава дързост: Колко майки ще станат бездетни и ще се лишат от

обичните си чеда? Ако божествената сила отреди така заради нашите грехове, колко повече не ни подхожда да се опълчваме срещу божията воля. Но каквато е волята на нашия господ бог — така и да бъде! Да бъде името господне благословено от нине и до века!»[100] И надделява с такива полезни и честни слова. Отказва се и от скиптъра на властта; и взе със себе си доста злато и множество драгоценни царски утвари, вдигна се с малцина някои знатни мъже, а останалите владетели и войни освободи, след като се сбогува за раздяла. Така се скрива от лицето на своите врагове, без да се противопоставя на царската повеля. След това той достигна бързото течение на река Истър. Като седна в кораб, премина на другия бряг и избяга вече в града, наричан Никопол, той бе спасен. И се поселва у някакъв старец — благочестив мъж, с когото по-напред бяха изпитвали голяма любов помежду си. И след като прекара в неговия дом много дни, всекидневно чрез полезни беседи прогонваше от него бурята на скръбта, привеждайки му от светото писание Йововото търпение и думите: «Доброто приехме, господарю, от ръцете господни, злото ли да не приемем?»[101] С това се занимаваше той в дома на оня благороден мъж.

А пък споменатият по-горе мъж [Мирча], завзел властта, тутакси с голяма стръв нахлува в онази земя, имайки със себе си измаилтянска сила, мислейки сигурно да го хване жив. Понеже не улови желания лов и сгреши в намеренията си, а и всички велможи и избрани боляри от оня край бягаха от лицето му, той недоумяваше що да стори, като не можеше да търпи изобличението на съвестта си, и дишаше, изгарян от пламъка на гняв и завист. И какво прави? Бързо изпраща послание до началствуващия и пръв царев воевода, съдържащо следното: «Поздрав на великия и обичан от мене царски зет! По ваша заповед дойдох в държавата на моето отечество и ония, които замисляха зло срещу вас, а по-точно — срещу главата си, избягаха със своя предводител и се спасиха от заслужено наказание. И едни [са] прочее в унгарските земи, а други — в Никопол. И [Раду] взе със себе си всички богатства, останали от старите владетели. И така не престава да кове интриги срещу вас, по-зли от първите: и нехае за низвергването си, а повече се надява на безчисленото си злато. Но ако бързо не се изкорени, непременно ще пострадате неочаквано от него. И прочее, поздрав!»

Когато онзи царски управник чу с ушите си това, той поиска да му угоди във всичко, а най-вече — възжадува за златото, понеже имаше ненаситния порок на сребролюбието повече от всеки друг човек. Веднага той спешно изпраща един бързоходец от царските с писмо от държавната власт, да преселят незабавно [Раду] от Никопол в царствуващия Константинов град;

и отрежда броени дни, та те по-бързо да стигнат с него. И така мъжът бързо стигна до Константиновия град с онзи царски пратеник; той се подчиняваше на царската заповед и се надяваше на справедливостта и на втория воевода, когото словото накратко спомена по-горе. Но нищо не му помогна поради пагубната и смъртоносна клевета. Те едва го оставиха жив, но в заточение, както и стана. Разграбват имуществата му, а него самия изпратиха на заточение далече в един от египетските градове. И там докато беше в заточение, като прие пак иноческия образ, той достигна края на живота си.

Когато оня горделивец, похитилият властта [Мирча], видя това, беше доволен от случилото се. В началото той започна да показва благоговение и смирение, както би се рекло — вълк, покриващ се с овча кожа, докато всички, които малко преди това се бяха скрили от очите му, бяха върнати при него. Тогава, показал се изведнъж жесток, той разкрива звяра, живеещ вътре в него, понеже беше обиталище на всякакви мерзости. Напълно чужд на страха от бога, той убива всички велможи, казвам, изтъкнатите и благородните мъже на онази земя, заедно с децата и с целия род; унищожава имотите им и разорява всичките им стопанства. Но и светолепните иноци, които се намираха там по това време, а и епископите, подлагаше на големи мъки; на едного отрязваше брадата, на другиго — носа с ушите, други пък скопяваше и ги пращаше на заточение. Дотолкова бе обзет от ненаситност за убийство, както чухте, че, разсвирепял до крайно неистовство, убива и родния си племенник, мъж дивен и благочестив.

Един ден от угърските земи дойдоха да му се поклонят мъже, 1000 на брой. Той заповяда да оставят оръжието си вън и така да влязат в двора му. Когато те сториха това, без да мислят нещо лошо, и доверчиво влязоха всички вътре, изведнъж той махна на стоящите отпред мечоносци. И тозчас подлага под острието на меча всички тях — от първия до последния. И тогава, възлюбени, можеше да се види нещо, достойно за сълзи! Както в древността при гоненията [на християните] едни бяха мъчени, други — клани, на други — домовете разграбвани, други пък бягаха и се криеха в планини и пещери, и земни пропасти. Той покосяваше и погубваше незлобливите младенци като Ирод. И се чуваше писъкът на майките им, горко ридаещи, когато виждаха свидните си чеда, едни разполовени от меча, други — разбити с камък; и оголваха гърдите си, и цедяха мляко към младенците си. И гледащите виждаха тогава трогателна гледка! Защото не се насищаше окаяникът на човешка кръв. Разказва се, че той заповядал да хвърлят в един кладенец убиваните младенци. Тогава едно от онези отрочета бе ударено вед-

нъж с камъка, а убийците, сметнали го за мъртво, се нахвърлиха към другите. Така го хвърлят в оня сух кладенец с другите тела на мъртвите младенци. Когато видяха, че детето е още живо и плачът се чуваше из онази дълбина, стоящите наоколо слушаха и се умилиха. Те пристъпиха към мъчителя, молеха за младенеца, та да биха някак подтикнали към милосърдие оная ожесточила се душа и да биха спасили детето от рова. А той стана, искайки да види сам случилото се. И заповяда с камъни да пребият оживялото — уви! — детенце. Това се извършви бързо и така многострадалното дете издъхна заедно с другите. [Мирча] напълва рова с камъни и съчки и се върша у дома си, а смъртта им достави голямо удоволствие на този втори Ирод или по-точно на новия Юлиан Отстъпник[102], или на Копроним.[103]

Той похищава всички свети манастирски съсъди — златни и сребърни — на светите манастири в своята държава. Жадуващ ненаситността на сребролюбието, предаде на смърт след различни мъки мнозина, за да му открият съкровищата и богатствата си, та да ги обсеби. Но не се съобразяваше никак със старите наредби и постановления на блаженопочиналите от древно време господари на тази земя, понеже вече от по-преди имаше някои наредби; и най-вече за Светата Атонска планина имаше указание с владетелски хрисовули за ежегодни милостини. Той окончателно ги спира. И не искаше да види монах пред очите си, наричаше ги чернодрешници. И [да прибавя] към многото думи, откриваше се многообразието на злобата. И не християнски, а във всяко отношение елински неща се виждаха по негово време. Всички свидетелствуваха, че от векове не е бивала такава пагуба по онези земи.

Понеже [Мирча] вършеше тези неща и така жестоко владееше Христовото стадо, и живееше така — наемник, а не пастир, той не убегна, злочестивият, божия съд. Тогава агаряните с царя [Сюлейман] водеха война в Персия.[104] Там по-големият син на царя беше оклеветен пред него от споменатия вече зет, че уж се кани да заграби властта. И царят, повярвал, веднага убива първородния си син. Но после, разкаян, се нахвърля срещу зет си и иска да го убие, понеже заради интригата му неговият син умря. Когато стана това, той поставя втория след него воевода на мястото на оня управник. И вторият добре и много разумно уреждаше царските дела и отсъждаше всекиму справедливо. Поради това той спечели от царя такава почест, че да върши всичко, което пожелае, и нищо да не му бъде забранено от царя. Не след дълго, дочул, че оня мъчител погубва Угровлахия чрез различни мъки и беззаконни убийства, справедливо отмъщава и то по следния начин.

Когато споменатият измаилтянин се върна от Персия и носеше победите от несправедливото убийство на сина, сякаш е свършил нещо голямо, когато настъпи следващата година и когато, както се каза, велик воевода на царството стана новият, [зетът] веднага получава заповед бързо да замине, колкото се може по-скоро, от Константиновия, казвам, от царствуващия град към западните Италийски страни, та да обърне в бягство настъпващите срещу него. Това впрочем се изпълни и така чрез словото нещата стигнаха вече до дело. Понеже царят заповяда, [зетът] взема със себе си безбройно множество агаряни, за да може поне така да избегне укора поради синовното убийство; защото всячески бе мъчен от съвестта си. [Царят му] изпраща всички свои приближени, които имаше на разположение освен малцина. Тогава предводителят на войводите се отправя на път и скоро достига до западните страни. Ония, които бяха там, дочули, че той идва със сила, се отказаха от всякаква съпротива, като счетоха, че това става по божия воля. Агаряните пък се чудеха как и по какъв начин да се върнат при своя цар, без да са постигнали нещо, още повече че и началникът на войниците се стараеше да прояви храброст, тъй като бе получил отново висок чин. И какво направи след това? Намери един малък град, наречен Темишвара, лежащ по средата между двете страни, и го обсади с цялата си сила, както се казва. И безбройно множество от агаряните бяха избити от гражданите, но по божи съд след кратко време завземат града. И така, едва отдъхнали от яростта, след като опленихa цялата област, те се връщат с плячката у дома си. И никой не им се възпротиви заради нашите грехове.

Тогава се намери, казвам, един човек от благочестивите родове на угровлахийските господари, мисля, че той беше роднина, както говорят някои, на преждеспоменатия воевода на Угровлахия, наречен вече Калугера, който се помина в заточение. И така, чрез голям дар и юначество той се сближава с агарянина, понеже знаеше отпреди, че двамата [с Калугера] се обичаха. А тъй като оня никак не бе забравил близостта, заповядва му веднага да отнеме от ръцете на убиеца [Мирча] бащиното наследство чрез неговата [на измаилтянина] сила и ръка. Той му даде такава власт, понеже и той самият такава власт получи от царя, както вече написахме. Благородният юноша, като взе множество угърска войска, имайки подкрепата на всички, внезапно с оръжие напада държавата на оня мъчител. Той пък избягал позорно с малцина, едва се спаси от справедливото наказание, понеже бог очаква спасението и покаянието на всички хора.[105] Но [Мирча] прочее, като избяга и то осъдително от царския престол, по произволение на все-

вишния внезапно беше низвергнат и се лиши от властта. Добре е казал казалият: «Който пожелава чуждата част, с това той и своята ще загуби и който другиму копае ров, сам скоро ще се срине в него.»[106] И грешникът в своите мрежи се оплете и така злият получи зло. И справедливо! Споменатият юноша навлезе в земята му, заграби всичките му съкровища, събра данък по обичая и освободи християните от мъчителя. И всички, които бяха в изгнание и бягство, спокойно се връщаха по домовете си. Така прочее величието на неизразимата божия премъдрост знае съдбините и всичко за полза на двамата устройва.

Докато се случваха такива неща в тези времена, един от мнозината очевидци на станалото беше и прехрабрият Николай. И щом намира благоприятно време и повод, отново се връща у дома си. Той отправяше към бога много благодарствени песни за това и се обръщаше към пророческото слово: «Преминахме през огън и вода, говореше — но ти сам, господи, ме изведе в покой.»[107] И още: «Душата ми като птица се избави от мрежата на ловците. Мрежата се скъса и ние бяхме избавени. Помощта ми е в името на господа, сътворил небето и земята.»[108]

По такъв начин, както чухте, стана връщането на блаженията. И получил преславно свобода, всеки се връщаше в дома си. С мнозина и [Николай] се отправи към дома си в Сардикийските предели; и не след дълго се оказа в своя дом, наставляван вече от Светия дух. Защото му бе отредено да пострада заради Христа в оня славен град и да премине при желаната от него незалязваща светлина.

Веднага след като се посели в дома си, както се каза, всички, които го обичаха и познаваха, се стекоха при него. Те се надпреварваха един друг с любов и получавайки от него молитви и благословения, приемаха духовно веселие и голяма душевна полза; благодаряха много на бога за него, понеже им се отдаде да видят отново светолепното лице на достохвалния мъж. И така прочее живееше в дома си, далеч от всякакъв смут и печал, и се придържаше към предишния начин на живот, казвам, към желаното препросто житие, залягайки, както и преди, в занаята и добродетелта.

След като прекара по този начин немалко време, пак се случва една неочаквана буря на скръб. [Николай] бе баща на две деца, но по божие провидение смъртта с леки длани ги поема. А той, благочестивият, сам не скърбеше и съпругата си увещаваше да не скърби, а да се уповава на възкресението.[109] И още — не направи нищо недостойно за тази благородна душа, не започна да скубе косите си, не завика с неподобаващ глас, не изрече нещо безполезно, а позволи на природата само изобилните сълзи, защото те не могат да се удържат, когато сър-

цето е устрелено отвътре от стрелите на природата. Проговори гласът на блажения Йов: «Бог даде, бог взе! Както богу е угодно, така да бъде. Да бъде благословено името господне[110] от сега и до века.» И след като ги погреба, въздигнал сърдечни очи към небето, рече така: «На тебе, владико, предавам децата си! На тебе ги изпратих и ще ми се спаси душата от сега и до века. И няма вече в мене никаква скръб. Благодаря и славя твоето човеколюбие, промислителю блага, защото пожела да приемеш плода на моята утроба, докато е още неизкусен от злобата!»[111] Като изрече тези и други благодарствени думи за децата, живееше в молитва и в страх божи, благодарейки на бога за всичко случило му се. . .[112]

[113]Но какво направи този, който някога бе Денница и заради това днес бе наречен тъмнина, този, който заповяда да се унищожат земята и морето; който каза: «Ще поставя престола си на облаците и ще бъда подобен на всевишния,»[114] гордият и велеречив враг, несмогнал да търпи добродетелите и подвизите на мъжа, «изпълни се със завист, зачена болест и роди беззаконие.»[115] И какво прави? Намира около себе си някои от агаряните и чрез тях излива цялата си злоба срещу него. Отначало хитро някак си той, злонамереният, нашепвайки, ги подучва да имат притворна любов към него. Понеже знаеше, че [Николай] е мъж прозорлив, лукавият ненапразно избълва отрова, та да го препъне поради неведение. Но постепенно и дълго продължава онази измамна любов. Божественият Николай, както вече се каза, кротък и незлобив, виждаше любовната близост, която онези беззаконници показваха всецяло, и не прозря никаква злоба в тях. А те имаха същия занаят като него. Блаженият, както много пъти отбелязахме, превъзхождаше мнозина по изкусността на своя занаят. И мнозина бяха обзети от желание да научат от него майсторлъка на занаятчийската работа. Благочестивият пък не изпитваше никаква завист, но с радост многоразумно учи и тях, и мнозина други и чрез майсторството им разкрива безхитростно тайната на работата; и много пъти така ги угощаваше като братя.

Когато измина много време, един ден по някакъв случай го подмамват да вземе участие в тяхното пиршество и угощение. Блаженият повярва на благите думи и не проумя измамата, както рече Соломон: «Незлобивият вярва на всяка дума, а коварният всяка дума разнищва.»[116] Последва прочее Христовото агне вълците, лютите зверове, облечени в овчи кожи, и като го вкараха сякаш в непроходими гори, веселяха се много за станалото. И какво после? Щом те се настаниха в къщата на кръчмарите и поставиха сред тях и кроткия Николай — о, чудо! — сякаш младенец, от злобата неизкусен, простиращ ръка към

змия,[117] без да знае за нейното ухапване, изпълнено с отрова, или сякаш незобливо агне, вървящо към вълка, без да предугажда предстоящата рана, така и достохвалният никак не подозираше онова, що се замисляше срещу него, защото бе възпитал своя характер чрез пълно беззлобие и най-вече затова мислеше, че нищо не ще му сторят.

Така се развиха нещата — о, заговор на лютия дявол и беззаконните! Както вече някога в Едем вселукавият в образа на змия постави клопка на Адам, направи дървото на очистението дърво на непокорството и [го] лиши от всички райски блага, и уви! — целия човешки род доведе до смъртоносното тление, по същия начин и тук се преобразява в човеци лукави, от змия по-люти! И толкова впримчи праведника, че да посегне не към дървото, но към скверния и изпълнен с всякаква измама и чревоугодие пир, понеже мислеше, че изпълнява заповедта на послушанието и любовта. Споменатите образцови оръдия на дявола, сякаш втурнали се на лов, жадуваха да улучат лова, дебнещи, подобно на ловджийски псета, договаряха се помежду си с намигвания като [псетата] с опашка, очаквайки удобен момент да извършат беззаконието.

А как — нека се каже по-подробно! Нему, прочее, нему те твърде завиждаха заради прекрасната му душа, а и за изкуството в занаята, както преди малко споменахме, та силно се стараеха да откъснат блажения от Христа и да го приобщят към своята заблуда. О, горко! И чрез своето празноумие започнаха да вършат неправда срещу праведника. Но блаженият Николай, това Христово агне, никак не очакваше безчестието на онези зверове, както бе казано, но докато той пируваше с тях с незлобивото си сърце, постепенно се отпусна, забрави от неведение своята слабост — о, злочестини мои! — и така силно го напиват с мъст,[118] дотолкова, че да загуби напълно съзнание. И след като те го измамиха, лукавият бяс, що от много време беше събирал лютата си злоба, изля я срещу светия мъж и стана виновник за неговото горко падение. По този начин, случили удобен момент, онези безбожни измамници го разголват, уви! — и го обрязват, та чрез обрязването, дори без той да желае, да го привлекат към себе си и да го откажат от Христа. И, о низост, о безумие! Как не изсъхнаха злосторните ръце, как не ослепяха очите им, на тях, които като Хам поругаха голотата на своя баща...[119]

И що стори кроткият, когато видя какво му се случи? Събудил се от сън, той беше вътрешно изплашен и веднага по навик се осенява с кръстен знак. Обаче не разбира какво вижда, като се вижда наранен, и по това, че дрехите му бяха обагрени от много кръв, той позна своята немощ, не изтърпя

бесовското поругание, простена отдън душа и рече така: «Господ ми е помощник, не ще се уплаша! Какво ще ми стори човек? Господ ми е помощник и аз, като погледна срещу враговете си, и в името господне ще им противостоя.»[120] Това прочее рече храбрият Николай с покруса на сърцето, облива се в горещи сълзи, не може да търпи да се вижда гол и лишен от божествено покровителство и милост. Той беше изгарян от силни вътрешни пламъци, а още повече — устрелен от стрелите на обвиняващата съвест, виждаше непрекъснато пред себе си попълзновението. Той възложи само на единия бог своята съвест и никому нищо не каза, но със съкрушено сърце само ронеше капки от очи, сякаш от някакво езеро, и обгаряше свещеното си лице. Но поради страха от безбожниците така тайно започваше покаяние, понеже блаженият още беше в ръцете им. Мерзките танцуваха, веселяха се и се радваха — слуги на чревото, отдаваха се на пиянство и чревоугодие и се стараеха много да го развеселят, виждайки, че той вече скърби. Също и с крясък те произнасяха безчинно гнусна молитва, те — достойните за окайване!

О, жалостен глас! Тогава прочее немалка скръб обземаше братството, а доволство и благоразположение — сборището на неверниците. Доблестният Николай видя случилото се с него и с плач ридаеше и произнасяше реченото от блажения Йов, говорейки: «Да не се смята този ден [в броя] на месеците, нито часа, в който ме роди майка ми!» И още: «Защо не се събраха слабините на майка ми в часа, в който излязох от утробата ѝ.»[121] И мислено отправяше сърдечните си очи към окото, що никога не спи. И се помоли, казвайки така:[122] «Владико на всичко и боже, създателю на видимите и невидимите твари, ти познаваш сърцата на създанията [си], познаваш всички неща отпреди тяхното съществуване, на тебе човешката помисъл се изповядва и дирята на помисълта е открита за тебе. Виж дали има неправда в моето сърце, виж дали пътят на беззаконието е в мене; ти, който единствен изпитваш справедливо сърца и утроби[123], ти виж озлоблението на моята душа, виж колко [злини] направиха срещу ми лукавите. Не пренебрегвай, преблаги съдийо, моята тъжба, въздай възмездие на горделивците. Не ще изтърпя разлъката с тебе, пастирю добри, от твоята кошара бях грабнат от душетленните вълци и намери ме, мене — заблудилия се, ти, който заради мене беше след мене! Ето моите беззакония са пред мене винаги![124] Спаси ме, всевидче владико, понеже съм в беда, и успокой гнева си, що справедливо се разгоря срещу мене, и преобрази в милост на милосърдието надигналия се справедливо твой напад, ти, който укроти при Естир разпаления гняв

на Асуир, мидийския цар.[125] Отклони ме, господи, от моето порочно и страшно падение и [ме] въздигни от тъмата и смъртната сянка. Протегни ми ръка, както на Петър[126], възкреси ме от мъртвите, както сина на вдовицата[127], закрепи [ме] пак, както парализирания[128], изтръгни [мене, който съм] в самото гърло на дявола, защото ти чрез мъжество окованите извеждаш[129] и твоята мишца е безкрайно крепка[130], многовъзпети царю.»[131]

Като стана веднага от молитва, той твърдо се завръща в своя дом, болен и унил и вече изпълнен със срам, понеже не търпеше да го изобличава съвестта му, обаче остава така в недоумение. И скоро се намира в дома си, а неговата съпруга, вече разбрала за идването [му], веднага пада на земята; тя плачеше прегорчиво и произнасяше реченото от пророка, казвайки: «Горко на мене, клетата, кой ще даде на главата ми вода и извор от сълзи за очите ми[132], та плачът ми да бъде още по-силен и не заради плен от законопрестъпни мъже, но за запустението на свещената душа, за сриването и пагубата на християнския храм. Горко ми, горко ми! Какво ме постигна мене, странницата! Плачете заедно с мене и ридайте всички, викнете с мене с горък глас, защото ни постигна крайна нищета! Ако някой иска да ме утеши от плача, ще му отвърна с пророческите думи: «Оставете ме горко да плача, не можете ме утеши!»[133] Такива и подобни на тях умилни думи и ридания бяха и не само от съпругата му, но от всички роднини и братя и накратко — от всички православни в този град. И можеше да се види, възлюбени, нещо странно — разкъсваше се връзката на любовта и вместо нея се разстилаше ненавист. Защото казваха: «Ненавиждащите тебе, господи, ще възненавидим, с пълна омраза ще ги възненавидим»[134] и така нататък. А докато ставаше това, плачещите заедно за него след известно време ги утешаваха със сладки думи, говорейки им така: «Защо е прискръбна душата ви? Защо сте толкова смутени? Уповавайте се на бога, който може да ви спаси от малодушие и буря,[135] понеже нещата, невъзможни за човека, за бога всички са възможни. Писано е: «Където се умножи грехът, преизобилствува благодатта, само от надеждата да не отстъпваме.»[136]

С такива и подобни на тези думи те се утешаваха и в името на Христа спечелват смирение. А благонравният Николай се изпълва с дръзновение спрямо съпругата си и братята. Той, благоизкусният в доброто, с благоречиви думи постепенно ги увещава да не скърбят: «Дерзайте, о приятели — говореше, — понеже господ помага! Дано някога поради благостта си той, както си знае, ме въздигне до предишното положение.

Защото се уповавам на неговите праведни думи, що рече в светото си евангелие: «Не дойдох да призова праведниците, но грешниците към покаяние.»[137] И още: «Не искам смъртта на грешния, но да се преобрази, да бъде жив и да стигне до истинския разум.»[138] Той, преблагият, силният, той може всичко, понеже е господар на всичко, но само когато пожелае!» С такива думи моли всички да извършват пред бога молитви и служби за него в светите църкви. А сам живееше в тъга и голямо изпитание, с непрестанни сълзи; в душевното си притеснение говореше: «О, горко ти, всестрастни и опозорени! Как изглеждаш ти, окаянико! Вече срам покри лицето ти и чужд си прочее на братята си.[139] Горко ми, горко ми! Откъде и как или за какво първом да започна да говоря? Отвсякъде ми е трудно и прискърбно, и страшно, и неизповедимо! За кои неща първо да заплача и застена — за множеството си грехове, или за разлъката от бога?». . .[140]

Когато измина доста време и вече се събраха около 12 месеца, та да се навърши една година, блаженият тайно спазваше устава на духовния път. И както се каза, чрез пост, сълзи и съвършено покаяние и във вяра чиста, непорочна и православна принасяше всекидневно обещанията си на господа и се тревожеше как би могъл да се помири с бога поради своето грехопадение. И така през споменатата година той извършваше подвизи и никак не се предаде на униние и леност. И никой освен бог единствен не знаеше това, що после стана явно според евангелските думи: «никога не може да се укрие град върху планини или горящ светилник под крина».[141] Прочее, това беше така. А кой би могъл да разкаже както подобава за станалото през тази година, казвам: оскърбления и печали, различни притеснения и укори, които му се нанасяха и от сродници, и от всички други. Но кроткият Николай понасяше и благодареше, без да ги обсъжда, считайки себе си виновен за това. И какво прави той, когато се вижда в такова положение — възненавидян от сродниците и гнусен за братята си, а най-вече съпругата му всекидневно да скърби с плач, понеже, бидейки немощна жена, не може да понесе укорите на близките срещу мъжа си? Той съчетава ума си с бога и с добрата съвест, разсъждава и си избира истинския път; и със съкрушено сърце си говореше: «О горко ти, смирени Николае, докога ще оставаш отстъпил в злото, докога ще се отдаваш на отчаяние? Каква придобивка на живота чакаш? Ето, наистина си възненавидян и от бога, и от човеците! Когато, окаяни, чуеш от бога: «Махнете се от мене, проклети, във вечния огън!» И още: «Не ви познавам, идете в огъня, приготвен за дявола и за тези, които му служат»,[142] чак то-

гава ли ще се вразумиш, кажи ми? Горко ти, всестрастни! Ще се озърташ често навсякъде и не ще има кой да ти помогне, нито кой някак да те избави, но страшните и тежките дела на греха, що си извършил в живота си, те те осъждат на огъня. И ще се мъчиш там навеки! Тежко ти, ако бъдеш хванат, без да радееш за своето спасение! Но стани, преди да те е стигнала смъртта, отхвърли малодушието и остави слабостта! Изповядай, което си съгрешил, и кажи заедно с Давид: «Да застанем пред лицето му за изповедание»[143] и така нататък.»

Докато той се поучаваше така и се подготвяше, според апостола, мъжествено срещу греха дори до кръв,[144] докато онзи свят мъж живееше така, дойде Спасителевата пасха на Христовото възкресение и след Възкресението, както христовата църква прие да се празнува — празникът Възнесение, когато от Елеонската планина Христос се възнесе със слава на небесата пред светите си ученици и апостолите. В навечерието на онзи пречестен ден отвсякъде се стичаше множество от благочестиви хора, казвам: според обичая мъже и жени, старци и младежи и накратко — всички възрасти, богати и бедни, малки и големи, се сбираха в божествените църкви, наслаждаваха се на пения и псалми, и песни духовни, възпяваха и славеха нашия господ Исус Христос, освободил ни от тление, и поради своята неизречена и щедра милост възвел ни на небесата, както сам благоизволи. Божественият, прочее, като виждаше струпването на православните, сбрани в едно пред бога и отпращащи към Христа бога единодушна молитва, той пък в сърдечното си терзание се изпълваше с нестихващи стенания и се обливаше с топли сълзи, и поверяваше своята мисъл само на единия бог, който изпитва сърца и утроби[145] и знае нашите тайни. И ще кажа накратко, както някой плаче над своя мъртвец, така бих рекъл, че изглеждаше тогава този изключителен и дивен човек. Но той, като утешава с благоизкусни думи съпругата си, изпраща я бързо да отиде в църквата, а и той изпраща от праведните си трудове [приношения] за свещените нужди, без никой освен съпругата му да знае. А сам, в дома си, се хвърля ничком пред бога, бога с топли сълзи призовава, протегнал преподобните си ръце с немалко удари в гърдите, преклонен към земята, понеже не смееше да повдигне очите си към небето. Тъй като пазеше тайно в дома си свещения и честен образ — иконата на нашия господ Исус Христос, взе го открито и благочестно, с боязън и благоговение, както беше редно, покланяйки се и целувайки го с вяра. И по този начин целият бе с бога в своята молитва. И така извърши добре всичко за празника, като благодареше на бога и се веселеше духовно. И подаде по оби-

чая според силата си на нуждаещите се, пазейки в ума си казаното отпреди: «Когато си силен, не се отказвай да правиш добро!»

Докато ставаше това, на сутринта след празника в петъчния ден от седмицата божествените служби приключиха и той в своя дом се отдаваше на молитва, както вече се писа. Този, който и сам не след дълго щеше да се принесе на бога като жертва непорочна, показваше достойнството на църковната служба.

Когато видя вече такива добродетели у мъжа, лукавият бяс, той, който някога се одързости срещу твореца и заради гордостта бе низвергнат и предаден на преизподната тъма, та и той самият заради лукавото си намерение стана тъма, врагът на човешкото спасение, що отначало таеше много зло срещу преподобния и затова дишаше враждебно срещу него, уязви се дълбоко от лют гняв и горка завист. И като не можеше да изтърпи това, избра сред своите и на своята мерзост привърженици един ревнител на измаилтянската вяра, силен в словото и остър по ум, много опитен в беседите, върху които възнамеряваше да се опре, за да обори светеца. Той старателно се подготви чрез измамно мъдруване и речи на сладък език и устна беседа, [съставена] от техния нечестив и позорен, и от басни по-смешен закон.[146] Когато дойде да поучи прехристиянствуващия мъж, понеже всецяло мислеше, окаяният, че оня живее в тяхната измама, постара се да [го] напъти в беззаконния им устав. Като се надяваше да получи голяма полза и похвала, ако го улови в своите мрежи, той прикрива измамата със смирение, идва при блажения и лицемерно го поздравлява. Светецът, както му беше присъщо, го приема благоговейно, защото той на всички оказваше еднаква чест, а също — еднакво обичаше всички. И веднага, застанал почтително пред него, питаше да разбере причината на идването му. Варваринът, като подхвана приказката, започна чрез измамите си да говори на светеца следното: «Домъчня ми за тебе, рече, понеже откакто се сподоби да се присъединиш към нашето общество, никой от нас никога не побеседва с тебе за полезното, нито те напътихме в нашия закон, както е написал и предал за нас нашият предводител на вярата.[147] И досега не знаем прочее как си спазвал обичая през изминалата година. Но ти ще получиш прошка като новоприет и незнаещ, а ние заслужаваме не малко укор, понеже не се погрижихме за твоето спасение през дългото време оттогава. И така, преди всичко за тебе е редно да се погрижиш с голямо усърдие, та жена си, която е християнка, да откъснеш от Христа и да я убедиш да се присъедини към нашите закони; или пък окончателно да я

прогониш от себе си като невярна. От такава жена ти се случва голяма беля. Така написа в наредбите си новият законодател на нашето стадо. Нека от това ние всички да разберем твоята всеотдайна любов към нас и че си усърден следовник на обичаите!» Като избълва такива гнусни думи и искаше да прибави към тях още по-дълги узаконени лъжи, той, прелъстителят, се опитваше напълно да унизи православието. Но бог благоволи да покаже, че царството небесно не е в словото, но в силата. Изслушал тези неща, блаженият Христов ученик възнегодува силно поради реченото. Той веднага отвръща лицето си от него и с ръка му маха да млъкне, да бъдат неми измамните уста, говорещи беззаконие с гордост и презрение: «аз като глуха апсида затъквам ушите си, за да не слушам гласа на заклинателите».[148] Той се разгаря от божествена ревност, както някога великият Илия, и отхвърлил далече страха и малодушието, обръща се към оня измаилтянин, казвайки следното: «В кое боговдъхновено писание се намира, о беззаконни, това, което ти днес каза? Не в Закона ли е написано за честния брак: «което бог събра, човек да не разделя».[149] И още: моят Христос заповяда в своето евангелие да не се оставя жената освен поради [обвинение] в прелюбодеяние.[150] А също и великият апостол Павел, и всички наредби, постановени от светите апостоли и светите отци, една след друга така говорят. Това христовата православна църква пази и до днес, а многобрачието отхвърля напълно. Аз не зная как ти толкова безочливо дръзна да се противиш на истината и ме поучаваш да последвам лъжата. Не ще бъде!»

Когато измамникът неочаквано чу това, изпълва се веднага с голям срам; остана безгласен като най-нищожна риба и както когато някой няма умел отговор на словото, защото той изгуби ума [си], млъкна сякаш поразен от гръм, сложил само ръка на уста. И така остана много време. Чак по-късно дойде на себе си като от сън или пиянство, отговаряйки на светеца някак тихо, обзет от срам: «Казаното от тебе, о прелюбезни — рече, — е достойно само за християните. А откакто ти дойде при нас, редно е да се придържаш към нашите обичаи и да мислиш като нас, още повече че си присъединен към нас и не си християнин.»

И светецът: «Какво? Как и кой може да ме разлъчи от Христос, моя бог?[151] Аз съм християнин, син на православни баща и майка и с христовата благодат съм наречен при светото кръщение Николай, а ти си ме счел подобен на себе си и помислил, че аз вярвам напълно на вашите блудни и законопрестъпни пустословия, дошъл си да ме напътиш към пагубната, многогреховна измама. Не ще стане да се отрека от Христа, моя бог, навеки!»

И докато още божието слово беше на устата му, изведнъж отвсякъде един по един се стичат хора от богомерзкото сборище, сякаш подтиквани от бяс — такъв е техният обичай, понеже обичат зрелищата. И какво се случи? Колкото се може по-бързо, повече от злоба, те се надпреварват един друг и така се наслаждават на зрелището като [хора] плътски и далече от духовното. Така, както се каза, те се събраха заедно в голяма тълпа, понеже се случи в часа, когато техните джамии се изпразваха. А денят беше петък, както преди малко казахме, и те извършваха богоненавистната си молитва. Като някакви вълци те обкръжиха христовото агне и някои от тях го молеха да прекрати онова блажено повествование. Светецът, разпален от още по-голяма любов към Христа, се отрича напълно пред всички от тяхната презряна ерес и наистина я проклина и изобличава; изповядваше достохвално пред всички, че пак е християнин. И в този миг се изпълни от Светия дух и пъхнал ръка в пазвата си, извади оттам свещената икона на нашия господ Исус Христос, осени се със знака на кръста, целуна с вяра пречистия господен образ и като въздъхна отдън душа, рече така: «Анатема томува, който не вярва в господа бога и спасителя наш Исус Христос и в неговата пречиста божия майка и не се покланя на техния образ!» И с пръст показваше иконата на неверниците.

О, добра дързост! О, добро дело! О, доблестна храброст на христовия воин! Когато изрече справедливо тези неща, както чухте, без всякакво съмнение, те веднага се нахвърлят зверо-подобно срещу мъченика и го хващат здраво. Понеже там имаше множество богоборци, те залавят светеца. И какво ли не правят! Тези го влачат, онези му крещят, онези пък го блъскат; едни за косите, за ушите — други, биеха го с юмрук с все сила по лицето. И така насилствено го влачеха към мястото за съд и разкъсаха дрехите му на парчета.

Но кой прочее ще разкаже за това, което в този ден се вършеше срещу него от онези? То е известно само на единия бог. А светецът в това състояние благодареше и хвалеше бога и сладостно възприемаше сполетялото го заради Христа; и страдаше сякаш в чуждо тяло. Говореше прочее, спорейки с душата си: «Ето, душо моя, време благоприятно, ето деня на спасението![152] Да отхвърлим тъмните дела, да се облечем в оръжието на светлината и като по светло да вървим благопристойно»[153] — така ни учи блаженият Павел.

И така мъченикът, изпълнен с богоразумие, се защитаваше чрез молитвите, молейки се наум. А богоомразните агаряни лицемерят един пред друг; усърдни заради вярата си, те се стараеха да покажат по-голямо зло над мъченика, както и нашият

господ в светото си евангелие рече: «Всеки, който ви убива, ще си мисли, че служи на бога»[154] и така нататък. Така божественият Николай бе измъчван и изправен от беззаконниците пред техния съд; те го клеветяха като хулник и ругател на техния закон и говореха, че е похулил техния лъжепророк — о, безчестие на душевната слепота! — който е наистина благоверен да се диви на толкова голямата и такава закоравялост и измамна сила. . .[155]

Прочее, достатъчно е реченото за тях чрез писанието: «Вървете в светлината на вашия огън и в пламъка, който сами разпалихте за себе си.»[156] А ние да следваме словото по-нататък и да стигнем до последното страдание на мъченика заради Христа. Нека се помолим да бъде помощник и съучастник на словото ми благодатта, осенила страдалеца, та да бъде преуспешно и безпрепятствено това начинание. И аз ще се потрудя за това, към което се устремих, за да украся с разкази неговите мъченичества и свещени изповедания, отправяйки взор към най-важното възпоминание за този дивен и приснопаметен мъж. Макар че се написа далече от подобаващото, но поне да бъде подобно на двете лепти на онази вдовица.[157] Не ще ме пренебрегне, надявам се, мъченикът, както и Христос — вдовицата, понеже [мъченикът] е благ ученик на благия владика. Но, както смятам, тогавашното време така изискваше, защото бяхме притеснявани с голяма размирица от ония, що тогава властвуваха, и православните се виждаха обхванати от различни злини. Но така прочее е! А ние ще се заемем със словото, откъдето го оставихме, и ще чуем как богогласният език разкриваше пред съда истината, а лъжата и беззаконието изобличаваше, както великият Предтеча и Кръстител спасов — Иродовото законопрестъпление. Той застана пред съдията с непорочен мъжествен ум, с благоговеен нрав и с чиста съвест, въоръжен, според апостола, с всякакви духовни оръжия: препасан през слабините с истината, с шлема на спасението и облечен с правдата като с броня,[158] но и с нозе обути, та да тича за проповядване на евангелието и да стъпква всяка вража сила.[159] И взе меч — божието слово, понеже неговата битка не беше [с врагове] от кръв и плът, но с началата, с властите, с миродържеца на тъмата на този живот.[159a] И така застана, както беше се приготвил, закрепил нозе на камъка на вероизповеданието, защото Давид говореше: «Застана кракът ми на правия път и ще те благославя, господи»[160] — а тук той стоеше и мислеше, че стои с духовни очи пред безсмъртния съдия. И достойно зрелище щеше да бъде за ангелите и хората, защото предстояха венци и мъки, почест и срам, веселие и скръб, а блаженият се молеше първите да наследи, а вторите да отбегне, което не

след дълго му се случи, понеже господ изпълни всичките му просби и от желанието на сърцето му не го лиши, «тъй като душата му бе угодна на господа», както рече Соломон[161], и прочее. Но да се върнем на предстоящето.

Когато светецът се видя вече изправен пред съда заради Христовото име, изпълни се в душата си с неизмерима радост, понеже се сподоби да пострада поради свещеното изповедание. Той постоянно повтаряше псалма: «Живеещият в помощ на всевишния ще се всели в покоя на небесния бог, ще каже на господа: «Ти си мой застъпник и прибежище мое! Бог е мой, на него се уповавам.»[162] И още: «Отвори с притчи устата ми и ще провещая старинно гадание.»[163]

Внезапно се стича голямо множество измаилтяни и изпълват цялото преддверие на съдилището. Ръководещият съда, комуто тогава бе възложено това, казвам, някой си старец, по нищо не отстъпващ на онези вавилонски старци при Сузана и Даниил[164], един от безчестниците, който бе остарял много в коварството си, бе невеж и прост, съвсем неграмотен и неопитен, а по-точно казано — скотоподобен и чрез глупостта си по-лош в безсловесието от която и да е риба. Понеже по това време се случи съдията на града да бъде преместен на друго място от тогавашния владетел поради някакви причини; и царската заповед вместо оня изпраща друг, който в този момент беше съдия в града, наречен Скопие. Родното място и кърмилницата на споменатия [съдия] беше град Средец и той, както научихме, заемаше длъжността си първоначално в Средец. Но понеже му се случи да закъснее, назначава с писмо гореказания старец, оня невежа, да нарежда и изпълнява вместо него задълженията на съда, докато той самият пристигне. Щом стана това и недостойният зае длъжността на съдия, отдавайки целия си живот на измамата, той — жителят на това място, отсъждаше недостойно и неправилно и правдата променяше чрез неправда. И можеше да се види тогава как затвори и тъмници се изпразват чрез подкуп от прелюбодейци, убийци и тям подобни и как вместо тях смирените, бедните, вдовиците и притесняваните от лихварите всекидневно непрекъснато са задържани чрез различни наказания и вериги; те страдаха така, потиснати в голота, в глад, жажда и студ, както добре знаят подложените на това. Такава беше тогава злобата на беззаконния съдия.

Докато той уреждаше и ръководеше съда, заповядва, както чухте, на множеството народ да мълчи, а светеца да изправят пред него. Когато това незабавно стана, мъченикът застана със светло лице и със спокойствие в душата. Съдията рече: «Редно ли е, човече, толкова хора да бъдат размирени от

тебе и ти да унизяваш величието на нашата вяра?» Светецът проговори и каза: «Не аз народа размирявам, но народът — сам себе си, защото е в съюз с беса и е движен от него. А ти, ако така безпричинно искаш да ме осъдиш чрез тези зловредни думи, без да съм ти сторил никакво зло, мъчи ме по-скоро с каквото искаш изтезание. Ако ли пък си ме изправил пред себе си да ме питаш и слово от мене да чуеш, смири чрез кротост яростта си и послушай дълготърпеливо. И вниквай с внимание чрез правосъдието.»

Като чу това оня старец, чрез ласкателства започна да говори на светеца нещо, та по този начин някак си да похити богодадената премъдрост на мъченика: «Чувах, рече, прелюбезни ми, днес, че ти преди си бил християнин и сякаш събуден от някакъв лъжовен сън, си се отрекъл от вашето древно служение и от Христа и си преминал доброволно, както подобаваше, към нашите вярвания, по-нови и по-хубави. Защо отново си пожелал да изповядваш християнството, по този въпрос веднага да кажеш и да отговориш пред нас!»

Светецът рече: «Правилно си чул, че съм християнин и не само преди, но дори и до днес, а как и по какъв начин потънах — уви! — в съня на измамата и прегорчивата смърт, ще узнаеш след малко. Но понеже пак чрез осенението и промисъла на всевишния се събудих от смъртоносния сън, изповядвам истиния Христос бог, а не се отрекох от Христа, както ти казваш — не ще бъде! — но в Христа се кръстих, в Христа се облякох, за Христа живея и според Христа мисля, и Христов по благодат съм и се наричам.[165] А вашите предания, що ти нарече по-хубави и по-нови, да си бъдат при вас! Аз пък, считайки ги за никому ненужна вещ, ще ги отхвърля от себе си и нямам нищо общо с тях. Ето, като чу от мене дума и отговор, както си заповядал със заплаха, не търси прочее от мене друга дума!» Съдията се пообърка от това, но пожела да узнае само кой е, откъде е и как се казва. Светецът не скрива от него, но велегласно, пред всички говореше: «Аз, рече, о съдия, съм син на моите прадеди, верни в Христа бога, и на православни родители. Бях отгледан в града, наречен Янина, в Тесалия. Ако ли ме питаш за името ми, именуван съм в светото кръщение Николай и така се наричам и на Христа бога съм верен. Щом изпратих при бога своите родители, православни и непорочни във вярата, сам себе си поверих на щедростта на великия бог и наш спасител Исус Христос и с негова помощ дойдох в този славен град като един пришелец. Чрез майсторството на своя занаят аз си изкарвам необходимото, хранен от бога. И според господните заповеди давам на кесаря кесаревото и колкото ми е по силите,

донякъде и божието — богу.[166] Като живеех така в града, о господарю, не зная как, заради моите грехове, дяволът ми завидя и аз се измамих, та се поведох по някои от вашето верослужение; вярвах, че ще бъда нагостен от тях. Когато изпаднах до тази глупост — уви! — и чрез душепагубната мъст бях доведен в пиянството на греха, онези, беззаконните, подучвани от беса и побеснели за мене, обрязват окаяното ми тяло, без аз да съзнавам нищо. Щом настана утро, видях се наранен от тях и така, претърпял бедата, бързо станах, прекръстих се със знака на честния кръст, оградих се с неговата сила и така се освободих от всички бесовски злини. Бързо избягах от кръчмата, сякаш от адова тъмница, върнах се в дома си и държа православната християнска вяра, както и преди. А обрязването не счетох за нищо, както и преди, както и е! И нито с вас някога се събирах, нито с вашата молитва с вас се помолих — да не ми се случва! — но християнин съм, както и преди рекох, и «за Христа съм готов да умра, за да спечеля единия Христос, защото не аз живея, а Христос в мене живее».[167] Дотук известих за себе си и не ме питай нищо!»

Когато чуха това, събралите се срещу него някак си сурово го погледнаха, а най-вече — оня, който ръководеше убийственото сборище. И говореха на тогова, комуто бе възложено да съди: «Защо даде думата на злочестивеца? Не знаеш ли, че ще победи чрез изкуството на словото и благородството на езика, както виждаш! Но скоро да бъде премахнат, та и другите да разберат, че не може да се оскърбява нашето законоположение и правило.» Щом това беше казано така, светецът веднага се обърна дързостно към съдията и проговори: «И къде прочее беше речено съответно във вашия закон на едно съдилище да съдят много съдии?» А той каза: «Никъде. Само един!» Когато всички чуха, светецът рече: «Затова, щом е така, както си рекъл, заповядай на този народ да мълчи, понеже от тези хора съм изправен пред тебе заради Христа, та от тебе да бъда разпитан!» Заповедта за мълчание се произнесе и настана голяма тишина. Съдията се подчини на мъченика, за да не бъде лишен от достойнство; каза му, че ако ще говори нещо, ще го изслуша час по-скоро. Светецът рече така, че всички да чуят: «Прочее редно ли е законоположенията, написани от вашия пророк, да се спазват от вас, или не е?» Съдията и онези с него рекоха: «Редно е!» Божественият Николай, като видя, че всички са така вкупом единомислени, каза им: «И в кои глави вашият предводител нареди християните да се откъсват принудително от Христа и да се привличат към него?» Защото светецът беше много опитен в изобличението на онези, посочвайки им най-вече от техните

писания, та по такъв начин да затъкне невъздържания им език, да обуздае според пророческите думи с оглавници и юзда челюстите им.[168] Той знаеше добре и тяхната реч, понеже бе я изучил твърде съвършено, така че всички те се дивяха на думите му. Тогава съдията беше попитан от хората има ли такива неща, както бе запитал светецът. А той: «Няма — рече, — нито пък някъде е казано, но тези, които се присъединяват към нас, трябва да се приемат с достоверни свидетели пред нашия съд и с писмено узаконяване постъпилият да се запише в нашата кондика. Казано е, че които се опитват да престъпят този закон, подлежат на голямо наказание и съд.» Щом беше изречено това, мъченикът, изпълнен с дързост, казва на съдията: «И така, проумей това, що днес ти казах, и съди справедливо. И не от лицата на силните — както говори писанието — нито ще съдиш според малкия и според големия. Защото върху ми се извърши такова законопрестъпление и като не можах да търпя насилието — до днес става вече една година, — аз ходех, криейки се и скърбейки, понеже се боях от вашата заплаха. А откакто бог благоволи истината да стане явна, не, аз не крия, но проповядвам благодатта! Ако ли не ми вярваш, нека те уверят самите дела в името на Христа, моя бог, заради когото стоя пред тебе.» Щом това бе изречено православно от светеца, той веднага бръкна с ръка в пазвата си и извади оттам оная пречиста икона на господ бог и наш спасител Исус Христос, прекръсти се, с вяра я целуна пред всички. И пееше: «Покланям се на твоя пречестен образ, благи, молейки прошка за моите прегрешения, Христе боже»[169] и прочие.

След като се случи това, съдията, твърде учуден от отговора и от дързостта на страдалеца, погледна към народа и рече: «Намират ли се сред вас свидетели очевидци, които биха се съгласили да се запише в съдебната кондика, че той доброволно е дошъл в нашата вяра, както говорите?» Тогава всички казаха: «Нека дойдат тези, които тогава го обрязоха и го приобщиха към нас и да дадат отговор за това. И от тях да се търсят свидетели, а ние всички знаехме, че преди една година той бе съединен с нас.» Понеже имаше доста пререкания и смут и много крясъци сред тях заради споменатите вършители на беззаконие, които безчинствуваха срещу светеца, те, бидейки там, разбраха станалото и бързо се скриха и изчезнаха безследно. И избягаха, защото наистина щяха да се оплетат в собствената си мрежа и щяха да получат съответствуваща присъда за тези насилия. И никак не бе възможно да бъдат намерени свидетели за такива лъжи. Беше заповядано по обичая да се търси внимателно с голямо усърдие в техните книги.

И след като се потрудиха много заради това над съдебните книги, [не намериха, защото] не бе възможно да се намери. И не можеше прочее никак да се произнесе обвинение, та да се убие светецът. Съдията заповяда да пазят строго светеца в тъмница, докато се установи неговото положение.

Докато светецът беше воден в тъмницата, той пееше: «Господ е просветление мое и спасител мой, от кого ще се боя? Господ е защитник на моя живот, от кого ще се уплаша? Когато се приближаваха срещу ми, за да изядат месата ми, моите злосторници, оскърбяващите ме мои врагове, те изнемощяха и паднаха. Ако полк се опълчи срещу ми, не ще се побои сърцето ми, ако бран се надигне срещу ми, на него и аз се уповавам.»[170]

Но о, възлюбени! И кой може да каже докрай това, що многострадалният претърпя тогава? Но от многото нека само малкото да кажем, видяно от тези, които тогава се случиха там.

Бяха разкъсали всичките му дрехи със страшен и неистов бой. Свещеното му лице цялото бе обагрено в кръв от многото юмручни удари. Смазван по плещите и по колената с тояги, верният ученик се уподоби на своя учител[171] и възкликваше пророческите думи: «Плещите си подложих за рани и страните си за удари.»[172] И така прочее благообразно се оставяше на биещите и никак не им се противеше. И в такова състояние на светеца те стигат тъмничното преддверие. И така, едва жив, го хвърлят насред мрака и смрада на тъмницата, а тя е мрачна и съвсем на ада подобна. Силният духом Николай, още щом влезе в тъмничния затвор, разпалва се сърдечно и духът на прозрението, що бе в него, се възбуди, та предрече такъв край на дните си: «Това е покоището на моя земен живот, тук ми подхожда да се поселя[173] чак до последния си дъх, защото пожелах да съм тук заради Христовата чест.» И след като беше затворен в дълбоката тъмница, носеше върху си тежки железа заради Христа.

Той вижда вътре множество хора от различни места, несправедливо насилвани зле чрез различни мъки. Когато божественият Николай видя техните достойни за удивление беди, облажаваше търпението им и с много сълзи ставаше подобен на тях, приобщавайки се към техните страдания и скърби, но не напълно, още повече че не бе се сподобил да му бъде отнет поне един член от тялото. И немалко се извисяваше чрез облака на скръбта, за да приеме смъртта заради Христос. Той прекара прочее цялата онази нощ, отправяйки с топли сълзи към бога достохвални песни и молитви, говорейки: «Спасителю на скърбящите и прибежище на застигнатите от буря,

боже на моето спасение, чуй молитвата на недостойния си раб и погледни към мене, и ме помилуй, и избави ме от коварството на врага, и дай ми, владико, да запазя докрай ненакърнена вярата в тебе! Не ме предавай на моите беззаконници, господи, да не кажат враговете ми: «Къде е неговият бог?»[174] Покажи своята сила и прослави чрез мене, непотребния, своето свято име! И изпрати своя ангел, за да пази мене, недостойния! Прояви своята милост над мене и насочи стъпките ми[175] към твоето изповедание и ще завърша жизнения си път, като вярвам в тебе, та и в това да се прослави твоето име — на отца и на сина, и на Светия дух навеки амин!»

Така мъченикът се молеше в подвиг чак докато настъпи денят. През деня на същото място на съда отново се събират множество хора, надминаващи по злоба вчерашните, сборище хора, по-жестоки от всички агарянски злини. Съдията, който ръководеше, заповядва да се доведе светецът от тъмницата. Докато водеха блажения, той пееше непрекъснато, говорейки според псалма така: «Мнозина от моите врагове се бореха с мене от младините ми, мнозина се бореха, ала ме не надвиха, на гърба ми грешници ораха, прикриваха своето беззаконие. Моят господ е праведен и ще посече вратовете на грешниците.»[176] И още: «Господи, господи, погледни от небесата и виж, защото се укрепиха враговете ми и с люта ненавист ме възненавидяха заради твоето име.[177] Но ти сам изцели ме, владико, защото костите ми се разтресоха и душата ми се смути силно.[179] Не ме изобличавай чрез яростта си, нито ме наказвай чрез гнева си,[179] но удостой мене, недостойния, да понеса изкушенията на мъките заради твоето свято име, та да не рече моят враг: «Надвих му!»[180] И така стоеше, молейки се на бога и нему възложил цялата си надежда.

Той застана веднага пред съда, или по-точно казано стоеше всъщност не пред оня [съдия], но пред безсмъртния и превечен, и праведен съдия, и царя на царете и с ум, и с разум с него пребиваваше.

— Дали, о Николае — рече съдията, — притеснението в тъмницата не ти внуши някакво разкаяние за всичко, що изрече през изминалия вчерашен ден, или още отстояваш същото?

— Същото и още по-твърдо! — отговори светецът. — Има ме счетохте за толкова неиздръжлив, та за малкото притеснение или по-точно — наказание да предам вярата и да се отрека от благочестието?

Чувайки това, съдията не можеше да проумее, нито да разбере отговора на мъжа. Искайки да внуши страх с един поглед, той рече:

— Не приказвай много, нито бъди толкова надменен и дързък! Но спри дотук и при това престани да ни отговаряш такива безсрамия. Подобава ти да вникнеш и се подчиниш на моите съвети, понеже за добро те съветам. И ако те видим покорен нам, и ти ще получиш от нас голяма милост, а и ще се насладиш на много блага, още повече [хора] пък ще те облажават. Ако ли се противиш на това, знай добре, че ще бъдеш подложен на изпитание чрез много наказания и люти мъки.

Светецът отговори:

— Не ще го бъде никога аз да се подчиня на твоите съвети, но ще спазвам и ще приемам заповедите и повеленията на моя Христос! Дори да ми поднесеш мъчения и наказания, ще ми издействуваш наслаждения, а най-вече — вечна храна. И никак не ще успееш да ме убедиш с твоите закани. Както ти вчера си заявил, с принуда нищо се не постига. При това аз съм христов труженик и се стремя да умра за него, както и той за мене [умря], и да се прославя с него, а от вашето учение напълно се отвращавам и [го] отричам като безполезно за мене. Макар и да считахте твърдо, че аз от една година съм ваш съмишленик, не е както казахте!

Когато мъченикът рече тези и подобни на тях неща, множеството хора го слушаше внимателно, защото езикът на мъченика бе движен доброизкусно от Светия дух и накара всички да онемеят и мнозина да се чудят на храбростта му и на отговора. И справедливо! Така нашият господар Исус Христос говори в своето евангелие: «Когато ви доведат пред царете или князете заради моето име, не се грижете какво ще говорите, защото в оня час [то] ще ви се даде и не вие ще говорите, но духът на вашия отец, който е на небесата.»[181] Наистина Христовият угодник никак не се съобразяваше с властниците, а проумя реченото: «Ако някой признае моето име пред човеците, ще го призная и аз пред моя небесен отец, а който се отказе от мене пред човеците, ще се откажа и аз от него пред моя небесен отец.»[182] Докато светецът имаше това наум и се молеше, съдията чуваше вече от народа неочакван укор; и виждайки да се надига жестока кавга, немалки разпри и смутове, рече:

— О Николае, като избереш едно от двете, размисли добре — или да се откажеш от такова изповедание и да мислиш като нас, и от нас почест да получиш, или да пожелаеш смъртта.

И светецът:

— Научен съм от моя Христос да се не боя от убиващите тялото ми, но повече — от убиващите душата![183] За мене, о съдия, Христос е живота, а смъртта—придобивка.[184] И двете са ми заради Христа, а ако са за Христа, както казах, как могат да ме уплашат твоите заплахи със смърт? Заедно с блажения Павел

и аз викам ясно — гледай внимателно и вникни с разум! — «Никой не може да ме разлъчи от любовта Христова, ни скръб, ни притеснение и освен тях ни зверове, ни огън, нито меч, ни рани, нито каквито и да речеш начини на смърт!»[185] Преди, докато още не претърпях от вас никакво изкушение, не можахте да [ме] подчините, та сега ли ще [ме] подчините, след като съм се сподобил с толкова голяма Христова благодат и с неговото застъпничество и грижа? А да претърпя заради него смърт от вас, [значи] да ми издействувате венци и царството небесно.

И понеже християнският изповедник остана, без да се подчини, и предпочете повече смъртта за Христа, и намери, че ще бъде по-сладко да изпие горчилката на смъртната чаша, и разсъди, че тя е по-лека, нежели да се поклони на измамните предания на лъжепророка, съдията чу това, обърка се и се срамуваше да го мъчи несправедливо, ала се боеше, виждайки разсвирепелия народ. Обаче за да угоди на убийците, той отсъди, щото мъченикът за кратко да бъде подложен на мъчение, като се надяваше някак, че ще подчини светеца, щом го изпита с малки изтезания — надяваше се с мрежа вятъра да улови или летящия в облаците орел да хване! Защото имаше власт, но не мъдрост и правосъдие. Тозчас светецът, изпълнен със Светия дух, започна както подобава да разяснява истината за православието и за светата Троица. А ония, що тайно се стремяха към православието, те с немалка сладост приемаха словото на благодатта. А някои пък от тях, обзети от слепота и неверие, запушваха ушите си, та да не слушат истината. Как прочее можеха да разберат словото, речено от истината, тези, които бяха обладани от толкова измами и душите им — помрачени от пиянството на неразбирането? Как можеха да разберат духовните неща тези, които бяха плътски?

Но докато божието слово беше на устните на светеца, един от намиращите се там убийци удря с голяма тояга светеца по лицето и така му разби челюстта, че от страшния удар изкочи едното око на страдалеца. Не само това, но и хвърлил тоягата, веднага го хваща, поваля го на земята и го тъпчеше безжалостно, като го биеше дълго време с юмрук по главата и по устата. А едновременно го риташе с крака по гърба и по кореми, та без малко вътрешностите му да се изсипят. Обзет от крайно неистовство, а още повече — обхванат от бяс, дишайки с яростен пламък, той с една ръка хвана здраво страдалеца за гърлото, а с другата ръка измъкна голям нож и щеше да заколи светеца пред всички, ако не беше възпрян от намиращите се там наоколо и те не бяха го изтръгнали от ръцете на кръвожадния убиец. Той, окаяният, дръзна да стори това пред

народа, понеже искаше да се покаже съвършен ревнител за своята вяра и докрай да повали мъченика. Тогава мнозина го похвалиха, а той, порочният, с удоволствие приемаше похвалите им и въздигаше рога на своята горделивост. Мисля, че той беше един от царските слуги, изпратен с други двама, подобни нему по дело и по нрав в град Средец за надзор на онова място и да бъдат стражи на града, както беше обичайно за царските работи и правила. Това и досега се наблюдава. Но някои казаха, че той бил сродник по плът на светеца и че са били съграждани. Но за това — толкова. А нашето слово да върви напред!

Божественият Николай, така сурово и дълго разкъсван люто от удари, понасяше нетърпимите болки, сякаш беше безтелесен, подтикван от бъдещите надежди. И бидейки в такива беди, съвсем не прекъсваше молитвите и псалмопенията. Защото говореше: «Помилуй ме, господи, понеже човек ме стъпка, нападайки всеки ден, ме притеснява! Всекидневно ме тъпчеха враговете ми, защото са мнозина, отвисоко борещи се срещу мене! Няма да се уплаша, аз пък на тебе се уповавам.»[186] И прочее.

Докато светецът беше в това състояние, сборището на богоборците, които стояха тук отпред, му говореха: «От големи почести и дарове се лишаваш, о окаяни! Като не пожела да се подчиниш, ти си си докарал, прочее, това поради коравосърдечието си.» И обидно добавяха и други разни хулни думи. Но доблестният Николай стоеше като непоколебим стълб с раните Христови по себе си и се радваше душевно, без да им отвръща. Поради това те се разпалиха с още по-голям гняв и молеха от съдията [разрешение] да го бият. И можеше да се види, възлюбени, множеството лъжемъдруващи — едни да приготвят камъни, други — тояги и пръчки, а трети — да вадят ножове, ще речеш, че всички едновременно се подготвят за убийството на мъченика. Съдията, като видя това, уплаши се много да не би праведникът да бъде убит, преди да е минал съдът. Той заповядва отново да го хвърлят вързан в тъмница, докато дойде и оня споменат началник и съдия. «Защото — каза той — аз не намерих в този човек никаква вина, заслужаваща смърт.»[187]

Докато още изричаше това, стоящите там пред него слуги грабнаха грубо светеца и го влачеха към тъмницата. Настана вик и смут сред убийците и те изтръгват насила светеца от ръцете на слугите. Оголили ножове и мечове, те размахваха и колове във въздуха. И така слагат безумно и несправедливо ръце на светеца, и не към тъмница, а за убийство го водеха.

И кой ще разкаже най-подробно какво вършеха с него! То е известно само на единия бог!

Непреклонният духом и безчувствен Николай, сякаш подготвен за това, се оставя в ръцете им с благоукрасено и безстрастно държание. А те го грабнаха и го изведоха, влачейки го, на градския път, ритаха го с нозе, хвърляха камъни, удряха с дървета, а някои ръфаха плътта му със зъби. Дрехите му бяха съвсем разкъсани. Те го държаха пред себе си гол, както се казва. Когато прочее стигнаха до пазара, където наблизо се намираше всечестният храм на светия и велик Христов архиерей Никола, и бяха вече недалече от притвора на оня молитвен храм, той, с вързани ръце, повдигна глава и отдаваше последна почест на великия чудотворец, защото в такава беда не забравяше благочестния [архиерей] Никола.

Но щом видеше отдалече някого от братята, с сбич му отдаваше обичайната почит, просейки с вяра от тях молитва и опрощение, понеже нечестивите не разрешаваха на нито един от християните да говори със светеца или поне само да го види.

Докато ставаше това, неочаквано пристигат слугите на тогавашния съдия и ръководител на съда с тояги в ръце и понеже съдията беше заповядал, набиха някои, а други упрекнаха за такава дързост и със строга заповед забраняват на убийците да убият мъченика. Когато видяха [слугите], ония съвсем разсвирепяха и още повече напираха да убият праведника. И настана голяма размирица и в двете страни. Думата на съдията едва надмогна. По такъв начин те връщат на тълпи множеството им към съдилището, където съдията с кавги ги порицаваше немалко и укорно за безчинната им и жестока постъпка. А те дори не искаха да чуят думите му, особено след като държаха в ръцете си светеца и се разпалваха от още по-силни пламъци на яростта. Съдията, видял раздразнението на народа, много се изплаши да не извършат някоя детинщина и едва склони човешкото множество мъченикът да прекара още два-три дни в тъмницата, та дано с молби и заплаха го надвие, докато пристигне началникът съдия. Защото той го очакваше всеки момент. . .[188]

Един ден, както блаженият си седеше с другите оковани, промъкна се слух за пристигането на съдията, когото споменахме по-горе. И понеже всички се тревожеха какво ще рекат и отговорят поради различните беди и притеснения, струпали се върху им, то едни се вцепеняваха, обзети от страх, други пък, отчаяли се, пожелаваха смъртта, нежели самия живот, а трети изпадаха в малодушие поради силната скръб и изглеждаха като обезумели. И в такова униние те си говореха един на друг: «Каквато е божията воля за нас, братя, тъй да бъде! Да бъде

благословено името господне сега и завинаги!» И други подобни на тези думи, както добре знае всеки, който е бил подложен на това изпитание. Божественият Николай, като видя съоковниците си така унили, обзет от скръб за тях, с тях преживяваше и той и считаше себе си за най-незначителен. И благосладостно, с любов им говореше следното: «Редно е всички ние да благодарим — рече, — братя и отци, за всичко, що ни сполетя без наше желание, защото [бог] знае да ни плете венци, ако търпим с благодарност. И ако нечестивият, от когото се боим, ни присъди огън, меч, пропаст, стръмен бряг или някаква друга смърт, нека претърпим всичко усърдно, защото ще гледаме към примера на първите [християни], пострадали славно преди нас. Понеже ние трябва чрез много скърби да влезем в царството небесно. . .»[189]

Като минаха няколко дена, [Николай] проумя с душевното си око, че му предстои да премине от земята при бога; и прибавяше усилия към усилията и болки към болките; оттогава живееше без сън, с молитва и със сълзи нощем и денем. Докато светецът пребиваваше така, идва при него един човек, който много пъти го беше посещавал. [Николай] беше приемал от него малко храна, и то със страх, доколкото от по-преди бе спечелил голямото приятелство на тъмничния страж. Името на мъжа беше Георги и жилището му тогава беше близо до тъмницата; той носеше съвсем немалко полезни думи, които подкрепяха страданията му в името на Христа. Оня, който винаги е полезен, той за всички е полезен! Според премъдрия [Соломон], «незлобливият вярва на всяка дума»[190]. Той повярва на неговите думи. И естествено! Защото такива и желаеше [да чуе]. И бидейки премъдър, Николай слушаше без всякакво честолюбие. Изпълнен със смиреномъдрие, той отговори така на оня брат: «Моли се — рече — за мене, брате, моли се! Защото ето, настана краят на моето време. Доколкото смъртта не е в преддверието, затова прочее се боя да не попречи тогава на моята душа мрачното множество от бесове, заради неосъзнаването на множеството ми грехове. Плаши ме огънят на геената и освен това — тартарът[191] и скърцането със зъби, и да не бъда някак и тук и там мъчен според делата си, та да не би и на мене вече да се каже: «Махнете се от мене, проклети!» И още: «Не ви познавам!»[192] Обаче, възлюбени, не е по силите ми делото, за което си споменал, но да вярваш, понеже и аз вярвам, че може да помогне въздействието на вашите молитви. Но любовта, която за Христа си проявил към мене, знае и да ти въздаде отплата. Моля ти се, боголюбезни, като отидеш при свещените мъже, които са първенци сред Христовите люде на града, кажи им да отправят молитва към щедрия бог за мене, недостойния.

Защото, надявам се, тя ще може да ме укрепи да завърша подвига на моята вяра.» Обогатил с такива боговдъхновени думи оня брат, благославя го и го отпраща. А сам, влязъл навътре в тъмницата като в палат, влачейки тежките окови, вдигнал преподобните си ръце към небето, отправяше през сълзи молитвите си към бога...[193]

Щом праведникът се помоли така в подвиг и прекара в молитви, както се казва, до шестия час на нощта,[194], внезапно някакво божествено сияние озарява светеца и той вече е като в самозабрава. Яви му се ангел, който го подкрепя и напътствува. И оттогава доблестният беше изпълнен с неизразима радост! И не е чудно, защото силата на Светия дух го осени. И той говореше и действуваше в него според пророка, който рече: «[Духът] диша, където иска.»[195]

Но при това виж ми, о слушателю, благодатта в тези, в други и по-големи от тях преславни дарове на Светия дух! Съкрушеното от удари тяло на мъченика се възстановява напълно; изскочилото око намери своето място и избитите зъби се събраха, с една дума — възкресява го целия, сякаш някакъв мъртвец; и става цял и здрав по промисъл на всевишния.

[196]Но какво прави праведникът, когато идва на себе си? Благодари на приемащия молитвите от молещите се, на откликващия бързо за молитвата на смирените. И пак се хвърля на земята, и нови сълзи излива от богодаруваното око. Смята себе си за пепел и пръст — по пророка[197]; червей, а не човек, според божествения Давид[198]. Става от молитва и биваше всецяло с бога, считаше себе си вече за мъртъв, стремеше се към висините. И още повече се разпалва от огъня на божествения дух. И лицето му бе като на Мойсей, светещо чрез светолепието на изпълнилия го дух и с премъдрост, както на първомъченик Стефан. Той живееше в тъмницата сякаш в някакъв палат. В такова състояние, както чухте, прекара там много дни, търпейки ден след ден все по-големи злини от беззаконниците. И много наскърбяван, той се моли да бъде избавен от тях, като казва: «Погледни, владико, от висотата на светата си слава, избави ме от тези, които са ме наобиколили и от търсещите моята душа, защото враговете ти се разшумяха много и ненавиждащите те повдигнаха глава, но не предавай на зверовете душите на изповядващите те, господи, господи, защото всичко можеш да правиш, само ако поискаш.»[199]

И докато светецът произнасяше още молитвата, изведнъж задуха голяма буря и тъмен облак се простря от върха на планината, що гледаше към града, където страдаше блаженият, та до градските покрайнини. Той напълно смрачи и страшно затъмни въздуха. И се виждаше тогава ден, а не е ден, както

казва пророкът, и тъма, а не нощ[200]. Когато силната буря връхлетя, изсипва се страшна градушка само върху Сардикийския град, толкова голяма, че тези, които не са видели, няма да повярват. И тя стана причина за много беди и загуби на безбожните. Така бог знае да извършва чудеса чрез светците и изобличавайки с дело нечестивите, прославя боящите се от него. Когато ставаше страшното, дошло от бога наказание, за два или три часа, докато всичко се свърши — уви! — се натрупа толкова много лед, че до 15-ия или до 20-ия ден се намираше още от него. Но и по това ми разбери, обични, какво е било: след толкова дни, въпреки силните слънчеви горещини — защото наближаваше време за жътва, — ледената грамада да остане недоразтопена. Понеже тази казън, наистина люта, искаше да покаже божието наказание над беззаконните заради жестоката и безчовечна злина към светеца.

Обаче божественият Николай, видял станалото, отново се отдаде на молитва и превърна божия гняв в щедрост и милост. Внезапно, в този момент, наказанието спира. Когато това се случи, голям страх връхлетя всички. . .[201]

Не много време след оня ден един мъж изсред благородните в града, където стана дивното и ужасно божие знамение, като видя и повярва, че то е станало заради светеца, благодари на бога за всичко случило се и най-вече, че беше очевидец през своя живот на страданията на мъченика заради Христа. Той се разпали чрез любовта на божествения дух към многострадалния, а и отпреди беше познат на светеца. По тази причина той бе много тъжен и загрижен как би могло да отиде в тъмницата при светеца и да говори малко с него за полза, какъвто обичай те имаха и отпреди това, и да получи от него благослов и молитва. Той се изпълняше в душата си със силна печал, като гледаше наложеното на благочестивите наказание, забраняващо им да идват при светеца, както по-горе се писа. Но мъжът, виждайки вече [всичко] това, отхвърли от себе си страх и всякакво униние, укрепи се с вярата и надеждата си към мъченика, не зачете никак забраните и наказанията, но на бога на всичко възложи сам себе си, упова се на молитвите на светеца, и се помоли, говорейки: «Владико, господи Исусе Христе, сине божи, зная, че съм недостоен да погледна лицето на твоите мъченици, но се надявам на твоите истинни слова, тъй като си рекъл: «Искайте и ще получите.» И още: «Да ви бъде според вярата ви.»[202] Затова коленича пред тебе, боже на силите, да ме удостоиш да видя светия ти угодник, страдащия заради твоето свято име. Ей, господи, поради премногото си щедрости не ме лишавай от желанието ми, та и аз да възхваля прославяното ти име през всичките дни на моя живот!»

След молитвата той се прекръсти с всечестния и животворящ кръст и отива при тъмницата, където страдаше блаженият. И когато беше вече пред двора на тъмницата, видя, че дворната врата на тъмницата е заключена здраво отвсякъде, веднага заобиколи към къщата на оня Георги, който беше наблизо. Водеше със себе си един благоговеен юноша на име Стефан, и той от знатните, вярващи в Христа бога. Споменатият Георги се зарадва от сърце, като ги видя. Те го поздравиха любезно според обичая и започнаха кратка полезна беседа помежду си, а към средата ѝ вмъкнаха и за причината на посещението. А оня, отпъдил душевния им смут, че и всякакъв страх, чрез любезни думи, направи ги смели и им даде добър съвет да подкупят тъмничния пазач. Това стана след малко. Пазачът нарежда да почакат, докато намери удобно време.

Щом дойде петък от седмицата и настъпи около 6-ия час, тогава всички богоомразни храмове и капища се изпълваха от тях според скверния им обичай; при това те са свикнали на висок глас да произнасят богоненавистната си молитва, безчинно, със силен крясък и с надменност. Поради споменатите причини по това време настъпи пълна тишина. Гореказаният страж видя, че е настанал моментът, прецени, че той е удобен да влязат боголюбците; и от отвора на тъмничния двор [им] помаха спокойно да влязат вътре. А оня Георги беше направил отвора на оградата откъм своя двор, та да посещава тайно светеца, понеже имаше немалко дружба и съгласие с разумния страж. Щом те получиха така преславно възможност да влязат, тъмничарят [ги] изпреварва, затичва се вътре в тъмницата и разказва подробно всичко на светеца за идването на неговите близки. Той го освобождава от оковалите го железа. Така светецът по-спокойно излиза сам при тях, считайки себе си за недостоен за тяхното идване; той открито и двойно се тревожеше за спасението им: за едните, та дано да отбягнат предстоящите беди и напасти, а за другия — че е дръзнал да престъпи заповяданото. И се обвиняваше заради тяхната беда. Такова беше благоразумието на светеца — той, дивният, бе изпълнен с толкова голямо благонравие и благодат, че, налегнат от такива беди, се грижеше за другарите си. И какво стана после? Той излиза при братята, сякаш от някакъв рай или от палат. Съпвайки кротко и смирено, дойде до външното прозорче, пред което те стояха, носейки на тялото си Христовите рани, с лице, светещо като на ангел, изпълнен от божествеността на Светия дух. И ги изпреварва, сторвайки им любезен поклон, както бе присъщо на естествения му благ нрав. И те също преусърдно му отправиха сърдечен поздрав. А светецът им рече някак тихо и благоразумно: «Защо си правите толкова труд,

братя, та побързахте при нашето убожество, като пренебрегнахте толкова злини и наказания от враговете ни, очакващи някой от православните да влезе в клопката заради мене, грешния. А въпреки това, що мислите, аз съм далече от достойното и заслужавам най-страшната мъка, която си заслужих чрез своите грехопадения и — уви! — не съм достоен за никаква милост на моя всеблаг бог и владика.» Сърцата на онези боголюбци се трогнаха, когато чуха това. И като заговори, единият от споменатите братя, за когото преди малко разказахме на ваша милост — а името на оня мъж беше Матей, — поднася на светеца боголюбезни и душеполезни думи. Разяснява му най-подробно също и части от божествените писания, понеже познаваше боголюбивия му характер, а светецът много обичаше такива духовни слова. Към това Матей добавя: колко блага на царството небесно наследиха тези, що пострадаха за Христа, колко ли пък мъки и безчестия — които от заповедите му се отметнаха. Боговдъхновеният Николай много се възрадва душевно: «Благодаря на господа, рече, изпратил ви при мене, смирения! За мене е по-сладко от мед да слушам боговдъхновените и свещени думи на светите книги. Но моля ви да ме научите, ако е възможно, може ли да се отцепиш от Христовото стадо и пак към Христовото стадо да се присъединиш?»

Те му казаха всичко, както е редно, и изтъкнаха евангелските притчи, сиреч за блудния син и още — за трикратното Петрово отречение.[203] Разясняват накратко неговото падение. «Но топлите сълзи — рекоха — на [апостола], о преобични, с прилежното покаяние бързо пак смилиха бога, а за тебе е достойно всячески да се кръстиш с топла кръв. И освен това друга възможност няма! Прочее богопротивното сборище въобще се постара усърдно да те срине в пропастта на най-страшната измама, о пресладко наше сърце! И вникни с внимание! Ние дойдохме да ти разкрием, обични, тяхното коварство срещу тебе. Чухме някои от убийците да съветват другите: «Никой от вас да не противоречи с нищо на мъжа, та дано с ласкателства и любезни думи го подмамим напълно, та като похули Христа, да се отрече. И тозчас бързо ще го убием. И ще бъде, безумният, от всички поруган, загубил заедно с тялото и душата. Затова, о пречестни, пази се да не те обземе някакъв тщеславен облак, та да не ти откраднат съкровището, събрано с толкова труд и пот, да не би измамниците да надвият твоето беззлобие чрез лютата си злоба. Накратко — да не се оплетеш в мрежата на грешните. И при това вече никаква пощада от тях няма за тебе! Вече няма, въобще няма да има за тебе никаква надежда, нито пък ще получиш по какъвто и да е начин спасение от зверовидните онези убийци. Те, както каза пророкът,

наостриха срещу тебе езика си и отрова аспидина има на устата им.[204] Но възложи на бога своята печал и той ще те подкрепя.[205] Отпъди далече, чрез кръстната сила, от боголюбната си душа чуждите помисли или колебанието и маловерието. . . Бидейки премъдър, сам добре проумей всичко това! Бъди мъжествен и се дръж! Върви усърдно по пътя, за който беше призован! Претърпи храбро за кратко време или по-точно — за едно мигновение, та да не би да станем за присмех и поругание на нашите врагове. Но побързай да бъдеш нова жертва на бога, който за тебе се пожертвува и в днешно време да станеш светъл мъченик; и на Христовата църква — съвършено украшение; и на християните — неизказана радост и похвала; и образец на тези, о Николае, които след тебе ще пожелаят Христа! А колко слава спечелиха онези, що преди тебе бяха изповедници на Христовите страдания, та и след смъртта техните свети мощи дават на вярващите различни изцеления и изпълват божията църква с миро и с благоухания. Нали малко време преди тебе заради Христа пострада в този град достохвалният, казвам, и наистина светец Георги, чиито свети мощи ти сам си виждал. И в същата тъмница, в която и ти си днес, той пострада. Но след него ти беше достоверен свидетел и на втория Георги, завършил в този град живота си и приел за Христа мъченическия венец, и на неговите свети мъки. Възревнувай прочее мъчението на онези светци, та да се удостоиш заедно с тях и с техните венци, а този град да се похвали с вас, троицата, понеже ви спечели за горещи застъпници пред светата Троица. И защо са многото думи? Ето, настана време за подвиг, ето — чакат наградите и даровете за твоите трудове! Побързай да ги получиш! Знаеш, о възлюблени, двата пътя, прискърбния и тесния, казвам, и още — оня, широкия. Първият въвежда във вечния живот тези, които вървят по него; а вторият — в мъките отпраща.[206] И така нашите размисли не се мерят като на везна, но което се хареса на ума ни, в него той и да се устреми. Ние сме със свободна воля. Прецени и двата и избери по-добрия. Днес ти предстои или да наследиш вечните блага, приготвени от бога за праведните, или — вечните мъки, приготвени за дявола и неговите слуги. Господ да ни избави от него!»

Когато такива и подобни на тях слова бяха речени на светеца от тримата мъже, той, придобил от тях голяма утеха и полза, разпръсква мъглата на различните бури и душевни метежи. Той, благоразумният и проникновеният, изтълкува всичко задълбочено и усмихнат леко, рече на братята:

«Да, вярвам, че наистина така ще бъде! Но това дело не е по моите сили! Не е така, братя мои, както ваше боголюбие си мисли за мене, недостойния! Понеже е необходима помощта на

вашите богоугодни молитви, и може би всеблагият бог ще прояви своята милост към мене, грешния, молен от верните си раби. Уповавам се на него, та до сетния си дъх да се подвизавам заради светото му име и съм готов да умра за него. Дерзайте, о възделени, и нито една мисъл да не изплаши вашите сърца! Така също и да няма, моля ви, някакъв спор сред православните заради мене. Защото е казано: «Горко томува, чрез когото идва съблазънта.»[207] Поздравете църквата от мое име и нейните свещенослужители, и целия во Христе събор на православните. Нека те да отправят молитва за мене, смирения, към щедрия бог, та множеството ми грехове да не попречат на доброто вероизповедание.»

Докато те беседваха такива неща и преумножаваха полезното слово, дяволът никак не забрави завистта си. Някои от затворниците в тъмницата, които бяха от агарянската вяра, завидяха на светеца поради обичта и разговора с онези братя и се съветваха как да открият на мъчителите всички разговори. Но не бе възможно това да остане скрито от светеца. Подразбрал коварството им, той веднага рече на дошлите да разговарят с него на гръцки език, та да не се разбира какво му е говорено, понеже пазеше тях, показалите твърде голяма любов към него, да не пострадат те напразно от неверните. Тъй като казаният вече Стефан владееше добре и майсторски благоизкуството на гръцките думи, нему тези, що бяха с него, наредиха да предава смисъла на думите им. После, когато блаженият ги запита за идването на съдията, когото по-преди споменахме, те казаха за него, че ще се забави и няма да дойде така бързо, като замислиха това, та да не вложат в сърцето на светеца някаква печал и буря, защото е човек от плът, той, който е повисоко от човешкото естество. Но ония прочее се смущаваха заради тъгите, притесняващи светеца, а тъй пък повече се измъчваше кога ще се освободи от тленните връзки на естеството и ще промени тленното в нетленно и смъртното, според апостола, с безсмъртните неща, и ще съжителствува с единия Христос,[208] за когото жадуваше. Той говореше: «Кога ще дойда и ще се явя пред лицето божие!»[209]

И така отправя на мъжете последен поздрав и предрича крайния ден на своята блажена кончина. И им прибави следното: «Моля вас, благоразумните, да не би някой от вас да дойде тук, защото ще имате неприятности заради мене, грешния. Но в уречения ден на моето веселие моля да застанете пред мен, ако е възможно, понеже желая да ми се яви тогава светлостта на вашето лице, като да сте изпратени от бога при мене.»

И така ги отпраща, след като ги благослови. А за тях бе непоносимо да се разделят със светото лице, защото обичта е

привикнала с болка да развързва своята любовна привързаност. Очите им се изпълниха със сълзи, когато светецът прекъсна думите за умиление и полза. Ръцете на блажения бяха на тъмничното прозорче, а той се бе навел и бе положил върху тях свещената си брада с благословесни устни и така говореше на братята поради оня малък процеп, както казахме. И те пожелаха тогава да почетат с целувка светите му ръце, удостоени да бъдат вързани заради Христа. Но светецът строго им забрани да го сторят и осъди себе си като най-нищожен от всички, понеже безкрайно се гнусеше и ненавиждаше гордостта. Но самият той отвътре се поклони на братята, а също и те отвън му се поклониха, както беше редно. И излязоха, получили благословение. Светецът пък влезе кротко и доброволно в определеното място в дълбоката тъмница като в място отрадно и безмълвен прекарваше в молитва, така че и самият пазач му се чудеше. Той се срамуваше да го връзва, ако самият светец не му заповядаше да извършва определеното си задължение. И въпреки че много пъти искаше да го премести в по-добро място, но бе спиран от светеца. Така стояха нещата.

Преждеречените мъже, получили голяма полза от светеца, разказват открито подробно на всички православни за него и им донасят благословението на светеца, и поздравляват всички от негово име. Всички хора сладостно приеха това и отправяха благодарност към бога, посочил им такъв поборник на своята църква. И езикът на всички бе движен достохвално от Светия дух за похвала на страдалеца.

Мнозина, щом чуха какво става с него, разпалвани духом, идваха тайно при светеца за молитва; и през дупката в двора на казания Георги със сълзи на очи приветствуваха светеца. А блаженият Николай иззад прозорчето на тъмницата им се кланяше и ги отпращаше с благослов. Прозорчето пък беше твърде малко, та като се гледа към онази дупка, едва да се съзира неговият свят образ. И не само мъже идваха, но и жени, благородни и благоговейни. И така той удостояваше всички с молитви и благослови и ги отпращаше в мир. И такова бе, както чухте, пребиваването на светеца в тъмницата.

Когато изминаха няколко дни, изведнъж в града се разнесоха немалко слухове, тъй като бе пристигнал вестител за идването на съдията, когото богоомразната тълпа дълго време очакваше сякаш някакъв пророк. Щом той стигна на няколко поприща от града, веднага усърдно наизлизаха да го посрещнат. И като му се поклониха, възхвалиха го според техния обичай. Той пък по едно време, едва дошъл на себе си от надменност и гордост, ги разпитва за състоянието и телесното [им] здраве и иска да знае подробности за градското управление.

Те някак хитро скриват лукавството и с други немалки клевети срещу православните, яростни, подклаждат неговия огън. И набързо му изтъкват случая с мъченика; и с безброй различни злословни хитрости донасят срещу светеца. Щом съдията чу това, твърде се наскърби, обаче скрива в сърцето си бурята на скръбта. Но на приятелите си той тайно каза: «Видяхте ли злонравието на лукавите, как ни най-малко не почакаха да скрият злобата си, но сякаш с копие или с някаква стрела ме устрелиха в сърцето ми с подобни думи! Колко внезапно ме пресрещнаха, о зла дързост на злите! О, за колко скърби станаха причина! По-добре беше за нас, о приятели, да не бях идвал в този град, нежели в началото, преди всичко друго, да бъда виновен за убийството на праведния мъж!»

И така, скърбейки, измъчен, влезе в града. И когато беше вече в дома си, някои [хора] дойдоха да пренощуват у него цялата нощ, изготвяйки пагубна клевета срещу светеца, та на всяка цена да го убият, като се уговориха помежду си да не ядат, нито пият, докато не предадат праведния на неправедна смърт. О, мерзко тяхно съглашение с дявола! О, по-богоомразни от убийците евреи! Както ония направиха лукаво съзаклятие срещу Христос, моя бог, но повече срещу своите глави или по-точно казано срещу великия Павел. Чуй божественото писание, говорещо: «Юдеите се уговориха — рече — помежду си да не ядат, ни да пият, докле не убият Павла.»[210] И каква е прочее разликата между тези и онези? Явно, че никаква! Но тези, които станаха ревнители на злобата на ония, да получат заедно с тях отплатата за своята злоба; и тези, и онези да наследят вечната тъма! А нашето слово да върви към предстоящите подвизи на светлия мъченик.

На другата сутрин съдът беше подготвен със страхопочитание и се събра безчислено множество народ-убийци да възхвалят оня, който беше дошъл отново да ги управлява, а най-вече — да водят спор за мъченика. Те така бяха подучени от своите предводители чрез указания и съвети; и се събраха единодушно всички, както се каза. Споменатият съдия седна на съдилището с твърде голямо благочиние. Понеже беше много благоразумен и разсъждаваше с остър ум, той помага и на техния ум, според обещанието, както вече казахме. Народът стоеше с измамно благоговение, понеже бяха измамни, а техните предводители и старейшини стояха отпред всеки на отреденото му място. Съдията с дълги речи към тях излага учението на своята ерес и отдава чест на съдийския престол според мръсния им обичай. Тяхното учение ги поучава не на добродетел или полза, защото те са твърде празни и бедни откъм духовни слова и поощряват към пълно беззаконие и освен това към много

други неща: сиреч сребролюбие, лихварство, чревоугодие, двойни отмъщения към враговете, скотоподобни близости на неудържимо блудство и на сладострастия; и още — кипрене с одежди и крайна горделивост, многобрачие и кръвопролитие, конни надбягвания и подготовката за тях и — накратко — всичко, що е противно на евангелските и апостолските предания. Той, който беше умен без разум, вразуми с такива и подобни на тях думи онези безумци, още повече че противопостави чрез сана на своето величие гордостта [си] срещу техния брътвеж. А те, прочее, му рекоха: «Достоен, достоен е, о господарю, твоят разум, можещ добре да укрепи нашето невежество. Благодарим на твоята доброна мереност към нас. Но се молим на тебе, могъщи, понеже имаш власт от нашия владетел, твоя благост да има винаги грижа за стадото си и ще можеш да ни освобождаваш от всички врагове, ако пожелаеш да го вършиш. . .

Има, о владико, има в нашия град един мъж, който, замислил зле враждебни неща срещу учението на нашия предводител и пророк и на цялото му наследство, не знаем как, подмамен от своето безразсъдство, чрез хула твърде [го] оскърбява. Но не спря дотук, а открито се обявява за християнин. Не можахме да го надвием нито с добрина, нито с ласкателство, нито с различни наказания и мъки. И ето, хванахме го като противник на нашата вяра и го пазим строго вече много време в очакване на твоето идване. А сега, ако твоя светлост заповядва, да бъде доведен пред тебе и сам да чуеш от него странни и преславни неща и сам той пред тебе да говори за себе си.»

Съдията, чул тези неща, вече малко се поусмихна. И тъй като беше невъзможно да заобиколи задълженията на своя пост, заповядва веднага: «Така да е!» Когато чутото бе изпълнено по-бързо от думата [му], те, сякаш орли плътоядни, изведнъж измъкват насила светеца от тъмницата и тозчас го изправят пред лицето на съдията. Понеже беше окован в тежките окови, съдията заповяда да го освободят: «Не ще е редно — каза — окован човек да отговаря пред съда.» Щом стана това, съдията каза на мъченика, така че всички да чуят: «Заповядва ти се, о човече, сега сам да говориш за себе си. Виж колко хора се възправиха срещу тебе и от тебе много са наскърбени. Нередно прочее си замислил, ако нещата стоят така, както тези свидетелстват. Мисля, че вършеното от тебе е неправедно и трябва да спреш и да искаш прошка за дързостите си. Ако ли пък не, веднага да се чуе отговор от тебе, та и аз, като разбера добре и от тебе, да отсъдя помежду ви справедливо.» На това светецът отговори и рече: «Нима този смирен вид, в който си ни намерил, о съдийо, би могъл да дръзне такива неща, както ти си помислил? Ако ли пък и дръзне, то няма да е просто и безсмислено,

но чрез ревността на Светия дух и за истината и правдата, и то не за да тласкам към пропастта на прелъщението, а прелъстените да напътствувам към светлината. Понеже редно, редно е, за който и да е човек, чрез разума и съда да открива лъжата и от нея да се гнуси, а на истината да се подчинява и покланя. За християните истината без всяко съмнение е Христос.»

Когато мъченикът отговори това със силата на духа, лицето му беше светло, душата — младееща пред бедите, езикът — по-предързостен в изобличенията сега, отколкото първия път; неустрашим спрямо всяко оръдие на мъчение, той ставаше мъжествен и укрепваше, и насочваше всичките си помисли към Христа.

Съдията, след като чу тези неща от духовния мъж, изпълни се веднага с почуда. Понеже желаеше да разшири общението с християните, пък и видя, че не бе изречено от светеца нищо лъжовно, нито че стореното от него съдържа нещо измамно, и едно, че нямаше какво да възрази срещу истината, друго, че се смили да мъчи несправедливо този, който се придържаше към словото на истината, попита тълпата от онези богоборци: «Какво ще прибавите към това, о приятели — рече. — Аз преценявам, че той с нищо не заслужава смърт!» А те по-твърдо напираха: «От християните се отцепи — говореха — и беше приобщен към нас и ето — година време мислеше като нас, а сега внезапно пак избяга от нас и потъпкал ученията ни, се отклони към християните и както сам чу, нарича себе си християнин. Ние лошо ти обяснихме нещата и затова ти, давайки думата на престъпника, отсъди той да избегне смъртта.»

От това съдията си помисли колко го осъди народът от първия спор, засрами се, а по-точно — уплаши се от дързостта на града. Той се изпълни със смут и скръб и заповяда да затворят страдалеца в тъмница. Като стана от съдийското място, искайки да успокои техния гневен огън, разреши да има зрелище.

А пък блаженият, излизайки от изпитанието, пееше: «Благославям господа във всяко време, похвалата за него е винаги на устните ми. Заради господа да се похвали душата ми!»[211] Защото езикът му не мълчеше и не спираше да пее песните заради Христа бога. Войниците, изпълняващи службата, едва успяха да измъкнат светеца от ръцете на убийците, които искаха да го изгорят жив. Но понеже презлонравните не получиха желаното, някои от тях наостриха езика си срещу своя съдия, загдето не предаде светеца в ръцете им. И се чуваше някаква безредна гълчава. Когато съдията я чу, възнегодува много от това, учудвайки се на тяхното неистовство и безчовечност. Обаче скри яростта си и с нищо не им противоречи. Той

прекара цялата нощ съвсем без сън, с голяма буря в душата си поради неправедното убийство на праведника. Но се боеше и от някакво неочаквано предизвикателство на народа. И така прекара цяла нощ, [мислейки] за това.

Когато настъпи денят, чува, че сборището пак се събра. То превъзхожда вчерашното множество хора в желанието за общата борба с думите и с благодръзновението на страдалеца. Когато настъпи вторият или третият час,[212] седна на съдийското място. Наоколо стояха множество служители, ръмжащи ужасяващо, та дано да внушат страх на страдалеца. След това светецът беше доведен, окован с железни вериги. Съдията рече: «Кажи ми ти, о Николае, на какво си се надявал, като извърши такава и толкова голяма дързост, та да отстъпиш от нашето служение и да се присъединиш към християните, ти, който преди това доброволно дойде от тях при нас. Не знаеш ли на колко злини излагат себе си дръзналите това? И ако ти днес не ни се подчиниш, ще бъдеш предаден на страшни мъчения и ще се лишиш чрез смърт от живота.»

Светецът, като изслуша, рече: «Вникни внимателно в казаното от мен, о съдийо! Аз съм християнин от прадеди и не знам как бях ограбен чрез моето неразумие и станах — уви! — роб на греха. Прелъстен от лукави хора, аз бях изтръгнат от Христа, моя бог и владика. Но понеже той е благ, слезе на земята заради човешкото спасение и за мене стана [по всичко] човек освен в греха.[213] Той, всещедрият бог, не иска нито един човек да погине и да отпадне от вечните блага. Но като добър пастир не ме остави да се заблудя, защото съм овца от неговото словесно стадо и съм белязан с печата на светото кръщение. Той ме прие човеколюбно и ме присъедини по великата си милост към стадото си, което е изкупил със своята честна кръв. Понеже той нищо друго не желае, освен ние да влезем в неговата слава, да достигнем до съвършения мъж, в мярата на възрастта на Христовата духовна цялост. . .»[214]

Съдията, понеже се боеше от народа и правеше това, що тям бе угодно, рече на мъченика: «Не говори много в глупостта си, подчини се на мене, който те съветвам за добро. Виждаш, че те щадя много отначало и досега.»

Светецът пък отговори: «Аз ви рекох, че съм изправен пред вас заради Христа. И пак казвам и не ще престана да казвам даже до последния си дъх. И да не мисиш, че със забрани или ласкателства ще ме удържиш? Защото аз се надявам на подкрепящия ме Христос.[215] За мене, прочее, смърт е животът с вас, безчестниците, а истински живот — смъртта за Христа. Затова се погнусих от вашите измами и сякаш от някакъв огън побягнах и се притекох към Христа. Прочее не се бави, измисли по-

бързо мъчение за мене. Готов съм и меч, и огън, и зверове, и всякакъв образ на смъртта да приема заради него. Друго от мене не ще чуеш!»

Тогава съдията заповяда на човешкото множество да отстъпи и им каза да чакат всички извън съда. А сам взе насаме светеца и се отдалечи с него във вътрешността на своя двор. Те водеха различни разговори помежду си, без никой да ги узнае. Някои от тези, що бяха там наблизо, говореха, че съдията под клетва рекъл следното на мъченика: «Моля те, о Николае, да не ме тласкаш в грях и да не бъда виновен за твоята кръв. Само за пред съда ни се подчини, преструвай се пред мене, та така да намеря незначителен повод и да те освободя от убийците. И пак си върви, където искаш, и запази вярата си, както искаш. И себе си от смърт избави, мене пък от грях освободи. При това няма повече да те пратя в тъмница, а с мене ще прекараш тук, колкото време искаш, хранейки се с моите приближени.»

И светецът: «Не знаеш какво говориш, о съдийо! Аз живея в тъмницата като в някакъв рай, а вашето сборище, помрачено от неверието, живее в тъма, по-горчива от тъмница. Прочее и сам ти познай истината и пристъпи към Христос, истинската светлина, и ще бъдеш наследник на царството небесно! Защото виждам, че си натрупал дни и смъртта те очаква на прага. Побързай, докато не е дошъл краят! Ако ли не, сам ще видиш! А мене или ме върни в дома ми, или ме отпрати при моя Христос!»

Когато мъченикът изговори тези и подобни на тях неща, душата на съдията се изпълни с голяма буря и смут. И той остана съвсем като без ум и не можа да отговори на мъжа. Справедливо победи истината и измамата замлъкна, а което е най-преславно — в страдалеца действуваше силата на Светия дух. Но какво прави съдията? Много удивен, той похвали доблестната ревност за вярата. Така също изпровожда светеца със слугите си от вътрешната страна на двора си през вътрешните врати, понеже разбра, че в същото време [агаряните] искаха да го разкъсат или с ножове и мечове да го нарежат на парчета. Тъй като беше благоразумен и милостив, както казахме, той по разни начини трудолюбиво се стараеше за спасяването на блажения, искайки на всяка цена да го пусне. Така протече всичко и пак можеше да се види светецът, настанен със затворниците, да се старае в молитвата, да се весели и да пее в душата си, удостоен с такава благодат от Светия дух и изпълнен с радост и веселие.

А съдията веднага излезе сам при входа, както някога Пилат по време на спасителевите страдания. И им говори, как-

то тогава оня рече на юдеите: «Не намерих в този човек никаква вина, заслужаваща смърт.[216] Затова аз не можах да произнеса присъда срещу него. Но ако искате да ме послушате мене, който ви дава добър съвет, нека той да се прогони далеч от нашия град и при това до смъртта му името му да се не чува тук, та дано и сам се разкае и пак доброволно дойде при нас. Така ние няма да бъдем виновници за кръвта му и аз ще се избавя от беди и напасти, вие пък ще се освободите от греха на убийството. Защото узнах от мнозина, че в западните земи, намиращи се до Далмация, има един [човек] почетен със сан на епарх[217] от нашия владетел, мъж твърде страшен и на царя верен, и обичан, който бил сродник и близък по плът на мъжа, държан сега от нас. Така че ако той узнае за него, къде ще се скрием или какво можем да му отговорим — на него, имащия такава дързост, както казах, пред царя? По царска заповед той ще премахне всички, а най-вече мене ще лиши заедно със сана и от живота. И кой от вас тогава, кажете ми, ще застане, дързък, пред лицето му? Или кой ще отговаря за несправедливото убийство? Или с какво злато ще утоли яростта на мъжа и ще изкупи кръвта на невинния? Затова, ако ме послушате — слава богу, ако ли не — вие сами ще видите. Аз не пожелах да съм причина за това дело. Нека ме чуят всички, които са се струпали тук за тази цел.»

Когато богоомразното сборище чу неочаквания отговор, едни от тях се изплашиха, виждайки последиците, и отстъпваха от замисъла, а други се разпалиха и говореха: «Не беше ли вярно онова, дето чухме в началото, че съдията е в съгласие с християните и, покварен от тях с подкуп, се старае да освободи нашия хулник?» И стана голяма разправия и смут поради това. Един по-свиреп и по-лют от змия беше заедно с дявола предводител на цялото онова сборище и подстрекател на цялото злодейство. И той пръв подтикна всички към убийството на мъченика. Като скочи веднага сред останалите, той безочливо — о безумство! — рече със силен глас: «Дерзайте и нито един от вас да не унива, нито да бъде малодушен или маловерието да не победи някак намерението ви! Вярвайте, аз ще дам душата си за това и за всичко ще отговарям, дори и да стигне нещо до самия владетел. Ето пред всички днес свидетелствувам, че давам себе си като залог за неговата кръв!»

О, жестока дързост! О, надменност! О, горд и прескотски глас, който тогава подтикна всички към усърдие и към убийство на невинния. Но преди да бе чут докрай от множеството гласът на оня, окаяния, старец, веднага [настъпи] някакво раздвижване и странен вопъл, и недостоен ропот, и всички с все сила молеха за заколението на светеца.

От този измамник, зя когото чухте, братя, от него много

пострада Христовата църква. Страшен вълк, той всекидневно гонеше и тъпчеше Христовото стадо, разрушаваше до основи божиите храмове. Но и за многострадалния Георги Нови! Преди малко споменахме за светото му мъчение и за светата му майка и как заради Христа той пострада, обесен на дърво. За неговото мъчение оня беше виновен! И понеже смяташе това за удоволствие, той сега пак се одързости и предизвика смъртта на блажения Николай. Мислеше си, окаяният, че поради убийството на светите мъже си прибавя голяма награда. Но тях той направи светли мъченици, а на себе си и на своите служители издействува вечния огън. Но за ония неща толкова, а нашата мисъл да върви напред.

Споменатият съдия, виждайки народния смут и неразумните им крясъци, съвсем се обърква. След това склонил ги да излязат от съдилището и да почакат до сутринта, сам става от съдийското място и влиза навътре. Те пък произнасят твърде големи хвали на оня старец, смятаха го за някакъв велик ревнител и поборник на тяхната вяра. А той, завладян от крайна гордост, им заповядва на другия ден всички пак да се съберат и разпуска тържището.

На разсъмване — тогава беше четвъртък от седмицата — съдът е подготвен според обичая и множеството надминава вчерашните хора. Упълномощеният за това, като застана на съдийския стол и видя тълпа, много по-голяма от предишната, пита ги, та дано да се уплашат от това: «Да пристъпят един след друг — рече, — които искат кръвта на мъченика!» Тогава споменатият кръвопиец се разписва в кондиките им според беззаконния им обичай. А след него — втори, трети, пети — тези, които бяха водачи и твърде жестоки, както се каза. Съдията, видял това, става много скърбен и печален, понеже те преуспяха повече от него. Той потвърждава с достоверни свидетели записаното в съда, уплашен най-вече да не би нещо да се забележи. Когато се върна в своя дом, каза следното на близките: «Невинен съм за кръвта на оня мъж. Но нека само видят тези, които искаха това.»

Докато, казвам, ставаха тези неща, безчисленото множество на богопротивните заедно с градския епарх веднага окръжиха двора на тъмницата. След това един от хората на епарха, осмелил се, влезе преди другите при светеца, понеже епархът заповяда: «Като отидеш — рече — при желаещия да умре зле, кажи му: «Виждаш ли колко те щадим? Поне сега се подчини и постъпи според нашата воля, та да те изтръгнем от самото гърло на смъртта и да ти дарим живот!» И ако успееш да го склониш, ще бъдеш доволен — с немалка почест ще те удостоя заедно с него.» Той влезе и започна с ласкателства да обикаля

светеца. И, като мислеше да уплаши доблестния поради смъртта, говореше: «Подчини се, о Николае, откажи се от изповядването на християнската вяра. Ако ли не, днес умираш, изгорен с огън!» А светецът се молеше, оставайки непреклонно с ръце и очи, насочени към небето. Едва след известно време отговори кратко: «Защо си правиш труд, о всепорочни? Защо ме плашиш със смъртта, с моя ходатай за вечния живот? Че и огън добавяш, ти, който сам с всичките си съмишленици ще гориш във вечния огън, ти, който се отказа от Христа и служиш на беса! Мисля, че сегашният огън не може да ме разлъчи от любовта на моя Христос и бог. Защото вярвам, че той, който някога изтръгна от пламъка роса за тримата отроци в пещта, ще превърне огъня в хладина.[218] Ако ли пък се безпокоите за дрехата, аз сам ще заплатя цената им. Към тези думи прибавя и следното: аз напълно се отрекох от вашата служба и я проклинам, и прибягнах към Христос, моя бог, и поради него имам надежда за спасение, и за неговото славно и свето име съм готов да умра, та да ликувам навеки с него в неговото царство. Друго от мене няма да чуете, както от първите дни на моето страдание предварително ви казах!»

Като изрече това, светецът го отпрати. Варваринът, неполучил желаното и загубил надежди, с ръка на устата си се върна без успех. И съобщи на епарха съвсем подробно, така че всички да чуят, отговора на доблестния. Когато тълпата от онези убийци чу това, те съвсем загубиха разум, отказаха се от очакваното и започнаха един по един да се втурват в тъмницата, крещейки със силни викове, та дано така сплашат светеца. В ръцете си държаха всякакви оръдия за мъчение. И отведнъж се стече едва ли не целият град. Но ония бързаха за убийството на светеца, а християните — да видят увенчан доблестния Христов страдалец и да се сподобят с неговите свети молитви; те говореха единогласно: «Господи, помилуй!»

Достохвалният Николай, предугадил своето преселване при бога, твърде много се зарадва духом, обля се с топли сълзи, падна на колене, протегна ръце към небето и се помоли за последен път, говорейки така: «Боже велики и безначални, ти, който един царуваш над всички, единородни сине и слово божие, ти, който си в недрата на отца, животворящо слово от живия отец, ти, който си изначално част от присносъщния бог, сияние на славата и образ на същността на присносъщния отец, непостижимо начало от безначалното начало, чрез когото всичко от небитие стана битие и съществува, ти, на когото се покланя всяка твар с отца и с животворящия Свети дух! Сам ти, човеколюбче господи, погледни от високото си свето жилище в този час и укрепи немощта на своя раб! Ето, настана вече де-

нят на моето веселие, но плаши ме огромността на моя грях, та да не би поради него да бъда отхвърлен от тебе, щедри! Затова коленича пред превеликата дълбина на твоето милосърдие! Ти си бездна от щедрости, изповядвам се — съгреших, моля се — пречисти ме, преди да е дошъл моят край! Ей, боже мой, надежда на моето спасение! Не ме посрамвай пред ангели и човеци, но прояви върху ми твоето милосърдие! И изпрати ангел тих и милостив да вземе окаяната ми душа от грешното ми тяло, та под неговия покров да се спася от [витаещите] във въздуха зли и лукави духове на митарството. И не си спомняй безчислените ми грехове, нещата, що съгреших от младостта си до ден днешен с дело, с дума или с мисъл. Ти, който никога не искаш смъртта на грешника, избави ме от геената и от страшните мъки; и ме сподоби с участта на твоите избраници, на тези, които добре са ти угаждали, та и в това да се прослави светото ти име навеки! Амин.»[219] Така, прочее, светецът, отдал на бога последните си обети, се радваше духом и много се веселеше, понеже се удостои да приеме желания мъченически край според Христа.

Но кой, о възлюбени, ще изрече думите, що бяха тогава на неговия движен от духа език! И колко достохвални благодарствия и славословия изричаше той към своя господ бог, когото жадуваше. И най-чудно е, че в такива мъки и подвизи той виждаше пред очите си смъртта, а с колко смущения в този ден и час се изпълва душата на човека! Но светецът непрекъснато изцяло беше с бога. И нещата, що ставаха с него, изстрадваше сякаш в чуждо тяло. Такава е, братя, любовта към бога. И който я постигне, е блажен, защото е постигнал бога. Бог се нарича любов, както каза апостолът.[220]

Но нека да чуем станалото после! Страдалецът вече беше във вътрешността на тъмницата, отдаден на голям подвиг, и се грижеше как ще застане пред страшния божи престол, той, за когото, според апостола, не бе достоен целият свят.[221] Безбожното агарянско множество, уподобило се на диви лъвове, крещеше на стражите: «Дайте ни непокорния!» Николай, непреклонен душевно и безчувствен, готов за това, излезе при тях, след като благослови благоговейно с мир съзатворниците си и измоли от тях молитви. И както Христос на евреите, рече: «Ето, аз съм този, когото търсите.»[222] А те веднага го сграбчват и го хвърлят безмилостно на земята, освобождават го от тежките железни окови, с които бяха оковани ръцете и нозете на светеца. И го оставят гол, само по риза; старателно връзват ръцете му назад и го извеждат, вързан с въже. А блаженият излезе със светло лице, сияещ, както в древността боговидецът Мойсей, пеейки псаломски песни, говорейки: «Хвала ти въздя-

вам, Христе боже, понеже изведе душата ми от тъмница, за да се слави твоето име.[223] Защото си ме избавил от сриващите се в рова и във вражи ръце не си ме затворил; поставил си нозете ми на просторно място.»[224] Също се и обърна, та склони глава и благослови с мир християните, които се случиха там, понеже много искаше да ги види. Когато богоборците съзряха това, позавидяха на благочестивите; и ги разгонват като вълци — о, безумие! — помрачени от мисълта да не би чрез тях да се увеличи дързостта на храбреца. А те смятаха, окаяните, да го уплашат в последния час. Тогава благочестивите бяха разгонени и епархът обяви наказание, за да не се намери никой от християните, вървящ пред или след светлото шествие на мъченика. Когато стана така, бива грабнат един юноша от православните, комуто дадоха да води вързан светеца на заколение. И това беше [божие] усмотрение, та поне така той да се наслади, като вижда своите братя. Но [там беше] и друг от братята, този, който преди бе разговарял в тъмницата със светеца и бе запомнил думите и заветите на светеца в тъмницата: «В деня на моето веселие, ако може, нека дойде някой от вас», както преди малко бе казано подробно. Видял светеца така самотен, като избрано агне посред зверове, той отхвърли далече от себе си малодушието и леността, разпали се от любов към мъченика, защити се с оръжието на кръста, надявайки се на молитвите на светеца, втурна се сред всички и дръзко застана пред светото лице на мъченика. Той вървеше предвидливо пред него или след него; и с чести погледи един към друг изразяваха любовта [си] в Христа. Но виж ми и тук благопредвидливостта на светеца! Нито дума не проговори към обичния и — бидейки в такова нещастие — грижеше се да не би чрез разговор да стане явна дързостта на оня брат спрямо него и да не му се случи някоя беда поради него. Той само благодареше на бога за това и непрекъснато се молеше. Когато разбра, че са стигнали до мястото, наричано Медно тържище, той почете с поклон намиращия се там свещен храм «Възнесение господне». Той се радваше, вървейки бързо напред, надпреварваше водещия го, понеже виждаше с душевните си очи царя на царете Христос бог и ангелското зрелище, що го очакваше. И се разпалва от любов или от божествена ревност, както някога Илия.[225] Той вървеше по-бързо от всички, за да стигне до уреченото място и да се вкопчи с дявола-мъчител, та като го смаже с кръстната сила, да получи от Христа желания венец на победата. Но онова, що подкрепяше страдалеца, бе силата на Светия дух. Пренебрегвайки всичко долу, той мислеше за горното и очакваше кога ще се освободи от тялото и ще съжителствува с Христа. Такава е, прочее, ревността на светците — смъртта им изглежда сън.

И справедливо! Тъй като преминават от смърт към живот неостаряващ; приготвени за брака, те изпълват чертога. А какво ще отговорят ония, що треперят от смъртта, що постоянствуват в низките страсти? Защото смъртта идва и насила ни изтръгва. О, горко на неподготвените тогава, когато чертогът ще се затвори и ще чуем: «Вървете си, не ви познавам!»[226] Каква, кажи ми, полза от тленните неща тогава? Разбира се, че никаква! Но да се върнем към предстоящия разказ и да видим какво правят побеснелите убийци.

Множеството хора се събра на тълпи, а пред тях яздеше епархът с приближените си с голяма надменност и високомерие. Те носеха тояги за изтезание и сопи. [Чуваше се] и вик, размесен с писък: проповедниците вият, а други пък крещят на глас молитвата си. Но предоблестният Николай пропускаше покрай ушите си тяхното старание, а целият беше устремен към бога и непрекъснато гледаше към [мъченическите] венци. Така се развиваха нещата и мъченикът вече излизаше извън града, но още не беше стигнал до мястото. Един от богопротивните, взел голям камък, тежко нарани светеца в главата, та да усети по-силна болка. Изтече много кръв и свещената му глава се увенча, а раменете на светеца се обагриха сякаш от някакъв червен орар.[227] Епархът пожела да накаже оня варварин, понеже се беше осмелил без негова заповед да нарани мъченика. И настана голямо търсене, а убиецът, видял това, смеси се с човешката тълпа и избягна наказанието. А светецът след малко достигна до мъченическата арена; той беше на мястото, известно като Три кладенци,[228] намиращо се на запад от град Средец. И понеже там имаше върби, привързват светеца. Някакъв поток бликаше по малко вода под нозете му. Мъченикът мъжествено се приготви за борба, дръзновен и непреклонен. И отново пред погледа му застана споменатият оня мъченик-любец, молещ с очи светеца за последна молитва. Многострадалният Николай с главата си направи знак за благослов и с радостни очи показа на духовния брат възлизането си от земята на небето. За последен път те се поклониха един на друг, без някой да ги види, защото сякаш по божие усмотрение ослепяха очите [на агаряните] и те се занимаваха да връзват въжетата по ония дървета. Светецът вдига очите си към небето и получава, блаженият, божествени видения. Взорът му беше светъл като огън. Шепнейки и молейки се, той добави: «В твоите ръце предавам духа си!»[229] И докато молитвите му са още на устните, внезапно бива пребит с камъни, както първомъченика Стефан, който някога, след като бе улучен от три големи камъка в името на светата Троица, преклони благодарствено колене.[230] Един от убийците измъкна голям камък от потока, удари све-

теца с всичка сила по темето и така веднага уби мъченика, а себе си направи мъченикоубиец, от всички по-мерзък. И така блаженият Николай положи в божиите ръце душата си, подета и възхвалена от ангел. Но, прочее, при силния оня удар така се случи, че от острия камък половината от горната част на черепа на свещената му глава отскочи далече, а върху нея още стоеше малката шапка от червена коприна[231] на оная свещена глава. Нея светецът много обичаше да носи. Мозъкът на главата се беше излял вътре в шапката; вътре бяха и тилните кости заедно със свещените му коси. Споменатият вече брат, сподобил се да види така мъченическият подвиг, с неизречена радост и сълзи въздаде за всичко хвала на бога. Той обаче скърбеше много и страдаше за това: как да получи някоя част от светите мъченически мощи, та велик дар да принесе на Христовата църква. Понеже видя отдалече черепа на светеца с шапчицата му, тъпкан от безбожниците, той се измъчваше душевно и недоумяваше как би могло да се изпълни желаното от него. Той обикаляше и се навеждаше към оная свещена част от мощите, но бе съвсем невъзможно да се приближи поради множеството убийци. Охкащ и въздишащ, отвсякъде блъскан, побеждаван от страха, той призоваваше на помощ бога и светеца да му помогнат за това, което искаше. Но той беше твърде близък на епарха и му беше познат, та си мислеше, че ако изпадне в беда, господ ще го избави чрез молитвите на светеца. Обнадежден, изведнъж вижда отдалече едно момче от познатите му братя. Уговаря го, показвайки с пръст онова свещено нещо и му обещава, че за труда си ще получи голяма награда от бога заради това. Докато варварите се занимаваха с убийството на светеца, оня дивен юноша, като улучи благоприятен момент, грабва светата част и отскачайки бързо, побягва. Въпреки че един от богоборците го подгони, но божията помощ го връща празен. И така с божията благодат мъжът получава желаното чрез ръката на добропослушния юноша. Отправил с върховна радост благодарност към бога и към неговия угодник, че го сподобиха да се наслади на такива блага, той пак отиваше да гледа, искайки да види къде ще хвърлят останките от тялото на мъченика. Убийственият народ беснееше над мъртвото и многострадално тяло и не преставаха с обидите си, обикаляйки го като множество псета. Те, както се казва, раздробяваха цялото му тяло. Убийците не оставиха непричастни към това настървение дори децата; и всеки, който не хвърляше камък върху му, беше заплашен с голямо наказание от епарха. Но и така безчинното множество не се успокои от ярост и гняв, а го вдигнаха от мястото. Наблизо там се намираха християнски гробове и се пазеха костите. И като го завлякоха, те хвърлиха там многостра-

далното тяло на мъченика. Виждаха се, възлюбени, свещените членове на блажения: от камъни смазана главата, цялата надробена и разкъсана на парчета; ръцете и нозете — начупени, пръстите с ноктите — отрязани и всичко от светото тяло слято в една рана. По някое време те спряха, прекратиха и отдъхнаха от убийството. Така те извършиха всичко. А християните гледаха отдалече, радваха се много от душа за победата на мъченика и отправяха достохвално славословие към Христа, който бе дарил такъв поборник на вярата в днешни времена. И увенчаваха светеца чрез духовни песни. Те очакваха да погребат останките на светото мъченическо тяло и от това да получат освещение. Някои боголюбци от намиращите се там, които познаваха изкуството на доброписците и имаха църковен сан, движени от Христовата воля, съставят веднага тропари за славословие божие и за похвала на светеца и други възхвални канони и песни; и украсяват подробно с похвалите разказа за мъченичеството на светеца. Те [съставят] и други, угодни на църквата [песнопения]. Това [правеше] съборът на благочестивите.

Но дяволът, винаги ненавиждащ доброто, пак не престана и бълваше с паметозлобие срещу светеца. Той внушава в ума на един от агаряните да изгори с огън останките от тялото на светия мъченик и да лиши християните от желаното. Така и стана. О, пребеззаконен сред беззаконните! О, зъл и суетномъдруващ нрав! Защото бесът в него започна да крещи към народа: «Аз — говореше, — ако искате, ще изгоря останките от тялото му!» И, о чудо! Още неотзвучало словото на оня мерзък старец, остарял в злодеянията си, още с изричането [му], народът донесе много дърва. Той разпалва голям огън и избира сред онези помощник, нему подобен. И като опънаха ръцете и нозете на светеца, забиха здраво в земята два кола и го поставиха между двата над огнената стихия. Светецът се принесе на бога сякаш кадило благовонно, жертва за всесъжение. Един от стоящите отпред с тях се затича, окаяният, към дърветата, що бяха струпани там за изгарянето, измъкна отнякъде голямо дърво и с две ръце с все сила удари светеца в корема. И веднага всички вътрешности се изляха на огъня като вода. Така постепенно се стопиха светите мощи; и така после сложиха всред жарта останките и всичко изгоря без следи — дотолкова, че и костите станаха на прах. А останалата пепел разпръснаха по въздуха и в течащата наблизо вода на потока.

Когато христоносните хора гледаха отдалече това, обгръщаха се със скръб, сякаш с мрачен облак, и никак не проумяваха станалото. Понеже никой не можеше да попречи, те възложиха скръбта си единствено на бога, на можещия да спа-

си от малодушие и буря всички, които на него се надяват.[232] Но виж ми и нещо достойно за почуда! Когато сложиха на огъня мощите на светеца, димният облак от изгарянето на светите мощи се разпростря по земята и покри първом християните, които гледаха отдалече, както вече казахме. И пак се вдигна оттам, та се устреми към небето право като стълб.

И така прочее многострадалният Николай умря с кончината на мъчението за Христа някъде около 45-тата си година на 17 ден на месец май в седмия час на деня четвъртък от седмицата в годината от сътворението на света 63-та, прибавена към седемхилядната (1555 г.). Тогава царуваше над измаилтяните Сюлейман, син Селимов.[233]

РАЗКАЗИ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ

РАЗКАЗИ
ЗА ПРЕНАСЯНЕ
НА МОЩИТЕ

ПРОЛОЖЕН РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ИЛАРИОН МЪГЛЕНСКИ

ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА СВЕТИ ИЛАРИОН, ЕПИСКОП МЪГЛЕНСКИ

Докато царуваше българският цар Калоян, братът на стария цар Асен, след като той завладя гръцката земя — Тракия, Македония, Неада[1] и Елада и стигна в Мъгленския град, остана тук сто дни.[2] И се помоли на бога, понеже получи намерения ковчег на преподобния Иларион — воин срещу богомилите.[3] Разпален от божествената ревност, той пожела да пренесе мощите на светеца в своя царствуващ престолен град, наречен Търнов големи[4]. Това той заповяда на подвластните си. И като вдигнаха мощите на светеца с ковчега, пренесоха ги от оня град. Щом патриархът на град Търнов[5] и на цялата българска земя чу за идването на светеца, излезе с епископите и с целия клир, и с болярите, и с целия народ, и със свещи, и кадила, и с всякакви благоухания, за да посрещне светеца. И като го внесоха, положиха го в богоутвърдения и богопазения град Търнов на 21-ия ден на месец октомври.

Когато изминаха много години и времена, новият цар Иван Асен, синът на стария цар Асен, прие скиптъра на царството. И царуваше, и властвуваше над българите, гърците и франките, че и над сърбите и арбанаси, и над всички градове от море до море. И този цар Иван Асен си благоизволи да изгради църква на името на светите Четиридесет великомъченици и добропобедници[6]. А щом църквата бе изградена и благолепно украсена, в нея бе внесен ковчегът с тялото на преблажения свети Иларион. И поставен там с почест, той лекува идващите при него с вяра. С молитвите му господ да ни сподоби със своето царство.

РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ВЪВ ВИДИН И БЕЛГРАД ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

ЗА СВЕТА ПЕТКА. ЦАМБЛАКОВО.

Сетне и след много такива години, когато царят български прочее не очаква, а хората по целия свят живеят в мир и благочестието расте заради молитвите на преподобната майка, този, който от началото [на света] е ратник срещу кротостта, повдига буря и метеж непрекъснат, въоръжава варварския цар[1] срещу оня славен град[2]. А той, щом дойде, завладя всички български предели сякаш [бяха] гнездо, а, стигнал до чудния град, не знаеше как да го превземе, понеже виждаше непристъпността на мястото (както и си е), затворено от стръмнините на планини и високи хълмове и заякчено със стени високи, а отвътре трижди укрепено чрез многочестните мощи на преподобната; и [понеже знаеше], че тамошните жители я имаха сред себе си като воин непобедим. И след всичко това прочее варваринът щеше да се върне обратно безсилен, а ако би успял донякъде срещу стените, то срещу силата на преподобната би успял толкова, колкото сено срещу огън. Обаче чува и той подобно [на онова слово, що бе казано] на Мойсей и Йеремия — или: «Не се моли за тези хора»[3], или: «Излез от този град, понеже твоите молитви са сякаш медна стена, та възпират моя гняв.»[4] И така щом грехът — о, горчива повест! — надделя, [градът] веднага падна в ръцете на оня, който си мислеше, че никога не ще получи това. И какво още? Ако подробно представя на ваша милост чрез писанието [си] онова, що се вършеше тогава, зная сигурно, че ще ви потопя в печал и сълзи. Но заради тържеството на деня премълчахме повестта, макар тя да е полезна, обаче — за ридание!

Когато всички ценности на града бяха донасяни пред царевото лице, донесено беше и всечестното тяло на преподобната, лишено от многоценните одежди, облечено в някакви бедни и лоши дрехи. Измолил това [тяло], царят, който царствува над града Бдин[5] на река Истър, отправя го там в своите [предели], където и остана не за дълго време.

Сетне, когато угърският крал[6] заедно с подвластните му сили премина река Дунав и превзе града Бдин, и докато беше в Никопол, варварският предводител, оставяйки Византия — защото тогава жестоко воюваше с тях, — опълчва се колкото мо-

же по-бързо срещу угрите. И щом стана сражението, побеждава ги напълно, става причина по-голямата част от войската да се издави в реката[7]; и така измаилтянинът, гордеейки се със светли победи, идва срещу града Бдин. И тъй като, прочее, царят излезе при него, без да се бои, понеже за тях му бе проводен пратеник, отпраща го вързан в град Бруса, а богатствата му, които са безчетни, и тях взема, та ги изпраща в своите [предели].

Докато ставаше това, случи се там да бъде, дошла да види царя, преблагочестивата княгиня на сръбската земя, съпруга на винаги споменавания и свети княз Лазар[8], заедно с двамата си благочестиви потомци — деспот Стефан и Вълко, а и със съпругата на великия и прехрабър деспот Углеш, наречена Евтимия, която е украсена в постничеството чрез деяние и добродетели и превъзхожда мнозина в премъдрост и острота на ума[9]. Те заедно, като имаха дръзновение пред царя, молеха не за града, не за неговите околности, не за богатство, нито за каквото и да е от тези неща, що съдържат наслада кратка и временна, ала — погибел безкрайна. Но, обхванати крепко от любов, падат пред [царя], молейки за нетленните мощи на тази преподобна майка.

А той, подсмивайки се, рече: «И защо не молите [за нещо] от другите богатства, достойни за по-голяма и висока цена, а само за кости сухи и съвсем неподвижни?»

Те пък — о, блажено произволение, о, боголюбезно приношение на благите души! — казаха: «Ако искаш да замениш всички наши богатства за жадуваните от нас мощи, готови сме да ги поставим пред тебе!»

Той прочее възхвалява усърдието им — понеже на добродетелите е присъщо да удивляват и мъчителите — и дава в ръцете им желаното. И те, прегръщайки го с ръце, целуваха [го], присъединяваха към очите и душа, и сърце, лееха заедно сълзи от радост, похваляваха, коленичеха и не можеха никак да се насладят на лъчезарността на ковчега. Най-сетне, подредили [тялото] с многоценни благовония и златни одежди, отнесоха го с голяма почест в своята земя, като се гордееха и едновременно — се и веселяха, придобили такова съкровище, срещу което целият свят е неравностоен. И не погрешиха, премъдрите! Но щом то бе положено в светата църква в дома им, пази ги невредимо от напора на нашествениците, понеже почестта към съслужителя възлиза към първообраза на господаря [бога]; и [почитащите го] укрепват чрез растещите сладки надежди. Но и ние се надяваме, че те ще царуват [на небето] заедно с нея, защото ѝ състрадаваха и от варварските ръце я изтръгнаха, тъй както бог пожела, но и защото те твърде много се постараха. «Изведе, рече, своите люде, но чрез ръката Мой-

сеева и Аронова.»[10] Запази и бог мощите на преподобната от варварско неистовство, но чрез старанието и ревността на тези боголюбезни и великопохвални мъже. И не ме укорявайте, загдето на женската слабост придавам мъжко име, тъй като се преценява силата и мъжеството на разума, а не вида на естеството. Към мъжете се причислява и Анна,[11] и Юдит,[12] и Девора[13], които чудодейства направиха, които царства завладяха, които нечестиви царе посрамиха.

И сега земята им е цялата светла и многочестна, по всички образци — превъзходна и надминаваща всички царства от Изтока, та чак до Западния океан. Прочее, само като преминаха през тях, измаилтяните напълно ги смазаха и направиха едва да си поемат дъх, а благочестието изтръгнаха, техните царе и князе — изтребиха. И рядко, и с мъка ще се намери там църква или свещеник, и то тайно, когато светилището е скрито в земята. А тук, след като тези боговенчани господари от колко години са нападани от [измаилтяните] и като лозе обирани, и това — не веднъж в годината, но всеки ден и час, живеят поради молитвите на преподобната, владеейки своите [области], както открай време, множейки благочестието и увеличавайки добродетелите.

В кои страни, кажи ми, има толкова манастири, така големи и славни? В кои градове? Къде — толкова неизброимо иноческо множество, живеещо ангелски и безбрачен живот. И едни прочее са в манастирите — едно съзерцаващи, за едно мислещи, за едно дишащи и чрез общението един спрямо друг са за себе си образец и поръчителство за добродетел; а други, стоящи в небесното безмълвие, сякаш серафими, служат на божеството, имайки наум [небесното] жителство и наслади, и непрестанно преумножават молитвите за владетелите. Къде има толкова архиереи? Къде — [такова] усърдие към бога и към божественото? Къде — [такова] благоприличие на народа колкото сред управниците, толкова и сред подчинените? Никъде освен тук, където преподобната благоволи да пребивава, където пожела в покой да бъде! Отне Владиката българската слава от нея, а ѝ дарува сръбската, понеже онази [българската] не остана никак!

Такова беше пренасянето на достохвалната майка, защото бог направи това по промисъл, та и западните [земи] чрез нейното идване да се осветят и да се насочат към по-доброто.

РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ИВАН РИЛСКИ В РИЛСКИЯ МАНАСТИР ОТ ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК

Изконният враг на човешкото спасение и противник на смирението, проклетият дявол, който някога се бе опълчил срещу създателя на всичко и заради надменността си бе смъкнат и предаден на адския мрак и който сам стана мрак поради лукавата си прищевка, навсякъде предизвиква постоянни войни и смутове. Като видя толкова преславните и предивни знамения и изцеления, които дълго време ставаха при ковчега на преподобния и главно поради злопаметност и вражда, като се озлоби против преподобния много повече, отколкото в началото, той биде обхванат напълно от люг гняв и от горчива завист. И при това, като не можеше да го търпи, той тутакси прибягна до своите обикновени и пагубни войни.

След това, като се измина немалко време и когато властта на гръцкото царство отслабна, дори съвършено се изтощи, по попущение на бога и по неузнаваемите му предопределения, измаилтянският народ [съвсем неочаквано] нападна всички източни и южни страни в Азия, [които бяха под гърците], и ги завладя, па достигна и в Тракия и си я подчини.

След като поразиха напълно сръбските войски, които бяха тогава в Тракия, при така наречената Марица, измаилтяните веднага се опълчиха срещу сръбското господарство. И стана жестоко сражение в местността, наречена Косово. Всред боя загина и лютият насилник, който ги предвождаше[1]. Той твърде скоро получи достойна отплата заради своето безбожие, сиреч страшно и непристойно изпусна варварската си [и нечестива] душа: всред боя той неочаквано бе лишен от живот от сръбски воини. И така, прочее, когато грехът надделя — уви, поради нашите престъпления! — сръбската земя падна под властта им.

Малко след това те завладяха и българските области, подобно на някое слабо гнездо, заедно с оня чуден град, в който лежаха чудодейните мощи на чудотворния отец.[2] Войската се нахвърля пак буйно и безбожно, като всеки ден и във всяко време извършваше чести опустошения и кръвопролития. Никой не можеше да се противопостави по никакъв начин на страшния им пристъп. В бойните сражения навсякъде те превъзхождаха всички и им нанасяха сияйни победи. Благодарение на всичко това и тяхното пагубно зло навсякъде се разпространи и се наложи.

Напълно запустяха много области и села, заедно със светите манастири и с божествените храмове, унищожени от огън.

Тогава се събори и съвършено запустя и пресветата обител на богоносния отец, която е в Рилската пустиня — където преподобният, когато беше жив, прекара страдалчески и постнически, безплътен и ангелски живот — и която отпосле много добре и благолепно издигна и създаде от основи за прослава на бога и в чест на преподобния, прочутият кесар Хрельо, който прие иночески образ под името монах Харитон.

След дълго време, когато престанаха военните сражения, които по-преди ставаха по българските земи, и когато общественият живот потече пак спокойно, явиха се едни мъже миряни. Те бяха благочестиви и благородни по потекло, а по народност — българи. Те живееха край Кюстендил, в едно село, което отстоеше от него на две поприща и нещо[3] [и което се наричаше Граница]. Те бяха украсени със свещенически сан и при изпълнение на службата си заставаха пред бога, подобно на онзи Захарий в древността, който е баща на Предтечев. Богу те принасяха безкръвни жертви заради себе си и заради людските прегрешения.

Когато изпратиха при бога своите съпруги, те напуснаха мирския живот, като се натовариха със сладкото Христово бреме[4]. И бидейки обхванати от голям страх от бога, заселиха се в Рилската пустиня [в гореказаната обител на преподобния, която беше тогава пуста и необитаема, както се каза по-рано]. Те станаха образ и пример на добродетелен живот за всички, които дойдоха след тях. Те постоянно се упражняваха в труд и подвизи, в голямо търпение, в молене и пеене, в пост и в четене на божествени книги и в други подобни, които сега нямам време да опиша — за това е необходима друга, по-тежка работа.

Те бяха трима на брой и братя по плът. Те бяха синове на блаженейшия епископ в Крупник кир Яков, който със свидетелстването си в онова време твърде добре опази словесното стадо Христово. Единият от тях по име се наричаше Йоасаф. [Още отначало той заемаше първо място помежду им.] Вторият се казваше Давид, а третият — Теофан.

Както се каза, тримата дойдоха в гореспоменатата пустиня, защото искаха да се поселят в нея. При това те дойдоха не едновременно, нито пък заедно, а късно един след друг. И понеже намериха всичките манастирски здания съвършено съборени и разрушени освен единствената църква и кулата, те, подпомогнати от бога, тутакси пак въздигнаха всичките от основи. И те съвършено ги поправиха и изградиха, и благолепно ги украсиха, като положиха за тях много труд и грижи и като сами изхарчиха средства. Ала това те извършиха не сами и не само

със свои средства и със средствата, що притежаваше цялото братство от целия манастир, но и с пожертвуванията на някои боголюбиви мъже и преди всичко с настояването и помощта на благочестивия господин и нов ктитор на светата обител, кир Георги, който хубаво и много изредно набави всичко, от което се нуждаеха манастирските здания. [Тяхното изящество и тяхната украса, подобно на някой силен магнит при вида на желязото, подтикват и сега към боголюбива ревност не само мнозина местни жители от тамошната област и съседните ѝ страни, но вече и от далечните. Те идват там с най-голяма ревност и със силна вяра и свръх силите си поднасят на светата обител от онова, що имат. А след като получат благословение и най-голяма полза там, особено когато се празнува денят на светеца, с радостни души и с най-голямо веселие се завръщат пак по домовете си.]

Когато те вършеха всички тия неща и други подобни на тях и се трудеха, и работеха и за още повече по изграждането на манастира, [та за тях започна да се говори навсякъде из околността], внезапно достигна до тях една неочаквана, но много радостна вест. И като огласи слуха им с истината, тя изпълни душата им с множество наслади и с духовна радост.

Един свещеник по име Яков, който беше протопоп на Филиповия град, в Тракия[5] и който имаше голяма вяра и любов към преподобния отец и пустинен светилник Иван, когато дойде при тях в манастира, им разказа за чудотворния ковчег на преподобния: че дори още лежал [от много години] в Търновската архиепископия, [покрит някак и неизвестен], и че [напълно] бил достъпен [в това време за външните]. Той казваше още и това, че сам го е видял, когато ходил там със своя митрополит [и с немалко други с него] по някаква работа и когато се поклонил на свещените мощи на преподобния, и че си изпросил от тамошните свещеници една частица от тях за благословение.

Като чуха това, тогавашният предстоятел на обителта, честнейшият йеромонах кир Давид, и останалото во Христе братство много се зарадваха от душа и най-грижливо го разпитаха за това. Йоасаф, който им беше пръв игумен, който най-напред постави у тях начало и основа на добродетелите и който по плът беше най-стар брат на тогавашния (предстоятел), беше вече заминал при господа, като замени временния с вечния и нетленен живот.

Но ето че след малко време и друг вестител дойде при тях и им разказа същото. Също така и той рече, че бил по някакъв случай в Търново и че с очите си видял чудотворния ковчег на светеца и че узнал всичко за него.

Обаче те все още не бяха напълно убедени в това. Даже и да

беше то истина, те не можеха напълно да повярват, защото дотогава дори не бяха слушали, нито пък бяха разбрали, че ковчегът на преподобния тогава наистина бе в Търново. Въпросът беше предаден на дълбочините на забвението поради това, че беше се изминало много време и най-вече поради неуредиците и метежите, които бяха станали в града през времето, когато нахлуха в него варварите. Те мислеха, че бог го предал в ръцете на врага поради нашите прегрешения и всичко свето и ценно, що се е намирало у него, било неочаквано разграбено и отнесено другаде; тогава и [ковчегът] е бил отнесен някъде.

И тъй като не можаха, както се каза, напълно да повярват на донесението и като искаха да се осведомят за него, дали то е истинско, веднага пратиха едного от тамошните манастирски братя, който познаваше оная земя. Те му поръчаха да се осведоми за всичко и сам да види мощите на преподобния, та когато се завърне оттам пак при тях, да им разкаже подробно, какво е видял и какво е научил.

Прочее, така и стана. Пратеникът, като се осведоми най-подробно за всичко, съгласно поръката, и като се завърна скоро при тях и им извести, че всичко това е истина, с голяма бързина и ревност (братята) тутакси съобщиха за това на благочестивата царица госпожа Мария, [която беше дъщеря на благочестивия деспот Георги, сръбски владетел[6] в ония времена, а жена на великия и самовластен амир Мурад[7], който от древните най-много се прослави с множество войни и бойни победи]. Тогава тя живееше на село[8]. В него тя си имаше и жилище, което отстоеше на немалко стадии южно от град Серес.

Вкупом те я молиха и убеждаваха да се погрижи да се пренесат от там свещените мощи на преподобния в светата му обител в Рила, като казваха, че за това тя ще получи от бога голямо възмездие на небето.

Като ги изслуша и като биде обхванатa душата ѝ от още по-голяма обич към бога, тя се преклони пред молбата им и се погрижи по-скоро да се осъществи желанието им. В удобно време като се яви пред самовластния велик амир Мохамед[9], който управляваше тогава царския скиптър, и като му говори за това, понеже пред него имаше голяма и силна смелост, тя получи исканото, без да се измами в надеждата си.

И като получи от царската власт писмена заповед до търновския съдия, за да им се предаде с най-голяма бързина исканото, тя, [след като се завърна от столицата в жилището си на село], ги повика при себе си и тутакси им предаде заповедта.

Щом получиха заповедта, най-усърдно и с голяма бързина се завърнаха в манастира. И като се свика събор, по общото ре-

шение на цялото братство и по заповед на игумена бидоха отредени и изпратени за Търново, които щяха да отидат за светеца. Поименно те бяха тези: йеромонах кир Теофан, йеромонах кир Варлаам, брат Келасий, пресвитер Йоан от Белчин и някои други. [В тази важна служба те се предвождаха от йеромонаха Теофан, който беше същински по плът брат на тогавашния предстоятел на светата обител и втори след него попечител на всичко, що се отнасяше до манастира. Той беше надарен богато с всички способности и познаваше Свещеното писани. С постническите си подвизи и със силата на ума си особено пък превъзхождаше тези, които бяха в манастира. А оттук пък е явно, че той надвишаваше останалите и по други добродетелни качества на примерни монаси.]

Когато пристигнаха пратениците в царствения български град Търново, [настаниха се вече да живеят там, гдето светецът лежеше.

Но като узнаха причината за тяхното идване градските първенци, по повод на това, повдигнаха у населението немалка глъчка и голям метеж. То се караше и спореше с тях. То не искаше по никой начин да им позволи да изнесат светеца от града и всячески се грижеше да ги изпрати у тях си празни и без успех. И понеже прението и несъгласието между двете страни по този въпрос вече стана много голямо, почти цели три дни, а крамолата достатъчно обхвана и другите люде, дори проникна до онези, които решават тези работи, двете страни взаимно се съгласиха да отидат при градския съдия, за да разреши той веднага прението за мощите].

Тогава монасите връчиха на съдията царското писмо, което му заповядваше да предаде най-скоро на пустинните мъже пустинния светилник Иван. И съдията веднага им предаде в ръцете желаното от всички съкровище, с което нищо не може да се сравни на света [— всечестния ковчег на богоносния отец]. И така крамолата съвсем се прекрати, а спорът между двете страни напълно се разреши.

А монасите тутакси получиха с голяма почит и радост свещения ковчег на преподобния и обвиха мощите в най-чисти покривки и ги поръсиха с благовонно миро. И [без да се бавят ни най-малко в града], на следния ден, след като натовариха ковчега на светеца на муле, заедно излязоха из града и тръгнаха за дома си. От гражданите никой не ги съпроводи, освен неколцина от бедните, както и от иноците.

В шестия час от тоя ден стигнаха до една река, от тамошните люде наричана Росита,[10] [която не отстои много от града]. Реката беше много придошла и беше изпълнила цялото си корито, [та по никакъв начин никой не можеше да я премине поради

нейната буйност и стремителност]. Те бяха завладени от силна скръб заради това, гдето не могат да преминат реката. И докато стояха в недоумение, ненадейно из ковчега им се показа един благоуханен дим и изпълни околността на два часа разстояние. Тогава те се осмелиха, нагазиха в реката и водими от молитвите на светеца, безвредно я преминаха и продължиха своя път радостни и весели.

[Но когато наближиха град Никопол[11] и щяха вече да влязат в него, срещна ги на две поприща вън от града, заедно с други боляри, някой си велможа Богдан жупан. Той беше много христолюбив и с голяма вяра в светеца. Всички влязоха заедно с него в града, отидоха в палатите му и внесоха в неговия молитвен дом[12] ковчега на светеца. Там имаше много запалени свещи, дим от благоуханен тамян и други аромати. След това, като извършиха божествената служба на светите таинства на Христа бога, те влязоха в църквата на името на светеца и пак се върнаха в дома, гдето бяха удостоени с голямо внимание и ги чакаше готова трапеза, изпълнена с всичко в изобилие. Тук се събра почти целият град с жените и децата и малки, и големи, радващи се и пеещи божествени песни. А дивният велможа, заедно с гологлавите си слуги, се разпореждаше и не пожела никак да седне на стола си дори до четвъртия час на нощта[13]. И едва когато веселието се привърши, всеки от тях отиде у дома си.

На заранта пък, когато станаха и изпяха обикновените песни и приготвиха всичко за път, зачуха пак глъчка и шум: целият град вече се беше стекъл, за да изпроводи светеца. И пак, както по-рано казахме, от ковчега на светеца се появи силно благоухание, което не престана да се разнася оттогава и деня, и нощя. След това гореспоменатият велможа, като обсипа с почит и дарове носителите на ковчега на преподобния и ги снабди обилно с необходимите за път неща, а те поставиха на съответната носилка светеца, заедно с останалите боляри ги изпроводи чак до реката Осъм. И всеки от тия, след като прегърна там ковчега на светеца и го обля с множество сълзи и се сбогува с тях, всички се отправиха за у дома си, като поглеждаха от време на време към другите.]

Като пътуваха така, славейки бога, след няколко дни стигнаха в славния град Средец и внесоха ковчега във великия храм на светия великомъченик Георги,[14] гдето лежи и светият крал Милутин, наричан Бански. И там, понеже двамата светци бяха на един одър и издаваха двойно благоухание за почуда на всички, тутакси се стече при тях целият град със свещи и кадила. Вече на другия ден иноците решиха да съобщят в манастира за своето пристигане заедно със светеца, като изпратят по едного от служителите си писмо със следното съдържание: «До

честнейшия между свещеноиноците йеромонах кир Давид, наш отец и игумен на светата обител на преподобния и богоносен наш Иван Пустиножител и до другото братство во Христе — от най-малкия между иноците Теофан заедно с братята.

Радвайте се в господа! Нека ви бъде известно, че носейки със себе си всечестния ковчег на преподобния, излязохме из европските земи[15], [във всичко добре подпомагани от божията благодат и от вашите молитви]. Сега сме в град Средец и тук ще престоим пет или шест дни, след което ще тръгнем за манастира. Нека вашата светост се погрижи да излезе да посрещне светеца с подобаващата се чест. — Молете се за нас!»

След като изпратиха пратеника, иноците си отпочиваха през шестте дни в града, както вече се рече. През това време всички ги славеха и почитаха.

А една жена от тамошните богаташки, ктиторица, направи на светеца ковчег от негниещо дърво на цена сто пенези.[16] И след като положиха светеца в новия ковчег, ктитор Георги, мъжът на жената, даде шест златици, та купи скъп покров, за да покрие ковчега на светеца.

Като дойде самият ден и вече се извършваше обикновеното утринно славословие, гражданите узнаха, че те ще си заминат заедно със светеца. Тогава всички, с жените и децата си, се събраха в църквата и помежду си решиха свещениците в светите си одежди и със свещи и кадила да изпроводят светеца. Но някои от народа не позволяваха и казваха: «Боим се от завистта на агаряните; може нещо неочаквано да ни напакостят.» Този съвет се понрави на всички. И така, като дигнаха светеца, народът потегли: мнозина, по-избрани мъже — на коне; други — пеша, а по-голямата част с жените и децата — боси.

Когато стигнаха на четири пъприща[17] вън от града, те се притекоха със сълзи и стенания, целуваха ковчега на светеца, както си беше на носилката, и казваха: «Отхождаш си от нас, дивни отче, а нас оставяш пак сироти, както преди!» И като се биеха в гърдите, те се връщаха назад.

А велможите, заедно със свещениците и иноците, отидоха до местността, наричана Лещница[18]. И като ги нагостиха там и се простиха с тях по обичая, върнаха се. Но някои от тях заминаха с другите чак до манастира. Оттам нататък почнаха да носят светеца на раменете си, като го снеха от съответното муле, което го носеше.

Като се научиха за пристигането на светеца, жителите от околните места се събраха при реката, наричана Герман[19], в едно село, далеч от манастира на ден и половина път[20], и там го очакваха.

Заедно с братята като узна и игуменът, че светецът се

приближава, дигна се с подвластните нему свещеници и дякони в манастира, взе свещи и кадила и тържествено го посрещна в гореказаното село при реката. На това място престояха един ден и една нощ, за да си отпочинат. А на заранта, като запалиха свещите и кадилата и като извършиха молебствие, игуменът със свещениците си взе мощите на светеца и тръгна пред ковчега, като се радваше и пееше, както в древност богоотецът Давид пред скинията.[21] И заедно с целия народ така вървяха дори до голямата планина.

Когато стигнаха до подножието на планината, игуменът поръча да седнат да закусят, да не би някои от глад да изнемогнат. И така, народът наляга по зелената трева, както някога било при чудесата на моя Христос. А много народ се беше насъбрал на това място! И за спомен на светеца поставиха знак там, където и досега всяка година на тоя ден народът от тази местност празнува паметта на светеца.

След това, като станаха оттук, стигнаха манастирския метох, наричан Орлица, в църквата на Светите апостоли; някога нея с усърдие беше издигнал от основи на това място самият тогавашен настоятел на манастира — кир Давид. На следния ден беше празникът на върховните апостоли Петър и Павел. Заедно с народа като празнуваха и като почетоха деня, отправиха към бога благодарствена възхвала.

На заранта, 30 юни, след като стана, пак игуменът, със свещениците и с епископа кир Йосиф, който също му беше роден брат, взе ковчега и го понесе, пеейки «Господи, помилуй», а народът вървеше пеша отподир, чак до самия мост, що е над метоха. Тук някои от народа, като взеха светеца, окрилени от бързоходната лекост на божествения дух, скоро станаха невидими за другите, защото те тичаха по-силно от бързите елени и от летежа на орлите. Сякаш не те носеха светеца, а той ги носеше невидимо. Но това чудо бе последвано от други чудеса. Някои се качиха на коне и се втурнаха по тях, като ту възхождаха нагоре, ту се спускаха надолу, ала не можаха нито да настигнат светеца, нито пък с очи да го видят. Зачудени много от това, що видяха, мнозина завикаха: «Какво ли ще бъде това дивно и преславно чудо!» А мъжете, които носеха светеца, с мъка едва успяха да удържат ковчега, за да дочакат там конниците и изостаналия народ.

Като се вдигнаха пак оттам и като изминаха нещо около половина пъприще от това място, ето че изведнъж бяха посрещнати с икони и хоругви от братята, които бяха останали в манастира, в местността, наричана Върбица, по-долу от сливането на двете големи реки — споменатата вече Рила и така наречената Илийна.

И като се събра там заедно манастирското братство, запяха божествени песни, целуваха светеца, целуваха се и един друг взаимно. Оттам всички вкупом отидоха в манастира, внесоха светеца в църквата и с големи почести и псалмопения го положиха на мястото, което беше предварително приготвено за него в нея, в 6977 [1469] година, индикт втори, 30 юни. [И до днес от неговите честни мощи, които почиват там, извира вечнотекущият поток на безвъзмездното изцеление за онези, които с топла вяра прибягват към тях!]

А след като извършиха всенощното бдение и чествуваха деня, отредиха щото занапред всяка година на 1 юли, заедно с почитането паметта на светите безсребърници Козма и Дамян, да се извършва бдение в обителта на преподобния и тържествено да се празнува възвръщането на честните мощи на свети Ивана. [Така също, отредиха да му се пее и параклис в четвъртък всяка седмица.]

След това те уведомиха благочестивата царица госпожа Мария за светеца и за светото шествие по пътя. Като прочете писмото и като узна за пристигането на светеца, тя много се зарадва заедно със своите благородници и им написа благодарствено писмо, казвайки: «Благодаря на моя господ бог, че в наши дни се възвърнаха мощите на светеца.» Там тя предаде на пратеника и скъп покров, за да бъде поставен върху ковчега на светеца за прослава на бога, в чест на преподобния и за нейно всегдашно възпоминание.

Прочее, тия неща така се случиха със светеца отначало, та дори до днес. Откакто бидоха пренесени свещените мощи на светеца от Средечката митрополия в Търново от българския цар Асен, до тази година има 274 години. През нея година светецът извърши различни чудеса. Също и във възпоминателния ден на светеца [оздравяха] мнозина, които, мъчени през дванадесет и повече години, боледуваха от нечисти духове. Също така оздравяха и някои жени, които по неволя са напуснали мъжете си, и се завърнаха при тях. За слава на бога, такива изцеления и досега върши светецът на ония, които отиват при него с вяра.

И тъй, така бе пренесен от преславния град Търново и от Загорската земя в славния манастир, който се намира в Рилската пустиня, предостойният за похвала наш отец Иван —наистина велико светило за целия свят, стена и основа на вярата, красота на пустинята и украшение на монашеството.

И това бог извърши някак чинно и той съизволи то да бъде така, та чрез пристигането му и западните български земи пак да се осветят и да се напътят към добро.

ВИЗАНТИЙСКИ ЖИТИЯ В СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КРАТКО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ОТ ДИМИТЪР ХОМАТИАН

МЕСЕЦ ЮЛИ 27-И ДЕН. ПАМЕТ НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ АРХИЕРАРХ ХРИСТОВ И ЧУДОТВОРЕЦ КЛИМЕНТ. ЕПИСКОП БЪЛГАРСКИ, КОЙТО БЕ В ОХРИД[1]

Този велик наш отец и български светилник бе по род от европейските мизи, които обикновеният човек нарича българи и които бяха прогонени някога от ръката и мощта на Александра от Олимп при Пруса към Северния океан и Мъртвото море.[2] След много години те преминали с голяма войска Дунава и завладели всички съседни земи: Панония и Далмация, Тракия и Илирик и голяма част от Македония и Солунско[3].

Оттук води потеклото си този преподобен мъж. Бидейки избран още от майчината утроба, подобно на Самуила, да [служи] богу и още от младенчество възлюбил боголюбивия живот, той пръв заедно с божествените [мъже] Наума, Ангеларий и Горазда с прилежание изучи свещеното писание, което с божие съдействие бе преведено на този български език от Кирила, истински богомъдрия и равноапостолен отец и пръв, заедно с великия Методий, учител на мизийския народ в благоверие и православна вяра. Подобно на плодовита и добра земя, той прие евангелското и истинно семе и, според божествените думи, даде плод до шестдесет и сто пъти по-голям,[4] както показа това чрез самите дела.

Като обикна, прочее, иноческия и девствен живот, какъв вид добродетел не изпита, какво изкуство не измъдрува против страстите? Чрез мълчание отбиваше външната и чужда бран, чрез пост и други суровости пресушаваше любострастните нагони, чрез непрестанно бдение и молитва очистваше душата от страстните и привидни образи. А най-показателното за неговата душа? — Неразсъждаващ в обичта и нелицемерен в смирението.

Така още от младенчество бе отдаден на божествения закон

и следваше точно живота съгласно евангелието, докато стана сътрудник на владетелите и наставник на целия мизийски народ към благоверие. Заедно с отците и учителите той претърпя еднакви страдания поради владеещата тогава мощ на еретиците, както обстойно разказва повестта за тях.

А когато божественият Кирил, след като показа на Адриана, тогавашния папа на по-стария Рим, своята апостолска служба и увеличението на поверения талант,[5] премина към по-добър живот и от папата за архиепископ на Морава и на България бе поставен Методий,[6] тогава бе възведен на епископски престол и Климент, като бе поставен от Методия за епископ на целия Илирик и на владеещия тази земя български народ.

Той пребиваваше най-много в илирийския град Лихнида, митрополия на околните градове, наричан сега според езика на мизите Охрид, и в Кефалиния, преименувана на езика на българите Главиница, гдето остави и възпоминания, сиреч книги.

В тази Лихнида или Охрид той построи други божествени църкви, [а също из основи и свещената обител по име на великомъченика Панталеймон, гдето изпълняваше своя отшелнически живот, като в същото време съпребиваваше с живите и сякаш из възвисен и висок светилник раздаваше лъчите на това учение на своите ученици и като премина към радостта всред светците, остави на паството светия [си] прах — преценно съкровище и притежание, достойно за целия свят, от което всекидневно всякакви болести биват прогонвани и чрез което] този свети храм бе даден от бога като обща и безплатна лечебница на онези, които прибягваха [към него]. Но това после.

Такива възпоминания и свети книги ни остави в Охрид и собствени трудове на неговата висша помисъл и на ръката му, почитани и ценени от целия народ не по-малко, отколкото богописаните Мойсееви плочи.

В Кефалиния могат и до сегашно време да се видят каменни стълбове, на които са издълбани писмена, разказващи за преминаването и приобщението на народа към Христа.[7]

Понеже българският народ още не бе изцяло просветен чрез кръщение и притежаваше варварска дивост, той чрез своите боговдъхновени поучения просвети всички в богопознание и превърна некроткия нрав в доброта на обноските, като въведе всред тях по-благозаконния и целомъдрен живот.

Като обнови техния княз Борис чрез купелта на прераждането, а след него и неговия син Михаила,[8] който пръв се назова цар на българите, и ги убеди да управляват според християнския обичай, после завладя целия народ като един човек и ги водеше не насилствено, но доброволно, по тесния и стръмен път на Христа. Те бяха водени не само чрез подбудите на не-

говите мъдри слова и поучения, но и чрез множеството чудеса, които Христос изпълни посредством истинния свой служител, защото даряваше на слепи и неми да гледат и ясно да говорят, изцеляваше обзети от бесове, чрез докосване и молитва лекуваше трескави и за всяка друга болест бе готов изгонител, та затова той възкреси чрез молитва и детето на едного.

Споменатият цар на българите Михаил бе така послушен пред неговите слова, щото му сътрудничеше в строежа на храмове и бе готов да изпълни всичко, което повеляваше. Поради тази преданост и приобщение към светеца той напредна в добродетелта и стана много по-добър.

Когато той, поради обич към тишината и чистото прозрение, реши да се освободи от своя епископски сан — понеже, прочее, и старост вече тежеше над главата му, — Михаил не го остави, но с молби и увещания едва го умоли и го убеди до края на живота си да ги води като пастир. Така бяха тези неща. Той бе всичко — въпреки че бе измъчван от старост и немощ — за да се грижи за паството и да ги наставлява към душевно спасение.

Изнамери и други образи на буквите, по-ясни в сравнение с онези, които изнамери премъдрият Кирил.[9] Чрез тях той написа цялото боговдъхновено Писание, възхвалните слова и житията на мъчениците и преподобните светци, както и свети песни, които старателно преподаде на най-благоразумните измежду децата. Измежду тези той издигна достойните на свещенически чинове и така чрез своето усърдие преобрази варварския и суров народ в свят народ, като извърши апостолско дело и поради това се удостои с апостолска благодат.

Когато пък настъпи времето на смъртта, след като към своите наставления и увещания примеси молебни и назидателни слова и се помоли за неутешимо скърбящото паство, което не можеше да понесе гибелта и лишението от добрия пастир, премина с радост към бога, когото възлюбваше.

След като се освободи от веригата [на живота] чрез чудеса и всекидневни изцеления прослави прославилия го господ и сега заедно с апостолите е вестител на истината и равноапостол. С мъчениците пребивава той, който често понасяше заради Словото вериги и наказания. Заедно с йерарси и преподобни отправя умоления към господа за паството и за целия свят, които той, след като ги изслуша поради големите свои щедрости, нека бъде милостив в деня на въздеянието, като опрости онова, което приживе безразсъдно сме съгрешили. Амин!

МЪЧЕНИЕ НА ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ

МЪЧЕНИЕ НА СВЕТИЯ И СЛАВЕН ХРИСТОВ ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ

През онези дни, когато властвуваше безбожният цар Дадиан,[1] под властта на нечестивия слугите му преследваха християнския род и го нападаха с мъчения по заповед на безбожния Дадиан, за да се отвърне от Христовата вяра и да се върне към своите езически божества. И много беше мъчен християнският род през неговото царуване и всички бяха увенчани от десницата на вишния цар и господ, задето не принесоха жертва на идолите. През тези дни се появи един човек от Кападокийската земя на име Георги, който беше син на търговец. И взе много злато и цялото имущество, което имаше при себе си, и раздаде всичко на бедните и болните. И се надигна, та отиде в царския палат, и видя, че много християни са мъчени заради Христа, а самият цар служи на идолите и се подиграва на Христос. И попита един от онези, които стояха там: «Заради кого тези хора приемат толкова мъчения?» «Защото не искат да принесат жертва на боговете, а вярват в разпнатия Христос.» Като чу това, Георги отиде при цар Дадиан и му каза: «Да знаеш, нечестивецо, че аз съм християнин. Нямам друг бог освен разпнатия Христос, а ти и твоите слуги служите на идоли и наричате дяволите богове. Всъщност нямате богове, а глухи кумири, които скоро ще ви предадат на вечни мъки.» И като чу тези думи от светеца, и нищо не можа да му отговори, царят заповяда да го бият. И така го биха, че се видя... разкъсаха[2] (?)И посипаха със сол раните му. И поради Христовата благодат светецът изтърпя тези мъки и не му стана нищо. И царят, безбожният Дадиан, отново заповяда да го мъчат. И изковаха медни ботуши, и страшно ги нажежиха по заповед на царя и го обуха. И царят заповяда да го отведат в тъмницата, докато измисли, нечестивецът, с каква мъка да го мъчи.

И заповяда да изковат шест куки и да разкъсат плътта му. А добрият мъченик Христов изтърпя и тези мъки. И пак заповяда да го бият по главата, и страшно го биха, докато мозъкът му потече от главата и от носа му. И изтърпя тези мъки, като непрекъснато благодареше на бога. И безбожният цар Дадиан отново заповяда да сложат един голям камък върху тялото му, докато измисли, нечестивецът, с каква мъка да го мъчи.

А Христовият мъченик беше твърд с божията помощ. Яви

му се Христос от небето и му казваше: «Бъди храбър, Георги, аз съм с тебе. Както Йоан[3] смятам за най-голям сред пророците, тебе — сред мъчениците. Ще бъдеш мъчен 6 години от безбожните царе и три пъти ще вкусиш смъртта. И след като три пъти те възкреся, като дойде четвъртия път, моята десница ще те приеме.» И господ се възнесе заедно с ангелите на небето, след като даде сила на своя раб. А Христовият мъченик, укрепнал след божията заповед, прекара цялата нощ без сън. Безбожният цар нареди да доведат свети Георги. А мъченикът отиде в съдилището, като казваше: «Господи, ела ми на помощ, побързай на помощ при мен!» И рече Георги на царя: «О, нечестивецо! Ти си с Аполон и с Араклий,[4] аз пък съм с Христос!» Тогава безбожният цар заповяда да му свалят дрехите и да му нанесат сто и тридесет различни рани по цялото тяло. И заповяда да го отведат в тъмницата, докато намисли какво мъчение да му наложи. И царят разпращаше пратеници по цялата си държава, и написа послания до всички хора, в които казваше: «Ако някъде се намерят велики магьосници и могат да надвият християнските чудеса, нека бързо да дойдат при мене и ще им дам много имане.» Като чу за тези царски послания, великият магьосник Атанасий бързо отиде при царя и каза: «Царю, жив да си навеки! Кой от християните смее да спори с мене?! Ами че аз много скоро ще го победя с вълшебството си и ако го сторя, то ще бъда подобен на смърт.» И безбожният цар го попита: «Как ще надвиеш с вълшебство християнския род?» Магьосникът отвърна: «Заповядай да ми докарат един вол.» И му докараха един вол. Магьосникът Атанасий стана и прошепна нещо на ухото на вола и волът се разцепи на две. Като видя това, царят се разсмя от радост и рече: «Наистина можеш да победиш с вълшебството си християнския род.» Чувайки това, магьосникът каза: «Почакай малко, царю, и ще видиш още по-чудно нещо.» И магьосникът заповяда да донесат един ярем. И стана, и впрегна двете части на вола, и започна да оре пред всички. Тогава безбожният цар заповяда да доведат Георги. И го доведоха. И царят рече на светеца: «Заради тебе доведох този магьосник, когото виждаш пред себе си.» И рече нечестивецът на магьосника: «Любими мой, надвий бързо магиите и разруши християнското вълшебство, и премери сила с Георги, така че зле да го погубиш.» А блаженият, като чу това от безбожния Дадиан, рече: «О, нечестивецо и злоумишленико, прави каквото искаш!» После погледна магьосника и му каза: «Както си намислил, чедо, виждам, че наскоро ще да те постигне божият дар.» Атанасий тутакси взе една чаша и сложи в нея страшни магии и отрови, и назова имената на осем велики бесове, заклинайки: «Нека бързо да умре!» И я подаде на светеца да я

изпие. А светецът взе чашата и рече: «Боже, спаси ме с твоето име!» И благослови чашата, и я изпи. И нищо не му стана. Като видя това, магьосникът Атанасий рече на Георги: «И аз вярвам в твоя бог, мъченико Христов! Заведи ме сега при разпетия Христос и ми покажи Христово знамение, та и аз да повярвам в него.» И безбожният цар Дадиан, като чу Атанасий да казва това, много му се разгневи и заповяда да го заведат извън града и да го обезглавят. И прие смъртта заради Христос през месец ноември, в двайсет и петия ден, в седмия час, и отиде във вечния живот, молейки бога за християните. Тогава безбожният цар Дадиан заповяда да отведат свети Георги и да го хвърлят в тъмницата, додето намисли, нечестивецът, с какви мъки да го мъчи.

И като настъпи утрото, заповяда да доведат свети Георги. И направи голямо колело, върху което стърчаха гвоздеи и двуостри ножове. А светецът видя голямото колело и се уплаши, и каза пред всички: «Няма да се спася от тази злина.» И отново си каза: «Защо така си мислиш? Защо не помниш думите Христови?» И извика на своя застъпник Христос: «Господи, ти, който побеждаваш враговете си, похвало на мъчениците, радост за верните! Господи, ти, който най-напред си сътворил небето и земята, господи, ти, който почиваш над водите[5] и си поставил планините на света, и си ходил по водата, без да намокриш нозете си;[6] ти, който с пет хляба насити пет хиляди души без жените и децата[7]! Господи, ти заповядваш на ветровете и на морето[8], затова всички те слушат със страх и трепет. Ти, владико, заповядай днес да ме осени твоята милост, бъди ми помощник, избави ме от тази беда, която ме сполетя днес, защото твоето име се слави във вековете, амин.» И свърши молитвата си. И поведоха светеца към колелото, и го спуснаха от много високо, и тялото му се раздроби на парчета, и се пръсна по земята. И като видя това, безбожният цар завика със силен глас: «Разберете, хора, разберете, че няма друг бог освен Аполон и Араклий! Къде е християнският бог, разпънатият Христос?! Защо не дойде да изтръгне Георги от нашите ръце?» И заповяда безбожникът да съберат костите му и да ги хвърлят в един сух дол в три часа през деня. И нечестивците си тръгнаха оттам и в същия час се появиха облаци и мълнии на небето. И слезе с тях нашият господ Исус Христос на облаците и възкреси костите на Георги, и им вдъхна дух свети. И когато Георги оживя, господ си отиде на небето. Когато видя, че царят идва и говори с хората си за светеца, Георги ги настигна и рече на царя: «Нечестивецо, знаеш ли кой съм аз?» И царят го видя, и всички останали. И някои говореха помежду си: «Георги е това.» А други: «Прилича на него.» Трети пък казваха: «Сянката му ни

се явява.» А светецът извика пред тях и каза: «Аз съм Георги, когото вие вързахте на колелото и го разкъсахте. Сега не вярвате ли на моя бог?» И като чу, че Георги е възкръснал от мъртвите, един от тях — Анталивон[9] — повярва в разпнатия Христос заедно с цялото си домочадие. И като видя това, безбожният цар заповяда да го изведат от града и да го обезглавят заедно с останалите. И предадоха дух, и отидоха във вечния живот, молейки бога за християните. И беззаконникът заповяда да отведат светеца в тъмницата, и нареди да нагорещят олово със смола, и като го изведоха, го повалиха по гръб и го заляха с оловото. После заповяда да сложат отгоре му един много голям камък, та да го стрият като прах, и да го обесят надолу с главата. И го опушиха на огън. Но понеже светецът не смяташе тия мъки за нищо, безбожният цар заповяда да изковат от мед един вол и силно да го нажежат, и да сложат в него светеца. И го сложиха, и го биха много. И светецът изтърпя и тези мъки с божията сила, а царят заповяда да го доведат от тъмницата в съдилището. И безбожникът каза на блажения Георги. «Ако направиш това, което ти поръчам, тогава и аз ще река: «Вярвам в твоя бог.» А Христовият човек му каза:«Ще го направя в името на Христа.» И царят му каза: «Георги, в моя палат има четиринайсет стола, всичките от различно дърво. И ако от твоите молитви столовете разцъфнат и пуснат клони и дадат плод, и аз ще повярвам в твоя бог.» А светият мъченик стана и тозчас сътвори молитва. И столовете разцъфнаха, и пуснаха листа и цветове, напъпиха и всяко дърво даде своя си плод. Безбожният цар видя станалото и каза на тези, които бяха с него: «Велик е богът на този мъж, щом като стори плодно сухото дърво. Какво да сторя с този човек, понеже е галилеянин[10] и прави такива магии. Не знам как да го мъча.» И заповяда да донесат триони, и да го разрежат на две. И тогава светецът предаде душата си в ръцете на живия бог. А безбожният цар заповяда да направят един котел. И го направиха. И заповяда да сгорещят в него олово и да хвърлят тялото му в него. И го сгорещиха много и страшно. И нечестивецът заповяда да погребат тялото му с котела, за да не го вземат християните. В един часа стана много голям трус и господ дойде върху облаците заедно със светите ангели от небето, и каза на ангел Рафаил: «Казвам ти, разлей котела по земята и събери костите на Георги, които паднат от котела.» И Рафаил направи всичко според господнята дума, и засия много силна светлина, така че не можеха да гледат срещу нея, и паднаха ничком на земята. И господ повика Георги, казвайки: «Георги, тази ръка е сътворила първи Адам и е възкресила Лазар от мъртвите. И много други чудеса [е направила]. И

казвам ти, Георги, излез от този гроб!» И веднага мъченикът Христов се надигна невредим, и бог му каза: «Крепи се и побеждавай, аз съм с тебе! И още три години ще бъдеш мъчен, и после ще приема душата ти, и ще бъдеш с Аврам и с Исак, и с Яков.» И като каза това, господ се изкачи на небето. А царските слуги, като видяха какво стори господ, отидоха и разказаха на безбожния цар и на нечестивите съдии, че Георги е възкръснал от мъртвите. И царят заповяда да го доведат при съдиите. И го доведоха. И блаженият каза: «Нечестиви и беззаконни царю, ти си с Аполон и с Араклий, аз пък съм с Христос.» И тогава дойде една жена от народа на име Лихосталакия, и завика на Христовия мъченик: «Свети Георги, помилуй ме!» А той ѝ каза: «Жено, какво ти е?» А тя му отвърна: «Синът ми впрегна вола, за да оре земята, и волът умря. А това ми е имотът, понеже съм вдовица.» Христовият мъченик ѝ каза: «Жено, вземи моя жезъл и го сложи върху вола си, и му кажи: «Стани, говори ти Христовият мъченик Георги!» Като взе жезъла, жената направи така, както ѝ беше казал Христовият мъченик, и волът тутакси се надигна, и жената започна да слави бога, казвайки: «Наистина, велик пророк ни е дал Христос, щом стана това чудо.» И като извика светеца, царят му каза: «Георги, столовете пуснаха клонки, но не знам кой стори това чудо, дали Христос, или нашите богове. Но тук близо до нашия палат има една ракла и никой от нас не знае имало ли е нещо в нея или не, понеже от много години в нея има мъртъвци. Та ако с твоите молитви ги възкресиш, и аз ще повярвам в твоя бог.» Светецът отговори и рече на безбожния цар: «Светото евангелие пише: «Ако имате вяра колкото синапено зърно и кажете на тази планина «стани и се хвърли в морето!», изобщо няма да се поколебае.»[11] И светецът поръча на царските слуги: «Вървете, откопайте раклата и ако има кости, донесете ги; ако ли не ги намерите, остържете малко прах и ми го донесете.» Слугите отидоха и разкопаха раклата, без да намерят костите. Но като остъргаха малко прах, го занесоха на светеца. И като се изправи Христовият мъченик и преклони колене, погледна към небето и каза: «Господи Исусе Христе, чуй моята молитва!» И в този час светлината помръкна, и се явиха гръм и мълнии, и над праха засия силна светлина, и стана от праха един мъж на шейсет и девет години. И видя това царят, и се уплаши. И извика възкресения мъж и му каза: «Как ти е името?» А той му отвърна: «Името ми е Левеос.» И царят му каза: «Колко години има, откакто си умрял?» А той му рече: «Около триста години и повече.» И пак попита царят и рече: «Слязъл ли беше Христос през онези години или не?» И онзи му отвърна: «По това време го нямаше даже името Христово.»

И царят му каза: «На кой бог си се молил?» И онзи му отговори: «Аз съм се покланял на Аполон и затова отидох във вечната мъка и нямам покой. Михаил[12] вика: «Показвайте дела и получавайте наградата си!» Слушай, царю, аз ще ти разкажа какво ми се случи. Всеки, който се е родил, ще умре. Но ако вярва в името господне, макар и да има грехове, ще намери покой в неделния ден.[13] А ние не ще имаме покой и в неделя, защото се отрекохме от бога и служихме на глухите кумири Аполон и Араклий и на други божества, които християните не признават.» И царят му рече: «Ако си умрял от триста години, нямаше да възкръснеш от мъртвите.» И царят пак се обърна към хората, които бяха там: «Не казвах ли аз, че Георги е измамник и ми показва дявола. Затова не знам как да го мъча. Ами върви ми извикай вдовицата и затворете Георги заедно с нея за назидание на галилеяните.» И тогава затвориха светеца в къщата на вдовицата. И Христовият мъченик каза на жената: «Излез, жено, и ми дай хляб, че съм гладен.» И жената му рече: «Да е жив твоят бог, защото няма хляб в къщата ми.» А Георги ѝ каза: «Защото почиташ друг бог, затова няма хляб в къщата ти.» Жената рече: «Виждам, че носиш галилейска икона, но дай, ще поискам хляб от съседите, за да хапнеш ти, пък и аз с децата си.» Жената отиде да поиска хляб. Христовият мъченик веднага седна като за ядене пред стълба посред къщата на жената. И стълбът покара и пусна листа и много големи клони, и пред него се появи трапеза, и на нея имаше всякакви вкусни неща. Дойде си жената и видя чудото, което беше станало — дървото, поникнало върху камък, — и рече: «Наистина това е галилейският бог и се е престорил на човек.» И като падна на колене, жената му се поклони. Христовият мъченик ѝ отговори: «Жено, аз не съм галилейският бог, а негов роб.» Жената му рече: «Имам нещо да ти кажа.» Светецът ѝ каза: «Както решиш, жено.» А жената отвърна: «Имам син и вече три години откак е парализиран, пък и глух, и ням. Срам ме е да го покажа на съседите и на останалите, но знам, че можеш да ми помогнеш с молитвите си. Помогни на моето неверие и изправи чедото ми на крака, та и аз да повярвам в твоя бог заедно с чедата си.» Христовият мъченик ѝ каза: «Върви и го донеси тук.» Тя отиде, донесе го и го сложи пред него. А той стана и като преклони колене и погледна към небето, стори молитва и каза «амин», и духна в очите на детето и то прогледна. Видя жената и каза на светеца: «Моля те, стори така, че да чува, и му изправи нозете чрез твоите молитви.» И Христовият мъченик ѝ каза: «Не ти ли е достатъчно сега, че е напълно здрав? Но почакай няколко дни, докато го повикам да дойде при мене да ми послужи.» А един от войниците, като

надникна, видя покаралото посред къщата на вдовицата дърво и каза на другарите си, които бяха с него: «Как е станало това ново чудо, хора?» Отвърнаха му, че там е затворен Георги с вдовицата. И тозчас царят заповяда да доведат Георги от къщата на вдовицата. И нареди да го бият. И страшно го биха и изгориха с огън раните му. И като не можеше да изтрае лютите рани, мъченикът погледна към небето към своя творец и рече: «Господи Исусе Христе, приеми духа ми!» И след това предаде душата си на смъртта. И нечестивият цар Дадиан заповяда да го отнесат на една висока планина и да го хвърлят, та да дойдат зверовете и птиците да изядат трупа му. И го оставиха в планината Сирион, и царските слуги си отидоха. И тозчас се чу гръм, и стана силен земен трус. И планините се разтърсиха, и господ слезе в планината, и рече: «Стани, възлюбени ми мъченико, Георги, стани бързо от съня си!» И Христовият мъченик веднага се надигна. И тръгна, та настигна слугите на царя и извика: «Чакайте да дойда с вас!» А те се озърнаха и спряха. Видяха, че идва Георги, и се уплашиха. И се приближиха до него, и паднаха в краката му, като казваха: «Рабе божи, смили се над нас! Дай ни Христово знамение, та като се уверим, да бъдем достойни за вечен живот.» А мъченикът, като видя вярата им, кръсти ги в името на отца и сина и Светия дух и им даде имена Григорий и Уклисириус, и Манос, и на всеки един от останалите. И безбожният цар разбра, че и те вярват в Христа, и са се кръстили в името Христово, и заповяда, нечестивецът, да ги откарат под нож. И те завършиха своето мъченичество, и отидоха във вечния живот. И безбожният цар извика Георги, и му каза: «Кълна ти се в моите богове, че се разкайвам, задето те измъчвах. Но прости ми това, което ти сторих, и се обърни, та се поклони на Аполон и Араклий, и тозчас ще те въздигна за жрец на боговете. И на велика почит ще те въздигна.» А мъченикът Христов отвърна и рече на царя: «Къде беше досега с тези думи? Защото вече шест години как ме мъчиш със страшни и различни мъчения и никога не съм чул от тебе такава дума. Сега ли ще ме убеждаваш да се поклоня на твоите богове?!» А безбожният цар мислеше, че ще се поклони, и се зарадва, и го целуна по главата и по ръцете. Но Христовият мъченик каза на царя: «Не ме целувай, докато не се поклоня на твоя бог. Но виж сега, че денят е минал, и заповядай да остана в тъмницата, а утре заран ще се поклоня на твоите богове.» Царят му каза: «Никога няма да те пратя в тъмницата, ами я ела в моя палат и ще си отпочинеш при царицата.» И когато светецът влезе в палата при царицата, настъпи вечерта. И Христовият мъченик стана и запя: «Кой бог е велик като нашия бог?»[14] «Възвеличиха се делата ти, господи,»[15]

и «Хората се научиха на суетни неща».[16] И когато той свърши молитвата си, царица Александрия му каза: «Георги, кажи ми какво е «възвеличиха се делата ти, господи», и «Хората се научиха на суетни неща»[17]. . .

Георги рече: «Слушай, царице, понеже пророкът е казал: «Ти, който седиш върху херувим, покажи силата си и ела да ни спасиш.»[18] И пророк Авакум казва: «Господи, чух вест за тебе и се изплаших. И разбрах делата ти и се удивих.»[19] И царицата му каза: «Какво е видял и се е изплашил?» Георги рече: «Когато Христос слязъл, пророкът прозрял и се изплашил. Разбрал въплъщението му и се удивил.» А тя му каза: «Право казваш и думите ти са добри, но моли бога да отмине дяволската измама.» Георги ѝ каза: «Вярвай в разпнатия Христос, за да те отмине дяволската измама!» И тя рече: «Вярвам, мъченико Христов, но ме е страх от царя, защото е ненаситен човекоядец. Помоли се, та и аз да отида при твоя бог.» И в същия миг Христовият мъченик преклони колене и като погледна към небето, каза: «Господи, погледни от небето и приеми своята робиня в истинската вяра.» И не вкуси сън тази нощ. Когато дойде утрото, царят заповяда да извикат всички хора, като им каза: «Елате бързо да видите чудото на галилейския служител, защото Георги идва да се поклони на нашите богове Аполон и Араклий.» И всички се завтекоха на зрелището. А онази жена, чийто син беше сляп, ням, глух и сакат и когото Георги вдигна от тежката болест, тази жена свали венеца от главата си и раздра дрехите си. И се затича към хората, и завика: «О, Георги, по твоя заповед дървото покара и върза плод, и слепите прозряха, а ти сега идваш да се поклониш на Аполон и Араклий!» Христовият мъченик каза: «Жено, къде е синът ти?» А тя отвърна: «Ето го, господи.» И като погледна детето на жената, мъченикът рече: «Казвам ти, момче, върви и влез в дома на сатаната, и кажи на Аполон и Араклий: «Бързо излезте! Вика ви Христовият мъченик Георги.» А в Аполон и в Араклий имаше нечист дух. И като погледна към небето, мъченикът каза: «Свети Исусе Назарянино, помилуй ме! След като в онези дни откри кръста си и показа своя образ на всички хора, сега откъде дойде тук?» И по зова на момчето нечестивите богове излязоха и застанаха пред мъченика. И светецът им каза: «Кажете ми кои сте вие и какви са делата ви.» Бесовете отвърнаха и казаха на светеца: «Когато владиката господ утвърди небесата и основа земята, и постави рая в Едем и като простря ръце на изток към небето и взе пръст от земята и направи човека, тогава господарят и владиката на всичко каза така на нас и на ангелите си: «Вървете и се поклонете на делото на моите ръце.» И дойдоха старейшините на ангелите и всички

ангелски войнства и се поклониха на божието дело. А ние казахме, че сме огнени пламъци и никога не ще се поклоним. И господ се разгневи и ни махна от лицето си; и от този час ние седим в планините и подмамваме хората, и им правим пакости.» И Христовият мъченик им каза: «О, нечестивци, много мъки имате за изтърпите от моя Христос и господ!» И Аполон рече: «Кълна се в силата си, че днес владея морето и земята и отклонявам всички хора от божията слава. Изкачвам се до третото небе и заповядвам на облаците и на вълните, и на морските дълбини. И теб самия ще погубя.» А светецът му рече: «Ти сам си се погубил, та сега мене ли искаш да погубиш! Я почакай малко, докато разпаша пояса си!» И светецът разпаса пояса си, и върза Аполон за врата, и го направи на прах. А Араклий избяга в своята бездна. Йереите и царските слуги, и цялото сборище видяха чудото. И като хванаха Христовия мъченик, мъжете го заведоха при царя, и му разказаха за станалото и какво беше сторил на Аполон и Араклий. И безбожният цар каза на светеца: «О, Георги, проклятие мое! Не ми ли обеща да се поклониш на моя бог?!» А Христовият мъченик рече: «О, мъчителю и слабако, о нечестивецо и беззаконнико, немощни и безумни кръвопиецо, какви са вашите богове, щом не можаха да си помогнат?!» Тогава царят се разгневи и раздра дрехите върху себе си. И отиде, плачейки, в палата си, и каза на своята царица: «О, тежко ми, Александрийо, защото този галилеянин ме държи в ръцете си.» Царицата отвърна: «Не ти ли казвах много пъти, ненаситни мъжо, да оставиш галилейския род на мира, че техният бог е велик, защото той е сътворил небето и земята, и че той ще те погуби заради твоето коварство.» И като чу от жена си такива думи, царят се смути и ѝ каза: «Виждам сега, че и ти си научена на християнските магии, защото ми разказаха всичко, което е станало с тебе в моя палат.» И заповяда да я изведат и веднага да я обесят за косите, и да режат с ножове плътта ѝ. А блажената Александрия промълви само една дума: «Свети Георги, моли бога за мене!» Отвръщайки, светецът ѝ каза: «Не бой се, след като потърпиш малко, ще получиш венец от бога.» И царят заповяда да я свалят от бесилката и с нажежени клещи да изтръгнат зърната от гърдите ѝ. А блажената Александрия, понеже не можеше да търпи многото жестоки мъчения, рече на светеца: «Какво да сторя, рабе божи, смили се над мен, защото не съм получила заветното кръщение.» Тогава Христовият мъченик ѝ каза: «Не се плаши, Александрийо, защото си приела светото кръщение от оръжието на своята кръв.» И безбожният цар заповяда да посекат с меч блажената. И като чу това, блажената Александрия погледна към небето и рече: «Господи Исусе

Христе боже! Ти знаеш, че заради тебе търпя всичко това и съм оставила затворени царските дворове и палати. Ти си Христос, моят бог, не затваряй пред мене райските врати, а ми отвори вратите на живота, защото ти си Христос, прославян вовеки, амин!» И когато светицата свърши молитвата си, войниците я изведоха от града и я посякоха с меч. И тя отиде във вечния живот с голяма слава. След това безбожният цар повика Христовия мъченик Георги и му каза: «Ти изостави моя бог, нали? И не искаш да се поклониш на великите ми богове, ами ги обезчести, а се покланяш на разпънатия Христос, когото Пилат прикова на кръста и сложи в гроба. На него се покланяш ти, а от моите богове се отричаш.» И осъди на смърт светеца, и заповяда да го обезглавят с меч. А светецът се стремеше към смъртта. И повикаха царските слуги и те казаха на свети Георги: «Хайде, напусни палата, както заповяда царят!» И изведоха светеца от палата, и го заведоха до желязната градска порта, и искаха да го обезглавят. И Георги рече на слугите: «Братя мои, почакайте ме малко, понеже вече шест години съм измъчван от тези безбожни царе, оставете ме за малко да се помоля на своя бог!» И тозчас светецът простря ръце към небето и каза: «Господи Исусе Христе, както прати огън от небето по времето на пророк Илия и изгори петдесетниците [с петдесетимата] им [души][20], така и днес прати огън върху тези нечестиви и зли царе и властници и ги подпали, та да не се спаси нито един от тях.» И тозчас слезе огън от небето и изгори безбожния цар и зломислените властници, и техните слуги, около пет хиляди. И светецът пак се обърна към слугите: «Почакайте да се помоля още малко на своя бог за правоверните, защото виждам много хора, които искат да вярват в моя Христос и да славят моето име.» И като простря ръце към небето, каза: «Господи боже мой, както при безбожния цар Навуходоносор порази златното тяло на Деирамското поле и подпали зломислените царски слуги[21], така и днес, моля те, смили се над мене, погледни към своя раб Георги и ме дари с това, за което те моля — всеки човек да вярва в името ти и да слави моята памет, и да изрича името на твоя раб Георги. Господи, помогни му! Изцели всичките му душевни и телесни недъзи, а тях запази от съблазните на дявола. Нека се слави името ти навеки, амин!» И щом завърши молитвата, от небето се чу глас, който казваше: «Ела, храбри ми мъченико Георги, защото молитвата ти бе чута.» И тогава светецът пристъпи към слугите и каза: «Сторете както ви е заповядано, братя.» И пристъпи един от тях, и го обезглави, и изпълниха заповедта на безбожния цар. А той, нечестивецът, нареди да изгорят тялото му и да отнесат праха на една висока планина, та вятърът да го разпръсне.

И слугите сториха, както им беше заповядано. И завършиха мъченичеството на светеца в двайсет и третия ден на април. Слава на бога за всичко. Амин, амин, амин!

ЧУДОТО НА ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ СЪС ЗМЕЯ

ЧЕТИВО ЗА СВЕТИ ГЕОРГИ. ЧУДО НА СВЕТИЯ МЪЧЕНИК ГЕОРГИ, ДА ОТДАДЕМ [СЛАВА] НА БОГА, КОЙТО ВЕЛИЧАЕ И ДАВА СЛАВА[1] НА ПРЕСЛАВНИЯ МЪЧЕНИК

И кой чу или видя от началото на света такива чудеса, като на преславния Георги! В ония години имаше град на име Ласия и в него царуваше цар на име Соломон[2]. Той бе безумен, идолопоклонник, нечестив, немилостив; [и зло][3] получи от този, комуто вярваше, и бог му въздаде според делата му.

Близо до този град имаше голямо езеро. В това езеро се роди зъл змей. И излизаха всекидневно срещу него, [но не можеха нищо да му сторят, а той им спираше водата]. И много пъти царят събираше войници, за да излязат на бран срещу змея. А водата се размътваше и не можеха да го срещнат. Понеже змеят излизаше, целият град се събра и завикаха към царя, говорейки: «Царю, населението ти е благо и добро, ала ние загиваме. И ти, царю, няма да съществуваш без нас.» И рече царят: «Хвърляйте всички жребий и давайте децата си на змея. А пък аз имам единородна дъщеря и ще я дам, както и вие, според своя жребий, но да не бягаме от този град.» И казаното бе угодно на всички хора. И започнаха да дават своите деца ден след ден.

И жребият падна върху царя. И тогава царят облече дъщеря си в порфира и я украси цялата със злато, скъпоценни камъни и бисер. И я държеше, плачейки умилително и я целуваше като мъртва; удряше лицето си, говореше и плачеше със сълзи: «Иди, единствено мое сладко чедо, храна за наяждане на змея! Уви, мое сладко чедо, светлина на очите ми! Как ще гледам, мое чедо сладко! Да бях се поне малко възрадвал! Кога ще направя сватба, събрал на веселие людете, кога ще запаля светилника, кога ще запея обредната песен, кога ще запея като свирало, кога ще пея за плода на моята утроба? Горко на мене, сладко мое чедо, върви към общата смърт!

Защо се откъсваш от мене и при змея [отиваш]?» И рече царят на хората: «Вземете за себе си златото и среброто, и цялото ми царство, отминете дъщеря ми.» И никой не можа да отговори на думите му. Тогава царят като застена, плака горчиво. И й заповяда да върви при змея в езерото. И се стече целият град — от малък до голям — да види девойката.

Милосърдният човеколюбец бог веднага поиска да покаже знамение за преславния Христов мъченик Георги. В ония години светецът беше сред войниците. Георги беше с чин комис[4]. И се случи, че той бе освободил войниците [си] и идваше от Кападокийските области в своето отечество. По божието слово се приближи до мястото и, стигнал до езерото, поиска да напои коня си. И видя на това място девойка, която плачеше горчиво; тя плачеше, озъртайки се. Свети Георги й каза: «Жено, защо седиш тук разплакана?» Девойката, като го видя, рече: «Господине, виждам, че си прекрасен с храбростта си, и се дивя на твоята младост и на добродетелта на твоя разум, понеже всички бягат бързо от това езеро, а ти си дошъл тук и ще умреш страшно. Качи се на коня и бягай бързо, та да не станеш храна на лукавия змей.» А всички хора стояха и гледаха от този град към езерото кога змеят ще изяде девойката. Тогава свети Георги каза на девойката: «Жено, коя си ти и кои са ония хора, що гледат отдалече и ридаят много за тебе?» И рече девойката на свети Георги: «Дълъг е разказът за тези хора, та не ще могат цял ден да ти разкажа, а и ти ще загинеш. Бягай, човече, побързо, да не умреш страшно!» Каза й свети Георги: «Кажи ми истината, та с тебе да умра днес. Кълна се в светото Христово име, че няма да се отделя от тебе!» Тогава девойката рече: «Господине, населението на нашия град е многочислено и добро, и благо, но в тези води се роди зъл змей и излизаше всеки ден, та изяждаше хората. Моят баща заповяда да хвърлят жребий и така започнаха да дават своите деца. И ето, днес дойде жребият на баща ми и ме пратиха за храна на змея. А сега бягай бързо, понеже вече всичко ти разправих.» Като чу, светецът каза на девойката: «Не се бой, девойко, но отсега се радвай!» И я попита светецът: «От коя вяра е баща ти?» И рече девойката: «От [вярата на] Ираклий[5], Скамандър[6], Аполон и великата Артемида; тях той почита.» И рече свети Георги на девойката: «Ако отсега повярваш на моя бог, то не се бой, но се радвай.» И извиси светецът гласа си, говорейки така: «Боже, седящ на херувимите[7] и гледащ към бездните! Понеже ти, истинен боже, познаваш сърцата човешки и без усилие показа страшни чудеса, покажи милосърдието си на благочестивия и направи чрез мене знамение за добро, и победи под нозете ми злия змей, та да разбера, че си с мене!» И дойде от небето глас, говорещ:

«Чута бе твоята молба в ушите на господа и той изпълни желанието ти.» И тогава девойката извика: «Горко ми, господине мой, бягай, защото безсрамният змей идва!»

Светецът тръгна да посрещне змея, направи знака на Христа и рече: «Господи, боже мой, да бъде повален змеят в подчинение на вярата и заради тези безверни хора!» Като каза това, свети Георги се помоли. И по божия заповед змеят падна в краката на светеца. И светецът каза на девойката: «Отвържи колана си и отвържи юздата на коня ми.» Тя [ги] донесе на светеца. По божия заповед той завърза змея за гърлото и го предаде на девойката, казвайки: «Заведи го в града.»

Когато хората видяха преславното чудо, изпаднаха в голяма уплаха и трепет; и искаха всички да бягат от града, поради страх от змея. И ето, свети Георги рече на хората: «Не бойте се, но стойте да видите божията слава.» Рече им свети Георги: «Ако искате да повярвате в моя господ Исус Христос, истинния бог, то аз днес ще разсека змея.»

И завика царят и целият народ: «Вярваме в господа и в името на отца и сина и Светия дух, и в светата Троица единосъщна и неразделима!»

Като чу това от хората, свети Георги взе меча си, разсече змея, а девойката предаде на царя. Тогава се събра множество хора и целуваха нозете на светеца, славейки бога. Свети Георги извика Александрийския епископ, та кръсти царя и целия му дом до 15 души, а хора кръсти 3 000. И настана радост на онова място. Тогава Ласийският град направи църква в името на свети Георги. И когато направиха църквата, светецът влезе в църквата и се помоли; и от църквата изтече извор на светена вода. Той съществува и до ден днешен за освещение на вярващите в бога. Господ направи много знамения и чудеса на това място поради молитвата на свети Георги.

Когато [светецът] излизаше от града и отиваше към своето отечество, срещна го демон. Той имаше смирен вид и каза на светеца: «Мир ти, Георгие.» И Георги му отговори: «Откъде знаеш името ми?» Демонът му рече: «Защо ми говориш такива думи? Аз съм ангел божи.» Каза му Георги: «Ако си ангел божи, направи Христовия знак.» Демонът рече: «Падни, та ми се поклони, понеже иначе няма да минеш.» А свети Георги грабна демона и го бутна под нозете на коня. И слезе светецът, та го върза. И демонът закрещя с плач: «Тежко ми, Георгие, кога ли те срещнах и защо ли те срещнах.»[8] Георги му каза: «Лукави змейо, дяволе, що си намислил срещу мене, като ме срещна?» [9]Демонът му рече: «Георги, сякаш плът земна ме мачка човек под нозете си[10]. Аз, Георги, исках да скрия твоята благодат и си мислех да би ми се поклонил, когато ме срещна, понеже мнозина

отделих от бога и от божията слава. Аз изкусих самия бог в пустинята. Но ти поне ме пусни, всичко вече ти изповядах за първоначалното ми величие. Вечни мъки си причиних, като се срещнах с тебе. Недей да ме хвърляш да се срина в преизподнята, понеже от началото бях в бездната преди слизането [на бога] и не ще изляза оттам вовеки.»

Тогава свети Георги извиси гласа си, казвайки: «Благодаря ти, господи боже мой, Исусе Христе, понеже винаги ме чуваш. Ти, господи, рече: «Идващият при мене няма да изгоня вън.»[11] Ти, господи, рече: «Вържи с ръката си дявола», като завеща това за лукавия, който не изпълни твоята воля, и не спази твоята заповед, но пребиваваше в своето беззаконие и не се възвърна към тебе, своя бог. Дай му тозчас място страшно и нека се мъчи там до съдния ден, та да не мъчи телата човешки, що си създал.»

А на това място имаше камък, твърде голям. И като го прекръсти, свети Георги каза в името на господа Исуса Христа да се отвори камъкът и да потъне в него лукавият демон, та да се мъчи там до края на света. И веднага го погълна земята в бездната. Богу нашему слава и чест, и поклонение на отца и сина и Светия дух, сега и винаги и във вечните векове, амин!

МЪЧЕНИЕ НА ДИМИТЪР СОЛУНСКИ

СЛОВО ЗА БЛАГОВЕЩЕНИЕТО И РАЖДАНЕТО НА ХРИСТОВИЯ МЪЧЕНИК ДИМИТЪР

По онова време в славния град Солун царуваше Максимиан.[1] И господ изпрати върховните си апостоли Петър и Павел да отидат от Рим в град Солун, за да научат [хората] да вярват в господ Исус Христос, който е сътворил небето и земята, понеже всички в тоя град бяха идолопоклонници. Когато двамата господни апостоли пристигнаха в град Солун, беше привечер и слънцето залязваше. И докато още бяха при вратите, [попитаха] хората пред тях: «В кой бог вярвате вие и вашият цар?» А те им отвърнаха: «Вярваме в нашите силни богове Аполон и Араклий[2], и Камандрий[3], и във великата богиня Артемида, която е над всички богове.» А Петър и Павел им отговориха и казаха: «Оставете вашите богове, защото са неми и глухи и са идоли на сатаната, ами по-добре,

моля ви, вярвайте в светата единосъщна Троица и се кръстете в името на отца и сина и Светия дух, и чрез тях ще получите благодат от него [вие] и целият ви град.» И като изрекоха това, апостолите влязоха в града да си починат.

И се случи така, че отидоха в дома на похваления от бога епарх Теодор. А Теодор беше по род българин, а жена му гъркиня. И царят беше отличил Теодор и му беше дал всички области. Като чу, царят попита придворните си, които бяха при него, вярно ли е, че двама са дошли в града и говорят: «Вярвайте в светата Троица.» И царят даде на Теодор много строга заповед: «Където и да са, намери ги, за да ги видя какво говорят.» И като се надигна, Теодор угрижен си отиде вкъщи. И жена му, Зодония по име, като видя, че епархът е угрижен, го попита: «Господарю, каква грижа имаш, да не би царят да те е засегнал с някоя дума?» А той отвърна: «Заповядано ми е от царя да изправя утре пред него някакви си двама чужденци, дошли в града, понеже учели да се вярва в Христа и в светата Троица. И не знам къде ще ги намеря. Градът е голям, а нощта и близко.» А тя му отвърна, та рече: «Не се тревожи, господарю мой, защото те са в нашия дом.» Той се зарадва и заповяда да ги доведат. И ги попита, като каза: «Откъде сте дошли тук, та царят ми заповяда да ви заведа при него?» Петър се уплаши и каза на Теодор: «Ние двамата сме римляни. И бог ни изпрати да проповядваме единосъщната Троица. И ти казвам, не ни води при царя, ами повярвай и ти в живия бог, който е сътворил небето и земята, и всичко, що е на нея, и каквото поискаш от него, ще ти се даде.» А Теодор им каза: «Ако се уверя, че господ бог ще ми даде това, което искам, бих повярвал заедно с цялата си къща, защото аз и жена ми сме безплодни и няма на кого да оставим имота, който сме събрали.» И Теодор заповяда да им приготвят мека постеля, за да починат. А те се помолиха на господ бог със следните думи: «Господи боже на Аврам, на Исак и на Яков, бъди с нас в този час и открий ни, та да разберем какво да отговорим на Теодор!» — защото се страхуваха да не ги убият. И в същия миг им се яви ангел господен и им каза: «Кажете на Теодор: «Молитвата ти пред бога е чута и жена ти Зодония ще зачене и ще роди син. Наречи го Димитър и той ще стане господар на този град и ще го владее во веки веков, амин.»

Като чу от тях тези думи, Теодор много се зарадва на тази вест и им каза: «Аз също видях насън това, което ми казвате.» И попита: «Какви са вашите имена?» Павел отговори: «Имената ни са Петър и Павел и сме върховните господни апостоли.» А Теодор заповяда на слугите си да приготвят банята и да изкъпят светците и им даде от своите дре-

хи, и им сложи трапеза. И като взе виното, им прислужваше със собствените си ръце. И се помоли, като им каза: «Апостоли господни, от този час аз заедно с цялата си къща вярвам в господ бог. Кръстете мене и цялата ми къща с кръщението, с което вие сте кръстени.» Като взе първата чаша, Петър изрече името Христово: «В името на отца и сина и на Светия дух нека тази Христова кръв бъде кръщение за теб и за твоя дом.» И като взе чашата, даде на Теодор и на жена му, и на всички роби и робини, които бяха там. Павел каза: «Нека никой да не знае за това, защото ще пострадате от царя.» И Теодор заповяда на робите си да ги изведат от града. И оттам двамата отидоха във Филиповия град[4] и там проповядваха словото божие. А Теодор се надигна и отиде при Максимиан. И царят му каза: «Доведе ли ми тези, за които ти говорих?» А той му отвърна: «Нощта беше настъпила, а градът е голям и не ги намерих.»

А Теодор разбра със сърцето си, че жена му е заченала дете. И молеше бога, и казваше: «Господи боже, помогни ми! Сега вече разбрах, че ти си господ бог на цялата земя и няма друг бог освен тебе.» И ето че дойде време и жена му роди дете, и го нарекоха Димитър. И момчето порасна, и баща му го прати да се представи на царя заедно със своите връстници. И царят видя, че то е по-красиво от всичките си връстници, и го направи свой слуга. И след тази служба царят му повери да носи меча и стрелите му. А Димитър с божията помощ растеше и заякваше по-бързо от всички. И царят видя, че е много храбър, и го обикна, защото Димитър имаше открито лице. И после царят му повери воеводството над всички воеводи, защото сарацините[5] ги нападнаха. Максимиан повика Димитър и му каза: «Събери воините на брега и тръгни срещу варварите сарацини, а аз ще принеса жертва и ще се помоля на нашия могъщ бог, та дано ти помогне и да победиш сарацините.» Като чу това, Димитър отиде и с голяма радост се поклони на баща си и на майка си. А майка му със сълзи на очи рече: «Сине мой едничък, върви с мир! Господ бог да е с тебе, Исус Христос, който ти даде сила!» И Димитър потегли срещу неверните сарацини. И като ги пресрещна, ги подложи на голяма сеч и плени царя им. И всички, които бяха там, му завидяха. Царят каза: «Не ти ли казах, Димитре, че нашите богове бързо ще ни дойдат на помощ.» А Димитър нищо не му отвърна, а като въздъхна в сърцето си, каза си: «Нека помощта на вишния бог и силата Христова винаги да бъдат с мене!» След като измина доста време, царят получи известие, че халдейците[6] са се надигнали и са завладели водите и оплячкосали много. А страната, завладяна от халдейците, беше

родина на Максимиан. И той повика Димитър и всичките си хилядници, и им каза: «Дойдоха халдейците и заграбиха земята ни. Нека да тръгнем срещу тях и да ги сразим.» Димитър каза на царя: «Аз заедно с всички хилядници ще се бия с тях, а ти, царю, си почивай на своя трон.» И царят много се зарадва на тези думи, и ги изпроводи с големи почести. Докато вървяха, Димитър повика избраните хилядници и им каза: «Ето че отиваме на война. Вие на кой бог се молите?» А те му казаха: «Има ли бог по-могъщ от нашите богове Аполон и Араклия и великата Артемида?» А Димитър им рече: «Има друг бог, който е сътворил небето и земята, и моретата, и всичко, което е в тях. Не него да въздадем хвала, на него да принесем жертва; на него и аз служа. Силен е, ще ни помогне.» И те му казаха: «Ако ни помогне в този час и победим халдейците, тогава велик е богът на Димитър.» А Димитър каза: «Вярвайте и ще видите славата божия.» През нощта Димитър отиде и се помоли на господ бог със следните думи: «Господи, нека твоята сила и [силата] на твоя кръст да бъде с нас. И да разберат всички, че ти си нашият бог, един по цялата земя, и няма друг бог освен тебе.» Когато дойде утрото, те нападнаха халдейците и стана голямо сражение, а от халдейците нищо не остана. А Димитър се връщаше от битката и по пътя весело си пееше: «Помогни ми, господи, помогни ми! Господи боже мой, на тебе се уповавах и на сянката на твоите криле се надявах.»[7] И стигнаха до мястото, където беше статуята на царя. И Димитър извика всички велможи и славните хилядници и им каза: «Ето че господ вече ни помогна. Повярвайте и вие в светата единосъщна Троица.» И те всички повярваха и той ги осени с честния кръст. Но някои се отдалечиха настрани и като отидоха при царя, казаха на Максимиан: «Димитър, твоят любимец, не вярва в твоите богове, а призовава друг бог. И мнозина от твоите избраници повярваха с него, и той ги осени с кръста на разпнатия Христос в името на отца и сина и на Светия дух.» И като чу това, Максимиан мълча дълго и тежки мисли го налегнаха. Изпрати за първия си телохранител и му каза: «Върви, извикай Димитър.» Но Христовият роб Димитър не пожела да отиде при царя, ами извика любимия си слуга Нестор и му каза: «Приготви се и върви при свирепия Максимиан. Ако царят те пита нещо, отговаряй му, както те научи Светия дух.» И му даде своя пояс от кръста си, [за да го пъхне] в пазвата си, и му каза: «Ако царят ти заповяда да излезеш на борба с Лий, опаши се с този пояс и ще надвиеш нечестивата змия.» И благослови Нестор и му каза: «Така, момче, ти ще победиш Лий и ще бъдеш мъчен за Христос.» А царят държеше Лий в палата си,

защото беше борец. И край палата имаше игрище, и бяха забити деветстотин железни кола и на когото се разгневеше царят, заповядваше да го заведат при Лий, а Лий го хвърляше върху коловете. Никой не можеше да се противопостави, понеже царят го пазеше и го обичаше. Нестор изслуша думите на своя господар Димитър, стана и отиде при царя, и му стори много поклони. И царят го попита: «Какъв бог сте си намерили ти и твоят господар?» А Нестор каза на царя: «Ако беше го видял, щеше да се поклониш на вишния бог и на моя господар Димитър и щеше да получиш голяма благодат от бога.» И в същия миг Максимиан смръщи лицето си, и заповяда на слугите си да го заведат при огнения борец Лий. А Нестор вървй, пее и се моли: «Боже, боже мой, чуй ме, [ела] ми на помощ! Господи, побързай да ми помогнеш!»[8] И като взе пояса на своя господар, препаса се. Когато Лий видя, че Нестор е млад, тръгна като вълк срещу агне. А Нестор се подкрепи с Христовата сила, хвана го, сякаш слаба птица, и хвърли Лий върху железните колове. Гражданите, виждайки, зачудиха се и много се дивяха. А Нестор, след като скочи от арената, уплаши се, защото го беше страх от царя, и реши да избяга. Но никой не смееше да го хване и той дотича до така наричаните Златни врата[9]; и там го пребиха с камъни. А някой си, [пратен] от спекулатора, дойде и му отсече главата с меч. И така свърши светият Нестор през месец октомври в 25-ия ден.[10] А Димитър, щом чу за гибелта на Нестор, запригответя се като лъв за мъчението, яхна прочутия си кон и отиде в двора на Максимиан.[11]

МЪЧЕНИЕ НА ЮЛИАНИЯ

МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ, 21 ДЕН, ПАМЕТ НА СВЕТАТА МЪЧЕНИЦА ЮЛИАНИЯ

Когато Максимиан[1] царуваше и почиташе кумирите, и дяволът се възвеличаваше, и злото се разнесе по градове и по области, Нелелевсис[2], синклитик[3] от Ерутрисийския род и приятел на самодържеца Максимиан, се сгоди за една девойка на име Юлиания. Блажената Юлиания имаше баща горд и идолопоклонник, а майка ѝ беше предана на мъжа си и живееше така — нито към християните се приобщаваше, нито

към елините. Момичето Юлиания имаше правдив ум, целомъдрен разум и добър живот чрез християнска надежда и си мислеше, говорейки си: «Наистина бог сътвори небето и земята, и морето, и всички неща в тях, и той е единствен бог, и няма друг освен него.» И през всичките си дни за нищо друго не се грижеше, освен да моли бога и да ходи често в църквите.

Елесвей, който щеше да се ожени за Юлиания, възнамеряваше да отпразнува сватбата. Когато тя научи, изпрати да му кажат: «Ако не станеш епарх[4], няма да се омъжа за тебе.» Той веднага даде на императора 15 хиляди златици и низвергна епарха. И не след дълго изпрати да я уведомят, че иска да се ожени. Блажената Юлиания, разбрала намерението на мъжа[5], рече на пратениците: «Идете и кажете на епарха Елесвий: «Ако не вярваш на моя бог и не се поклониш нему, на отца и сина, и Светия дух, то не ще ми станеш мъж! Ако ли не, то търси си жена!»

Когато епархът чу това, повика баща ѝ и му разказа всичко. А баща ѝ рече: «Кълна се в милостивите богове Аполон и Артемида, че ако това е истина, ще я предам на зверовете!» Тогава той се върна разгневен в дома си. И повика светата Юлиания, та ѝ каза: «Речи ми, Юлианийо, чедо мое, светлина на очите ми, защо не искаш да се омъжиш за епарха? Защото той вече иска да се ожени.» Блажената го остави да завърши словото си и му каза: «Кълна се в християнската надежда, че той трябва да повярва в бога, в когото аз вярвам и му се покланям.» Като чу, нейният баща ѝ отговори: «Кълна се в милостивите богове Аполон и Артемида, че ако държиш на думата си, ще те предам на зверовете.» Юлиания рече: «Не мисли, че ще ме уплашиш! Кълна се в божия син, дори жива да изгоря, няма да ти се подчиня, така че направи каквото си намислил!» А баща ѝ се молеше, говорейки: «Покори ми се, госпожо моя и чедо мое, Юлианийо, послушай, чедо мое, мене, своя баща.» А тя му отвърна: «Безумен ли си, или глух, не чу ли от мене що ти казах? Не лъжа, че всичките ти мъки ще приема сладостно и не ще се отрека от господа Исуса Христа и от милосърдния отец.»

Изслушал това, баща ѝ заповяда да я отведат в тъмница. След няколко дни повика светата Юлиания и ѝ рече: «Принеси жертва на моите богове.» А тя изкрещя на баща си, отвръщайки: «Няма да ти се подчиня, нито ще се поклоня на каменните богове и не вярвам на глухите кумири, но вярвам на моя господар Исус Христос!» Баща ѝ, като чу това, я наказа и я предаде на епарха Елесвий за мъчение.

Епархът я хвана и ревейки срещу нея сякаш лъв, запо-

вяда да я изправят пред народа. И като я погледна, той се натъжи поради нейната красота, понеже беше много хубава, въздъхна и ѝ рече: «О, горко ми, пресладка моя Юлианийо, и защо ме мамеше толкова години? Кажи ми, Юлианийо, кой те прелъсти да вярваш в друг бог? Покори ми се, омъжи се за мене, принеси жертва на моите богове и ще се избавиш от големи мъки. Ако пък не искаш да вярваш, то не те насилвам, но поне се съгласи с моята молба.»

Светата Юлиания му отговори: «Кълна се в страха от бога, ако не вярваш в моя бог и не се поклониш на отца и сина и Светия дух, не ще се омъжа за тебе. Ако ли не, няма да ме сломиш!»

Той пак ѝ рече: «Госпожо моя, Юлианийо, какво искаш?» Юлиания каза: «Приеми преди това Христовото знамение и тогава ще се омъжа за тебе.» Епархът ѝ рече: «Не мога, госпожо моя, защото, ако чуе моят господар императорът, веднага ще ме низвергне от епаршеството и ще ми отсече главата с меч.» Юлиания каза: «Ако, прочее, се страхуваш от тленния император, когото ядат червеите, то защо ме принуждаваш да се откажа от такъв император — страшния, славния и безсмъртния цар и бог, та да се омъжа за тебе и да се поклоня на кумирите? Не говори повече, Елесвий, не се заблуждавай, но ако искаш да ме мъчиш, то мъчи ме — затова баща ми ме предаде. Защото аз повярвах и на бога се надявам, както повярва Аврам, и Исак, и Яков.»

Когато епархът чу това, разпали се от гняв срещу нея, скочи и заповяда да я съблекат, да я разпънат на четири и да я бият безпощадно с тънка пръчка. Шестнадесет войника се смениха и епархът ѝ каза: «Това е началото на мъките. Пристъпи и принеси жертва на великата Артемида, и ще спасиш душата си. Ако ли не ми се покориш, кълна се във великия бог Аполон, няма да те пощадя!» Светата Юлиания пък рече: «Прави каквото искаш, бездушни и безумни, и не мисли, че ще ме склониш да отстъпя от моя Христос!»

Епархът заповяда да я окачат за косите. След като вися до шестия час, той нареди да я снемат и ѝ каза: «Пристъпи, Юлианийо, принеси жертва на боговете, та да не умреш ужасно. И не ще те избави този, когото ти почиташ като бог.»

Юлиания рече: «Гноище смърдящо и псе нечестиво! Удостой ме с преголемите си мъчения, та да победя твоя безчовечен нрав и да посрамя твоя баща — дявола. Аз пък ще намеря благодат и упование при моя бог Исус Христос.»[6]

Епархът се разгневи и заповяда да нажежат железа и да я горят от гърдите до петите. И като ѝ вързаха ръцете,

отведоха я в тъмницата. След като стана така и Юлиания лежеше на земята, тя започна да изрича такава молитва:

«Господи, господи, вседържителю, не ме побеждавай чрез силата и не ме побеждавай в бран. Милосърдний отче, надеждо на надяващите се, помощниче на безпомощните, крепителю на смирените, облекчение на окованите и утешение в бедите! Чуй ме, господи, и ме помилвай, и отмахни от мене връхлетелите ме беди. И стори ми милост, спаси ме с всички твои угодници. Ей, моля ти се, господи, Исусе Христе, не ме оставяй. Защото баща ми и майка ми ме оставиха, а ти, господи, ме прие и не отвърна лицето си от мене във времето на моята печал.[7] Но избави ме от тези страдания, както избави Даниил от устата на лъвовете[8], Текла от Тамир[9], Ананий, Азарий и Мисаил от огнената пещ[10]. И спаси ме, та да премина промеждутъка на този кратък живот. Напъти ме към твоя заслон, както напъти бягащия Израил, и преведе всички по сухо, а враговете му заля морето.[11] И сега, моля ти се, по-скоро ме чуй и срини опълчилия се срещу мене пакостник, и посрами сражаващия се с мене дявол! Защото ти, господи, знаеш, че човешката природа е немощна. Бъди ми помощник, водител в мъките, които ще ми нанесе епархът, незачитащ твоите заповеди. Направи го наследник на ада и храна за червеите и го предай на вечния огън! А на земята, господи, прояви своята сила и направи той да прекара в страдания всичките дни на живота си, понеже ти си единствен бог и тебе въздаваме слава, на отца и сина и Светия дух, и сега, и винаги, и във вековете! Амин.»

Докато тя още се молеше, дяволът, на име Велеар, който винаги ненавижда доброто, дойде при нея под ангелски образ и каза на светата Юлиания: «Епархът подготви за тебе големи и люти изтезания чрез мъки. Но послушай ме, Юлианийо, когато те поведат, пристъпи, та принеси жертва на боговете и ще се избавиш от големите мъки.

Юлиания мислеше, че той е ангел божи, и му рече: «Кой си ти?»

Демонът отговори: «Аз съм ангел божи. Понеже бог ти помага, изпрати ме да ти известя да принесеш жертва и да се не мъчиш.»

Въздъхвайки към своя владика и вдигнала просълзени очи, Юлиания каза: «Господи, боже на небето и земята, не ме оставяй да погина, но прикови чрез твоя страх моята плът и чрез твоя закон ме помилвай! И ми открий кой е този, който ми говори не за добро.»

И веднага в тъмницата се чу глас, говорещ: «Дерзай,

Юлианийо, защото аз съм с тебе; ще те прославя, както и себе си, и ще разбереш кой ти говори.»

Когато се чу този глас, оковалите я железа се разчупиха; както восък се топи в огъня, така и те се разтопиха и паднаха от нея. Светата Юлиания стана от земята, съвзе се от болката, хвана демона и му рече: «Откъде си и кой те изпрати тук?»

Демонът рече: «Прости ми, да ти открия.»

Юлиания каза: «Първо ми открий, тогава ще те пусна.»

Демонът започна да говори: «Аз съм Зефифер, лукав демон, радващ се на кумирите, веселящ се от убийството, обичащ лъжата, обичащ прелюбодейството, правещ свади, прогонващ мира. Аз съм, прелъстилият Адам и Ева, та да бъдат изгонени от рая. Аз съм, който направих Каин да убие Авел, своя брат. Аз направих цар Новуходоносор да издигне златно капище. Аз направих да хвърлят тримата отроци в огнената пещ. Аз направих израилтянските хора да се поклонят на кумирите в пустинята. Аз направих да бъде запален Йерусалим. Аз направих Ирод да избие младенците. Аз направих Юда да предаде божия син. Аз направих Ирод да посече Йоан. Аз направих да убият Стефан с камъни. Аз казах на император Нерон да заповяда да разпънат Петър, а Павел да посекат. Аз направих Андрей да бъде влачен от човекоядците. Аз направих хората да се карат. Аз направих синът божи да бъде прободен с копие. Аз направих да се съсипе богатството на Йов. Аз направих цар Соломон да загуби премъдростта си заради жена. И всички тези неща сторих с братята си!»

Светата Юлиания рече: «Кажи ми, демоне, кой те изпрати тук?

Демонът отговори: «Моят баща, Сатаната!»

Мъченицата каза: «Как се нарича?»

Демонът рече: «Зуфелузей.»

Света Юлиания рече: «Каква е работата му?»

Демонът отговори: «Той е изобретател на всяка злоба и зли дела, и похотливост. И той ни изпраща, където поиска!»

Светата Юлиания каза: «Когато сгрешите, той какво ви прави?»

Демонът каза: «Много люто страдаме от него. Ако демонът бъде изпратен при преподобен мъж и не успее да го развърти, то не му се мярка. Тогава ще го потърси и ако не го открие, ще нареди на демоните да го намерят, където и да е, и от тях много ще страда и вече бяга, където не ще го открият. Затова ние трябва да вършим заповяданото от него, та да бъдем обичани от нашия баща и да му угодим.»

Рече света Юлиания: «Срещу кое преподобно дело се насочвате?»

Демонът каза: «Послушай ме, госпожо моя, та да узнаеш от мене истината. Както ти изповядах злината на своята погибел и че трябваше да те склоня да принесеш жертва на идолите, така ние влизаме, където виждаме човек, проникнал в преподобното божие дело; разпалваме го, отвръщаме го от бога и го караме да се блазни от недостойните земни работи. Не им позволяваме често да се молят с моления, нито пък каквото и да е друго дело. И още: ако видим някого, устремен към църквите или възприемащ книгите и желаещ да прави според писанията, влизаме в домовете им и ги тласкаме надолу със старание и правим така, че те да не могат да извършат нито молитва, нито друго дело. Ако пък някой може да се привдигне, да отхвърли скръбта от себе си, и, отишъл в църквата, се моли, слуша книгите и бъде съпричастен на божиите тайни, то когато се върне, той ще ни изгони. Защото ние сме неотделими от християните и нямаме друга грижа; не търсим нито ядене, нито пиене, нито сън, а само да отклоним човека от бога. Ако пък видим човек, що пости и иска непрестанно да се моли, дава милостиня и спазва заповедите, на такъв веднага внушаваме мислите: «Ако постиш, ще изпаднеш в слабост и ще изтощиш плътта си с глад.» А на молещия се нехайно носим безброй блага, а на съблюдаващия заповедите и милосърдието ще прибавим нищета и дълга старост, та неговият имот да не му стигне до края на живота му. И така всячески добавяме потвърдителни думи и го отклоняваме от вечния живот, та да бъде осъден с нас на вечен огън. Понеже знаем, че ни е предопределена мъка.»

Юлиания рече: «Разкажи ми, лукавий демоне, как се осмелихте да се приближите до християните?»

Демонът отговори: «А ти как дръзна да ме хванеш?»

Юлиания каза: «Чрез Исус Христос, на него се уповавах.»

Демонът рече: «Така и аз се уповавам на своя баща Сатаната, понеже е лукав. Защото много пъти започвахме и сполучвахме, а сега на мене ми се случи така, та да не бях те видял и да не бях те изкушавал! О, горко на мене, окаяния! Какво направих и как не разбрах това, което щеше да ми се случи; да не бях изпращан при тебе! И сега ме пусни, та поне да потърся друг. Мисли, че мога да те прокълна и не ще имаш сполука.»

Света Юлиания му изви назад ръцете, върза го, взе от падналите железа и го биеше много. А демонът крещеше, молеше се и говореше: «Госпожо моя, Юлианийо, съветнице на апостолите и на мъчениците, единствена сътрапезница на патриарсите, съобщнице на ангелите и възлюблена на архангелите, заклевам те в престола на твоя отец, от когото

треперят херувимите и серафимите, заклевам те в страшната божия сила, заклевам те в страстите Христови, пощади мене, окаяния!»

Света Юлиания му рече: «Кажи ми, кой човек увреди?»

Демонът започна да говори: «Мнозина увредих — едного ослепих, други оглуших, други пък направих куци; някои хвърлих в огъня, други потопих в морето, някои направих да се удавят, някои накарах да дават отрови. С една дума — извърших всички злини на света. Но най-вече, госпожо моя Юлианийо, много се стараех при тези, които открих без знака на Христа; за тях повече се стараех!»

Демонът заговори отново: «Много зло сторих и никой не ми стори това. Никой от апостолите не ми върза ръцете, а ти ме върза; и никой от пророците или от патриарсите така не ми направи. Изкусих божия син в пустинята, като го възкачих на храмовата стряха[12], и не ми се противи, а ти така безмилостно ме мъчиш.»

«О, девство, връхлетяло върху нас!» — рече си наум тогава демонът.

Епархът изпрати в тъмницата, та ако я намерят жива, да я доведат и да я изправят пред съда. Светата Юлиания вървеше и влечеше след себе си демона. Демонът крещеше и ѝ се молеше:

«Юлианийо, не ме изобличавай повече, защото ти победи моя баща Сатаната, и защо ме мъчиш неразумно? Казват, че християните са милостиви, а ти се показа без милост към мен!»

Докато демонът говореше, тя вървеше по пътя и хвърли вързания демон на бунището.

Когато светата се възкачи на съдилището, лицето ѝ светеше от славата. Епархът, виждайки я, изпадна в ужас и ѝ рече: «Разкрий ми, госпожо моя Юлианийо, кой те научи на това магьосничество и как победи чрез магьосничеството толкова мъки?»

Света Юлиания каза: «Послушай ме, епарше! Моят господ и бог ме научи да почитам отца и сина и Светия дух. Той прочее победи твоя баща [дявола]. О, горко на тебе, окаянико, и на твоята душа, защото ти се отреди вечен огън, лют трепет и неуморим червей[13], и вечна тъма, и винаги продължаваща мъка! Покай се, окаяни, покай се! Моят бог, Исус Христос, е човеколюбец и иска всички хора да се спасят, и дава на каещите се спасение, на греховете — опрощение!»

Епархът изслуша това и заповяда да донесат желязно колело, да изковат остри шипове, да поставят колелото между две стълба, четирима войни от едната страна и четирима вой-

ни от другата страна да държат колелото, та да бъде подобно на огън. Докато Христовата рабиня беше мъчена от войниците, постепенно колелото се счупи и само огънят гаснеше от кръвта на светата отроковица. А богоносната Юлиания изнемогна в търпение. И ангел господен, слязъл от небето, изгаси огъня и оковите, сякаш восък, се стапяха от нея. Дойде облак и заваля дъжд над огъня и над колелото, а стоящите отпред изгинаха от огъня. Светата пък стоеше, сякаш не бе страдала и прославяше бога.

Разгневи се епархът и заповяда да изгорят Юлиания жива на огън. Светата Юлиания вдигна ръцете си и рече със сълзи: «Господи, господи, вседържителю, не ме оставяй и не отстъпвай от мене, но ми бъди помощник и ме спаси, та да премина от краткия промеждутък на този живот към твоя заслон! И не си спомняй греховете ми, които от младини извърших със слово или с дело, или с ум, волно или неволно; защото бог е милостив. Прости ми, та да не би някога беззаконникът да рече: «Къде е нейният бог?»[14] И поради това ти се моля да ме помилваш, защото си прославен навеки! Амин.»

И докато говореше така и се молеше, народът се провикна силно: «Велик е християнският бог и няма друг освен него! Бесней, епарше, бесней и ме мъчи, както искаш.» И се отделиха от народа петима мъже и извикаха всички в един глас, казвайки: «Ние се обръщаме към бога, когото почита Юлиания. Нека погине елинската страна и нека не остане на земята спомен за безбожните. Мъчи ни, епарше, както искаш, прибави и за нас мъчения, донеси железа, разпали огън, изпрати своите лукавци, изправи срещу ни твоя баща [дявола] и ще разбереш, че ние избрахме добрата чест — нашия спасител Исус Христос!»

Епархът извести на императора и императорът заповяда да хванат всички и с меч да ги посекат. Умряха в този ден мъже на брой 500 заради една жена. И така добрите мъченици получиха нетленни венци и с ангелите заедно тържествуват и славят Христос във вековете, амин!

Епархът бе победен от дяволския гняв и ревейки като лъв, мислеше чрез какво мъчение да я погуби. И заповяда да донесат котел, да сложат олово, да го разтопят и така да хвърлят мъчениците вътре. Когато беше хвърлена в котела, огънят изгори 85 мъже. Епархът видя случилото се, раздра дрехите си и изскърца със зъби, понеже не успя да сломи едно момиче. И заповяда да я посекат. Света Юлиания чу това и много се зарадва, защото приближаваше краят на нейното страдание.

Вървяха към обичайното място. Внезапно дойде и демо-

нът, мъчен от нея, и говореше: «Не я щадете, мъже елински, защото тя оскърби боговете и се отрече от самодържеца, и много зло ми стори за една нощ. Не можах да изтърпя нейното мъчение и ѝ изповядах всичко, що направих от младини!»

Света Юлиания вдигна очи и искаше да види кой ѝ говори. Демонът побягна и крещеше: «О, горко на мене, окаяния, пак ще ме хване!» — и веднага стана невидим.

Когато дойдоха на мястото, където щяха да я посекат, светата мъченица се помоли на спекулатора[15] да ѝ позволи за малко да се помоли. И Юлиания започна да говори на стоящите пред нея християни: «Братя мои и сестри духовни, бащи и майки, послушайте и се покайте, и съграждайте домовете си върху камък, та връхлитащите ветрове да не могат да ги разрушат.[16] Молете се често, подчинявайте се на книгите, обичайте се един друг, та господ да ви даде милост в съдния ден; и ще намерите упование в нашия господ Исус Христос. Добре е да бдите и да отправяте молитви към бога, добре е да се покаете от сърце, добре е да пеете тихо, добре е да се молите непрестанно. Защото не знаем в кой час ще си отидем от този живот.» И още рече: «Моля ви се, молете се за мене, та да бъда достойна да умра в съвършен живот, да премина над началата и властите[17] и да се приближа до престола на божието величие.» И ги благослови с мир.

И каза още: «Господи боже, вседържителю, приеми душата ми с мир.» И като изрече това, преклони главата си и бе посечена.

След много дни една жена на име София от род на синклитици, отиваща в Рим, като минаваше през град Никодимия, взе всечестното тяло на света Юлиания, занесе го в Рим, положи го на почетно място и съгради църква в памет на страданията ѝ.

А когато епархът Еливсивий, който искаше да се ожени за нея, след кончината на светата мъченица поиска да отиде в своя имот по море, докато плуваше по средата му, връхлетя ветровита буря, та потопи кораба с 34-ма мъже. Морето пък изхвърли Еливсивий на сушата в пустинно място и така тялото му беше изядено от птици и зверове и се разпиля.

Мъчена беше Юлиания през месец ноември на 21 ден при императора Максимиан и при нечестивия хегемон[18] Еливсивий, когато над нас царуваше господ бог Исус Христос, нему слава и власт, и поклонение навеки, амин.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА АЛЕКСИЙ (АЛЕКСЕЙ) ЧОВЕК БОЖИ

Имаше в Рим един благочестив човек по име Ефимиан. Той се ползуваше с почит при римските царе Хонория и Аркадия[1], беше много богат и имаше триста души слуги, всички в копринени дрехи и златни пояси. Нямаше деца, защото жена му беше безплодна. Ефимиан живееше в благочестие, изпълняваше всички божи заповеди и до деветия час на деня не вкусваше нищо. Всеки път слагаше три трапези в дома си: една в три часа на деня — за сираците и вдовиците, друга в шест часа — за странниците и проходещите, и трета в девет часа — за бедните и недъгавите. Тогава най-после и той ядеше хляба си заедно с монасите и сиромасите. А когато отиваше за царския дворец, раздаваше из пътя милостиня на бедните, като си казваше: «Не съм достоен да ходя по божията земя.» Също и жена му Аглаида живееше в страх божи и изпълняваше всички заповеди. Като бездетна тя постоянно се молеше на бога и казваше: «Помени, господи, твоята рабиня и дай плод на утробата ми, за да имам подкрепа за стариите си и утеха за душата си.» Бог я послуша за добрите й дела и тя зачена и роди син. И зарадваха се в бога и жена, и мъж. Детето бе кръстено и наречено Алексий.

Когато то стана на шест години, дадоха го на учение и като се запозна с книгите и църковния ред, в късо време прие мъдрост. Па когато дойде законната възраст да го оженят, Ефимиан каза на жена си: «Да бракосъчетаем нашия син!» При тези думи Аглаида се развесели и като направи поклон пред краката му, рече: «Дано закрепи бог думите ти, та да сторим брак на любимото ни чедо и да се възрадва душата ми.» Родителите годиха Алексия за девица от царски род. Венчаха го честни светители в църквата свети Вонифатий[2] и цял ден дори до нощта се веселиха. После Ефимиан каза на сина си: «Влез, чедо, при невестата си и познай съпругата си!» Алексий отиде в украсения брачен чъртог, гдето невестата му седеше на златен престол. Тогава той взе златния си пръстен и пояс, обви ги в багряна коприна и като ги подаде на младата си жена, каза й: «Вземи това и го пази, докато господ е отредил нашия живот. Нека бог бъде между мен и теб.» После, като й съобщи някои тайни, излезе от чъртога и отиде в ризницата си, отгдето взе част от богатствата си и тайно напусна Рим.

Алексий се качи на един кораб и отплава в сирийския

град Лаодикия. Като слезе от кораба, помоли се на бога и рече: «Боже, който си създал небето и земята и ме освободи от утробата на майка ми, спаси ме сега от този суетен живот! Сподоби ме да застана от дясната ти страна заедно с всички праведници, които са ти угодили, защото ти си бог милостив и спасител, комуто отпращаме слава, отцу и сину и Светому духу, сега и винаги във вековете вечни, амин.» После стана и срещна някои мулетари, с които замина за сирийския град Едеса, гдето се намираше ликът на нашия господ Исуса Христа, който го беше подарил още през време на земния си живот на цар Авгара[3]. Като влезе в града, продаде всичко, каквото имаше, и го раздаде на сиромасите. После се облече в дрипави дрехи и седеше като просяк в притвора на църквата Света Богородица. Той постеше усърдно и всяка неделя се причестяваше със светите тайни. Ядеше по две унции[4] хляб и пиеше по две чаши вода, а каквото му даруваха, всичко раздаваше на бедните.

Като го потърсиха в Рим и не го намериха, баща му изпрати своите слуги да го дирят. Когато пристигнаха в града Едеса, в Месопотамия, дадоха му милостиня, но не го познаха. Като ги видя Алексей човек божи, позна ги, па прослави бога и рече: «Слава тебе, господи, загдето ме сподоби да получа в твое име милостиня от своите слуги.» Слугите се върнаха в Рим и съобщиха на господаря си, че не могли да го намерят.

Майката на Алексия още от онзи брачен час, когато дириха и не намериха нейния син, влезе в своята стая, завеси прозорчето и като постла вретище[5] на земята и главата си с пепел като посипа, молеше се на бога, казвайки: «Няма да стана оттука, докато не узная къде се е дянало моето едничко чедо.» Невестата на Алексия говореше на свекърва си: «Докато не узная нещо за своя съпруг, все ще стоя при теб като самотна гургулица.» Бащата пък, още откато се бе родил син му, беше се зарекъл да се не допре до жена си, на която каза: «Да се молим на бога да пощади отрочето, което той ни даде.»

След като Алексей бе прекарал седемнадесет години в притвора на църквата Света Богородица и угоди на бога, закрилницата на този храм се яви насън на клисаря и рече: «Въведи божия човек в моята църква, защото е достоен за небесното царство: неговата молитва е като миро благовонно[6], Светият дух почива на него като венец на царска глава. И както слънцето сияе по целия свят, така просия и неговият живот по земята, пред бога и пред небесните ангели.» Клисарят излезе да търси такъв човек, па като не го намери, молеше се на света Богородица да му го яви тя. Светицата му се

яви отново насън и му рече: «Беднякът, който седи пред църковните двери, той е божият човек.» Клисарят отиде в притвора, намери го, улови го за ръка и го въведе в църквата. Оттогава той му служеше усърдно, та по целия град се разчу за него, божия човек.

Като видя Алексий, че е станал известен на всички, избяга оттам и отиде в Лаодикия, където се качи на кораб, който да го отнесе в киликийския град Тарс[7], защото там не го познаваха. Но по божие повеление силни ветрове закараха кораба в Рим[8]. На слизане Алексий си каза: «Жив ми господ бог, няма вече да досаждам на чужди люде, но ще отида в бащиния си дом, защото и там вече не ме знаят.» И като вървеше, срещна баща си, който се връщаше по време на обяд от царския палат, поклони му се и каза: «Рабе божи, помилуй ме мен, сиромаха и странника. Благоволи да ме приемеш в своя дом и аз да се нахраня заедно със слугите ти от трохите на твоята трапеза. А бог да благослови годините ти, да ти даде честит земен живот и царство небесно и ако имаш свой човек на чужда земя, да го благослови бог и да изпълни неговите упования.» Баща му, като разбра, че просителят е странник, доволен беше да го приеме у дома си, защото се боеше от бога. И рече на робите си: «Който от вас пожелае да му служи и ако му угоди, жив ми господ бог, ще го сторя свободен и ще му дам достъп в своя дом. А на бедния направете къщица при входа[9] на жилището ми, та когато влизам и излизам, да го виждам; давайте му ядене от моята трапеза.» И това подаяние му беше приятно[10]. Майката на Алексия, понеже жалеше и тъжеше, не излизаше из своята стая. Снаха ѝ и тя, като стоеше все вкъщи, рече ѝ: «Оттука няма да излеза дори до смъртта си и ще се уподобя на пустиннолюбива едномъжа гърлица[11], докато не узная къде се е дянал моят жених.» А слугите всяка вечер пакостяха на Алексия и го ругаеха, едни го ритаха с крака, други го удряха с плесници, трети миеха паниците и помията изливаха върху него. Божият човек, като разбра, че това се върши от дяволско внушение, приемаше всичко с радост и търпеше. Така Алексий преживя в бащиния си дом седемнадесет години, без някой да узнае кой е той.

Когато изволи бог да му се представи божият човек, Алексий рече на слугата, който го наглеждаше, да му донесе харатия[12], мастило и тръстиково перо. Той му даде. И като взе, написа всички тайни, които имаше с баща си и майка си, и каквото беше говорил със своята годеница в чъртога и как ѝ е дал пръстена; и написа целия си живот, за да се знае, че той е бил техен син.

В един неделен ден, след свършъка на светата литургия, докато в църквата бяха още царете, архиепископ Маркиан[13] и всичко богомолци, чу се от олтара глас, който говореше: «Елате при мен всички утрудени и обременени с греховете и аз ще ви успокоя.»[14] Почудиха се и се изплашиха хората, па като паднаха на земята, викаха: «Господи, помилуй!» И пак се чу глас от олтара: «Потърсете божия човек, да се помоли за света, защото в петък призори той ще напусне своето тяло.»[15] В четвъртък вечерта, всички като се бяха събрали в църквата свети Петър и се молеха богу да им яви где е божият човек, чу се глас: «В дома на Ефимиана. Там е тялото му.» Тогава двамата царе се обърнаха към него така: «Ти да си имал такава благодат в своя дом и нам нищо не си обадил.» Ефимиан отговори: «Тако ми бога, не зная», па повика най-стария от своите слуги и го запита: «Ти знаеш ли да има такъв човек между твоите другари?» — «Жив ми бог, не знам, отговори той, те всички са грешни суетници.» Тогава двамата царе заповядаха да отидат в Ефимиановия дом и там да потърсят божия човек. По този случай Ефимиан поръча на слугите си да поставят столове и престоли и да срещнат гостите със свещи и кадила. И дойдоха царете, архиепископите и всички придворни люде; те насядаха и голяма врява настана в дома Ефимианов. Майката на Алексия, която беше завèсила прозорчето на стаята, за да я не вижда никой, се питаше: «Какъв е този метеж и тази голяма врява и защо ли са дошли царете и техните люде?» Снаха ѝ, която стоеше в своята стая и гледаше оттам, също се питаше какво ще бъде това вълнение и глъчка. Тогава слугата на божия човек каза на господаря си: «Господарю, да не би този беден, когото ми поръча някога да нагледвам, да е търсеният божи човек, защото той вършеше велики, дивни и чудни неща, от неделя на неделя се причестяваше със светите тайни, ядеше по две късчета и пиеше по две глътки вода, и през цялата седмица се въздържаше да яде; нощта прекарваше без сън. При това някои от слугите ти му причиняваха разни пакости — едни го ритаха с краката си, други го ругаеха, трети го заливаха с помия от паниците, а той пренасяше всичко с радост и търпение.» Ефимиан, като чу това, затече се към божия човек и щом дойде при него, заприказва му, но не чу да му отвърне глас. Па като откри лицето му, видя, че то свети като на божи ангел и ръцете му държеха хартия. Ефимиан рече да я вземе, за да види що е написано на нея, но божият човек не я пускаше. Затече се тогава при царете и им съобщи, че търсеният човек се намерил, но вече умрял. После им разказа всичко отначало, как преди седемнадесет години дошъл при него и все поред, как

живял той и как сега държал хартия в ръце, но не я пускал.

Тогава царете заповядаха да се постави одър и да се сложи на него тялото на светеца. После те, заедно с архиепископа, всички боляри и царските люде, отидоха и застанаха пред одъра, па молейки се, рекоха: «Рабе божи, ние, ако и да сме грешни, все сме царе; този пък отец е глава на цяла вселена. Дай ни хартията да видим кой си ти и що е написано на нея.» Веднага писмото се отпусна от ръцете на умрелия. Те го взеха и дадоха на църковния хартулар[16]. Па като насядаха царете, архиепископът, Ефимиан, болярите и гражданите, настана голямо мълчание в Ефимиановия дом и хартуларят почна да чете написаното.

Когато Ефимиан чу прочетеното, скочи веднага от престола, съдра дрехите си и като скубеше сединявата си коса, затече се и се хвърли на гърдите на праведното и честно тяло, целуваше го умилно, говорейки: «Горко ми, чедо мое, защо ми направи това, защо ми докара толкова въздишки? Тежко ми, чедо мое, колко години бях сломен и очаквах да чуя поне твоя глас или твоята беседа и не ми се яви, ако и да виждаше плача в родителския ти дом. Горко ми, крепителю на моята старост, къде ще дяна тъгата на сърцето си? Едва отсега ще трябва да оплаквам тежко уязвената си душа.»

Като чу майката, че е нейният син, отвори прозорчето на стаята си, съдра дрехите си, разпусна косите си и като се взираше някак си странно към небето и гледаше жалостно към сина си, молеше се на събралия се народ: «Горко ми, горко ми! Сторете ми път, о мъже, да видя любимото си чедо. Тежко ми, братя мои, дайте да видя едничкото си дете, агънцето на душата ми, птиченцето на гнездото ми, кърмачето на моите гърди!» Па като се спусна, хвърли се върху тялото, умилно го целуваше и нареждаше: «Уви, мило чедо на моята утроба, светлина на очите ми, защо постъпи така, как стана непознат толкова години в своя дом?» Па като го милваше по лицето, тежко въздишаше, сълзи ронеше, удряше се по гърдите и викаше: «Елате и плачете с мен! Седемнадесет години престоя в моя дом и никой не позна, че той е моята едничка рожба. Колко дълго си бил печален в дома на своя баща и не ми се яви, а кротко търпеше плесниците, досадите и храчките на своите слуги. Горко ми, чедо мое, какво да сторя, къде да гледам?»

Снахата пък, която беше облечена в дрипави дрехи, хвърли се на гърдите на праведното тяло и се вайкаше: «Горко ми, моя пустиннолюбива гърлице! Колко години жадувах да чуя твоя глас или твоята беседа; да узная где си се дянал! Колко години бях натъжена зарад теб, и ето днес съм вдовица и ня-

ма вече кого да гледам, кого да очаквам. Остава ми отсега да оплаквам нараненото си сърце и уязвената си душа!»

Удивени от станалото, всички присъствуващи проливаха сълзи непрестанно. Тогава царете и архиепископът поръчаха одърът да бъде занесен и поставен насред града и говореха на народа: «Ето, намерихме тогова, когото търсехме, наспоред вашата вяра.»

Гражданите, като чуха, стекоха се около тялото. И колкото недъгави пристигаха, всички се изцериха: немите проговориха, глухите прочуха, слепите прогледнаха, бесните се очистиха от зъл дух.

Царете, като видяха тези чудеса, сами заедно с архиепископа понесоха одъра, за да се просветят и те с прикосновението си до тялото на божия човек. Бащата го съпровождаше, като го държеше за ръка, унасяше се, стенеше и се удряше по гърдите. Майката бе спуснала косите си над него и се вайкаше. Снахата, разтъжена и разплакана, вървеше след одъра. Народът дотам се натискаше към покойника, че царете и архиепископът не можеха да го носят. Тогава царете заповядаха да се насипе из пътя злато и сребро, по които да се спусне народът и да освободи тялото на божия човек. Никой обаче не се помами по богатството, а още по-сърдечно вървяха след тялото. Едвам и с голям труд смогнаха да донесат одъра в църквата Свети Вонифатий[17]. Благочестивите царе поръчаха да се направи златен ковчег и да се украси със скъпоценни камъни и бисер. После положиха в него тялото на светеца Алексия, месец март 17-и ден, и празнуваха седем деня при присъствието на бащата, майката и снахата.

По божия благодат из ковчега извря миро благовонно. По това чудо всички недъгави се стекоха, вземаха от мирото, мажеха се и се изцеряваха, като славеха и хвалеха отца и сина и Светаго духа, единния и свет господ, комуто подобава слава, чест и поклонение, сега и винаги във вековете вечни. Амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ЯКОВ ЧЕРНОРИЗЕЦ

ЖИТИЕ НА ЯКОВ ЧЕРНОРИЗЕЦ, СЪДЪРЖАЩО МНОГО СМИРЕНИЕ

. . .Имаше в градчето Порфирион[1] някой си отшелник на име Яков. И той, като се отказа от този краткотраен суетен живот, живя в някаква пещера 15 години. И толкова преуспя

чрез пост и добри дела, че стана угоден богу до толкова, та да получи и дарба срещу бесовете и [да върши] много други изцеления с името на нашия Христос. Чудейки се на живота на мъжа, всички се събираха при него, а повечето от тях бяха от вярата на беззаконните самаритяни[2]. Понеже божият човек ги видя да идват при него, той, проповядвайки надълго от божествените книги, ги връщаше към правата вяра.

Но дяволът, изначало воюващ срещу човешкия род и най-вече срещу робите на нашия Спасител — Христос, виждайки се премного прогонен от многото благодеяния на мъжа и от праведния му живот, опълчи се срещу него. Тъй като искаше да го прогони от преждереченото място, влезе в един от самаритяните, поначало и винаги отхвърлящи истината. Подучи го да събере всички нему послушни — приятели, съчувственици и слуги — за хула на светия мъж, та, уловил го, да може да го прогони от тези места.

Като се събраха всички в жилището на своя жрец и много мислиха, и крояха козни, взеха накрая едно решение. И повикаха безсрамна и блудна жена, та ѝ дадоха 20 жълтици; и още толкова обещават да ѝ дадат, ако успее да постави клопка на божия раб Яков, за да могат по тази причина да прогонят със срам мъжа от земята си.

Жената, подмамена от обещанията, отиде при него късно през нощта и като почука на вратата, молеше го да я пусне. Понеже той не искаше, протакаше дълго да стори това, тя стоеше безсрамно, блъскайки и молейки с гореща молба да я приеме. И щом той пооткрехна и я видя, помисли, че е привидение, прекръсти се, затвори и заключи вратата. Като се върна на мястото си и се обърна на изток, отправяше към бога прилежна молитва. Въпреки че мина много време и нощта вече се преполови, тя не преставаше да блъска и да вика със силен глас: «Смили се над мене, рабе божи, нима трябва да бъда изядена от зверовете пред очите ти?»

Праведникът поразмисли и знаейки за множеството зверове по тези места, поколеба се, отвори вратата и ѝ каза: «Откъде си дошла тук и кого ли търсиш?»

Тя рече: «Аз съм от манастира, що е тук наблизо. И изпрати ме игуменката да донеса просфора в селото. Като се връщах и отивах към манастира, замръкнах на това място. Та моля те, човече божи, смили се над мене и ме приюти да не бъда изядена от зверовете.»

Тогава вече, смилил се, той я въведе и ѝ даде вода и хляб, а сам влезе във вътрешната килийца и се заключи, като остави жената във външната килийка. Тя се наяде, помълча за кратко и после започна да крещи, прилепи се, плачеща, към вратата и

с горчиви сълзи викаше светеца. Той надникна през пратичката, видя я страдаща и обзета сякаш от страшна болка и, изпаднал в недоумение що ли ще ѝ е, я попита какво да направи за нея.

Тя му каза: «Погрижи се за мене и ме прекръсти, защото съм покосена от сърдечна болка.»

Когато чу това и излезе, той веднага запали голям огън и сложи лявата си ръка в огъня, а с дясната мажеше със светено масло и я сгряваше с топлината на ръката си. И не спираше да кръсти непрестанно гърдите ѝ. Тя, без да се отказва от своето безсрамие и понеже искаше да го оплете и да доведе светеца до зла похот, каза му: «Моля ти се, мажи ми сърцето продължително, та да престане болката, що ме е обзела!»

Той пък, поради присъщото му простодушие, правеше ѝ нужното за лекуване, но заедно с това проумяваше козните на лукавия и се боеше да не би от многото грижи по нея да нанесе рана безсмъртна [на душата си]. Така близо два-три часа, държейки безжалостно лявата си ръка над огъня, той търпеше, докато пръстите на ръката, овъглени, окапаха. Това правеше, противейки се на сатанинските козни, защото нетърпимата болка, що му причиняваше огънят, не позволяваше на лош помисъл да завладее сърцето.

Видяла това преславно [деяние] и дошла на себе си — понеже виждаше, че ръката на светеца вече цялата е изгоряла от огъня, — тя възплака горко и с въздишка падна в краката на светеца. И като се удряше с ръце по гърдите, викаше: «Оле, горко на мене, окаяната и заслепената! Оле, горко ми, защото съм храна на вечния огън! Оле, горко ми, защото съм дяволово обиталище!»

Светецът остана ужасен от това и ѝ рече: «Стани, жено!» И като я вдигна с голяма мъка от земята и се помоли усърдно, рече ѝ: «Разкажи ми какво ти е.»

Когато след известно време тя дойде на себе си, разказа му всичко, както беше работата, и му разкри лукавите [дела] на самаританите, а най-вече сатанинското подстрекателство и опълчването срещу праведника. Веднага с дълбока въздишка рабът божи благодари горещо богу със славословия и сълзи, настави [жената], като ѝ даде просфора и я изпрати при светия епископ Александър.

Щом тя дойде в църквата, изповяда всичко пред първо богу, а после на преподобния мъж. Той също я поучи много и понеже видя, че тя усърдно се кае за злините, що направи, даде ѝ банята на безсмъртието[3]. Събрал всички боголюбиви люде и христолюбивия клир, той изгони от града и от околностите всички намиращи се там самаритани. След това, като дойде при божия

раб Яков, дълго, сякаш истински баща, го ободряваше и наставляваше. А споменатата жена чрез покаянието до такава степен се приближи до Христа, че стана свята и се сподоби с дарба [да прогонва] бесовете.

След много време дъщерята на някой си съветник, измъчвана от нечист бяс, крещеше, зовейки светеца. Родителите ѝ я доведоха при божия раб, молеха го да се смили над нея и да пропъди от нея нечистия бяс. Когато светецът се помоли и възложи върху ѝ ръце, веднага чрез господнята благодат прогони беса и изцели момичето. Родителите ѝ благодариха на бога и му дадоха тогава триста жълтици. Праведният не само че не пожела да ги вземе, но нито да ги види не пожела. Каза им, като ги придумваше да не превръщат божия дар в стока: «Но — рече им — дайте ги по-добре на бедните. Аз, прочее, няма да взема това, защото на мене, живеещия в пустиня, те не трябват.» И така ги отпрати, благодарящи, в дома им. Също и друг път някакъв юноша, нападнат от бяс, се парализира с двата крака. Близките му, като го взеха, донесоха го при светеца. А [светецът], след като пости три дена и се отдаде на единствена молитва, и излекува парализирания, и го благослови, заповяда му да си отиде вкъщи със собствените си нозе. А и мнозина други, които имаха различни рани, идваха при него и всички чрез божията благодат си отиваха изцелени. Божият раб, щом се видя твърде почитан от всички, а и понеже [знаеше, че] падението на мнозина идва от почитта, махна се от това място. И побегна, та отиде на около 40 поприща[4] от града. И намери голяма каменна пещера в речния бряг, и живя там 30 години, прекарвайки всички дни и нощи с молитви и песнопения. Дълго време имаше за храна само тревите, що растяха в реката. Покъсно направи малка градинка на брега, която обработваше малко време през деня; и от нея се хранеше. Дотолкова бе прочут животът му, че по 20 и 30 иноци идваха при него, и клирици, и много миряни — за благослов и наставление от него.

Но такъв и толкова прославен, при това — удостоен и с такава дарба, той скоро беше обзет от някакво високомерие или гордост и бе оставен да изпадне в прегрешение, и то в прегрешение от всички по-горко.

Прескверният враг на човешкия род, който — бесен от своята завист — напада винаги живеещите добре по бога, вселил се в едно момиче, дъщеря на някой си богаташ, започна да крещи и да зове името на светия мъж, така че родителите на момичето бяха принудени да обикалят и да търсят навсякъде божия човек, без да пропуснат ни манастир, ни пустинно място. Понеже не можаха да го намерят, по-късно узнаха, че има някакъв отшелник на онова място. И баща ѝ взе слугите си и приготви мо-

мичето с неговата майка в кола. И дойде на посоченото му място, където беше светецът. И го видя, и падна в нозете му, говорейки: «Смили се над дъщеря ми, защото люто е мъчена от нечист бяс.[5] Ето има двадесет дни, откак не е вкусила ни храна, ни питие, но, крещейки, се дере [с нокти] и призовава твоето име.»

Светецът му заповяда да постави пред него момичето и отдаден на молитва, толкова се моли, че мястото, на което стоеше, се разтресе. След като свърши молитвата, духна срещу нечистия дух и му рече: «В името на господа Исуса Христа, излез от нея!» И тутакси бесът, изгарян от огън, излезе от момичето. А тя падна на земята и дълго време лежеше безгласна.

Светецът, като се помоли и я хвана за ръката, и я изправи, предаде я здрава на родителите [ѝ]. Видели чудото, те прославиха бога. Понеже се страхуваха да не би нечистият дух да се върне, та да се всели в нея, молеха го момичето да остане при него два дни, докато окончателно се освободи от бяса. И като я оставиха при него, върнаха се у дома си.

Добре беше, както и във встъплението казахме, да разкажем този ангелски живот за укрепване и назидание на живите — като говорим не само за съвършените дела, събирайки единствено от тях, оттам, доброто, та да бъдем неизкусени и ненасилени от зломислените мрежи на прескверния враг на божиите раби — но, както описахме великите и истински добри привички на мъжа, така трябва да разкажем и за връхлетялата го буря и оттук — случилото му се велико падение, като говорим после, както си е, и за превеликите чудеса, [станали] след неговото съвършено покаяние и доблестно изповедание. Защото, колкото велико въздържание и живот показа преди това, толкова пострашно и пропадна; и колкото велико бе падението, толкова по-високо бе после неговото въздигане.

Прелукавият и нечист враг на божиите раби, видял изцеленото момиче оставено само там, веднага се опълчи срещу праведника и го нападна чрез блудния бяс. Той го насили така, както бе насилен този мъж в началото на неговото уединение, когато, прелъстен от мрежата на нечестивите самаритяни чрез гореспоменатата жена, той се противеше, и победи, и понесе болката на лявата ръка за срам на изпратилия я дявол. [Насили го така, че] да се разпали за блудство, да забрави страха от бога и толкова голямата дарба, дадена му да изцелява, и дългогодишното въздържание, и многото подвизи, и да не издържи битката, и то след като се беше вече приближил до старостта; и, излязъл в преддверието, да бъде с момичето и да се оскверни с тинята на беззаконието. И оттук, след като на беса бе дадена някаква власт да прибави към първото и второ — насилва [го] към

злото. И понеже пагубната змия се изплаши от даваното покаяние, от опрощението за ония, които от цялото си сърце го търсят, подучи [Яков], както го считаше вече за свой пленник, да стори беззаконие, по-голямо от първото. Като внуши помисъл да го ужаси, подстрекава го да убие изнасиленото от него момиче. Победен, той поради това я уби, смятайки да се укрие от мъченията на родителите ѝ.

Но врагът и пръв в злините, сатаната, не бе доволен и от тези оскверненията, та прибавя към изнасилването и убийство и към убийството — това, че кара [Яков] даже да не погребе тялото на убитата, а безмилостно да го хвърли на речните води, зверовете и птиците. Такъв е плодът на възгордяването и себевеличаенето, защото, ако не бе робувал на никаква страст, не би смогнал лукавият враг сякаш в пробита лодка да разбие съвестта му в камък. Защото този, който е победил в млада възраст всякаква сила и духа на разпалването, ще може и на старост. А този се себевъзвеличи и лукавият победи.

Обаче превеликото човеколюбие на даруващия велики неща Христос, искащ спасение на всички хора, нежели погибел[6] и да подаде на затворения и долу лежащия ръка и лек за покаяние, изцели неизцелимите и смъртдящи язви на своето творение.

Такива и толкова по-висши дарове получи [Яков] след своето покаяние, че се принудих да ги разкажа пред всички, та както, когато узнахме начина на неговото падение, изпаднахме в печал, така, когато узнаем за прилежното покаяние на мъжа — да не се надяваме на себе си, а на даруващия ни дарове човеколюбец — бог, който, щом постоянствуваме, ни дава търпение да постоянствуваме докрай и когато отстъпваме — подкрепя ни срещу леността, подавайки ни ръката на своето застъпничество; и когато се каем, приема ни с присъщото си човеколюбие. Защото [Яков], сторил толкова и такива злини, всяка от които го правеше храна на огъня, имаше за наставник блажения Давид, възвърнал степента си след съгрешението, и вместо да получи осъждане за блудство, прибавил и убийството на мъжа, комуто се бе случила тази беда.[7] И вникнал дори само чрез словото, човеколюбивият владика, удовлетворен, веднага му даде опрощение за толкова грехове; той прибягва към тишината на покаянието, имайки за наставник единствено надеждата да спаси душата си.

Като се опомни, [Яков] влезе в килията си и сякаш събуден от сън, както се казва, хвърли се на земята, стенеше неудържимо, безмилостно се удряше в гърдите и лееше поток от сълзи. Но и сега не отстъпи от него нечистият и мръсен бяс. Понеже не можеше да направлява намеренията на мъжа, внушава му мисли на отчаянието, получил тази зла власт против човешкия

род от отчаянието на Юда[8]. Та [Яков] стана от земята и побягна към света.

По волята на човеколюбивия бог се случи така, че, вървейки, той стигна до един манастир. Влезе при братята, които бяха там, и ги поздрави, а те му умиха нозете и като му предложиха хляб, молеха го да хапне. Той не искаше дори да чуе това, но простена горчиво и рече: «О, горко на мене, окаяния! Как ще погледна към небето? Как ще дръзна да призова името на владиката Христос, когото изоставих, отричайки се от него? Как ли мога да се надявам да получа нещо от благостта му, щом с душа и тяло съгреших пред него, като се оскверних с прелюбодейство и убийство!» И започна да разказва както си беше наистина. Изповяда им всичко случило се. Те бяха опечалени и загрижени заради различните му беди. Утешиха го, доколкото можеха, дадоха му благословение, помолиха се усърдно за него и го отпратиха.

Когато вървеше, по пътя го срещна един брат, носещ наистина Христа в себе си. Той го покани и го въведе в килията си, показа му голяма сърдечност, даде му хляб и изрече много молитви. Молеше го да вкуси от благословеното, що бог изпрати. Понеже [Яков], терзан от съвестта, никак не се съгласяваше да се докосне, рабът божи се хвърли в нозете му и го молеше, като същевременно се кълнеше, че няма да стане от земята, докато не обещае да вкуси от предложеното му. Когато му обеща, божият човек стана от земята и като се помолиха, седнаха двамата да ядат хляб. След като хапнаха и въздадоха благодарност [на бога], седнаха пак. И приближил се до мъжа, братът, който го бе приел в килията си, рече: «Отче, настави мене, твоя син, [в името] на Христа и укрепи сърцето ми, понеже много ме обземат различни помисли.»

Тогава светецът изрева и със сълзи и въздишки се удряше в гърдите, говорейки: «Прости ме, брате, та да се кая и плача за своите велики грехове и за дръзките беззакония, които сторих срещу бога. Защото при тези мои суетни и посрамени бели власи, сякаш дете, впримчен от дявола, паднах в крайна погибел. След като победих злините, що търпях през живота си, на старини, сторил зло, пропаднах чрез тях, като се хвърлих в смрадната и блудна тиня и се оскверних с други, по-големи от този, грехове.»

[Другият], щом чу това, опечали се твърде и го помоли да му разкаже подред цялото сатанинско лукавство; светият [човек] печелеше двойно: първо, прочее, понеже се надяваше чрез изповедта да го доведе [до покаяние], а едновременно — и [да получи] увереност в себе си, — искайки да придобие след това бъдещите [блага].

[Яков] му отговори и рече: «След въздържанието ми с въздържание истинно и много мъчително, след непорочното ми служение на бога 50 години, след получаването на великата дарба от човеколюбеца бог, след извършването от мене, скверния, на големи чудеса, накрая сатаната влезе в едно момиче. Веднага нейните родители, чули, че притежавам дар господен, я доведоха при мене за изцеление. Понеже те ме молеха, аз се помолих за нея и тутакси, чрез божията благодат, нечистият дух излезе от нея. Те, понеже искаха съвсем да я излекуват, оставиха я при мене два дни и си отидоха вкъщи. Като отхвърлих съвестта, излязох при нея и победен от блудния пламък, нито за бога си спомних в този час, нито помислих и разумях загубата на толкова въздържание и подвизи. Забравил, както се казва, всичко и пренебрегнал геената огнена, пропаднах в блудна погибел. И като извърших с нея блудство, лекувайки злото със зло или по-точно към злото прибавил още по-голямо зло — защото бесът на безсрамието ме овладя и ме посъветва да я убия! — и след блудството си я убих и я хвърлих в реката. И като загубих вяра в своето спасение, тръгнах и сега скитам по света. Как ще погледна към висините?! Или как ще дръзна да призова Христа?! Не ще ли се спусне тоз час огън от небето, за да ме изпепели?!»

Когато той изповяда на мъжа такива и подобни на тези неща с много сълзи и неудържими въздишки, [оня] се умили от благодат и се хвърли на шията му. Целувайки го, говореше му: «Не скърби толкова, брате, нито се отчайвай за своето спасение, но като повярваш, че има спасение, пристъпи със сълзи и се изповядай на човеколюбеца бог. Защото бог е много щедър и премилостив и голяма е неговата милост към нас, та докато имаме време, нека се покаем! Ако нямаше покаяние, как Давид, след пророческия [си] дар, след възцаряването [си], след господното свидетелство [за него], като падна в ямата на прелюбодейството и убийството и изрази със слово своето покаяние, получи опрощение на толкова грехове? Как блаженият Петър, върховен сред апостолите, пръв ученик, който получи небесните ключове от господа владиката Христос, не един и не два, а три пъти се отрече от него.[9] И после, плачейки горко, не само получи опрощение на толкова голям грях, но се сподоби с още по-голяма чест и стана пастир на словесните господни овци.[10] Ако нямаше покаяние, как Павел, след като се покая, от гонител стана съсъд избран?[11] Ако нямаше покаяние, защо Павел заповяда да бъде приет сред коринтяните съгрешилият? «Та да не бъдем, рече, насилвани и ограбвани от сатаната.»[12]

Укрепил най-вече сърцето му с такива и подобни думи, истинният и милостив брат го молеше да пребивава с него. По-

неже [Яков] не искаше, божият човек падна пред него на колене и като целуваше нозете му, молеше го да не се отлъчва от него, мислейки и боейки се да не би, като живее в отчаяние, да погуби съвсем душата си. И въпреки че многократно говореше, молеше, коленичеше, кланяше се, не можа да го склони. Наскърби се светият мъж, въздъхна дълбоко, помоли се усърдно и пусна [Яков] да върви по пътя си, благославяйки го. Изпрати го на разстояние 50 поприща и не преставаше да го моли; и още дълго му говореше за покаянието. След като го прегърна и го целуна със сълзи, помоли се за него и се върна в килията си.

А Яков пое пътя, водещ към света, и вървеше по друмищата. Когато измина доста път и се отби малко встрани, намери стара гробница, прилична на пещера. В нея лежаха много кости на мъртвци, които от многото години бяха изтлели. Влязъл в нея, той събра костите, сложи ги в единия ъгъл; и заключи пещерата, и затвори поставените отгоре ветхи врати. И коленопреклонно се изповядваше на господа, биейки се немилостиво в гърдите, и говореше с плач и много ридания:

«Как ще вдигна поглед към тебе, боже! Как да започна своята изповед? С кое ли сърце, с кое ли упование или с коя съвест ще дръзна, когато езикът [ми] е нечестив, а устата — изпълнена със скверности? Ако се осмеля да начена, за кой грях първо ще дръзна да искам прошка?!

Помилуй ме, човеколюбиви господи, милостив бъди към недостойния, владико благи, и не ме погубвай поради моите безсрамни дела! Защото не са малко моите беззакония. Блудство сторих, убийство извърших, кръв неповинна пролях. И след всичко това изстрадалото тяло предадох за храна на водите, зверовете и птиците!

И сега, господи, като знам, че си благ, всичко изповядвам, за всичко прошка моля. Не ме отхвърляй, владико, но според твоето достопрекрасно милосърдие помилвай мене, нечестивия, и ми изпрати твоята велика милост. И ми прости всички беззакония, та да не би, като се спусна в греховната бездна, да ме погуби докрай бурята на пагубния враг, нито да ме погълне змеят на преизподнята.»

И с такова велико покаяние се изповядваше десетина години в тази пещера или, по-право да река, в гроба, без да излезе от мястото, без да беседва с никого, без да говори никому. Но с горчиви сълзи и неудържими въздишки, и много умиление живееше постоянно. Два пъти в седмицата отваряше капаците и намираше пред вратите на своето гробище растяща трева и като я стриваше, ядеше, колкото му стигаше да се нахрани. И веднага се връщаше с много благодарствия [към бога] и пак по-

стоянстваше в молитвата, въздържанието и непрекъснатите изповедания.

Затова човеколюбецът бог, който не иска смъртта на грешните, но покаяние и живот[13], не допусна всуе и напразно толкова голямото страдание и да се продължи тежката борба. И понеже знаеше неговото истинно и велико покаяние, даде му опрощение на толкова големите и такива грехове. И тъй като искаше самият той да убеди преподобния мъж, а и на всички да покаже силата на покаянието, когато люта буря и страшна суша обхванаха този край и хората се молеха с много молитви и литии, откри се на благочестивия епископ на града, мъж свят и наистина богобоязлив: «Има някакъв отец недалече в гробището, смирен на вид, но благ по дух, който, ако ви послуша и се помоли на бога, ще унищожи всички злини, налетели върху тази земя.»

Светият епископ свика целия си клир, за да изповяда откровението, и им нареди да тръгнат с кръстове към пещерата, където живееше божият човек. След като сториха това и стигнаха до мястото, [епископът] намери преподобния праведник и с гореща молба му се молеше да пожали земята им и да се моли на бога, та да помилва своите люде, да прогони сполетялото [ги] бездъждие и да изпрати на тяхната земя дъжд.

Светецът, без никак да отвърне, се биеше в гърдите, не дръзваше дори да погледне към небето и казваше: «Милостив бъди, господи, към многото ми безчестия.»[14]

Епископът [с хората] го чакаше и му се молеше; и понеже не получиха какъвто и да е отговор, оставиха го и си тръгнаха, плачещи. Стигнали до светата църква, те веднага тук, молейки със сълзи, просеха от човеколюбивия бог освобождение от тази беда. След като дълги дни с плач и пост призоваваха бога да им помогне, епископът пак има видение и чу ясен глас, говорещ му: «Върви при моя раб Яков, когото и преди ти известих, и го моли да се моли за това, що искаш. Ако той се помоли, ще се избавите от злините, сполетели земята.»

Преподобният божи светител бързо се върна пак с целия си клир и с хората и започна да се моли на божия човек Яков. Тогава вече, тогава, насила, както се казва, склонен от многото молби и убеден от преподобния мъж, че както по-рано, така и сега са дошли при него по божие откровение, вдигна очи към небето и дълго време се моли горещо.

И докато молитвата още беше на устните му, благият и милосърден бог, който дава всичко изобилно и лесно на боящите се от него,[15] превръща в дело думите на писанието, казващо: «Докато ти още говориш, ето, дошъл съм»,[16] прати обилен дъжд на земята. Като му се дивяха, [пеейки] похвална песен на не-

говото милосърдие и неизказано величие, отидоха си, славещи бога, облажаващи неговите раби, удостоени с такъв велик дар чрез тяхното въздържание и пост.

Получили велико благо от човеколюбивия бог, избавени от нападналата ги, от господа пратена напаст, премахната чрез молитвите на божия раб Яков, до ден днешен те всяка година правят помен за този ден, в който бяха освободени от природните беди, като отправят молитвени и похвални песни към владиката Христос.

Мнозина от хората, дошли при него заедно с епископа да се молят, страдаха от различни болести и останаха при раба божи Яков да търсят изцеление. Светецът взе масло и ги благослови, и ги помаза, та ги излекува в името на Христа. После те се връщаха вкъщи да славят и да благославят бога, дарил на тях, своите слуги, изцеление.

И вече всички, които живееха в града и околностите, донасяха при него своите болни и като си отиваха, молеха го да се моли за тяхното спасение. И [болните] веднага оздравяваха чрез божията благодат. Защото му се даде такъв дар, та да може само с дума да прогонва бързо нечистите духове.

Една година след премахването на онази люта напаст божият раб Яков повика преподобния епископ и го замоли да се погрижи за пещерата, сиреч за гробницата, в която живееше светецът. И отправи усърдна молба след смъртта му да го погребат в нея. Той му обеща и се върна в града. Не след дълго блаженият Яков се помина в дълбока старост на 75 години.

Когато узна, преподобният епископ дойде на мястото с целия клир и с усърдни миряни. Подредиха честното тяло с многоценни благовония и пеейки и славейки бога, го положиха в онази гробница.

По-късно преподобният божи светител съгради молитвен дом, сиреч църква, до пещерата и премести честното му тяло. Там и до ден днешен стават много изцеления. Целият град и околностите честват всяка година паметта му и считат [този ден] за голям празник в прослава на оказващия почит и човеколюбец бог. Него и ние славим по закона, благославяйки отца, и сина, и Светия дух. Нему слава и власт, сега и винаги, и в безконечните векове. Амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ЕПИВАТСКА ОТ ДЯКОН ВАСИЛИК

ЖИТИЕ И ЧУДЕСА НА СВЕТАТА ПРЕПОДОБНА ПАРАСКЕВА

Животът и преданието на тези, които са преживели в добродетел, биват похвални за всички, та да възприемат попълно наставленията; обаче за ония [слушащите], а не за тия, за които е благолюбен самият живот според бога, казвам — Христовия ярем. Те и обичат лекото бреме[1], и го вземат на рамене, научили себе си да приемат и да се стремят към божиите заповеди.

И справедливо започвам, за да не оставя незаписани техните изключителни деяния и подвизите [им] заради бога, та да помрачнеят и да се забравят с течение на времето, но да ги пишем, и добре да [ги] знаем, и като ги знаем, да ги прегърнем, и прегърнали ги, да ги напишем в скрижалите на сърцата си[2]. Защото те, съществуващите, обичат много, ако живеят за някого с любов, в него всичко да пренасят. И ще бъде ли добро, ако отминем с мълчание наистина душеполезното и спасително [житие] на нашата преподобна майка Параскева? Но ще ощетим великото църковно начало и ще направим да оглушеят ушите на правоверните, ако не разкажем с почетни слова за съвършените й дела. Та като си мислим, че е добре с любов и още по-добре според силите си да похвалим, нека преминем бързо към разказа, без да изпускаме нито отечеството, нито родителите, от които тя е получила богоугодния [си] живот.

Тази прочее удивителна и свята, и богообручена жена бе от мястото, наречено Епиват, отпървом намиращо се около Тракия. Тя обогати родителите си, благоверни, а още повече — честни и благородни, с право известни, нито обилно богати, нито властелини, нито пък страдащи от мъка поради нищета. После, когато достигна пълнолетие, реши твърдо, възревнува апостолския живот и така, разпалена от видението на [вечния] огън, разделя се с отечеството, отмята се от род и близки и окрилена от добродетели, далече от скръбта на житейските смутове, достига пустинните места.

В пустинята тя прекара немалко години и възлюби безмълвния живот, сиреч живот наистина в малко отстъпващ на ангелския; радваше се, а повече — веселеше се душевно, укрепваше се духом, измъчвайки в пост и бдение тялото си и — защо прочее много да говоря! — бе цялата безплътна. И не можеше

да се види при нея ни ядене, ни питие, но храна и ястие ѝ бяха сълзите и непрестанните молитви. Така, чрез добродетели, тя освети целия си живот в оная страна, остана мъжествена и нейният ум и съзнание бяха единни и свързани, и винаги високо и още по-високо отправяни.

Тя не позволи тялото ѝ ни най-малко да се приобщи към някого от земните, но цялата — сиреч облекчена чрез деяния и подвизи — полетя по-високо от всички към бога!

Но, о, добра придобивка, веселяща чрез словото ревнителите на добродетелта! Не само в бъдещите векове се дават награди, но те правят прочути и пребиваващите в този живот, както и невястата на моя Христос, просветлена чрез доброто, проповядваща деянието чрез деянията, или — в тях проповядвана! Така и тя, след като вървя добре по неравния и труден път и предусети своята кончина, излиза от пустинята, отива в Цариград и пребивава за кратко в светите църкви. Бързо потегля оттам, та се заселва в селище, наричано от тукашните Каликратия, близо до родното ѝ място. И тук достига края на живота си, и оттук се преселва [на небето], както бог ѝ заповяда.

Обаче и това е според твоята благост, небесни царю, понеже ти не поиска блажената, която бе разпалена от любов към тебе, да бъде непозната на човеците и да се прослави само с небесните сили. Но както направи тя да се наслади от небесните като небесна, така си пожелал покойната да бъде прославяна сега и от земните, та всеки човек, наставен в твоите чудеса, да направиш неин подражател. Добре, прочее, рече Давид: «Да се възрадва сърцето на търсещите господа, търсете господа и се уповавайте; споменавайте неговите чудеса, които той направи!» [3]

Но житието на нашата преподобна Параскева ми се струва сладостно и свръх това достойно бързо да се препише и да изложим според него за всякакво добро известие и първообраз, как сега тя, казвам, дойде по-близко при родината си в Каликратия и разбра, че ще достигне премирно края в едно неизвестно място. Тя предаде чрез духа [си] на бога, и отплата прие, и радвайки се, отиде при небесния жених и цар, та с него вечно да царува, защото добре знаеше, че такава кончина е получаване на отплати и награди, а не смърт! А пречистото ѝ, пресветло и преподобно тяло, без почест почетно, и неизвестно, и без всякаква украса, лежеше, неразложено, много дни, понеже имаше ангел божи, който го закриляше, и дух божи, който върху него се въздигаше. И това е от божията слава — та да не направи тялото [ѝ] известно така, както на другите праведници, но чрез велики, удивителни и необикновени чудеса.

Един моряк беше много болен и минаваше по този път,

като изнемогваше люто от страданието, така че тялото му гъмжеше от червеи; сполетя го смърт по пътя. А тялото му след неговата кончина изпускаше ужасен смрад и до такава степен, че нито един от пътниците не можеше да минава по пътя, но се отбиваха по-далече от него и запушваха носовете си поради преголемия смрад на оня труп. И живеещият така на онова място при пътя в кула отец затворник[4] [не можа] да го остави да мирише толкова много, а най-вече то да отвлича мисълта му, та беше принуден да излезе от килията и да погребе дълбоко трупа в земята, че зловонието да не излиза от дълбочината. И каква бе, прочее, божията воля? Мисълта [за трупа] потиска мъжа и той изпрати голяма и страшна заплаха на живеещите наоколо: «Ако не погребете, като го закопаете, трупа на това място. . .» Това и направи. И веднага всички, като го послушаха и взеха от пътя трупа, погребаха го недалече от тялото на светицата. Щом пък видяха нейното свято тяло цяло, запазено от само себе си, съвършено и невредимо, чудеха се и от това разбраха донякъде, че тялото вероятно бе свято. И отново в караница промениха желанието [си] чрез размисъл, че ако би било свято, бог би го показал чрез чудеса. Те оставиха пак светото тяло да бъде на същото онова място, където и погребаха вонящото тяло. И така си отидоха и всички се върнаха в домовете си.

Като изминаха два дни, някой си от тях на име Георги заспа и видя сън — чудно и страшно [зрелище]: една царица, седяща на позлатен престол; редове мъже, чиито лица сияеха повече от слънцето, стоящи пред нея от едната и другата страна; едни от тях държаха в ръце светли скиптри, други пък — мечове. Когато видя това, той внезапно бе обхванат от силен страх и падна ничком на земята. Един от онези мъже със светъл вид и със страшен поглед, като се докосна до ръката му, вдигна го от земята. И веднага чу друг глас: «Човече, не се ли боиш от бога, не се ли плашиш от вечната мъка, не разбираш ли, че тялото е свято? И как смърдящото и гниещото погребахте с това тяло на божията рабиня Параскева? Но върви сега и на всички други веднага разкажи, та да ме избавят от толкова голяма смрад! Ако ли не направиш това, знай наистина, че бог с богоизпратен огън ще изпламени всевременния живот на всички! Защото и аз съм човек и родината ми е Епиват. Аз оставих отечество и родители заради божията любов, а за второ отечество имах пустинята и призовах единствения бог отец, по чието повеление, завръщайки се отново, завърших тук живота си!»

Ето че и друга жена, на име Ефимия, добродетелна, с честен нрав, и тя видя някаква светла жена, застанала като свет-

лина във въздуха и викаща със страховит глас: «Ако не погребете — казваше — тялото на нашата преподобна в църквата, то няма да получите и неговите чудеса!»

И тези неща те двамата в една нощ тогава видяха! И когато се пробудиха, известиха на всички. И всички хора, прочее, като отидоха с горящи свещи там, дето лежеше тялото, и го взеха от мястото, в което се намираше, положиха го в нов ковчег и го погребаха във великата и съборна църква на Христовите апостоли, където и беснованите получиха много изцеления, онези, що са с очи слепи, всички се сподобиха сладко да виждат, а страдащите от различни болки едни в ръцете, други пък — в краката и множество тълпи народ бяха излекувани.

Ала и една жена от тази област, немощна и твърде състарена, невярваща на чудеса, внезапно загуби способност да владее ръцете и нозете си. А преподобната не я остави така, но като я видя, жената пак получи достойна вяра и точеше от очи обилни струи от сълзи, ридаеше горчиво и зовеше със силен глас: «Помилвай ме, рабиньо божия!» И чуваше небесен глас: «След като оздравя, жено, то посмей да не вярваш на божиите чудеса!» И веднага с гласа дойде и здравето. И тя се чудеше на оздравяването и бе обхваната от трепета на почудата.

Така знае господ да почита обичащите го от душа, така [иска] да прославя уповаващите се на него, с изобилието на такива чудеса, с такава слава, с такива хвали, с такива светлости! Дано всички ние да ги получим с благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос, нему слава заедно с отца и със светия дух и чест, и власт, сега и винаги и вовеки веков, амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ ОТ ПАТРИАРХ КАЛИСТ

МЕСЕЦ НОЕМВРИ, 27. ЖИВОТ И ПОДВИЗИ НА ПРЕПОДОБНИЯ НАШ ОТЕЦ ТЕОДОСИЙ, КОЙТО ПОСТНИЧЕСТВУВА В ТЪРНОВО, УЧЕНИК НА БЛАЖЕНИЯ ГРИГОРИЙ СИНАИТ. НАПИСАНО ОТ СВЕТЕЙШИЯ ПАТРИАРХ НА КОНСТАНТИНОВИЯ ГРАД КИРКАЛИСТ.

Добродетелта наистина се извиси като нещо велико някак и пребожествено! Понеже е дар божи, тя от самото начало узаконява девството и обича да е целомъдрена. Накратко казано, тя е причина за всяко човешко благо и прави тези, които добре

прекарват живота си, равни, така да се каже, на самите ангели. И невъзможно е за когото и да било да изобрази или да изкаже по някакъв начин нейната висота и величие. Когато слушаш божественото писание да говори: «Добродетелта ти, Христе, е покрила небесата»[1], колко недостижима ти се струва висотата на добродетелта! Защото, ако единородното божие слово се сля с плътта и неговата добродетел покри небесата, то как ще бъде възможно по някакъв начин да се изкаже или изрази нейното величие и доброта. Прочее, [дори] словото за добродетелта надмина не само ангелите, сиреч — този най-нисш чин, но и всички пренебесни сили, които стоят най-близо до бога. Защото, ако и ние започнем да я овладяваме и възревнуваме с блага ревност, заради нея след приобщаването ще бъдем богове и ще достигнем до съвършения мъж, според божествения Павел[2], понеже тя стои близо до бога и покрива небесата. Както се каза, и ние станахме подражатели на бога по благодат, според реченото от божествения Павел: «Бъдете подобни на мене, както аз на Христа.»[3] Защото бог, създател и господар на всичко, щедро дарява всичко на своите раби, както и това, че ще се приближим до бога и ще станем богове, според божествения Давид[4]. Прочее, когато шествуващата по небето и наистина небесна слава се всели в душа, чиста и недокосната от никаква мерзост, прави я да върши велики и чудни дела. Тя подготвя пророците да възвестяват бъдещето на всички, мъртвите възкресява, бесовете прогонва, свещениците прави съвършени, безкнижните наставлява в премъдрост, както прочее тя направи този божествен Теодосий образец на добродетели, когото сега ни предстои да похвалим, божествен съсъд на всяко благодеяние, да знае мъдро да очиства и да съзижда, и да възнаграждава душата на човеците и да ги води в духовните градини на добродетелите, където има сладки напитки и още по-сладки и чисти води; и свикналите на злачни духовни пасища да привлича чрез своите думи; и заради действените добродетели и тях да подтиква и въздига в словата на божествения дух посредством благия промисъл, вселен в него. [Това] прочее и словото по-нататък ще покаже, описвайки неговото необикновено и пребожествено житие и живота му според божиите закони, на които той се отдаде от крехка възраст, както казаха знаещите тези неща. Както птичето, което постепенно се покрива с пера, щом излети от гнездото, ликувайки, облита цялото пространство, така и този наистина божи човек, поради умното деяние и строгото въздържание, за много кратко време се яви като горяща свещ според притчата[5]; и така, излизайки открито от земното гнездо и от мирската храна, той предпочете отшел-

ничеството; винаги си представяше небесните сили и се съединяваше с тях, както някой би казал, за умно деяние.[6]

От кой род и от кое земно отечество произхождаше онзи божествен мъж, не е лесно да се каже днес, в днешно време, понеже той вече се беше постарал никой да не знае за него. Той избягваше всячески беседите на своите сродници, та да не би да не запази напълно неизменния [си] стремеж към любовно прикосновение с бога. Защото му се струваше, че е по-добре да наскърби родителите си и когото и да било другиго, нежели малко да отстъпи от преданата любов към бога.

Не само това! Но бих искал да разкрия отечеството на великия — Горния Йерусалим[7] — свободен и безпечален! Да посоча братята и сродниците му — небесните сили! Ако ли някой иска да научи долното му и земно отечество, нека чуе, че това бе Едема[8], сиреч рая, в който се създаде [човекът], за да бъде по образ и подобие божие. Затова той се стараеше да подчини тялото на духа и винаги се бореше така да превъзмогва плътското желание, та да може да си възвърне онова, което погуби — говоря за първоначалния образ и естество, — и така да получи божествеността, изгубена поради грехопадението.

Какво прочее прави всеизрядният себесътворител и в какво преобрази лесно себе си, ще говорим и ще разкажем по-нататък.

Когато той чу свещеният и божествен глас на спасителя да казва: «Който иска да върви след мене, нека се отрече от себе си, да вземе кръста си и ме последва»[9], щом изслуша това, излезе от родното си място, презирайки го като празен звук, който се стапя във въздуха, и достигна един град, назоваван от местните хора Бдин. Там намери прочут манастир, наречен Арчар, [посветен на] пребожествения и блажен между всички йерарси — Никола. И отиде при тогавашния игумен — името му беше Йов, — мъж добродетелен и на думи, и на дело. А оня, понеже проумя с душевното си око, че той ще бъде избран божи съсъд[10], прие го сърдечно, облече го в монашески образ и го освободи от всякаква плътска и тленна мисъл. Когато усвои иноческия живот, готов беше на всякаква работа. Затова игуменът го остави да управлява монашеското братство и нареди да върши всичко за манастирските нужди. Истинен изпълнител на божиите заповеди, въпреки телесните мъки, той вършеше всичко толкова добросъвестно, та изглеждаше, че сякаш служи на бога, а не на хората.[11] Той прояви толкова послушание и смирение и се усъвършенствуваше в тях както никой друг, така че никой в нищо не можеше да го упрекне. Взе пример от Йоан Лествичник, игумена на Синайската планина, [от Лествицата], говореща: «От послушанието — смирение; от смире-

нието — безстрастие», което се нарича владичица на добродетелите[12]. Той твърде боголюбезно я изкачваше нея, и не пренебрегваше нито поста и въздържанието, но се придържаше към тях както подобава — мъжествено и чудно. Живеейки усърдно по този начин, сякаш [дърво] при водни извори[13], той научи и Давидовите песни[14] съвършено, изумително и много изкусно.

След като живя там дълго и изучи всецяло живота на отшелничествуващите монаси, а заедно с това изпрати при господа отца [игумена], той се огради с молитвите му, сякаш с броня. Беше обаче незадоволен от неговите наставления и молитвено служение. Но както някаква трудолюбива пчела облита различни цветя и събира най-сладкия мед, така и този, премъдрият, оставаше незаситен от едни или други наставления и се стараеше напълно да усъвършенствува добродетелното житие. Поради това, като напусна споменатата обител, стигна до Търново, престолния град на българите, който е втори и на думи, и в действителност след Константиновия град. Тогава намери и манастир, много прочут, [посветен] на всеславната Дева и Богородица, Христовата майка. Посели се там [на мястото], което дори и до днес се нарича обикновено с името Света гора[15]. Той бе приет от пребиваващите там любезно и след като прекара тук малко време, с мисълта да спечели друго, още по-голямо нещо, подобно на разумен и опитен търговец, надяващ се на по-голяма печалба, излезе от [манастира], защото искаше да получи скъпоценен бисер[16] според божествения евангелски глас. Той достигна до едно място, наречено Червен, намери там манастир и търсеше всячески някой, който би могъл да го напъти в духовните дела и който да превъзхожда [другите] не само по добродетел, но и по благочестие, по непоколебима вяра и по старание в божествените правила. Усърден беше божественият — той, който имаше всичко, та да вниква и узнава по-добре от който и да е човек божествените съвършенства. И както някой, който умее изкусно да бере зрелите гроздове, иска всичките да откъсне, така и той, след като събра от съпостниците си всичко, що води към добродетел, излезе веднага оттам и достигна Сливенската планина.

Малцина тогава в българските предели живееха в добродетел. [Теодосий] намери манастир, посветен на [пречистата] владичица наша Богородица, наречен Епикерниев, понеже божественият му храм бе съграден от [епикерния][17]. И като постъпи там, поревна се на игумена и на останалите чрез службите и чрез другите монашески задължения.

Като прекара там много време, внезапно до ушите му стигна слух, казвам, слух, който носеше такава вест: някакъв мъж, назоваван Синаит — това прозвище бе получил от Синайската

планина, — с монашеско име Григорий, дошъл в една местност, която се намира помежду гърците и българите и се нарича Парория[18]. Тя е далеч от света, от човешката суета и от населените места и е откъсната от световните неща, понеже е дълбока и непроходима. Там той построи и някакви килии и се посели, устремен всецяло към бога и обилно осияван от него. Дотогава това място беше съвсем необитаемо, но той постави тук началото и положи основите на добродетелта. Този велик небесен човек и земен ангел прекара немалко години при нас на светата Атонска планина и научи добре и нелъстиво мнозина на деянието и видението. Наистина той се беше обогатил чрез добродетелното безмълвие, и той направи онази планина пребожествена не само с праксиса[19], но и с умното мислено деяние, което е по [състояние] достъпно на самите ангели.

Когато агарянският род обкръжи цялата гръцка земя и разори всички местности и области, [Теодосий] излезе от оная пребожествена планина, понеже не можеше да отшелничествува там поради честите варварски набези. По тази причина той дойде и в споменатото място [Парория] и не след дълго по цялата онази област се носеше слухът за чудния [мъж]; и на всички стана известен съвършеният му живот и постничество. И можеше да се види там стичащото се множество хора, които слушаха божественото му учение, изтичащо като извор на жива вода[20].

След като този добър слух се понесе навсякъде, той запленяваше добрите хора. Заедно с другите бе пленен и дивният Теодосий. Както магнитът привлича желязото към себе си, така и слухът за онзи отец привлече и божествения [Теодосий]. Той се притече усърдно в тамошната пустиня и откри желаното. Невъзможно е да се изрази с каква духовна радост се изпълни и с каква неизразима сладост, когато намери чудния мъж. Щом го съзря божественият мъж [Григорий], благо го погледна и го прие, аз мисля, защото му се откри вселилата се в Теодосий благодат. Оттогава той бе наставляван денонощно от онзи Григорий в благоустановени поучения на чистата и непорочна вяра, на божествените заповеди и на всичко друго, което уподобява човека на бога и го въздига в съответствие с ръста на божествения дух. Така той следваше учителя и така бе наситен с духовно питие. И сякаш някакъв телец, кърмен от своята майка и от нея винаги обилно нахранен, по същия начин той бе напоян от онази божествена душа. И не спираше да прави така.

Великият [Григорий], видял божествения му стремеж за богоправеден живот, не пропускаше нищо от всичкото, [което знаеше], но го наставляваше добре и много изкусно. Напъти го ясно не само в началния и обикновен [отшелнически] живот,

но и в деянието и във видението, при което демоните нападат отляво и отдясно.

Понеже онази Парорийска местност беше пълна с разбойници и убийци, то какво измисли и освен това какво пожела и стори [Григорий Синаит], който бе прегърнал пустинножителството? Измъчван от нахлуването на безчовечните убийци и от техните всекидневни набези, които никак не оставяха живеещите иноческо житие с чудния старец да безмълствуват, Григорий Синаит изпраща дивния Теодосий, по-точно ще е да речем — божия дар[21], при цар Александър, държащ тогава българския скиптър — мъж благочестив, православен, а също боголюбезен като никой друг сред царете — да му извести всичко, та като се омилостиви, да им съгради крепост и убежище и да даде облекчение и отдих на чудния [старец] и на живеещите с него.

Царят, който съблюдаваше благочестие и добродетел и беше надарен с мъдрост както никой друг, чул това от Теодосий — понеже го познаваше отдавна и по-добре от останалите — заради любовта към усърдните монаси, се радваше премного за тях и с готовност подари исканото. Сладостно вникнал в думите на божествения мъж, той навреме изпрати с радостна душа и богата ръка имоти и добитък и всичко друго, що им беше необходимо за издигане на кулата.

Докато нещата бяха така, божественият Теодосий още по-прилежно изпълняваше всяко дело — да пее непрестанно, в полунощ да става, за да отправя молитви към бога[22], [както е казал] божественият Давид. Когато кулата и църквата бяха завършени, [иноците] получиха пълно безмълвие и тишина и се отърваха от разбойническите нападения.

Когато онзи божествен мъж, велик отец и служител на безмълвието виждаше, че чудният Теодосий постепенно напредва в добродетелите и се възземва в сърцето си, единствено на него заповяда да безмълствува в килията, та да изпита демонското изкушение, което по този начин влиза в борба с подвизаващите се и постоянно се противи на бога. Този благороден мъж се облече в молитвите на отеца [Григорий] като в броня и шлем, и непобедимо всеоръжие[23], и изпълняваше заповяданото със светло произволение.

Поради това той намери много [дяволски] съпротиви и противодействия, но пак остана неудовлетворен, защото нито имаше някакъв страх, когато слушаше техните гласове и непрекъснатите враждебни внушения, нито пък те успяха ни за миг да го отклонят от мисълта за бога, обаче той по-често пееше: «Радост моя, избави ме от обкръжилите ме!»[24], и пак: «Господ е мой пастир и от нищо не ще ме лиши.»[25] След като преповта-

ряше в себе си тези и подобни [думи] и се поучаваше постоянно, наваждението лесно изчезваше безследно.

Когато пак настана крайна нужда, та братята бяха всячески притеснени, достойният Теодосий бе изпратен пак от отец [Григорий] при преждеречения цар. Защото за никого [освен за Теодосий] не бе възможно да изпълни такова поръчение заради старото познанство, както вече се каза, и чистата и искрена любов на царя. А той, приел усърдно поръчението на отеца, тръгна, за да изпълни заповяданото. След като отиде, прочее, при царя и получи искаността, готвеше се да се завърне обратно.

Някакъв благороден мъж изсред знатните и славните открай време имаше голяма любов и доверие към този блажения и всецяло отдаден на сърдечните си влечения, се облече в иноческа образ. Но той беше несведущ и като нямаше никакъв наставник, много скърбеше и тъгуваше в себе си. Щом разбра за пристигането на мъжа, бързо уреди сам да се яви [при него], многократно прегръщаше нозете му, припомняше старата обич и [казваше], че ще сложи край на живота си, като се прободе или се хвърли [от високо], ако го отстрани от себе си с пренебрежение. Казваше: «Но както еленът жадува за водни потоци,[26] тъй жадува душата ми да се наслади чрез молитвите на отец [Григорий] и с тебе винаги да пребивава!» [Теодосий] склони пред молбите, взе го със себе си и го заведе при блажения отец. Името на тогова беше Роман. А старецът според заповедта, повеляваща да не се прогонва дошлият,[27] не само не го изгони, но го прие сърдечно и го приобщи към братята. Той пък, служейки благопокорно и изпълнявайки заповяданото, преживя много години. Когато възникна някаква насъщна нужда поради нея [Роман] е изпратен другаде[28] с поръка от отеца. Даже до това време онзи велик старец прекара иноческо, добро във всичко житие, ходатайствуващо му пред небесното царство; възвеличаваше се и не преставаше да се надява на по-големи [дела].

Понеже дори и пребожественият онзи отец [Григорий], наставник на иноческия живот, беше човек, той се подчини на предела на човешкото естество. Вече дойде време той да се пресели при бога и го погребаха с много ридания и сълзи. След като монасите останаха лишени от пастир, те призоваваха Теодосий за свой предстоятел, тъй като той бе подражател на отческото житие. Те разсъдиха [Теодосий] да бъде на мястото на другия и да бъде причина за тяхното оставане и съжителство в [Парория]. Обаче той нито изобщо се подчини на това, нито пожела да поеме върху себе си такава власт. Като почака известно време след кончината на божествения отец, излезе, прочее оттам и се възвърна в Сливенската планина, както за да

посети братята, живеещи там, така и заради преждеказания Роман.

Споменатият вече Роман, изпратен от отеца по причините, които рекохме, не успя да се наслади на отческото погребение и немалко скърбеше и тъгуваше. Тук го намери [Теодосий] и като поживяха двамата малко време, отправиха се към светата Атонска планина, към иноческата митрополия, помощница на всяка добродетел, очистителница на всички греховни страсти. Това бе тяхно отдавнашно желание и те силно копнееха да видят божествените мъже, проживяващи там монашески живот и подвизаващи се в различни деяния — което, прочее и стори.

Като събра любоприлежно, подобно на трудолюбна пчела, всички слова за деянието и видението, [Теодосий] поради духовната чистота привлече към себе си духа. И понеже не можеше заради варварското присъствие да остане да живее там, отпраща обратно Роман, а сам пое пътя към Солун. Като обиколи тамошните добродетелни мъже и се наслади на тяхната благословия, той съизволи да отиде и в Бер,[29] та да се насити от срещата и беседите на тамошните отци. Защото [там] съществуваше скит, посветен на Антоний Нови, където имаше много постници, надпреварващи се един друг в добродетелта и живеещи ангелоподобен живот. Насладил се предостатъчно на техните молитви и разсъждения, той замина с кораб за Константиновия град. И там прекара кратко време и се поклони с голямо благоговение, както се казва, на честните и божествени оръдия, с които е измъчван творецът и съдържателят,[30] на целебните човешки оръдия за мъченически подвиг и на всички дивни и славни [светини], които господ сътвори. След като ги целуна усърдно, [Теодосий] се върна отново в Парорийската обител, едно, за да посети братството и съучениците си, и друго — защото се стремеше да се поклони на ковчега на оня велик и божествен отец. Той се върна пак в Сливен и там намери, както по-горе се каза, единонравния и единодушен Роман. С него отиде в Емонската планина, намираща се близо до Несебър на Евксинопонт,[31] където пребиваваха, молейки се, не прекъсваха божественото [дело]. Прибавяха подвизи към подвизите и въздържание към въздържанието, в сърцето съхраняваха възвишеното — да кажем според божествения Павел, — забравяйки отминалите неща и стремейки се към бъдещите[32], и като единонравен впряг тичаха по божествения път.

И понеже дори тук доброненавистникът не ги остави да безмълствуват, но подбуди убийци кръвопийци срещу онова място на безмълвие, недоумяваха що да сторят. И се уподобиха по нрав на пчелите. Както [пчелите], щом не могат да съберат

близо до жилището си мед и да изпълнят шестоъгълните си домове с роса, тогава отиват там, където ще напълнят своите килии със сладка роса, за да добият чист мед, така постъпиха и те. Потърсиха грижливо безопасно и непристъпно за никакъв разбойник място, което при това да бъде под царска охрана, да вдъхва всякакво страхопочитание и да е недосегаемо за зли мъже. Разсъдиха, че би било добро решение да се заселят там и там да събират меда на добродетелите. Като оставиха, прочее, онова място, дойдоха при царя, за да го осведомят за всичко това.

Благочестивият цар Александър откликна на тяхната молба, едно, заради старата и голяма царева любов към Теодосий и друго — понеже желаеше да се наслаждава на постоянно напътствие. Като отидоха там и като видяха, че мястото подобава на техния нрав, изпълваха се с неизразима радост. А тази планина, наречена Кефаларево,[33] се намира на голямо разстояние от царствуващия град Търново. Там, съградили килии, те живееха невещественен живот. Килиите им не бяха по-малки от тези на Яков, за които може смело да се мисли и да се смята, че и Исай е единогласен: «Колко са хубави твоите жилища, Якове, и твоите шатри, Израилю! Като градини при реките и като кедри, които бог насади!»[34] А постническите им подвизи и всенощни бдения има още да се описват! В такъв, прочее, живот изминаха три години.

И в [едно] видение Теодосий вижда цялата планина изпълнена от различни цветя и чудни и разнообразни дървета, пълни с всевъзможни плодове; и един светъл [мъж], стоящ и повеляващ му да събира нелениво плодовете. Като дойде на себе си, той проумя духом, че онази пустиня ще се изпълни от икоци, които ще отгледат множество плодове на добродетели. Това не след дълго наистина се сбъдна. Защото стеклите се от различни места до 50 инока направиха пустинята град. Като доброгласни лястовици, издигнали тук-там гнезда, те отправяха богу денем и нощем славословия. И достатъчно ще е само един от тях да бъде изтъкнат, та от него да се разбере житието и отшелничеството на всички.

Имаше един мъж на име Дионисий, дивен и по дело, и по живот, сподобен със свещеническия сан. Заради благоговейния си нрав той престана да служи на светия олтар. Като никой друг [Дионисий] се придържаше толкова към нестежанието,[35] че с нищо не отстъпи, подражавайки на пророк Илия или по-точно на Предтечата и Кръстителя. Той измъчваше тялото си с глад и жажда, а с всенощни бдения и чести поклони толкова изтощи плътта, та лицето му едва да се познава по очертанията. [Дионисий беше] печален на вид, съвсем изтънял поради сухотата

на тялото си, работещ с ръцете си и даром никога не ядящ хляб, облечен само с кожена дреха, и то лоша. Премъдър в писмеността, той знаеше наизуст божественото писание на двата езика — гръцки и славянски. Задълбочен по ум, той имаше и дар от бога да превежда изкусно и дивно от елински на славянски език. И като преведе много книги, украси църковния устав. Въпреки че живя до 40 и повече години, той не отстъпи ни най-малко от иночеството и отиде при господа, като издъхна в люто страдание.

Исках, прочее, и други от тези, които тогава отшелничествуваха, да изтъкна, но за да не се проточи словото, казаното е достатъчно за имащите ум и търсещите душевна полза. Но премъдрият Теодосий не се задоволяваше с тях, а и мнозина други сякаш магнит привличаше от различни места. И онази дивна планина се изпълваше с множество иноци. И както светлите звезди по небесната твърд, така [онези] добродетелни отци осияваха онзи дивен скит, укрепвани от учителството и наставленията на мъдрия отец. И можеше да се види у тях чудно и дивно старание, защото искаха да се надминат един друг с добродетели. И тези неща, прочее, се твориха в онова време.

Един монах на име Теодорит пристигна в Търново от Константиновия град под прикритието на лекарски занаят. И като се захвана за работа, започна да сее плевелите на безчестието, а всъщност ония плевели бяха хулите на нечестивия Акиндин и на Варлаам.[36] Освен това той прелъстяваше чрез магьоничества и много предсказания и го вършеше това не само сред простите хора, но повече сред знатните и прочутите! И в последствие произлезе толкова голямо зло, та да тласне немалка част от града към такъв ров. Той учеше да се покланят на дъб и да получават изцеление от него.[37] И така мнозина, вярвайки на подобно заблуждение, пренасяха в жертва овце и агнета. Понеже настанаха големи разпри и смут, то не остана скрито за божествения Теодосий. Затова той отиде с усърдие, изтръгна злото от сърцевина, утвърди църковното предание, научи [ги] да се покланят на единия бог в трите естества, изправи подхлъзналите се в такава заблуда, прогони окончателно окаяния прелъстител и съблазнител и [го] покри с вечен срам. И възвръщайки се в своята килия, той се придържаше към обичайното безмълвие. Царят, поради [стореното], изпита още по-голяма любов, привързаност и вяра в доблестния Теодосий. Освен това той заповяда да построят там кула, а също и църква, та там постоянно да се отслужват божествени служби.

Някоя си монахиня в Солун, на име Ирина, правеше лоши [работи][38]. Живеейки в Солун, тя се представяше, че пребивава в чистота, а скритом и тайно беше вършителка на всякаква

мерзост и нечистота. Като разбраха, че е такава, мнозина от монасите се събираха често там. А тя, многосквернатa, изучила внимателно цялата масалианска ерес[39], тайно я предаваше на всички, които идваха при нея заради скверното дело. Понеже тя се разпространи много, множество иноци бяха обхванати от заблуждението и, дошли на Светата Атонска планина, разделени на групи, твърде смущаваха тамошните манастири с бедността и просия. И ако някъде им се случеше да не им стигне хляб или пиене, изсичаха маслините, които бяха вън от манастира, а много пъти — лозята и всичко друго, и правеха всичко, което се счита за пакостно. След като тази ерес трая три години време, че и повече, отците на онази света планина не изтърпяха тяхната нечестива ерес, а заедно с това и големите пакости и безсрамие, направиха събор и изобличиха тяхното заблуждение и зломъдрие. И като ги прогониха завинаги, предадоха ги на вечно проклятие. От тях двама някои дойдоха в Търново; единият се зовеше Лазар, а другият — Кирил, по прозвище Босота. И прекарали тук не много време, те не можеха задълго да скриват своята заблуда. Но Лазар, прочее, започна да юродствува[40] и обикаляше съвсем гол целия град; на срамните си членове носеше тиква, за да ги прикрива — срамно и грозно зрелище за всички гледащи и оскърбително за детеродните членове, които бог дари на човеците за чедородие. А Кирил, преждеречениият Босота, започна постепенно да проявява своята нечестива ерес. И понякога, прочее, хулеше честните икони, а друг път — оскърбяваше светините, честния и животворящ кръст и освен това [устройваше] пиянства по домовете и различни яденета на скверноти. Той учеше, че сънните наваждения са боговидения, а жените и мъжете подучваше да се отказват от законния брак и много други подобни скверни и хулни [работи]. Имаше и скверен ученик, приличен нему по злонравие — поп Стефан, с нищо неотстъпващ от злобесието му и грижлив пазител на неговата скверна ерес.[41]

Когато всичко се разпространи широко и злото стана явно за всички, патриархът, който тогава възглавяваше църквата, като човек несведущ, не разбираше напълно.[42] Той повика божественния Теодосий и му извести всичко. А оня нареди да се свика събор и да се издири злото. Това бе съобщено и грижливо обяснено на царя. Той заповяда да се свика събор.[43] След като [царят], целият църковен клир и синклитът[44] седнаха заедно с патриарха, дойдоха и скверните сеячи на сквернатa ерес. Беше заповядано на блажения Теодосий да им задава въпроси и да им отговаря. А той ги питаше, казвайки: «Какво е това ваше ново и извън църковния устав учение, което ви чуваме да учите и проповядвате?» Те пък, като отговориха, рекоха: «Не е нова

измислица, както ти казваш, нито е извън църковния устав, но са господни думи, изречени в светите евангелия и в апостолските заповеди. Защото господ казва: «Не приготвяйте храна, що гние, но [храна], що пребъдва във вечния живот.»[45] И: «Блажени са нищите духом.»[46] Ние, следвайки тези заповеди, прегръщаме бедността, молим се непрестанно, не се опълчваме срещу естеството и други подобни. Ние сме облажаваните от господа и нищите духом! И затова обикаляме целия свят, пазейки словото на живота.»

Срещу тези думи премъдрият отговори, казвайки: «Понеже господ е рекъл това не за храна и тленно ястие, но за своите божествени заповеди, то на нас заповяда да се молим ежечасно и да измолваме насъщния хляб.»[47] По същия начин, когато апостолът говори: «Моите ръце послужиха на мене и на ония, които са с мене»[48], [това не значи] да се обикалят градове и села, да се препива и преяжда, да наричаме себе си свещеници и дякони и да се поучава безсрамно, без ръкополагане от епископа нито разрешение за учителство. Кой ви нареди да учите хората да се отказват от законния брак, да не работят работата с ръцете си и да режат детеродните си членове?! Кой ви научи — кой пророк, кой апостол, коя евангелска книга — да правите от сънните наваждения боговидения, след като божественото писание наставлява: «Вярващият на сънища е подобен на този, що гони сянката си и се опитва да я хване.»[49] А апостолът, който постанови за законните бракове, каза: «Честен брак и ложе непорочно, а блудниците и прелюбодейците бог ще ги съди.»[50] И господ рече: «Което бог свърза, човек да не разделя.»[51] И като отиде на сватбата в Кана Галилейска и я благослови, превърна водата във вино.[52] Вие не сте нищи духом, но скривалища на нечисти духове, които сте приели за учители и повелители. Кой бяс ви нашепна да давате простор на природните страсти или да казвате, че нашата природа е слуга на демоните? Защото бог направи нашата природа не робиня на демоните, а свободна и самовластна! А демоните са ратници и противници и воюват с нашето естество и в наша власт е всичко; ако, прочее, се подчиним на съвета им, ясно е, че ще им бъдем подчинени, ако ли не — те ще си останат посрамени, а ние ще се сподобим с велико увенчаване. И така в наша власт е или да се подчиним, или да [ги] отхвърлим.

Откъде дръзвате да говорите за две начала — едното добро, другото — зло и че бог владее доброто, което е на земята, а дяволът притежава небесното? И ако това е истина, как ни научи [бог] да казваме молитвата: «Отче наш, който си на небесата. . . да бъде волята ти както на небето, така и на земята.»[53] И така, творец и създател на земята и на всичко живо е

бог! Кой бяс ви научи да потъпквате светите икони и другите свещени реликви и още — да се причестявате със светите тайни дръзко и без страх, сякаш прост хляб, та да осквернявате чрез храна и християнското питие. И когато бъдете забелязани, без страх и безсрамно се кълнете с различни клетви. С това вие наистина сте законопротивници и нарушители на евангелието, оскърбители на вярата, прелъстители и лъстици, лъже- и клетвопрестъпници; безсрамно се кълнете и заклинате, макар че господ говори също и: «Аз пък ви казвам да не се кълнете никак.»[54] И когато бивате изобличени като еретици, тогава се отричате от масалианската вяра[55] и я проклинате като зло; и със страшни заклинания се оправдавате. И мислите, че изобщо не сте съгрешили поради надвисналия върху главите ви страх. А когато получите малко спокойствие, пак като псета на своя бълвоч[56] се връщате на гнусната си вяра.»

Когато блаженият Теодосий изрече тези и подобни неща, те стояха като онемели. Царят, виждайки ги съвсем посрамени, силно се възрадва с целия събор на благочестивите: «И се възвеличаваше — както би се казало според писаното — домът Давидов, а отслабваше домът Саулов.»[57] И понеже лъжата бе изобличена от праведните, а злословните обзе голям страх, Лазар, прочее, разбрал заблудата, прекара в покаяние всички дни, даже до кончината [си]. Скверният пък Босота с единомислещия ученик Стефан останаха окаменели [в злото]. Заради това преблагочестивият цар, виждайки тяхното лъжемъдруване, заповяда да жигосат лицата им с нажежени железа и навеки ги изгони от своите предели.

Когато съборът приключи така и възприе светлите подвизи, всеки се завръщаше в своя дом. А оня божествен и ревностен мъж, оттегляйки се в своето пребивалище, прибавяше подвизи към подвизите и към страданията — страдания.

Но какво се случва и как чудодействува тук бог, искайки да прослави своя угодник? Защото не беше възможно дълго да се крие светилото под крината, но трябваше да се постави върху светилника,[58] за да свети на всички чрез своето учителство и мъдрост. И както някой поток, намиращ се на върха на хълм, със сладките си води, пенливи и бързи, привлича към себе си заради пустото и глухо място всички животни, отбягващи човешка дири и заплаха, и пламъка на жаждата утолява и успокоява, така изглеждаше прочее стореното от оня божествен мъж. Още щом той се укрепи здраво горе, на мястото, наричано обикновено Кефаларево,[59] мълва, от птиците по-бърза, се замълви, облитайки навсякъде и не само сред самия български род, но обхождайки и сърбите, маджарите и власите, а също така и живеещите около Месемврия. Стичаха се при него най-вече

онези, които се стремяха към монашеско житие, като елени, така да се каже, жадуващи за водни потоци.[60] И едни, прочее, учеше на новоначалие и за послушанието; други — на деянието; а трети — на видението. И преди всичко и повече от всичко — да възлюбят пречупването на собствената воля и да не се привързват към нищо от земните [неща], но с доблестната мъдрост да ги презират като бързо отминаващи, разпръскващи се като дим или като речни струи, или като повеите на невещественi ветрове. Защото той бе изпълнен с всякакво добродетелно учение и произнасяйки с добродетел смирено слово, бе съпричастен чрез честния обичай и божествената благодат, та от тях лицето му изглеждаше радостно, а душата — изпълнена с веселие.

Някой си монах, наричан по име Теодосий, невеж и груб на дела и на думи, след като се облече в иночески образ, не си потърси никого за наставник, но самоволно, в заблуда прекарваше живота си и прегръщаше въздържанието и поста, измъчваше себе си, обикаляйки планини и хълмове. Когато, прочее, дяволът го видя, че нему е послушен във всичко, тласкаше го, накъдето си искаше. Той прекара дълго време така, придържайки се здраво към своето мъдруване. Защото този [Теодосий], окаяният, изтълкува неправилно евангелското слово, казващо: «Ако някой иска да върви след мене, нека се отрече от себе си, да вземе кръста си и да ме последва»[61], започна да наобикаля градове и села и да се представя за наставник. Учеше жените да се разлъчват от мъжете си, а също и мъжете откъсваше от жените; понеже се противеше, окаяният, на законните наредби. И злото толкова се разпространи, та се стигна дотам, че не само тълпа жени вървяха след него, но също — юноши и някои от мъжете. Като облече всички в иночески одежди, той обхождаше с тях пустошите и пещерите, и местата, към които бог не благоволява. И можеше да се види по тях зрелище страшно и по-горко от всякакъв срам. Той се събличаше от дрехите напълно гол, вървеше пред тях, а и на тях заповядваше да ходят голи, без никакви дрехи. И — о, нетърпим срам! — учеше ги да вървят не иначе, а само по неговите стъпки да стъпват, движейки се един зад друг. Защото така, рече, учениците следваха Христа. Те, напътствани от беса, с усърдие вършеха това безсрамие. А когато настъпеше вечер — уви! срам! — всички заедно се тълпяха в някой плевник, без да се боят от бога, нито поне да се срамуват от природния свян. И така, достигнали пълна самозабрава, прекарваха неразумно и скотски. И чрез усърдния дявол тласкаха мнозина към безчестие. Понеже този безнравствен срам твърде се разпространи, [това] стана известно и на божествения Теодосий. Наскърбен до дъното на сърцето си и проумял дяволското коварство, той отправяше към бога усърд-

ни молитви за прелъстените. Обаче той не изостави недоизлекувано докрай това, но довеждайки чрез духовно прозрение съблазнения, нищо жестоко не му рече, нито със забрана — о, великодушие! — нито с ярост, а със сладки и тихи думи, що можеха да привлекат душата, му показа дяволската съблазън и го настави в познание на истината: не само него, но и всички, последвали го скотски и неразумно. Когато оня [еретик] с всички, които следваха скверното му учение, проумя извършените сякаш в сън неща, достигна до истинското познание. Някои от тях и до днес живеят, придържайки се към строго постничество.

Но премъдрият в злобата вселукав и мерзък дявол, както му е обичаят да изкушава хората, така направи! Повдигна война срещу истинската и чиста вяра, смятайки, както ми се струва, по такъв начин да откъсне царя от чистата и искрена любов и от великото духовно и честно укрепване на православната вяра. Но подобно лукавство не остана скрито за премъдрия. Такава битка настана, за да се изрази видимо ревността на дивния отец [Теодосий]. Понеже някога лукавият и невъздаващ благодарност еврейски род се опълчи срещу сътворилия го бог, стремейки се да наложи всякакво нечестие; и най-първо, богопротивният изби пророците, не пощади проповядващите за неговото пришествие, а по-късно се надигна и срещу самия Спасител и не спря да се бунтува дори до кръста и до смъртта му. Затова бог им отне своя Завет, казвам — царството, свети-телството, пророците, помазването, откровенията, или с една дума— целия Закон, — и ги предаде на римския народ за изтребление. Оттогава те се разпръснаха по целия свят и така ще живеят навеки. Те бяха закоравели и не проумяваха реченото: «В гнева си се заклех, че не ще влязат в моето покоище»[62], а при това и дръзваха да засегнат самия владика Христос и пречестната наша Богородица и почитаните им от толкова години икони. Издънки Кореови и Датанови, внуци на древното стълпотворение,[63] те не само това [вършеха], но безсрамно хулеха и унищожаваха и божествените храмове, и извършваното в тях; и други думи бръщеха, що не подобава да бъдат записани! А за това, че още и свещениците безчестяха, и на иноците се присмиваха, и други нелепости вършеха, за цялата тази беззаконна и нечестива дързост на юдеите, причината бе, че се надяваха на царицата, която беше от техния род и властвуваше.[64] Но сгрешиха в своя замисъл, тъй като тя бе благочестива и православна и по никакъв начин не приемаше, щото нещо хулно да би се насочило срещу православната вяра. Но понеже имаше чиста вяра в нашия господ Исус Христос и в неговата пречестна майка, и едновременно във всички светци, съгради много манастири и църкви за божия слава.

Когато чу това ревнителят на благочестието, дойде при царя, взел и своя съжител единонравния Роман. Като го видя насаме и го намери уединен, разкри му цялото нелепо начинание на онези и как и към какъв порок са се устремили. И толкова подтикна царя към ревност, че той не отлага никак, но заповядва бързо да се свика събор. Защото [царят] много се срамуваше от добродетелността на мъжа и с наслада приемаше говореното от него. И във всичко се стараеше да бъде подражател на ревността му. А доблестният ревнител не се задоволява само с това, но и царицата, както и патриарха, подтикна към подобна божествена ревност. И с царска прочее повеля се свика събор. Тогава царят седна начело заедно със синовете си, казвам — Шишман и Асен[65], — в новоизградения от него палат, а при тях — и патриархът кир Теодосий, а също и преосвещеният митрополит на Велики Преслав Доротей Прототрон[66]; Захарий, митрополит Дръстърски, Лазар, митрополит на Овеч, Партений, митрополит Ловчански, Мануил, митрополит Филипополски, Леонтий, митрополит Средецки, Яков, вдовствуващият митрополит Мадитски,[67] епископ Доротей и Йоаникий, архимандрит на Великата лавра «Свети четиридесет великомъченици». А дошлите с блажения Теодосий от [Килифаревската] пустиня добродетелни и с всякакви божествени добродетели изпълнени старци бяха тези: свещеноиеромонах Сава, йеромонах кир Тимотей, йеромонах кир Дионисий и множество други иноци. И със светъл глас изповядаха православната вяра: «Единородното божие слово прие наша плът от девическата кръв на Богоматер и Пречистата; и съвършеният бог стана и съвършен човек заради нашето спасение. И който не се поклания на въплътения Христос бог и на неговата Богоматер, изписани в човешки [образ] на икона, да бъде проклет и да бъде осъден с неверните!» И не само това, но [да бъде проклета] скверната и богомерзка богомилска, сиреч масалианска, ерес, а така също и другата — новопоявила се, — казвам, Варлаамова и Акиндинова ерес; а нейните последователи и предводители осъди да бъдат прогонени далеч от неговите предели, за да може занапред българската страна да бъде прочистена от такива нечисти плевели и да може благочестивата вяра толкова чисто да сияе, сякаш повече от слънчевите лъчи, както някой би рекъл.

И благоверният цар Йоан Александър повели преждеречените хулници евреи да бъдат предадени на смъртна казън, след като ги разпита по закона много старателно и ги намери за виновни. Но пак поради присъщото му човеколюбие замени онази смърт с живот и ги осъди да бъдат наказани с наказание, та и останалите да се поучат да не хулят. И един от тях, макар и не

самоволно, но поради страх от смъртта, се отметна, като се каеше и молеше на свещения събор и на благочестивия цар да бъде приет и да вярва в непорочната и чиста наша вяра. И със съгласието и решението на целия събор бе приет и оглашен и се кръсти в името на отца и сина и Светия дух, изповяда, че Христос е син божи и бог и бе присъединен към Христовото непорочно стадо. А двамата други не пожелаха да дойдат при истинната светлина и да се просветлят. Но понеже поискаха да останат в мрака на своето безчестие, бяха предадени на наказание. Когато това стана известно за тях, хорската тълпа се нахвърли срещу им, народът се събра и с много силен крясък пребиха единия така, че той изверга гнусната си душа. А другият бе отведен и отрязаха хулния му език, що бе говорил неправда срещу висините, и лъжливите му устни, а също и ушите, невслушали се добре в божия закон.

С царска, с патриаршеска и на целия събор повеля беше написана грамота за доказателство и потвърждение на другите поколения, които ще бъдат по-късно, щото никой евреин да не посмее да дръзне поради някаква причина или с каквото и да било срещу истинната и благочестива наша вяра, но както бяха предадени от бога в робство на всички народи, така да бъдат и да пребъдат — раби, а не господари. Затова господ ги порази, обърна ги в свои врагове и им даде вечен срам. И така техните срамове още са и навсякъде ще бъдат.

Когато прочее светлият събор се състоя така и въздигна светла победа, беше подписана грамота с червени и царски писмена и бе подпечатана с царски печат в 28-мата година от неговото царуване, а от сътворението на света в 6868.[68] И така всеки се завръщаше в своя край. И благочестивите обземаше голяма радост, а юдеите богоборци заливаше нетърпим срам и ги овладяваше пълно унищожение.

Така, воювайки храбро, божественият Теодосий подтикна към божествена ревност и царицата, и архиереите, и целия църковен чин и постигна светла победа срещу божиите врази. Както някой храбър воевода, встъпил в бран и там победил, и прогонил, и обърнал в бягство [враговете], така и той, [след като осуети] целия замисъл на богопротивните, възвръщаше се светъл в своето пребивалище. И живеещите там отшелници обземаше неизразима радост, а сам той се придържаше към съсредоточено ангелско безмълвие. Веднъж когато, както обикновено, бдеше с братята и ги поощряваше за духовни подвизи и едновременно им припомняше подвизите и постничествата на древните отци, беше запитан от братята:

«Защо, щом бог е всесилен и всичко зависи от волята му, дяволът смогна толкова много да дръзне срещу човешкия род?

Да не говоря за патриарсите,[69] пророците и другите поред, но и срещу самия господ и владика дръзна безсрамно, изкушавайки го, и то не само веднъж, но и дважди и трижди, както свидетелствува божествената евангелска книга.[70] И дори до днес не ни оставя да отдъхнем, мъчейки ни деня и нощя — един път чрез сън, друг път — чрез леност, понякога пък с непокорство и с други различни страсти. Молим се, научи [ни] как ще можем да отбегнем неговите гъстоизплетени мрежи?»

След като помълча малко, отвори уста и пое дъх, той започна необичайно тихо да говори:

«Братя и отци, не такава власт получи дяволът, та всички докрай да са му подвластни — не, прочее! — но откак бе низвергнат от небесата поради гордост и, прелъстявайки първосътворения човек, стана причина [Адам] да бъде изгонен от рая. Чак до разпятието на спасителя и до възкресението той поради безсрамния [си] и неукротим нрав безпощадно се нахвърля срещу цялото човечество, понеже бог, а нему всичко е известно, позволи това. В последно време заради нас и за спасението ни нашият господ Исус Христос се въплъти от светата дева и Богородица и стана нов Адам, та нашето убожество, което наследихме от Адам, да въздигне до първоначалната красота; и кръста претърпя, и смъртта, и слизайки в ада, разруши вражеското всемъчителство, и самия дявол стори посмян и поруган пред целия човешки род. И не само пред мъжете, но и пред жените, и пред девиците, и пред невръстните деца. Затова и богоотецът Давид говореше на бога: «На врага съвсем не достигаше оръжие и измамните му градежи ти си разрушил»[71], сиреч неговите замисли и сплетни. И в наша власт е днес или да приемем лукавите му съвети и с него да се мъчим, или да се възпротивим на козните му и с бога винаги да бъдем и да пребиваваме. Защото, щом вражата сила бе сломена напълно, за нежелаещите тя е съвсем безсилна, а така също и всичките негови козни. Понеже господ изпрати своите стрели — апостолите — и разпръсна козните, и преумножи мълниите, и ги разби, тъй като в негови ръце са земните краища и високите планински негови са.[72] Оттогава той ни дарува власт да смазваме змии и скорпиони и всяка вража сила.[73] Затова не се отпускайте, нито се плашете от неговите нападения, защото господ ще ви помогне и ще ви измъкне от примките му. Само се подвизавайте вседушно и покажете старание във всякаква добродетелност, понеже сеещият щедро, щедро и ще пожъне.[74] Нека нищо не ви плаши — нито глад, нито жажда, нито голота, нито гонение, нито меч, нито рани, нито друго [от нещата], що опечаляват,[75] защото: «страданията на сегашното време нищо не са в сравнение с бъдещата слава, която ще се яви в нас».[76] Припом-

нете си нашите древни отци, които преживяха във всякаква нужда и оскъдица целия си живот, ходеха в овчи и кози кожи и пребиваваха в земни ями и в каменни руини,[77] в сълзи, умиление и постоянен плач и очакваха утешение единствено от бога, всячески лишени от всякакъв покой, и умиращи всекичасно.[78] И така те възложиха надеждата си на този, който разтваря ръка и който насища с благоволение всяка жива твар,[79] та да получат онова неизразимо блаженство, приготвено от векове и родове за праведните! О, добро усърдие! О, произволение благо! Другояче казано: «Както еленът жадува за водни потоци, така нашата душа жадува за тебе, боже, и възжажда нашата душа за бога, силния и живия; кога ще дойдем и ще се явим пред лицето божие. Нашите сълзи бяха хляб за нас денем и нощем!»[80] Блажени прочее и триждиблажени са всички, които ще се сподобят да се насладят на такива блага, а окаяни и достойни за много сълзи тези, които не в сватбени, а в скверни одеяния ще се облекат;[81] които, ако дръзнат да влязат в онова блажено светоносие, ще им бъде затворен чертогът и ще чуят отвътре жениховия глас, казващ им: «Махнете се от мене, защото не ви познавам.»[82] О, умилителен възглас! О, негодувание на владиката! Защото тези са плевелите, за които господ говореше в евангелието: «А плевелите ще изгоря чрез огън неугасим.»[83] А праведните и преподобните, мъчениците и всички светии ще принесат своите дела, сякаш дарове; и праведниците и пророците — подвизите за вярата и за пророчествата; апостолите пък — гоненията и изгнанията, [които претърпяха] заради Христовото явление в плът; мъчениците — побоища, язви, усекновения и накратко — всички светии общо ще принесат всеки своите дела според писаното: всеки своите дела ще принесе — или добри, или зли.[84] И не ще има кой да отговаря пред праведния съдия, понеже тогава никой не ще отвори уста. Когато всички небесни сили се надигнат и цялата земя бъде в страх и трепет, кой ще посмее тогава да дръзне да отвори уста?! Не ще бъде нужно тогава да се пита! Защото телата на всички тогава ще бъдат като огледала пред гледащите ги и ще показват добрите или злите дела, които са в тях, независимо от тялото, в което ще бъдат представени; и от тялото на целомъдрените и чистите ще изникнат страданията и подвизите; а от телата на нечистите и скверните — нечисти и нечестиви дела. Какъв срам прочее ще понесат грешниците тогава и колко обезсърчение! Колко терзание, уви, когато ангелите, жестоки и немилосърдни, отлъчат праведните от грешниците, както някой отлъчва овцете от козите.[85] Тогава пред съдилището ще минава и огнена река, поглъщаща жестоко тези, които са намерени за недостойни.[86]

Като знаем тези неща, нека очистим себе си от всякаква плътска и душевна сквернота[87] в настоящия живот, докато имаме време, та там, когато се разкрият нашите добрини, в слава и чест да се облечем, а не в срам! Нека нашият ум бъде устремен към бога, към духовните видения, към райските доброти, към вечните обиталища, към ангелските ликове, към тамошното съществуване! Защото нашият живот, според апостола, е на небесета, откъдето и чакаме спасителя, нашия господ Исус Христос, който ще ни преобрази от мъртвите ни дела в своята вечна и пребъдваща слава.[88] Нека помислим къде са днес душите на праведните и грешните и как ще стане пришествието на великия бог и наш спасител, когато, според божественото му евангелие, «небесата със шум ще преминат, а стихиите, пламвайки, ще се разрушат, земята и нещата върху нея ще изгорят.»[89] [Да помислим] също как ще дойде нечия душа в съчленението [отново] тяло? Какъв ли ще бъде оня събор, що ще събере [човеците] от Адама до свършека на света? В какъв ли порядък ще се приемат праведните в царството небесно, а в какъв ли порядък — грешните, отхвърлени във вечни мъчения?![90]

Като мислим за това денем и нощем, поучаваме се в плач и сълзи, отправяйки молитви към всещедрия бог! И този, който ни е създал, не ще ни презре.»

Изговорил тогава тези и други слова на монасите, [Теодосий] подтикна всички към умиление и плач, като ги устрели с жилото на усърдието.

Когато измина немалко време и измаилтянският род разори цяла Македония, те не оставяха нито [живеещите] там да отдъхват без тревоги. Заради тях [Теодосий] пак се преселва оттам. А царят, познавайки премногото му добродетели, не пожела да го пусне далеч, но намери твърде непристъпна пещера, отстояща на 20 пъприща далече от Търново.[91] И като убеди всичките си боляри, сам вървеше пред тях, носейки в полата [на дрехата си] пясък на три пъприща, поради стръмнината на мястото. И когато се изгради стълба, а също и църква, многочестна и хубава, когато бяха построени и множество килии, [Теодосий] прочее пребиваваше в безмълвие, скътвайки възвишеното в сърцето си. Там се стичаха множество иноци и се наслаждаваха на различните духовни придобивки, [получени] от него.

Един монах на име Йов, пребиваващ в жлебския край, живееше, както той считаше, иноческо житие. Когато дяволът видя, че той му е покорен във всичко, показваше му различни привидения. Понякога му се явяваше преобразен като светъл ангел, а понякога — като тъмен и мрачен, какъвто си е, заедно със своите слуги. Ставаше и така, че изпълваше килията му

със светлина. И до такава степен го покори, та започна да изисква от него преклонение, наричайки се Христос, дошъл за спасението на човеците. Но божията благодат, която иска всички хора да се спасят и да достигнат до истинно познание[92], не го остави да погине напълно. Той идва в пещерата при блажения мъж и му разказва подробно станалото. А [Теодосий] му обясни, че това е дяволско коварство и че е чуждо на всякакъв иноческия и християнски правилник. След като го поучи обстойно за дяволските коварства и различните им нападения, насочи го към духовни подвизи. Каза му никак да не се страхува или бои от техните привидения и да не обръща внимание на нищо — нито когато крещят или бият, или [го] сриват по стръмнини, или показват светлини, или плашат. А той, укрепил се чрез думите на отеца, радостен се връщаше в своята килия. Божественият мъж Теодосий, съкровище на добродетели, прекара там тригодишен срок, без ни най-малко да отстъпи от първоначалния начин на живот.

Дяволът човекоубиец, не можейки да изтърпи дълго добродетелта на мъжа, търсеше с каква примка би могъл да го вкиримчи, та като му причини вреда, да попречи на добродетелния му живот и отшелничество, което и сполучи. Защото бог, а той знае чрез какви съдбини, допуска да му се случи това, което стана при Йов[93] и при другите добродетелни мъже, та поради дяволското изкушение те да се прославят още повече, както златото [се изпитва] в топилня. Така се случи и при божествения Теодосий, щото и той, като раб божи, да се превъздигне и неговата добродетел да стане явна за всички, а човеконенавистният и лукав бяс да се посрами. Случи му се някаква болест, и то болест най-тежка, изпратена от дявола. За двадесет и повече месеца тя, така да се каже, изсуши толкова тялото му, стопено също и поначало от добродетелността и отслабено от постническо странствуване, та едва ли не ясно се виждаха вътрешните кости и жили. И така, имащ такива страдания, той, неусъмнилият се при всичко — станал, седнал на одъра, полегнал, упражняващ се с боговидение и непрестанни молитви и изучаващ божествените писания, — не се ленеше да приема смисъла на божествения дух, който се намираше в тях.

Докато той живееше така и бе измъчван от телесна болка, благоволи да пише единствено на мене в Константиновия град и да иска благословение и едновременно — духовна наслада. От една страна — за да ме види като вселенски патриарх и да получи благослов, а, от друга — като брат и съученик, едномъдрено послужил на онзи блажен и дивен Григорий Синаит. Аз пък, приемайки с радост това [послание], сметнах, че съм получил нещо голямо и твърде необикновено. И при голямата радост не

скрих посланието на подобен мъж, но с всякакво прилежание представих на свещения синод. И всички с усърдие го възприеха като богописаните скрижали[94]. Всички вкупом написахме според неговата молба да дойде и да получи, както сам казваше в своето послание, дар и духовно благословение на пресветата божия църква и на нейния пресвещен синод. Това прочее и направихме, и написахме, и бяхме твърде настоятелни за идването на мъжа, въпреки че Търновският патриарх никак не беше благосклонен.

Когато божият човек и наистина гражданин на Горния Йерусалим получи патриаршеското послание, а при това предчувствуваше и края на своя живот и че не след дълго време ще отиде при оногова, за когото жадува, той влезе в един кораб с четирима свои ученици[95] и стигна до Константиновия град. И влезе в «Премъдростта на божието слово»[96], най-първо — защото искаше да види нейното величие и красота и да се поклони на майката на всички църкви. И когато я видя, умилено се гордееше за нея. После лично видя и патриарха и, получил благослов от него, се изпълни с велика и дивна радост, защото [можеше] да се наслади на беседите с учителя и вселенския патриарх и освен това, защото той му беше брат и съученик, а и заедно бяха служили, както вече се каза, на оня чуден Синаит и техен общ отец.

След като патриархът го прие любомъдро и го почете достолепно, настани го при себе си да прекарва денем и нощем, та да се съветва с него и да изследва грижливо ония неща, които той имаше тук във великата и съборна църква на Патриаршията. При това, когато те без леност и грижливо изследваха божествените правила и закони там, стигнаха до правилото, което повелява никой да не се помазва по друг начин със светото и велико миро, освен само при светото кръщение, както е предадено в светия свитък на Устава. Ако ли някой изповяда, че не знае кога е бил кръстен, нито пък има други свидетели за това, тогава да се кръсти без никакъв смут и съмнение. И когато прочетоха тази глава, блаженият [Теодосий] изповяда на святейшия и вселенски патриарх, че е сподобен с пресветото кръщение, но не беше съвсем сигурен имало ли е помазване с велико миро поради далечното разстояние на мястото и поради оскъдността на великото и пребожествено миро. И молеше добрия пастир да получи светодателно помазване с пребожественото миро. Като откри, че патриархът е благосклонен към това, сам той и неговите ученици бяха помазани от патриарха, както е прието светата божия църква да помазва. Защото, ако някой не е роден отново чрез светото кръщение, то, както постановиха отците, целият, извършван върху него [впоследствие] свещен

обряд, не би могъл да се осъществи. Така единодушно прекарали не малко време, те умножаваха плодовете на добродетелта.

Понеже Теодосий с любов копнееше да безмълствува постоянно и не преставаше да моли за това, патриархът пак изпълни волята му; и той радостно получи онова, що желаеше. Изпрати го в своя манастир, изграден на името на великия и преславен мъченик Мамант[97]. Защото онази обител наистина е всецяло изпълнена с безмълвие и е, така да се каже, извън царствуващия град, защото се намира настрани, по-високо от всякакво светско съседство, дотолкова, колкото да не се чува ни гълчава, ни човешки глас, нито пък да може някой да се приближи поради това, че мястото е отдалечено и чуждо за светско посещение. Подобаваше наистина, подобаваше на божествения христов мъченик [Мамант], отбягващ съжителството на нечестивите и бягащ в планините, да получи в своята славна обител такъв подражател и пастир и доещ в планините сърни, що му дават праведна храна.[98]

След като патриархът му съгради килия в тази [обител], уреди той да се наслаждава в мълчание и да безмълствува, както нему бе угодно.

Прекарал там не малко време, [Теодосий] боледуваше все по-силно и тялото му постепенно се топеше, та външният човек да изчезне напълно. А душевната му слава цъфтеше, сияеше и светлееше, както рече божественият Павел: «Колкото външният ни човек изтлява, толкова вътрешният се обновява.»[99] Когато се видя съвсем изнемогнал и [разбра], че ще отиде при господа, той призова вкупом своите ученици и им каза тогава следното. Първо [им] заповяда да пазят грижливо и непоколебимо благочестивата вяра на съборната и апостолска църква и нейните православни догмати, а да отбягват, както е пристойно, от богомилската, сиреч масалианска ерес, а след това — и от Варлаамовата, и от Акиндиновата, и от Григорината, и от Атанасиевата ерес.[100]

[Заповяда] да вярват така, както приехме изначално и нищо нито да прибавят, нито да отнемат, та поради това да изпаднат в порицание, както бяха зле порицани последвалите Акиндин, тези, които говореха, че Христовата божествена слава, която се яви на Таворската планина, осияла наистина тогава там многославно и дивно, е сътворена.[101]

[Заповяда] също да пазят здраво и светите му заповеди, защото този, който ги пази грижливо, наистина християнин по име и се нарича, и е!

[Заповяда] освен това да обичат пречупването на своята воля, нестежателния и невисокомерен живот, поста и въздържанието — [нещата], които приучват да се приспиват страстите,

да се укротява гневът, да се приспиват движенията на плътта, да се прогонва душевният мрак и — накратко казано — да се изсушава цялата плътска влажност[102] и сласт. Защото, ако душевното око е чисто, то вижда себе си според божествения Давид и убива призори всегрешните на земята,[103] сиреч лукавите помисли на нашето сърце. Но да имат тук и винаги пред очите си постоянна представа за смъртта и страшното изпитание на спасителя, когато ще съди всички и ще въздаде всекиму според стореното от него.

[И заповяда] да не се откъсват по никакъв начин от съзерцанието на бога, проявено като умно деяние, защото то е оръжие силно и изобщо недосегаемо за вражата сила; да се придържат с все сила към преистинната любов, връх на добродетелите, която е съвкупност от всички блага; да бъдат странолюбиви към всички, да отбягват от клеветата и от гнева, и от яростта, и от злопаметството, и от завистта, които помрачават душата и я отчуждават от бога.[104]

След като божият човек ги поучи на тези и на още много подобни [неща], пазейки [ги] духовно и отчески, остави на своите ученици неотменим жребий. А те, слушайки с усърдие това, обливаха се в сълзи и, паднали на краката му, лежаха ничком, понеже долавяха разлъката на добрия отец, целуваха сладко ръцете и нозете му с благопристоен плач. А той, като им махна с ръка да замълчат, заповяда да го изправят. Щом го изправиха, седна и като отвори уста, вседушно изрече Символа на вярата и изповяда, и прие всички църковни предания, които светата и апостолска църква предаде на верните люде, а които [светите отци] проклеха — прокле. И най-вече злославната ерес на нечестивия Акиндин и на Варлаам. И така, след като се причести с божествените и страшни Христови тайни, легна пак. И изведнъж някакво неизказано благовоние изпълни цялата килия, а той, видял ангелското пришествие — колко чудно засия и лицето му — сочеше с пръст на учениците си ангелското пришествие, казвайки: «Вижте божието воинство!» — и гледаше към тях сладко и тайнствено, усмихна се и предаде дух в божиите ръце. Когото възжеля, при него отиде, за да приеме въздаянието за дългите си подвизи, в 27-ия ден на месец ноември.[105]

Патриархът с целия си клир и архиереите го погреба почетно с всякаква чест и със светли свещи, защото силно го обичаше, както [обичаше] оня велик старец и учител, комуто се сподобиха да бъдат ученици. А най-чудното и велико за предивния наш отец Теодосий бе, че в същата вечер, когато се извършваше паметта за неговия учител, оня дивен отец Григорий, говоря за Синаит, и вечерта, когато оня великият отиде при бо-

га — в същата вечер и този божествен мъж предаде богу духа си, подражавайки вседушно дори с това на учителя.

Като проучихме, както е редно, тези и други [неща], изложихме неговото житие и дивно пребиване за полза на мнозина и за възпоминание на добрите. Искащите да живеят живот според бога, нека да възревнуват житие, подобно на неговото, та и тяхното, прочее, старание и усърдие да бъде преумножено. А ние, които описахме житието на праведния мъж, да получим награда за тези усилия чрез неговите молитви и да му станем съжители в онова вечно пребиваване.

Подобава да изтъкна и многократно споменавания преди Роман, мъж добродетелен и знатен, мъж — ревнител в духовните дела, който с нищо не отстъпваше на блажения Теодосий, мъж — наистина пустинник и постник, и пазител на всички господни заповеди.

Когато, прочее, оня божестен мъж, казвам — блаженият Теодосий, — се отправи към Константиновия град, той остави блажения Роман за наставник на обителта[106] и му възложи попечителството на братството. А той, като пое манастира и игуменството на братството, усърдно ги ръководеше и се стараеше във всичко да бъде последовател на блажения Теодосий. Освен това и всички от околностите идваха често при него и се наслаждаваха на молитвите, а също и на наставничеството. Но той самият се придържаше към строго постничество и пребиване. Вкусваше храна само веднъж дневно, а и то твърде малко и груба. Също и от виното вкусваше малко поради телесна слабост, защото имаше люта болест, на славянска реч наречена кашлица, която силно го гнетеше. И беше много измъчван от нея. [Роман] извършваше такова бдение, че прекарваше цялата нощ съвсем безсънен и само призори за кратко се отдаваше на естествения сън, но и в него размисляше по малко. Той си припомняше разлъката с оня дивен Теодосий и не желаеше никак повече да се бави в този живот, жадувайки по-бързо да се раздели [със света] и с него да се наслади на божествения живот. Затова прибавяше подвизи към подвизите и към страданията — страдания. Като живееше така и, както би могло да се каже, младееше [духовно], споменатата му болест се влоши, изнурявайки и изсушавайки тялото му. Но доблестният въпреки това не се отпускаше, но още повече пренебрегваше своята болест и се грижеше за утешението на братството. Всички утешаваше, всички подтикваше към духовни подвизи! А когато почувствува приближаването на своята кончина, заповяда братята да се съберат, всички укрепи в страх божи, и всички [дела] на обителта добре разпредели и уреди. Като се наслади на страшните и божествени тайни и благослови с мир всички,

предаде духа си в божиите ръце на 17-ия ден от месец февруари.[107] Братята го приготвиха с почит [както подобава] за отец и го погребаха. Извършиха над гроба всичко според обичая и въздадоха слава на отца и сина и на Светия дух, тогава и в безконечните векове навеки, амин!

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА РОМИЛ ВИДИНСКИ ОТ ГРИГОРИЙ ДОБРОПИСЕЦ

МЕСЕЦ ЯНУАРИ, ДЕН 16. ЖИТИЕ И ЖИВОТ И ОТЧАСТИ ЧУДЕСА НА НОВОЯВЕНИЯ НАШ ОТЕЦ РОМИЛ ПУСТИНОЖИТЕЛ. НАПИСАНО ОТ ГРИГОРИЙ, НЕГОВ УЧЕНИК, ОТШЕЛНИК И ДОБРОПИСЕЦ, В ПОДНОЖИЕТО НА СВЕТАТА АТОНСКА ПЛАНИНА, В МЯСТОТО, НАРИЧАНО МЕЛАНА.

Няма нищо по-сладко, нито така достойно за усърдието на ревнителите в добрите дела, както да се описват страданията и борбите на светците, прекарали живота си преподобно и богоугодно, та чрез повестта да се насочат към ревност и подражание тези, които ще живеят след тях. Такива, каквито бяхме създадени, нека запазим невредимо създаденото по образ божи и да насочваме здраво душевно око към всичко, което е похвално и почетно; да пожелаем то да ни е свойствено и да искаме да го притежаваме.

Добре е, прочее, с душевни очи да виждаме подвизите на съвършените мъже и страдалци на добродетелта и оттам да придобием някаква печалба. Видимите и възхвалявани дела стават достойнотърсени и биват достойновъзжелани и поощряват зрителите да ги притежават; повестта за такива подвизи принася немалка полза, когато разказите са отпращани от слуха на знаещите към слуха на незнаещите.

И ако споменът за удивителните повести щеше да си остане точен и силен и отровата на забравата не би го унищожила като тъма, тогава би било излишно, мисля аз, да се записват тези неща чрез словото. Оттук е ползата за следващите поколения, които искат да живеят разумно, защото, прочее, времето изтлява, носейки на телата старост и смърт, изтлява, като прави стремежите към добро да се забравят и помрачава спомена. Никой няма право да ни упреква, че започваме

да описваме богоугодния и добродетелен живот на преподобния мъж, на учителя в истинското боголюбие, горещия рачител на небесното житие. Моля тези, които искат да вникнат в повестта, да не бъдат недоверчиви към казаното, тъй като за мнозина е присъщо да се отдалечават от доброто поради завист или неопитност. А аз не присъединих себе си към благодатта и славата му в този подвиг. Но и поради него бог-благодател ще се прослави и слушателите ще възжелаят добродетелта, за да се подтикнат чрез ревността като чрез жило към подобни подвизи.[1] Защото някакво жило на ревността, според казаното, внушава в душите на слушателите повестта за просиялите в добродетел и най-вече за просиялите в последно време. Животът по бога не бе пренебрегнат от всички тях; но израсналият сред божествените слова знае, че повече са достойни за похвали тези, които сега са потърсили бога, отколкото онези, що са били в първите [след Христа] времена и години. Напълно се сбъднаха господните думи, казани на великия Пахомий! Когато преподобният и пръв сред всички свят подвижник страдаше за бога и накрая го питаше какво ще се случи на отшелниците по-нататък, и рече: «Помени, господи, господи, че ми обеща за вечни времена да не изчезне моето духовно семе!», чу това, отправено към него от самия господ: «Дерзай, защото коренът на твоето духовно семе не ще пресъхне до века! И обикновените хора, пожелали да се спасят в ония времена от голямото помрачение на безгрижието им, ще се окажат по-високостоящи от живеещите днес, понеже [днешните] имат пред очите си тебе за светилник и живеят, осветявани от добродетелите на твоята светлина. А тези, които ще се окажат накрая — в последните, мрачните времена, ако те, отбегнали от злостната лъжа, стигнат до истината по собствена воля и в благоразумие, без никой да ги наставлява към правдата, тогава, истина ти казвам, тези, които сега са прославяни чрез съвършен пост и живеят непорочно, ще се насладят на същото блаженство [като последните].»[2]

Казах тези неща съвсем накратко, за да се види богоугодието на преподобния [в отшелничеството], а и в много други добри постъпки, както словото нататък последователно ще разкрие най-точно.

Подобава прочее, както е достойно, да покажем отечеството, което го създаде, и от какви родители по плът израсна този най-дивен между пустинниците и наистина предан раб божи Ромил.

Породи, прочее, този доблестния преславният град Бдин, който лежи на Истър; и не ще сбърка този, който го нарече област на плодородието.

Родителите му, и двамата благочестиви и богобоязливи, не тънеха твърде в богатство, но имаха толкова, че да им е достатъчно, та да не живеят оскъдно и да дават на бедните, както е прието сред христоименитите хора. Баща му беше грък по произход, а майката — от българите. И от такава блажена двоица — достойно е да наречем и родителите блажени — се ражда блаженият, богопредизвестен и предопределен да просияе в добродетел, този добър отрок Руско. Защото такова му бе името, дадено от божествената купел на светото кръщение след раждането му и ясно изречено от родителите. Богочестиви и богобоязливи, те го възпитаваха в напътствие и поучение господне. Колкото времето минаваше и той израстваше физически, благодатта на Светия дух се проявяваше във въпроси и изкусноловни отговори, в божествени думи и беседи с хората. Понеже не подобаваше на такъв добър отрок да остане непросветен от писанията на божественото поучение, той е даден от родителите си да учи при един учител. Тъй като се подчиняваше на учителя, както бе пристойно, той надмина всички деца, влезли преди него в училище. И което е най-чудно, за кратко време Руско не само ги надмина, но ги и учеше да се отказват от обичайните детски игри и неразумни сборища: «Понеже високомерието идва от младостта и високомерието води до погибел, то ние трябва, о прелюбезни, да се упражняваме и стараем с въздържание и внимание за нашето учение.» Затова той получи голяма похвала. Не само неговите връстници и съученици се дивяха на този отрокостарец Руско за преждевременния му разум и благоговение, но и самият техен учител, а и мнозина от живеещите в града. Предмет на техните разговори винаги беше разумът и премъдростта на юношата.

Но родителите му, бидейки наистина твърде земни родители, като не предугаждат все още боголюбието на юношата и какво божествено желание има той в сърцето си, договарят се да го обвържат с брак и известяват с думи това решение на юношата. А той не само думата, но дори гласа им не пожела да чуе; науми си да избяга от светския метеж и да се приобщи към иноческия живот. И как биха могли прочее да принудят ревнителя на такава чистота и да изтръгнат копнежите му по бога, щом като и благодатта го подкрепяше невидимо?

И така родителите се готвеха насила да подчинят на своето желание нежелаещия младеж. Като предугади това той, който с цялата си душа желае нетленните и вечни блага, напуска тайно родното си място, стига до Загорие, до града, наричан по-рано Торвон, а сега — Тринов[3], влизащ в същата епархия, и се заселва в един от тамошните манастири. Манастирът

се наричаше на името на Богородица Одигитрия[4]. Игуменът на обителта го питаше, както е прието, казвайки: «Откъде си, чедо, и как дойде тук?» Той отвърна: «Ще разкажа всичко за себе си, рече, а дойдох тук, защото искам да бъда монах!» Игуменът го приема радостно, подстригва косите му и го преименува на Роман. Прозрял, като ясновидец, от една кратка беседа безпрекословното послушание и благоговение, което юношата щеше да притежава, възлага му веднага извършването на църковното последование. Докато той служеше добре и както трябва доста години, настоятелят се радваше на това, съзирайки всекидневно да се утвърждава благоукрашението на църквата, а също така — неговите благи нрави и смирение. Понеже наистина този преподобен беше смирен както никой друг и на вид, и по навици, и по нрав, както бе пристойно. И свидетели са ми тези, които го познават от самото начало, че дори само от пръв поглед даваше възможност на имащите разум да проумеят съществуващото в душата му смирение. Но в смирението, за което вече говорих, той беше достигнал до съвършенство.[5]

Околните жители на споменатия град Тринов познават близките планини. Защото има една планина, намираща се близо до Тринов, наричана с местното име Устие. Има и един хълм до града, наричан и той от стари времена Света гора; в тях живееха множество иноци, живеят и до днес. С тях споменатият страдалец съжителствуваше и се преобразяваше. А що се отнася до любовта към ближния, дали той я проявяваше оскъдно и частично, както казаха някои, устрелени от завистта? Ни най-малко. Та кой повече от него я усъвършенствува и напълно я придоби в материално и духовно раздаване, подавайки щедро нужното за преживяване на тялото, като повече се радваше да дава, нежели да взема![6] И което е най-чудно, че бидейки много пъти в оскъдица, като човек нуждаещ се и подвижник, ни най-малко не пренебрегваше царицата на добродетелите[7], но се стараеше като истинноприближен раб божи преди всичко и към всички да се изпълва с любов. Защото, щом разбереше, че някой от живеещите в онази планина или страда от дълги години, или пък се случи да е измъчван от някаква болест, ловеше риби и като ги нанизваше през хрилете, отиваше в килията на страдащия посред нощ без шум; окачваше ги и бързо си отиваше. Обитателят на килията излизаше на сутринта, откриваше окачените риби, радваше се за неочакваното намиране на рибите, чудеше се и си казваше: «Чие ли ще бъде това дело?» И отивайки си веднага, говореше: «Наистина, то не е на никого другиго освен на чудния Добророман.» Така преподобният проявяваше на дело любов

чрез веществени неща и потребности. А какъв беше в поученията и наставленията към единонравните и особено към новопостъпилите — всичко това словото не може да представи! Не е възможно и да се изрази дарът на неговото умиление и обилието от сълзи; нито пък някой друг би могъл да се изравни по тях с него. Защото в него се изпълваше пророческото слово, казващо: «Ще обливам всяка нощ ложето си; със сълзи ще измокря моята постеля.»[8] «Моите сълзи ми станаха хляб денем и нощем.»[9]

Но да се върнем към предстоящия разказ. Игуменът му се веселеше и радваше на неговото послушание, на старанието и сдържаността. Роман пък се измъчваше в томление, наново обзет от желание да избяга от житейския смут и да се посели като пустиннолюбна гургулица в място пусто и отдалечено от света. Тогава, узнал за Парория и че там има човек, велик в господа, кир Григорий[10] — това беше името на мъжа, който е създал обител, и така да се каже, всекидневно, чрез тръбата на своето слово и чрез начина си на живот, призоваваше душите и ги поднасяше на господа, — Роман всецяло се подготвяше да замине оттук. И ако бе възможно, би получил криле и би прелетял пространството, за да се намери там по-бързо — толкова известността и славата на светия отец порази с любов сърцето му. Така го чух аз да разказва, че оттогава Загорие имало тялото, а Парорийската пустиня — душата му. Както елен, жадуващ за водни извори,[11] той жадуваше и търсеше да се приближи към бога. Но не го оставяше любовта и благоговението на онзи предстоятел, понеже проигуменът[12] обичаше силно добрия Роман. За известно време това беше пречка за него, тъй като не искаше да оскърби настоятеля; но, спотаявайки в себе си мисълта, тъжеше и скърбеше; защото натрапчивата мисъл е рана за сърцето. Когато намерението за заминаване окончателно се затвърди и като нямаше как другояче да извърши делото, той улучва благоприятен момент и бързо разкрива на настоятеля мисълта за своето заминаване. Щом той чу това, бе много прискърбен, понеже желаеше Роман да бъде неразделен от него през всички дни на живота. Но настоятелят разсъди и помисли да не би заминаването да стане против неговата воля и желанието му, та открито го благослови, помоли се, даде му много напътствия и го пусна. Той пък взе и друг брат, връстник и довереник, на име Иларион и двамата бързо стигат до Парорийската пустиня.

Когато се намериха в обителта на споменатия свети отец Синаит, принасят, както е достойно, дължимото преклонение и благоговение на великия. А когато ги разпитваше откъде са и поради какво и по каква причина дойдохте при нас, те раз-

казаха всичко за себе си и му съобщиха, че дойдоха там, понеже искат да бъдат негови ученици. Великият ги прие радостно и, прозрял чрез живеещата в него божествена благодат силата и волята на всеки, възлага всекиму от тях подходяща служба. На Иларион, като по-немощен, нареди да изпълнява по-леки задължения, а на по-силния Роман — по-тежки и трудни за извършване служби.

Тогава великият отец съграждаше споменатата обител. И оттогава можеше да се види как Роман, труженик на послушанието, преминава и обхожда всички служби. Веднъж смъкваше греди от планината, друг път — дървета, нужни за градежа; понякога — камъни, понякога — вода от течащата по-долу река; а се случваше и да бърка вар с вода; освен това непрекъснато работеше и в готварницата, и в хлебарницата. И във всички служби той бе вещ служител, а за немощните беше благодетелен както никой друг вещ служител. С една дума казано — заедно със службата даряваше на болния и здраве. Затова бе желан и на всички любим. Поради присъщото му смирение и любов наместо Роман нарекоха го Добророман, като възхваляваха благочестието и смирението му, което имаше към всички.

Прочее доблестният се стараеше духом и тялом да изпълнява всички служби с истинна любов и горещо желание, които спечели към великия светилник, говоря за Синаит, предстоятеля на обителта, както казаха божествените думи, а по-точно, както е казано в божествената Лествица: «Колкото повече вярата цъфти в сърцето, толкова тялото се старае в службата»;[13] и в реченото от светия постник Марко: «Господ, рече, е скрит в своите заповеди и желаещият да го намери да спазва заповедите му. И когато ги изпълняваш, сред тях ще го намериш.»[14]

Но нека словото ни се придържа към реда на предстоящия разказ. След като градежът на обителта с божия помощ се завърши, отпочиваха телесно в килиите си, както подобава на живеещи в обител, но се отдаваха на духовни упражнения — така предстоятелят, оня велик отец Синаит, нареждаше и препоръчваше на всекиго.

Като вижда, че добрият Роман е още млад телесно, а най-вече — по душа, той — премъдър познавач на божествените дела — проумява и му дава работа, съответстваща на нуждата и разума на този млад труженик и страдалец.

Но тук — вникни ми с разум какъв подвижник и старателен деятел във всяко богоугодно дело бе този преподобният от самото начало на иноческия живот!

Имаше там един престарял старец, парализиран тялом,

пламтящ от ярост. Заради тази ярост никой от тамошните не можеше да му служи или да го успокои. Великият онзи пастир видя това и, понеже познаваше истински праведното служение на добрия Роман към болните и че никой друг не ще може да прислужва на стареца като него, заповяда му да служи на болния. Тогава можеше да се види как този нов Акакий търпи достойно всички жестокословия, изричани от оня боледуващ старец, както някога Лествичник каза за истинно покорния: «Пий всекидневно поругания и унижения като жива вода.»[15] Освен тези болести старецът имаше разхлабен стомах и не можеше нормално да приема друга храна, а само риба. И какво прави този добър труженик? Изучава риболовното изкуство. И нощем плетеше мрежи, денем пък ловеше риба и така носеше подходяща храна за стареца. През другите сезони на годината риболовът му беше успешен и умението му сполучваше. Но през зимата му беше много трудно да лови, защото мястото беше неимоверно студено, така че водите на онова място се вледеняваха като камък от силата на студа. Снегът се задържаше до април. Тогава дълбоките места на ония езера, които местните жители наричат вирове, биваха напълно замръзнали поради големия студ и както казахме, той не можеше да се сдобие с обичайния улов. Поради това и двамата бяха обзети от скръб — старецът, понеже бе лишен от риба, а добрият прислужник — заради стареца, комуто служеше. Като гледаше боледуващият да скърби така, и той, истинен божи служител, страдаше заедно с него. Затова обмисляше, обзет от грижи, какво да направи, та да успее в риболова.

Но вижте ми какъв начин на риболов измисли той тогава! Защото нуждата е изобретателна и насочва душата към много идеи, още повече че бог тогава му бе дарил тази идея, понеже го молеше за това.

Какво последва? Умът ми се диви и ръката тръпне, без да може да пише! Очите ми се пълнят със сълзи и се чудят на начинанието на този страдалец! Тогава той измисли средство, неизползувано от мнозина, а мисля, че и от никого! Обхождаше вировете, разриваше снега отсам и оттам с лопата, разбиваше леда с чук и като трепереше целият от големия мраз и от непосилния студ, тракайки със зъби, влизаше във вира. Той размътваше водата на дъното с крака и принуждаваше рибите, които бяха там, да изплуват от размътените води; поставяше веднага мрежа и ловеше, измислил наистина необичаен и изумителен риболов. И не беше ли оня вир по волята на страдалеца подобен на езерото на светите четиридесет мъченици?[16] Наистина, твърде много! Ако ли някой се съпротиви и каже: «Защо и той не умря тогава от телесна смърт, както

ония?», то бих му рекъл, че ако Роман не бе предварително виждал с очите си смъртта, не би влизал в ледените и мразовити води, без никой да го принуждава. Но това е: «да положиш душата си за ближния»,[17] възвестява словото на желаещите да рекат: ето подвига на този труженик и постоянен подвластник на Христовите заповеди.

Веднъж неговият настоятел, оня парализиран старец, му заповяда да отиде и да налови риба. Нареди му да ловува точно определено време и така да се върне бързо. Но добрият ловец, намерил благоприятен улов, удължи времето повече от позволеното. Когато той си дойде, старецът прочее не го посрещна радостно, въпреки че бе донесъл риба повече, отколкото когато и да е, а го обсипа с много грубости и укори, знаейки неговия търпелив и покорен разум. И взе рибите вътре в килията, а ловецът остави на открито вън от килията, в онази нощ, когато от небето се сипеше силен сняг. Защото времето бе студено и [снегът] покриваше оня страдалец, така че той не се виждаще никак. На сутринта, след като разровиха снежната грамада, намериха го полумъртъв сред снега. И това не е с нищо по-малко, както мисля, за разбирането на разказа от всички, от потапянето му във вира, от страданието от ледове и студове, както вече казахме по-горе. А нашето слово нека продължи напред и вървейки по реда, да засегне всичко, та на незнаещите да се изясни най-изчерпателно какво желание имаше той отначалото за добродетел и за всякакъв образец, а най-вече да бъде послушен на светите и божествени мъже; [какво желание имаше] за подчинение, без което никой от тленните не ще види господа наяве, както рече великият между божествените Йоан Лествичник.[18] Но и великият в богословието Григорий казва: «Да не се разрушава законът на послушанието, който държи небесните и земните [неща].»[19] Затова и този преподобен, знаейки добре каква е ползата от послушанието, се стараеше наистина като съвършен според бога да не бъде непричастен за блаженствата, [придобивани] чрез подчинението.

Понеже немощният старец, неговият наставник, за когото се каза по-горе, отиде при господа, връщайки тленното на пръстта, а преди него почина и онзи наистина велик светилник и общ пастир на намиращите се там, а именно кир Григорий Синаит — тогава можеше да се види как преподобният Добророман плаче и ридае денем и нощем; той не търпеше да живее по собствена воля и без подчинение. Загрижен много за това и като потърси с цялата си душа, намира друг старец, безмълствуващ далече от обителта, на когото отначалото бе подчинен и преждеречения кир Иларион, неговият спътник.

И томува и този преклони шия, според закона, и живееше, подчинявайки се и служейки всеотдайно, както и на умрелия преди това.

Но старецът беше наистина съвсем неутешим, защото тогава по ония места имаше голям глад, та в наставническата килия не можеше да се намери нищо друго за прехрана освен малко ръжчица, която варяха с вода и ядяха вместо друга храна. [Той се измъчваше] поради принудата на онова голямо злострадание или пък поради силното угнетение от злолюти разбойници; тях жителите на онова място наричат и хусари. Защото те вкарваха във вътрешностите на монасите нажежени железа и изтръгваха от тях и това, що имаха за дребните си нужди, после го взимаха и си отиваха, оставяйки божиите раби и слуги, ограбени и от най-насъщните неща.

Тези двамата, казвам: Добророман, който сега е повод за моята повест, и споменатият кир Иларион, вземат стареца, напускат Парория и се връщат в Загорие. Там се поселват на около един ден път разстояние от Търновград и решават да пребивават в местността, наречена Монкре. Но преподобният, веднага назован от всички Добророман, както и подобаваше, заради прочутото му с добродетел житие и най-вече — заради смирението и любовта, не зная защо — дали по божие предопределение за по-голяма полза, както словото нататък ще покаже, или поради бесовска завист, се отделя от наставничеството на стареца и се поселва някъде далече в пустинята. Но не трябва, който и да е било, леко и прибързано да хвърля упрек върху преподобния заради отделянето, що стори. Старецът имаше в помощ при себе си кир Иларион и затова случилото се не бе толкова безразсъдно и прискърбно.

Не след дълго време оня старец, понеже беше стар и изнемощял, напуска този живот и отива при господа, когото обичаше и желаеше, както Павел, говорещ като Христос и мислещ еднакво с него, рече: «Желая да се освободя и с Христа да бъда.»[20] Узнал това, този доброплачевен мъж прибави сълзи към сълзите и към стенанията — стенания, постоянно жилен от жилàта на покаянието. Защото душа съкрушена и бързоумилителна, каквато бе душата на този преподобен, ако се случи, та по свой начин да съгреши и да погуби спечеления подвиг, пребивава, както прочее ми се струва, безутешна и постоянно мисли от какви блага се лиши, когато съгреши. Затова стана и бързо стигна до гроба на оня старец и, паднал ничком върху гроба, изпълваше въздуха с ридания, оплаквайки немощта на своето малодушие. И ако кир Иларион не бе го заставил и вдигнал оттам с утешителни думи, то и той скоро би пострадал също както и оня звяр — лъвът на гроба на свети Герасим.[21]

След голямото кир Иларионово утешение става и тутакси пада с много сълзи в неговите нозе, говорейки му така: «Понеже престъпих заповедта и се отлъчих от светия старец и неговото съжителство, от днес се подчинявам на тебе, както на онзи в името на господа.» А [кир Иларион] знаейки, че той е подобър от него в добродетелите, отказваше и не искаше да го приеме. Но смиреният наистина Роман му изповядваше, говорейки така: «Не ще се вдигна от земята, ако не ме приемеш, за да ти се покорявам в името на господа.» Понеже виждаше голямото му умиление и същевременно познаваше съвършеното му в господа смирение, прие го. И можеше тогава да се види как великият сред постниците носеше службата на новопостъпил и търчеше за всяка работа, сякаш някой новопостриган юноша.

Докато нещата вървяха така, те узнаха, че Парорийската пустиня благоденствува, защото цар [Иван] Александър забранил с гняв на многото разбойници и убийци, които имаха обичай да нанасят вреда на божиите раби и молители за всички християни, [и ги заплашил], че ако не прекъснат тези действия, ще подеме поголовно преследване. Станали бдителни очевидци и слушатели на такава новина, споменатите преподобни оставят Загорие и се завръщат пак в Парория, в своята прежелана пустиня и отшелничество. Защото онова място бе такова, че със самия си вид предизвикваше чрез любов умилението на добродетелните и любобожествени души. Тамошната природа има свойството да въздига нашия ум до боговидение. А че пустинните места и отшелничествата са добро, ни учи Илиевият Кармил[22], Йоановата пустиня[23] и Исусовата планина[24]. В [пустинята] мнозина усамотени пребивават и съжителствуват в мълчание. Дошли бързо там, в Парория, както вече казах, те си съградиха килия близо до обителта на Григорий Синаит и се поселиха там.

Тогава и аз, окаяният и непотребен между единомислениците, бях дошъл от Константиновия град в онова място. И познал всецяло тяхното добродетелно пребивание и житие, преклоних глава и се подчиних на кир Иларион, комуто и самият този преподобен се бе подчинил, както словото вече каза. Време е, прочее, да възвестя последователно за полза на четящите неговата мъжествена доблест, подвизи и стремежи в името на бога.

Понеже се приближи пречестната и велика Четиридесетница[23] и според обичая в неделната вечер, наричана още и сиропустна, единомислещите се събират и вечерят заедно, а също и желаещите да се уединят и да се усамотят, всеки от тях сам, така сторихме и ние. И когато бяхме сътрапезници на стареца,

получихме от него заповед всеки от нас да прекара първата седмица в килията си отделно и уединено, а през следващата събота на свети Теодор Тирон пак да се съберем и наедно да бъдем съобедници. Направихме си и малко вариво заради телесна утеха. Всичко стана така, както ни посъветва и заповяда кир Иларион, нашият наставник. И така, в събота, докато седяхме заедно на трапезата и обядвахме, старецът ми нареждаше да поднасям нужните неща. А добрият Роман седеше, сякаш безпаметен, без да се докосва дори до сладката храна, но като отвлечен и унесен, и вън от себе си, и с ум, витаещ някъде във видение. И скачайки от трапезата, защото благодатта на умилението не го оставяше задълго да бездействува, отива в килията си, целият отдаден на плача.[26] Ние го очаквахме и мислехме, че е излязъл поради обикновена естествена нужда. Но като мина много и повече от необходимото време, аз, накаран от стареца, излязох да го потърся. Така вдигнал очи, оглеждах наоколо. Понеже не можах да намеря търсения, бързо отидох в килията му. И застанал отвън — като пред господа казвам истината! — го чух да плаче и да изпуска ридания, сякаш някоя жена, погребала мъжа си или единородния си син.[27] Засрамих се да чукна, а, получил най-вече полза от такава благодарена благодат, върнах се при стареца, изпълнен с ужас. Когато ме видя неочаквано изумен и потресен, искаше да узнае причината за тревогата и говореше: «Къде е братът?» Аз разбрах и му отговорих: «Ние, о отче, приемаме някаква плътска храна, а той — духовна!» Като чу, старецът бързо поиска обяснение. Тогава му известих така, както чух с ушите си. Старецът се ужаси; изчаквайки малко, [рече]: «Иди пак и го покани, та заедно да се възвеселим и въздигнем!» Веднага и тичешком по заповед на стареца стигнах до килията му и застанах вън да чуя. И — о, неизречена ти, Христе, благодат, която даряваш на боящите се от тебе! — чух как той изпускаше ридания и вопли, по-многобройни от първите. Когато чукнах на вратата, поради старческата заръка, той излезе целият боговдъхновен, със сияещо лице, със страни, мокри от потока на обилни сълзи.

Оттогава този доброплачевен прицоби, макар и ненапълно, благодатта на сълзите. И благодатта на пресветия дух, това богато дарование, дойде заради неговите дела и за многото му подвизи, и за безпрекословното послушание, а така също — и заради продължителния пост през онази неделя. Даде му се извор на сълзи, та не само да плаче мълчешком, но да ридае сърцераздирателно, както словото вече каза.

Но нека пак се върнем към повестта, от която се отклонихме. Той изтри с ръка лицето си и отидохме при стареца.

Докато седяхме на трапезата, аз и старецът вкусвахме от поставените там храни, та да се подкрепим малко телесно поради строгото въздържание на изминалата седмица. А той — никак, понеже, както каза, бе преситен не от хляб, но от дарбата за сълзи и благодатта. Оттогава прочее склони стареца да си направи килия, отдалечена от нас на едно пъприще, близо до реката, та като лови риба, да носи на стареца, защото и той бе с болен стомах, както и оня предишния старец. Но прекарвайки така и насладил се с цялата си душа на пустинното усамотение, което търсеше и желаеше, този доброплачевният прибави подвиг към подвизите и спечели към сълзите сълзи. Колко потоци прочее този благоумилният проля, както никой друг, беседвайки насаме с бога, без някой да му пречи! Защото безмълвието носи плач, както ни научиха божествените отци и най-вече великият иночески вития Йоан Лествичник, който разкрива, че [плачът] кръщава човека и го прави безгрешен.[28] Трябва ли да се говори с колко благодат се сподоби той там от постоянно леещите се сълзи и от духовното утешение? Умът ни недоумява, ни езикът смогва да добави към разказа онова, що е непоказуемо и неразгласимо! Макар и ние да не успяваме да го представим чрез слово, но най-изкусните мъже — подвижници познават [от опит] това, което е казано за изкушението.

Какво впрочем!? Нима пребивавайки там и ловейки риби, яде и той от тях? В никакъв случай! Но неговата работа беше съвършена и богоугодна — да лови рибите, които донасяше на стареца, своя отец, понеже бе немощен и разслабен. А той изяждаше достъпната и обичайна [за поста] храна.

Така, докато поминувахме добре и прекарвахме мирно, скопелеският кефалия[29] ни извести тук с писмо, че мюсюлманите ще дойдат натам, за да ловят дивеч. «И затова трябва да сторите едно от двете — или да влезете в кулата и там да съжителствувате с монасите, или да се отдалечите от мястото. Съветвам ви така, мислейки за вашето спасение и полза.» Не може да се изрече с каква мъка се изпълнихме, чувайки това жалостно известие; сълзи се лееха от очите ни, понеже щяхме да се отлъчим от прелюбимата пустиня.

Понеже за нас бе невъзможно да съжителствуваме с монасите в кулата, поради обичайния уединен живот, както знаят просветените в това, тогава прочее и излязохме принудително от Парория и достигнахме Загоре. Там, в Монкре, намерихме своите стари килии и се поселихме в тях. Естествено кир Иларион като старец и аз с него на едно място, а преблагоумилението и преподобен кир Ромил — далеч от нас, на друго място. Смятам, че бе намислил това, та да може без

пречка да извършва подвига на плача, защото «уединението е родителка на плача чрез слово и божествен разум»[30], както рече божественият Йоан Лествичник и всички, които със слово и разум са избрали отшелничеството в името на бога. И че и сега не е другояче, показва, увеличавайки необикновено [подвига], самият този преподобен, който днес е пред нас в нашата повест. Защото колкото пъти отивах при него, изпращан от стареца поради някакви нужди, докато стоях вън от килията, чувах го, както и преди това вече казах, да ридае и да пролива сълзи, сякаш е погребал своите мъртвци.

Той пак внезапно си спомняше за Парория, понеже беше пустинолюбец. И отърсвайки житейския смут, като прекара малко време с нас, оставя Загорие и тичешком, колкото го държаха краката, стигна до Парория, без да се съобрази със страха от мюсюлманите. Понеже онова лишение го накара заради пустинята да пренебрегне телесните беди, както и мъчениците ги пренебрегват заради блаженството, що е на небесата.

Когато беше вече там, влязъл във вътрешната пустиня на планината, той съгради колиба. В нея, сподобил се с ангелски образ[31], се преименува Ромил. Той прекара в оная пустиня пет години, откъснат от всякакво човешко общуване, макар че понякога крайната нужда, която [го] измъчваше, го караше да отиде до обителта на отец Синаит.

Но кой е способен да разкаже за потоците сълзи на толкова години, а освен това и за дяволските сражения и страхотиите, които рабът божи понесе от тези противници, докато прекарваше толкова време в уединение и, един към единия бог, отправяше молитви през дните и през нощите, както сам той ни разказа? Блаженият казваше, че никой от имащите тяло не може да се бори с бесовете [иначе], освен с божията помощ.

«В началото — рече, — когато влязох във вътрешната пустиня на планината, бесовете, топящи се от завист, създаваха много призраци и страхотии, та да ме изплашат и да ме изгонят от пустинята. Понякога показваха светлини, а понякога — мълнии и гърмове, а понякога — силни грохоти, като при движение на кораб. Някога пък има единогласни възгласи и възклицания, подобни на устремяването и съединяването при чувствената рат. Но и стръмнините и върховете на ония планини издаваха удвоени гласове, та да ми изглежда, че и самите дървеса изпускат звукове. Но аз — рече — им се съпротивлявах в името на господа Исуса и смятах страхотиите им за игра на младенци. И се молех моят живот да протече там чак до края.»

Макар и противно на разума, поради неизразимите и непостижими съдбовности на бога — творец на всичко, — някак си се случи да настъпи разорение и запустение [не само на] онова наистина иноческо място, но и на достославната обител на великия отец кир Григорий Синаит и, нека кажем вече направо, навсякъде, където се грижат за истината.

Както предизвести скопелеският кефалия, подтикнат от божествен промисъл, мюсюлмани, влизащи многократно в оная планина, обкръжаваха много пъти кулата и обстрелвайки със стрели иноците, им вземаха най-добрите и товарни животни. Когато пак им се предизвести това, иноците, както е редно, излязоха от мястото и се пръснаха кой къде може, като първом запалиха кулата, та богопротивните да не се поселят в нея.

Тогава прочее и този преподобен, а и наистина раб божи Ромил, за когото разказваме сега открито, насила и без да желае, излезе от оная пустиня и пак се завърна в Загорие, където направи колиба в пусто място, много далече от града. Но общият враг на нашето спасение вся завист срещу преподобния в сърцата на близко живеещите монаси. Понеже Загоре няма отдалечена пустош, както Парорийската пустош, затова, където би се заселил монах, там се намират и други монаси или мирски села, понеже са приближени на късо разстояние.

Узнал за оная завист, Ромил, ученик на кроткия и смирения [Григорий Синаит], бързо излиза оттам и пристига в тази света, едноименно наречена и божествена планина[32], в тази планина, що разкри на господа бога Вседържителя по различни и продължителни времена много истинни раби. Той насочи съвсем открито по пътя на спасението и душите на мнозина от единонравните, живеещи в тази Света гора и най-вече на сънародниците си. Но понеже при него се стичаха мнозина, не само от водещите отшелнически живот, но и монашески, и общежителен — словото му имаше благодат и, бидейки опитен в иноческите дела още от младини, той бе успял да привлече към пътя на спасението много от идващите с вяра при него, [затова именно] му се случваше да изнемогва силно поради дългата беседа с идващите иноци.

Той обаче искаше да живее безмълвно и да беседва насаме с бога. Поради това, прочее, се местеше често от място на място, отбягвайки от шума и отхвърляйки човешката слава. Но не вършеше това от униние и леност — както би рекъл някой от неразбиране! Ако пък е добре да потвърдим словото и чрез писанието, нека прочее се рече и Лествичниковото. Защото рече: «Видях дело, родено на едно място —

търпението на иноците. Но повече от онези аз облажавах скитащите се заради господа.»[33] И другаде: «Безимотният инок — орел високолетящ, скръбен дойде и безскърбен си отиде от мястото.»[34] Трябва наистина да проумеем, че бе съхранил без усилие способността да прехожда, защото не се привързва с пристрастеност към нищо от земните.

След като промени едновременно много места на Света гора, най-сетне идва в близката на Свещената лавра[35] планина, която открай време бе наречена с местното име Мелана.[36] Черна според обичайното си име, тя бе изпълнена с деянието на мислената светлина, както и времето показа.

По това време и самият аз, недостоен за неговото съжителство, идвайки от Загорие, намерих го да строи килия, за да се посели. Като му преклоних глава, както бях свикнал от много време и преклоних впрегнатата си в името на господа шия, подчиних му се.

Тогава имаше глад на онова място и нетърпима оскъдица от необходимите неща. Затова изпрати някои [монаси] тук и там по Света гора да купят нужното. Но отецът нямаше още от Светата лавра дякония, която се нарича и аделфато[37], тъй като отскоро бе дошъл на това място и не бе познат на мнозина, не поради недостойнство, но заради изкуството, което имаше в добродетелта [да бъде скромен]. Изпратените се върнаха, без да свършат работа и без нужното, с празни ръце. Когато видях това, че той сякаш е изпълнен със срам и покруса[38], казах: «Горко на мене, окаяния, отче, в какво време дойдох аз при твое преподобие. Ти търпиш лишения, те самите се лишават, та и аз да притеснявам твърде много светостта ти.» Но изслушвайки [ме], той сърдито ми отвърна: «Горко на твоето неверие, окаянико, защото аз имам непоклатима вяра в моя господ Исус Христос, че не ще ни остави без подкрепа, нито да ни липсват необходимите неща за тялото!» Така, прочее, той, непоклатимият изпълнител на вярата, изобличи моето слабоверие. А бог вършеше според вярата на своя предан раб, понеже той със скромна милостиня, както му бе навик, даваше на всички нужното, неограничаван от някакво скъперничество и дребнавост, както е присъщо на мнозина, изпаднали в злочестие. И породеното от вярата се превръщаше в дело.

След като изтекоха два дена оттогава, изпраща ме в манастира по някаква работа при един познат. Като отидох, седнах вън в странноприемницата, чакайки да видя онзи, при когото бях изпратен. Идва при мене един прокажен, говорейки така: «Дошъл си сега тук, както те виждам, брате. Та когато разбра това, което подробно чу от мен за нас, че с

един старец се намирам в Мелания, той пак ми каза: «Може би имате някаква нужда от хляб?» Аз, виждайки го беден и прокажен му рекох: «Откъде си взел ти хляб, като си беден и немощен?» А той отвърна и ми рече: «Дойдох тук да моля за пресен хляб едного от познатите си, а сухи хлябове събрах повече, отколкото ми е нужно.» Когато му поисках, той бързо отиде, та ми донесе голяма пълна торба. Взех я и тичешком възлязох при преподобния. Виждайки я, той попита, разбра, че съм я взел от някакъв беден и прокажен, вдигна ръце към небето и извика: «Слава тебе, боже наш, че не чрез богатите, а чрез бедните ни показа милостта си, за да изобличиш нашето малодушие!» И използувайки благовременния повод, ме наставляваше като баща и изобличаваше моето маловерие и скъперничество. Защото светецът имаше голяма вяра в бога и за всички разтваряше обятията на милостинята: не само за хората, но и за самите животни, зверове и птици.

А още: към другите негови дела по бога, най-вече това спази. Ако някога някой от монасите в онази планина искаше да съгради килия, та да се посели, и търсеше някаква помощ от нас, според обичая, идвайки, молеше го да ми нареди да отида и да му помогна. А [Ромил] го приемаше радостно и говореше: «Да, отче свети, аз утре ще го изпратя да ти помогне.» Когато оня си отиваше, нареждаше ми, казвайки: «Тази нощ ще приготвиш повече храна, защото еди-кой си оте иска от нас да му помогнем, понеже гради килия.» Аз бързо правех според неговата заповед. На сутринта, прочее, като вземехме хляб, вино и гозба, а и нещо друго от храните, намиращи се в килията, сиреч плодове или някакви сладки неща, отправяхме се заедно при повикалия ни с вяра отец. И можеше да се види тогава преподобният да работи до вечерта като юноша с другите, намиращи се там. И така, отрудени, се връщахме в нашата килия.

Освен това словото следва да разкрие и друго боголюбезно дело, та и бог още повече да се прослави заради своите приближени раби, а и боещите се от него да бъдат по-усърдни към доброто дело.

Един път светецът дойде в нашата обща килия, за да ядем заедно хляб, понеже отделно и насаме всеки от нас ядеше и пееше [молитвите], освен в някои определени дни, както е прието при монасите. По същото време един чужд инок, дошъл, сечеше дърва близо до нашата килия. Като излязох при него, аз му рекох яростно и невъздържано: «Кой си ти, брате, че си се осмелил да сечеш дърва тук, близо до нашата килия?» А той, чужд и беден, защото бедността смирява [човека], с прекротък глас рече: «Прости ми, отче, защото съм чужденец и не

знаех, че тук има килия.» И светецът като чу това, каза ми: «Покани го да дойде вътре.» Когато той дойде, заповяда ми да му дам да яде, което и сторих. И подбирайки най-кротки думи, истинският ученик на кроткия и мирния Христос рече на оня бедняк: «Откъде си, брате?» Той отвърна: «Трапезундец съм,[39] рече, дошъл съм сега в тази света планина.» Тогава го разпита за всичките му работи. Разбрал от него, че едва успява да изкара катадневния хляб, той веднага ми каза: «Григорие, каквото имаш в своята килия, раздели на две части и дай, бога ради, на този наш беден брат половината.» А аз му се възпротивих и разсъждавайки суетно, отговорих: «Ние, отче, сме мнозина и сме в нужда наистина повече от него.» А той бързо и строго ме погледна и рече: «Не помниш ли, че ти казах — ако имаш вяра, никога не ще се свършат нещата, които са ти нужни!»

Но да се върнем, докъдето стигнахме, и словото да върви поред.

Когато килията [ни] беше построена, останахме в нея, захванати пак с обикновените задължения, понеже от грижа за градежа бяхме нарушили уединението си и се събрахме заедно. И тъкмо малко се успокоихме чрез сполуката, както стана ясно, веднага пак ни обзема вълнение, но [вълнение] духовно, що носи полза за душата. Защото тогава можеше да се види как иноците от Света гора, подобно на някакви пчели, които кръжат по злачните и росни поля, пият от неговите уста божествени и въздействени словеса. И както камъкът магнит привлича към себе си желязото, така и словото му, пресладката беседа [привличаха] идащите при него души. И така накрая имаше голяма придобивка и полза за наставляваните. Ако някой имаше в душата каквото и да било терзание и се насладеше от неговата беседа, изведнъж биваше изцелен. Видях някои от идващите — скверни, немилосърдни, изнурени, някои — изстрадващи страдание или от бесове, или от хора — да се връщат по домовете си всички със светнало лице и с душа, възрадвана от сладостта и прерадващото му поучение.

Подобава отчасти да свържем този разказ и с неговите поучения за полза на четящите:

«Братя мои и отци, говореше, да запазим чиста съвестта към ближния си, да съхраним сърцето си чисто от скверни помисли, които имат обичай да оскверняват окаяната душа. Но това не можем да съхраним, ако не изваяме природната трисъставност на душата.[40] Трите ѝ съставни се наричат: разум, ярост и желание. Премъдрият и преблаг бог вложи тези неща за закрила и запазване на човешката душа, та човек да се придържа към тях според естеството и както е богоугодно и да прекара своя живот смирено и безстрастно, както нашите свети

отци ни проповядваха за богомъдро поучение и още повече — за [начин на] действие. «Нека яростта ти бъде насочена единствено срещу змията, заради която си отпаднал [от рая]» — рече преблагословеният [Теологов] глас.[41] Желанието да се устреми всецяло към бога, а не към нещо друго от измамните знания; мисълта да владее над всичко и по-доброто да не бъде повлечено от по-злото.

Когато прочее въоръжим гнева срещу мислените врагове, сиреч, срещу бесовете и страстите, както казва този светител, а и най-вече срещу всички съпротивни сили за спасението на душата, тогава, запазили естеството, тогава прочее ще можем да обичаме с цялата си душа бога и ближния си като самия себе си, както ни учат пресвещените евангелия.[42] Но когато частта на разума се насочи против естеството, когато ни подмами някакво земно желание, казвам: сластолюбие или слава, или користолюбие — гневим се срещу нашите братя. Оттук [възникват] яростта и злопаметството, необузданогневието и оклеветяването, любопрението и завистта към ближния и накрая — първозачатъка на завистта[43] — убийството.

Когато ние съблюдаваме желанието според естеството, както ни бе дадено от бога, то желаем вечните блага, които окото не е виждало и ухото не е чувало и не са идвали наум на страстния и плътския човек.[44] Заради тях ние понасяме всякаква телесна и душевна мъка, вършейки добри дела, сиреч: пост и бдение, безкористие, телесна чистота, непрестанна молитва или накратко, като вършим всичко за спасението на душата и работим денем и нощем. Нищо добро не ще се извърши в нас, освен чрез нещата, за които говорихме. Защото е невъзможно — рече най-мъдрият сред божествените, свети Максим[45] — да се преобразува злобата, освен чрез овладяване на помисъла. Помисълът пък се овладява чрез трисъставното въздържание, а то ще рече [въздържание] от сън, от храна, от телесен покой. Но когато желанието се раздвижи скотски и против природата, ставаме пребезсловестни, както Писанието някъде казва: «И човекът, удостоен с почит, не разбра, приближи се към неразумните скотове и на тях се уподоби.»[46] Затова и поради това пожелаваме земни и подвластни на тление неща: храна и слава, злато и сребро и пораждането от тях нечистота. Заради тях и се гневим срещу човеците, както е речено, и винаги помним злото, и съгрешаваме непрекъснато.

Понеже мисълта — самото това словесно, както и те, бе поставена да властвува над всички, то човекът, ако запази благодатта, дадена му от бога по негов образ и подобие, мисли винаги добро, пее самовглъбено, моли се с безметежен дух и тяло, упражнява се трезво и волята му е според закона божи ден

и нощ;[47] и личи, че мисли доброто на всеки благочестив човек.

Ако ли пък и [разумът] се отклони от доброто, какво, прочее, може да се каже? Наистина какви безразсъдства, многословия и клевети, сквернословия, любопрения, гняв, хули и още всякакви греховни деяния ще настъпят заради този словесен помисъл! При това и безчувствие ще овладее човека, та, без да съзнава, ще мисли, че върви безгрешно.

Впрочем, който притежава тези три части според естеството, както се казва, той е запазил целомъдрена и здрава своята съвест, посочваща му доброто и злото като естествен закон, изначално даден на човека; и го съветва прочее да се придържа към доброто, а злото да отхвърля. Поради това, бидейки разумни и със свободна воля, ние биваме увенчани за добрите дела и справедливо осъдени за злите. Оттук всеки бесовски навет обикновено се направлява от тези три части. Ако се срамим от него, не биваме осъдени; най-вече ако сме добродетелни, ако отначало отхвърлим дяволските кълнове, получаваме награда от бога. Но ако ли от първото изкушение приемем тези враждебни семена, веднага ставаме съобщни, преминавайки от съобщност в изпълнение, а от него — в злодейство и справедливо биваме осъдени, както вече се каза!»

Говореше им това: «Когато отидете в килията на някой приятел и намерите вратата му отворена, не влизайте веднага, но първом почукайте отвънка, както е редно. И когато стопанинът на дома ви покани, тогава, прочее, като влезете и седнете, не шарете с очи насам-натам, оглеждайки нещата в килията. Но, навели глава и очи надолу, кажете на стопанина на дома причината, поради която сте дошли. И ако видите книги, лежащи там, все едно дали стопанинът на килията е там или не, не вземайте да ги четете. Защото това е невъзпитаност и е противно на съвестта. Поради това в никакъв случай не отгръщайте, но кажете по-напред на притежателя на книгата. И ако той разреши, тогава я разгърнете. Ако ли искаш да се отличиш още повече, никак и не търси да я разгърнеш, освен ако сам не ти каже по своя воля. Ако твоят другар ти връчи да пазиш кесия злато или сребро, да не се изкушиш да отвориш и да погледнеш какво има вътре. Защото и това е невъзпитаност. Ако [ти е даден] друг някакъв, какъвто и да било съд, да не пъхаш ръката си в него, понеже това е безумство и пагуба на благочестието и поражда вреда за душата; оттук стигаме и до кражба. Ако намерите някаква вещ на ближния си, захвърлена в манастира или на пътя, или на някакво безлюдно място, не я задържайте за употреба, но веднага я върнете на притежателя ѝ. Ако ли не, ще ви се вмени като кражба в деня на смъртта.»

Веднъж моят отец ме изпрати при един старец да поискам

книга и да му я донеса. И така, като отидох и взех книгата, вървях към нашата килия. Понеже, вървейки, се уморих, поседнах малко, отворих книгата и веднага намерих главата, която отецът щеше да чете. Прочетох я, затворих книгата и му я занесох. Като я взе и я отгърна, той преглеждаше тук-там, искайки да намери онази глава и не я намираше. Аз му рекох: «Коя глава търсиш, отче, в тази книга?» Разбрал от него, че е тази, която намерих и прочетох по пътя, казах му: «Ако позволиш, ще ти покажа, което търсиш.» Той ми отговори и рече: «Покажи!» Като взех книгата, намерих онази глава, която искаше да прочете, и му я показах. Той ме погледна изкосо и каза така: «Ти откъде знаеш, че тази глава е в книгата?» От това и от самото изражение на светеца разбрах моето падение. И що?! Паднах в нозете му, молейки прошка, изповядвайки случилото се, както си беше. А той ме обсипа с многобройни укори и говореше: «Окаяний, как си посмял да отвориш моята килия и моя ковчежец и да огледаш това, което лежи вътре в тях?! Махни се от мене, защото аз, прочее, не искам такъв ученик, ръководещ се от своя разум, а неследващ желанията ми!» И така, след като аз се валях в краката му, както казах, и ридаех със сълзи да ми прости, едва се сподобих с прошка, и то не без наказание, но с много наказание и покайно правило. Така той умееше да се грижи за тези, що му бяха подчинени, и многообразно да допринася полза на послушните.

Така чрез действия и премъдър разум явно духовно направляваше и правеше целомъдрени не само своите ученици и всичко свързано с тях, но, ако ученик на някой друг старец биваше обзет от непослушание, прекословие или друг някакъв порок, биваше изпращан при него за изправление. Той го подхващаше с такива думи: «Брате мой възлюблени, пътят, по който вървиш, е апостолски. И както те имаха благоговение пред нашия господ и бог Исус Христос, така и ние сме длъжни да го имаме всеки пред своя старец и да се отречем окончателно от своята воля, както сам господ ни научи. Слязох от небето — рече — не за да върша моята воля, но волята на отца, който ме изпрати.»[48] Научени от него, апостолите не противоречаха, нито прекословеха, нито се ръководеха от своята воля и намерение, но, подчинени на повелята и разума на своя си учител, наистина чуха от него: «Където съм аз, там и слугата мой ще бъде.»[49] И тяхната надежда не бе излъгана! Дръзвам и аз да кажа: който от вас търпи с разум потъпкването на волята си и който, нараняван с оскърбления и укори от своя учител и отец, понася [ги] със смирение и самоупрек, без да прекослови, ни да го осъжда никак и за нищо, той се венчава със светите апостоли, радвайки се с Христос в безкрайните векове.»

Предстои още да разкажем и друг душеполезен разказ. Някакъв старец, живеещ по-долу от нас, на около едно пъприще разстояние,[50] беше поробен от порока на яростта, макар да бе подвижник и старателен. И не е чудно! Той получи ученик много послушен и усърден за всякаква служба и служение на стареца. Но младежът не можеше още да търпи гневливостта на онзи старец и поради тази причина много пъти искаше да побегне от стареца. Обаче старецът, когато усещаше, че братът е обхванат от такива помисли, го вземаше и идваше при светеца, понеже той имаше сила от бога да подкрепя и напътствува изкушаваните от доброненавистника враг. Като приемаше всекиго от тях насаме, той поучаваше, съветваше и му говореше подобаващото. На стареца казваше: «Отче и брате в господа, нямаш право така отведнъж и рязко да наказваш брата, но чрез резкостта да показваш кротост и мекота.» И други подобни. А оня, изслушвайки това, обещаваше да спазва съвета на отеца. Но, побеждаван от природата, пак проявяваше същата избухливост и рязкост. Сякаш общ баща и постоянен труженик на любовта, като никой друг, Ромил говореше и на [младия] подобаващи думи: «Да не дръзнеш, казваше, да се отлъчиш от стареца, та да не се изкушиш от по-голямо изкушение, защото тези, които отпадат от послушанието, биват въвличани в дяволската лъст. Струва ми се, че или ти след кратко време ще умреш, или старецът, и ще се отървеш от своите мъки. Ако пък изтърпиш до кончината на стареца, ще се увенчаеш наред с мъчениците и ще ликуваш заедно с ангелите, радвайки се и веселейки се во веки веков.» Когато чуваше това, той си отиваше радостен и се вричаше да пребивава със стареца, както и направи.

Но нека видим дори тук, благоразумни и внимателни слушателю, [сбъднати] сякаш божиите съдбини. Прочее, младият брат имаше такава заповед от своя отец — три пъти в седмицата да влиза в манастира и да работи в хлебопекарницата — във вторник, в четвъртък и в събота — и така да взема веднага пресен хляб и да се връща при стареца. Той отиде както обикновено и вечерта на Велика сряда да помогне в месенето. Призори на Великия четвъртък бе му наредено пак от споменатия негов отец да изчака до божествената литургия, да се причести с божествените тайни и веднага да се върне при него и да донесе обичайните хлябове. Всичко стана така, както заповяда старецът. Щом божествената литургия завърши и братът се причести с пречистите тайни, той, както винаги, отиде в хлебопекарницата да вземе хлябовете. И когато ги поиска, внезапно го обхваща неочаквана огненица и от нея той тозчас се помина. Отците на онази обител подредиха достойно [тялото] и скоро го погребаха.

Старецът, като чу за тази бърза и неочаквана [смърт], наскърби се сърдечно, както подобава. И прибави сълзи към сълзите и към риданието ридание и правеше това непрестанно чак до смъртта си. Той пригласяше на онзи наставник на свети Акакий: «Простете ми, отци, защото извърших убийство.»[51] Това [стана] според мене не случайно и поради нещастие, както някой би рекъл, но по божествен начин, извърши се по непостижимите и божи предопределения, за да покаже спасението и на двамата. Понеже, прочее, братът се причести с божествените тайни в онзи предшествен и страшен ден и така веднага отиде при господа, а старецът не престана да ридае чак до смъртта си, та накрая и гробът му издаваше някакво благоухание.

Този ми разказ не е неуместен, а за да се покаже на слушащите колко полза и плодове имаха думите и заветите на светеца. Но нека словото се върне към него и всичко за него да върви по реда си, та да достигнем до края на останалия разказ. За прослава на бога и за полза на четящите сътворих тази повест, както вече се каза.

При него се стичаха множество иноци, желаещи да се наситят от беседите му. И понеже му пречеха и прекъсваха привичките на неговото духовно служение, на устава и на умното предстояние,[52] той негодуваше, тъгуваше и душата му бе изпълнена със смут и скръб. Затова той ми рече насаме: «Иди, брате, към северната страна в атонските подножия и като огледаш добре, потърси и намери равно място да отида там и си направя обиталище, та дано мога в усамотено място да отдъхна от шума и от идващите при мене. Защото, както сам виждаш, хората не ме оставят да почина, нито да се смиря.» Аз отидох и избрах добро място, подходящо за строеж на килия. Намерих и камък, при който имаше един извор, бликащ най-сладка вода. Незабавно отидохме там с някои братя, опитни в такива работи, и набързо съградихме килия, в която светецът се настани и беседваше насаме с бога, та отдъхна за кратко време от многолюдни беседи и шум. Но хората отново узнаха мястото, където се бе поселил, според както казва гласът на владетеля и господаря: «Не може да се скрие град, стоящ на върха на планината.»[53] Планината, прочее, е висотата на добродетелите; възлезлите на нея светят, подобно на светлина. Идваха при него, както и по-рано, та и за него да се сбъдне словото, казващо: «Колкото някой отбягва човешката слава, толкова самата тази слава го достига.»[54]

Когато след известно време стана убийството на най-християнския деспот Углеш,[55] всички иноци, които живееха в тази света планина се изпълниха със смут и страх, а най-вече ония, които пребиваваха в пустинята в отшелничество и в безмълвие.

Поради това и мнозина от отшелниците избягаха тогава от Света гора. Също така и светият, подтикван от тях, напуска Света гора, своята най-любима пустиня, и отива на друго място, така незнайно и безславно, както той, любопустинният, обичаше и желаеше. Мястото се наричаше по местному Авлон[56]. Но и тук праведният сгреши в намерението си. Колкото той искаше да скрие светлината на божествения живот под краната на смиреномъдрието, толкова бог открито го слагаше върху светилника.[57] Защото рече: «Да просияе вашата светлина пред човеците, та човеците да видят добрите ви дела и да прославят вашия отец, който е на небесата.»[58]

[59]Тогава светецът се засели в пустинята, наричана Авлон, желаейки в безмълвен живот и в усамотено пребиваване да отгледа плодовете от добродетелта на пресветото си житие. Защото той, праведникът, беше навикнал да има уединено и нестежателно битие. И, съградил малка колиба, прекарваше, отправяйки към бога благоугодни молитви и моления. Като чуха това, иноците, избягали от Света гора поради страх от иноплеменниците, разпалвани от желание, бързо идваха при преподобния заради ползата и добродетелите на мъжа, та ако е възможно и да съжителствуват там с него. Но той не поиска това, а след като ги наставляваше и поучаваше в добродетел и страх божи, изпращаше ги обратно. Когато и светските благородни мъже чуха за тия неща, дохождаха при блажения, търсейки да получат благослов от него, носейки му избрани плодове, хляб и друго, необходимо за телесна нужда. Светецът им казваше: «Чеда, не ни подхожда да взимаме от тях, защото са ни достатъчно лоши одежда и храна — злак със сол. И след като ги благославяше и ги напътствуваше към благоразумието на добродетелния живот, отпращаше ги с мир по домовете им.

Блаженият видя, че и тук не ще се скрие съкровището на добродетелта, и понеже не можеше да търпи по-дълго тези [неща], прекарваше нощите в молитви и непрестанно отправяше благодарствени думи към бога, говорейки: «Благодаря ти, господи, защото бях свързан от моя противник, та дори и в тази скъдна пустиня не ме остави, строеше зломислия срещу ми и ме правеше прочут. Затова ти се моля, господи, лечителю на душите, избави ме от неговите козни и ме сподоби да получа уединено съжителство заедно с моите отци.»

Докато той мислеше в душатас и и се молеше, та да избяга от онази пустиня и ако е възможно, да се скрие в някои други непроходими места, тогава блаженият бе унесен в сън; и вижда едно божествено видение, казващо му: «Остави Авлон, та да отидеш в друго място, там, където бог би те насочил, а не в Света гора.» След като той прие съвета на божественото виде-

ние, напуска Авлон и отива със своите ученици в сръбската земя,[60] в мястото, наречено Раваница, където има обител, посветена на празника Възнесение на нашия господ Исус Христос. И направи жилище близо до нея. След като остана там не много време, възлиза от земните и се преселва във вечните обители, предавайки блажената си душа в божиите ръце. Гробът му изпуска силно благоухание.

Всичко за неговото житие отначалото и отричането на суетния свят чак до напускането на Света гора, дела спасителни и боголюбезни, самият аз, окаяният и недостоен да се нарека ученик на тогова, написах, доколкото можах, за полза на четящите. А за [станалото] след преподобното му успение [ще разкажат] мъже боголюбиви и приятели на истината, които се случиха там, станали очевидци и зрители. Както те самите видяха и разказаха, бог му даде дар да отгонва бесове от човеците, да изхвърля змии от вътрешностите на хората, да оправя сакатите, да дарява зрение на слепите и накратко — да изцелява всеки недъг и всяко страдание на боледуващите чрез благодатта и дръзновението, получено от бога, комуто приживе той бе угодил според силите си. Защото така бог прославя тези, които вседушно му служат и го прославят.

Но, о отче на отците, светило на пустинниците, наставниче на иноците, добър възпитаниче на пустинята, връх на безмълвието, превелегласни труженице на плача, съзерцателю на божествените тайни, самодействениче на чудеса, моли се непрестанно като раб и близък божи приятел за мира и благополучието на благочестивите царе, и за всички христоименити хора, и за цялото си стадо, и за обителта, където лежи твоето честно тяло, и за всички, живущи в нея, служещи на божествения ти ковчег.

Още се моля, моли се и за мене, недостойния ти раб! И доколкото, макар без мъдрост, но със старание смогнах да те похваля, тебе, достойния за ангелски похвали, с благост приеми похвалата от моя беден ум, та дано с твоите молитви да получим прощение за предишните ни грехове, да се сподобим с небесен дар и да наследим царството небесно с всички светии заради Христос, Исус, нашия господ, комуто подобава слава, чест и поклонение с безначалния отец и с неговия всесвят, благ и животворящ дух, сега и всякога, и навеки, амин!

БЕЛЕЖКИ

Бележките към преводите на житиеписните творби имат за цел да въведат максимално сбито, само с най-необходимите данни в проблематиката (археографска, текстологическа, литературноисторическа и т. н.) на включените в тома произведения. Библиографията е ограничена до най-необходимите книги и изследвания, като са подбрани преди всичко онния от тях, които са достъпни на широк кръг читате и. Избягват се указан ията за старопечатни книги и редки издания, освен ако те съдържат уникални извори или текстове.

Коментирани са онния моменти от житията, които иначе не биха били ясни за читателите. По-специално внимание са отделя на цитатите от Библията, тъй като в тях се съдържа до голяма степен ключът към разбиране на агиографската стилистика (сравнения, съпоставки, реминисценции, алегории, символика). Понякога споменаването на едно библейско име или ситуация изпълва пасажа със «свръхсмисъл», който е бил напълно понятен на читателите на житията в миналото, но е загубен за днешния читател. За да може поне отчасти да се възстанови «разкъсаната връзка» между митологичното мислене на средновековните автори и съвременниците, отбелязваме библейските цитати, и то както онния, които са въведени с пряко позоваване на библейската книга, така и онния, които са вплетени в повествованието без някакво указание (доколкото сме в състояние да ги определим). Където е възможно, да посочени също и заемките от литургически книги и от други византийски автори. Цитатите от Библията са сравнявани не със съвременните новобългарски преводи, а с църковнославянския текст, който е близък до текста, познат на средновековните български книжовници. Използувани са следните издания: Бі́блі́а сирѣчь книги свещеннаѓѡ писанїѧ Ветхаѓѡ и Новаѓѡ завѣта. Москва (1904); Auszüge aus der Gennadius-Bibel (1499). Nr. I. Der Psalter. In Faksimile herausgegeben von Gerd Freidhof. Frankfurt am Main, 1974.

За да се открои по-ярко механизмът на включването на библейските текстове и реминисценции в житийните творби се посочва как е използуван цитатът — дали е цитирано точно, неточно или пък дадена библейска ситуация е само интерпретирана като паралел към разказа на агиографа.

За уточняване на цитираните места освен съответните справочници са използувани и научните издания на текстовете, а също и книгата на епископ Партений. Жития на българските светии. Т. I. С., 1974; т. II. С., 1979.

Приети са следните съкращения:

1. На названията на периодичните издания

ГДА — Годишник на Духовната академия. София.

ГСУ — Годишник на Софийския университет. София.

ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения. С.-Петербург.

ИОРЯС — Известия Отделения русского языка и словесности. Академии наук. С.-Петербург.

ИП — Исторически преглед. София.

ЛИ — Литературна история. София.

ПДПИ — Памятники древней письменности и искусства. Москва, С.-Петербург.

СбНУ — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София.

СОРЯС — Сборник Отделения русского языка и словесности. Академии наук. С.-Петербург.

Сп БАН — Списание на Българската академия на науките. София.

ТОДРЛ — Труды Отдела древнерусской литературы. Ленинград.

Унив. изв. Киев — Университетские известия. Императорский Университет св. Владимира. Киев.

Чтения ОИДР — Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. Москва.

ЦВ — Църковен вестник. София.

2. Съкращения на имената на библиотеки и учреждения, в книгохранилищата на които се пазят славянски ръкописи

ГБЛ — Государственная библиотека им. Вл. И. Ленина. Москва.

ГИМ — Государственный исторический музей. Москва.

ГПБ — Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград.

НБКМ — Народна библиотека «Кирил и Методий». София.

САНУ — Српска академија наука и уметности. Белград.

ЦИАМ — Църковен историко-археологически музей. София.

3. Съкращения на книги

Б. Ангелов. Из старата литература I, II, III — Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. I. С., 1958; кн. II, С., 1967; кн. III. С., 1978.

Б. Ангелов, М. Генов. Стара българска литература — Божан Ангелов. М. Генов. Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография. (История на българската литература в примери и библиография. Т. II). С., 1922.

В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий — Кирилл и Мефодий по документальным источникам. Критика документов. Римские папы и славянские первоучители. Monumenta Diplomatica. СПб., 1868

ВМЧ — Великие минеи четьи, собранные всероссийским митрополитом Макарием. СПб., Москва, 1868—1915.

Е. Георгиев. Литературата на XIII в. — Е. Георгиев. Литературата на Втората българска държава. Първа част. Литературата на XIII в. С., 1977.

П. Динеков. Стара българска литература. I, II — П. Динеков. Стара българска литература. Част I. С., 1953; Част II. С., 1953.

И. Дуйчев. Из старата българска книжнина. I, II — И. Дуйчев. Из старата българска книжнина. I. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. С., 1940; 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. С., 1944.

В. Златарски. История — В. Златарски. История на българската държава през средните векове. 2. С., 1934 (2. изд.; С., 1972); 3. С., 1940 (2 изд. 1972)

Й. Иванов. БСМ I, 2 — Й. Иванов. Български старини из Македония. Изд. I. С., 1908; 2 изд. 1931 (преизд. С., 1970).

Й. Иванов. Жития — Й. Иванов. Жития на св. Ивана Рилски с уводни бележки. — ГСУ ист.-филолог. фак., кн. XXXII. 13. С., 1936.

Й. Иванов. Северна Македония — Й. Иванов. Северна Македония. Исторически издирвания. С образци и карти. С., 1906.

Й. Иванов. Старобългарски разкази — Й. Иванов. Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски превод и бележки. — Университетска библиотека № 165. С., 1935.

История на България II, III — История на България. Т. II. Първа българска държава. С., 1981; Т. III. Втора българска държава. С., 1982.

История на българската литература — История на българската литература. Т. I. С., 1963 .

В. Киселков. Проуки и очерти — В. Киселков. Проуки и очерти по старобългарската литература. С., 1956.

Климент Охридски. Съчинения III — Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III. С., 1973 (обработки: Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов).

Хр. Кодов, М. Стоянов. Опис на славянските ръкописи — Хр. Кодов, М. Стоянов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1964.

П. Лавров. Материали по истории — Материалы по истории возникновения славянской письменности. Ленинград, 1930.

В. И. Ламанский. О некоторых славянских рукописях — В. И. Ламанский. О некоторых славянских рукописях в Белграде, Загребе и Вене с филологическими и историческими примечаниями. — Записки Академии наук, т. VI. СПб. 1864, кн. I, с. I—167.

Л. Павловић. Култови лица — Л. Павловић. Култови лица код Срба и Македонаца. Смедерево, 1965.

К. Радченко. Религиозное и литературное движение — К. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898.

Сергий. Полный месяцеслов Востока I, II — Архиепископ Сергий. Полный месяцеслов Востока. Т. I, и II. (2 изд). Владимир, 1901

Ив. Снегаров. Неиздадени жития — Иван Снегаров. Неиздадени старобългарски жития. ГДА, III (XXIX), 1953—1954, с. 151—175.

Стара българска литература — Стара българска литература. Т. I. Апокрифи. Съставителство и ред. Д. Петканова. С., 1981. Т. II. Ораторска проза. Съставителство и ред. Л. Грашева. С., 1982; т. III. Исторически съчинения. Съставителство и ред. Иван Божилов, С., 1983.

П. Сырку. К истории исправления книг — П. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. I, вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. С.Пб., 1898.

А. Теодоров-Балан. Кирил и Методи I, II — А. Теодоров-Балан. Кирил и Методий. Свезка втора. Набожен помен исторични свидетелства за Кирил и Методия. С., 1934.

Търновска книжовна школа I, II, III, — Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум Велико Търново, 11—14 октомври 1971. С., 1974; 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум Велико Търново, 20—23 май 1976. С., 1980; 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество. Трети международен симпозиум Велико Търново 12—15 ноември 1980. С., 1984.

Христоматия 1, 2 — П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. I. С., 1978; Том 2. С., 1978.

Христоматия по старобългарска литература — П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1961 (2 изд. С., 1967; 3 изд. С., 1974; 4 изд. С., 1978). Ако няма друго указание, цитира се по първото издание.

BHG — Fr. Halkin. Bibliotheca hagiographsca graeca. T. I, II, III. Bruxelles, 1957.

E. Kalužniacki. Werke — E. Kalužniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393) nach den besten Handschriften. Wien, 1901.

E. Kalužniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur—E. Kalužniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur der Griechen, Slaven und Rumänen. Wien, 1899.

4. На библейски източници

Битие — Първа книга Мойсеева — Битие
Изход — Втора книга Мойсеева — Изход
Левит — Трета книга Мойсеева — Левит
Числа — Четвърта книга Мойсеева — Числа
Второзак. — Пета книга Мойсеева — Второзаконие
Исус Навин — Книга Исус Навин
Съдии — Книга Съдии Израилеви
Рут — Книга Рут
1. Цар. — Първа книга Царства
2 Цар. — Втора книга Царства
3 Цар. — Трета книга Царства
4 Цар. — Четвърта книга Царства
1 Пар. — Първа книга Паралипоменон
2 Пар. — Втора книга Паралипоменон
1 Ездра — Първа книга на Ездра
2 Ездра — Втора книга на Ездра
3 Ездра — Трета книга на Ездра
Неемия — Книга на Неемия
Товит — Книга на Товит
Юдит — Книга Юдит
Естир — Книга Естир
Йов — Книга на Йов
Пс. — Псалтир
Притчи — Книга Притчи Соломонови
Екл. — Книга на Еклисиаста
Песен — Книга Песен на Песните
Премъдрост Сол. — Книга Премъдрост Соломонова
Премъдрост Сир. — Книга Премъдрост на Исус син Сирахов
Ис. — Книга на пророк Исая
Плач Йер. — Книга Плач Йеремиев
Йер. — Книга на пророк Йеремия
Варух — Книга на пророк Варух
Йез. — Книга на пророк Йезекия
Дан. — Книга на пророк Даниил
Осия — Книга на пророк Осия
Йоил — Книга на пророк Йоил

Амос — Книга на пророк Амос
Захария — Книга на пророк Захария
Малахия — Книга на пророк Малахия
Йона — Книга на пророк Йона
1 Мак. — Първа книга Макавейска
Авакум — Книга на пророк Авакум
Мат. — Евангелие от Матей
Мр. — Евангелие от Марко
Лк. — Евангелие от Лука
Йоан — Евангелие от Йоан
Деяния — Деяния на апостолите
Яков — Съборно послание на ап. Яков
1 Петр. — Първо съборно послание на ап. Петър
1 Йоан — Първо съборно послание на ап. Йоан Богослов
Римл. — Послание на ап. Павел до римляните
1 Кор. — Първо послание на ап. Павел до коринтяните
2 Кор — Второ послание на ап. Павел до коринтяните
Гал. — Послание на ап. Павел до галатяните
Ефес. — Послание на ап. Павел до ефесяните
Фил. — Послание на ап. Павел до филипяните
Кол. — Послание на ап. Павел до Колосяни
1. Сол. — първо послание на ап. Павел до солуняните
2. Сол. — Второ послание на ап. Павел до солуняните
1 Тим. — Първо послание на ап. Павел до Тимотей
2 Тим. — Второ послание на ап. Павел до Тимотей
Тит — Послание на ап. Павел до Тит
Филим. — Послание на ап. Павел до Филимон
Евр. — Послание на ап. Павел до евреите
Откр. — Откровение на Йоан Богослов

ЖИТИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ ПРОСВЕТИТЕЛИ

ЖИТИЯ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Пространните жития на Кирил и Методий са открити за науката от А. В. Горски в 1843 г. Горски, който е убеден в техния западнославянски произход, ги нарича Панонски легенди и това име се запазва дълго, дори след като хипотезата на Горски се подхвърля на основателно съмнение. От 1843 г. насам Пространните жития са обект на непрекъснати изследвания, анализи и дискусии. Върху тях е натрупана обширна литература на много езици. Изказвани са различни и често противоречиви мнения за времето и мястото на тяхното създаване, за езика, на който са написани, за личността на автора или авторите им и т. н. В библиографиите по кирило-методиевските въпроси Пространните жития заемат централно

място (срв. Г. А. Ильинский. Опыт систематической Кирилло-Мефодьевской библиографии. С., 1934; М. Попруженко, Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските източници за живота и дейността на Кирила и Методия. С., 1935; от същите автори. Кирилометодиевска библиография за 1934—1940 г. С., 1942; И. Е. Можаева. Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике 1945—1974. М., 1980, И. Дуйчев, А. Кирмагова, А. Паунова. Кирилометодиевска библиография 1940—1980. С., 1983).

В науката има различни мнения за авторството на Пространните жития. Някои учени смятат, че в написването им (или поне на едната творба) е взел участие и Климент Охридски. (Подробно по въпроса вж.: Климент Охридски. Събрани съчинения. III, с. 5—29, където се поместват аргументи в полза на Климентовото аторство и на двете произведения).

Пространните жития са издавани многократно. Вж.: P. Šafařík. Život sv. Konstantina, řeěeného Cyrilla Z rukop. XV st. Praha 1851; от същия автор: Život sv. Methoděje (Strachoty). Z rukop. XVI st. Praha, 1851; О. Бодянский. Кирилл и Методий. Собрание памятников до деятельности св. первоучителей и просвятителей славянских племен относящихся. 1. Пространные или паннонские жития Константина философа. ЧОИДР, 1863, II, с. 1—224; 1864, II, с. 225—398; 1873, I, с. 399—534; 2. Житие Мефодия, архиепископа моравского, ЧОИДР 1865, I, с. 1—96. П. А. Лавров. Материалы по истории. (Издаден е текстът на Пространното Кирилово житие по два преписа с варианти и текстът на Методиевото житие по най-стария запазен препис с варианти). Пространните жития имат и други издания. Първото българско издание на пълния текст на двете Пространни жития е направено от Ал. Теодоров - Балан (Кирил и Методий. Свезка I). Издание на двата текста с археографски бележки, обширен коментар и варианти към текста вж. в: Климент Охридски. Събрани съчинения, т. III.

Пространните жития имат и няколко превода на съвременен български език: Н. А. Начов. Пространните или така наречени Панонски жития на св. Кирила и Методия. — Приложение на Църковен вестник, XXI, 1912, с. 35—84; отд. отп. С., 1912; В. Сл. Киселков. Панонските легенди или пространните жития на славянските просветители Кирил и Методий. Ямбол, 1923. Второ, поправено изд. 1933; (преиздадено съответно в 1938, 1942. Петото издание излиза под наслов: «Пространните жития на светите братя Кирил и Методий. С., 1945); Е. Николов, Ан. Балабанова. Св. св. Кирил и Методий. С., 1934 (второ изд., само от Е. Николов — С., 1942). В различните христоматии и учебни пособия са превеждани части от пространните жития и от други автори. Последен по време пълен превод на двата текста е направен от Хр. Кодов в: Климент Охридски. Събрани съчинения, т. III.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

В науката преобладава мнение, че Пространното Кирилово житие е възникнало в кръга на Кирило-Методиевите ученици и е написано скоро след смъртта на Константин-Кирил. Тъй като в един латински извор за дейността на първоучителите — т. нар. Италианска легенда — създадена около 882 г., изследователите виждат влияние от текста на Кирило-вото житие, те поставят съществуването на Пространното житие преди тази година.

Редица изследователи смятат, че Пространното житие е излязло изпод перото на Климент Охридски, но че в него е взел участие и Методий. Несъмнено е едно — Житието е дело на автор, който познава много добре живота на Константин-Кирил и е имал подръка неговите съчинения. В Житието изрично се споменава, че пренията на Константин са съкратено изложение на неговите беседи, написани на гръцки и преведени от «нашия учител архиепископ Методий», който ги е разделил на 8 части.

Пространното Кирилово житие е написано първоначално на глаголица, обаче неговият първообраз не се е запазил. С основание може да се предполага, че текстът се е подхвърлял на някои редакционни промени, отразени в достигналите до нас преписи. За съжаление текстът на Житието се е съхранил в преписи от XV в. насам. Най-ранният недатиран препис е руски, от средата на XV в. Най- ранният датиран препис е направен от Владислав Граматик и е включен в неговия Загребски сборник от 1469 г. Десет години по-късно — в 1479 г. — Владиислав Граматик включва още веднъж Житието в свой сборник — в т. нар. Рилски панегирик. Засега в науката са известни 50 пълни преписа от Житието. От тях само 8 са южнославянски. Останалите преписи са руски по произход. Между групата на руските преписи и групата на южнославянските преписи има известни редакционни различия. Освен това най-старият препис на Владислав Граматик от 1469 г. има особености на текста, които го отличават от всички останали преписи; някои от тях вероятно се дължат на индивидуална намеса на преписвача.

Поместеният тук превод е направен от Хр. Кодов по преписа на Владислав Граматик (вж. К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения, т. III, с. 120—141). Бележките към текста на това издание са много подробни и с богата библиография. В нашия коментар сме използвали освен посоченото издание и встъпителната статия, превода и коментара на Б. Н. Ф л о р я към книгата «Сказания о начале славянской письменности». М., 1981. В нашия коментар не се дават в подробности мненията и тълкуванията на отделни места от текста. Те могат да се намерят в цитираните две издания.

1. Първата фраза в текста е съставена по Пс. 102:8; Пс. 110: 4; 1 Тим. 2:4, Йез. 33:11 и др.

2. Йоан 10:27—28.

3. По Пс. 77:10 и др.

4. По 1 Кор. 11:1.

5. Стратег е управител на военноадминистративната единица «тема» във Византийската империя. Друнгарият е значително по-нисша длъжност на военен, подчинен не непосредствено на стратега.

6. Реалността на цифрата 7 може да бъде поставена под съмнение, тъй като числото се е считало за свещено и се е употребявало често в агиографската литература.

7. Има се предвид византийският император.

8. София означава мъдрост. Целият епизод е агиографско «общо място», създадено под влияние на библейската книга «Премъдрост Соломонова» и др. фрази в библията, където премъдростта се персонифицира като прекрасна девойка. Отговорът на родителите е съответно парафраза по Притчи 6:20,23; 7:4; Премъдрост Сол. 7:29; 8:2,9; 10:9.

9. Евстатий Плакида е герой на агиографската литература, римски военачалник, който приема християнството, след като по време на лов е получил видение — елен с кръст между рогата. Житието на Евстатий Плакида, загинал мъченически заедно с жена си и двете си деца, има много елементи на античния роман. То е преведено рано на старобългарски език и е било много популярно в старата литература.

10. Някои учени смятат, че молитвата на Кирил е оригинално произведение, написано от него на гръцки език, а в Житието е направен опит тя да бъде преведена в стихотворната ѝ форма.

11. По Мат. 25:18 (притчата за заровените таланти).

12. Пс. 144:19.

13. Логотетът е висша длъжност в централната византийска администрация. Тук става дума за великия логотет Теоктист, пръв министър и регент на малолетния император Михаил III. Предполага се, че Теоктист е бил в родствени връзки със семейството на Константин.

14. Да се учи в Магнаурската школа, която по това време е била реорганизирана от Теоктист. Константин едва ли се е учил със самия император, тъй като той е бил доста по-малък от него.

15. Молитвата на Константин е съставена от цитати от Премъдрост Сол. 9:1—2, 4, 10, 19, 5.

16. Лъв Математик и Философ е виден представител на византийските просветени кръгове през IX в. Занимава се с точни науки и с тяхното приложение (приложна механика), с антични автори и др. В някои свои възгледи е бил близък до иконоборците.

17. Фотий е най-изтъкнатият ерудит, политик и църковен деец по същото време. Цариградски патриарх (858—867 и 877—886).

18. Поведението на Константин е изобразено под влияние на съответния пасаж от Надгробното слово на Василий Велики от Григорий Богослов.

19. Т. е. ще стане управител на област с възможност по-късно да бъде и стратег.

20. Т. е. онова място, честта и богатството, които прародителите на човечеството Адам и Ева са загубили, след като са проявили непослушание и са вкусили от райското дърво на доброто и злото. Според Константин пътят на духовно усъвършенствуване трябва да доведе човека до безгрешното състояние на първите хора преди грехопадението. С този отговор Константин по алегоричен начин загатва на Теоктист за своето желание да се оттегли от светския живот и да живее като монах.

21. Длъжността «библиотекар на патриарха», която вероятно е била предложена на Константин, не е била малка. Тя е означавала «първи секретар» на патриарха. Константин ще да е имал високи пълномощия и е завеждал патриаршеските документи и архиви. Когато е бил въведен в тази длъжност, Константин е бил и замонашен, но в най-нисшия монашески сан — не свещеник, а расофор (т. е. «носещ раса») или дякон.

22. Босфора. Оттеглянето на Константин в манастир се свързва с някои промени в политическия живот на Византия. Възможно е причина за това да е свалянето на Фотий и възкачването на патриаршеския престол на неговия противник — Игнатий.

23. Между изследователите няма единство в мненията къде е преподавал Константин. Все пак повечето от тях предполагат, че става дума за държавно учебно заведение, в което на преподавателите са заплащали.

24. Патриарх Йоан Граматик (837—842) е идеен водач на иконоборците, свален насилствено от престола след смъртта на император Теофил. Презрителното прозвище Анис (от името на старозаветния египетски маг Йаний, който се е занимавал с вълшебства) му е дадено от неговите противници иконопочитателите.

25. Съборът в Цариград в 843 г., на който е възстановено иконопочитанието.

26. Сравнението с Нестор е заето от едно писмо на Григорий Богослов до неговия приятел Никовул. Смята се, че тук става дума за мъченика Нестор — млад воин християнин, който побеждава в единоборство езичника Лий.

27. Изход 20:4.

28. Под сарацини са разбирали арабите-мохамедани. Сарацинската мисия на Константин в Багдадския халифат се отнася към 851 или 852 г. По това време Багдадският халифат се намира в непрекъснати конфликти с Византия.

29. В Стария завет е 5 камъка (1 Цар. 17:40), но тук, както и в други случаи на употреба на това сравнение, се предпочита сакралното число 3. В Житието това число символизира и силата на Троицата.

30. В други преписи се говори за две лица — асикрита и Георги Полаша. Асикрит е длъжност на секретар в дворцовата канцелария.

31. Вероятно мисията е стигнала до Самара, която по това време е била резиденция на халифа Мутаваккил.

32. Ис. 53:8.

33. Коран, сура 19:17.

34. По Лк. 6:27—29; Мат. 5:39,44.

35. Лк. 6:28.

36. Йоан 15:13.

37. Имат се предвид думите на Исус (Мат. 22:17—21) «Дайте кесаревото кесарю и божието — богу», обаче тук Константин изменя въпроса, той като Христос не е плащал данък, а само е признал необходимостта той да бъде плащан.

38. Мр. 16:18.

39. Вероятно това отричане на Константин от живота не е без причина, а е във връзка с убийството на неговия покровител Теоктист (ноември 855 или 856).

40. 1 Петр. 5:7.

41. Става дума за манната, която бог изпратил за храна на евреите в пустинята (Срв. Изход 16:1—36).

42. На малоазийския Олимп били съсредоточени много манастири. До X в. той е най-крупният център на православното монашество и крепост на иконопочитанието. На Олимп е имало монаси от различни народности и немалко славяни.

43—45. Този пасаж се намира само в преписа на Владислав Граматик и може да е и интерполация в текстта. Някои учени са склонни да приемат известието като указание, че Константин е започнал да се занимава със славянската писменост още на Олимп. Във всеки случай съдържанието на пасажа не позволява да се правят някакви изводи в това отношение.

44. Пс. 83:6.

46. Хазарите са полуномадско племе от тюркски произход. Тяхната държава — Хазарският каганат — се образува през VIII в. на обширна територия между Волга, Днепър, Каспийско и Азовско море, а на юг — до Кавказките планини. Хазарският каганат просъществува до X в. Господствуваща религия у хазарите през IX в. е юдаизмът, изповядван от по-знатните слоеве. Останалата част от населението се е придържала към езически вярвания. Имало е и мохамедани. Хазарската мисия на Константин-Кирил и Методий се датира в 861 г.

47. По Мат. 10:9—10.

48. Херсон, главният град на Кримския полуостров, все още е владян от византийците. Константин вероятно е бил запознат вече с еврейския език, а в Херсон само е задълбочил знанията си и се е готвил да ги приложи на практика.

49. Не е ясно каква еврейска граматика е превел Константин и дали това известие е достоверно. Възможно е Константин да е приспособил наученото за граматиката на еврейския език, като го е систематизирал в 8 части, както е било прието за гръцките граматики.

50. Самаританите са еврейско племе, образувано през VII—V в.

пр. н. е. от смесване на колонисти от Асировавилония със семитско население. Поради верски различия самаританите се обособяват от другите еврейски племена. Те използуват старинен текст на Мойсеевото петокнижие, написан със самаританска азбука, която също е по-древна. Вероятно Константин е могъл да я разчете, тъй като вече е бил запознат с еврейския език.

51. Това неясно място предизвиква разгорещени спорове и най-различни хипотези. Повечето изследователи отхвърлят възможността тук да става дума за славянско предкирилско писмо. Главен аргумент за това е фактът, че според Житието Константин е положил усилия да раздели гласните от съгласните звукове, когато е разчитал текста. Подобен проблем би възникнал пред него само във връзка с една източна азбука, в която гласните само се маркират. Смята се за най-правдоподобно Константин да е имал в ръцете си сирийски книги и в първообраза на Житието да е било написано «сурски». По-късните преписвачи не са разбрали думата и са я променили в «руски». Подобни замени се срещат и в други паметници от сравнително ранно време.

52. Мъченик Климент, когото отъждествяват с Климент Римски. Климент Римски е бил римски епископ (92—101). Легендата гласи, че е бил заточен в Херсон и хвърлен в морето с котва на шията. Счита се, че на мястото, където е бил погребан, е имало стара църква, която с течение на времето е била почти потопена в морето и е била достъпна само при тихо море. Именно там Константин и придружаващите го хора са разкопали гроба и са извадили мощите на светеца. Климент Римски е бил извънредно популярен в Рим, тъй като е бил третият след свети Петър първопрестолник на Рим.

53. «Обретение» е произведение на Константин, за което спомена-ва и Анастасий Библиотекар (ок. 800—817 — ок. 877—879), висш духовник на Римската църква, който познава лично Константин и превежда две от неговите три произведения, посветени на Климент Римски. «Обретението» е повест за намирането на мощите на светеца. Гръцкият му текст не е запазен, но съществуват две произведения, чиито текстове възхождат към него — Италианската легенда (на латински език) и «Слово за намиране на мощите на преславния Климент, съдържащо историческа беседа» (запазено в руски преписи от XVI в. насам).

54. В 6 ч. сутринта, когато се чете кратко последование, предшествуващо утринната служба.

55. Имат се предвид номадски унгарски племена, които са обикаляли в степите около Крим. «Вълчият вой» при нападенията им е описван от византийски автори от това време.

56. Азовско море.

57. Дербенският проход, през който Константин и придружаващите го лица са минали, за да достигнат до Семендер, резиденцията на хазарския каган.

58. И в този случай Константин си служи с алегория, за да подчер-

тае сотирологичната цел на човечеството според християнската религия.

59. Последният израз е по Пс. 32:6.

60. По Ис. 48:12,16.

61. Парафраза по Изход 19:16; 34:9.

62. Акила е юдейски учен от II в., направил буквален превод на Стария завет от еврейски на гръцки език (само каноничните книги). Преводът е много популярен сред евреите. Константин познава превода на Акила и умело го използува в прениятa.

63. Пасажът е съставен от цитати по Битие 9:9,3,4; Левит 17:14; Второзак. 12:23.

64. По Битие 17:7—13.

65. Йер. 11:2—4.

66. По Битие 9:16.

67. Йез. 11:19; 36:26.

68. Йер. 31:31—33.

69. Йер. 6:16—18.

70. Йер. 6:19.

71. Т. е. за еврейския Месия.

72. Малахия 1:10—11.

73. По Изход 23:22,31; Второзак. 11:22—24.

74. Битие 49:10.

75. По Ис. 49:1,6.

76. Захария 9:9.

77. Захария 9:10.

78. Битие 49:10.

79. По Дан. 9:24.

80. По Дан. 2:40.

81. По Дан. 2:45.

82. Дан. 2:44.

83. Ис. 65:15—16.

84. Ис. 7:14.

85. Михей 5:2—3.

86. Йер. 30:6—7 (неточно). В прениятa Константин цитира някои библейски фрази, като променя смисъла им, така че да отговарят на защищаваните от него позиции.

87. Ис. 66:7.

88. По Битие 9:26, 27.

89. Пс. 40:10 (неточно). И тук Константин се отклонява от смисъла на цитата.

90. Битие 9:3.

91. Тит 1:15.

92. Битие 1:31 (неточно).

93. Второзак. 32:15 (неточно).

94. Изход 32:6.

95. Този цитат категорично утвърждава, че пренията или пък някакво полемично съчинение на тази тема са били създадени от Константин на гръцки език. В науката не съществува единно мнение по въпроса може ли някой славянски паметник да се свърже с превода на Константиновото полемично съчинение (или съчинения).

96. И тук Константин пак е използувал алегорията за Адам и Ева и обеднялото поради грехопадението Адамово потомство.

97. По Корана, сура 19:29; 3:40,43.

98. Дан. 9:24 (неточно).

99. Едно от имената на бога (по Дан. 7:9—10).

100. Това съобщение е в противоречие както с историческите факти, така и с текста, според който са покръстени само 200 души. Вероятно заплахите с наказания са агиографски момент или имат друг смисъл. Юдаизмът продължава да се изповядва в Хазарския каганат, а каганът и неговите приближени не са сменили религията си.

101. По време на изхода на евреите от Египет бог чрез Мойсей превръща горчивата вода в сладка (По Изход 15:23—25).

102. Не е сигурно за какъв «фулски народ» става дума, но изследвачите са склонни да считат, че така са били наричани жителите на някое по-значително селище в Крим. На Кримския полуостров действително е имало град Фула (или Фул), който е бил център на епископия. Езическите вярвания, за които става дума, вероятно са били запазени сред хората, живеещи в околностите на града. Едни учени смятат, че старата Фула се е намирала в района на съвременния Чифуткале, а други го отъждествяват със средновековно селище, чиито останки се намират около с. Планерско (бивше Коктебел).

103. Възможно е името да не е собствено, а нарицателно и да означава «защитник на мъжете».

104. В гръцкия текст на Библията не е Фул, а Фуд, а Фул действително се чете, но в еврейския текст. Явно е, че Константин е бил добре запознат с еврейския текст на Библията.

105. Ис. 66:18—19.

106. Йер. 16:16.

107. Т. е. колкото години е живял Христос.

108. Върху този пасаж от Житието още се спори. По всяка вероятност той не е само агиографски момент. Намерен е гръцки текст, който съдържа първите 2 стиха от «Соломоновото пророчество». Не е изяснено обаче доколко Константин има отношение към приведения текст. През IX в. са доста разпространени легендите за Соломон, включително и неговото пророчество за Христа. Изчислението от 909 години обаче не отговаря на нито едно леточисление. Вероятно тук е допусната грешка още в протографа, тъй като цифрата би трябвало да се чете 989.

109. От текста се вижда, че въпреки проявения от висшата византийска власт интерес към славянска писменост, тя все още не е съществувала. Дори и да са правени опити за записване на славянската реч, те не

са обхващали книжовни текстове, а още по-малко — богослужебна литература. В този смисъл е и отговорът на Константин.

110. Кесарят Варда по това време е вече съуправител на император Михаил III.

111. Мат. 21:22 (неточно).

112. Мат. 7:7 (неточно).

113. Йоан 1:1. Началната фраза е доказателство, че Константин е превел т. нар. Изборно евангелие, чийто текст започнах с Йоан, а не четириевангелието, което започвал с текста на Матей.

114. По 1 Тим. 2:4.

115. Император Константин Велики.

116. Въпросът за богослужебните преводи на Константин е спорен. Според това изброяване изглежда, че Константин е превел почти всичко необходимо за едно всекидневно и празнично богослужение. Обаче в Житието на Методий изрично се подчертава, че са преведени само «избрани служби». Във всички случаи обаче в началото е трябвало да бъде преведен и текстът на литургията, както и основните части на требника (молитвослова).

117. Ис. 35:5.

118. Ис. 32:4.

119. По Йоан 8:44.

120. Т. е. в представителите на немското духовенство.

121. Привържениците на триезичеството не са еретици, въпреки че са наричани така от учениците на Кирил и Методий. Това схващане е било удобно за немското духовенство, но не се е споделяло от Рим, където триезичието е имало по-малко привърженици. За триезичния надпис на кръста срв. Лк. 23:38.

122. Учените с основание се съмняват в логичността на подобно наказание за убийството на човек. Смята се, че в протографа вместо човек е стояло «щръка» (жерав) или, още по-вероятно, «члъка» (влечуго).

123. Поучението на Константин се състои от библейски цитати по Пс. 49:14; Малахия 2:14, 15, 16, 13—14; Мат. 5:27—28, 32; 19:6.

124. Панония се е наричала една от римските провинции, но с това название славянските източници обозначават просъществувалата за кратко държава на западните славяни, разположена на юг от Велика Моравия, пак по течението на Средния Дунав (в днешна Западна Унгария) Панония се нарича още Блатненско княжество или Долнопанонско княжество. Княз на Панония по време на Моравската мисия е Коцел (861—874).

125. По Мат. 10:8.

126. Причините за престоя на Първоучителите във Венеция не е ясна, но несъмнено е свързана с необходимостта техните ученици да получат духовен сан. Според някои предположения те са замисляли първоначално да се върнат във Византия, но настъпилите там политически промени са направили подобен ход безсмислен. Възможно е братята да са

възнамерявали да получат посвещение за учениците си от градския патриарх Витал.

127. В текста е Григорий Богослов, но явно е, че не става дума за него, а за Григорий Велики, наречен Двоеслов (540—604), комуто са приписвали възгледи, сходни с тези на триезичниците.

128. Йероним Стридонски (330—420) е един от отците на Западната църква. Той превежда Библията на латински език. Преводът е известен с името Вулгата.

129. Августин, наречен Блажени (354—430), е най-изтъкнатият богослов и мислител на Запад. Неговата личност и написаните от него многобройни книги са изключително популярни сред духовенството.

130. По Мат. 5:45.

131. Константин изброява главно източните народи, с чиято писмена практика се е сблъсквал пряко или косвено като преподавател и мисионер. В твърденията му има известни неточности, тъй като някои от изброените народи си служели с литературния език на други народи (персите — със сирийски език, абазгите — с грузинския език и т. н.).

132. В Кириловата защита на славянската писменост, която се състои почти изцяло от библейски цитати, те са подредени по реда на свещеното писание. Целият първи доказателствен пасаж се състои от цитати от Псалтира — по Пс. 95:1; 97:4; 65:4; 116:1; 150:6.

133. Следващите доказателствени цитати са от евангелските текстове: По Йоан 1:12; 17:20—21; Мат. 28:18—20; Мр. 16:15,17; Мат. 23:13; Лк. 11:52.

134. Този пространен цитат от апостол Павел се цитира различно в различните преписи. В преписа на Владислав Граматик, по който е направен тук поместеният превод е 1 Кор. 14:5—40. В някои от ранните руски преписи на Житието (от XV в.) е цитирано само 1 Кор. 14:5—33 и 38—40). Вероятно така е било и в протографа, защото стих 34—37 не се отнасят до предмета на спора, а до положението на жените в раннохристиянските църковни общини и цитирането им е било излишно.

135. Фил. 2:11.

Въпросът за това, дали текстът в Житието отразява действително произнесено във Венеция слово на Константин-Кирил не може да бъде решен. Текстът, както се вижда, се състои почти изцяло от библейски цитати и може да принадлежи както на самия Константин, така и на неговия житиеписец.

136. Папа Николай I, който извиква братята в Рим, умира на 13 ноември 867 г. Посреща ги новият папа Адриан II, който встъпва на папския престол на 14 декември 867 г.

137. Днес Санта Мария Маджоре.

138. Формоза, епископ на Порто, по-късно — папа (891—896) е бил папски пратеник в България (886) и е бил противник на славянската писменост.

139. Гаудерих епископ Велетрийски е бил един от съветниците на

папата, личност със значително влияние върху политиката на Рим. Неговият интерес към Първоучителите е свързан преди всичко с горещата му почит към Климент Римски, който е бил покровител на гр. Велетри. Именно за Гаудерих Анастасий Библиотекар превежда Константиновите съчинения за намиране на мощите на Климент Римски.

140. Учениците на Константин-Кирил и Методий са били посветени в презвитерски и дяконски сан, но нито един от тях не е бил въздигнат в епископско достойнство.

141. Църквата на св. Петронила (Петрония, дъщеря на апостол Петър, почитана в западната църква) се е намирала около катедралата на ап. Петър на Ватиканския хълм.

142. Църквата на св. Андрей е била построена от папа Григорий Велики. Ап. Андрей е бил патрон на гърците, а по-късно — и на русите, тъй като според легендата той е проповядвал в Скития. Ап. Андрей е бил изключително популярен във византийската столица. В последно време беше открит канон за апостола, написан от Наум Охридски. Сега църквата на ап. Андрей се нарича Сан Грегорио ал Челио.

143. Апостол Павел има особено място сред особено почитаните от Първоучителите светци; както в Житието, така и в други произведения от същия идейно-тематичен кръг е подчертана приемствеността между делото на Солунските братя и апостолската дейност на ап. Павел.

144. Арсений, епископ на Орто, е член на постоянния съвет на папите. Анастасий Библиотекар е бил негов племенник.

145. По Пс. 121:1.

146. Някои учени виждат в тези думи доказателство, че Константин при всичките си дела и до самата си смърт се е считал за «слуга» на византийския император, но по-вероятно е тук те да са изказани в най-общ смисъл, че умиращият не е подвластен на никакъв земен владетел.

147. Парафраза на традиционния античен надгробен надпис: «Не бях, бидох, не ще бъда», чиято последна част Константин-Кирил изменя според християнското разбиране за вечен живот след смъртта.

148. Встъпването в монашество изисква промяна на името (символична смърт и ново раждане с друго име), като по традиция се запазва първата буква на името. Вероятно Константин-Кирил е избрал името Кирил в чест на Кирил Александрийски, един от учителите на църквата. Към първата светлина (на кръщението) той прибавя и втората светлина (на второто раждане, т. е. на иночеството).

149. Пс. 103:2,5.

150. 1 Петр. 2:9.

151. По Пс. 60:5.

152. По Пс. 123:6—8

153. Базиликата Сан Клементе (Свети Климент) в Рим, която е съществувала като култова сграда още в римско време. Най-старата базилика се пази и до днес като подземна част на по-нова църква, посветена на същия светец. Там се намира и гробът на Константин-Кирил.

КРАТКО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ (УСПЕНИЕ КИРИЛОВО)

Краткото житие на Константин-Кирил е произведение, което все още поставя редица въпроси пред науката. Различните изследователи го оценяват различно като извор за дейността на първоучителите. Вече може да се смята за доказано, че Успение Кирилово е творба, възникнала след Пространното житие. По-голямата част от текста на Успението е съкращение на текста на Пространното житие и предава в «конспективен вид» сведенията за живота на Константин-Кирил. Успение Кирилово е възникнало вероятно за да служи като проложно житие, т. е. като текст, който се чете по време на службата в чест на светеца. Композиционните особености на Успението отговарят на това предназначение — липсват риторични части, а биографичните сведения, извлечени от Пространното житие, се излагат с характерната за пролозите опростена конструкция на фразата.

Несъмнено Успение Кирилово е възникнало в България. Най-сериозен аргумент за неговия български произход е подчертаното желание на съставителя му да представи Константин-Кирил като просветител на българите и като българин по народностна принадлежност. Затова той не се задоволява само с основния си извор — Пространното житие, — а се обръща и към някои по-късни творби, в които са намерили отражение легендарни мотиви за мисионерската дейност на първоучителите по българските земи преди Моравската мисия. Вторият източник на Успение Кирилово е т. нар. Солунска легенда. От нея авторът заема сведението за апостолската дейност на Константин-Кирил по река Брегалница. Възможно е той да е познавал и Пространното житие на Климент Охридски от Теофилакт Охридски, тъй като споменава и имената на Кирило-Методиевите ученици според текста на Теофилакт. Не е изключено обаче да е имал и други сведения за тях.

По въпроса за датировката на Успение Кирилово съществуват различни мнения. В. Билбасов и Е. Георгиев (вж. посоч. библ.) предполагат много ранен произход на паметника. Билбасов дори изказва предположението, че той предшествува написването на Пространното житие. Според Е. Георгиев Успението е дело на Климент Охридски, но е писано след Житието, като негово съкращение. А. Воронов счита, че Успение Кирилово е създадено към края на XI или в началото на XII в. П. Лавров и А. Теодоров-Балан отнасят съставянето му към XIII в. Към тази датировка се придържаме и ние по следните съображения. На първо място, начинът, по който са възприети и осмислени данните от Пространното житие показва, че авторът на Успението е отдалечен от времето и действителността на IX в. В много случаи той редактира източника си според по-късните представи за дейността на първоучителите. Отношението му към римската църква като към еретическа показва, че е живял след окончателното разделение на църквите. Съобщението на Пространното житие, че Кирил е покръстил 200 поданици на хазарския каган в Успението е отнесено

към самия каган и неговите велможи. За превеждането на книгите на славянски се споменава два пъти и това събитие се отнася към два момента от живота на Кирил: в Брегалница той покръства славяните и им написва книги на славянски език, а във Велика Моравия действието се повтаря «преведе книгите от гръцки на славянски и ги покръсти». Вижда се, че двата извора, от които е черпил сведения авторът на Успението, са механично съчетани и в тях няма следа от непосредствено виждане или отношение на съвременника на събитията. Известието за покръстването на моравците също е анахронизъм, който един пряк ученик или съвременник на Кирил и Методий не би допуснал.

На второ място Успението несъмнено е повлияно от творби, възникнали не по-рано от XI—XII в. Споменаването на Брегалница е характерно за паметници с апокрифен характер, възникнали по време на византийското владичество като продължение в нова обстановка и в легендарна светлина на Кирило-Методиевите традиции. Известията за мисионерската дейност на Константин-Кирил в Брегалница не се потвърждават от нито един исторически извор.

За датировката XIII в. говори и посочването, че Кирил е бил българин по род. Същата фраза е характерна и за други проложни жития, възникнали в епохата на Асеневци. Няма обаче нито един случай на подобно народностно определение в по-ранните български жития.

И на последно място, но не по-малко убедително, в полза на XIII в. говори езикът на паметника. Всички известни негови преписи са единни в разколебаването на старобългарските форми, в неиздържаната употреба на причастни конструкции, в преосмислянето от неразбиране на някои изрази. Литературният език, на който е създадено Успението, е средно-български.

Успението вероятно е било създадено за проложно четиво. То обаче не е влязло като постоянна съставна част на сборниците с проложни жития (пролози). В простия пролог паметта на Константин-Кирил не се отбелязва, освен в деня на общото честуване на двамата братя (25 август), но поместеното там житие е на Методий. По тази причина Успението не е намерило широко разпространение. Познати са седем негови преписа и за още един се предполага, че се пази в Лвов. Преписите са поместени в ръкописи от български, сръбски, молдавски и влашки произход, юсови и безюсови.

Успение Кирилово е открито от А. Гилфердинг, който пръв обнародва текста му в 1858 г. Най-старият пълен препис е поместен в молдавски ръкопис, писан в 1439 г. от монаха Гавриил Урик. Ръкописът представлява сборник от слова и жития, между които и произведения на Патриарх Евтимий и Григорий Цамблак. Сборникът е писан с търновски правопис. Успение Кирилово е поместено на л. 221б—224б. Ръкописът се съхранява в Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ под № 164. Текстът на Успението е издаден от Б. Ст. Ангелов (вж. посоч. библ.).

Друг важен за историята на текста на Успението препис е открит

от Ив. Снегаров в ръкопис от сбирката на Библиотеката на Българската академия на науките. Преписът е от началото на XV в., но не е пълен — липсва част от текста. Писан е със западнобългарски безюсов правопис. Това е най-старият недатиран текст на Успение Кирилово. Той съдържа някои важни редакционни особености. В края му се чете: «с неговите (т. е. на Кирил) молитви да укрепи господ бог българското царство во веки веков».

Изд.: А. Ф. Гильфердинг. Письмо к редактору. — Известия АН по ОРЯС, VI, 1858, с. 381—386; В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий, II, с. 238—246; П. А. Лавров. Материалы по истории возникновления древнейшей славянской письменности, с. 154—156; Й. Иванов. БСМ, 2, с. 283—288 (своден текст по Лвовския препис и по Белградския препис); Н. В. Шляков. Служба преподобному отцу нашему Кириллу, учителю словенскому. . . — ИОРЯС, XV, 3, 1910, с. 173—176; Ив. Снегаров. Неиздадени жития, с. 159—162; А. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, II, с. 115—122; Б. Ст. Ангелов. Кратко житие на Кирил Философ. В: Из старата литература, I, с. 36—44.

Преводи на К. Куев в Христоматия по старобългарска литература, с. 98—101.

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Б. Ст. Ангелов.

1. Бележките към текста ще засягат особеностите само на Успение Кирилово. Останалите имена и обяснителни бележки вж. в бележките към Пространното житие на Константин-Кирил.

2. Името на майката на първоучителите се споменава и в Пространното Методиево житие. Не е сигурно обаче дали се касае за достоверно сведение, почерпено от неизвестен за нас източник, или за сакрално име, привнесено в знак на особена почит към славянските просветители.

3. Според Пространното житие Константин се е учил с византийския император. Известието за някакъв племенник на императора, с когото се е учил героят, не се потвърждава от други извори. Не се знае имп. Михаил III да е имал племенник.

4. Брегалница е местност около река Брегалница, приток на Вардар. Територията около Брегалница влиза в пределите на българската държава при княз Борис. Най-ранните извори за живота на първоучителите не споменават нищо за пребиваването или учителската дейност на двамата братя в областта Брегалница.

5. Числото на покръстените от Кирил славяни е различно в различните преписи. В Лвовския препис то съвпада, с нашия текст, но в

Призренския и Погодинския се чете 4,050, а в един друг молдавски препис от 1450 г. стои числото 51 000. Не е ясно откъде е взето това число, нито защо варира толкова разнообразно. В другите известия за първоучителите няма нищо, което може да обясни този пасаж. Любопитното е, че в този случай нямаме сакрално число, а една цифра (по-точно — няколко цифри), която трудно може да бъде обяснена.

6. В текста буквално така: «граматиката на осем части».

7. В текста на Пространното житие е: «нападнаха го маджарски войници, които виеха като вълци». Авторът на Успението обаче е преосмислил своя извор, тъй като не е разбрал смисъла му. Формата *'вое'* тук вече не означава «виеха», а мн. ч. от *'воинъ'*, което е *'вои'*, а със средновековно окончание — *'вое'*.

8. И тук авторът на Успението променя смисъла на своя източник. Според Пространното житие Кирил е покръстил 200 хазари, но там не се споменава нито че са били измежду знатните, нито че каганът е бил в тяхното число.

9. Според другите преписи този пасаж гласи: «да искат кръщение и учители».

10. Известието за покръстване на моравците е един от анахронизмите в Успение Кирилово.

11. Гаудерих Велетрийски

12. Представата за Западната църква като неправославна и за мисионерската дейност на Кирил сред самите римляни е плод на по-късни представи за Западната църква.

13. Става дума за Климент, епископ Велички, чието име не е споменато. Формата «Великия» е преосмислена като «Ликия», а в другите преписи — «въ Никия» или «въ Ликиния». В отсъствуващото име на Климент Е. Георгиев вижда доказателство, че произведението може да е писано от самия него. Според Е. Георгиев Климент Охридски е премълчал своето име от авторска скромност (срв. Е. Георгиев. Родината на Кирило-Методиевото дело. — Константин-Кирил Философ. Сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 31—43).

14. Фразата «всички царства на православните християни» се чете в повечето преписи, но липсва в Белградския препис. В най-стария недатиран препис — открития от Снегаров — на това място четем: «да укрепи господ бог българското царство». Твърде е вероятно тази фраза да е била първична, но въпросът засега остава открит.

15. Грешка на преписвача. Останалите преписи дават правилната цифра 42.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

Проложното житие на Константин -Кирил е извънредно популярно в средновековната руска книжнина, тъй като влиза в състава на руския пролог (при четивата за 14 февруари). Познато е в преписи от XIV в. на-

сам. Няма данни кога и къде е възникнало, но от съдържанието му и от езиково-правописните особености може да се съди, че е било написано късно и от автори, имащи смътна представа за дейността на Константин-Кирил; те изменят писмените паметници, с които разполагат, тъй като не ги разбират. Според някои изследователи Проложното житие може да е възникнало в България, тъй като свързва мисионерството на Кирил с българските земи. Не е отпаднала и другата хипотеза — че Проложното житие е написано от руски книжовник. Според Б. Н. Флоря творбата е възникнала преди началото на XII в., тъй като нейният текст е използуван в руския летописен свод «Повести временных лет», съставен към началото на XII в. (Срв. Сказания о начале славянской письменности, с. 52—53). Но дори и ако в основата на Проложното житие лежи някакъв български първообраз, текстът е подложен на преработка на руска почва и е силно изменен.

Проложното житие на Константин-Кирил е известно в науката от 1825 г., когато М. П. Погодин го обнародва като приложение към руския превод на труда на Й. Добровски. След това е публикувано многократно.

Изд. Й. Добровский. Кирилл и Мефодий, славянские первоучители. Историко-критическое исследование. Москва, 1825, с. 103—105 (своден текст); П. А. Лавров. Материалы по истории возникновения, с. 101—102; А. Теодоров - Балан. Кирил и Методи, II, с. 34—37.

Преглед на преписите от Проложното житие на Константин-Кирил вж. у: М. Попруженко и Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. С., 1935, с. 40—42; Б. Ст. Ангелов. Славянски извори за Кирил и Методий. — Известия на Държавната библиотека «В. Коларов» за 1956. С., 1958, с. 179—215.

Лит.: П. А. Лавров. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві. У Київі, 1928, с. 123—127.

Превод на текста вж. у: П. Динеков. [Прослава]на Кирил и Методий. С., 1963, с. 82—83.

Тук поместеният превод е направен от Кл. Иванова по изданието на А. Теодоров-Балан. В книгата е поместен препис от XIV в., който Теодоров-Балан препечатва от изданието на П. Лавров.

1. В ръкописа — 'добророденъ', а в други преписи — добродетелен, добронравен и дори преподобен.

2. На великия логотет Теоктист

3. Босфора

4. Личност с такова име не е отбелязана нито в Пространните жития, нито в някой друг по-достоверен извор. Възможно е името на Замбрий да е поместено тук под влияние на Кириловата служба, където е споменат

Замбрий (Замврий) в смисъл, че Кирил е пробол с копието на своите думи като Замбрий представителите на мадиамската ерес, които отричат явилия се в плът Исус. Мадиамците са народ, враждуващ с израилтяните. Тук Замбрий, прободен с копие, е символ на наказания отстъпник. Има се предвид старозаветният Зимри, когото Финеес, син на Елеазара, убива с копие, понеже нарушава господната заповед и блудствува с жена друговерка. (Срв. Числа 25:6—8; 1 Мак. 2:26, където името е Замврий). Струва ми се по-вероятно предположението, че името на Замбрий е отзвук от преният на Силвестър папа Римски с евреите, по-точно с еврейския учен Замврий, както смята и А. Теодоров - Балан. (Кирил и Методий, II, с. 36)

5. Известието за мисионерската дейност на Константин- Кирил сред българите, и то след Моравската мисия, има легендарен характер. То отразява пиететът към делото на просветителите в България. От друга страна, както забелязва и А. Теодоров-Балан, в текста се забелязва известно колебание на съставителя му относно двете народности — славяни и българи. Като че авторът на Житието не е наясно дали българите спадат към славянското племе. Такова неопределено отношение говори в полза на хипотезата за руския произход на Житието.

6. Името на този град, което е плод на явно преосмисляне, се обяснява различно. Възможно е чрез него да се отразява едно смесване на Кирил Славянски с Кирил Катански. П. Лавров пък счита, че формата Каон, срещаща се н аред с Канаон (Канон) е неправилно разбрана от думата Панон и отпраща към Панония. (Срв. А. Теодоров-Балан, цит. съч., с.36—37.)

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА АРХИЕПИСКОП МЕТОДИЙ

Пространното житие на Методий е написано след смъртта на славянския първоучител и по всяка вероятност след идването на Кирило-Методиевите ученици в България. Малко е вероятно в настъпилите бурни събития във Велика Моравия да е била възможна каквато и да е дейност на останалите там ученици. Само предположително може да се определи времето на написването на Житието — преди заминаването на Климент Охридски за Кутмичевица. В литературно отношение Методиевото житие се отличава с по-строга и в известен смисъл по-суха, лишена от риторично красноречие форма. Прави впечатление, че Житието е несъразмерно в композиционно отношение — уводът му обема почти четвъртина от целия текст. Фактически той е малък богословски трактат. Уводът започва с кратко изложение на учението за Троицата, за сътворението на света и за грехопадението; втората част на увода засяга старозаветната история и представлява изброяване на част от библейските лица, изпратени от бога при хората; в края е поместена кратка история на християнството, в която са споменати първите шест събора. В науката е изказано мнение, че уводът към Житието първоначално е бил самостоятелно произведение, което по-късно е било използувано от автора на тази агио-

графска творба. Може да се предполага, че в увода са залегнали части от «изповеданието», което Методий е бил длъжен да представи пред папския престол при встъпването си в архиепископски сан. Без да може да бъде доказана със сигурност, тази хипотеза изглежда вероятна.

Всички изследователи на Пространните жития отбелязват и непосредствената зависимост на Методиевото житие от Кириловото, и факта, че Методиевото житие е замислено и създадено като продължение на Кириловото. Отделни моменти — младостта на героя, неговото участие в хазарската мисия, обстоятелствата около възникването на славянската писменост — са само маркирани в Житието. В центъра на агиографското повествование стои разказът за архиепископската дейност на Методий и за неговата борба с немското духовенство. Подчертана е благотворната роля която присъствието на Методий играе в държавата на Светополк. Всички чудеса и предсказания на Първоучителя са насочени да укрепят вярата в неговото православие и благословеност. Така при новите исторически условия в България авторът на Житието внушава на българския княз и неговите приближени пиетет към Кирило-Методиевото дело, старае се да изтъкне важността на Методиевите завети за родината, приютила учениците и следовниците на двамата братя.

Житието първоначално е било написано на глаголица, за което има податки в текста. Съдбата на текста му е подобна на съдбата на Кириловото житие, но Житието на Методий е запазено в по-ранен препис. Най-старият препис е от XII—XIII в. и е поместен в знаменития руски Успенски сборник, пазещ се в ГИМ под сигн. Усп. 4. Останалите преписи (14 на брой) са също руски и са от по-късно време — от края на XV в. Засега не е открит нито един южнославянски препис от Житието.

Тук поместеният превод е направен от Хр. Кодов по текста на Успенския сборник от XII — нач. на XIII в. Преводът е печатан в: К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения, III, с. 196—203. Някои редакционни промени в превода са направени по текста и коментара на Б. Н. Ф л о р я. — Сказания с. 93—101, 143—173.

1. По Премъдрост Сол. 13:5.
2. Същности.
3. Притчи 8:25.
4. Исус Христос.
5. Йоан 14:11.
6. Йоан 15:26.
7. Пс. 32:6, 9.
8. По Битие 4:26.
9. По Битие 22:18; 25:4.
10. По Битие 35:2—4. Всъщност Яков не унищожава идолите на Лаван, а заповядва на придружаващите го да изхвърлят идолите, които

те самите носят, в това число и идолите, които Рахил е откраднала от баща си.

11. Става дума за стълбата, водеща към небето, която Яков вижда насън при Витил (По Битие 28:12).

12. По Пс. 98:6.

13. Сравни съответните глави в Изход — 7, 13—14; 16—17; 31—33

14. По Исус Навин 12—21.

15. 1 Цар. 10:1.

16. По Пс. 77:72.

17. Кожена дреха.

18. 3 Цар. 17,18; 4 Цар. 1,2.

19. Папа Силвестър (314—335) според легендата е покръстил Константин Велики в Рим. При Константин Велики е бил свикан Първият вселенски събор в Никея в 325 г., на който е осъден Арий.

20. По Битие 14:18.

21. Става дума за Втория вселенски събор, свикан от имп. Теодосий Велики в Цариград през 381 г.

22. Третият вселенски събор се провежда в Ефес в 431 г. под ръководството на Кирил Александрийски и папа Целестин (422—432).

23. Четвъртият вселенски събор е свикан в 451 г. в Халкидон и осъжда монофизитството, т. е. учението, според което Христос има само една природа — божествената, а не е двойствен по природа.

24. Петият вселенски събор заседава в 553 г. в Цариград с подкрепата на имп. Юстиниан (в текста погрешно стои името Юстин). Петият вселенски събор се нарича още и «триглавият» събор. Покрай другото на него е осъден окончателно и Оригена.

25. Шестият вселенски събор е свикан от Константин Погонат през 680—681 г. срещу монотелитите (учение, според което Христос има една воля и едно действие, произтичащо само от божествената му природа). Между монотелитите са и цариградските патриарси Сергей (610—638), Пир (639—642) и др. висши духовници, част от които са изброени в текста на Житието.

26. По 1 Тим. 2—4.

27-28. Пасажът е парафраза на цитати от панагериците на Григорий Богослов за Василий Велики и Атанасий Александрийски. Последното изречение е цитат от 1 Кор. 9:22.

29. Думата е неясна. В оригинала се чете 'пърьци', което се тълкува различно. Според едни става дума за «правници» или «учени хора», според други — за «гърци». Тук приемаме тълкуването «първенци», което дава Б. Н. Флоря (Сказания, с. 145—146).

30. Това славянско княжество е било област от Византия, а Методий е носел титла «архонт». Досега не е изяснено със сигурност къде точно се е намирало «славянското княжество» на Методий. Преобладава мнението, че то е било на Балканския полуостров, на север от Солун, т. нар. Стримонска архонтия. Княжението на Методий в тази област би обяснило по-късните легендарни сведения за дейност на първоучителите в областта Брегални-

ца. Според някои изследователи княжеството на Методий се е намирало около Бурса под Олимп в Мала Азия, където през IXв. са живеели компактни маси славяни, преселени от по-рано от различни територии на Византийската империя. Тази хипотеза пък може да обясни защо при замонашаването си Методий предпочита да се оттегли на Олимп, отколкото в други големи манастири около Цариград и на полуострова.

31. Вероятно Методий е приел духовен сан по същата причина, поради която и брат му се е оттеглил в манастир, т. е. във връзка с убийството на Теоктист или с друго политическо събитие. Според службата на Методий той е оставил жена и деца, което подсказва, че замонашаването му едва ли е било без сериозни основания и не ще да е било доброволно.

32. Манастирът Полихрон не е бил на самия Олимп, а близо до него в областта Сигриани. Методий се завръща там не по-рано от есента на 861 г. и всъщност е бил игумен съвсем кратко време. Що се отнася до доходите на манастира, то в славянския текст е употребена думата «спуд», която Хр. Кодов превежда «крина». Такъв доход за един манастир обаче е фантастичен, затова тук се придържаме към тълкуването на Флоря, че се има предвид универсалната мярка за злато — «литра» (163,72 гр.). 24 литри злато е реален доход за манастир с около 70 души монаси.

33. Светополк е племенник на Ростислав и след него — княз на Великоморавската държава (871—894).

34. По Йоан 16:13 и Мат. 3:15.

35. 1 Петр. 2:17.

36. Паметниците определят различно времето, което братята са прекарали в Моравия: в Житието на Константин-Кирил — 40 месеца, а в Италианската легенда — четири и половина години.

37. В Житието е допусната неточност — когато Кирил и Методий идват в Рим, папа Николай е вече покойник.

38. Вероятно тук става дума за епископ Формоза.

39. Тогава са ръкоположени Климент и Наум.

40. Предсмъртните думи на Кирил са преработка на пасаж от Надгробното слово за Василий Велики от Григорий Богослов.

41. Планината Олимп, т. е. уединението, монашеския живот.

42. Съществуват различни мнения относно автентичността на това послание. Повечето изследователи приемат, че в Житието е цитиран с известни изменения и съкращения действително съществуващ текст.

43. Лк. 2:14.

44. Яков 2:26.

45. По Тит 1:16.

46. Методий, както всяко лице ръкополагано в епископски сан, е трябвало да представи пред папата своето «верую». Някои учени считат, че части от това «изложение на вярата», направено от Методий в писмена форма, са използувани в Увода на Житието.

47. Пс. 116:1.

48. По Деяния 2:11.

49. По 2 Тим. 4:3—4.

50. Тук има противоречие с казаното вече, че Методий е ръкоположен преди заминаването си от Рим.

51. Ап. Андроник е един от 70-те ученици на Христа и по традиция се счита за основател на митрополия с център Срем (старото Сирмия, сега Сремска Митровица в Югославия). Епископът на Сирмия е бил митрополит на всички епископи в Панония и Илирик.

52. Дяволът.

53. Моравският неприятел е крал Людовик Немски. В този смисъл сме редактирали превода на Хр. Кодов, като сме заменили «на моравския княз» с думата крал, както е в оригинала.

54. Методий се основава на положението, че архиепископията на Сирмия му е дадена по право от папата, под чиято юрисдикция тя е била открай време.

55. По Пс. 118:46

56. От този пасаж се вижда, че Методий е съден в присъствие на крал Людовик Немски, вероятно по същото време, когато е бил съден и ослепен и Ростислав.

57. Методий е изпратен на заточение през късната пролет на 870 г. Мястото на неговото заточение според повечето изследователи е манастирът в гр. Елванген в Западна Бавария.

58. Папа Йоан VIII.

59. Действително Адалвин Залцбургски умира през 873 г., Херманрих Пасауски през 874 г., Анон Фрайзингенски през 875 г. Датата на смъртта на Ландфрид Сабионски не е сигурна, но се предполага, че е починал около това време.

60. Докато княжеството на Коцел вече е напълно под влияние на немското духовенство, по същото време (края на 871 г.) Светополк успява да изгони немските феодали от държавата си и съответно променя политиката си спрямо делото на първоучителите.

61. Вероятно се има предвид някой от местните князе или старейшини на полското племе «висляни». Смята се, че неговата дружина ще да е разбита от Светополк, а той бил принуден да се покръсти в плен у моравците.

62. Вероятно става дума не за някаква служба или за Литургията на св. Петър, а за празнично богослужение в деня на апостола, на 29 юни.

63. В този пасаж преводът на «дружинник» е според Флоря. Купетра означава кума, т. е. майка на кръщелника. Подобен брак между духовни сродници в кръщението е смятан за недопустим от църквата. Славянското понятие «етърва», прибавено в текста, е вторично и е прибавено от лице, което не е разбрало значението на думата «купетра».

64. По Пс. 102:16.

65. По Числа 16:1—35.

66. Става дума за възприетата промяна в Символа на вярата от Никейския събор, според която Светият дух изхожда не само от отца, но и от

сина, т. нар. Filioque (и от сина). По това време «Филиокве», което днес е характерно за Западната църква, не се е наложило окончателно във вероизповеданието на Римската църква, така че по този въпрос е имало още колебания. Немското духовенство обаче вече е възприело това изменение на Символа.

67. Текстът на «папското писмо» представя в съкратен и редактиран вид булата на папа Йоан VIII «Industriae tuae» от юли 880 г. Самият Методий преди това през пролетта на 880 г. е бил в Рим във връзка с обвиненията на неговите немски противници и на Вихинг Нитрански в догматични отстъпления.

68. Има се предвид византийският император Василий I Македонянин (867—886). Не е ясно какви подбуди е могъл да има императорът, за да се сърди на Методий. Възможно е това съобщение да е агиографски момент в разказа.

69. Притчи 21:1.

70. За връщането на Методий в Цариград и за неговите подбуди и цели са изказани различни предположения. Днес преобладава мнението, че Методий е посетил византийската столица през втората половина на 881 г. От текста на житието става ясно, че е носил със себе си новите славянски преводи. Изказаната от Е. Георгиев мисъл, че единият от оставените в Цариград книжовници е Константин Преславски, въпреки че е много вероятна, засега няма потвърждение.

71. Патриарх Фотий.

72. По 2 Кор. 11:26—27.

73. 1 Петр. 5:7 (неточно).

74. По-вероятно е да се касае не за двама, а за трима «скорописци», тъй като в текста не е употребено двойствено, а множествено число, а цифрите в глаголица и в кирилица имат различни стойност (глаголическо 'в' е 3, а не 2).

75. Преводът на Методий е истински книжовен подвиг, стойността на който трудно може да се оцени. Най-вероятно е той да е превел каноничните книги на Стария завет без Псалтира, който е бил вече преведен, и да е допълнил Новия завет с онния части, които не са влизали в първоначалния превод на Кирил. За съжаление библейският превод на Методий не е успял да се разпространи и да бъде размножен в достатъчно преписи, за да бъде запазен и след разгрома на славянската писменост в западнославянските земи. Учениците не са успели да изнесат екземпляр от него и, както личи по всичко, в България едва ли са познавали този Методиев превод.

76. И тук има несъобразност поради транслитерацията на глаголицата в кирилица. Глаголическата буква «зяло» има цифрова стойност 8, а кирилското ѝ съответствие — 6. Така че в оригинала е била изписана цифрата 8, което отговаря на числото на месеците от март до октомври.

77. Възможно е тогава Методий да е създал своя Канон за Димитър Солунски.

78. Номоканонът е юридически паметник, съдържащ постановленията на църковните събори и др. юридически документи. Смята се, че Методий е превел т. нар. «Синагога на Йоан Схоластик», съставена през VI в.

79. Не е съвсем ясно какъв паметник има предвид авторът на Житието. Някои изследователи считат, че Методий е превел някои от разпространените «патерици» (т. е. сборници с поучения, слова и разкази из живота на монасите). Други пък са на мнение, че той е превел избрани слова от «отците на църквата» — Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Василий Велики и др.

80. Съобщението предизвиква съмнение. Повечето изследователи са склонни да смятат, че Методий се е срещал не с някакъв унгарски князезичник, каквито са били по това време унгарците, а с немския крал Карл III, който през 884 г. е водил преговори със Светополк по тези места.

81. Пс. 62:12.

82. По 2 Тим. 4:7—8.

83. Премъдрост Сол. 4:10.

84. Характеристиката, която Методий дава на Горазд, показва, че той е бил моравец по произход. Неговата кандидатура обаче впоследствие не е утвърдена от папата и Вихинг успява да заеме архиепископския престол на Методий.

85. Лк. 23:46.

86. В Житието не е посочено името на града, в който е починал и е бил погребан Методий. Смята се, че това е Велеград, главният град на Велика Моравия по времето на Ростислав (сега Ухерско градище в Чехословакия). Според друга хипотеза моравската столица се е намирала в района на Микулчице и някои учени търсят там гроба на Методий.

87. Изразът е взет от Похвалата за Атанасий Александрийски от Григорий Богослов.

88. Свободно предаден пасаж от Надгробното слово за Василий Велики от Григорий Богослов.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Този кратък проложен житиен текст, който според заглавието и финалната молитва е посветен и на двамата първоучители, всъщност разказва главно за Методий, поради което в науката се среща и като «Проложно житие на Методий». Неизвестният автор на Проложното житие познава двете пространни жития, но освен тях използува и някои недостигнали до нас източници (в него се дават точни указания за гроба на Методий). Вероятно това е най-ранният опит да се създаде проложен текст, който да бъде четен по време на богослужението след кондака и икоса. Някои изследователи са на мнение, че Проложното житие на Кирил и Методий е създадено още в Моравия, едновременно с Житието на Мето-

дий (срв. П. А. Лавров. Кирило та Методій в давньословяньскому письменстві. Київ, 1928, с. 121—123). Обаче ако се изхожда от предположението, че Пространното Методиево житие е създадено в България, където култът към първоучителите намира благоприятна почва, то вероятно е Проложното житие да е възникнало в България за нуждите на църковната прослава на Методий. За българския произход на Проложното житие има и някои податки в текста. Когато се изброяват владетелите, по време на които Методий е направил своя превод на Стария и Новия завет, единствено за българския княз се казва, че е «от бога». Прави впечатление и фактът, че анонимният съставител на Житието разширява много преводаческата дейност на Методий, като говори за 60 книги на Стария и Новия завет. В Методиевото пространно житие става дума само за Старозаветни текстове. Този пасаж като че сочи една агиографска традиция, датираща от малко по-късно време, засвидетелствувана ни също и от Йоан Екзарх в пролога му към «Небеса».

Проложното житие не е получило много широко разпространение. То се среща винаги в един и същ паметник — в сборника Пролог за цяла година, където се помества на една дата за честуването на двамата първоучители, която остава изолирана в историята на техния култ — 25 август. Житието се помества само в южнославянската редакция на Пролога.

Текстът на Проложното житие е открит от К. Калайдович, който го обнародва в труда си «Йоан ексарх Болгарский» (вж. посоч. библ.) по ръкописен пролог от началото на XIV в., пазен в сбирката на Румянцев, сега в ГБЛ. Ръкописът е пергаментен, български по произход, със смесен правопис (безюсов със следи от носови гласни). Друг препис на Житието откри и обнародва през 1863 г. Я. Шафарик. Този препис е датиран от 1330 г. Ръкописът е писан с български правопис от книжовника Станислав в Лесновския манастир. Сега ръкописът се пази в Библиотеката на Сръбската академия на науките в Белград. В последно време бе открит от Л. Джорджевич-Щавлянин още един препис, намиращ се в Пролог от 1560 г., сръбски по произход, но според една приписка преписван от стар български извод. Ръкописът се пази в Сремска Митровица под сигн. № 323. Част от него обаче е изгубена, а на изгубените листове под дата 6 април се е намирало неизвестно сега Проложно житие на Методий. Този факт е отбелязан от Прайс в едно писмо до Шафарик.

Текстът на Проложното житие е многократно издаван и проучван. Споменавам само някои от изданията: К. Калайдович. Йоан ексарх Болгарский. М., 1824, с. 90—91; В. А. Бильбасов. Кирилл и Методий. II, с. 274—275 (препечатан е текстът на Калайдович); Я. Шафарик. Житие светог Методија, првог архиепископа Моравског, равноапостольног учителя и просветителя Словена. — Гласник Друштва српске словесности. Свезка XVI. Београд, 1863, с. 31—41 (текстът е на с. 33—34); П. Лавров. Материалы по истории, с. 100—101; Й. Иванов. БСМ 2, с. 289—290; А. Теодоров-Балан. Кирил и Методий, II, с. 42—43.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Й. Иванов (по Лесновския препис) от Кл. Иванова.

1. Има се предвид папа Григорий Велики, наречен още Диалог или Двоеслов по наслова на най-известното си съчинение.

2. В преписите има грешка — вместо деветдесет стои «четиригоста», т. е. четиристотин, което е безсмислено.

3. Василий Македонянин.

4. В текста — буквално 'крал немечким людем', което е вероятно по-късен опит да се осмисли неясното място, тъй като името на крал Людовик е схванато като «люди».

5. Мястото, където е погребан Методий, все още не е идентифицирано със сигурност. Някои чехословашки археолози изказват предположение, че гробът на Методий се е намирал в Съборната моравска църква, която те днес отъждествяват с останките от една църква в Микулчице (т. нар. «църква В»). Има и други предположения, които противоречат на хипотезата за отнасянето на Методиевия гроб към църквите в Микулчице.

6. От множественото число във финалното молитвено обръщение се вижда, че Проложното житие се е предназначавало за прослава и на двамата първоучители.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА МЕТОДИЙ

Проложното житие на Методий също както и Проложното житие на Константин-Кирил е познато само в руски преписи. То не е така популярно като Кириловото житие, но е запазено в значителен брой преписи. Св. Николова сочи 46 преписа от този текст (вж. Св. Николова. За възникването на Проложното Методиево житие. В: Литературознание и фолклористика. В чест на акад. Петър Динеков. С., 1983, с. 91). В много отношения Проложното житие на Методий е свързано с Проложното житие на Константин-Кирил. В неговия текст също намират място легендарни свидетелства и неясни места. От друга страна в някои пасажи то е свързано с творби, възникнали в България. В Житието е посочено името на майката на Кирил и Методий Мария, така както и в Успение Кирилово.

Проложното житие на Методий се помества в руски пролози при четивата за 11 май. Най-старият запазен препис от него е от XIV в. (т. нар. Прилуцки пролог). Датировката на Проложното житие е в много широки граници — от XII до XIV в. Преобладаващо е схващането, че паметникът е възникнал сред южните славяни и че има български произход. В последно време е намерен още един препис от Житието в миней за месец май, от XVI в., писан вероятно в Молдова от руски извод. Според Св. Николова (За възникването на Методиевото житие, с. 91) новооткритият препис доказва, че Методиевото житие е имало български оригинал.

Проложното житие на Методий е обнародвано за първи път от М.

Погодин като приложение на руския превод на труда на Й. Добровски. (Й. Добровский. Кирилл и Мефодий, славянские первоучители. Историко-критическое исследование. Москва, 1825, с. 105—107). Текстът е своден. Подробна археографска справка за всички известни преписи вж. у: Б. Ст. Ангелов. Славянски извори за Кирил и Методий. — Известия на Държавната библиотека «В. Коларов» за 1956 г. С., 1958, с. 189—192.

Изд.: Й. Добровский. Кирилл и Мефодий, славянские первоучители. Историко-критическое исследование. Москва, 1825, с. 105—107; П. Лавров. Материалы по истории, с. 102—103; А. Теодоров-Балан. Кирил и Методий, II, с. 38—41; Св. Николова. За възникването на Проложното Методиево житие, с. 91—92 (текстът е обнародван по открития от Св. Николова молдавски препис от XVI в.);

Лит: П. А. Лавров. Кирило та Методій в давньослав'яньскому письменстві. У Київі, 1928, с. 123—127; М. Попруженко и Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методий. С., 1935, с. 42—43; Св. Николова. За възникването на Проложното Методиево житие, с. 89—91.

Превод на новобългарски вж. у: П. Динеков. Прослава на Кирил и Методий. С., 1963, с. 84—85.

Тук поместеният превод е направен по изданието на А. Теодоров-Балан от Кл. Иванова.

1. В някои преписи е прибавено: учител руски.
2. В повечето преписи — 20 години.
3. Авторът на Житието отнася събитията, станали в Рим, към Цариград, а папата нарича патриарх.
4. За Каон вж. бел. 6 към Проложното Кирилово житие.
5. За Замбрий вж. бел. 4 към Проложното Кирилово житие. Тук Замбрий е поставен като противник на Методий в самия град Каон, докато в Проложното Кирилово житие се говори изобщо за Морава.
6. Името на Седислав (в други преписи Съдислав, Здислав) не е познато по други извори.

ЖИТИЯ НА НАУМ ОХРИДСКИ

Наум Охридски е измежду най-близките ученици на славянските първоучители. Традицията му отрежда място сред Седмочисленицте, а култът към него е тясно преплетен с култа към неговия сподвижник Климент Охридски. Животът на Наум Охридски е слабо документиран.

Той е роден вероятно през третото десетилетие на IX в. Според изворите (главно агиографски) Наум Охридски е български славянин. Участвува в моравската мисия и е един от учениците, които придружават Кирил и Методий в Рим в края на 867 г. Там той е ръкоположен за свещеник (презвитер). Наум Охридски остава с Методий до смъртта му, преживява разгрома на славянската писменост сред западните славяни и заедно с Климент и Ангеларий успява да стигне до България. В столицата той пребивава до 893 г. и става организатор на културната и просветната дейност в Плиска и околностите. Нови данни от археологически разкопки край Плиска показват убедително, че Наум и другите Кирило-Методиеви ученици вероятно са живели известно време в местността, позната сега като Равна, където княз Борис е построил манастир и е създал условия за писмен труд. Там са поставени основите на Преславската книжовна школа. След 893 г. Наум е изпратен да замести Климент Охридски в учителската дейност в Кутмичевица. В Девол, в Охрид и в цялата област презвитер Наум развива широка просветна и културна дейност. През 905 г. той изгражда манастир на оттока на Охридското езеро. Манастирът е създаден със средствата на княз Борис и е посветен на неговия небесен покровител — архангел Михаил. В този манастир Наум Охридски се оттегля преди смъртта си и приема монашеска схима. Наум Охридски умира на 23 декември 910 г. Наскоро след смъртта си той е канонизиран.

Доскоро за книжовната дейност на Наум Охридски се съдеше само по косвени данни. В последно време Ст. Кожухаров откри химнични текстове, в които, в акростих, се чете името на Наум Охридски.

Литературният израз на култа към Наум Охридски е сравнително скромен. В балканската агиография житийните творби, вдъхновени от почитта към този Кирило-Методиев ученик са малко и не са намерили широко разпространение. Те са тясно свързани с творбите, посветени на Климент Охридски. Житията на Наум Охридски са писани на славянски и на гръцки.

ПЪРВО (НАЙ-СТАРО) ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ

Най-старото житие на Наум Охридски по тип се приближава към проложните жития. То е създадено през X в. около 940 г. (но не по-късно от 969 г.) от неизвестен автор, пряк следовник на Климент и Наум, по поръка на Деволския епископ Марко. Това житие има характер на допълнение към недостигиало до нас житие на Климент Охридски. В композиционно отношение е твърде нестройно и не съобщава много данни за самия Наум. В замяна на това обаче централно място в него заемат събитията, свързани с разгрома на славянската писменост в Панония. Неизвестният житиеписец дава сведения за ония ученици на първоучителите, които са били продадени във Венеция.

Неиздържаната форма на творбата и епитетът «блажен» показват,

че текстът предшествува утвърждаването на канонизацията на Наум Охридски.

Най-старото житие на Наум остава изолирано в агиографската традиция. Познато е само по един препис, открит от Й. Иванов в библиотеката на Зографския манастир през 1906 г. Преписът е от XV в. и се намира в Пролог № 47, дело на поп Иван Милошев и брат му Никола. Ръкописът е писан в с. Пископие, Дебърско, с полууставно писмо с безюсов и непоследователно двуеров правопис. Фактът, че един текст, възникнал несъмнено в X в., е познат само по твърде неизправен препис от XV в., поставя някои въпроси пред изследователите и при превода на текста. На места може да се предполага, че преписвачът не е разбрал своя извод и го е преосмислил или е пропуснал някоя дума.

Изд.: Й. Иванов. БСМ 1, с. 51—58; 2, с. 305—311; П. Лавров. Жития св. Наума Охридского и служба ему. — ИОРЯС, XII, 1908, с. 3—7 (с факсимиле), Б. Ангелов, М. Генов. Стара българска литература, с. 157—160 (със съвременен български превод), А. Теодоров-Балан. Кирил и Методи, II, с. 135 и др.

Преводи: Най-ранен превод е направен в книгата на Б. Ангелов и М. Генов (успоредно с изданието на текста); В. Сл. Киселков. Свети Климент Охридски. Живот, дейност и жития. С., 1941, с. 142—147. (Този превод е препечатван неколкократно, включително и у: П. Динеков. Старобългарски страници, с. 175—176); нов превод на К. Куев вж. в: Христоматия по старобългарска литература, с. 96—97.

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов в БСМ 2.

1. Тук думата «брат» трябва да се схваща в духовен смисъл. Предположенията на някои изследователи, че между Климент и Наум Охридски съществува кръвно родство, не са убедителни.

2. От началната фраза се вижда, че авторът на Наумовото житие е писал и Житие на Климент Охридски, но то не е достигнало до нас.

3. В 893 г.

4. Бялото езеро — Охридското езеро. Там Наум е построил не само църква, но и голям манастир.

5. В Рим Наум е бил ръкоположен за свещеник. Монашеска схима той приема едва преди смъртта си.

6. Климент Охридски е починал в 916 г., а Наум Охридски — в 910 г.

7. Цар Василий — Василий Македонянин. Той умира на 29 август 886 г. И така, откупените от Венеция ученици са пристигнали във византийската столица преди тази дата.

8. Угри — маджари. Това, че са наречени «пеонски народ», се обяснява от някои изследователи със смесването на «Пеония» и «Панония».

9. Изразът не е ясен граматически и търпи различни тълкувания. У Киселков: «като исках да намеря пълното им житие, написано [от някого от тези], които подробно познаваха целия им живот от начало до край»; у К. Куев: «когато поисках да намеря за паметта на нашите бла-

жени отци пълното им житие, написано от ония, които са познавали целия им живот и са го изложили обстойно чак докрай».

10. Този израз, отговарящ точно на оригинала, трябва да се тълкува в смисъл че епископ Марко е четвъртият след Климент Охридски (или след Методий?) славянски епископ.

11. Мат. 10:40—41.

12. Евр. 13:7.

ВТОРО ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ

Второто славянско житие на Наум Охридски също е кратко и се отнася към типа на проложните жития. Не са известни нито времето на неговото създаване, нито авторът му, но може да се предполага, че е възникнало в областта около Охрид, където култът към Наум Охридски винаги е жив. Насловът му показва утвърдена традиция в почитта към Наум Охридски; той е наречен «преподобен и богоносен отец. . . велик чудотворец». В това житие има едно съобщение, което липсва в другите извори, а именно, че Наум е българин от Мизия.

Целият текст на Второто житие показва, че основен извор на автора му е било обширното и риторично житие на Климент Охридски, дело на Теофилакт Охридски (XI в.). Някои сведения и имена, изглежда, почиват върху по-късни легенди и предания. В целия текст личи влияние от гръцки източници, вероятно именно от Теофилактовото житие. По историческа стойност то далече отстъпва на Първото, най-старо житие. Според Й. Иванов то все пак «стои по-горе от гръцкото Наумово житие, дело на охридските гръцки архиепископи и книжовници от XIII—XIVв. и отразява повече реални факти, почерпени от други източници». (БСМ2, с. 311—312). Въпросът за времето на възникване на Второто славянско житие е спорен — В. Златарски смята, че то е възникнало през XVI в. Й. Иванов счита, че в текста се откриват следи от по-стара езикова основа. Това мнение се поддържа и от Ив. Дуйчев. (Из старата българска книжнина, I, с. 202—203).

И този житиен текст е познат само по един препис — в ръкопис от XVI в. Ръкописът е открит миналия век от велесчанина Й. Константинов-Джинот, който го отстъпил на П. С. Сречкович. По-късно ръкописът попада в Белградската народна библиотека и вероятно е унищожен през войната. Първата публикация на текста е направена през 1885 г. от Л. Ковачевич. Най-популярно е изданието на Й. Иванов в БСМ. И при превода на този текст възникват нерешени въпроси. В отделни случаи не е сигурно, че издателите са разчели точно някои думи.

Изд.: Љ. Ковачевић. Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних словена. Гласник Српског ученог д-тва, 1885, кн. 63, с. 1—4. Й. Иванов. БСМ, I, с. 55—58; 2, с. 311—313; В. Златарски. Славянското житие на св. Наума от XVI в. — Списание на БАН, XXX, 17, 1925, с. 1—28. А. Т. Балан. Кирил и Методи. II, с. 135—136 и др.

Преводи: В. Сл. Киселков. Свети Климент Охридски, (с. 144—147; И. Дуйчев. Из старата българска книжнина. I, с. 62—65; Христоматия по старобългарска литература, с. 97—98 (превод на К. Куев). Преводите са отпечатвани и в други издания и христоматийни помагала.

Представеният тук превод е направен от Кл. Иванова, по изданието на Й. Иванов.

1. Ливание Деволско — влияние от гръцки извор. По-голяма част от изследователите смятат, че областта около Девол се е нарича-ла «Ливан» или «малкия Ливан» поради многобройните кедрови дървета, насадени в нея.

2. С термина Мизия гръцките автори означават българските земи.

3. Пасажът не е ясен. Така, както е преведено, може да се счита за правилно само ако се приеме, че в ръкописа на мястото на 'нже' е стояло 'даже'.

4. Както знаем от другите текстове, Константин-Кирил не е пост-риган за монах в Рим, а е приел там велика схима, и то преди смъртта си.

5. Виглиско — Вихинг.

6. Авторът на житието приписва на Вихинг еретическите възгледи на арианите (Македоний) и на привържениците на ереста за божественото естество на Христа (Аполинарий).

7. По Мат. 12:24, Мр. 3:22, Лк. 11:15.

8. Деяния 13:51.

9. Името на Радислав не се потвърждава от никой друг източник. В Теофилактовото житие на това място стои «боритакан». В. Златарски счи-та, че името на управителя на крепостта Белград е фиктивно или пък изо-пачено.

10. Единствено това житие дава сведения за това, че Кирило-Мето-диеви ученици са работили и в областта Дакия (на територията на днешна Румъния). Засега това известие не е потвърдено от други извори.

11. Областта Илирия — така се нарича обширната област от Балкан-ския полуостров между областта Македония и Адриатическо море. Лих-нидонски земи — земите около Охрид (на гръцки — Лихнида).

ЖИТИЯ НА ЦЪРКОВНИ ДЕЙЦИ

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПАТРИАРХ ЙОАКИМ I

Патриарх Йоаким I е единственият архиерей на Втората българска държава, канонизиран през XIII в. Неговият живот и дейност са свързани с мощния подем на страната при цар Иван Асен II. При възстановяването на българската патриаршия Йоаким I става български патриарх и е пър-вият патриарх на Търново.

Сведенията за този български архипастир са оскъдни. Той е спомена-т

в Бориловия синодик и в един кратък летописен разказ за пренасяне мощите на Параскева-Петка от Каликратия в Търново (срв. Стара българска литература, т. III, с. 81—92). Наскоро след канонизацията на Йоаким I неизвестен автор от XIII в. му е посветил житие, което е достигнало до нас в единствен и при това непълен препис. Според данните от житието Йоаким, чието светско име не ни е известно, е българин. Като младеж той отива в Атон, замонашва се и остава там дълго време (вероятно в началото или през първото десетилетие на XIII в.). По-късно напуска светогорските манастири, връща се в родината си и се поселва да отшелничествува с трима свои ученици в пещерите по течението на р. Русенски Лом. Когато Иван Асен II става български владетел (1218), Йоаким е вече твърде известен отшелник и привлича вниманието на царя. Иван Асен II го обдарява щедро и му дава средства, за да построи и уреди голям скален манастир. В 1227г. Йоаким е вече настоятел на манастира и е въздигнат в архиерейски сан. Вероятно преди 1234 г. той е извикан в Търново и е живял там известно време като духовник, приближен до двореца, защото споменатият летописен разказ го нарича «многосмирен и преподобен в медоточното учение духовен отец» на царя. Когато в 1235 г. Иван Асен II постига съгласието на никейския император Йоан III Дука Ватаци и на вселенския патриарх Герман за възстановяването на Търновската архиепископия в патриаршия, Йоаким се оказва най-подходящ кандидат за високия сан. Предишният архиепископ и примас на България Василий не е признат за подходящ поради предишната му обвързаност с римската църква. Решено е Йоаким да замине за Цариград и оттам за Никея, където в гр. Лампсак е ръкоположен за патриарх. На връщане от Никея първият търновски патриарх донася в Търново намерените от него в Каликратия текстове, посветени на св. Петка, чиито мощи малко преди това цар Иван Асен е пренесъл в Търново. Патриарх Йоаким умира на 18 януари 1246 г. Канонизиран е непосредствено след смъртта си и паметта му се празнува на 18 януари.

Проложното житие е създадено вероятно скоро след канонизацията. Едновременно с него ще да е била написана и служба, но тя не е достигнала до нас. Житието спада към кръга на търновските проложни жития и проложни разкази за пренасяне на мощите и като тях изразява родолюбиви настроения и стремеж да се утвърдят в общохристиянския календар светители от българска народност. Между традиционните и задължителни добродетели, съответствуващи на идеализираното изображение на светец-йерарх, авторът на Житието споменава един «нетипичен» детайл: че патриархът е избавил мнозина от смърт и е спасил от гнева на царя много други хора, поставили се под негова закрила. Това е интересен, но засега неосветен момент от живота на Йоаким I и вероятно има връзка с някои събития, станали към края на царуването на Иван Асен II.

Паметта на патриарх Йоаким се е честувала главно в Търново. Неговото житие не става популярно както житията на други търновски светци, тъй като по неизвестни причини то не влиза в състава на Стишния

пролог, чрез който останалите жития получават широка популярност. Така тази творба остава изолирана в книжнината. Единственият познат засега препис се намира в Празничен миней № 23, съхраняван в библиотеката на БАН, София. Ръкописът се датира от началото на XV в. Той е български по произход, безюсов по правопис. Житието е поместено на л. 156а—157а. Между двата листа липсва един лист, т. е. малко по-малко от половината текст. Може да се предполага, че изгубената част е съдържала разказ за възстановяване на българската патриаршия и за обстоятелствата около избора на Йоаким за търновски патриарх.

Проложното житие е открито от Ив. Снегаров, който го издава. Второ издание на текста заедно с аналитично описание на ръкописа прави Хр. Кодов (Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 44—48).

По изданието на Ив. Снегаров Житието е преведено от В. Гюзелев в: Христоматия, 2, с. 323—333.

Лит.: Ив. Снегаров. Неиздадени жития, с. 162—168; 173—175; Ив. Дуйчев. Патриарх Йоаким Търновски. — ЦВ, 56, бр. 5. 1.2. 1955, с. 5—7. Препечатано в: Страници от миналото, С., 1983, с. 279—285; Л. Мавродинова. Стенописи от времето на цар Иван Асен II при Иваново. — Сп. «Изкуство», 1976, кн. 9, с. 7—13. Б. Николова Житието на Патриарх Йоаким I като исторически извор. — ИП, 1980, кн. 6, с. 122—131.

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Хр. Кодов.

1. 18 януари.

2. Задължителна манастирска работа.

3. Мястото, където е отшелничествувал Йоаким (в ръкописа — 'надь Красномь' се тълкува различно. Някои изследователи (В. Гюзелев) приемат, че става дума за Червен. В светлината на последните изследвания (срв. Л. Мавродинова) по-вероятно изглежда предположението на Ив. Дуйчев, че става дума за с. Красен, северно от р. Русенски Лом. Името на селището се пази и до днес, а на 5 км южно от него нагоре по течението на реката се намират пещерните църкви на Иваново. Мястото на някогашната голяма църква и на манастира, основан от патриарх Йоаким I, е убедително идентифицирано от Л. Мавродинова с т. нар. сега «Затрупана църква» — една от скалните църкви около Иваново. Фрагментите от стенописи, датиращи се от XIIIв. показват, че църквата е била посветена на архангел Михаил. Останките от ктиторската композиция, в която има и царска фигура, подкрепя това твърдение.

4. Става дума за «Лествицата», написана от Йоан Синайски, наречен още и Лествичник, която е била настолна книга на монасите. В нея

монашеските добродетели са подредени като стъпала на стълба «лествица», възходяща към небето.

5. Според някои исторически свидетелства примасът Василий не е починал, а към началото на 1233 г. се е отрекъл от престола, след като вече се е бил оттеглил от Търново в Света гора.

6. Оттук липсва лист.

7. Според Ив. Снегаров с термина «западни» авторът на Житието противопоставя българските архиереи на «източните», т. е. на никейските.

8. Велика патриаршия вероятно е била църквата «Възнесение господне», която според Н. Мавродинов е била построена още при Калоян, а по-късно няколко пъти е преустроявана и разширявана (Н. Мавродинов. Старобългарско изкуство XI—XIII в. С., 1966, с. 90—91).

9. Времето на Йоакимовото архиерейство вероятно е пресметнато не от годината, когато той става архиепископ, а след това и патриарх, а от годината, когато е станал настоятел на манастира. Ив. Дуйчев дава друго обяснение на несъответствието в годините — той смята, че числото 19 е механична грешка и че цифрата трябва да е 11. Това обяснение е по-неправдоподобно.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ИЛАРИОН МЪГЛЕНСКИ ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Иларион Мъгленски е посветено на един герой, който с житейската си съдба и с мястото си в обществото е близък до самия Евтимий Търновски. Житието показва подчертаната тенденциозност на Евтимий, и то не само по отношение на цялостното повествование, но преди всичко в смисловите акценти при изграждане на образа.

Иларион Мъгленски живее през XII в. по времето на император Мануил I Комнин (1143—1180). Както е известно, през този период на византийско владичество по-голямата част от българските земи (Западна и Югозападна България) са включени в диоцеза на Охридската архиепископия. Двете дати от живота на Иларион Мъгленски, които се считат почти сигурни, са ръкополагането му за епископ от охридския архиепископ Евстатий (между 1133 и 1142 г., а според други изследователи — около 1134 г.) и годината на смъртта му (около 1164 г.). Родното място на Иларион Мъгленски и манастирът, в който е пребивавал до 18-годишна възраст като монах, а после — като игумен до заемането на Мъгленската катедра, не са известни. Възможно е той да е живял близо до Охрид и затова да е бил известен в архиепископията. Авторитетът му ще да е бил твърде голям, за да му бъде поверена една от най-тежките епархии, известна като гнездо на еретически брожения, при това подсилени от наличието на компактна маса печенези, поселени в Мъгленско. Патриарх Евтимий споменава за негови непосредствени връзки с императора Мануил Комнин, от които би

могло да се съди, че той е живял първоначално в някой манастир около византийската столица и оттам е бил препоръчан на архиепископа Евстатий, но това изглежда малко вероятно. В Цариград няма никакви следи от култ или интерес към личността на Иларион Мъгленски. Той не е официално канонизиран, а почитането му остава в рамките на една местна традиция и несъмнено е дело на българското население, сред което той е живял. Най-вероятно за живота му са съществували предания в Мъгленско и преди всичко в основания от него манастир «Свети апостоли». Може да се предполага, че някои свидетелства за местния култ към мъгленския епископ са пренесени в Търново заедно с неговите мощи. В. Златарски предполага, че това е станало в 1205 г. (вж. посоч. библ.).

В науката съществува мнение, изказано от А. Соловьов, че едно житие на Иларион е било създадено от неговия ученик Петър непосредствено след смъртта на светеца. Това мнение се поддържа и от Д. Ангелов. (A. Solovjev. Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu. — Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Herzegovine. God. V, 1953, p. 10—19; Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1969, с. 51—52; 55; 410—413). Това твърдение досега не е получило потвърждение. Нито в българските, нито във византийските ръкописи се среща някакъв проложен текст (или изобщо някакъв агиографски текст), посветен на Иларион Мъгленски, нито се споменава за Петър от Мъглен като за житиеписец на Иларион. В България паметта на Иларион Мъгленски се празнува на 21 октомври, явно по аналогия с паметта на Иларион Велики, което показва, че в традицията Иларион Мъгленски не е познат с датата на «успението» си. В Стишния пролог под датата на неговата памет е включен само кратък разказ за пренасяне на мощите му от Мъглен в Търново. Според някои изследователи е съществувало гръцко житие на светеца, но това твърдение досега не е намерило потвърждение в познатия ни изворов материал. Литературни източници на Патриарх Евтимий са на първо място «Догматичното всеоръжие» на Евтимий Зигавин, Житието на Теодосий Велики и Проложният разказ за пренасяне на мощите в Търново. От Житието на Теодосий Велики е използувал някои сюжетни моменти и устойчиви литературни формули. Големият догматико-полемичен трактат на Евтимий Зигавин е използуван чрез буквални заемки в пренията на Иларион Мъгленски; проложният разказ е легнал в основата на Евтимиевия разказ за пренасяне на мощите в българската столица.

Времето на възникване на Житието на Иларион Мъгленски изследователите са склонни да свържат с по-ранен период от патриаршествуването на Евтимий. К. Радченко смята, че творбата е възникнала преди падането на град София (вж. посоч. библ.). Наистина проблемите на Житието ни насочват повече към първото десетилетие след 1375 г. Това, че Евтимий се обръща към Иларион Мъгленски, за да защити стадото от «вълците на нечестието», говори, че е загрижен по-скоро за духовните, отколкото за реалните опасности. А най-вероятно е имал предвид и едните,

и другите, защото след 1375 г. турската заплаха нито за момент не отслабва и не престава да бъде актуална в очите на последния български патриарх.

Житието на Иларион Мъгленски е между произведенията на Патриарх Евтимий, които са популярни както сред южните славяни, така и в Молдова, а и в руската литература. На издателя на Евтимиевите съчинения Ем. Калужняцки са известни 12 преписа от пълния текст на Житието. Към тях по-късните изследователи прибавят още два. Към тези 14 преписа мога да прибавя още 16, намиращи се главно в руски ръкописи. Житието е широко разпространено и се среща главно в сборници и панегирици с календарна подредба, винаги под дата 21 октомври. В по-редки случаи може да се намери и в сборници с полемични произведения. Най-много са преписите в руски сборници. Освен това в Русия се създава една редакция на Житието, която съдържа съвсем кратко съобщение за дейността на Иларион Мъгленски и извлечения от текста на неговите прения с манихеи и арменци. Съкратената руска редакция е възникнала при съставяне на руския Хронограф от 1512 г.

Изд. E. Kałużniacki, Werke, p. 27-58.

Лит.: К. Ф. Радченко. Религиозное и литературное движение, с. 304—308; А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. Вып. II. М., 1866, с. 37—38; Н. Благоев. Беседата на презвитер Козма против богомилите. ГСУ, юрид. фак., XVIII, 1924, с. 22—25; В. Златарски. История. II, с. 351, 515—516; В. Киселков. Патриарх Евтимий. С., 1938, с. 273—279. П. Динеков. Стара българска литература. II, с. 66—68; Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1969, с. 51—52.

Поместеният тук превод е направен по най-стария познат препис на житието — по т. нар. Зографски сборник от 80-те години на XIV в. Ръкописът е писан от няколко книжовници, между които и поп Герасим, за когото се предполага, че е принадлежал към кръга на непосредствените сътрудници на българския патриарх. Сега този ръкопис, писан с търновски правопис, се пази в Зографския манастир сигн. № 256 (171).

Преводът е направен от М. Спасова и Кл. Иванова по фотокопия от Зографския сборник и по изданието на Е. Калужняцки.

1. Думите «наш» и «кир» са изтрити от Зографския препис, вероятно от някой по-късен читател, но се срещат в някои молдавски преписи на Житието.

2. Изразът не е съвсем ясен. Буквалният превод на това място е «като младост, простираща се винаги напред».

3. Ис. 6:3.

4. Пс. 51:10.

5. Става дума за сина на библейския патриарх Аврам, за Исак, символ на жертвоготовност.

6. Теодосий Велики, основателя на общежителното монашество през VI в.

7. Пс. 144:18—19 (неточно).

8. Става дума за библейския Йосиф, който предвидил 7 гладни години за Египет, запасил държавата с жито и го раздавал на гладните.

9. Пс. 113:9.

10. По Лк. 8:16.

11. За Охридския архиепископ Евстатий няма сигурни данни. Предполага се, че е заемал архиепископския престол между 1133 и 1143 г.

12. По Мат. 5:15.

13. Пс. 88:20 (неточно).

14. Ис. 42:6—7 (неточно).

15. Мъгленската епархия в областта Македония е подчинена на Охридската архиепископия още от 1018 г.

16. Пс. 138:21.

17. По 2 Сол. 3:6.

18—19. Целият пасаж представлява кратко изложение на основните православни догми, както и списък на еретиците, осъдени от църковните събори — на противниците на определението за Троицата — Арий, Евномий, Савелий, Македоний, противниците на култа към дева Мария— Несторий, Теодор Мопсуетски, на монофизитите Евтихий, Диоскор, Севир и др., на осъдения от Петия вселенски събор Оригена и т. н.

20. Манихейството е възникнало през средата на III в. Негов основател е персиецът Манес. В основата на това учение лежи дуалистичният мироглед, почерпен от древната персийска религия. Според манихеите във вселената съществуват два бога, единият е бог на светлината, другият — бог на мрака. Манихеите не признават двойствената природа на Христос, а проповядват, че той е само божие слово и въплъщаването му е привидно.

Арменците също са монофизити и тяхното учение се придържа към догмата за нетленната и привидна плът на Христос. Освен това християнството у арменците се отличава с някои особености, които не са приети от православието. Арменците се разграничават от православието след Четвъртия вселенски събор в Халкидон. При тях монофизитството става национално вероизповедание. Арменците в южната част на Балканския полуостров са живели като компактни маси от VIII в., когато са били преселени от Константин V Копроним от Мала Азия.

21. Пс. 10:2.

22. Пс. 90:9 (неточно).

23. По Мат. 7:15.

24. По Мат. 22:15.

25. Пс. 9:16 (неточно).

26. От този пасаж нататък текстът на Патриарх Евтимий е почти

дословно зает от главите «Срещу манихеите» и «Срещу наричаните павликяни» от трактата на Евтимий Зигавин «Паноплия догматика».

27. Йоан 7:16.

28. Мат. 6:9—10.

29. Мат. 6:14.

30. Мат. 12:50 (неточно).

31. Мат. 11:25.

32. Мат. 16:19.

33. Мат. 3:16.

34. Йоан 1:32.

35. Мат. 3:17, Мр. 1:11, Лк. 3:22.

36. Това название на Богородица е израз на монофизитската представа за «невещественото» битие на Христос, при което на Богородица се придава значение само на небесен символ.

37. Мат. 1:18.

38. Мат. 2:11.

39. Лк. 2:7.

40. Благовестници са били наричани четиримата евангелисти, тъй като думата «евангелие» на гръцки означава «благовестие».

41. Тук има неточност. Бесовете сп. евангелския текст (Мат. 8:29, Мр. 5:7) не наричат Христос «сине Давидов». Така се обръщат към него хората, които молят за изцеление.

42. Лк. 24:39.

43. Т. е. в плътта и в кръвта на хората. Евр. 2:14.

44. Евр. 2:16—17.

45. Мр. 12:29.

46. По Мр. 12:34.

47. Римл. 7:7.

48. Римл. 7:14,22.

49. Римл. 7:25.

50. Римл. 7:12.

51. Гал. 6:14.

52. 1 Кор. 1:18.

53. По Евр. 11:17.

54. Римл. 6:3.

55. Гал. 3:27.

56. 1 Кор. 1:24.

57. Мат. 24:30 (неточно).

58. Мр. 16:6, Мат. 28:5.

59. 1 Кор. 1:23.

60. По Битие 2:9.

61. По Битие 48:13—19. Смисълът е, че престарелият Яков е предугадил кръстното знамение, когато преди смъртта си кръстосал ръце така, че дясната му ръка (праведната) да легне върху главата на по-малкия Йосифов син Ефрем и той да получи първородството пред по-големия—Манасия.

62. По Изход 14:16, 12, но там се говори, че Мойсей е простря ръката си над морето, а не, че е направил кръстно знамение над него.

63. Лк. 2:21.

64. Йоан 5:39 (неточно).

65. Йоан 5:46.

66. По Римл. 1:2—3.

67. Мр. 1:1—2.

68. Римл. 3:21.

69. По Филип. 2:10—11.

70. Йоан 15:22.

71. Има се предвид притчата за блудния син, според която бащата, зарадван за завръщането на блудния син, заклал угоен телец. По Лк. 15.

72. Пс. 22:4.

73. По Деяния 6:8—7:60.

74. Мат. 26:52; Йоан 18:11.

75. По Деяния 5:40, 41. Садукеите са еврейска секта, която се противопоставя на фарисеите и се стреми към елинизиране на Юдея. Садукеите са поддържани от римските прокуратори, които виждат в тях проводници на своята политика.

76. Лк. 23:34.

77. По Йоан 7:12, където думите се отнасят до Христа.

78. Следващите пасажи с изобличенията на арменските вярвания са заети от титула «Против арменците» от Евтимий Зигавин.

79. На събора в Халкидон в 451 г. бива осъден александрийският епископ Диоскор (444—451) и е потвърдена присъдата от Цариградския събор от 448 г. за Евтимий. Тогава монофизитството остава като официална религия на някои от източните страни, включително и на Армения. Еханий (Йоан) Мантакуни или Мандакуни (ум. 480), глава на арменската църква.

80. По Мат. 8:24, Мр. 4:38.

81. Става дума за плача на Исус, който предсказва унищожението на Йерусалим. Лк. 19:41.

82. По Йоан 11:35, където се разказва за възкресението на мъртвия Лазар.

83. По Мат. 26:6—13.

84. Според евангелския текст в четвъртък преди Пасха Христос измива нозете на учениците си и на тайната вечеря им дава прообраза на причастието. По Йоан 13:5, Мат. 26:26—28.

85. По Мат. 26:57.

86. Лк. 24:39 (неточно).

87. Мат. 27:46.

88. Йоан 20:17.

89. Става дума за богослужебната песен «Свети боже, свети крепки, свети безсмъртни, помилуй нас», която монофизитите променят съгласно своите възгледи.

90. 2 Кор. 15:17.

91. Става дума за различните начини да се приготвя причастието от безквасен хляб или от заквасен хляб.

92. Става дума за причастието, новозаветната благодат, централен момент в християнското богослужение.

93. Пред олтаря.

94. Изход 12:18—19.

95. Безквасният хляб с горчиви треви според Стария завет се яде по време на еврейската Пасха като спомен за извеждането на евреите от Египет (Срв. Изход 12:8; Числа 9:11).

96. Григорий Богослов, Слово за Пасха. Творения. . . Григория Богослова, архиепископа Константинопольского. М., 1889, т. 1).

97. Мр. 14:24 и възглашение на литургията.

98. Григорий, епископ на Велика Армения, се счита за покръстител на арменския народ. Умрял е около 325—335 г.,т.е. преди разделянето на арменската църква от православната. Паметта му се празнува в източния календар (30 септември).

99. Пророк Йона предрекъл по божие внушение унищожение на древния град Ниневия. Изплашените жители постили 40 дни, за да предотвратят предреченото наказание и бог наистина се смилил над тях. (Срв. Йона 4:5—10).

100. Лк. 24:25 (неточно)

101. Поприще (пъприще) — около 200 м.

102. Мануил I Комнин (1143—1180). Няма други исторически или легендарни извори, според които мъгленският епископ да е бил в непосредствени отношения с византийския император и да е влиял върху неговите отношения с църквата.

103. Йоан 10:16.

104. Пс. 1:3 (неточно).

105. Славата.

106. Петър, за когото става дума в житието, е считан от някои учени за първия агиограф на Иларион Мъгленски. Няма обаче никакви данни нито в гръцки, нито в славянски ръкописи, от които да се вижда, че той е писал житие на своя учител. Тази хипотеза е предложена от А. Соловьов и приета без някакви доказателства и от Д. Ангелов (Срв. Д. Ангелов. Богомилството в България, с. 51—53).

107. За областта Неада се спори. Възможно е топонимът да произлиза от «Неа Елада» (Нова Елада). Срв. П. Коледаров. Името Македония в историческата география. С., 1985. Тривали са наричали Сърбия.

108. Пренасянето на мощите на Иларион Мъгленски е станало вероятно в 1205 г.

109. Разказът на Патриарх Евтимий потвърждава факта, че църквата «Свети четиридесет мъченици» е била построена преди царуването на цар Иван Асен II.

110. I Кор. 9:22.

111. Пс. 115:6 (неточно).

112. По 1 Кор. 13:12.

113. По 1 Кор. 2:9.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА МИТРОПОЛИТ ПЕТЪР ОТ МИТРОПОЛИТ КИПРИАН

Житието на митрополит Петър от Киприан е творба, забележителна не само с литературната си стойност, но и като резултат от взаимопроникването на две култури. Българинът Киприан, възпитаникът на Килифарево и Търново, приятелят в монашество на Патриарх Евтимий, става киевски и всеруски митрополит, радетел за обединението на руската земя и за единството на руската църква.

Между другите съчинения, оставени ни от Киприан, цикълът агиографски и химнични произведения, посветени на митрополит Петър, заема особено място. Естествено е Киприан да отдели необходимото внимание за възхвала на своя предшественик на митрополитската катедра, на светителя, който пръв предусети бъдещето на Москва и подкрепи нейните усилия да обедини около себе си руските градове. Естествено е чужденецът Киприан да се обръща към темата за митрополит Петър, та с неговия авторитет на архиерей и светител да укрепи собственото си положение в Русия. Но има и още една причина, поради която Киприан упорито се връща към образа на Петър, поради която той създава не само житие, но — похвала, служба, молебен канон за светеца. И тази причина е дълбоко интимна. Между двамата архипастири, разделени от около половин столетие, има много, много общо. Обща е съдбата им — да бъдат години наред гонени и непризнавани от светската власт. Обща е идеята им — да въздигнат града-седалище на общоруската църква. Общи са враговете им — други претенденти за престола, намерили поддръжка у великите князе. Еднакъв е и резултатът — след мъчително «ходене по мъките», след дипломатически усложнения, дори след призоваване на събори и отнемане на законните права — да се укрепят и бъдат достойни пастири на руския народ в неспокойното XIV столетие.

Митрополит Петър встъпва на обществената и духовно поприще, когато руската църква преживява криза. В 1299 г. митрополитската катедра е пренесена от Киев във Владимир. Но Владимирското велико княжество няма онази тежест на първопрестолнина, която е имал Киев, и владимирските митрополити продължават да се наричат «киевски», понеже «не е възможно човек да бъде архиерей на Велика Рус, без да получи отначало името си по името на Киев, който е църква съборна и главен град на цяла Русия» (из Постановлението на Цариградския събор от 1380 г.). Същевременно обаче второто велико княжество — Галицко-Волинското (в Югозападна Русия) също претендира за своя митрополия и за църковна независимост. Така се стига до създаването на две митрополии, всяка от които е подчинена на Цариградската патриаршия. В началото на XIV в. Патриаршията прави опит да запази функциите на Киевската митрополия като обединител на руския духовен живот. Петър, монах във Волинска област, а след това — игумен на Ратския манастир, е ръкоположен в Цариград за митрополит «Киевски и на цяла Русия» (т.е. и на двете велики

княжества). Това става в 1308 г., когато във византийската столица идват да получат благословия и да бъдат ръкоположени кандидати и от двете велики княжества. От Владимир е изпратен епископ Геронтий, когото обаче патриарх Атанасий не утвърждава. По тази причина обединителните усилия на митрополит Петър срещат упоритата съпротива на Владимирския велик княз Михаил Ярославич и князът прави всичко възможно да свали неугодния му архиерей. Митрополит Петър неколкократно е обвиняван в симония (вземане на подкуп) пред Цариградската патриаршия. Срещу него се обявява и тверският епископ Андрей. Неприязненото отношение на Михаил Ярославич се засилва и в 1325 г. митрополит Петър предприема изключително важна стъпка — пренася седалището на митрополията в Москва. Така се полага началото на новата — Московска и всеруска катедра. Митрополит Петър умира в Москва (1326) и скоро след смъртта си е канонизиран. Отначало са го почитали като местен светец, но през 1339 г. по искане на московския княз Иван I Калита и на приемника на Петър на Московската митрополитска катедра Теогност Цариградската патриаршия потвърждава официално канонизацията на митрополит Петър като пръв московски светец под дата 21 декември.

Първите литературни изяви на почитта към митрополит Петър са житието му, написано от неизвестен автор в 1327 г. и една химнографска творба (канон), дело на ростовския епископ Прохор, същия Прохор, който е присъствувал около 1311 г. на един от съборите, отхвърлил обвиненията срещу митрополит Петър. По тези литературни източници и по следите на живото предание за светеца Киприан създава две прозаични творби — Житието и Похвалното слово. Сравнени един с друг, двата текста ни представят характерното за стила на Търновската школа сближение на житийния жанр с «енкомиона» т.е. с похвалното слово. Похвалата за митрополит Петър (вж. нейния превод в: Стара българска литература, 2, с. 201—208) е издържана изцяло в духа на Евтимиевите представи за изящно «съплетено» житие-панегирик, в който похвалата се изгражда върху биографичното повествование за героя. Житието, без с нищо да отстъпва от литературния канон, не е пренаситено със словесни орнаментации; в него биографията на митрополит Петър е разказана по-динамично. Житието не е голямо по размер и спазва метафрастовите пропорции за композиционната схема. В заключителната му част авторът въвежда задължителната похвала, като нарича творбата си «похвално слово» — още едно доказателство за размиването на границите между двата жанра дори в едно произведение, което носи всички белези на класически тип житие.

Житието е написано, както се предполага, през 1381 г., когато Киприан все още не е окончателно утвърден на митрополитската катедра (вж. Л.А. Дмитриев. Литературно-книжная деятельность митрополита Киприана. . ., с. 69). Творбата е позната в две редакции на текста — обширна и кратка. Различията между тях не са големи: обширната редакция е по-богата с библейски цитати и риторични пасажи. Съотноше-

нието между двата текста не е напълно проучено, но има сериозни основания да се смята, че и двете редакции са авторски. Археографският материал показва, че по-кратката редакция е съществувала вече през 80-те години на XIV в. Най-старият запазен препис на Житието възхожда именно към тази редакция. Той е открит от Г. М. Прохоров, който датира ръкописа от 80-те години на XIV в. (Древнерусская рукопись с произведениями митрополита Киприана. — Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1978. М., 1979, с. 17—30). Според Прохоров ръкописът е писан под ръководството на самия Киприан и съдържа редакторски поправки от неговата ръка. Кодексът се пази в Харковската научна библиотека «В. Г. Короленко» под № 816281. Житието е поместено на л. 128б—140а. Освен този препис от същата редакция има още два преписа в сборници от края на XIV и XV в. Същата редакция на Житието се помества и в т. нар. «Степенна книга». Обширната редакция се среща в ограничен брой преписи.

Изд.: Макарий, архиепископ. История русской церкви. Т. IV, кн. 1, СПб, 1866, с. 308—312; ВМЧ. Декабрь, дни 18—23, стб. 1620—1646; Б. Ангелов. Из старата литература, I, с. 159—176 (обширна редакция). Последно издание на кратката редакция (по Харковския препис) вж. у: Г. М. Прохоров. Повесть о Митяе. Ленинград, 1978, с. 205—215.

Преводът на текста е направен по изданието на Г. М. Прохоров от Ана-Мария Тотоманова.

Лит.: И. Мансветов. Митрополит Киприан в его литургической деятельности. М., 1881; В. Сл. Киселков. Проуки и очерти, с. 213—230; Й. Иванов. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406). — Изв. на Инст. за бълг. лит., кн. VI, 1958, с. 25—79; А. Дмитриев. Литературно-книжная деятельность митрополита Киприана и традиции Великотырновской книжной школы. — Търновска книжовна школа, 2, с. 64—70; Н. Дончева-Панайотова. Цикъл произведения за митрополит Петър от Киприан. — Търновска книжовна школа, 2, с. 143—155; от същия автор. Киприан — старобългарски и староруски книжовник. С., 1981.

1. Премъдрост Сол. 5:15.

2. Премъдрост Сол. 4:7.

3. По Мр. 12:42; Лк. 21:2. Исус посочва на учениците си една бедна вдовица, която дава за храма два медни гроша (лепти), като пример за щедрост, понеже тя е дала от оскъдното си, докато богатите дават от излишъците си.

4. В ръкописа Велинска. Волинска област се е намирала в Югозападна Русия, в пределите на Галицкото княжество.

5. Наставника си.

6. Има се предвид «Лествицата» от Йоан Лествичник.

7. Сърдечното съкрушение се счита за една от висшите монашески добродетели и се разбира като умиление и съкрушение пред греховете и пред величието на божието милосърдие.

8. При р. Рата Петър основава манастир, на който впоследствие става игумен.

9. Премъдрост Сир. 29:1.

10. Лк. 6:36 (неточно).

11. По Мат. 5:14.

12. Максим, митрополит Киевски и на цяла Русия (грък по народност, 1283—1305). Канонизиран като Максим Киевски. Паметта му се чествува на 6 декември.

13. Геронтий е игумен на манастир, изпратен от Владимирския и Тверски велик княз Михаил III Ярославич (1305—1318) да заеме мястото на покойния митрополит Максим. Това, че Цариградската патриаршия отхвърля кандидатурата на Геронтий, се отразява върху отношението на Михаил III Ярославич към Петър, когото той счита за натрапник във Владимирската църква.

14. Яков 1:17.

15. Яков 9:16.

16. По това време княз на Галицко-Волинското велико княжество е Юрий Лвович. Той именно изпраща игумен Петър в Цариград. Целта на «лошия план» (лош в оценката на Киприан, защото означава църковно разединение) на княз Юрий е да постигне самостоятелност за своята област и да запази диоцеза на Галицката митрополия след смъртта на първия Галицки митрополит Нифонт (1305).

17. Цариградският храм «Света София».

18. Патриарх Атанасий (1289—1293, 1303—1311).

19. По Мат. 5:15.

20. Евр. 2:13.

21. Пс.50:19.

22. Тези хора, които не са искали идването на митрополита, са княз Михаил Ярославич и част от владимирското и тверското духовенство, привърженици на Геронтий.

23. В ръкописа — Тиферска.

24. По Пс. 63:4.

25. Римл. 8:31.

26. Съборът се състоя около (но не по-късно от) 1311 г. в гр. Переяславл-Залески.

27. Преподобният Прохор (във велика схима — Трифон) е Ростовски епископ до смъртта си (1328). Той установява в Русия празника на чудотворната икона «Богородица Толгска» около Ярославл. Прохор е и първият химнограф на митрополит Петър.

28. Князете Дмитрий II Михайлович (1322—1326) и Александър II

Михайлович (1326—1328) управляват последователно Тверското княжество след смъртта на Михаил Ярославич.

29. Йоан 18:11 (неточно).

30. Намек за съдбата на пророк Йона. Когато Йона бяга от лицето господне на кораба, страшна буря заплашва да го потопи. Затова моряците хвърлят пророк Йона зад борда и така спасяват кораба от гибел.

31. Според евангелската притча за талантите по Мат. 25:15—28.

32. Иван I Даниилович Калита (1328—1340), който води борба против Михаил Ярославич за княжеския престол и става господар на Великомосковското княжество. Иван Калита и митрополит Петър са свързани с тесни дружески връзки.

33. Всъщност митрополит Петър предпочита Москва пред Владимир не поради личните качества на Иван Калита (Михаил Ярославич е също благочестив), но поради влошените си отношения с княз Михаил Ярославич, който продължава да го обвинява в симония и пред цариградския патриарх Нифон (1312—1325).

34. По Мих. 5:9.

35. Това е знаменитата московска Успенска съборна църква. Църквата е изградена през 1325 г. и от същата година митрополит Петър пренася своето седалище в Москва.

36. Мат. 10:40.

37. Римл. 9:3.

38. Близо до олтара на Успенската съборна църква.

39. I Цар 2:30.

40. Теогност е грък по народност, приемник на Петър на Московския и всеруски престол (1328—1353).

41. Цариградският патриарх Исай (1323—1333).

42. Патриарх Филотей (1353—1354 и 1364—1376), виден византийски духовник-исихаст, писател, при когото Киприан започва своята кариера в църковната йерархия. Патриарх Филотей ръкополага Киприан в 1375 г.

43. Намек за обстоятелствата около избора на Киприан, който получава отначало не московската и на цяла Русия митрополитска катедра, а бива ръкоположен за «киевски и литовски» митрополит с уговорката, че след смъртта на московския митрополит Алексей ще наследи и неговата катедра. С една дума Филотей по различни съображения (вж. Г. М. Прохоров. Повесть о Митяе, с. 48—51) временно отделя киевската и литовска църква от московската. Именно това, както и изборът на кандидат, който не е бил угоден на великия княз Дмитрий Донской, създава невероятни затруднения на Киприан. При първото си посещение на Москва преди смъртта на митрополит Алексей, Киприан е бил пресрещнат от княжеските хора и по най-брутален начин изгонен от Москва. Още преди смъртта на митрополит Алексей великият княз е имал свой кандидат за глава на великоруската църква — Митяй-Михаил. След смъртта на митрополита, Митяй-Михаил заминава в Цариград, за да бъде утвърден офи-

циално неговият сан. По същото време и Киприан се отправя към византийската столица, за да защищава своето положение на вече определен наследник на митрополит Алексей (1379). В Цариград Киприан разбира, че за митрополитския престол на Москва има вече друг кандидат — Пимен Переяславски.

44. Патриарх Макарий (1376—1379 и 1390—1391) сменя Филотей на патриаршеския престол, след като на власт идва имп. Андроник IV Палеолог, който счита Филотей за свой враг.

45. С учението на противниците на исихазма Акиндин и Варлаам.

46. Никифор Григора (ок. 1295—ок. 1360) е виден учен, философ и историк, противник на исихастите и на Григорий Палама. Предаден е на анатема от събора в 1351 г.

47. По Мат. 24:15; Мр. 13:14.

48. Аркадий — виз. имп. (395—408), свалил от патриаршеския престол Йоан Златоуст (404—405) по политически съображения.

49. Арсакий, цариградски патриарх (404—405).

50. Когато идва отново на власт, имп. Йоан V Палеолог нарежда да се свика събор, който да утвърди свалянето на патриарх Макарий (1380). На патриаршеския престол бива поставен Нил. Под решението на този събор се е подписал и Киприан, който по това време е още в Цариград.

51. Великият княз Дмитрий III Иванович Донски, победителят при Куликовската битка, който дълго време отказва да признае Киприан за всеруски митрополит.

52. Незалязваща, вечна светлина.

ЖИТИЯ НА ОТШЕЛНИЦИ

ЖИТИЯ НА ИВАН РИЛСКИ

Култът към най-популярния български светец Иван Рилски (около 876—18 август 946) вдъхновява създаването на изключително богат агиографски цикъл. От X до XVIII в. в чест на Иван Рилски се пишат творби, чрез които са представени всички жанрове на агиографската проза: от най-кратки проложни жития, вместващи се в няколко реда, до пространни риторични повествования, по-скоро панегирици, отколкото жития. Любопитно е наистина, че средновековните автори не са оставили нито един панегирик от чист вид за прослава на Рилския светилник. В агиографския цикъл за Иван Рилски не липсват и разкази за пренасяне на мощите, тъй като тялото на светеца, предизвикващо благоговеен трепет сред средновековните българи, е било пренасяно от победителите в битки и войни като залог за мощта и благополучието на царството.

Литературната изява на култа към Иван Рилски започва скоро след смъртта му. Предполага се, че още през X в. за него е написана ранна,

недостигнала до нас литературна творба. През XII в. в Рилския манастир е създадено т. нар. Народно житие на светеца. Приблизително по същото време (не по-късно от 1180 г.) византийският писател Георги Скилица посвещава на Иван Рилски своя творба, написана в духа на метафрастовия житиеписен канон. Гръцкият оригинал не е запазен и днес Скилицовото житие е известно само в славянски превод. Посочените две пространни жития лягат в основата на всички по-късни интерпретации на образа на рилския светец.

Пренасянето на мощите на Иван Рилски за кратко време в Унгария, в гр. Острогом, разнася славата на българския светител и разширява региона на неговата почит. Популярността на светеца и вярата в чудотворната сила на неговата закрила са толкова големи, че една от първите грижи на цар Иван Асен I е да пренесе тялото му в новата българска престолнина Търново (1195). От този момент до падането на България Иван Рилски се величае като общобългарски и търновски светител. През XIII в. са написани три житийни творби, посветени на Иван Рилски. Всички те спадат към жанра на проложните жития и във всички се съдържат кратки сведения за пренасяне на мощите му в Търново.

През XIV в. образът на Иван Рилски също намира място в българската литература. Най-значителният писател на Втората българска държава — Патриарх Евтимий — му посвещава великолепно риторично житие.

След падането на Търново споменът за рилския отшелник помръква за кратко време, но през 60-те години на XV в. порутеният Рилски манастир бива въздигнат и обновен от трима българи, родни братя, които събират отново рилското монашество — Йоасаф, Давид и Теофан. Те успяват да издействуват със султанско разрешение мощите на Иван Рилски да се върнат обратно в неговия манастир. Това събитие има изключително значение в съзнанието на местното население. От този момент Рилският манастир се превръща в културен и книжовен център за българите. Естествено пренасянето на мощите не остава без отзвук в литературата. Рилският книжовник Владислав Граматик пише продължение към Житието на Патриарх Евтимий, в което разказва за съдбата на мощите на Иван Рилски след поробването на България и за пренасянето им в Рилския манастир. Съвременникът на Владислав Граматик, знатният чиновник на турска служба и потомък на царствения византийски род на Кантакузиновците, Димитър Кантакузин, пише едно «Житие с малка похвала» на рилския патрон, наистина блестящо продължение и обновяване на търновските агиографски традиции. Пренасянето на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир се празнува като самостоятелен празник (1 юли), наред с другите два дни, посветени на неговата памет (19 октомври и 18 август). Вероятно през XV в. е възникнало и едно проложно житие със стих (стишно проложно житие), поместено в ръкопис от Етрополе, писан в 1636 г.

През XVIII в. е написано още едно житие на светеца, компилация от по-старите житийни текстове. Автор на тази творба е рилският монах

Даниил. В края на XVIII и началото на XIX в. възниква гръцко житие на Иван Рилски, преведено от славянски на гръцки език от хилендарските монаси Серафим и Йона и поместено в отпечатания в 1819 г. Синаксар на Никодим Светогорец.

Най-пълно издание на всички жития, известни до 1936 г., е направено от Й. Иванов в Жития. Проложният разказ за пренасяне на мощите в Рила вж. у: Б. Райков. Неизвестно проложно житие на Иван Рилски. — ЕЛ, XXV, 1970, кн. 3, с. 57—61; Даниловото житие вж. у: Б. Ангелов. Ново житие на Иван Рилски. Из старата литература, 1, с. 69—97.

Превод на част от житията вж. у: В. Сл. Киселков. Свети Иван Рилски. Жития. С., 1940; Ив. Гошев. Трите най-стари пространни жития на преподобния Иван Рилски. Текст и историко-литургически коментар. — ГСУ, богосл. фак., 25, 1947—1948, 7, с. 3—72.

Преводите на В. Киселков на Народното житие и на Житието от Патриарх Евтимий се поместват в: Христоматия по старобългарска литература, в Христоматия I, 2 и в други христоматии и христоматийни издания.

Лит.: Й. Иванов Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917; От същия автор. Жития, с. 3—27; В. Сл. Киселков. Рилският манастир. С., 1937; Ю. Трифонов. Бележки върху известията за св. Ивана Рилски. — Македонски преглед, XI, 1939, кн. 3—4, с. 89—100; Н. М. Дылевский. Рыльский монастырь и Россия в XVI и XVII вв. С., 1946; Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. С., 1947; В. Сл. Киселков. Проуки и очерти, с. 194—195, 317—320, 328—332; Б. Ст. Ангелов. Повествователни съчинения за Иван Рилски в старобългарската литература. — ЕЛ, XXXII, 1977, кн. 1, с. 66—71, Ив. Фекеледжиев. Народни легенди за Иван Рилски. С., 1979.

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ

Народното житие на Иван Рилски възниква през периода на византийското владичество, през XII в., но преди 1183 г., тъй като в текста му не се споменава за пренасяне на мощите на светеца в Унгария. Съдържанието му показва, че е възникнало в Рилския манастир. За негови източници са послужили недостигналото до нас най-старо житие на Иван Рилски, химнични текстове в негова чест и народни предания.

Създателят на Народното житие е познавал схемата на литературните жития, но не е бил опитен в писателския труд и не е бил в състояние да следва житиеписния канон. При това той се влияе силно от многоброй-

ните легенди за светеца. Непосредственото въздействие на монашеската среда, която живее с преданията за Иван Рилски и се вдъхновява от неговите подвижнически подвизи, като пресъздава в различни жанрови форми образа му, насища житийното повествование с битови детайли. Те влияят върху избора на изобразителните средства. Дори устойчивите литературни формули се конкретизират в битов или приказен план. Така например Иван Рилски получава от ангела небесна храна във вид на шипки.

В композиционно отношение Народното житие прави впечатление на нестройност. То напомня на проложните жития по липсата на встъпителна част, по опростената житиеписна схема и по преобладаващите в синтаксиса кратки фрази със съчинителния съюз «и». Й. Иванов отбелязва, че «то представя домашно народно българско житие на рилския пустинник» (Й. Иванов. Жития, с. 6), поради което той го озаглавява «Народно житие». Й. Иванов е напълно прав, като отбелязва, че житието е написано простонародно и наивно. Този наивитет произтича от пониженатa в сравнение с кирило-методиевския период образованост на българското монашество. Все пак авторът на Народното житие се старае да направи творбата си по-литературна, като привлече необходимите риторични средства за изграждане на идеализирания образ — молитви и възхвали с химичен характер.

Характерът на Народното житие предопределя и неговото място и разпространение в старобългарската литература. То не е проложно и затова не се включва в сборници от типа на пролозите и минеите. Не е било смятано и за достатъчно литературно, за да влезе в състава на панегириците, в които след XIV в. се помества Житието на Патриарх Евтимий, а в руските сборници — Житието на Скилица. Най-често го откриваме в сборници с произведения за Иван Рилски, писани в Рилския манастир или свързани с рилската книжовна традиция. По-голям интерес към Народното житие проявяват българските дамаскинари, затова най-много преписи от Народното житие са запазени в ръкописи от XVII и XVIII в.

Най-ранните запазени преписи от Народното житие са от XV в. Единият от тях е в ръкопис, съхраняван сега в Рилския манастир (сигн. 1/26), а другият се е употребявал в манастира «Свети Иван Рилски» в с. Герман (днес местонахождението му е неизвестно). Двата преписа имат известни разлики и варианти, които се забелязват и в по-късната ръкописна традиция, но не може да се говори за две литературни редакции на житието. В двата преписа са различно предадени и някои местни имена.

Пръв изследва и обнародва текста на Народното житие А. Гилфердинг, който използува т.нар. Габровски сборник от 1756 г., принадлежащ на библиотеката на Сръбската академия на науките в Белград (№ 85), Л. Милетич издава най-стария запазен Рилски препис, а Й. Иванов прави научно издание на текста, като отчита известните му 6 преписа, а подвежда към Рилския препис варианти по Германския препис. Всички изследователи на Народното житие приемат, че то е възникнало през XII в. Мнението на В. Сл. Киселков, че е възникнало по-късно—през XV—XVI в., —

не е възприето в науката (Срв. В. Сл. Киселков. Безименното житие на св. Ивана Рилски. Известия на истор. д-во в София, т. XIV—XV, 1937),

Изд.: А. Гильфердинг. Собрание сочинений. Т. I, СПб, 1868, с. 121—131; Л. Милетич. Най-старото житие на св. Иван Рилски. — Библиотека. Приложение на ЦВ, II, кн. 4—6, 1902, с. 130—140. Й. Иванов. Жития, с. 4—8; 28—37.

Превод: В. Сл. Киселков. Свети Иван Рилски, с. 76—88. Тук поместеният превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов.

Лит.: Ив. Дуйчев. Рилският светец. С. 1947, с. 49—54; Ем. Георгиев. Литература на изострени борби, с. 307—311.

1. По Пс. 33:10 и Пс. 2:11
2. Пс. 6:7
3. Дяволът
4. Мат. 7:7
5. Манна — храна, която бог давал на еврейския народ по пътя през пустинята по време на изхода им от Египет; употребява се в смисъл на небесна храна изобщо.
6. Пс. 50:13
7. Даниил 6
8. Даниил 1
9. Става дума за «изхода» на евреите от Египет, когато морето се разтваря за тях, а след това залива гонещата ги войска на фараона, сп. Изход, 14,15.

9а. Мр 9:36 (неточно).

10. Сажен — мярка — около 2 метра
11. Преход тук в смисъл на преходен живот, земен живот
12. По Пс. 41:4
13. В ада, място на вечен мрак, приготвено за дявола и грешниците (Мат. 25:41; 2 Пет. 2:17)
14. Анахронизмът в този израз, в който се споменават мощите на Иван Рилски, показва, че житийният текст е «инкрустиран» с похвали за светеца от недостигнала до нас най-стара негова служба.
15. В Германския препис — Перник
16. Просфора — хляб, който по време на литургията символизира безкръвната жертва на приношението и се освещава.
17. Велеядец—лакомник.
18. По Мат. 14:17—21 и Лк. 9:13:17
19. Пс. 77:25
20. В Германския препис — Стоб.
21. Мат. 4:4
22. Прикуп—стока, придобивка
23. Пренасянето на мощите в Средец е станало между 969 и 972 (вж. Ив. Дуйчев, Рилският светец, с. 191). Други учени приемат годините 1068—1070.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ДРАГАНОВИЯ МИНЕЙ

Единственият засега известен препис от този проложен текст е поместен в Драгановия миней, един забележителен ръкопис от края на XIII в., в който за пръв път е събрана и представена богато българската химнографска традиция. Проложното житие е преписано заедно със службата на светеца след 6-тата песен на канона, кондака и икоса. По идейна насоченост то спада към търновските химнографски и агиографски произведения и в него Иван Рилски е възхвален като българин и покровител на търновската държава.

Както е известно, Драгановият миней се пази в Зографския манастир на Света гора. Листовете с текста на Проложното житие обаче не се намират там. Те са откъснати от В. Григорович по време на неговото посещение на Атон и са отнесени в Русия. Сега фрагментът от Драгановия миней, в който се съдържа текстът, се съхранява в ГБЛ под сигн. 1725 (42). В науката съществува погрешно мнение, че от това Проложно житие са запазени два преписа — Московски и Зографски (вж. Й. Иванов, Жития, с. 13—14] и Б. Ангелов. Повествователни [съчинения). Нещо повече — счита се, че К. Радченко е обнародвал Московския препис, а Й. Иванов — Драгановия. Й. Иванов в изданието си нарича това житие «Второ проложио житие», като има предвид реда, в който то е поместено в книгата му, но всъщност то е възникнало преди т.нар. Първо проложно житие и вероятно е един от източниците на Първото проложно житие. Няма данни къде и от кого е написано, но като се има предвид, че остава в единствен препис и не се среща в никой друг ръкопис, възможно е да е създадено при съставянето на Драгановия миней.

Изд.: К. Радченко. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 года. — Университетские известия. Апрель 1898, №4, Киев, с. 50—51; Й. Иванов. БСМ 2, с. 364—365; от същия автор. Жития, с. 58.

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов.

Лит.: Й. Иванов. Жития, с. 13—15; Е. Георгиев. Литература на XIII в., с. 139—140.

1. Сланутък — див нахут.

2. Възхвалата на Иван Рилски тук е инкрустация в текста, извлечена от химничен текст.

3. Мощите на светеца са пренесени в гр. Острогом (Гран), в Унгария. Пренасянето е станало около 1183 г. при унгарския крал Бела III. Мощите са върнати обратно в Средец в 1187 г., когато отношенията между

Византия и Унгария се подобряват и унгарският крал омъжва дъщеря си Мария за имп. Исак II Ангел.

4. Според всички други текстове епископът е онемял.

5. Става дума за имп. Константин Велики (324—337).

6. Има се предвид българският цар Петър.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ НОРОВИЯ ПРОЛОГ

Този съвсем кратък житиен текст, посветен на Иван Рилски, също е познат само в един препис. Поместен е в ръкопис, съдържащ т.нар. Прост пролог, сборник с кратки жития за цяла година, съставен на гръцки език от презвитер Илия и редактиран от Константин Мокисийски. Проложното житие завършва с пренасяне на мощите на рилския светител в Търново, следователно то не е създадено по-рано от началото на XIII в. и не по-късно от последната четвърт на века, откогато датира единственият познат засега препис. Прави впечатление, че в него не се споменава нищо за пребиваването на мощите на Иван Рилски в Унгария между 1183 и 1187 г., събитие, вълнуващо продължително време населението в Средечка област. Трябва да се предполага, че авторът на житието е книжовник, по-отдалечен от Рилския манастир и от Средец. Най-вероятно е краткият житиен текст да е бил написан в Пшинския манастир за нуждите на прославата на Иван Рилски в тази обител. Към това заключение ни насочват както правописните особености на паметника, така и фактът, че в него е поместено и едно кратко житие на Прохор Пшински.

Норовският пролог е ръкопис от последната четвърт на XIII в., един от редките образци на кодекси, създадени през това столетие не на пергамент, а на хартия. Съхранява се в ГИМ, сбирката на А.С. Уваров, под № 973. Писан е с безюсов правопис с влияние от сръбски правописни норми.

Изд.: Кл. Иванова. Две неизвестни старобългарски жития. — ЛИ, кн. 1, 1977, с. 57—65. Поместеният тук превод е направен по това издание.

1. Село Скрино

2. Само тук е посочено името на пещерата, в която отшелничествува Иван Рилски.

3. Мястото е неясно. Думата 'хлакъ' означава ерген, но има и събирателно значение — 'хора'. Може би в тази фраза трябва да се търси намек за неприятностите, които са причинявали на Иван Рилски местните хора. Не е изключено обаче двете думи 'хлака' и 'поуще' да са всъщност една дума — 'хлакапоуще', което би означавало «пищя», «вия» и под.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ СТИШНИЯ ПРОЛОГ

Проложното житие на Иван Рилски (определено от Й. Иванов като «Първо проложно житие» и известно в науката с това име) е най-популярната и широко разпространена творба за Рилския светител. Без да излиза извън рамките на краткия проложен разказ, Проложното житие акцентира върху съдбата на мощите на Иван Рилски, внася в постбиографичното повествование подчертана патриотична насоченост. Рилският светилник се величае като светец от български род, закрилник на България, на Търновград и на династията на Асеневци. Финалната молитва към Иван Рилски е апотеоз на искреното родолюбие, с което е наситена тази неголяма по размер проложна творба. Не е случаен фактът, че цялата заключителна част на Проложното житие по-късно е използувана от Патриарх Евтимий или от някой редактор от неговия кръг, за да оформи финала на Житието на Иван Рилски.

Въпросът за това, кога е възникнало Проложното житие, не е категорично разрешен в науката. По характер и идейност тази проложна творба изглежда възникнала по време на културния подем при цар Иван Асен II, когато агиографските и химнографски произведения за търновските светители са били естествен отзвук на повишеното народностно самочувствие и на желанието да се възвеличи българската престолнина. Ние обаче не познаваме текста в този вид, в който той е възникнал през XIII в., а в редакцията, която творбата е получила през XIV в., когато е влязла в състава на Стишния пролог наред с проложните жития на Петка Търновска, на Михаил Воин и на разказа за пренасяне на мощите на епископ Иларион Мъгленски. Благодарение на широката популярност на Стишния пролог всички тези произведения, свързани с Търново, са запазени и разпространени в многобройни преписи.

Най-ранните преписи от Проложното житие на Иван Рилски са от XIV в., откогато има значително число стишни пролози, написани от български и сръбски книжовници, с юсов и безюсов правопис. По-късно, през XVI и XVII в., това житие се среща и в сборници, тематично обединени около темата за Иван Рилски, съдържащи служби и жития за рилския светител. По-късните преписи съдържат и допълнения към разказа за пренасяне на мощите и го продължават с исторически свидетелства за османското нашествие, за разоряването на манастира, за възстановяването му и за пренасяне на мощите обратно в Рилската обител през 1469 г. Добавката към Проложното житие е печатана от Й. Иванов (Жития, с. 55—57). Проложното житие се разпространява в български, сръбски, молдовски, влашки и руски ръкописи.

Изд.: Проложното житие е многократно издавано. То има и старопечатни издания (в Москва, 1642 г.). Едно от първите научни издания е по преписа в знаменитите Чети-минеи на митрополит Макарий, в частта за м. октомври под дата 19 (СПб, 1860). Има също издания от архим.

Филарет, В. Качановски, Б. Ст. Ангелов и др. Й. Иванов го издава неколкократно: в БСМ 1, с. 111—114, Жития, с. 52—57.

Превод на текста по изданието на Й. Иванов вж. у В. Сл. Киселков. Свети Иван Рилски. Жития, с. 17—18.

Представеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов. Използуван е и най-старият препис, запазен в България — в Стишен пролог за зимното полугодие от втората половина на XIV в., български правопис, съхраняван в Библиотеката на БАН, София, под сигн. № 73. Проложното житие е поместено на л. 86а—88б.

1. 19 октомври.

2. Константин Диоген е управител на Солун, а по-късно — на темата България. Авторът на Житието го смесва с имп. Константин VII Багрянородни (913—959), чието царуване съвпада с последните години от живота на Иван Рилски.

3. Кожената дреха е символ на отшелничество и святост. Кожена дреха са носили пророк Илия (3 Цар. 19:19) и Йоан Предтеча (Мат. 3:4, Мр. 1:6)

4. Изразът «и влязъл в кухо дърво, живееше в пост и молитва» липсва в редица преписи на Проложното житие.

5. Скиния — шатра, покров, тук в смисъл на власт.

6. Василий — архиепископ, после примас на България по времето на Калоян, на Борил и на Иван Асен II (до 1233 г.)

7. За посрещането на светеца при местността Окоп споменава само този житиен извор.

8. В по-късните преписи след падането на България под турско робство този пасаж се променя и е редактиран по следния начин: «единородния ти народ, българи и сърби». Още една промяна претърпява същият израз в руски ръкописи от XVI в., когато думите «и сръбл^» са схващани от руските книжовници като едно цяло и са преосмисляни като «истребл^и», т.е. изтребвай, унищожавай. Получава се парадоксалното «болгаре же истребл^и», но руските преписвачи имат предвид не българите, а «болгарите» от Поволжието, с които Русия воюва.

9. «Лява» и «дясна» част според средновековните представи са противоположни в аксиологическо отношение. Лявата част е участта на грешниците, които ще бъдат навеки осъдени и ще отидат в ада, а праведниците ще застанат отдясно на бога и ще наследят рая.

10. Мат. 25:34

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Иван Рилски от Патриарх Евтимий е художествена кулминация на агиографската традиция, интерпретираща живота и духовните подвизи на легендарния български отшелник. То е и една от най-

популярните творби на последния търновски патриарх, разпространена широко в балкански кирилски ръкописи, а след 1671 — и в Русия чрез една късна и значително преработена редакция, издаена в Киево-Печерската лавра.

Когато пише своето Житие, Патриарх Евтимий има подръка няколко литературни произведения, създадени от неговите предшественици. С византийската традиция го свързва Житието на Иван Рилски от Георги Скилица, а с българската — Народното житие и Първото проложно житие. Използувайки тези три произведения, Патриарх Евтимий изгражда една житийна творба с панегирични и риторични елементи.

Известно е, че при създаването на Житието Патриарх Евтимий се отнася твърде грижливо към своите източници. Исихастката му непримиримост към недостатъчно съвършените в художествено отношение или към съмнителните в догматично отношение текстове го тласка да събира и съпоставя своите извори. Някои от тях той отхвърля като неприемливи, но повечето използува. Изложението му е изградено върху двете пространни жития (Народното житие и Житието, написано от Георги Скилица), а от Проложното житие той използува разказа за съдбата на мощите.

Особеностите на Житието като литературен плод на Евтимиевата концепция за изображението на съвършен отшелник изпъкват най-вече при съпоставката с Житието от Скилица. Етикетната представа на Георги Скилица не излиза от рамките на многовековния византийски агиографски канон. Идеализацията на героя се постига не само с подходящия отбор на черти и «жестове», но и с многобройни цитати, съпоставка със старозаветни герои и с други тропи, възхождащи към утвърдени символи от Стария и Новия завет. Голямо число от тях ще срещнем и у Патриарх Евтимий. Те принадлежат изобщо към постоянния фонд на агиографската стилистика. Патриарх Евтимий не променя етикетните представи на своя предшественик, но ги обогатява съобразно идейно-художествените принципи на изображение, които той следва. В интерпретацията на Патриарх Евтимий Иван Рилски е много близък до героите на съвременните на Търновския първопрестолник исихастки писатели — Григорий Палама, Калист, Филотей и др. Без да пренебрегва деянията на героя, авторът акцентира върху вътрешното озарение, върху чувствата на Иван Рилски, свързани с богопознанието. Затова и цитатите и съпоставките у Евтимий са преди всичко емоционална оценка, целяща да разкрие с най-голяма сила на художественото внушение вътрешния стремеж на светеца към бога и душевната му извисеност. Често пъти един и същи епизод звучи различно у двамата автори независимо от общността на сюжета и дори на използуваните топоси.

С написването на Житието Патриарх Евтимий си поставя определени назидателни и патриотични цели. За родолюбивата насоченост на творбата си той използува сюжетно градиво от Народното житие и обръща особено внимание върху отношенията между българския отшелник и цар Петър. Скромният отшелник, излязъл от света, се връща отново

към проблемите на светското устройство по същия начин, както и исихастът, възпитан в идеята на мистичното и безмълвно озарение, се връща към света, за да оглави църквата и да стане ръководител на хората. Според Патриарх Евтимий този път е естествен и оправдан; той самият е минал по него. В Житието инициативата за намесата на Иван Рилски в обществения живот е като че ли въпреки желанието на отшелника (нали той остава в пустинята, а светът идва при него!), но всъщност активната страна на тази намеса е все пак Иван Рилски. Религиозната ревност на царя, която го довежда в дебрите на Рила и го подтиква да изпрати умилително послание до светеца, е особено благодатна тема за Патриарх Евтимий. Тя му дава възможност да разкрие в най-непосредствена форма своите възгледи за идеален духовен наставник и за идеален владетел. За Патриарх Евтимий е характерна свободната промяна на етикетното поведение на героя в зависимост от тенденцията на разказа. Скромният отшелник, който според Народното житие предава устно на царя своята благословия и напътствие, в Житието на Евтимий се оказва отлично ерудиран. Той съставя послание, изпълнено с патриаршеско достойнство, и без да заема някакво място в църковната йерархия, защищава позициите на официалната църковна власт. Двете послания, разменени между цар Петър и Иван Рилски, са образец на послание от XIV в.

От Проложното житие Патриарх Евтимий използува разказа за пренасяне на мощите. Той заимствува не само фактическия материал, но и последователността на изложението, като го подхвърля на цялостна преработка, засягаща отчасти идейни моменти, но в много по-голяма степен — засягаща стила на краткия проложен разказ.

Както вече казах, творбата е разпространена в ръкописната традиция на България, Сърбия, Молдова и Влашко. Най-старият известен засега препис се намира в т. нар. Зографски сборник, за който може да се предполага, че е възникнал изпод перото на Евтимиеви сратници. По този препис Й. Иванов обнародва три пъти текста на Житието (вж. посоч. библ.).

Творбата е позната в две редакции. Първата, към която спада текстът на Зографския препис, и всички останали преписи, в които не е поместен и разказът за пренасяне на мощите на Иван Рилски от Търново в Рила (т. нар. Рилска повест от Владислав Граматик), се отличава по отсъствието на последната фраза за чудесата, ставащи пред мощите на Иван Рилски и на цялата финална молитва, така както тя е предадена в изданието на Е. Калужняцки. В своето издание Е. Калужняцки обнародва фактически един своден текст от недостигнал до нас ръкопис от XV в., български по правопис, но вероятно — молдавски по произход, и един молдавски препис от 1439 г. Отсъствието на първия (фрагментарен) препис прави текстологическите изводи на Калужняцки несигурни. Частите, отсъствуващи от първата редакция, са фактически точен препис на съответните пасажи от Проложното житие, така че би-

ха могли да са прибавени и по-късно, по нареждане на Патриарх Евтимий при преписването на текста. С една дума и двете редакции вероятно са авторски (по въпроса вж. Кл. Иванова. Текстологически проблеми в житийно-панегиричното наследство на Патриарх Евтимий Търновски. — Зборник радова са Међународног научног скупа Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности. Књ. X. Одељење језика и књижевности, књ. 2, Београд, 1981, с. 307—319; Литературни и текстологически наблюдения върху Житието на св. Иван Рилски от св. Патриарх Евтимий. — Известия на Църковноисторическия и архивен институт. С., 1985, т. III, с. 145—161).

Досега са известни 14 преписа от тази първа редакция, един, и то непълен, от редакцията с молитвата и 7 преписа от Житието с прибавката на Владислав Граматик.

Изд: E. Kałużniacki,, Werke, p.LI—LXV; 5—26 (своден текст от ръкопис от XV в. от личната библиотека на Калужняцки и ръкопис от 1439 г.); Й. Иванов. БСМ 1; БСМ 2, с. 369—383; Жития, с. 59—73.

Преводи: В. Сл. Киселков. Свети Иван Рилски, с. 38—60; И в. Гошев. Трите най-стари пространни жития на Иван Рилски. — ГСУ, бог. фак., т. 25 (1948).

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов и по преписа от Зографския сборник.

1. Думата «кир» е заличена вероятно от по-късен читател, но все пак се чете достатъчно ясно.

2. Има се предвид библейският Оза, който дръзнал да протегне ръце и да придържи падащия свещен ковчег, поради което умрял, поразен от божия гняв. Срв. 1 Парал. 13:9—11

3—4. Този израз липсва в Зографския препис

5. Пс. 1:3

6. По Мат. 22:21

7. 2 Кор. 2:6

8. По Бит. 12:1

9. Пс. 41:2

10. Според Стария завет Давид, излизайки на единоборство с Голиат, бил въоръжен само с прашка и камъни

11. По Еф. 6:14—17

12. По Гал. 5:24

13. Пс. 54:8—9

14. 1 Тим. 2:8

15. Пс. 72:22—23

16. По Пс. 91:13

17. Пс. 24:21

18. Представата за падналия ангел Деница се основава върху текст от пророк Исая (14:12—15): «Как падна ти от небето, Денице, сине на

зората. . . А в сърцето си думаше: ще възляза на небето, ще издигна престола си по-горе от божиите звезди». . .

19. Пс. 7:15

20. Какогер (от гръцки) означава буквално «лош старец», противоположно на «калогер», т. е. добър старец.

21. Пс. 37:14

22. Пс. 49:15

23. Пс. 85:17

24. По Мат. 19:14

25. Пс. 117:12

26. Мат. 10:23

27. Сравнението между Иван Рилски и старозаветния отец Аврам прераства в антитеза, насочена да подчертае духовното предимство на Иван Рилски. Сп. Битие 18:1—15 Авраам посрещнал гостолюбиво в Мамре трима ангели, от които получава пророчество за раждането на Исак. Старозаветната троица е считана за прообраз на новозаветната Троица, която сп. Евтимий Иван Рилски носи непрекъснато в сърцето си. У Евтимий вм. Мамврийски дъб (под който Аврам е посрещнал старозаветната Троица) — Амврийски дъб

28. При бягството на евреите от Египет Срв. Изход 16:13—15.

29. По 2 Кор. 4:6 и 1 Кор. 4:5

30. Мат. 5:14

31. Фил. 3:20

32—33. Текстът липсва в Зографския препис. Използувам изданието на Калужняцки.

34. Около 200 м.

35. Рим. 4:17

36. Лк. 17:10

37. Йезик. 18:32; 2 Петр. 3:9

38. Пс. 72:28

39. Мойсей

40. Тук думата «скрижали» се употребява първо в смисъл на «заповеди», т. е. на написания текст, а след това — и в смисъл на самия материал — каменните плочи

41. По 2 Кор. 3:3

42. Пс. 41:6

43. Пс. 103:32

44. Пс. 77:25

45. По Мат. 14:17—21

46. По Пс. 41:2

47. По Лк. 3:8

48. Фил. 1:21

49. Пс. 61:11

50. По Лествица, степен 28:87

51. Пак там

52. По Мат. 6:3

53. Перифраза на една мисъл от Лествицата: «Придобий спомена за смъртта като неразделна съжителка, а твои любими чеда да бъдат сърдечните въздишки.»

54. 1 Кор. 9:9

55. Думите на Христос при смъртта му на кръста Лк. 23:46

56. Предполага се, че Иван Рилски е починал на 18 август 946 г.

57. Андроник I Комнин 1183—1185 г.

58. Захария, бащата на Йоан Кръстител, онемял, понеже не повярвал на ангелското благовестие за раждането на сина си. Срв. Лк. 1:22

59. Рогът символизира силата

60. В разширената редакция е прибавен и следният текст: «Слепи прочее идващи с вяра, получават просветление, сакатите се оправят, немите бързо и благозвучно беседват, недъгавите от слабост се преобразяват към сила, бесните оздравяват и всички, обзети от всякакви болести, притекли се, здраве получават за слава на Христос, истинния бог наш, нему слава с отца и Светия дух, сега, и винаги, и вовеки веков, амин.

Но, о пречестна главо, и изпълнена с благодатта на Светия дух, Иване, жилище на спасителя и на отца, ти, който стоиш пред престола на Царя на всички и открито се наслаждаваш на светлината на единосъщната Троица, и херувимски възгласяш заедно с ангелите трисвятата песен, понеже имаш велико и безмерно дръзновение, моли се на всемилостивия владика да спаси твоите сънародници, единородния ти български народ и помогни на нашия властен цар Иван Шишман, и му покори всички противящи се врагове под нозете му! Непорочна вярата пази! Градовете наши утвърди! Целия свят умири! От глад и пагуба ни избави! И от нападения на иноземци ни съхрани! Старите утеши, младите напъти! Безумните умъдри! Вдовиците пожали! Сираците закрили! Младенците отхрани! И всичките си люде запази от всички напасти, и в деня на Страшния съд ни избави от лявата част и ни сподоби чрез молитвите си да чуем заедно с десните овци блажения онзи глас от владиката Христос: «Елате, благословени на моя отца, наследете приготвеното за вас царство от началото на света, понеже нему подобава слава, чест и власт в безконечните векове, амин!»

Както се вижда от текста, пасажът, който липсва в първата редакция на Житието, е всъщност точно същият текст от Проложното житие, в който е вмъкнато само името на цар Иван Шишман.

ЖИТИЕ С МАЛКА ПОХВАЛА НА ИВАН РИЛСКИ ОТ ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

«Житие с малка похвала» на Иван Рилски от Димитър Кантакузин е последната ярка литературна проява на многовековната традиция за прослава на рилския светител. То възниква като отклик на историчес-

ките обстоятелства около възобновяването на манастира (1469) и пренасяне на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилската обител. Житието е създадено след 1469 г. и преди 1479 г., в която Владислав Граматик го включва в своя обемист панегирик.

Както се вижда от наслова, Димитър Кантакузин пише тази творба, подтикнат от поръчители — «някои, благосклонни към него». Всички изследователи на текста с основание считат, че поръчителите са били монаси от Рилския манастир, към които и самият автор се обръща на няколко места в текста. Що се отнася до жанра на произведението, несъмнено то е предназначено да се произнесе като амвонна проповед и вероятно именно така е прозвучало за пръв път — в рилската църква, в празничната атмосфера при честването на Иван Рилски и пред неговите мощи. И все пак Димитър Кантакузин го нарича «Житие с малка похвала», а не само житие или пък похвала. То обаче спада към типа житийно-панегиричните творби, въведен в българската литература от Патриарх Евтимий, въпреки че Евтимий по традиция употребява един от двата термина, без да ги съчетава. Димитър Кантакузин обаче още със заглавието «обвързва» своето изложение с жанра на похвалата. И то не само защото в края на Житието е поместена риторична част, обособена в композицията. Самото повествование като цяло е подчинено на каноните на ораторската проза. Това се отнася и за биографичния разказ, и за разказа за съдбата на мощите. Принципите за създаване на изящно словесно изкуство на Патриарх Евтимий са възприети и от Димитър Кантакузин и в тяхното провеждане в литературната творба авторът влага всички възможности на своята поетическа дарба.

При написването на Житието Димитър Кантакузин използува двете пространни жития на Иван Рилски — Скилицовото и Евтимиевото. Използува ги главно като сюжетно градиво и в по-малка степен като непосредствен текст. Мястото на биографичното повествование в композицията е силно редуцирано. Димитър Кантакузин само маркира редица епизоди, които са разгънати в житията на Евтимий Търновски и на Скилица. Затова пък нашият автор в по-голяма степен използува библейските съпоставки и топоси и коментара към тях, за да придаде на разказа си и драматичност, и риторично напрежение (сравни например пространното обяснение за името на Йоан и за другите именити носители на това име). Интересно от тази гледна точка е и «извеждането» на героя вън от света в началото на биографичното повествование. Бъдещият отшелник се оттегля от светския живот и във връзка с този факт е вмъкнат един цитат от евангелието на Марко, чието риторично тълкуване внася нов нюанс в интерпретацията на образа.

В същия дух е изградено и постбиографичното повествование, което при това не е лишено от историзъм. Абстрахиращите изразни средства се «налагат» над едно конкретно съдържание. Докато в разказа за пренасянето на мощите в Търново Димитър Кантакузин се опира на литературните си извори, за турското нашествие и за последиците от

него той говори с убедителната сила на очевидец и с горчилката на страдалец. Разсъжденията му за неразумието на балканските народи, сбитият, покъртителен разказ за завладяването на българските и сръбските земи — всичко това пресъздава атмосферата на трагизъм и крушение, която характеризира времето на Кантакузин и намира израз и в други негови творби. На този фон някак трудно за съвременния читател се възприема пасажът, посветен на султан Мурад II. Неговото царуване, бойни подвизи и добродетели са представени с традиционните устойчиви формули и словосъчетания, които агиографите отнасят към християнските владетели. Все пак това едва ли свидетелствува за някаква промяна в настроенията или в авторовата оценка за робската действителност, а по-скоро показва вярност към етикетната представа за владетеля, която се е разширила и е останала функционална и при новите исторически обстоятелства. Подобни изрази забелязваме и в редица приписки, в които към името на владетеля се прибавят традиционните определения «велик», «самодържавен» и дори «благочестив»(!) Разбира се, не е без значение и фактът, че Димитър Кантакузин има своето място в чиновническата йерархия на империята и е близък до членове на султанската фамилия. И той, и неговата аудитория са били наясно, че възвръщането на мощите на рилския светец е било възможно само чрез такова високо покровителство.

«Житие с малка похвала» е написано в стила на най-добрите образци от Търновската школа, а някои особености на Евтимиевите житийно-панегирични произведения са подчертано предпочетени от автора. Творбата е предназначена за произнасяне, а в някои пасажи (и те не са редки) стремежът към словесна орнаментация се осъществява за сметка на смисъла на казаното. Димитър Кантакузин е писал за аудитория, която е познавала изтънко всичко, свързано с героя, знаела е отлично писанията, могла е да оцени най-изящно поднесената реминисценция или скрито сравнение. Всичко това прави произведението изключително трудно за превод и разбиране от съвременния читател.

Житието е познато само в един препис — в преписа на Владислав Граматик от Рилския панегирик.

Изд.: Д. Маринов. Димитри Кантакузин. — СбНУ, кн. XVIII, 1901, с. 86—98 (с неточности и съкращения); Й. Иванов. Жития, с. 22—25, 86—102.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Й. Иванов от А. Минчева.

Лит.: В. Сл. Киселков. Проуки и очерти, с. 321—335; История на българската литература, с. 374—378; Георги Данчев. Димитър Кантакузин. С., 1979, с. 90—119.

1. Благосклонните към Димитър Кантакузин хора, които са подтикнали за написването на творбата, са монасите от Рилската обител, пред които вероятно е произнесено Житието.

2. Цялата сложна картина-съпоставка, в основата на която стои представата за жътвата и за жътвеното време като алегория на Страшния съд и на края на света, е обичайна за страшното време, в което живее Димитър Кантакузин. Съответно горещината на жетвеното време означава потискащата сила на османското владичество.

3. Подражанието на мохамеданското иноверство.

4. Пс. 105:35—37

5. Григорий Богослов

6. Йоан 14:12

7. Ефес. 6:12

8. Началата, силите и т. н., които са понятия на небесната йерархия, тук са употребени, за да означат дяволски, преизподнени сили.

9. Има се предвид небесното наследство на светците

10. 1 Кор. 2:9 (тук е допусната неточност и цитатът е отнесен към евангелския текст).

11. Премъдрост Сол. 10:7

12. Съпоставка с каменните скрижали, на които бог е написал десетте заповеди.

13. Както е известно, името Иван, с което е наречен Иван Рилски, според църковните правила и до днес се произнася Йоан. В преводите навсякъде сме възприели народната му форма. Съпоставката обаче с останалите Йоановци изисква точно в този пасаж да се използува формата «Йоан», за да не се обезсмисли сравнението.

14. Става дума за Йоан Предтеча и Кръстител. По Мат. 11:11; Лк. 7:28

15. Срв. Лк. 1:5—19

16. Йоан Богослов и евангелист, когото според евангелието Исус посочва на майка си и ѝ казва: «Жено, ето син ти.» Срв. Йоан 19:26

17. Йоан Златоуст

18. Йоан Милостиви, живял през VII в., когато се прославил с милостиня и благодеяния. При имп. Ираклий бива избран за Александрийски патриарх. Умира в 617 или 619 г.

19. Йоан Постник е отшелник, живял през VI в., патриарх на Цариград (582—595).

20. Йоан Дамаскин

21. Изразът «небесни човеци и земни ангели» за светците и отшелниците става устойчива формула във византийската, а оттам — и в българската литература. Срв. определението на Константин-Кирил за Йоан Богослов в молитвата към него (Пространното Кирилово житие).

22. Димитър Кантакузин изброява само шестима носители на името Йоан, а говори за «десетица». Вероятно той има предвид, без да ги споменава по име, още и Йоан Лествичник, Йоан Колов, Йоан Кущник

и Йоан Саваитски — всички известни византийски анахорети и светители, чийто живот е бил познат на неговата аудитория.

23. Срв. Мр. 10:21—22

24. Като отрича «самоволното» оттегляне от света, което е засвидетелствувано без коментар от останалите житиеписци на Иван Рилски, Димитър Кантакузин дава израз на официалната позиция на църквата, особено подчертана у исихастите, че отшелничеството и безмълвието са възможни и полезни за монаха само след като той усвои принципите на общежителния живот. В противен случай неговата «неизкусеност» и незнание могат да го доведат до падение, вместо до спасение.

25. По Мат. 4:4, където Христос цитира Второзаконие 8:3

26. На третия ден на сътворението. Битие 1:12

27. По време на бягството на евреите от Египет. Срв. Изход, 16.

28. Мисленият фараон е название на дявола, създадено от съпоставката между земното зло (в лицето на фараона, преследвал с войските си евреите при бягството им от Египет) и несетивния, мисления враг на човешкия род.

29. По Пс. 37:14

30. По Пс. 76:11

31. Виновникът за смъртта на хората е дяволът, който съблазнява първите хора да вкусят от дървото на живота и от този момент те стават смъртни.

32. Цар Петър, чието име Димитър Кантакузин не споменава в изложението си.

33. В тази част на изложението си Димитър Кантакузин се придържа към текста на Скилица. Имп. Мануил I Комнин (1143—1180) е бил в Средец, придружен от Скилица, който пише за оздравяването на императора като очевидец. Споменаването на Гален и Ипократ (Хипократ) е заимствано от Скилицовото житие. Клавдий Гален (ок. 130—200) и Хипократ (460—ок. 377 пр. н. е.) са знаменити лекари на древността.

34. Имп. Андроник I Комнин (1183—1185)

35. Тривалийски области — сръбските земи. Тривалия източниците наричат Сърбия.

36. По Лк. 1:18—20

37. Т. е. епископът е изразявал становището, че само чудотворците от древността са носители на благодатна и оздравяваща сила.

38. Второзаконие 32:34—35

39. По Битие 17:18,20; 21:13

40. По Битие 16:7—12. Агар (оттам и агаряни), робиня на Сара, жена на Аврам син, който е първороден, но не и благословен. В участта на Сара и на нейния син Измаил намира въплъщение библейската идея за неблагословената сила и злото, произтичащо от нея.

41. Клетвеният кладенец — кладенец с «жива вода», посочен от бога на Агар в пустинята, та да не умре с детето си от жажда. Името си

получава от спора между Аврам и Авимелех за кладенеца и мястото около него. Когато двамата сключват договор, те се заклеват при кладенеца, откъдето той носи името си — Вирсавия (Клетвен кладенец). Срв. Битие 21:25—34.

42. По Битие 21:16—18.

43. Откровение 3:9.

44. По Пс. 89:5.

45. Димитър Кантакузин има предвид завоеванията на арабите през X и XI в. и победите на селджукските турци през 1176 г. на териториите на юг и на изток във Византия, т. е. в нейните малоазийски провинции.

46. Става дума за кръстоносците. Западната църква окончателно се отделя от Източната в 1054 г. Едно от най-сериозните догматични различия, по които двете църкви остават непримирими, е добавката към Никейския символ на вярата, направен от Западната църква, според която Свети дух изхожда не само от отца, но «и от сина» (т. нар. Филиокве).

47. Цариград е владян от кръстоносците от 1204 до 1261 г.

48. Анатолия е обширна административна област (тема) в Мала Азия.

49. В края на 1345 г. имп. Йоан Кантакузин сключва съюз с османския султан Орхан, който воюва като византийски съюзник срещу българите.

50. Става дума за сръбския владетел Стефан Душан (1331—1355). За него вж. бележките към Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. Стефан Душан е крал до 1345 г., а след това — цар.

51. Хрельо е феодален владетел, васал на Стефан Душан, поставен от него с титлата протосеваст за владетел на областите около Струма с център крепостта Струмица. Към 1340 г. се отцепва от Стефан Душан и преминава към византийците, от които получава титла «кесар». Когато в 1343 г. Стефан Душан завладява земите на Хрельо, той е насила замонашен под името Харитон и вероятно убит в края на 1343 г.

52. Срещу това място в полето от ръката на Владислав Граматик е написано: «Знае се, че мощите на светеца не са били в самия Търнов, а са лежали в съседния до него славен град Трапезица.»

53. Урош (Стефан Урош, 1355—1371) не може да противодейства на разпокъсването на царството. Скоро след смъртта на Стефан Душан един от феодалните владетели в Македония и Южна Сърбия — Вълкашин — се обявява за крал (1366). Неговият брат Йоан Углеш управлява самостоятелно деспотство с център Сяр. И двамата са начело на коалицията срещу турците и загиват в битката при Черномен (26 септ. 1371).

54. До Одрин. Река Ибър — река Марица, където е станала битката при Черномен (Чермен).

55. Второзак. 32:30.

56. Султан Мохамед II Фатих (1444—1446, 1451—1481).

57. Цариград е завзет в 1453 г. и с това се слага край на хилядолетната Византийска империя.

58. Т. е. приемат монашески сан и от свещеници стават иноци.

59. Мария е дъщеря на сръбския деспот Георги Бранкович и съпруга на султан Мурад II (1421—1444, 1446—1451).

60. Давид богоотецът танцува пред кивота на Завета, когато той бил носен към Сион. Танцът на Давид пред светинята става символ на благочестиво ликуване. Срв. 2 Царства 6:14.

61. По Мат. 7:7.

62. Народ, наречен свят, т. е. монасите.

63. По Яков 2:17.

64. Трите части (тричастието) на душата според теоретиците на отшелничеството са разсъдък, ярост и желание. Сравни и Житието на Ромил Видински от Григорий, с. 468.

65. По Мр. 12:42—44; Лк. 21:2—4. Христос показва на учениците си бедна вдовица, която дава за храма две лепти (най-дребна монета), но ги дава не като богатите — от излишното си, а от необходимото. Затова според Христос тя е дала повече от другите.

66. Т. е. докато Адам не е спазил божията заповед да не яде от забранения плод, Иван Рилски е живял според всички божии закони. Оттук нататък всички съпоставки с библейски герои са в антитеза, внушаваща величието на героя пустинник.

67. По Битие 12:1. Аврам е първият от праотците, който е сключил «завет» с бога за себе си и за своя род.

68. Битие 32:24—31; 28:11—19. Според преданието Ветил, мястото, където Яков вижда насън стълба, водеща към небето, е «пъпът на земята».

69. Исус Навин, който след смъртта на Мойсей възглавява еврейския народ и го превежда в обетованата земя.

70. 3 Царства 17:6.

71. Йер. 1:5.

72. По Фил. 3:8.

73. Мат. 11:30.

74. По 1 Тим. 6:12.

75. По Мат. 25:21.

76. На бога-слово, т. е. на Христос и на Светия дух. Срв. Йоан 1:1 «и бог бе слово».

77. Пророк Илия бил хранен в къщата на една жена от гр. Сарепта и съживил умиращия й син. Срв. 3 Царства 17:11—13.

78. Пророк Елисей бил приет в дома на една богата жена от град Сонам. Като отплата за нейното странолюбие и щедрост той й предсказал раждането на син, а по-късно, когато детето се разболяло и умряло, той го съживил. Срв. 4 Царства 4:8—37.

79. По Йоан 4:9—29. Христос поисква вода от жена самарянка, въпреки че юдеите се гнусят от самаряните и не се докосват до техни

вещи. Жената, повярвала на думите му, иска от него живата вода на вярата.

80. Един от разбойниците, разпънати заедно с Исус на кръста, се обръща към него с думите: «Спомни си за мене, господи, когато дойдеш в царството си.» За тези думи Исус му обещава царството небесно. Срв. Лк. 23:42—43.

81. От числото на праведниците, които ще наследят царството небесно.

ЖИТИЯ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

Прохор Пшински е отшелник, живял през XI в. Известен е като основател на Пшинския манастир край река Горна Пшиня, приток на Вардар. За живота му има оскъдни данни. Роден е в околностите на Враня на река Южна Морава (сега в Югославия). Монашествува (по-точно — отшелничествува) в планината Козяк. По-късни легенди, намерили отражение в едно негово народно житие, го свързват с имп. Роман IV Диоген (1067—1071) и приписват на византийския император ролята на ктитор на Пшинския манастир. Голямата популярност на Пшинската обител в Западна България и в Източна Сърбия поддържа активен интереса към личността на Прохор Пшински, но култът към него остава в рамките на местната традиция, без да бъде подкрепен с по-богати книжовни изяви. Търновските книжовници не проявяват интерес към този светец.

Най-ранното упоменание за Прохор Пшински се намира в Орбелския триод, български паметник от XIII в., където той се слави като «нововъзсиял» светец наред с утвърдените вече славянски светители Кирил, Методий, Иван Рилски и Йоаким Осоговски.

Върху пресъздаването на образа и прославата на Прохор Пшински голямо влияние оказват произведенията, писани за Иван Рилски. Нещо повече — през XIII в. (а може би и от самото утвърждаване на култа към Прохор Пшински) неговата памет се чествува на 19 октомври заедно с паметта на Рилския светец. По-късно той се празнува на 15 януари, 14 септември или 14 октомври, като датите се смесват дори в рамките на едно произведение.

От ранните житийни творби, посветени на Прохор Пшински, до нас е достигнала само една — кратко проложно житие, познато в единствен препис от XIII в. Следи от друга, малко по-разширена форма на това житие се откриват в увода към Житието на Йоаким Осоговски и този факт потвърждава предположението, че краткото проложно житие не е било единственият писмен паметник за Прохор Пшински. Вероятно към XIV—XV в. в агиографските творби, посветени на светеца, прониква легендарният мотив за императорски дарения и строежи в неговия манастир, един мотив, отсъствуващ в най-старото му житие. По-късно

този мотив се разширява под влияние на по-старинни устни предания за вниманието на византийските владетели към местните манастирски светини и възможно по известна аналогия с Народното житие на Иван Рилски. Това сюжетно ядро ляга в основата на едно народно житие, познато само в късни преписи от края на XVIII и началото на XIX в. Пак от началото на XIX в. е достигнал до нас кратък текст, който има формалните особености на кратък житиен разказ, но всъщност възхожда към надписите, запазени в един стенописен цикъл на манастирския комплекс.

Библиография: Й. Иванов. Северна Македония, с. 45, 105—109; Л. Павлович. Култови лица, с. 26—28.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

Проложното житие на Прохор Пшински е много кратък агиографски текст, най-ранно свидетелство за култа към него. То е познато само по един препис, поместен в т. нар. Норов пролог от XIII в. заедно с проложно житие за Иван Рилски. С основание може да се предполага, че книгата е писана в самия Пшински манастир, а Проложното житие несъмнено е съставено в тази обител. Житието е без особена художествена стойност, но е важно като пръв и ранен писмен извор за култа към Прохор Пшински. Подробности за ръкописа, в който е поместен проложният текст, вж. на с. 549.

Превод на текста вж. у: Кл. Иванова. Две неизвестни старобългарски жития — ЛИ, 1, 1977, с. 57—65, където е издаден и житийният разказ.

1. По-късните източници сочат за родно място на светеца Овче поле.

2. Както се вижда от текста, в най-ранното житие няма дори намек за ктиторството на византийския император, а градежът на църквата, в която е положен светецът, е представен като дело на благочестиви християни от околностите.

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

Народното житие на Прохор Пшински е късна редакция на недостигнал до нас средновековен текст. Има данни, че в Пшинския манастир се е пазил пергаментен ръкопис със служба и житие на светеца. Паисий Хилендарски също свидетелствува, че е чел житие, в което са описани подробно деянията на Прохор Пшински. (Срв.: «Свети Прохор Пшински прекарал в Пшинската пустиня, в Скопска епархия, богоугоден, свет и чуден живот. Имал пророчески дар и предсказвал за много неща,

както обширно е писано в неговото житие. И досега от неговите свети мощи тече целебно миро.» — Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Под ред. на П. Динеков. С., 1946, с. 109.) В късното Народно житие е разгърната сюжетно легендата за връзките на Прохор Пшински с византийския император Роман IV Диоген. Според тази легенда Диоген бил ловец и ловувал по местата, в които се заселил Прохор Пшински. Те се срещнали и светецът предсказал на непознатия ловец, че ще стане император на Византия. По-късно чрез едно видение пак Прохор Пшински подтикнал Диоген да замине за византийската столица. При избора на нов император станало чудо и Диоген бил посочен по божествена воля. Щом станал император, Роман Диоген забравил за отшелника. Междувременно Прохор Пшински умрял и се явил насън на някогашния ловец, за да му напомни своето предсказание. Тогава императорът посетил планината около Пшина, намерил мощите на светеца и основал манастир в негова чест.

Както вече се каза, тази част от житийния разказ не е първична. Вероятно тя е възникнала във връзка с предания за времето, когато Роман IV Диоген е бил дук на обширна област от покорените български земи. В тази област влиза и Овче поле. Седалището на дука е било София. След смъртта на имп. Константин Дука Роман се опитва да направи дворцов преврат, но усилията му са безуспешни. Независимо от това той получава подкрепа от овдовялата императрица и част от дворцовата аристокрация и се домогва до византийския престол чрез брака си с имп. Евдокия.

Житието на Прохор Пшински спада към жанровия тип на народните жития. Достигналият до нас текст от края на XVIII — началото на XIX в. вероятно е изменен и преработен и се отличава значително от изгубения предполагаем първообраз. Преработката е към крайно опростяване на стила и езика. Липсва подходящ увод, риторични части и заключение. Фабулата е само маркирана както при проложните жития. Езикът е църковнославянски, но неиздържан, със силно влияние от говоримата реч (среща се и преизказано наклонение). Употребяват се диалектни думи и форми. В синтактично отношение Народното житие е изградено главно от фрази, свързани със съюза «и».

От Народното житие са познати три преписа. Те всички произхождат от Пшинския манастир. По по-старо сръбско издание на един от тях (1879) текстът е печатан у Й. Иванов. Друг препис се намира сега в Белградската народна библиотека под сигн. Р 236. Ръкописът е датиран от 1827 г. В него са поместени две творби за Прохор Пшински — Народното житие (л. 11б—21а) и един друг житиен разказ, който поместваме също.

Изд.: С л у ж б а преподобному отцу нашему Прохору Пчинскому. Београд, 1879, с. 33—38; Й. И в а н о в. БСМ, 2, с. 401—404.

Превод: Христоматия, 1, с. 457—460 (превод на В. Гюзелев).

Поместеният тук превод е направен по текста на ръкопис № Р 236 от сбирката на Белградската народна библиотека от Кл. Иванова.

1. Известието, че Прохор Пшински е българин, се намира в два от запазените преписи на Народното житие — в Пшинския (срв. Й. Иванов. Северна Македония, с. 106) и в Белградския, по който е нашият превод.

2. Става дума за пророк Самуил, който е роден след дълго безплодие на майка си Анна.

3. По Мат. 10:37; 19:29 и Лк. 18:29,30.

4. Пс. 41:2 (неточно).

5. В изданието от 1879 г. мястото се чете така: «Когато стигна в дълбоката Нагорическа пустиня, която е в Жеглиговската област, намери в нея малка пещера и при нея — малък извор и се засели там.» Народните легенди също сочат Старо Нагоричино, Жеглиговско, като място, където е живял за известно време Прохор Пшински.

6. Мр. 1:13.

7. Имп. Роман IV Диоген.

8. В ръкописа лѣсѣ, което може да означава «гора» или «решетка». Вероятно става дума за някое оградено място около двореца.

9. Тук датата на смъртта е 14 октомври, докато в заглавието е посочено 14 септември. Ако това не е грешка на преписвача, трябва да се предположи, че двете дати идват от два различни източника.

10. Църква на името на великомъченик Георги.

11. Църквата «Свети Лука».

12. Имоти и постройки на манастира в друго селище.

КЪСЕН ЖИТИЕН РАЗКАЗ ЗА ПРОХОР ПШИНСКИ

Този късен житиен разказ по формалните си особености напомня проложно житие, но няма нищо общо с поместения тук най-стар пролог на светеца. На пръв поглед той изглежда извлечен от Народното житие, обаче не възхожда непосредствено към неговия текст, а има друг източник — един стенописен цикъл. Надписите към всяка от агиографските сцени образуват свързан текст, който е пренесен вече като кратка житийна творба, разказваща за отшелническите подвизи на Прохор Пшински. Това е любопитен пример за последни отгласи от една дълга културна писмена традиция, за едно произведение, възникнало тогава, когато агиографията вече е престанала да бъде актуална като жанр.

Единственият препис на произведението се намира в същия ръкопис № Р 236, в който е поместено и Народното житие. Краткият житиен разказ се намира на л. 10а—11б. Езикът му също е неиздържан църковнославянски със силно влияние от говоримата реч.

Изд.: Кл. Иванова. Две неизвестни старобългарски жития, с. 64—65.

Поместеният тук превод е направен по това издание от Кл. Иванова.

1. В ръкописа се чете «свети Иван», вероятно поради грешка на преписвача.

ЖИТИЯ НА ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

За Гавриил Лесновски, с чието име се свързва многовековната история на Лесновския манастир, има съвсем оскъдни сведения. От агиографските извори може да определим приблизително времето на неговия живот — през XI в. Вероятно той е роден в околностите на гр. Крива паланка (сега в Югославия). Народни легенди и късното му житие сочат за родно място на светеца с. Осиче. Гавриил Лесновски отшелничествува в планината около Злетово. Лесновската обител ще да е възникнала още приживе на Гавриил Лесновски; възможно е той да е и първият ктитор на манастира. Най-ранното негово житие му приписва построяването на храма «Свети архангел Михаил». Манастирът става културно и просветно средище за населението от областта на Лесново. През XIV в. под щедрото покровителство на деспот Йоан Оливер манастирът на Гавриил Лесновски е в разцвет и в него работят книжовници и преписвачи. Неизвестно кога, но положително преди XIV в. мощите на Гавриил Лесновски са пренесени в църквата «Свети апостоли» на Трапезица. Паметта на светеца се чествува на 15 януари.

Култът към Гавриил Лесновски се ограничава в рамките на местната традиция, а книжовните изяви на почитта към него са съвсем скромни. Той се споменава в общи славословия с други български светители и в единични случаи — с тропар и кондак. Необясним е фактът, че пренасянето на мощите му в Търново не оставя никакви следи в търновската агиография и химнография нито през XIII в., нито по-късно — по време на разцвета на търновската литература. Вероятно е съществувало старо житие на светеца, възникнало по време на византийското робство, но то не е достигнало до нас. Най-ранната запазена творба е проложното му житие, познато по единствен препис от 1330 г. В Житието на Йоаким Осоговски има кратък пасаж, посветен на Гавриил Лесновски, но в него няма да намерим нищо повече, освен най-общи сведения за неговото подвижничество. По много късни преписи е познат текстът на едно Народно житие, за което може да се предполага, че възхожда към по-стара редакция.

Лит.: Й. Иванов. Северна Македония, с. 95—10:; БСМ 2, с. 394—400; Л. Павловић. Култови лица, с. 31—33.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

Известно е по един препис, направен в самия Лесновски манастир от книжовника Станислав Лесновски (1330). Ръкописът е Прост пролог за цяла година, съдържащ кратки жития. Писан е на пергамент с български правопис. Сега се пази в библиотеката на САНУ под № 53. Проложното житие на Гавриил Лесновски е поместено под дата 15 януари.

Изд.: В. И. Ламанский. О некоторых славянских рукописях, с. 120—121; Й. Иванов. Северна Македония, с. 100—101, БСМ 2, с. 395.

Превод вж. в Христоматия, I, с. 456—457 (превод на В. Гюзелев).

Поместеният тук превод е направен по изданието на Й. Иванов от Кл. Иванова.

НАРОДНО ЖИТИЕ НА ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ

Народното житие е късна редакция на недостигнал до нас по-ранен текст. В него са намерили място местни предания и легенди за отшелничеството на Гавриил Лесновски и някои моменти, свидетелствуващи, че авторът на Житието е познавал по-старинни писмени източници. Неговият народен и освободен от строгите изисквания на канона характер се проявява както в композицията, така и в стилистичните особености на текста. Трябва да се предполага, че по-старата, недостигнала до нас редакция на творбата е била жанрово сходна с другите житийни творби, които наричаме «народни» (Народното житие на Иван Рилски, отчасти — и Житието на Йоаким Осоговски).

Народното житие на Гавриил Лесновски е запазено в един препис, за който има сведения, че е направен от препис в по-древен ръкопис, съхраняван в библиотеката на Лесновския манастир. От този ръкопис са правени няколко преписа през XIX в., след което той е бил занесен в Сърбия (1862 г.) и там следите му се губят (срв. Й. Иванов. Северна Македония, с. 96—98). Достигналият до нас препис е направен от Иван Христов от Кратово в 1868 г. Съдържа освен житието и службата на Гавриил Лесновски. Правописът му е църковнославянски, но непоследователен. В езика има елементи от кратовския диалект. Сега ръкописът се пази в НБКМ под № 988. Описан е от Хр. Кодов: Опис на славянските ръкописи, с. 143—144.

Изд.: Й. Иванов. Северна Македония, с. 101—105; БСМ 2, с. 396—400.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Й. Иванов в БСМ от Кл. Иванова.

1. В ръкописа отдолу на полето от друга ръка е поправено на «Овечко поле», но тук става дума не за областта Овче поле, а за с. Осиче.

2. Бащата на Алексей човек божи, чието житие е било изключително популярно в България.

3. Тук може би се касае за анахронизъм, защото според по-ранни известия Лесновският манастир е основан от самия Гавриил Лесновски.

4. Злетово е на няколко километра път от Лесново.

5. С. Луково се намира под Облов връх на един час път североизточно от Лесновския манастир.

6. «Стронгало» на гръцки означава също «объл». Върхът се издига над с. Луково, на няколко часа път от него.

7. Това известие в Народното житие отразява действително обстоятелствата през XI и XII в., когато София и Лесново са под една и съща църковна и административна власт.

8. Личността на този «български княз» е спорна. Несъмнено това известие не спада към легендарните, а има някаква историческа основа, вероятно свързана със събития, станали през византийското робство в околностите на Лесново. «Княз» Михаил ще да е някой от местните феодали, предводители на военни дружини, които тогава са се сражавали срещу печенезите и куманите. Както се вижда от текста, титлата му не означава самостоятелен владетел. За подобни местни феодали имаме сведения и от други източници. Известно е, че през зимата на 1048 г. голям брой печенези са преминали Дунава и по тези места са ставали ожесточени сражения. Има съвпадения дори в имената. Печенезите са разбити от византийците с помощта на българския болярин «княз» Михаил. Отгласи от тези събития откриваме и в други писмени паметници, например в апокрифните летописи, възникнали по време на робството приблизително в същия регион. В тях също се среща името на някакъв български владетел Михаил, който не може да се отъждестви с княз Борис-Михаил. (Текстовете на апокрифните летописи вж. в: Стара българска литература, 3. Исторически съчинения, с. 60—76.)

9. Името не може да се свърже с историческа личност. Любопитно е указанието, че този предводител на «поганците» е родом елин.

10. Баталия — война, сражение. Този русизъм е употребен в текста.

11. Селище в Кратовско. Сражението между Михаил и Мавроган трябва да се локализира в местностите около Кратово и Злетово.

12. Йоан Оливер, деспот на Злетовска област, ктитор на Лесновския манастир. В 1341 г. той възобновява и преустроява манастирската църква. През Оливеровското ктиторство работи и преписвачът дяк Станислав.

13. Цар Стефан Душан (1331—1355). До 1345 той носи титлата крал.

14. Султан Мурад I (1360—1389). Този пасаж е отглас от битката при Косово поле (1389).

15. Тук е допуснат анахронизъм. Пренасянето на мощите е станало преди турското нашествие, тъй като в проложното житие от 1330 г. то е отнесено към миналото. Възможно е мощите на светеца да са пренесени към края на царуването на цар Иван Асен II.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ЙОАКИМ ОСОГОВСКИ (ЙОАКИМ САРАНДОПОРСКИ)

Пространното житие на Йоаким Осоговски е създадено в манастира, посветен на този български светец, чийто култ възниква през XII в. в западните български предели (Северна Македония) и се разпространява сред славянското население на Балканския полуостров.

За живота на Йоаким Осоговски нямаме никакви конкретни исторически свидетелства. По данните, които се извличат от житието му, може да се съди, че е живял в края на XI и началото на XII в., тъй като през царуването на Мануил Комнин (1143—1180) култът към Йоаким Осоговски вече се разпространява сред местното население. Родното му място е неизвестно. Според житието той идва някъде от запад, за да отшелничествува в Осоговската планина. В с. Градец, което и днес съществува близо до Крива паланка, местният болярин му дава прибежище и му посочва място, подходящо за заселване. Йоаким се уединява в пещера в място, наречено Сарандапор (оттам той е познат и като Йоаким Сарандапорски), по името на реката (днес Крива река), където остава до края на живота си. Умира на 16 август, в който ден се чествува неговата памет.

Вероятно Осоговският манастир (близо до днешната Крива паланка, в Югославия) е основан още приживе на Йоаким Осоговски, въпреки че житието му съгласно агиографския канон свързва изграждането на обителта с чудотворната намеса на светеца, показал мястото на гроба си 8 (а по други преписи 50) години след кончината си, по времето на имп. Мануил Комнин.

Култът към Йоаким Осоговски остава главно в рамките на местната традиция и едва през втората половина на XIV в. неговата памет се отбелязва в новата (търновска) редакция на месецослова под дата 16 август. От края на XIV в. култът му се пренася и в Русия, но там се ограничава със скромни литературни изяви — само упоменание или кондак в месецословите.

Вероятно още от началото на XII в. в манастира са създадени литературни творби за Йоаким Осоговски, необходими за неговата прослава — служба и житие. Първоначалният им текст не е достигнал до нас. Службата му е позната в преписи от XIII в., а житието — едва от XV в. Кратко (проложно) житие на Йоаким Осоговски досега не е открито.

Запазеното пространно житие по жанров тип е близо до т. нар. Народно житие на Иван Рилски. То отразява литературния вкус на една монашеска среда без особени претенции за висока образованост; има и силно влияние от местните народни предания. Несъмнено съставителят на познатия днес текст е имал под ръка и някакъв писмен източник — по-старо житие, посветено на Йоаким Осоговски. Освен това неизвестният български книжовник познава Народното житие на Иван Рилски. На места въздействието на тази творба е непосредствено. Авторът има желание да следва необходимата, според своите скромни изисквания, художественост.

Уводната част показва, че той познава дометафрастовия житиеписен канон и се старае да го спазва. Житието не е лишено и от необходимата риторичност. Но, както и в Народното житие на Иван Рилски, така и тук тя е постигната по своеобразен начин — чрез химнични възхвали за светеца с повтарящо се «Радвай се», обособени не в края на произведението, а вложени в устата на игумена и братята при пренасяне на мощите в новопостроената манастирска църква.

Житието на Йоаким Осоговски не е влязло в корпуса на агиографските сборници, съставени от търновските книжовници през XIV в. То остава в периферията на книжнината и се преписва обикновено в сборници с творби, посветени на другите западнобългарски светители — Иван Рилски, Прохор Пшински и Гавриил Лесновски. Известно е в няколко преписа, но сега е достъпен само един, непълен, от началото на XV в. Той се пази в библиотеката на ЦИАМ—София под № 47. Друг препис (по старото издание на Ламански) обнародва Й. Иванов (БСМ 2, с. 401—418). Преписът се е датирал от XVI—XVII в. Съхранявал се е в сбирката на Белградската народна библиотека и е унищожен през Втората световна война.

Препис от 1847 г., направен от старинен ръкопис, някога се е пазел в сбирката на Скопската митрополия. Той е бил използуван от Д. Маринов, който прави по него свободен превод на житието. Днешното местонаходище на Скопския препис не е известно. Същата съдба има и друг препис, писан от Теодосий Леков в Хилендарския манастир в 1789 г. (Срв. Й. Иванов. Северна Македония, с. 90—95 и БСМ 2, с. 270—271.) В Български исторически архив на НБКМ между книжата на Н. Геров се пази един късен препис (XIX в.) на Житието, който възхожда към Хилендарския препис на Теодосий Леков. (Фонд 22, арх. ед. 624.)

Между посочените преписи има известни различия, но те всички възхождат към един текст, възникнал вероятно през XIII или първата половина на XIV в.

Изд. Житието е издавано неколкократно. Най-добро е изданието на Й. Иванов в БСМ 2, с. 404—418.

Преводи: Д. Маринов. Служба преподобнаго отца нашего Йоакима Осоговскаго. С., 1900, с. 41—54 (преводът е свободен и неточен). Фрагмент от текста е преведен в: Христоматия, 1, с. 460—462 (превод на В. Гюзелев).

Поместеният тук превод е направен от М. Спасова и Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов и по текста на преписа от ЦИАМ. Преписът от ръкопис № 47 от ЦИАМ е без начало и без край и с един липсващ лист, но той допълва и обяснява някои неясни места от обнародвания у Й. Иванов текст.

1. Йоан 8:12 (неточно).

Лит. Л. Павловић. Култови лица, с. 28—31.

2. Оттук започва текстът на преписа от ЦИАМ № 47.

3. Пс. 46:6.

4. Мат. 28:19 (неточно).

5. Римл. 14:8 (неточно).

6. Битие 28:14 (неточно).

7. По Мат. 13:23.

8. Пс. 10:1 (неточно).

9. Вероятно споменаването на Йоан Богослов в този пасаж е под влияние на Народното житие на Иван Рилски.

10. По Пс. 26:11, Пс. 106:7 и Пс. 83:4.

11. Става дума за пустинните места на юг от гр. Враня между река Българска Морава (днес Южна Морава в Югославия) и река Пшина.

12. Селището и днес съществува на десетина километра от Крива паланка (Югославия).

13. Малък приток на Крива река. Сп. превода на Д. Маринов в Скопския препис боляринът първо показал на Йоаким Осоговски друго място, на самата Сарандапорска река, но светецът не го харесал и едва тогава боляринът го насочил към река Скупица.

13[а]. Смисълът на «украсена» в контекста не е ясен.

14. Пс. 114:7.

15. Пс. 142:8.

16. 2 Тим. 4:7.

17—18. Текстът липсва в преписа от ЦИАМ № 47.

19—20. Текстът липсва в изданието на Й. Иванов, но се възстановява по преписа от ЦИАМ № 47.

21. Имп. Мануил Комнин (1143—1180).

22. Мат. 5:14—15 (неточно).

23. В преписа от ЦИАМ № 47 Осмер дол, в Скопския — Осмидол. Й. Иванов бележи, че по новото име на селището е «Усран дол». По всяка вероятност името е означавало «Смрадлив дол».

24. Смесването на майката с лелята на светеца, изглежда, идва от протографа, тъй като то се чете и в Белградския, и в преписа от ЦИАМ № 47. Според превода на Д. Маринов (по Скопския препис) лелята дала съвет на Теодор да отиде в Осогово.

25. Пс. 41:2 (неточно).

26. Според Скопския препис Йоаким Осоговски се явил насън на Теодор не в родния му дом, а вече по пътя към Осогово, в с. Тополовик, Кратовско.

27. Пс. 131:14 (неточно).

28. Според превода на Д. Маринов в Скопския препис има някои отлики от другите преписи. Теодор станал монах, без да получи необходимото посвещение, като призовал за свидетел и помощник Йоаким Осоговски и сам постригал косата си.

29. Мястото е неясно. Думите «прѣд велим мраком», които се четат и в Белгардския, и в преписа от ЦИАМ № 47, могат да означават спомена

за слънчево затъмнение, но от контекста не е ясно дали Йоаким Осоговски е починал «преди осем години, преди големия мрак», т. е. споменаването на «мрака» да е само напомняне за слънчевото затъмнение, без то самото да се свързва с 8-те години, или е починал «8 години преди големия мрак», което свързва смъртта на пустинника с това природно явление. Еп. Партений, който приема второто тълкуване, вижда в тези думи на агиографа намек за слънчевото затъмнение, станало на 19 март 1113 г., и приема за година на смъртта на Йоаким Осоговски 1105 г. (срв. Жития, II, с. 93). Обаче в останалите преписи—и в Скопския препис, както го познаваме по превода на Д. Маринов, и в Хилендарския препис, цитиран от Й. Иванов, това място се чете: «Извади ме от гроба, не е ли добре да бъда изваден, след като съм умрял от 50 години [и лежа] сред този преголям мрак.» Разликата в превода тук идва и от различното тълкуване на думата «мрак», и от смесването на цифровите означения и (=8) и н(=50).

30. И тук преводът на Д. Маринов (и следователно Скопският препис) се отличава от останалите текстове. Според него игуменът първия път не могъл да намери посоченото му от светеца дърво и го открива едва след второ видение.

31. Празнично богослужебно шествие.

32. В превода на Д. Маринов разказът за гнева на местния велможа се отклонява от Белградския и от преписа от ЦИАМ № 47. Той е променен и усложнен с едно чудо за наказанието на дърводелеца, дръзнал да послуша болярина и да направи самоволно и не по волята на светеца «кивот» (ковчег) за неговите мощи.

33. Пс. 68:25—26 (неточно).

34. Часовете са богослужебни последования за денонощието, съставени от молитви и псалми. Текстът им се помества в т. нар. Часослов.

35. В Скопския препис според превода на Д. Маринов след този пасаж е поместен епизод за чудото на Йоаким Осоговски с овчарите, които били наказани от светеца, понеже жънели от манастирското жито.

36. Лице, упълномощено да управлява църковните или манастирските имоти, иконом.

37. Сребърни монети.

38. Епизодът отсъствува от някои други преписи, а в Скопския става дума само за размирици, без да се споменава за «агаряни».

39. В Скопския и в Хилендарския препис след този епизод е поместен разказ за чудото, станало при посещението на цар Калоян в Осоговския манастир. Един ден преди деня на светеца манастирски слуга сънувал, че Йоаким Осоговски предупреждава да подготвят хубав овен за курбан, тъй като българският владетел ще посети манастира. Съновидението на слугата се сбъднало и царят наистина почел със своето присъствие празника на светеца.

40. Манастирски домакин.

41. По Мат. 7:4.

42. В Скопския препис според превода на Маринов вместо чудото

с келария е поместено друго чудо — за наказанието на пастирите, които крали кошери от манастирския пчелин. След епизода в Хилендарския препис, както бележи Й. Иванов, е поместено и друго чудо — за помощта, която светецът дал на цар Стефан Дечански в битката му срещу Михаил Шишман при Кюстендил.

43. В други преписи това чудо е отнесено към времето на Никейския имп. Йоан Ватаци (1222—1254).

44. Тук текстът на преписа от ЦИАМ № 47 прекъсва.

ЖИТИЯ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА

Параскева-Петка Епиватска, наречена по-късно Търновска, произхожда от селището Епиват около Каликратия в пределите на Тракия. Живяла е през втората половина на X в. Времето на нейния живот се определя сравнително точно поради факта, че родният ѝ брат, Евтимий, станал Мадитски епископ, също е канонизиран и годината на смъртта му е приблизително известна (989—996). Преданията за отшелническите подвизи на Параскева-Петка стават причина след около столетие да възникне култ към нея, първоначално сред местното население. Мощите ѝ са пренесени в църквата «Свети Апостоли» в Каликратия. Някой от местните книжовници ѝ е посветил житие. Изглежда обаче, че тази житийна творба не е задоволявала минималните изисквания на канона нито в канонично, нито в литературно отношение, защото през средата на XII в. тя попада в ръцете на патриарх Николай IV Музалон (1147—1151). Патриарх Николай нарежда житието да бъде изгорено и възлага на един столичен книжовник — дякон Василик — да напише подходящо житие за светицата. Гръцкият текст на това житие не е достигнал до нас, но съществува един текст, познат по единствен препис в български сборник от XIV в., за който се предполага, че е превод от житието, написано от Василик (за него вж. по-долу). Запазено е и проложно житие, преработка и съкращение на предполагаемото Василиково житие, което е влязло в репертоара на българската литература през XIII в. и към което е прибавен кратък разказ за пренасяне на мощите в Търново.

Изглежда, че през първата четвърт на XIII в. култът към Параскева Епиватска е бил много популярен в Тракия, защото след Клокотнишката битка на Иван Асен II един от най-ценните трофеи, обогатили престолния град Търново, са били нейните мощи. Те са били пренесени най-вероятно през юли 1231 г. Летописен разказ за това събитие, открит от Ст. Кожухаров, ни запознава с историческите обстоятелства, при които е станало пренасянето на мощите, и дава данни за първите произведения в нейна чест, пренесени и преведени в българската престолнина. Според Ст. Кожухаров по времето на Иван Асен II са преведени: проложното житие и риторичното житие на дякон Василик, както и служба за преподобната (Срв. Стара българска литература, 3. Исторически съчинения, с. 81—82, 366.)

Паметта на Петка Търновска се празнува на 14 октомври, но понякога тя се смесва с две други светици — Параскева Иконийска (мъченица, чийто празник е на 28 октомври) и Параскева Римлянка (празнува се на 26 юли). В народното съзнание трите «Петки» се смесват и се създава много интензивен култ към една света Петка, която, според народните вярвания, помага за плодородие и предпазва от суша. Същевременно в почитта към света Петка се примесват и християнски, и дохристиянски вярвания и обреди, персонифициращи петъчния ден като ден, свързан с почитта към мъртвите.

Паметта на Петка Търновска след падането на българската държава под османска власт не заглъхва. Тъй като нейните мощи не са унищожени, а се пренасят съответно първо във Видин, след това в Белград, в Цариград и накрая — в Яш (Румъния), култът към нея се разпространява все по-широко. Григорий Цамблак допълва житието, написано от Патриарх Евтимий, с разказ за пренасяне на мощите във Видин и Белград (за него вж. по-долу). В руски, сръбски, влашки и молдавски ръкописи се срещат различни прояви на култа към Петка Търновска — в сборници със слова и жития се помества Житието на Петка, писано от Патриарх Евтимий, с допълнението на Григорий Цамблак; в стишни пролози се помества нейното проложно (кратко) житие; в руските месецослови към Уставите и в т. нар. «Святци» (сборници с кратки жития и упоменания) се включват кратки сведения за нея. Широко разпространение получават и химничните произведения за Петка Търновска. В руски сборници с указания как да се изобразяват светците, пак под 14 октомври, се срещат кратки сведения за Петка и упътване как да се изобразява тя на иконите.

Лит. Сергий. Полный месяцеслов Востока, 2, Владимир, 1901, II, с. 318, 412; Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — Старобългарска литература, кн. 1,1971, с. 289—322. E. Kałużniacki. Zue älteren Paraskevalitteratur.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА

Проложното житие на Петка Търновска възниква в Търново през XIII в., вероятно наскоро след 1235 г. Първата му част е превод от гръцки и завършва с пренасяне на мощите на преподобната в църквата «Свети апостоли» в Каликратия. Тази част фактически е съкращение на Василиковото житие. Втората част — разказът за пренасяне на мощите в Търново — е оригинална българска добавка, плод на родолюбивите настроения в българската престолнина в последното десетилетие от царуването на Иван Асен II. Сравнението на разказа за пренасяне на мощите и споменатия вече Летописен разказ показва, че проложният разказ е възникнал след Летописния и е оформен под негово влияние. Не познаваме текста на Проложното житие в препис от XIII в. Всички достигнали до нас преписи се намират в състава на т. нар. Стишен пролог, в търновския превод на

този паметник, който е допълнен с произведения за търновските светци. Трябва да отбележа, че Проложното житие се среща и в другите редакции на Стишния пролог, но там, доколкото може да се съди по познатите преписи, то се помества без втората му част — т. е. без разказа за пренасяне на мощите в Търново.

Тъй като не разполагаме с преписи, по-ранни от средата на XIV в. не може със сигурност да определим дали при включването му в състава на Стишния пролог Проложното житие на Петка е претърпяло някакви сериозни редакционни промени. Вероятно намесата на по-късния книжовник се е ограничила с някои стилистични варианти или малки лексикални изменения. Както знаем, Стишният пролог е изключително популярен в литературата на православните славяни и благодарение на него и Проложното житие е широко разпространено. То се среща в български, сръбски, молдавскк, влашки и източнославянски преписи. Най-ранните от тях се датират от XIV в., а най-късните — от XVIII в. Освен в Стишния пролог Житието може да се срещне и в Служебен миней за м. октомври, в службата на Петка Търновска под 14 октомври след 6-тата песен на канона, тъй като някои книжовници обединяват в едно цяло служебния миней и стишния пролог за съответния месец.

Най-ранният препис от Проложното житие на Петка, запазен в България, е поместен в ръкопис № 73 от сбирката на БАН, същия, в който се намира и Проложното житие на Иван Рилски (срв. Опис на славянските ръкописи, с. 139). Преписът от Житието на Петка в този ръкопис е поместен на л. 76б—77б.

Изд.: E. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, p. 52—54; Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. IV. Проложно житие на Петка Търновска. — Известия на Архивния институт при БАН, кн. 1 (1957), с. 290—292.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Б. Ст. Ангелов от Кл. Иванова..

Лит.: Хр. Кодов. Старите жития на св. Петка Епиватска. Кратки книгописни бележки. — Духовна култура, 1960, кн. 1, с. 21—23; Е. Георгиев. Литературата на XIII в., с. 169—170.

1. Стълпник — отшелник, който се подвизава като доброволен затворник в кула или някаква друга висока постройка.

2. Става дума за кръстоносците, които владеят по това време Цариград. Няма исторически данни, че те са се намирали във васални отношения и са плащали данък на цар Иван Асен II.

3. Примасът на България Василий.

4. Царската църква — църквата «Свети четиридесет мъченици» в Търново, където са били мощите. Според някои изследователи те са останали в тази църква до падането на Търново (срв. История на България, III, с. 382). В. Златарски счита, че мощите са се пазили в църквата «Света Петка» на Царевец (срв. В. Златарски. История, III, с. 346).

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий е най-поетичната негова творба, великолепен образец на житийно-панегиричния стил, в който агиографското повествование се подчинява на риторичния блясък и на изящното, ритмизирано слово. При това Житието, излязло изпод перото на последния български патриарх, е единственото пространно житие за отшелницата, познато на всички славянски православни народи. Под една или друга форма то служи за източник на по-късни гръцки, румънски, български и сръбски произведения, посветени на тази популярна светица.

Няма никакви данни кога Патриарх Евтимий е създал своето Житие на Петка Търновска. В текста намираме податки само за желанието на цар Иван Шишман да получи от патриарха литературно изваяна творба в чест на търновската закрилница. Някои изследователи приемат, че Житието е възникнало през първата половина от патриаршествуването на Евтимий Търновски, като сочат, че в неговия текст не се откриват отгласи от политическите събития от последното десетилетие преди падането на престолния град. Обаче атмосферата на творбата — толкова експресивна, акцентираща върху лиричното начало и възхваляваща «силата на слабия» и единствената надежда — съкровената сила на вярата — напомня по-скоро някой от критичните за България моменти през последното десетилетие преди падането на Търновското царство. Молитвите за «умиротворение на света» и за запазване на царя и народа от всички врагове са традиционни, но и те звучат като предчувствие за близка разруха и пълно крушение.

Житието на Петка Търновска е едно от най-разпространените произведения на Патриарх Евтимий. То се среща в многобройни български, руски, сръбски и молдавски и влашки ръкописи. Текстологическият анализ на Житието показва, че още през XIV в. то е познато в две (вероятно и двете авторски) редакции. Онази редакция, която можем да приемем за първична и която е поместена в Зографския сборник, паметник от 80-те години на XIV в., се отличава с по-разгънат разказ за детинството на Петка и на нейния брат Евтимий Мадитски. Тази редакция е особено широко разпространена, тъй като към нея Григорий Цамблак прибавя своя разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград.

Всички известни руски преписи без изключение спадат към тази редакция. Втората ранна редакция силно съкращава разказа за детството на Петка и го свежда само до една фраза. Най-сетне през XVI в. (в 1536 г.) в едно издание на Божидар Вукович (под това име във Венеция издавал книги за православните славянски народи италианецът Дионисий де ла Векия) Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий се появява в силно съкратена редакция, излязла изпод перото на дякон Мойсей. Съкратената версия на дякон Мойсей се разпространява много широко и през следващите векове. (За историята на текста на Житието вж. Кл. Иванова. Житието на Петка Търновска от Патриах Евтимий (Източници и текстологически бележки). Старобългарска литература, кн. 8, 1980, с. 13—36). Същата версия се помества и в новобългарски превод в някои дамаскинарски сборници.

Изд.: Единственото научно издание с разночетения е на E. Kałużniacki. Werke, p. 59—77.

Откъси от Житието на Петка Търновска са поместени в различни христоматии. Пълен превод на текста по изданието на Е. Калужняцки прави В. Киселков. Житие на св. Параскева. — Българска историческа библиотека. Т. 1, 1930, с. 190—217. Преводът се помества в христоматии и христоматийни пособия.

Печатаният тук превод е направен от Кл. Иванова по текста на по-обширната авторска редакция, поместен в Зографския сборник, възникнал преди падането на България под турско робство. Преписът е дело на поп Герасим, за когото се предполага, че е принадлежал към кръга на непосредствените сътрудници на Патриарх Евтимий. Днес ръкописът се пази в манастира Зограф на Атон.

1. Думите «наш» и «кир» в наслова на Зографския препис са изтрити вероятно от по-късни читатели, които са ги сметнали за анахронизъм.

2. Тук Патриарх Евтимий се обръща непосредствено към цар Иван Шишман, по чието нареждане и молба е написал творбата си.

3. «Деяние» и «видение» тук са употребени според исихастките възгледи за постепенното усъвършенстване на отшелника. «Деянието» е съвкупност от всички монашески и отшелнически добродетели, като за исихастите имат предимство пълното отказване от собствената воля, послушанието, безсънните молитви и т. н. «Виденията» е висше състояние на мистичен унес, при който съвършените подвижници (отшелници) могат да получат непосредствено «божествено озарение», да проникнат в същността на битието и на божеството, да «съзерцават непосредствено бога», както проповядват основателите на исихазма. Целта на монашеството преди исихазма е «деянието», а целта на исихастите — «виденията». Патриарх Евтимий допуска съзнателен анахронизъм, като описва своята героиня, живяла през X в., с чертите на исихастка съзерцателност.

4. Рачителница, рачител — ревнителка, ревнител.

5. От думите «Понеже бяха такива и добротворци. . . до «А препо-

добната достигнала пустинята. . .» текстът, както вече казах, се различава от другата редакция на Житието, издадена от Калужняцки, където се чете следният пасаж: «Като родиха тази добра и чиста гълъбица Христова, те я възпитаха в същия дух. След като добре и несъблазнено я наставиха в божия закон, те се преселиха в небесните обители, като оставиха за наследници на дома Петка с брат ѝ Евтимий, който по-късно стана епископ на Мадит и извърши там много и преславни чудеса. След смъртта му от неговите славни и дивни мощи протече изобилен извор от миро, голяма река, изтичаща на едно пъприще в морето. И досега има много свидетелства за неговата чудодейна сила и те свидетелствуват за дивните му чудеса и деяния.»

6. Мр. 8:34, Мат. 16:24

7. Пс. 41:1—2 (неточно)

8. Възлезе върху добродетелната лествица — т. е. овладява всички добродетели, така както те са изложени в съчинението на Йоан Синайски «Лествица», в която 30-те добродетели на монасите са подредени по възходяща степен във вид на стълба (лествица). Оттам и името на съчинението, и името на автора, който е познат и като Йоан Лествичник.

9. Евтимий Мадитски, братът на Петка Търновска, също е канонизиран. Неговото споменаване в Житието има важно значение като сигурна податка за времето, когато е живяла и Петка (X в.). Паметта му се празнува на 5 май. Подробности за него знаем от една похвала, която му посвещава византийският писател Григорий Кипърски. Град Мадит, в който епископствува Евтимий, е сегашният град Майдос на Дарданелите.

10. На едно пъприще — около 200 м

11. По Пс. 54:9

12. Образът на Христос — Жених е извънредно популярен топос в агиографията, особено в жития и похвали за жени отшелници и монахини. Исихастите през XIV в. го използуват особено широко, тъй като той позволява силно експресивно интерпретиране на образите. Образът възлиза към евангелската притча за десетте девици (Мат. 25:1—13) и свързаното с нея символично тълкуване на «Песен на песните», чийто текст първоначално е бил свързан със сватбените обреди у еврейските племена.

13. Из тропар от общата служба на жени мъченици

14. Песен 1:6 (неточно)

15. Пс. 41:3

16. Пс. 90:9

17. I Цар. 17:42—51. Двубоят на Давид и Голиат в агиографските текстове символизира борбата на светеца с «мисления Голиат», т. е. с изкушението.

18. Пс. 44:12

19. Първообраз на душата — състоянието на човека в рая, преди грехопадението. Целта на исихастите е била да достигнат именно това състояние на душата.

20. Храмът «Света София» в Цариград

21. Иконата на Богородица във Влахерна се е почитала като чудотворна. Всички паломници и поклонници в Цариград я сочат като една от най-големите ценности на византийската столица.

22. Със самия бог — общението непосредствено с бога е най-висшето състояние на видението при исихастите.

23. По химна «Господи, падналата в много грехове жена. . .» на монахиня Касиана (IX в.).

24. Стълпник — отшелник, който се подвизава на някое високо място — кула, «стълб», в пълно уединение и безмълвие.

25. Пс. 44:12

26. Пс. 2:12. В случая става дума за превземането на Цариград от кръстоносците.

27. Пс. 43:24—25 (неточно)

28. Указанието, че под Тривали трябва да се разбира Сърбия, е поместено в полето на ръкописа; следващите преписвачи не изменят на тази традиция и обикновено поместват думите «Тривали Сръбие именует» в полето срещу текста.

29. Протат — орган на самоуправление на Атонската монашеска общност. Тук става дума за смяната на митрополитите и епископите, поставени «неканонично» по време на Унията с Римската църква. След възстановяването на Българската патриаршия и вдигането на схизмата в 1234 г. цар Иван Асен II ги заменя с канонично ръкоположени йерарси.

30. Обсадата на Цариград от цар Иван Асен II през зимата на 1235 и пролетта на 1236 г. е завършила неуспешно. Няма исторически данни кръстоносците да са плащали данък на българския владетел.

31. Пс. 41:2

32. Сведенията за пренасяне на мощите се уточняват от Летописния разказ, за който вече стана дума.

33. Според Летописния разказ мощите на преподобната Параскева са се пазили не в Епиват, а в Каликратия.

34. Царската църква — църквата «Свети четиридесет мъченици» в Търново, където мощите са били пренесени. Според някои мнения те са останали в тази църква до падането на Търново (срв. История на България, III с. 382). Други изследователи (Златарски, т. III, с. 346) смятат, че мощите са се пазили в църквата «Света Петка» на Царевец. За по-нататъшната съдба на мощите вж. бележките към «Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска» от Григорий Цамблак.

35. Срв. Песен 2:2

36. «Светая светих» — олтаря в църквата, в който не могат да влизат лица от женски пол.

37. Пс. 44:11

38. 1 Кор. 2:9 и Ис. 64:4

39. Пс. 41:11

40. Пс. 41:12

41. Перифраза по Песен 1:3,9

42. Песен 4:7

43. Перифраза по Песен 2:3, 5, 6

44. Песен 4:8 (неточно)

45. В текста — «съботствувай с истинско съботствуванне» — изразът е свързан със значението на съботата в Стария завет и в по-късните автори се употребява в смисъл на вечен покой, вечно блаженство.

46. 1 Кор. 13:12

47. От «и запази от пагуба и коварство. . .»до «а на него — мирни дни. . .» текстът в Зографския препис и в цяла група преписи, възхождащи към него, е съкратен. В Зографския сборник той е само леко зачеркнат, така че думите се четат ясно, а в другите — липсва. Възможно е този пасаж да е бил задраскан и от редактора на сборника, който да е сметнал, че пасажът свързва произведението с конкретен повод и е искал да му придаде по-общозначимо звучене.

48. Както се вижда, Житието е произнесено в храма «Света Петка» на Царевец. Това обаче не означава, че и мощите на светицата са били в тази църква. По-горе Патриарх Евтимий е категоричен — мощите са в църквата «Свети четиридесет мъченици».

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ФИЛОТЕЯ ТЕМНИШКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Патриарх Евтимий отразява един култ, ограничен главно в престолния град и в манастирите около него. За преподобната Филотея има малко сведения, възхождащи към смътни предания за нейната светителска дейност. Не познаваме нито агиографски, нито химнографски произведения, които да отразяват култа към нея на византийска почва. Гръцките месецослови не бележат паметта ѝ. Не знаем дали заедно с мощите ѝ в Търново са пренесени текстове за нейната възхвала. Единственото произведение, предхождащо Евтимиевото житие, е една служба, открита наскоро (Ст. Кожухаров, Новооткрита поетична творба от XIII в., посветена на Филотея Темнишка. Литературна история, кн. 11, 1983, с. 54—59). Според предположението на Ст. Кожухаров службата е писана в Търново в XIII в. и несъмнено е послужила за източник на Патриарх Евтимий. Самият текст на службата обаче е толкова лишен от конкретни данни, че едва ли може да се смята, че търновският ѝ автор е имал за своята героиня някакъв литературен извор.

Няма точни данни нито за времето, нито за мястото, където е живяла Филотея. От текстовете на Житието и на службата може да се заключи, че е причислявана към раннохристиянските герои от III—IV в. Вероятно това отнасяне към определена историческа обстановка е станало по-късно. Някои автори сочат за време на нейната дейност XI или XII в. Ако се отнесем с известно доверие към податките в текстовете, които говорят за гонение срещу християните от езичниците и същевременно — за съществуването на църквата като установена институция, то би трябвало да отне-

сем живота на Филотея към времето след Антоний Велики — към втората половина на IV — началото на V в., когато императорската политика на Юлиан Отстъпник активизира за известен период антихристиянските тенденции във Византия.

Не е ясно и местоположението на Моливот — града, в който според Патриарх Евтимий тя се е родила, близо до който е отшелничествувала и в който са се пазили нейните мощи. В изворите той се свързва с географската област Памфилия (според Йоасаф Бдински — «Тракия Памфилийска»). Памфилийската област е в Мала Азия, а няма съмнение, че родното място на Филотея е някъде в пределите на Тракия и в границите на Калоянovите завоевания. Според Е. Калужняцки и Ив. Дуйчев (вж. посоч. библ.) името Моливот е неправилно записано и останало по предание като означение за друг тракийски град — Поливот, от който Калоян е пренесъл мощите на епископ Йоан Поливотски (срв. т. 2 на настоящата поредица с. 150—164).

Ако разказите за чудесата на Филотея в Житието на Патриарх Евтимий възхождат към писмен източник, те могат да ни дадат някакви хронологични граници за възникване на култа към Филотея — историята за Навкратий от Аморея и Артаван от Филомилия, пленени от арабите в Сицилия, може да се отнесе към времето от VII—VIII в. Единственият засега сигурно установен византийски извор на Патриарх Евтимий е краткият житиен разказ за египетския отшелник Амун (ок. 420), който се помества като самостоятелна творба в «Лавсаика».

Не е известно кога точно е написано Житието на Филотея. То е отнесено към датата на честуване на светицата в Търново — 28 май. След превземането на българската столица мощите на Филотея са пренесени във Видин (1394), където Йоасаф Бдински написва и Похвално слово за Филотея (за него вж. в т. 2 на настоящата поредица, с. 187—200). След падането на Видин (1396) мощите остават за известно време в завладения от турците град, а след това биват пренесени във Влашко, в Куртя де Аржеш. Точното време на пренасянето не е известно, но през втората половина на XVI в. Филотея е била вече позната като Филотея Аргишка (с дата на честуване 7 декември). За съжаление обаче с пренасянето на мощите се губи връзката със съдържанието на българските паметници, посветени на нейния култ. Интерес към култа на Филотея се поддържа в Русия. Нейната памет влиза в месецослова, утвърден от Киприан, съратник на Патриарх Евтимий, обаче интерес към Евтимиевото житие възниква едва през XVI в., когато то бива включено в знаменитите чети-минеи на митрополит Макарий.

От Житието на Филотея са познати около 16 преписа, главно от руски произход. Преглед на познатите досега и новооткрити преписи вж. у К л. И в а н о в а. Агиографската продукция на Търновската книжовна школа. Кандидатска дисертация. Машинопис, С., 1979, с. 481—488.

Лит.: К. Ф. Р а д ч е н к о. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках. . . Москвы и С.-Петербурга. —

Университетские известия. Киев, 1898, № 4, апрель, с. 27—40; Сергий архимандрит. Полный месяцеслов Востока; I v. Dujčev. Accenie alla Sicilia nella litteratura bulgara medioevale. — Boll. del Centro de Studi filol. e linguisti Siciliani, V, 1957, p. 87—98; Д. Кенанов. За идейно-естетическите и изворови проблеми в «Житие на Филотея Темнишка» от Евтимий Търновски.-Аспирантски сборник, кн. V, свитък 1. В. Търново, 1979, с. 228—242; Кл. Иванова. Агиографската продукция. . ., с. 249—265.

Изд: E. Kałużniacki. Werke, p. 78—99

Преводът е направен от Кл. Иванова по изданието на Е. Калужняцки.

1. През цялото житие е проведена съпоставката с мъдрите девици, които ще се удостоят да влязат в брачния чертог с Жениха Христос според евангелската притча за десетте девици, по Мат. 25:1—13.

2. По Битие 3:1—5

3. Мироносици — според евангелските текстове жените, които отиват на гроба на Христос. В изброяването им има различия в четирите евангелия; срв. Мат. 28:9; Мр. 16:1; Лк. 24:10; Йоан 20:15—16. В числото на мироносиците влизат: Мария Магдалина, Мария Яковова, Саломия, Йоана и др. Според Йоан само Мария Магдалина е видяла Исус Христос непосредствено след възкресението му.

4. Мат. 28:9

5. Пс.1:3

6. Град с такова име не е известен в Тракия. Възможно е да става дума за Поливот.

7. Филотея — на гр. Богообична или Боголюбезна

8. Разказът за Амун и неговата съпруга е вплетен изцяло в обръщението на Филотея към Константин. Подобно вплитане на една творба в друга (при което второстепенната има функция на разказ в разказ) не е често срещано явление в българската житийна литература. Житието на Амун изпълнява и друга функция — като парадигма, по която съответно ще се осъществи бъдещето на Филотея и Константин.

9. По Ис. 35:10; 51:11

10. Чрез символа «Христос — дърво на живота» старозаветната представа за рая с «дървото на живота», заради чиито забранени плодове човекът стига до грехопадението, се противопоставя на новозаветната «благодат», при която Христос «дървото на живота» е достъпен за праведниците.

11. Има се предвид Антоний Велики (умрял 356 г.), когото агиографските сказания и патеричните разкази свързват с Амун и с други отшелници.

12. Нитрийската планина или още Нитрийска «пустиня» — пустинна

планинска област около Червено море, където през IV в. са живели много отшелници.

13. Патриарх Евтимий е използувал разказа за Амун от Лавсаика в целия му обем. В Житието на Филотея, както и в Лавсаика разказът завършва с видението на Антоний Велики за смъртта на Амун.

14. Пс. 111:9

15. Пс. 6:9

16. 1 Петр. 5:8 (неточно)

17. Пс. 83:6 (неточно)

18. По Йоан 5:6

19. Пс. 113:9

20. Пс. 6:7

21. Мат. 25:41

22. По Пс. 101 5—6

23. 2 Тим. 2:2

24. Йер. 10:11

25. Пс. 113:16

26. Римл. 1:21—23 (неточно)

27. Римл. 1:25

28. Деяния 20:28 (неточно)

29. 2 Тим. 4:6

30. Под агаряни се разбират арабите

31. Стратилат — военна длъжност във византийската войска

32. Пс. 67:7

33. Еклисиарх — иконом на църквата или манастира.

34. Става дума за IV кръстоносен поход, по време на който кръстоносците превземат Цариград. Мощите на Филотея ще да са пренесени по време на походите на цар Калоян между 1204 и 1206 г.

35. Притчи 21:1

36. Белмо — перде

37. Богоотецът — има се предвид Давид, който танцува пред ковчега на Завета, за да почете бога (По 2 Цар. 6:14)

38. По 1 Кор. 13:12

39. По 1 Кор. 2:9

40. 4 Цар. 2:13

41. От заключителния текст се вижда, че Житието на Филотея е било написано вероятно специално за монахините от манастира «Св. Богородица Темнишка», който се е намирал недалече от църквата «Свети четиридесет мъченици».

ЖИТИЯ НА ВЛАДЕТЕЛИ И ВОИНИ

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА МИХАИЛ ОТ ПОТУКА (МИХАИЛ ВОИН)

Култът към Михаил Воин възниква на българска почва като една местна интерпретация на почитта към светците воини, която е твърде характерна за византийското общество. Не е възможно да се установи доколко в агиографската легенда, такава, каквато е достигнала до нас, има някаква достоверна основа. Местните предания са превърнали вероятно действително съществуващия местен воевода в герой-змееборец. Неговият основен мъченически подвиг се свързва с прастарата легенда за победа над змията (или змея). Българската култова традиция дублира един епизод от чудесата на св. Георги, като го прави основен фабулен момент в новата житийна трансформация. Без да изменя митологичната си основа, по законите за изграждане на агиографската проза, мотивът за змееборството се отнася към герои от аналогичен тип (т. е. светец воин) и съответно — към определени исторически обстоятелства. Това обикновено става, когато липсват сведения, които биха могли да изградят агиографската сюжетна линия.

Историческите податки за култа към Михаил Воин са малко и противоречиви. Най-важното между тях е упоменанието на някакъв цар Михаил, по време на когото се е подвизавал героят. Повечето изследователи приемат, че става дума за българския княз Борис-Михаил (852—889). Най-старото достигнало до нас агиографско произведение, Проложното житие на Михаил от Потука, споменава и за неговия български произход. Според Проложното житие, което спазва агиографския канон, светецът бил от всепочитан и благоверен род и «пръвѣе от пръвородныих христианъ». Тази фраза Й. Иванов съгласно своята концепция за ранния произход на героя превежда като «пръв сред първородните християни». Когато достигнал 25-годишна възраст, Михаил бил избран за примикир (примикюр) над дружина от «свободни войници», след което участвувал в някакви сражения с арабите и етиопците на страната на византийците. Когато се завърнал от боя, при неизвестно езеро Михаил встъпва в единоборство със змей, който живее в езерото и изяжда девойките от близкия град. След като убива змея, той продължава пътя си. Не след дълго, достигнал родните места, Михаил Воин умира. Мощите му остават в местния храм. В 1205 г. цар Калоян ги пренася в Търново и ги полага в патриаршеската църква «Възнесение». В последно време бе изказана друга хипотеза за историческия момент и историческите обстоятелства, които са намерили отражение в легендата за Михаил Воин от Потука. Според нея (срв. К л. И в а н о в а. Литературни наблюдения върху две похвални слова от Евтимий Търновски. Старобългарска литература, кн. 14, 1983, с. 10—24) създаването на култа към Михаил Воин се отнася към по-късно време — не по-рано от XI в. Царят, за който става дума в текста, е Михаил IV Пафлагон

(1034—1041 г.). Михаил Воин ще да е бил някой от местните феодали на византийска служба, които според историческите свидетелства действително са възглавявали дружини от «свободни войници» и са се сражавали на страната на византийците на територията на Италианския катапанат. Знаем, че в Южна Италия и Сицилия чак до XI в. Византия отстоява своите територии срещу арабските нашествия. Така през пролетта на 1032 г. след поражението при Алепо, бреговете на Илирия страдат от набезите на египетските араби (етиопите), а в същото време (преди Сицилийското въстание) се водят усилени боеве срещу арабите в целия Катапанат. Тази хипотеза обяснява и защо подвизите на Михаил Воин в по-късната агиографска традиция (XIV в.) се поставят във връзка с кръстоносците (в Похвалното слово за Михаил Воин от Патриарх Евтимий). Хората на XIV в. не са свързвали «римляни» и «Римски град» с византийците и византийската столица. Съмнително е, че неизвестният автор на Проложното житие е имал предвид малоазийските войни на Византия и участието на български дружини в нея през IX в. Несъмнено е обаче, че свързването на двата мотива — за подвизите на воина — християнин срещу неверниците и за борбата на героя със змея — е станало на българска почва дълго преди мощите на Михаил от Потука да са пренесени в Търново. Легендата свързва живота на светеца с българския град Потука, който учените локализират различно между Пловдив и Сливен (срв. К. Иречек. Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини. — Псп., IX, 1884, с.41), между Казънлък и Стара Загора (Ив. Дуйчев, П. Мутафчиев. История на българския народ, Т. I, 1943, с. 220—233), при с. Копринка, Казънлъшко (Й. Чангова. Средновековно селище над тракийския град Севтополис (IX—XIV в.) С., 1971, с. 139—140) или край днешното селище Крън (Българското военно изкуство през феодализма. С., 1958, т. II, с. 444). Вероятно култът към Михаил Воин е възникнал в родното му място, където той е завършил живота си. При всички изложени съображения засега не може да се определи със сигурност нито кога е живял, нито къде точно се е подвизавал героят на агиографската легенда. Несъмнено е едно — че той е българин и че неговият култ е бил строго ограничен в областта около Потука и едва пренасянето на мощите му в Търново слага началото на почитта към Михаил Воин като към общобългарски светец.

Не е възможно да се установи в какъв вид търновските книжовници са получили агиографската легенда за Михаил Воин. Няма съмнение обаче, че Проложното житие във вида, в който е достигнало до нас, е дело на търновските агиографи от XIII в. По същото време е създадена и служба за светеца. Проложното житие не ни е познато в преписи, по-ранни от XIV в. Вероятно с някакви езикови и стилистични редакционни промени то е включено в състава на Стишния пролог под дата 22 ноември. Не е запазен нито един препис, поместен в друг паметник. Проложното житие се разпространява широко както в български, така и в сръбски, молдавски, влашки, а по-късно и в руски ръкописи. Както вече неведнократно се спомена, Стишният пролог е запазен в преписи от XIV в. насам. Най-ран-

ният препис на Проложното житие, запазен в България, е поместен в указания вече Стишен пролог № 73 от библиотеката на БАН наред с проложните жития на Петка Търновска, Иван Рилски и Проложния разказ за пренасянето на мощите на Иларион Мъгленски. В ръкописа текстът се намира на л. 161а—163а. По този препис го издава Й. Иванов.

Проложното житие на Михаил Воин споделя характерните особености на жанра на кратките жития. То в никакъв случай не може да се причисли към апокрифната литература (срв. Й. Иванов. Старобългарски разкази. С., 1935, с. 184), въпреки че мотивът за змееборството се среща и в апокрифни и полуапокрифни произведения.

Изд.: Проложното житие е издавано многократно. По препис от XIV в. (№ 73 от сбирката на БАН) го издаде Й. Иванов, БСМ[2], преиздадено от същия автор в: Старобългарски разкази, с. 211—212. Издание с варианти вж. у: Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. VII. Старобългарският разказ за Михаил Воин. — Известия на Архивния институт при БАН, кн. 1 (1957), с. 297—300.

Превод от Й. Иванов в: Старобългарски разкази, с. 184—186, откъдето преводът е препечатван многократно в различни христоматии и сборници с текстове. Тук представеният превод е направен от Кл. Иванова по изданието на Й. Иванов.

Лит.: А. В. Рыстенко. Легенда о св. Георгие и драконе в византийской и славяно-русской литературах. Одесса, 1909; Е. Георгиев. Литературата на XIII в., с. 166—168; Б. Н. Николова. Две български легенди за Михаил Воин. — Първа национална конференция на младите български историци. С., (1977), с. 153—165; Кл. Иванова. Литературни наблюдения върху две похвални слова на Евтимий Търновски. — Старобългарска литература, кн. 14, С., 1983, с. 10—24.

1. Според различните мнения става дума или за княз Борис, или за имп. Михаил IV Пафлагон.

2. Примикюр (примикир) — началник, пръв в определена служба. Вероятно Михаил е бил примикир на дружина стратиоти, т. е. селяни, които са притежавали специален дял земи, срещу което са били задължени да се въоръжават и да бъдат на разположение на властта в случай на нужда.

3. Под етиопци обикновено се разбират африканските араби, а под агаряни — малоазийските.

4. Римски град според Й. Иванов означава Цариград. Ако обаче подвизите на Михаил Воин се отнесат към XI в., може да се предполага, че се има предвид някой от градовете на Италийския катапанат. В такъв случай и употребата на «римски хора» в смисъл на византийските войски в Италия е обяснима. При превода се запазва етническото определение така, като е дадено в текста, а не се превежда с «ромейски хора» и «ромейски град», тъй като действителното значение на думата не е изяснено.

5. Мястото трудно би могло да се идентифицира. Този пасаж спада

към легендарния мотив в житието. Ако обаче има някаква историческа основа, която да свързва легендата със съществуващата топонимия, то тя може хипотетично да се търси в близостта между името на езерото и мястото Тираиско и Тиреиско море, през което е минавал пътят от Балканите за Италия.

6. Сажен — мярка за дължина, «разтег», приблизително около 5 лакътя или около 2 метра.

7. Четиридесет лакета — около 28 метра. Един лакет (аршин) е равен приблизително на 70 см.

8. Василий е архиепископ от 1187 г., а от 1204 до 1233 е примас на българската църква.

9. Споменаването на църквата «Възнесение» като патриаршеска показва, че по времето на Калоян тя вече е била изградена, и то като патриаршески храм.

10. Мощите на Михаил Воин са се съхранявали в патриаршеската църква до падането на Търново. Не е известно дали са се запазили и по-късно. Според една легенда главата на Михаил Воин се е намирала в книгохранилницата на търновската митрополитска църква «Свети Петър и Павел». Там в 1843 г. тя е била показана на П. Р. Славейков. Срв. П. Р. Славейков. Събрани съчинения в осем тома. Т. IV. С., 1979, с. 186.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА СТЕФАН ДЕЧАНСКИ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Чрез написването на това житийно-панегирично произведение Григорий Цамблак свързва своето талантливо перо и със сръбската книжнина. Той продължава една дългогодишна литературна традиция за прослава на Неманичите, плод на която са най-добрите образци от житийния жанр в сръбската литература.

Григорий Цамблак има сериозно основание да избере за герой на своята творба Стефан Дечански — светец и чудотворец, ктитор на прочутата по това време Дечанска обител. За известно време след падането на Търново видният български книжовник живее в Сърбия и е издигнат до игумен на Дечанския манастир. Според някои изследователи това е станало в последните години на XIV в. (до 1401), но по-аргументирано като че е мнението на онези, които смятат, че Григорий Цамблак е прекарал в Сърбия между 1406 и 1408 г. Впрочем не е изключено той да е пребивавал два пъти там — това, че е бил игумен на толкова авторитетен манастир изключва епизодичното му появяване в Сърбия. По време на «сръбския» си период Григорий Цамблак написва не само житие, но и служба за Стефан Дечански и неговите произведения спомагат да се утвърди култът към сръбския светител.

Стефан Урош III Дечански (1321—1331) е един от многобройните представители на династията на Неманичите, в която по традиция вла-

детелите след смъртта им се окръжават с ореола на святост. Стефан Дечански преживява кратко и неспокойно царуване, предшествувано от сложен житейски път и завършило необикновено трагично — той е убит от собствения си син. Около 1293—1294 г. Стефан Дечански е изпратен като заложник при татарския хан Ногай. Завръща се през 1298 г. и се оженва за Теодора, дъщерята на българския цар Смилец. Междуособни борби с баща му Стефан Урош II Милутин (1282—1321) довеждат до много тежко наказание за сръбския престолонаследник — баща му нарежда той да бъде ослепен (заповедта му се изпълнява недотам старателно, така че Стефан Дечански остава до края на живота си със силно овредено зрение, но все пак вижда). Последва заточение в Цариград (1313—1320). Едва малко преди смъртта на Милутин Стефан Дечански се завръща в Сърбия, успява да обедини около себе си болярите и получава царската корона. След една кратка и успешна война с другия претендент на престола — брат си Константин — той води мирна политика, отдава се на строителна и ктиторска дейност и основава Дечанската обител. През 1330 г. влошените отношения с България довеждат до война между двете държави. При битката при Велбъжд (Кюстендил) войските на Стефан Дечански, предвождани от сина му Стефан, печелят голяма военна победа. Михаил Шишман умира от раните си. Победата срещу българите засилва още повече честолюбивите стремежи на престолонаследника Стефан и през следващата година той се отцепва, обявява се срещу баща си и го сваля от престола. По заповед на новия владетел, познат в историята като крал (по-късно цар) Стефан Душан, Стефан Урош III е удушен. Независимо от това десетина години по-късно Стефан Душан не изменя на родовата традиция и поддържа канонизацията на своя баща и предшественик, комуто сам е отнел живота. Мощите на Стефан Дечански се пазят в Дечанския манастир и около тях се създават легенди. След официалната канонизация на Стефан Дечански паметта му се празнува на 11 ноември. Един анонимен ученик на Данило Печки посвещава на покойния владетел житие, написано скоро след канонизацията му. Житието възхвалява Стефан Дечански като благочестив и вярващ цар, щедър ктитор и чудотворец, но не спестява нито един факт, който е в полза на Стефан Душан. Някои детайли представят светеца цар в твърде неблагоприятна светлина.

След смъртта на Стефан Душан (1355) култът към Стефан Дечански става все по-широко разпространен. За това спомага и авторитетът на Дечанския манастир, който се утвърждава като голям културен и просветен център. В края на XIV и началото на XV в. той поддържа тесни контакти с манастирите на Атон и с Цариград.

Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак е блестящо написана творба. Изградено в жанрово отношение като житийно-панегирично произведение, то съчетава изобразителните принципи и стила на Търновската агиографска школа с някои особености, свързващи го с характерното за сръбската агиография внимание към биографичния

факт. Както е известно, сръбските жития на владетели акцентират върху подробното повествование за живота на героя и идеализацията в тях се осъществява повече чрез действия, отколкото чрез топоси и библейски цитати. Независимо че използува данните на своя източник, Григорий Цамблак рязко променя техния смисъл. Като следва похватите на своя учител Патриарх Евтимий, той извайва образа на съвършен християнски владетел, едновременно цар и смирен монах, багреносец и исихаст, държавен и църковен строител и взрян в небесното царство отшелник. Такава интерпретация изисква тенденционно тълкуване на фактите, съотнасянето им с извечния героичен подвиг от библейската история, допуска и съзнателни анахронизми. Така Григорий Цамблак поставя своя герой в центъра на идейните борби между исихастите и варлаамитите, които се развихрят след смъртта на Стефан Дечански. Животът на героя дава на неговия житиеписец достатъчно поводи за свръхекспресивно напрежение. Образът на Стефан Дечански се изгражда с всички средства на словесната «плетеница», чрез целия богат арсенал на художествено внушение, чиято повторяемост не намалява въздействието върху читателя: молитви, исихастки плач, жестове на дълбоко смирение, видения, послания и писма, увещателни речи, всички рамкирани от изящно поднесени цитати. Същевременно Григорий Цамблак отделя и място на обстановката, в която живее и действува неговият герой. Великолепен пример — описанието на природната красота и изгледа на новопостроения Дечански манастир.

В разказите за чудесата се сплитат две теми: за Николай Чудотворец като покровител на Стефан Дечански от момента на неговото ослепяване до смъртта му (според Григорий Цамблак именно Николай Чудотворец връща на невинно пострадалия Стефан избодените му очи) и за самия Стефан Дечански — покровител на създадената от него обител. Ако първите чудеса са свързани със сюжета на биографичното повествование, то вторите оформят постбиографичното повествование. За Григорий Цамблак, игумен на Дечани, където се намират мощите на светеца и където витае споменът за неговата личност, епизодите с чудесата на Стефан Дечански в неговия манастир имат по-голямо значение, отколкото ако са само необходим литературен момент за укрепване на култа към Стефан Дечански. Не съвсем ясният днес за нас подтекст ни навежда на мисълта, че братството на манастира е имало врагове сред местните боляри. Вероятно и Ивое, и Юнеца, за които се разказва в края на Житието, са посягали по някакъв начин на богатствата на манастира и са отслабвали влиянието на неговия игумен. Ужасяващото наказание, сполетяло по волята на Стефан Дечански Ивое и Юнеца става повод за автора да се обърне с открита заплаха към враговете на манастира и вероятно и към някои свои лични врагове: «Слушайте вие, които се борите срещу бога и искате да похитите църковните неща! Слушайте и бягайте като от огън! Нека ви вразумят разказаните страшни повести. . .» Вероятно не на последно място при написването на блестящото житие-панегирик Григорий

Цамблак си е поставял за цел да отстои самостоятелността на Дечанската обител и своя авторитет на негов игумен.

Житието на Стефан Дечански е познато не само в балканската славянска книжнина, но и в Русия. Най-старите му преписи са Дечанският (пази се в библиотеката на Дечанския манастир) и Рилският (в сборника на Владислав Граматик от 1479 г.) Два преписа от житието се пазят и в Хилендарския манастир. В Русия житието също се е преписвало, но там са най-разпространени двата епизода с чудесата на Николай Мирликийски. Двата епизода (или само разказът за чудото на св. Николай със светия Стефан, как му дарува очите върху дланта си) се поместват в популярния в руските ръкописи цикъл с чудеса на Николай Чудотворец. Начало на тази традиция слагат чети-минеите на митрополит Макарий (XVI в.). Чудесата се срещат под дата 9 май.

Изд.: А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983 (текстът на Рилския препис с новобългарски превод по същия ръкопис).

Настоящият превод е направен от Кл. Иванова по изданието от 1983 г. и по фотокопията от Рилския препис, поместени в същото издание.

I. Началният пасаж е неясен и позволява различни тълкувания в превода.

2. Великият воевода — Христос

3. Става дума за Симеон Богоприемец

4. Тук авторът си служи с традиционното противопоставяне на Стария завет, който християните считат за «неодухотворен закон» и на Новия завет, който се смята за «божествена благодат».

5. Наследниците на император Константин Велики се придържат към различни направления на християнството, като някои от тях толерират и арианството, обявено за ерес.

6. Милутин Урош II

7. Великомъдрието на Адам, първия човек, който отстъпва от заповедите на Яхве и вкусва от дървото на познанието.

8. Става дума за библейския Исак, сина на Аврам

9. Йер. 11:20

10. Има се предвид историята, разказана в книга Естир

11. Пс. 67:7

12. Пс. 88:14 (неточно)

13. Притчи 10:1; 15:20

13а. Друг възможен превод: «вродена и придобита».

14. Според легендата Константин Велики повярвал на клеветата на жена си Фауста и заповядал да убият първородния му син Крисп (Приск)

но малко след това, уверил се в невинността на Крисп, убил и Фауста (326).

15. Манастирът «Пантократор» е един от най-големите манастири в Цариград. В този манастир живее за известно време и Григорий Цамблак.

16. Лк. 21:19

17. Притчи 17:3

18. Кол. 3:25

19. Римл. 8:18 (неточно)

20. 2 Кор. 4:16

21. Когато говори за разпространението на исихазма по времето, докато Стефан Дечански се намира в Цариград, Григорий Цамблак допуска анахронизъм, вероятно преднамерен. По това време исихазмът вече е започнал да се разпространява, но той все още е в своя «килиен» период. Мистичното учение на исихастите се разпространява главно сред отшелниците в Атон и по другите манастири. Борбите между представителите на исихазма—Григорий Синаит, Григорий Палама и други — и противниците им — Варлаам Калабриец и Акиндин— тогава не са започнали.

22. Тук Григорий Цамблак повтаря обикновените и необосновани упреци на исихастите към варлаамитите. Варлаамитството, което е учение, напълно съгласно с традиционното, немистично богословие, няма нищо общо нито с арианството, нито с учението на Македоний. Арий и Македоний, всеки по своя път, се противопоставят на официално приетия догмат за единосъщието на Троицата, единната същност на бог отец, бог син и бог дух, докато варлаамитството няма отношение към този въпрос.

23. Всъщност варлаамитите не са отричали преображението, а са приемали съгласно догматичната традиция, че светлината, с която Христос е бил осиян на планината Тавор (Табор) според евангелските разкази (Мат. 17:1—9; Мр. 9:1—10), е била сътворена, както всички видими неща. Исихастите пък поддържат идеята, че Таворската светлина е «несътворима», че тя е излъчване на божествена енергия. Чрез учението за божествените енергии, които предават на хората непосредно знание за божествената същност, исихазмът прави опит да преодолее, без да изпада в ерес, догмата за непознаваемостта на бога и да обясни и обоснове възможността за непосредствена връзка на избрания човек с божествената същност по време на мистичния екстаз — т. нар. «теория», «видение».

24. Атанасий I, цариградски патриарх (1289—1293 и 1303—1309) наистина е близък по възгледи до исихазма в първоначалния му период, но няколко десетилетия делят неговото патриаршествуване от времето на събитията, за които Григорий Цамблак разказва. Съборите срещу варлаамитите са няколко, един от тях е проведен по времето на император Андроник III Палеолог, но последният събор, на който исихазмът печели окончателно позиции и се утвърждава за официално направление в Източната църква, е през 1351 г. при патриарх Калист и при император Йоан VI Кантакузин. По същото време Варлаам е осъден като еретик и избяг-

ва в Рим. Тези събития нямат нищо общо със Стефан Дечански — по това време той вече не е жив.

25. Пс. 138:21—22.

26. По Мат. 5:8.

27. Притчи 15:13.

28. Пс. 144:16.

29. Йов. 30:19.

30. Йов 1:21.

31. Това сведение за военен съюз между Андроник II Палеолог и Милутин Урош II срещу турците също е анахронизъм. Около 1320 г. византийският император е зает в междуособни династически борби с Андроник, своя внук, бъдещия император Андроник III.

32. Пс. 24:21.

33. Диоклития — Далмация.

34. Никодим — става дума за евангелския Никодим — ученик на Христос (Йоан 3,1; 7:50; 19:39).

35. Битие. 50:19—20.

36. Пс. 6:7.

37. Пс. 21:7.

38. Йов 30:19.

39. 3 Цар. 12:6—14.

40. Става дума за Мария (дъщеря на племенника на Андроник II Йоан и Ирина Метохита), която е последна жена на Стефан Дечански.

41. Рогът е библейски символ на славата. Срв. I Цар. 2:1, 2:10 и др.

42. Осия 6:6, Мат. 9:13.

43. Притчи 19:17.

44. Имат се предвид манастирите на Синай и преди всичко голямата Синайска обител «Света Екатерина».

45. Пантократоровият манастир в Цариград.

46. Пс. 115:3.

47. Битие 28:17 (думите на Яков за мястото Ветил).

48. Пс. 20:3.

49. Пс. 101:8.

50. Игумения — помещение, в което живее игуменът на манастира.

51. Михаил Шишман, български владетел (1323—1330). Във войската на цар Михаил Шишман са влизали освен българи и отряди на черните татари, власи, изпратени от Иванко Бесараб и наемници яси. На сръбска страна пък се биели каталонци. Численият състав на двете войски е бил приблизително еднакъв.

52. Битката при Кюстендил е станала на 28 юли 1330.

53. И в този пасаж се натъкваме на характерния за Григорий Цамблак анахронизъм — подканата на Стефан Дечански към цар Михаил да насочи оръжието си към «варварите», т. е. към турците. Подобен пасаж има в текста на Андрониковото послание до Михаил Шишман от 1328 г. според «Историята» на Йоан Кантакузин.

54. Пс. 117:6—7.

55. По Изход 34:29—35.

56. Пс. 19:8.

57. Йоан 14:27.

58. 4 Цар. 19:35.

59. 1 Петр. 5:5.

60. Числа 24:20; Второзак. 25:17—19.

61. Михаил Шишман не е убит от сърбите, а е починал от раните си. Погребан е в църквата «Свети Георги» при с. Старо Нагоричино, Куманско. Александър под името Иван-Стефан става цар на България. Той е син на Ана-Неда, сестрата на Стефан Дечански. Царува само една година (1330—1331).

62. Стадий — мярка за дължина равна на 184,97 м.

63. Проказа.

64. Мат. 6:29 (неточно).

65. До началото на утринното последование (утринното време за молитва).

66. Арванитска земя — Албания.

67. Синът на Давид Авесалом въстанал срещу баща си и се опитал да го убие. Срв. 2 Цар. 13—18.

68. Йов 2:10.

69. Лк. 16:25.

70. Град в Южна Сърбия.

71. Изход 20:12.

72. Срв. Изход 32:15—16.

73. По Мат. 9:20; Мр. 5:25; Лк. 8:43.

74. Йоан 14:12.

75. 1 Кор. 13:13.

76. Кол. 3:12.

77. По евангелската притча за десетте девици, срав. Мат. 25:1—13.

78. В деня на Страшния съд.

79. Мат. 25:5.

80. 1 Кор. 2:9.

81. 1 Кор. 13:10. «Когато това донейде изчезне» — когато човек премине от земния живот в небесния.

82. Според автора библейският Йосиф не е толкова велик, колкото е неговият герой, тъй като принадлежи към Закона (т. е. към Стария завет), който е само прообраз на истинската вяра (т. е. на новозаветната Благодат), докато Стефан Дечански е християнин и владетел на християнския народ. Такова противопоставяне на библейските герои и на героите от агиографските произведения е много характерно за писателите от Търновската книжовна школа.

83. По време на битката с Амалик вдигнатите нагоре ръце на Мойсей носели победа на израилтяните. Срв. Изход 17:11—12.

84. Деяния 13:12.

85. 2 Цар. 6: 14—16. Давид танцува пред ковчега на завета в знак на покорство и смирение пред бога.

86. Безмълвно възклицание — за исихастите безмълвната молитва и безмълвното обръщение към Христа имат много по-висока стойност от обикновената молитва. В целия текст се долавя стремежът на Григорий Цамблак да придаде на героя си черти на исихаст — сърдечно съкрушение, непрекъснати сълзи, безмълвна молитва и т. н.

87. Става дума за знаменития в древността Йерусалимски храм, построен според преданието от Соломон и няколко пъти разрушаван и издиган отново. Храмът е унищожен при превземането на Йерусалим от римляните.

88. Има се предвид храмът, издигнат от имп. Адриан (76—138), чиито колони са били високи по 21 м.

89. Йосифови житници през Средновековието са били наричани египетските пирамиди. Смятали са, че те са ония складове за жито, които някога Йосиф бил издигнал, за да запази житото на «седемте сити години» за гладното време на «седемте гладни години».

90. Става дума за вавилонската кула, която според библейския разказ хората започнали да градят, за да достигнат небето. Тогава бог, като видял градежа, размесил езиците на строителите, за да не се разбират взаимно и да не завършат кулата. Срв. израза «вавилонското стълпотворение». (Битие 11: 1—9)

91. Ефеският храм на Артемида, известен като едно от чудесата на света.

92. Дан. 10:11.

93. Според Стария завет Енох бил възнесен на небето заедно с тялото си. Срв. Битие 5:22—24, Евр. 11:5.

94. Ангелския чин — монасите в манастира

95. Царица Елена е жена на Стефан Душан и сестра на цар Иван Александър.

96. По Мат. 7:15.

97. Пс. 52:12.

98. По Пс. 36:32—33 и Пс. 36:13.

99. Парамонар е дяконът, който бие клепалото в манастира.

100. «Козлогласование» (козлопение) — пиршество. Думата е калка от гръцкото «трагедия», но в буквалното ѝ значение. В Новия завет тази дума получава отрицателен смисъл — срав. Римл. 13:13 и I Петр. 4:3, където се превежда като «срамни гощавки».

101. Неидентифициран цитат — вероятно от патеричен текст.

102. Нард — ароматно вещество, получавано от корените на едно растение.

103. От ръцете на Мойсей, комуто бог дава скрижалите на Закона.

104. Евр. 2:13.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЧ ОТ КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

Житието на деспот Стефан Лазаревич от Константин Костенечки е една от най-блестящите прояви на балканската агиография от XV в., плод на взаимодействието на два литературни модела — на Евтимиевия житийно-панегиричен модел и на моделите, утвърдени чрез плодотворната традиция на сръбските владетелски жития.

Деспот Стефан (1402—1427), комуто е посветена творбата, е една изключителна личност; той се откроява не само с успехите си на далновиден и дипломатичен владетел, но и като активен културен деятел, покровител на книжнината и самият той — човек на литературния труд. Неговият живот протича в изключително тежка обстановка, когато след Косовската битка (1389) Сърбия трябва да напрегне всички сили, за да устои на непрекъснатия натиск на нашествениците. Наистина Стефан Лазаревич е принуден да стане турски васал и да пролива кръвта на сръбските войници за победата на османското оръжие или в братоубийствената борба между претендентите за турския престол. Но той лавира ловко, извличайки колкото се може по-голяма полза за сръбската кауза. Деспот Стефан е измежду сръбските властелини, които направиха всичко възможно, за да се забави окончателното рухване на самостоятелната сръбска държава. Той управлява част от сръбските земи от 1389 г., но става деспот в 1402 г. Стефан Лазаревич прави полуразрушения Белград своя столица, като го издига и укрепва; той основава и изгражда Ресавския манастир, изиграл такава роля за запазването на традицията и за книжовна просвета на всички южни славяни. С името на деспот Стефан Лазаревич са свързани и други градежи на църкви и манастири; по негова поръчка се преписват много ръкописи, някои от тях — от новоизводните търновски и светогорски книги. Значителна част от преводния и оригиналния репертоар на Търновската школа влиза в сръбската литература по времето на Стефан Лазаревич. Неговото име замества в някои сръбски преписи на български произведения имената на българските владетели. За Константин Костенечки Стефан Лазаревич е щедър благодетел и меценат; нему той служи вярно и предано до смъртта на сръбския деспот, на него посвещава своя забележителен труд «Разяснено изложение за буквите». Вероятно и Стефан Лазаревич е ценял българския изгнаник, за когото Сърбия е станала второ отечество. Факт е, че измежду книжовниците, работили при двора на деспота и под негово покровителство, именно Константин Костенечки е бил избран, за да състави житие на покойния сръбски владетел. Инициативата («заповед и нареждане») идва от патриарх Никон (1420—1435), който вероятно е гледал на жизнеописанието на Стефан Лазаревич като на документ — основание за бъдеща канонизация (каквато всъщност не е последвала, поне официално).

Според собствените му признания Константин Костенечки е отлагал цели четири години, за да напише своята творба и е трябвало едно виде-

ние на «приснопаметния» деспот да му напомни за дълга към покойния му покровител. Житието е завършено в 1431 г. Така възниква разказът за живота и подвизите на деспот Стефан, разказ, в който под формата на агиографско повествование ще намерим повече сведения, отколкото в редица исторически съчинения, а също и географски описания, достойни да влязат в средновековните «космографии»; повествование, включващо и родослов на сръбските владетели, повествование, в което впечатляващо число старозаветни цитати съжителствува с имената на Тукидит и Платон, Темистокъл, антични фигури и митични персонажи.

В композиционно отношение Житието свидетелствува за пристрастието на Константин Костенечки към усложнените форми, изградени да въздействуват с ефекта на символиката. Уводът е разделен на 10 глави с ненапълно издържан азбучен акростих. Акростиховият «десетословец» съответствува на подчертаната в увода съпоставка на Стефан Лазаревич с библейския Мойсей. Разказът за живота и деянията на «тезоименития» деспот (този епитет, употребяван многократно от Константин Костенечки, означава «еднакъв с името си», а в символичен план — «венценосен» или «увенчан» според значението на името) е разделен на 93 глави. Всяка глава започва с буква от вплетения акростих посвещение «На непостижимо и съвършено властвувалия на земята прочут деспот Стефан принася странникът раб преводачът Константин». Заключителната 94-та глава съдържа възхвала на Стефан Лазаревич, «изплетена» също така ефектно. Прославата на героя е разделена на две части. Първата е, така да се каже, в класически маниер, както се пишат по традиция финалните похвали в много житийни и панегирични творби. Тя е съставена от синтактично паралелни фрази, организирани с анафоричните «Радвай се» и «Слава». Втората част отдава дължимото на друг тип поетична структура. Тя се състои от 33 стиха, чиито начални букви образуват нов акростих, посветен на Стефан Лазаревич. Двете възхвали са разделени от пасаж, в който самият автор обяснява характера на своя труд: «Прочее, написахме тези (неща) като житие за едного, но (и) като летописец с всички останали.» Тук Константин обяснява и смисъла на акростиха в текста на житието.

Произведението се е запазило в преписи от XV до XVII в. Те отразяват три редакции на текста (подробности за редакциите вж. у К. Куев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. С., 1986, с. 314—328). Първата редакция е първична и стои най-близо до авторовия текст. От нея са познати четири преписа (два сръбски и два руски). Втората редакция е позната само фрагментарно; установено е, че в нея текстът е подложен на промени и допълнения, каквито може да направи само съвременник на Константин Костенечки, добре запознат със събитията. Според някои изследователи тя е дело на Владислав Граматик.

Третата (т. нар. кратка) редакция е редуцирана в сравнение с пространната и се разпространява само в руската книжнина. От нея са известни три преписа.

Изд.: В. Јагић. Константин философ и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског. — Гласник Српског ученог друштва. Књ. 42, 1876, с. 223—328, 372—377. (Издание на пълната редакция по т. нар. Цетински или Одески препис с разночетения по Богишичевия препис);

П. Шафарик. Живот деспота Стефана Лазаревића великог кнеза српског. — Гласник Српског ученог друштва. Књ. 28, 1870, с. 366—428 (кратката редакция по т. нар. Казански препис); К. Куев. Житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки (Кирилобелозерски препис). С., 1983. (Фототипно издание); К. Куев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. С., 1986, с. 361—429 (пълната рздакция по Богишичевия препис) и 472—515 (кратката редакция по Погодинския препис).

Лит.: Ст. Станојевић, М. Гајић. Деспот Стефан Лазаревић. Историјска расправа. Београд, 1894; П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. СПб, 1901, с. LXXX—CLX; С. П. Розанов. Житие сербского деспота Стефана Лазаревича и русский хронограф. ИОРЯС, XI, 2, 1906, с. 62—97; Ю. Трифонов. Живот и творчество на Константина Костенецки.—Сп БАН, кн. 66, 1943, с. 223—258; K. Kujew. Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków. 1950; И. Дуйчев. За книжовното наследство на Константин Костенечки. — Известия на Института за българска литература, кн. 2, 1954, с. 223—231; Деспот Стефан Лазаревић. Књижевни радови. Приредио Ђ. Трифуновић. Београд, 1979; Гунар Сване Константин Костенечкий и его биография сербского деспота Стефана Лазаревича.—Старобългарска литература, кн. 4, 1978, с. 21—38; К. Куев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки, с. 328—361.

Откъси от Житието са превеждани от Б. Ангелов у: Б. Ангелов, М. Генов. Стара българска литература, с. 537—542 (успоредно с оригиналния текст по изданието на Ягич); от И. Дуйчев у: Цв. Кристанов, Ив. Дуйчев. Естествознанието в средновековна България. С., 1954, с. 245—251. Откъсите са поместваны в различни христоматии и христоматийни помагала, например: Христоматия по старобългарска литература, с. 391—395.

Тук поместените откъси са преведени по изданието на Ягич от А. Минчева; откъсът, отбелязан със звездички, е в превод на Б. Ангелов.

1. Конста (Константин Хлор, Константин Зелени) — баща на император Константин Велики.

2. Константий (Констанций) — византийски император (337—361).

3. Ликиний (Лициний) — съимператор на Константин Велики (307—323). Сръбските летописци го смятат за сърбин.

4. Стефан Неман (около 1170—1196), в монашество — Симеон, велик жупан, първият светец от рода на Неманите.

5. Стефан Първовенчани — сръбски жупан (1196—1217) и сръбски крал (1217—1227). В монашество Симеон. Канонизиран.

6. Вълкан (Вукан) — управител на Зета и Хум.

7. Архиепископ Сава (1169—1236). Канонизиран и популярен като Сава Сръбски.

8. Милица — майка на Стефан Лазаревич, замонашена вероятно в 1395 г. с монашеско име Евгения, във велика схима — Ефросина. Управлява сръбските земи от 1389 до 1402 г. Умира в 1405 г.

9. Има се предвид родословието на рода на Неманите, което се представя като разклонена лоза, наречена «Лозата на Неманите».

10. Оркан — турски султан (1324—1360).

11. Мурад I — турски султан (1360—1389).

12. Баязид (1389—1402).

13. Йер. 31:15; Мат. 2:8.

14. Дн. Крушевац в Западна Морава

15. Баязид, който има и прозвище «Илдъръм» (Светкавица)

16. По Естир 1:1

17. Турският султан.

18. Княгиня Милица.

19. Баязид.

20. В текста: Дисеус.

21. Притчи Сол. 21:1.

22. Йоан Мирча (Мирчо) — влашки воевода (1386—1418). Битката между Мирча и Баязид е станала на Ровино поле (Ровине). Там загива и Крали Марко.

23. Константин, последният кюстендилски владетел, се бие на страната на турците и загива заедно с Крали Марко.

24. Предградие на Цариград.

25. Сигизмунд, унгарски крал, император на Свещената римска империя (1410—1437) и чешки крал. Битката между Сигизмунд и Баязид става на 25 септември 1395 г.

26. Жителите на Сремска Митровица.

27. Сега Земун.

28. Анкира (Ангора), сега Анкара, столица на Турция. Край града на 28 юли 1402 г. Тамерлан разгромява турците и пленява Баязид. Стефан Лазаревич се бие на страната на Баязид, но успява да избяга.

29. Мануил II Палеолог — византийски император (1391—1425)

30. Област в Северен Пелопонес.

31. Става дума за областта Морея. Хексамилионът е стар градеж на император Юстиниан на прохода през Коринт.

32. Йоан VII Палеолог — византийски император (1399—1404).

33. Т. е. да преговаря за обединението на Източната и Западната църква, за Уния.

34. В предградието Галата са живели предимно генуезци.

35. Остров Лесбос.

36. Албания.

37. Управител на остров Лесбос, роднина на византийския император Йоан VII Палеолог. Стефан Лазаревич взима за съпруга неговата дъщеря Елена (Йелача).

38. Византийската императрица Евгения.

39. Сулейман (Мусулман, Имусулман), най-големият син на Баязид, в 1403 г. сключва съюз с император Мануил.

40. Околностите на гр. Силиврия на европейския бряг на Мраморно море, западно от Цариград.

41. Мохамед I турски султан (1413—1422).

42. Муса (Мусия), претендент за престола след смъртта на баща си Баязид (1376—1413). Заради жестокия си и необуздан нрав получил прозвището Кеседжи.

43. Асе бег — син на султан Баязид. Остава в Мала Азия (Анатолия). Разгромен и убит от Сулейман с помощта на Стефан Лазаревич.

44. Син на Баязид, умрял при неизвестни обстоятелства.

45. Гюрг Срацимирович — владетел на Зета (1385—1404).

46. Има се предвид библейският Яков, който на връщане от многогодишното си пребиваване при Лаван се среща с измамения си брат Исав, комуто е отнел първородството, и от страх пред Исав разделя кервана си на две части, за да спаси поне едната. Срв. Битие 32:7—8.

47. Изход 15:6—7 (неточно).

48. Гюрг (Георги) Бранкович, син на Мария, сестрата на Стефан Лазаревич. Сръбски деспот. За известно време действува срещу вуйчо си в съюз с другия брат на Стефан — Вълко (Вук), който оспорва деспотството на Стефан.

49. Самостоятелен сръбски владетел на областите Врана, Иногощa и Прешево с титла «кесар».

50. Възможно е тук да се има предвид Еол, бог на вятъра.

51. Според съвета, който преди това му е бил дал Баязид.

52. С небесната йерархия, представена в съчиненията на Псевдо-Дионисий Ареопагит.

53. Вестта, че Стефан е укрепил своето господство.

54. От гр. ἐπάλξις — отбранителна кула.

55. Пс. 135:12.

56. Захария 9:9.

57. Хълм, разположен около Йерусалим.

58. Константин Костенечки описва Белград, като съпоставя отделни негови места с местата в Свещения град Йерусалим. Живоносният гроб е гробът на Исус Христос, намиращ се в ротондата, построена от императрица Елена.

59. Песен 4:4.

60. Гетсимания е местност в Йерусалим, свързана с евангелските

с
ъбития. В ниската част, разделяща Гетсимания от йерусалимските стени, е църквата «Успение Богородично», построена върху гроба на Богородица. Затова и Константин Костенечки сравнява местността, в която се намира църквата «Успение Богородично» в Белград с Гетсиманската градина.

61. Църква, посветена на Йоан Златоуст, Василий Велики и Григорий Богослов. Името на местността, в която е построена църквата, се тълкува различно. Според Ягич Перивол е собствено име. К. Куев, смята, че това е гр. дума περιβολή (градина, заленчукова градина), която е оставена непреведена. Църквата «Тримата светители» е била разположена сред голяма градина.

62. Неемия измолва разрешение от Артаксеркс I (464—424 пр. н. е.) да издигне отново разрушените стени на Йерусалим.

63. Ис. 49:18.

64. Тук Константин Костенечки говори за строежа на манастира «Света Троица», наречен още и «Манасия» или Ресавски манастир.

65. Намек за празнуването на изградения в Йерусалим Соломонов храм. (Срв. 3 Цар. 8:62—66).

66. Името е написано в полето на ръкописа.

67. 1 Цар. 31:1—7: 2 Цар. 1:21. Гелуйските предели (планината Гелвуя) — мястото, където Саул и тримата му сина загиват от ръцете на филистимянски войници. Цар Давид оплаква особено Йонатан, когото е обичал като брат. Това има предвид авторът — Стефан се бои да не пролее братовата си кръв и после да се разкайва.

68. Пс. 78:1 (неточно).

69. Мирча воевода.

70. Йер. 1:14 (неточно).

71. Ис. 14:31 (неточно).

72. Ямбол.

73. Одрин.

74. Галиполи на Дарданелите (сега на територията на Турция).

75. Пс. 67:24 (неточно).

76. По Числа 10:10.

77. Пловдив.

78. В полето срещу текста е посочено и името на турчина, показал милост към Вълко и Лазар и им дал ябълка за причастие — Асалхан, служител на Алиаз паша.

79. Родопите.

80. Нападението над Пловдив и убийството на митрополит Дамян се отнася най-вероятно към края на 1410 г.

81. Константин Костенечки се опитва да обясни името «Станимака» (Асеновград) чрез гр. στενός «тесен», субстантивирано — теснина, проход.

82. Тамерлан (Тимурленк).

83. Мястото е неясно. В текста: обрѣте сего оу дрѣва нареченааго наречено е.

84. Юсуф (Исуф) — управител на кюстендилската (велбъждската)

област, т. е. на Константиновата земя след смъртта на Константин при Ровине. Възможно е да е помохамеданчен българин.

85. Игит паша — турски воевода (1389 — 1405), управител на земи в югозападните части на Балканския полуостров (между Скопие и Албания).

86. Дауд Сауджи Челебия — син на ослепения Мурад, който за известно време е претендент за турския престол.

87. Мохамед I има прозвище «Кришчи», т. е. «борец».

88. По Битие 7:11.

89. Фока — византийски император (602—610).

90. Антиох Епифан (175 —164 пр. н. е.) сирийски цар, разрушил през 169 г. пр. н. е. Йерусалим.

91. Асирийски цар, превзел Самария, преселил израилтяните в Асирия и заселил на тяхно място хора от Вавилон, Хута, Ава, Емат и Сепарваим (Срв. 4 Цар. 17:3—26).

92. Когато Антиох се заканва да отмъсти на Йерусалим, той бива поразен от страшна болест и умира в мъки, въпреки че се опитва да се помири с евреите. (Срв. 2 Мак. 9)

93. Две селища в горното течение на р. Тимок, разорени от Муса в 1413.

94. Крепост в областта на гр. Алексинац на р. Южна Морава (Югославия).

95. Селище в близост с гр. Алексинац.

96. Сталак (Сталач). Крепост, разположена при сливането на реките Западна и Южна Морава (Югославия).

97. Средновековен град край Ниш (Югославия).

98. Местност в Хасковско, сегашно Узунджово.

99. Планина на сръбско-българската граница.

100. Край Ихтиман (Стипони, Щипоне).

101. Муса загива на 10 юли 1413 г. при река Искър, с. Чамурли (Калково) Самоковско.

102. Вероятно Константин Костенечки има предвид Артаксеркс I, за когото вече говори във връзка с обновяването на Йерусалим. (Срв. Ездра 7).

103. Наум 1:15.

104. Софроний 3:15.

105. В 1422 г.

106. Султан Мурад II (1421—1451).

МЪЧЕНИЕ НА ЗОГРАФСКИТЕ МОНАСИ. (РАЗКАЗ ЗА ЗОГРАФСКИТЕ МЪЧЕНИЦИ)

Жанровата природа на тази творба не е категорично уточнена от изследователите. Й. Иванов, първият български учен, който анализира Житието, го нарежда сред повестите и разказите, като изтъква на преден

план наративните елементи в него. Други специалисти акцентират върху историческите данни в Житието и са склонни да го отнесат към историческите повествования (срв. Стара българска литература, 3 с. 82—84). Разбира се, в произведението има елементи на разказ и има интерес към историческите събития. Обаче нито сюжетното повествование, нито историята са били в центъра на авторовия замисъл. По всички формални белези, а и по делово предназначение творбата спада към типа на проложните жития. Тя е написана, за да прослави загиналите на 10 октомври 1275 г. български монаси от манастира Зограф на Света гора.

Както е известно, по времето на византийския император Михаил VIII Палеолог (1259—1282) е направен опит да се възстанови общността между Цариградската и Римската църква. На събор в гр. Лион на 6 юли 1274 г. е сключена Уния, подкрепяна от византийския император. Унията обаче среща остра съпротива от страна на византийското духовенство. Особено рязко реагират срещу нея монасите от Атон. През 1275 г. папски пратеници, проверяващи как се изпълнява Унията, обикалят светогорските обители. Иноците от Зографския манастир «Свети Георги» отказват да приемат униятите. Като наказателна мярка срещу тяхната съпротива отряд «латинци», наемници на византийския императорски двор, нападат и разграбват манастира. Те запалват кулата, където са намерили убежище 22-ма иноци и четирима миряни. Двадесет и един монаси изгарят в нея, един се хвърля от кулата и умира малко по-късно. Загиват и миряните. Изгорени са безценни книги, пазещи се в библиотеката, и богатствата на ризницата — църковна утвар и одежди. Вероятно веднага след трагичното събитие мъченически загиналите хора са били канонизирани от атонското братство. По този случай ще да е съставен и житийният текст. Паметта на зографските мъченици се чествува на 10 октомври и житието се помества под тази дата.

Житието на зографските мъченици е най-ранният български образец на мъченически тип агиографско повествование. Независимо от краткостта си то има ясно очертана триделна композиция, отговаряща на житиеписния канон. Уводната му част използува една библейска съпоставка, за да подчертае необходимостта да се запише и запази споменът за мъченическия подвиг. Изложението е построено както обикновено се изграждат мъченическите жития — не като биографично повествование, а с един център и един конфликт — на мъчениците с мъчителя (мъчителите). Обстоятелствата около смъртта им се излагат обстойно, а цялата ситуация се свързва с кознините на дявола. Не липсват и библейските съпоставки — зографските монаси се сравняват с мъченически загиналите отшелници от Йерусалимския манастир «Сава Освещени» и на отците, избити на Синай и в Раита. Заключителната част на Житието е възхвала на мъчениците и молитва към тях да закрилят зографското братство от надигащите се ереси и от нападенията на други народи.

В науката няма съгласие и по въпроса, кога е писана творбата. К. Радченко е склонен да я отнесе към XIV в. Той смята, че намекът за напа-

дения от други народи се отнася към турското проникване на Балканите. Й. Иванов с основание сочи, че в контекста този израз има по-скоро смисъл на молба за закрила изобщо, отколкото да е намек за някаква конкретна опасност. Според него Житието е възникнало сравнително скоро след събитието, най-късно до 1311 г. Е. Георгиев свързва произведението с литературата на XIII в. Изказаното от К. Мечев предположение, че Житието е дело на Григорий Цамблак (вж. К. М е ч е в. Безименен ли е старобългарският «Разказ за зографските мъченици». — Лит. мисъл, 1968, с. 106—113), е лишено от основание (вж. Б. С т. А н г е л о в. Григорий Цамблак не е автор на «Разказа за зографските мъченици». — Лит. мисъл, 1968, кн. 5, с. 119—121). Като се има предвид, че авторът на житието е отлично запознат с обстоятелствата около нападението, че с искрена болка говори за събитията, знае точния брой на изгорелите книги, споменава като последен ктитор на Зограф цар Иван Асен II и изрично подчертава, че е написал своята творба «за спомен, та да не бъдат помрачени такива неща в дълбочината на забравата», най-вероятно е Житието да е възникнало към края на XIII в., но след 1282 г., т. е. след смъртта на Михаил VIII Палеолог, за чието царуване се говори като за вече отминало.

Житието на зографските мъченици е поместено, както вече се каза, в сборник с други жития от XVI в., писан с непоследователен български правопис. Ръкописът произхожда от Света гора, пазел се е там и е бил изнесен от Григорович. Сега се намира в Москва, в ГБЛ, в сбирката на Григорович под № 1706; текстът е поместен на л. 19б — 22а.

Изд. К. Ф. Р а д ч е н к о. Отчет магистранта К. Ф. Радченко с занятиях рукописями. . . в течение сентября и октября 1896 года. — Университетские известия, 1898, сентябрь № 9, с. 116—117; Й. Иванов. БСМ 2, с. 437—440; Б. С т. А н г е л о в. Три исторически разказа. — Изв. на Инст. по история. 1964, кн. 14—15.

Преводи: Й. И в а н о в. Старобългарски разкази, с. 49—52. Този превод на Й. Иванов е поместван многократно в христоматии и сборници с текстове.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Й. Иванов от Кл. Иванова.

Лит. К. Ф. Р а д ч е н к о. Отчет. ., № 4, апрель 1898, с. 49—50; Ем. Георгиев. Литературата на XIII в., с. 285—290.

1. Азимит — прозвище на имп. Михаил Палеолог, което гръцките привърженици на православието са употребявали в пренията си с латинянините и са го считали за ругателство.

2. Юда Макавей (ок. 200—160 г. пр. н. е.) е еврейски духовен водач и военачалник, син на свещеника Мататия. Юда Макавей продължава започнатата от Мататия борба на еврейския народ за религиозна свобода против Антиох IV. Той ръководи превземането на Йерусалим и пада убит. За историята на въстанието на Макавеите разказват последните 4 книги на Стария завет, т. нар. «Макавейски книги». Името на Юда и на неговите братя става символ на изключителна религиозна ревност.

3. По 2 Мак. 12:39—45.

4. Става дума за тримата отрока, които отказват да се подчинят на вавилонския владетел Навуходоносор, поради което биват хвърлени в пещ, но остават живи по чудо. (По Дан. 1—3.)

5. Според апостол Павел, Евр. 11:40; 10:34.

6. Матеолог — пустослов, суетнослов. Прозвище на имп. Михаил Палеолог, съставено по аналогия с Палеолог, използувано за подигравка от противниците на унията.

7. Епитрахилът е златотъкана одежда във форма на тясна престилка, която се надява на шията на свещеника по време на служба.

8. Еклисиарх — иконом на църквата или манастира.

9. Става дума за монасите от Йерусалимския манастир «Свети Сава Освещени», един от най-големите общежителни манастири в околностите на Йерусалим. Те са били нападнати и избити от арабите в 796 г.

10. Отците от Синай (на Арабския полуостров) и в Раита са отшелници мъченици, пострадали за вярата. Според гръцките месецослови монасите от Синай са били нападани и избивани неколкократно. Тук авторът има предвид едно нападение над Синай през V в. Нападателите са принадлежали към аравийското племе «blemii», чието наименование гръцките извори асоциират с думата «βλέμμα» (очи, поглед). При превода на славянски (вероятно на староруски) на Простия пролог името на племето се преосмисля и преводачът употребява формата «глазати». С това значение тя се възприема и от старобългарските книжовници, когато става дума за събитията на Синай. Раита е място на източния бряг на Червено море на два дни път от Синай. Тамошните монаси са подложени на гонение около 373 г. при имп. Валент. Авторът на Житието поставя събитията в обратен ред и споменава първо мъченичеството на йерусалимските монаси, а после — избиването на отците от Раита и Синай.

11. Безквасие, т. е. да се употребява при причастие хляб без квас. Така е прието в обряда на Западната църква, докато в обряда на Източната хлябът за причастие се замесва с квас.

12. Всесъжения са старозаветните жертвоприношения, при които се е предписвало принасянето на жертвени животни, които са се изгаряли. По-късно в християнската литература «жертва за всесъжение» се употребява символично.

13. Пасажът е заемка от похвала за Четиридесет мъченици от Василий Велики.

14. Противопоставяне на Дървото на познанието, заради което Адам

и Ева са изгонени от рая., т.е. старозаветното дърво и Дървото на живота, Христос, т. е. новозаветната благодат.

15. Пазвите Аврамови или лоното Аврамово — мястото на праведниците в рая.

16. Т.е. за изкушенията и греховете.

МЪЧЕНИЕ НА ЙОАН НОВИ СУЧАВСКИ (БЕЛИГРАДСКИ) ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

С това агиографско произведение Григорий Цамблак поставя началото на славяно-румънската средновековна литература. То е измежду творбите, които са плод на молдавския период от живота и дейността на именития търновски книжовник. Както е известно, Григорий Цамблак отива в Молдавия като пратеник на цариградския патриарх Матей в 1401 г. По пътя от византийската столица към Молдавия (път, който обикновено се е изминавал по море) в пристанищния град Белиград (Маврокастро, Акерман, сега — Белгород Приднестровский в Украинска ССР) Григорий Цамблак научава легенди за един мъж, убит от местните татарски власти към 1330 г. и почитан от населението като светец. Вероятно именно Григорий Цамблак е заинтересувал воеводата Александър Добрия (1400—1432) и църковния клир в Сучава от съдбата на този светец и е положил началото на култа към него в румънските земи. Мощите на Йоан Нови са пренесени в Сучава към 1402 г. и той е обявен за светец покровител на Молдовското княжество. Тогава ще да е написано и Цамблаковото «Мъчение на Йоан Нови». То е може би първото житие, излязло изпод перото на видния български писател и проповедник. Григорий Цамблак затвърдява култа към Йоан Сучавски, като му посвещава и една служба.

Героят на Григорий Цамблак е действително съществуваща личност. Седем или осем десетилетия делят времето, когато е живял, от времето на неговия агиограф. Според това, което Григорий Цамблак е научил за него и е предал в Житието, Йоан е бил богат и знатен грък от Трапезунд, пристанище на южното Черноморие на брегoвете на Мала Азия. Около 1330 г. той пътува със стоката си в един кораб, принадлежащ вероятно на италиански собственик. В Белиград Йоан е наклеветен от капитана (или собственика) на кораба, че е изявил желание да премине от християнство в идолопоклонничество (слънцепоклонничество). Разпитан от местния управител, вероятно татарин, Йоан категорично отказва да смени вярата си и загива мъченически. Населението му оказва почит като на светец, но вероятно той не е бил официално канонизиран преди мощите му да бъдат пренесени в Сучава. Традицията постепенно подменя историческите факти и във връзка със събитията през XV в., по-късните редактори поставят християнския герой в конфликт с мохамеданите (Срв. П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, С., 1966, с. 67—70).

«Мъченикето на Йоан Нови» принадлежи към един житиен тип, който в старата българска литература е познат главно чрез многобройни преводни произведения. Единственият оригинален литературен предшественик на Цамблаковата творба е Житието на зографските мъченици (XIII в.) Наистина към «мъченията» спада и Похвалното слово за великомъченица Неделя от Патриарх Евтимий, но то е мъчение само по тематичен признак, а като творба се отличава значително и по художествена интерпретация на образа, и по стил от «Мъчението на Йоан Нови». В «Мъчението» Григорий Цамблак се отклонява от образците на своя учител. Той не създава житийно-панегирично произведение, а «мъчение» от класически тип. Това се отразява и на композицията, и на риторичността в текста. Панегиричната линия в «Мъчението» е подчинена на назидателната. Липсва разгънато риторично встъпление по правилата на агиографския канон на Търновската школа от XIV в. Липсва и заключителна възхвала и емоционална оценка на героя. Основната част от творбата представя пренията на Йоан Нови с управителя на града и те са изградени според дометафрастовата традиция. Макар и кратко, «Мъчението на Йоан Нови» има всички компоненти на «мъченическия» тип агиографска творба: биографичното повествование е сведено само до мъченическия подвиг; физическите изпитания са доказателство за твърдостта на героя; конфликтът се изразява в хули, заплахи и мъчения, от една страна, и словесни доказателства за превъзходството на вярата и за привързаността на мъченика към нея, от друга.

Григорий Цамблак не пренебрегва и необходимите за агиографското повествование епизоди с чудесата на мъченика, както и разказа за пренасяне на мощите в Сучава. Разказът за пренасяне на мощите е кратък — един пасаж, в който обаче не липсват възторжени епитети за молдавския владетел Александър Добрия в духа на Евтимиевите житийно-панегирични произведения.

Текстът на «Мъчението на Йоан Нови» е познат по няколко преписа. Най-старият от тях принадлежи на румънския книжовник монаха Гавриил и е поместен в неговия сборник от 1439 г. Сборникът се съхранява в библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ под № 164. Най-много преписи от творбата на Григорий Цамблак се поместват в руските четии-минеи и сборници от XVI—XVII в.

Изд.: Текстът на Мъчението и превод на новобългарски са поместени в книгата на П. Русев и А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966. В нашето издание е включен този превод с някои малки редакционни изменения.

1. Белиград (Маврокастро, Акерман) през Средновековието е крепост и пристанище. За кратко време (от 1300 г.) хан Токму отстъпва земите до Маврокастро на българите, но си запазва върховната татарска власт. При-

неговия наследник татарската власт в града упражнява както административни, така и съдебни функции.

2. По 2 Кор. 1:4 и Мат. 5:7.

3. «От латинската ерес» — вероятно корабът е принадлежал на генуезци или на венецианци. И двата италиански града през първата половина на XIV в. са били в добри търговски отношения със северното Черноморие.

4. Епарх — управител. Григорий Цамблак съзнателно употребява тази форма, приета като връзка с най-старите първохристиянски мъчения. Сядането на епарха на обичайното място в съдилището също е постоянна устойчива форма, характерна за «мъченията» на раннохристиянските герои.

5. Григорий Цамблак нарича управителя на града персиец, но вероятно е той да е татарин. «Персиец» има по-общо значение — изобщо човек от Изтока, както «сарацин» например се употребява изобщо за арабите.

6. Лк. 21:12—16 (неточно).

7. 1 Сол. 5:5.

8. По Битие 1:16—18.

9. Венера, Зорницата.

10. По Гал. 3:27.

11. Тук Йоан цитира Символа на вярата.

12. Пс. 139:4; Римл. 3:13. Аспида — отровна змия.

13. 2 Кор. 4:16 (неточно).

14. Мат. 24:13.

15. Мат. 3:7.

16. В олтара. Според преданието мощите са били положени в църквата, посветена на Йоан Кръстител.

17. Александър Добрия. Името Йоан (Йон) при молдо-влахийските владетели има значението на титла.

18. Йосиф Мушат, молдавски архиепископ (1402—1409).

19. Аврамово лоно вж. бел. 14 на стр. 606.

МЪЧЕНИЕ НА ГЕОРГИ НОВИ СОФИЙСКИ ОТ ПОП ПЕЙО

Житието (мъчението) на Георги Нови Софийски е първият значителен литературен отглас на новите обществени условия, при които мъченичеството за вярата означава и мъченичество за запазване на народността. Още от XV в. борбата на българския народ срещу поробителите се вдъхновява от примера на отделни личности, които оказват пасивна съпротива на завоевателите, като отхвърлят тяхната религия. Георги Нови е златар, родом от Кратово, но дошъл от юношески години в София. Красотата му привлича турците, които се опитват да го склонят да приеме мохамеданството. След решителния му отказ Георги бива съден и изгорен на

клада на 11 февруари 1515 г. Съдът и жестоката разправа над младежа разтърсват християнското население на София и скоро след смъртта му Георги е канонизиран. Култът към него прониква и в сръбската, руската и гръцката църква. Един негов съгражданин и наставник — поп Пейо — му посвещава житие и служба. Поп Пейо е начетен книжовник, познаващ отлично агиографските канони. Житието ще да е възникнало между 1516 г. и 1539 г., когато една негова съкратена редакция вече е занесена в Русия. С написването на тази творба се слага началото на една нова книжовна школа — Софийската книжовна — школа, продължила и обогатила традициите на Търновската книжовна школа.

Поп Пейо е очевидец на събитията, познава краткия жизнен път на своя герой, свидетел е на неговия нравствен подвиг. Той се старае да изгради произведението според модела за литературно написано пространно житие, но на редица места съзнателно или несъзнателно се отклонява от него. В повествованието са вмъкнати елементите на документалния разказ, на непосредственото преживяване. Без да напуска рамките на идеалното изображение, авторът на места нарушава условността на «житийния жест». В реакциите на героя му покрай твърдата решимост да остане верен на православната вяра прозира и чисто човешкият страх пред мъченията и смъртта. Под въздействието на живия спомен се променя и авторовото присъствие в творбата. Авторът не е вече само възторжен панегирист, нито скромен ученик, който се старае да опише недостижимия път към светостта. Поп Пейо участвува активно в събитието и при все че прикрива своето писателско Аз зад безличното трето лице, той съвсем определено очертава ролята си в драматичния конфликт, неднократно изтъква, че е наставник и духовен утешител на бъдещия мъченик, че му вдъхва решителност и е «земната опора» на неговия подвиг. В известен смисъл поп Пейо е съпътствуващият положителен герой на житието.

Както вече казах, авторът е овладял поетиката на житийния жанр и познава редица най-добри образци на българската агиография. Той се старае да спази класическата триделна композиция на житията, която авторите на «мъченията» понякога пренебрегват. Биографичното повествование е предшествувано от обширен увод за непреходността на мъченическия подвиг. Но и тук поп Пейо не остава само в рамките на общите разсъждения, а сочи конкретни примери за мъченици и светци измежду неговите съвременници или от близкото минало. Заключението на творбата е всъщност една кратка проповед за поста, изградена върху традиционните образци от учителния жанр.

Биографичното повествование е написано по-динамично, с повече битови детайли, отколкото наблюдаваме в произведенията на Патриарх Евтимий. Липсват сложните риторични плетеници, а пространните монолози са заместени с динамични прения с представителите на исляма. Любопитно е, че целият епизод със съда над мъченика има за литературен модел евангелската сцена със съденето на Христос, при което турският съдия заема позата на Пилат и се показва значително по-веротърпим от

фанатизираната тълпа. Дори традиционното отношение към чудото е подложено на преоценка — според разказа на поп Пейо българите сами организират откраднването на тялото на мъченика, но пред турците го представят за чудо.

Трябва да бъде отбелязан и езикът на Житието. Поп Пейо пише ясно и отлично познава среднобългарските книжовни норми. Ако се съди от най-ранните запазени преписи, той е писал с ресавски правопис.

Житието на Георги Нови Софийски принадлежи към най-добрите образци на българската житийна литература и влияе върху по-късно създадените произведения от същия жанр и на първо място — върху Житието на Никола Нови от Матей Граматик.

Житието е получило разпространение в славянската православна традиция. Познато е в две редакции. Текстът на обширната редакция, стоящ най-близо до авторовия текст, е запазен по два преписа: в ръкопис от Хилендарския манастир (№ 479 от третата четвърт на XVI в.) и ръкопис от 1714 г., писан в Сараево, но пренесен в България. През миналия век се е намирал в София и чрез Сава Филаретов е бил предоставен на Гилфердинг, който издава текста. Днешното местонахождение на ръкописа не е известно.

От обширната редакция водят началото си няколко съкратени варианта, запазени в ръкописи от различни места, писани със сръбски или с църковнославянски правопис. Един от преписите се е намирал в Белградската народна библиотека и е унищожен през войната, два преписа се пазят в София (в библиотеката на БАН и в НБКМ), два са притежание на Хилендарската сбирка. Към този тип текстове трябва да бъде причислено и първото издание на Житието — в Самоков, в 1855 г.

Кратката редакция е позната само в два преписа (Рилски и Еленски), но тя на свой ред е легнала в основите на една руска версия, създадена през 1539 г. от презвитер Илия от Псков и получила широко разпространение в руската книжнина, тъй като е включена в Макариевите чети-минеи. Кратката редакция отнася мъченичеството на Георги към 26 май и тази дата е възприета в руската православна традиция. Текстологическо изследване на Житието по всички познати преписи направи Д. Богданович (Житије Георгија Кратовца.—Зборник историје књижевности. Одељење језика и књижевности Српске академије наука и уметности. Београд, књ. 10, 1976, с. 203—267 с подробен опис на ръкописите, съдържащи южнославянските текстове и с изчерпателна библиография).

Изд.: А. Гильфердинг. Болгарское житие Георгия Нового Софийского. — Летопись занятий Археографической коммисии. 1862—1863. Вып. II. СПб., 1864. Приложения с. 1—24. С. Новаковић. Служба и живот светаго ђурђа Кратовца. Гласник Српског ученог друштва, 21, (1867), с. 97—156; П. Динеков. Софийски книжовници през XVI в. I. Поп Пейо. С., 1939, с. 57—76; Б. Ангелов. Два преписа на

житието на Георги Софийски. — Из старата литература, II, с. 276—279 (кратката редакция на Житието); Д. Богдановић. Житије Георгија Кратовца, с. 230—265 (по най-стария препис от Хилендарския манастир № 479 с варианти по останалите преписи); Служба с житием и страданием светаго великомученика Георгия Новаго. Самоков, 1855 (фототипно издание по случай 200 г. от рождението на Никола Карастоянов. С., 1978.

Лит.: П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. СПб., 1901, с. CCLXXV—CCLXXVI; П. Динеков. Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо. С., 1939; Стара българска литература. II, с. 149—158; История на българската литература, т. 1, с. 388—395; И. И. Калиганов. Текстологические заметки о южнославянских списках жития Георгия Нового. — Советское славяноведение, 1978, № 4, с. 44—56.

Преводи: Б. Ангелов, М. Генов. Стара българска литература, с. 575—583; Христоматия по старобългарска литература, с. 431—438 (превод на П. Динеков).

Тук поместеният превод е направен по изданието на Д. Богданович от А. Даскалова.

1. Мат. 25:30, 41 (неточно)
2. Мат. 7:13—14 (неточно)
3. По Римл. 1:29—30 и Гал. 5:19—20
4. По Изход 14—19
5. Стефан Бранкович — умрял в 1476 г. Канонизиран.
6. Йоан Бранкович, син на Стефан и Ангелина, е починал на 10 декември 1503 г. На този ден се празнува и паметта на родителите му. Мощите им се пазят в Крушедолския манастир.
7. Деяния 14:22
8. Пс. 65:12
9. Цариградският патриарх Нифонт II (1488—1490 и повторно 1499—1500 или 1497—1498) е канонизиран от атонските монаси. Паметта му се чествува на 11 август.
10. Става дума за молдавския воевода Раду Паисий, наречен Калугера.
11. Стефан-Софроний е убит около 1510 г. Паметта му се отбелязва на 28 май.
12. Мат. 5:14—15; Лк. 8:16
13. Тук и нататък в репликите на турците под «бог» трябва да се разбира аллах, но ние се придържаме към текста на автора, който употребява навсякъде «бог».

14. Притчи 15:8 (21:27). В Житието погрешно е приписано на Давид.

15. Мощите на сръбския крал Милутин (1275—1320) са се пазили в София, в църквата «Св. Неделя», която народът наричал още и «Св. Крал». Паметта му се празнува на 29 октомври.

16. Притчи 14:15
17. Пс. 142:10 (неточно)
18. Лк. 12:11 (неточно), срв. и Мат. 10:19
19. Изход 19:16—20
20. Мат. 2:1—11
21. Мат. 11:5 (неточно)
22. По Мат. 14:25—26; Мр. 6:48—49; Йоан 6:19
23. Деяния 1:9—14
24. Деяния 1:11
25. 2 Тим. 4:1
26. Римл. 2:6
27. Мат. 25:32
28. Римл. 2:6
29. Мат. 10:32
30. Пс. 149:5
31. 1 Кор. 2:9
32. Римл. 8:38—39
33. Римл. 8:18 (неточно)
34. Пс. 89:10
35. Пс. 89:5
36. Еф. 6:11
37. Йоан 15:5
38. Притчи 9:9
39. Римл. 8:35, 38 (неточно)
40. По Мк. 10:30
41. Римл. 2:6
42. Мат. 11:13
43. Гал. 1:8 (неточно)
44. По Мат. 24:24—26
45. Пс. 31:2; 1 Петр. 2:22

46. Цялата сцена със съда е построена върху евангелски модел. Срв. Мат. 27:24—25; Йоан 19:10—12.

47. Агаряни.
48. По Пс. 85:17 (неточно)
49. Йоан 16:2
50: Мат. 25:32, 46
51. Мат. 10:32—33 (неточно).
52. 2 Римл. 8:39.
53. Лк. 23:46

54. В Адрианопол (Одрин) един век преди това загива мъченическия на кладата друг мъченик от София, Георги Стари (26 март 1437 г.).

55. Древните „поколения" — има се предвид първохристиянската епоха.

МЪЧЕНИЕ НА НИКОЛА НОВИ СОФИЙСКИ ОТ МАТЕЙ ГРАМАТИК

Житието (Мъчението) на Никола Нови е едно от най-значителните достижения на старобългарската агиография и най-ярката творба на Софийската книжовна школа. Създадено няколко десетилетия след възникването на Житието на Георги Нови, това произведение продължава идейната и тематична линия, начертана от поп Пейо.

Житието на Никола Нови е произведение, което обобщава в известен смисъл резултатите от вековната продуктивност на житийния жанр в България. Създадена от видния софийски гражданин, начетения «дяк и ламбадарий на Сардикийската църква» Матей Граматик, творбата отразява най-сериозния конфликт на своето време — конфликта между исляма и православието в своеобразен план — героят на Житието е човек, подведен в момент на слабост и безпаметство да се обреже и водил в продължение на една година драматична борба със себе си, за да се реши да отхвърли своята принадлежност към иноверците. Съдебният процес, жестокостите на разярената тълпа, страданията в затвора — всички те са едно продължение на драматичния конфликт, който довежда до мъченическата смърт на героя. На 17 май 1555 г. той е пребит с камъни край града и веднага след това е канонизиран. Матей Граматик, неговият житиеписец, свидетелствува, че богослужебни хваления за Никола са били пети едва ли не в момента на неговата кончина — пред огъня, на който турците са горили останките на мъченика. Житието му обаче едва ли е възникнало непосредствено след смъртта на героя — текстът е твърде обемист, литературните заимствувания са от много и различни извори и трябва да се предполага, че авторът е извършил продължителна предварителна работа, преди да напише тази най-пространна агиографска творба в старата българска литература.

Никола Нови е герой от същия тип, както и загиналият няколко десетилетия по-рано Георги Нови. Двете жития обаче се различават твърде много. Класическата композиция на «мъчението», към която се придържа поп Пейо, не задоволява Матей Граматик. Неговите амбиции са да създаде творба — пример за богословска и литературна начетеност и витийско майсторство, творба, издържана в духа на житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа.

Същевременно обаче Матей Граматик не пренебрегва фактите от живота на своя герой, не го поставя в една надземна, абстрактна обстановка, свързва неговите постъпки с политическите събития на времето

и им отделя място в житийния разказ, като се отклонява да спомене за неща, към които подвизите на Никола Нови нямат никакво отношение. С една дума, Матей Граматик се отклонява от композицията на традиционните мъченичества, в които животът на героя до акта на мъчението като правило остава извън погледа на агиографа.

Кръгът на авторите, които Матей Граматик познава и използува, е твърде широк. В неговото изложение естествено на първо място преобладават библейските цитати (най-често той се обръща към Псалтира, както и всички останали средновековни български автори). Същевременно обаче Матей Граматик вплита в Житието и цитати и реминисценции от някои по-рядко употребявани текстове — от т. нар. «малки пророци», от Притчи Соломонови и Премъдрост Соломонова, от Товит. Изложението му се влияе и от някои популярни агиографски произведения. Изследванията показват, че измежду другите източници нашият автор отдава предпочитание на Хрониката на Зонара и на места дори заема пасажи от нея. Любопитно за стилистиката на Житието е и непосредственото използуване на български произведения (Житие на Иван Рилски от Патриарх Евтимий, Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, Житие с малка похвала на Иван Рилски от Димитър Кантакузин). Матей Граматик вмъква отделни фрази или цели изрази, като им придава стойност на топоси наред с утвърдените от византийската агиография устойчиви формули, цитира ги от същата литературна позиция и по същата необходимост, поради която цитира и Светото писание.

Композицията на Житието е триделна, но несъразмерна. Биографичното повествование е силно разширено, а нишката на разказа непрекъснато «се прекъсва» от авторовите отклонения по един или друг повод. Динамичното повествование замира, «пресечено» от авторовите интерполации, които понякога имат формата на друг, самостоятелен, разказ (например историята на град Средец, историята на воеводата Мирча и на Паисий Калугера, празника Възнесение и неговото празнуване в София) или на проповед (проповед за ползата от брака, за непредпазливостта (по повод на обрязването на Николай), за покаянието, за скръбта и бъдещия съд и др.).

Подобно на поп Пейо Матей Граматик не скрива своето участие в съдбата на героя и разказва за себе си понякога в трето, а понякога — и в първо лице. Именно в такива моменти пред нас се разкрива оня образ, който по силата на законите на жанра трябва да остане незабележим и незабелязан — като молитвена сянка пред величието на героя — образът на житиеписеца, на самия Матей Граматик.

Житието на Никола Нови едва ли е било предназначено за колективно четене в каквато и да е форма — то е твърде обемисто, за да се чете като амвонна проповед и даже трудно можем да си представим, че се е чело и в някоя манастирска трапезария. То, независимо от риторичните пасажи, от назидателната проповед и т. н., е произведение, създадено за индивидуално четене. Естествено е в такъв случай да не получи голямо разпро-

странение. И наистина, до нас е достигнал само един препис в ръкопис, който някога се е съхранявал в храма с мощите на светеца, а сега се намира в сбирката на ЦИАМ под № 1521. Това е ръкопис, писан в 1564 г. от поп Лазар от Кратово. Обема 291 листа, писан е с ресавски правопис. Съдържа и други произведения (от Йоан Златоуст, от Нектарий Цариградски), както и Житие на апостол Андроник, чиято памет се празнува в един ден с паметта на Никола Нови. Освен Пространното житие на Никола Нови, поместено на л.41а—208б, съдържа и службата на мъченика, а също така и общата похвала за софийските мъченици, която вероятно също е излязла изпод перото на Матей Граматик. Службата за Никола Нови има канон, в чийто акростих се чете името на тях Андрей (срв. Ст. Кожухаров. Старобългарски проложни стихове. — ЛИ, кн. I, 1977, с. 52).

Единственият запазен текст е издаден от: П. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. Житие св. Николая Нового. СПб, 1901, с. 27—157.

Преводи: Станимир Ст. Станимиров. Свети мъченик Николай Нови-Софийски (паметта му се празнува на 17—30 май). С благословението на свето-Софийския митрополит Стефан. Издава настоятелството на храма «Св. Николай Нови Софийски». С., 1931. Кратък откъс от Житието е преведен от Божан Ангелов и е поместен у: Б. Ангелов, М. Генов. Стара българска литература, с. 565—574. Този откъс се помества и в други христоматии и христоматийни пособия.

Поместеният тук превод е с незначителни съкращения и е направен от М. Спасова и Кл. Иванова, а един пасаж (от: Градът, наричан Янина в Тесалия. . . до: ще речем накратко само за майката на мъченика и така ще удовлетворим словото. . .) е преведен от А. Даскалова и Кл. Иванова.

Лит.: П. Сырку. Очерки из истории литературных сношений, с. I—CCCXLVI; Ив. Снегаров. Поглед към изворите за св. Никола Софийски. — ГСУ, Богосл. фак., 9, 1931—1932; П. Динеков. Матей Граматик. — История на българската литература, I, с. 396—401; С. Райчинов. Софийският книжовен център и Рилският манастир през XVI в. — Старобългарска литература, 11, 1982, с. 67—79.

1. Йоил 2:28
2. Този пасаж вероятно е повлиян от увода към «Житие с малка похвала» за Иван Рилски от Димитър Кантакузин.
3. 1 Йоан 4:12
4. По Йоан 14:2 и др.
5. По Йоан 15:4 и др.
6. 1 Кор. 2:9

7. Пс. 24:4

8. По Йоан 14:6; 8:12

9. Път с неравности, път, по който човек се препъва.

10. Римл. 11:33

11. Оратори, ритори.

12. Първите ученици на Исус Христос — апостолите са били рибари.

13. По Притчи 3:14—15

14. По Притчата за заровените таланти Мат. 25:14—30. Талант е най-високата по стойност гръцка монета (златна или сребърна), която е била в обращение и на територията на Юдея.

15. По Товит 12:13; срв. също и началото на Житието на Мария Египетска от Софроний Йерусалимски.

16. Според 2 Цар. 6:6—7, където се разказва как при пренасяне на свещения ковчег един от непосветените придружвачи — Оза — присяга и с протегнати ръце придържа наклонилата се светиня. Оза бива поразен и умира, понеже се е докоснал до ковчега, без да има право, макар и с добри намерения.

17. По Пс. 5:13; притчи Сол. 10:6

18. Изразът е подражание на възгласа «Твоя о твоих. . .» от тайноизвършителната част на литургията.

19. Притчи 10:1

20. Пс. 38:5 и Пс. 72:28

21. По Пс. 61:8 и Пс. 72:28

22. По Пс. 1:3

23. По Пс. 91:13—14

24. Молитвата на Николай е съставена от цитати по Пс. 39:3—4 и Пс. 21:11 (неточно).

25. По I Кор. 3:16

26. По Пс. 83:11

27. Един от апостолите, Симон, е бил обущар.

28. Лк. 4:24

29. Битие 12:1

30. По Пс. 41:2

31. I Цар. 17:40, но според библейския текст младият Давид се е сражавал с Голиат с «пет гладки камъни». Целият този пасаж е повлиян от съответен пасаж на Житието на Иван Рилски от Евтимий.

32. Пс. 24:21

32а. По Пс. 118:35 и 24:4

33. По 2 Кор. 11:26

34. Пс. 144:19

35. Пс. 20:3

36. Пс. 19:6 (неточно)

37—38. Целият пасаж е зает от Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак (срв. тук, с. 243).

39. Пс. 49:12

40. Пс. 118:103

41. По Битие 13:10

42. Старият завет се възприема от християнството като «сянка» и прообраз на новозаветната «благодат».

43. Става дума за Сардикийския събор от 343 г.

44. Никейският събор от 325 г.

45. Терапонт Сардийски е първохристиянски мъченик, пострадал вероятно при имп. Валериан (250—260) във Фригийска област, околорека Астала в гр. Атала. Матей Граматик обаче използува легендарни свидетелства и пренася мястото, където е бил мъчен Терапонт в Средецката област.

46. По Мат. 16:24 и др.

47. По Пс. 11:7 (но там — сребро)

48. Става дума за мъченика Георги Най-нови (Новейши), чиято памет се празнува на 26 май.

49. Фил. 1:21

50. Римл. 8:35 (неточно)

51. По Мат. 27:35

52. По Изход 34:29—35

53. Сп. евангелието жените-мироносици са стояли при кръста; след това те са отишли с благовонни масла (миро) на гроба и първи са разбрали за възкресението на Христос.

54. По Лк. 2:35. Тази фраза е произнесена от Симеон Богоприемец като предсказание за мъката на Богородица, която един ден ще види сина си висящ на кръста.

55. 2 Кор. 13:1

56. Евр. 11:38

57. По Пс. 44:15

58. По Песен 4:1; 7:7

59. По Песен 2:5 (неточно)

60. По Пс. 15:3

61. Пс. 83:1—2 (неточно)

62. Парафраза по I Кор. 3:2 и Евр. 5:12

63. I Цар. 2:30

64. Пс. 15:3

65. Става дума за стълбата от добродетели, за която говори Йоан Лествичник в своята «Лествица».

66. Притчи 10:7

67—68. Целият пасаж е парафраза на увода към Житието на Иван Рилски от Патриарх Евтимий.

69. Пс. 83:1—3

70. По I Кор. 9:27 и от обща служба на преподобните.

71. Притчи 1:7

72. По Екл. 12:7

73. Пс. 21:7
74. Лк. 17:10
75. Пс. 6:7
76. По Мат. 5:14—15
77. Пс. 131:14
78. Йоан 15:13
79. Мат. 10:23
80. Става дума за постановленията в сборниците с църковни правила (номоканоните) за необходимостта от брак за миряните (напр. Апостолско правило № 51 и др.).
81. Следва едно поучение за благословеността на брака, подкрепено с цитати от Стария и Новия завет.
82. Притчи 15:17
83. Притчи 15:16 (неточно)
84. Пс. 36:16 (неточно)
85. 2 Кор. 11:29
86. Йов 29:15
87. Мат. 10:41
88. По Мат. 10:42
89. Пс. 54:23 (неточно)
90. Мирчо Чобан (1546—1554; 1558—1559)
91. Пс. 15:8
92. По I Тим. 1:15
93. Фока — византийски имп. (602—610)
94. Маврикий — византийски имп. (582—602)
95. На султана
96. Раду VII Паисий Калугер (1536—1546)
97. Султан Сюлейман Кануни (1520—1566)
98. Пс. 82:3—4 (неточно)
99. По Пс. 118:156; 144:9 (?)
100. Текст от литургията
101. Йов 2:10 (неточно)
102. Юлиан Отстъпник — третият след Константин Велики имп. на Византия (361—363), който се опитва да възстанови езичеството, «отстъпва» от християнството.
103. Константин V Копроним, византийски имп. (741—775), привърженик на иконоборческото движение в империята.
104. Описваните събития се отнасят към 1547 или 1548 г.
105. По 2 Петр. 3:9
106. Притчи 26:27
107. Пс. 65:12 (неточно)
108. Пс. 123:7—8
109—111. Пасажът е заимствуван от Житието на Стефан Дечански (срв. тук с. 229).
110. Йов 1:21

112. Следва кратка проповед и разсъждения за търпението на Йов и за изкушенията на дявола, за невниманието и неразсъдливостта.

113—115. Пасажът е заимствуван от Житието на Иван Рилски от Патриарх Евтимий.

114. По Ис. 14:12—15

115. Пс. 7:15

116. По Притчи14:15

117. По Ис. 11:8

118. Непрекипяло вино, шира

119. Хам е син на библейския Ной, който извършил безчестие спрямо баща си и го видял гол в шатрата. Затова Ной проклина своя син и неговото потомство (Битие, 9:22—25).

120. По Пс. 117:6—7 и 10

121. По Йов 3:6, 10, 11

122—131. Целият пасаж е разширен вариант на една от молитвите на Стефан Дечански от Житието му срв. с. 222).

123. Йер. 11:20

124. По Пс. 50:5

125. Има се предвид Артаксеркс Велики, героят на библейската книга Естир.

126. Според евангелския текст апостол Петър три пъти се отрича от Христос.

127. Има се предвид едно от чудесата на Исус Христос, който възкресява сина на една вдовица. По Лк. 7:12—15

128. По Мат. 4; 8; 9; Мр. 2; Лк. 5

129. По Пс. 67:7

130. Пс. 88:14 (неточно)

132. Йер. 9:1

133. Ис. 22:4

134. Пс. 138:21—22 (неточно)

135. Пс. 54:9 (неточно)

136. По Римл. 5:20 и по Кол. 1:23

137. Мат. 3:9

138. По Йез. 18:32

139. По Пс. 68:8—9

140. Николай се кае с дълга молитва, а след нея Матей Граматик интерполира и една проповед с примери от Писанието и от други източници (Йосиф Флавий, Йоан Златоуст и др.) за покаянието и за възможността грешникът да бъде спасен.

141. Мат. 5:14 (неточно)

142. По Мат. 25:41, 46

143. Пс. 94:2

144. По Евр. 12:4

145. Пс. 7:10

146. От Корана.

147. Мохамед
148. Пс. 57:5 (неточно)
149. Мат. 19:6
150. Мат. 19:9
151. Римл. 8:35
152. По Ис. 49:8
153. Римл. 13:12—13
154. Йоан 16:2

155. Следват разсъждения на Матей Граматик за безчестието и безсмислието на Корана и срещу Мохамед.
156. Ис. 50:11

157. Вдовицата, която според евангелския текст дала последните си медни парички в храма. По Мр. 12:42; Лк. 21:2
158. По Еф. 6:14, 17, 15
159. Лк. 10:19
159[а]. Римл. 11:26
160. Пс. 25:12
161. По Пс. 36:4 и Премъдрост Сол. 4:14
162. По Пс. 58:10,1; 60:4; 30:15 и др.

163. Пс. 77:2

164. Според Стария завет двама развратни старци, които се опитват да съблазнят Сузана, скрити в нейната градина (Срв. Дан 13).
165. По Гал. 3:27; Фил. 1:21, 2:5 и др.
166. По Мат. 22:21
167. По Фил. 3:8 и Гал. 2:20
168. Пс. 31:9
169. Тропар от службата в Неделя на православието.
170. Пс. 26:1—3
171. Т. е. на Христос
172. Ис. 50:6
173. Пс. 131:14
174. Пс. 41:4 (неточно)
175. Пс. 39:3 (неточно)
176. Пс. 128:1—4
177. Пс. 24:19 (неточно)
178. Пс. 6:3
179. Пс. 6:2
180. Пс. 12:5
181. Мат. 10:18—20
182. Мат. 10:32—33 (неточно)
183. По Мат. 10:28
184. Фил. 1:21
185. По Римл. 8:35, 39
186. Пс. 55:2—4 (неточно)

187. Тук Матей Граматик влага в устата на съдията думите на Пилат според евангелието (срв. Лк. 23:14—15 и др.).

188. Никола отправя благодарствена молитва за избавлението си от тълпата. Градският управител заповядва да го затворят и оковат с тежки вериги и да го държат гладен и жаден, като забранява да бъде посещаван от своите единоверци.

189. Никола произнася пред своите съоковници проповед за мъченическия подвиг.

190. По Притчи 14:15

191. Преизподнята

192. По Мат. 25:41 и 12

193. Никола произнася дълга молитва с цитати от библейските книги.

194. До 12 ч през нощта

195. Цитатът е от Йоан 3:8, а не от някой от пророците, както е отбелязано.

196—198. Пасажът е парафраза на съответен пасаж от Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак.

197. Йов 30:19

198. Пс. 21:7

199. Молитвата е парафраза по Пс. 37:13; 82:3; 73:19

200. Захария 14:7 (неточно) (?)

201. Християните се молят на бога и възхваляват Никола.

202. Йоан 16:24 и Мат. 9:29

203. Става дума за евангелската притча за блудния син (Лк. 15:11—32) и евангелския разказ за апостол Петър, който от страх три пъти се отрекъл от Христа, когато Христос е вече в ръцете на своите врагове, но след това се разкаял горко и затова бил простен (срв. Мат. 26:33—35 и 69—75).

204. Пс. 139:3

205. Пс. 54:23

206. По Мат. 7:13—14

207. Мат. 18:7

208. По I Кор. 15:53—54 и Фил. 1:23

209. Пс. 41:3

210. По Деяния 23:12

211. Пс. 33:2—3

212. 8 или 9 ч сутринта

213. 1 Петр. 2:22

214. По Еф. 6:37

215. По Фил. 4:13

216. По Мат. 27:24

217. Управител на град или област

218. Срв. Дан. 3:5

219. Молитвата на Никола е съставена от постоянни молитвени формули, литургични цитати и обръщения.

220. I Йоан 4:8,16

221. Евр. 11:38

222. По Йоан 18:4—8

223. По Пс. 141:7

224. По Пс. 39:3 и 30:9

225. Става дума за пророк Илия (срв. 3 Цар. 19:10—14).

226. В уподобяването на мъченика с жених и на смъртта — с влизането в брачен чертог се съдържа традиционната съпоставка с евангелската притча за 10-те девици.

227. Част от свещени одежди (дрехата на дякон по време на служба).

228. Юч Бунар

229. Думите на Христос на кръста.

230. За мъченическата смърт на първомъченик Стефан вж. Деяния 7:58—60.

231. Фесчето, което и българите са носили според обичая.

232. Пс. 54:23 и 8—9

233. В края на Житието Матей Граматик разказва и за някои чудеса с мощите на мъченик Никола Нови. След известно време един юноша заболява от проказа и се обръща за помощ към мощите на светеца, които са запазени в църквата, посветена на Безплътните сили. Когато отварят ковчежето, усещат благоуханието на мощите. Измиват ги със светена вода, а юношата, който намазва тялото си с водата, оздравява. Скоро след това по инициативата на средецкия митрополит Яков се събира събор, който провъзгласява канонизацията на Никола Нови. По този повод била отслужена пълна служба за него. По същото време в Средец се намират монаси, дошли от Йерусалим и от Синай, които получават частица от мощите, отнасят я в Йерусалим и на Синай и установяват там честуване на мъченика, като съчиняват и подходящи песнопения за него. В края на Житието Матей Граматик изтъква, че са достатъчни споменатите две или три чудеса, за да привърши достойно свещеното си изложение. Творбата завършва с доксологична формула, без да има подходящ и съразмерен риторичен финиал. Веднага след края на текста е прибавено и стихотворно полиелейно припело:

«Елате, мъченолюбци, Николая чудотворца да възхвалим, сиреч — Сардикийска похвала!»

РАЗКАЗИ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ

ПРОЛОЖЕН РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ИЛАРИОН МЪГЛЕНСКИ

Проложният разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски е възникнал през XIII в., след като мощите на светеца са пренесени от цар Калоян в Търново.

Проложният разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски е познат в две редакции. Първата и най-вероятно — първичната редакция — е известна по един ръкопис, който някога е бил в ръцете на някой от австрийските консули в Солун (по предположение на Й. Иванов това е известният изследовател на ръкописи Михановић). По този ръкопис възрожденецът Минко Николов е направил препис от Проложния разказ и го е предал на Л. Каравелов. Ръкописът е бил пергаментен и Л. Каравелов счита, че е възникнал не по-късно от XIII в. По-късно ръкописът е изчезнал и съдбата му е неизвестна. От него е запазен само текстът на Проложния разказ, който Каравелов обнародва в своя сборник «Сокол» (вж. посоч. библ.).

Втората редакция, чийто текст малко се отличава от познатата чрез изданието на Каравелов версия от XIII в., е много популярна, тъй като е влязла в състава на Стишния пролог (в неговия среднобългарски (търновски) превод). Тя се помества под дата 21 октомври наред с проложните жития на Петка Търновска и Иван Рилски. Среща се в ръкописи от XIV в. насам. Най-старият препис, запазен в български книгохранилища, е поместен в споменатия вече ръкопис № 73 от сбирката на БАН, на л. 91а—91б (срв. Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи, с. 139—140).

Изд: Л. Каравелов — Сокол. Пловдив, Свищов, Солун, 1876, с. 139—140; Й. Иванов. БСМ 2, с. 419—420 (обнародвани са успоредно двете редакции на Проложния разказ); Б. Ст. Ангелов. Проложното житие на Иларион Мъгленски. — Из старата литература, I, с. 98—99. (Публикувана е редакцията от Стишния пролог по препис от XIV в.)

Поместеният тук превод е направен от Кл. Иванова по Каравеловия препис, издаден от Й. Иванов.

Литература: Е. Георгиев. Литературата на XIII в., с. 163—166.

1. За географската област Неада вж. бел. 107 към Житието на Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий.

2. Известието, че Калоян е останал 100 дни в Мъглен, се съдържа само в Каравеловия препис.

3. Думите «воин срещу богомилите» се четат само в Каравеловия препис.

4. Епитетът за Търнов — «големи» се чете само в Каравеловия препис.

5. Примасът на България Василий.

6. Според последните археологически данни църквата «Свети Четиридесет мъченици» е съществувала и преди царуването на цар Иван Асен. Той вероятно само я е обновил и украсил, но не я е издигнал на празно място.

ПРОЛОЖЕН РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ВЪВ ВИДИН И БЕЛГРАД ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Чрез Разказа за пренасяне на мощите на Петка Търновска Григорий Цамблак продължава темата за възхвала на преподобната Петка — «търновската слава и закрила» в новите исторически условия, когато всички книжовници са разтърсени от гибелта на отечеството. Съдбата пожелава тази българска светиня да не бъде унищожена в пламъците на разорения престолен град, а да бъде пренесена (както и мощите на Филотея Темнишка) във Видин. След падането на Видинското деспотство мощите на Петка Търновска са измолени от сръбската княгиня Милица и нейните синове от султана и са пренесени в Белград. Там те се пазят до 1521 г., когато Белград на свой ред е превзет от войските на Сюлейман II.

За разлика от Йоасаф Бдински, който посвещава на преподобната Филотея едно собствено произведение — Похвално слово — и в него вмъква разказ за съдбата на мощите ѝ след падането на Търново, Григорий Цамблак не интерпретира отново образа на Петка. Той пише своя Разказ като *допълнение* към текста на забележителната творба на своя учител, допълнение, предназначено да се вмъкне в текста на Евтимиевото житие, а не да се разпространява самостоятелно.

В изграждането на своето повествование Григорий Цамблак следва изобразителните принципи на Евтимиевите разкази за пренасяне на мощите. Неговата патетика оцветява емоционално събитията, но самите те са по-скоро маркирани, отколкото разказани. Историзмът е чужд на нашия автор; той акцентира върху характеристиката на участниците в събитието. Цялата втора част на творбата е възхвала на сръбските владетели, на сръбската земя и на народа ѝ. Чрез тази възхвала Григорий Цамблак величае и героинята, чиято закрила преминава от българските земи към все още свободната Сърбия. Образът на светицата покрови-

телка на християнските владетели се осветява от надеждата, че с нейна помощ балканските народи ще си възвърнат предишната мощ.

Кога всъщност Григорий Цамблак пише своето допълнение към Евтимиевото житие на Петка? Несъмнено след май 1398 г., тъй като тогава княгиня Милица предприема своето пътуване до Адрианопол и минава през Видин. Според А. И. Яцимирски (Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб, 1904, с. 51—52) Разказът е писан още в Цариград между 1399 и 1400 г., но преди 1401 г., когато Григорий Цамблак е изпратен от Цариград в Молдавия. Основание за тази своя хипотеза А. Яцимирски намира в отсъствието на съответен сан към името на Григорий Цамблак в наслова на творбата и в упоменанието на брата на деспот Стефан — Вълко (Вук) в текста. Хипотезата на Яцимирски обаче едва ли може да се приеме. Преди всичко Разказът не се е разпространявал отделно от Житието на Петка и изобщо не е познат със собствен наслов. Обикновено частта на Цамблак се отбелязва от преписвачите в текста или в полето само с определението «Цамблаково», както и следващият след Разказа текст се маркира с «Патриархово». Освен това в текста само Стефан е титулуван «деспот», а той получава самостоятелно тази титла след 1402 г. Без да се изключи напълно хипотезата на Яцимирски, много по-вероятно изглежда Григорий Цамблак да е написал своя Разказ по времето, когато пребивава в Сърбия, защото отношението му към сръбските владетели и към сръбския народ е много емоционално и оценъчно ангажирано — много повече, отколкото би било, ако произведението е възникнало в Цариград.

Разказът за пренасяне на мощите на Петка Търновска, както вече се каза, е вмъкнат вътре в Житието на Петка от Патриарх Евтимий, непосредствено след Евтимиевия разказ за пренасяне на мощите в Търново и преди похвалната част на творбата, като съответно е направена редакция на предидущия пасаж, за да се свърже той с текста на Цамблак. Целият текст на Житието на Петка заедно с прибавката на Григорий Цамблак е «вторичен вариант на обширната авторска редакция». Именно този вторичен вариант е най-разпространената форма на Житието (над 20 преписа). Към нея спадат абсолютно всички руски преписи, а и 6 от южнославянските (български и сръбски). Българските преписи на Житието с Разказа на Григорий Цамблак са писани с ресавски правопис и произлизат от Рилската школа и от Атон.

Най-старият препис на Житието на Петка с Разказа на Григорий Цамблак принадлежи на книжовника Мардарий Рилски и е поместен в неговия Рилски панегирик, писан в Рилската обител в 1483 г. Сега този драгоценен кодекс се пази в библиотеката на манастира под сигнатура 4/5. Интересното в ръкописа е, че Разказът на Григорий Цамблак е преписан отделно, като прибавка в края на книгата, и то не от ръката на Мардарий, а от ръката на самия Владислав Граматик. Но и в този случай двамата книжовници не са счели Цамблаковото произведение за самостоятелна творба, а са оставили указание на мястото, откъдето следва

да се чете Разказът: «Прехвърли се оттук на края на книгата при белега, където ще намериш нарисуван червен кръст, и чети там за света Петка как е пренесена в Сърбия, творение Цамблаково. И като довършиш това, що се чете там, пак се върни насам и чети останалото тук Патриархово слово: «Аз не проумявам какво достойно да ѝ принеса» и останалото от словото, което следва до края.»

Изд: Разказът е издаван неколкократно. Първото научно издание вж. у: Е. Kałużniacki, Werke p. 432—436 (по Рилския панегирик); Й. Иванов. БСМ 1, с. 136—140 (по един препис, пазещ се в Зографския манастир), препечатано у Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 524—529; Й. Иванов. БСМ 2, с. 433—436 (по Рилския панегирик).

Преводи: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 524—529; В. Сл. Киселков. Митрополитът Григорий Цамблак. С., 1943, с. 64—68. Преводът на В. Киселков е препечатван във всички христоматии и христоматийни пособия.

Тук представеният превод е направен по изданието на Й. Иванов и по ръкописа от Кл. Иванова.

Лит.: А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб, 1904, с. 50—55; В. Сл. Киселков. Митрополитът Григорий Цамблак. С., 1943; Проуки и очерти, с. 249—250; В. Велчев. Григорий Цамблак. — В: История на българската литература, с. 331—334.

1. Баязид.
2. Търново.
3. По Второзак. 9:18.
4. По Йер. 1:18.
5. Тук вероятно се подразбира не самият Иван Срацимир, а синът му Константин, който би могъл да пренесе мощите на Петка Търновска по време на същото посещение на Търново, при което е пренесено и тялото на Филотея Темнишка.
6. Сигизмунд Унгарски — крал (1387—1436).
7. Битката при Никопол — 25 септември 1396 г.
8. Княгиня Милица, вдовицата на княз Лазар, умира в 1405 г., която е и крайна дата за написването на Разказа.
9. Вдовицата на деспот Иван Углеш Елена в монашество Евтимия
10. Пс. 76:21 (неточно).
11. Вероятно се има предвид Анна, майката на пророк Самуил.

12. Юдит — старозаветна героиня, която отива сама в шатрата на Олоферн и му отрязва главата. Срв. кн. Юдит.

13. Старозаветна пророчица. Съдии 4,5.

РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ИВАН РИЛСКИ В РИЛСКИЯ МАНАСТИР ОТ ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК

Разказът за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир (т. нар. «Рилска повест») от Владислав Граматик бележи нов момент в историята на българските повествования за съдбата на мощите. Чрез тази творба видният рилски книжовник, преписвач и редактор Владислав Граматик оставя име и на оригинален творец. Разказът слага началото на цяла група произведения от Рилската школа, в които се разказва за възвръщането на светеца в неговата обител.

В сравнение с предходните разкази за пренасяне на мощите на светци покровители в Търново, в творбата на Владислав Граматик осезателно се долавят елементи на летописание, на интерес към историческите факти, към заобикалящата го действителност.

Владислав Граматик пише своя Разказ така, както и Григорий Цамблак — не самоцелно, а за да допълни и продължи своя именит предшественик Патриарх Евтимий. Затова в преобладаващото число запазени преписи (без два по-късни и редактирани текста) Разказът е вмъкнат на съответното му място — след Евтимиевите сведения за пренасяне на мощите в Търново и преди финалната молитва. Затова и името на автора е вплетено в наслова на Житието на Иван Рилски, което се чете така: «Житие и живот на преподобния наш отец Иван Рилски, а в него и как бе пренесен в Търнов. Написано от Патриарх Евтимий Търновски. На края на словото и за обновяването на светата му обител в Рила и как пак бе пренесен от Търнов в същия славен Рилски манастир, написано от последния от дяците Владислав Граматик.» Мястото, откъдето започва разказът, се бележи с «Граматиково», изписано с червени букви като вътрешнотекстово заглавие, или пък в полето. Съответно се изменя и заключителната молитва на Евтимий Търновски. Вместо «. . .да спаси . . .единородния ти български народ и помогни на нашия властен цар Иван Шишман. . .» (срв. Житието на Иван Рилски от Патриарх Евтимий, бел. 59), се чете «да спаси . . .единородния ти народ българи и сърби и помогни на нашите властни господари. . .»

«Рилската повест» е позната в 4 редакции. Приема се, че първичната редакция (наречена «рилска» по най-ранния запазен препис) е първична. Рилската редакция е позната по 3 преписа, най-старият от които е автограф на Владислав Граматик и се намира в обемистия му сборник от 1479 г. («Рилски панегирик»). Кодексът се пази в библиотеката на Рилския манастир под № 4/8. Втората редакция е т. нар. «софийска» или «белградска», която някои учени считат за първична (за споровете

около първичността на двете редакции на «Рилската повест» вж.: Ю. Трифонов. Софийската редакция на Владислав-Граматиковия разказ за връщането мощите на св. Иван Рилски от Търново в манастира. — Сп. БАН, LX, 1940, с. 67—94; Й. Иванов. Жития, с. 21—22), тя е засвидетелствувана по 5 преписа. В нея са намерили място някои подробности и споменаване на местни лица, които липсват в рилската редакция. По всяка вероятност авторът на тази редакция е книжовник от Рилския манастир, писал преработката си към края на XV или в началото на XVI в. (Подробности вж. у Г. Данчев. Владислав Граматик. Книжовник и писател. С., 1969, с. 109—118.)

Другите две по-късни редакции представляват значителни преработки на първоначалния текст. Едната, открита от Б. Ст. Ангелов (Нова редакция на повестта за Иван Рилски. — Известия Института за бълг. лит., IX, 1960, с. 247—255), е църковнославянска. Другата редакция е молдавска и е уникална с това, че е написана с юсов правопис и се намира в сборник, в който няма друго произведение за Иван Рилски. Тази редакция е открита от румънския учен Й. Богдан в 1909 г. в един ръкопис от сбирката на Е. В. Барсов (срв. и: E. Turdeanu. La littérature Bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays Roumains. Paris, 1947, p. 80—81). Издадена е от Г. Данчев, който я нарича «московска» (Г. Данчев. Нова редакция на Рилската повест на Владислав Граматик. — Славистични проучвания. С., 1973, с. 215—231).

Изд: «Рилската повест» по двете ѝ редакции — белградската и рилската — е издавана нееднократно. Ще отбележа следните по-достъпни издания: E. Kałużniacki. Werke, p. 405—431 (успореден текст по двете редакции); Й. Иванов. Старобългарски разкази, с. 227—237 (откъси по Рилския панегирик); Й. Иванов. Жития, с. 74—85 (текста по Рилския панегирик с някои варианти под линия по белградската редакция).

Творбата има няколко превода. Всички те са направени въз основа на комбинация от двете редакции: П. Ников. Владислав Граматик — пренасяне мощите на св. Ивана Рилски от Търново в Рилския манастир. — Българска историческа библиотека, год. I (1928), т. II, с. 164—187; Й. Иванов. Старобългарски разкази, с. 72—79 (част от текста); В. Сл. Киселков. Свети Иван Рилски. Жития. С., 1940, с. 61—75; от същия автор: Владислав Граматик и неговата Рилска повест. С., 1947, с. 57—70. Този превод на В. Киселков е възпроизведен в по-късните христоматии и христоматийни пособия.

Поместеният тук превод е на В. Сл. Киселков. Преводът е направен по белградската редакция. Тук изразите, които отличават рилската от белградската редакция, са поставени в прави скоби, така както е в изданието от 1947 г.

Лит. Г. Данчев. Владислав Граматик. Книжовник и писател; от същия автор. Рилската повест на Владислав Граматик и споровете около двете ѝ редакции. — Трудове на ВПИ «Братя Кирил и Методий». В. Търново, т. III, С., 1966, кн. I, с. 49—88; от същия автор: Към въпроса за преписите и редакциите на Рилската повест на Владислав Граматик. — В: Руско-балкански културни връзки през Средновековието. С., 1982, с. 89—101.

1. Султан Мурад I, загинал на 15 юни при Косово поле.
2. Търново.
3. Около половин км.
4. По Мат. 11:30.
5. Пловдив.
6. Георги Бранкович (1427—1456).
7. Султан Мурад II се оженва за малолетната Мара в 1435 г. След овдовяването си тя живее до 1487 г.
8. С. Ежово, резиденцията на Мара Бранкович.
9. Султан Мохамед II (1444—1446; 1451—1481).
10. Сегашната Росица.
11. Селището Никопол (Никюп), Търновско (Срв. Ю. Трифонов. В кой Никопол са били внесени мощите на св. Ивана в 1469 год.—В: Сборник П. Ников. С., 1940, с. 476—482).
12. В домашната църквица или по-вероятно — в домашния параклис на жупан Богдан.
13. До около 23 ч.
14. Митрополитската църква «Свети Георги» (Кръглата църква) в центъра на София.
15. Според средновековните представи пределите на Европа започват на север от Стара планина.
16. Сто пенези според Ю. Трифонов. (Софийската редакция. . ., с. 77) са сто динара.
17. Около 800 м.
18. Местността около Княжево, тъй като сп. Й. Иванов Владайската река, която тече през Княжево, по-рано се е наричала Елешница или Луда Елешница (Старобългарски разкази, с. 77, бел. 1).
19. Р. Джерман, приток на Струма.
20. Според Й. Иванов. (Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, с. 48) селото е сегашната Сепарева баня.
21. Срв. 2 Цар. 6:14.

ВИЗАНТИЙСКИ ЖИТИЯ В СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КРАТКО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ОТ ДИМИТЪР ХОМАТИАН

Краткото житие на Климент Охридски (наричано още Охридска легенда) е въведено в науката през миналия век и оттогава е предмет на редица проучвания. То е достигнало до нас както в гръцкия си оригинал, така и в славянска преводна версия. Повечето учени са склонни да смятат категорично за негов автор Охридския архиепископ Димитрий Хоматиан (1216—1234), но някои отричат авторството на Хоматиан (срв. например И. Снегаров: Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — Byzantino-Bulgarica, I, 1962, p. 79—119). Творбата е житие от проложен тип, съставена едновременно със службата на светеца за богослужебни нужди. Авторът е познавал Пространното Климентово житие от Теофилакт Охридски, както и някои други извори и местни легенди. В текста на Житието има някои сведения, които липсват в други извори (за народността на Климент Охридски), но редица факти са предадени неточно, пречупени през легендарната атмосфера в Охрид и Охридско, където почитта към Климент Охридски е много интензивна. Независимо от това Хоматиановото житие е важен извор за българската история и за култа към Климент Охридски през XIII в.

Житието е познато в 5 гръцки преписа и в два славянски. Преписите са издавани неедноктатно. Срв. Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 167—187; Ив. Дуйчев. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. — В: Климент Охридски. С., 1966, с. 161—171 (с много подробна библиография).

Издания на славянския текст: Г. Баласчев. Климент, епископ словенски и службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст. С., 1898, с. кг̃-л̃ (23—30). Тук славянският текст е предаден по препис със засега неизвестно местонахождение, с неуточнена датировка, получен от Г. Баласчев чрез А. Чакъров. В същото издание е обнародван и латински превод на творбата; Й. Иванов. БСМ 1, с. 60—63; БСМ 2, с. 314—321 (успоредно с гръцкия текст). Двете издания на Й. Иванов са по намерения от него в Зографския манастир Пролог от XV в., (№ 47 по стария каталог на библиотеката), безюсов правопис, същият кодекс, в който се намира и единственият препис от най-старото житие на Наум Охридски. Житието според този препис е оформено като «стишно», т. е. преди самия текст има едно двустишие, посветено на Климент Охридски, което липсва в гръцкия текст на Житието, но първия стих на което повтаря акростиха, сплетен в канона на Климент от Димитрий Хоматиан. Това е най-сериозният аргумент, че Краткото житие е дело на този византийски писател. Изданието на Й. Иванов е възпроиз-

ведено и в по-късните издания, срв.: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 150—155; Ив. Дуйчев. Краткото Климентово житие. . ., с. 167—171 (успоредно с гръцки текст)

Житието е превеждано неколкократно на новобългарски и от гръцки, и от славянски. Срв. В. Сл. Киселков. Свети Климент Охридски. Живот, дейност и жития. С., 1941, с. 137—141; Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, с. 260—265 (преводът е направен по славянския текст, като е взет предвид и гръцкият оригинал); А. Милев. Краткото житие на св. Климент Охридски, увод, превод и обяснителни бележки. — Духовна култура, 1955, кн. 8, с. 18—21. Този превод на А. Милев е препечатан в: Христоматия по старобългарска литература, с. 248—250, и другаде. Преводът е направен по гръцкия текст. Превод по изданието на Й. Иванов в БСМ 1 вж. и у: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 150—155.

Тук поместеният превод е взет от изданието на Ив. Дуйчев в: Из старата българска книжнина.

1. В изданието на Й. Иванов има и стих:
«Климента, пастира български почитам!
Пасейки добре христовото стадо,
При Желания той отиде.
На 27-и Климент от живота си отиде.»

2. Това място е неясно и показва, че Димитрий Хоматиан е имал смътна представа за произхода на българите и за тяхното идване на Балканския полуостров. Според А. Милев: «В Мала Азия има област Мизия и затова авторът е смесил Мизия от Мала Азия с областта между Дунав и Стара планина» (А. Милев, Гръцките жития на Климент Охридски, с. 184); Според А.—Е. Тахиаос тук обяснението е друго. Това, че се споменава планината Олимп и областта Бурса в (ръкописа Пруса), свидетелствува, че Климент е могъл да бъде потомък на компактната маса българи, които следствие на българо-византийските войни през VIII в. са били преселени точно в тези области (след 762 г.). — Срв. А.—Е. Тахиаос. Создание и деятельность литературного круга Константина-Кирилла до Моравской миссии. — В: Константин-Кирил Философ. Доклади от Симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. С., 1971, с. 292.

3. В гръцкия текст Тесалия.

4. По Мат. 13:8; Мр. 4:20.

5. Намек за евангелската притча за талантите Мат. 25:15—30.

6. Сведението, че Методий е бил поставен от папата за архиепископ и на България, не е достоверно, както и сведението, че Климент на свой ред е поставен от Методий за епископ на Илирик и на българския народ. Вероятно Хоматиан тук следва преданията, запазени в Охридска-

та архиепископия, които свързват непосредствено дейността на Методий с покръстването на българския народ.

7. Тук се има предвид обичаят на българските ханове, князе и царе да увековечават важни събития от живота на държавата с паметни стълбове. Такъв е например надписът при с. Балши до гр. Берат, Южна Албания, който напълно потвърждава сведенията от Житието, защото в него се говори за покръстването на българите.

8. Сведението, че именно Климент е кръстил княз Борис, е легендарно. Авторът бърка и името на цар Симеон, като го нарича Михаил.

9. Това място е многократно коментирано от наши и чужди учени. Според Илински тук става дума за замяната на глаголицата с кирилица. Най-вероятно изглежда обяснението, което се приема и от повечето български учени, че в този пасаж са отразени преданията за известни подобрения на азбуката и на формите на написание на буквите. Срв. А. Милев. Двете гръцки жития на Климент Охридски. — В: Климент Охридски. С., 1966, с. 159.

10. По Йоан 13:31—32.

МЪЧЕНИЕ НА ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ

В пантеона на християнските светци великомъченик Георги (Георги Победоносец) заема особено почетно място. В ранните мартирологии той е представен като воин, принадлежащ към източната (кападокийска) аристократия, достигнал висш чин във войската. Той изповядал своята принадлежност към християните пред имп. Диоклетиан и бил обезглавен по заповед на владетеля след 8-дневни мъчения на 23 април 303 г., наскоро след обнародването на едикта против християните (върху датата на мъчението му има спорове, но 23 април като ден за честуване на светеца се е утвърдил повсеместно във Византия и в славянския свят).

Като представител на военната аристократия, великомъч. Георги се включва в кръга на култовете към светците-воини, които се считат за покровители на владетелите и изобщо на феодалната класа както на Изток, така и на Запад. По византийска традиция, приета и у нас, този светец се почита като закрилник на войската и пазител на царуващите династии. (В тази си функция великомъч. Георги е особено тачен патрон на руските князе.) От друга страна, фолклорната традиция свързва с него «реликтовата езическа обредност на пролетните животновъдни и отчасти земеделски култове и богатата митологическа топика, по-точно мотива на драконоборството» (Мифы народов мира. Т. I, М., 1980, с. 274.).

У нас денят на светеца — Гергьовден — е бил един от най-важните годишни празници, обвързан с множество обичаи, някои от които възхождат към дълбока предхристиянска традиция. Великомъч. Георги е измежду малкото личности от християнския календар, станали персонажи и на народните песни и приказки. Също така популярен е той и сред

сърбите и сред източните славяни. Тази популярност на св. Георги намира израз и в писмените паметници. Във византийската книжнина са запазени над 50 текста, посветени на св. Георги (срв. BHG, I, p. 212—223). От тях около десетина са преведени у нас и се разпространяват от началото на българската литература до края на средновековния й период. Едно от най-старите жития с начало: «Злият съветник, дяволът, който изначално ненавиждаше човека. . .», е влязло в състава на преславските чети-минеи. Великомъч. Георги е толкова популярен от самото начало на българската книжнина, че неговият култ намира отражение в оригинални произведения (имам предвид «Чудото на св. Георги с българина», една творба, която по своите жанрови особености спада по-скоро към старобългарската белетристика, отколкото към чудесата като агиографски тип повествование).

Многофункционалността на образа на великомъч. Георги се отразява и на произведенията в негова чест. Някои от тях носят белези на определено влияние от апокрифите, а оттам — и от фолклора.

Тук предлаганият текст е превод на едно от многобройните жития на светеца, но в него има някои редакционни изменения, които не са засвидетелствувани в откритите досега гръцки първообрази. Характерно за това произведение е, че то принадлежи към «низовите» жития и съдържа много апокрифни моменти, без обаче да е било някога категорично причисляване от църквата към апокрифите. В интерпретацията на езическите божества Аполон и Араклий (Херакъл) има една любопитна особеност — те встъпват в ролята на падналите ангели, позната ни от някои апокрифи. Когато изповядват пред светеца своята същност (мотив, известен от много «низови» жития), Аполон и Араклий обясняват, че са отказали да се поклонят заедно с другите ангели на божественото творение — човека (Срв. същото в: «Слово за лъжливия антихрист, безбожния Сатанаил, как го плени архангел Михаил, воевода на всички ангели. — В: Стара българска литература. 1 Апокрифи, с. 41). Аполон заявява, че владее морето и земята и се изкачва до третото небе — тук дуалистичните концепции за демиурга проличават съвсем определено. Хиперболизацията на мъченичествата на Георги и неколкократното му възкресение от мъртвите също представлява отклонение от каноничното изграждане на образа.

Мъчението на св. Георги е поместено в един ръкописен сборник от края на XIV в. Ръкописът съдържа 254 пергаментни листа. Писан е с полуустав, безюсов правопис. Произхожда вероятно от югозападните български земи (македонските области). В състава на кодекса са включени избрани служби и цикъл слова и жития, между които: чудесата на Николай Чудотворец, Житието на Димитър Солунски, както и няколко апокрифа (Томино евангелие («Детство Исусово»), «Слово на свети Йоан Богослов») Мъчението на св. Георги се намира на л. 228б—237б. Ръкописът се съхранява в ГИМ, Москва, сбирка Хлудов, № 162.

Изд.: А. Попов. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1872, с. 331—339.

Поместеният тук превод е направен по изданието на А. Попов от А. Тотоманова.

Лит.: А. И. Кирпичников. Св. Георгий и Егорий Храбрый. Исследование литературной истории християнской легенды. СПб, 1879; А. Н. Веселовский. Разыскания в области русских духовных стихов. II. Св. Георгий в легенде, песне и обряде. — СОРЯС, XXI, № 2, СПб, 1880; Мифы народов мира, т. I, с. 273—275.

1. Името на царя Дадиан се чете в група от жития, към чийто текст възхожда и българският превод (срв. BHG, I, p. 212).

2. Няколко букви са изтрити и смисълът не е ясен.

3. Йоан Предтеча и Кръстител според евангелския текст е последният и най-голям пророк. Срв. Йоан 11:11; Лк. 7:28.

4. Херакъл

5. По Битие 1:2.

6. По Мат. 14:25.

7. По Мр. 6:8—44.

8. По Лк. 8:25.

9. Вероятно името е контаминация от две имена — Анатолий и Протолеон, двама воини, които други агиографски извори сочат като мъченици, убити заедно с Георги в Никомидия.

10. Тук в смисъл на последовател на Исус от Галилея, християнин.

11. По Лк. 17:6; Мат. 17:20.

12. Има се предвид архангел Михаил, който според християнската традиция е свързан със смъртта на човека — той взема душата на мъртвите и я съпровожда до отреденото ѝ място в задгробния свят. Тук архангел Михаил встъпва в ролята на съдник, което е отклонение от каноничните паметници; съдник на мъртвите е само бог.

13. Идеята за почивка на грешниците от мъките е застъпена и в някои апокрифи. В «Ходене на Богородица по мъките» на грешниците е даден като милост отдих от Велики четвъртък до Петдесетница.

14. Пс. 76:14.

15. Пс. 91:6 (Пс. 103:24).

16. Пс. 2:1.

17. Липсва един лист.

18. Пс. 79:1—2 (неточно).

19. Авакум 3:2 (неточно, втората част на фразата не принадлежи на пророк Авакум).

20. Срв. 4 Цар. 1.

21. Става дума за златния истукан, направен от цар Навуходоно-

сор в Деирското поле. Когато царските слуги хвърлят тримата отрока в огъня, понеже отказват да се поклонят на истукана, огнените пръски умъртвяват царските слуги. Срв. Дан. 3:1—22.

ЧУДОТО НА ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ СЪС ЗМЕЯ

Между многобройните житийни текстове, посветени на великомъченик Георги, «Чудото със змея» получава голяма популярност в славянските православни литератури. Змееборството е мотив, познат на цял кръг древни фолклорни легенди и митове и е разпространен сред почти всички народи. В агиографията този мотив се включва при определени ситуации и се «прехвърля» върху легендите за светците войни (св. Георги, Теодор Тирон, а в българската агиография — Михаил Воин от Потука). Навлизането и продуктивността на мотива в агиографията е проследено в няколко забележителни труда, от които ще спомена: А. Кирпичников. Св. Георгий и Егорий Храбрый. Исследование литературной традиции истории християнской легенды.; А. Н. Веселовский. Разыскания в области русских духовных стихов. II. Св. Георгий в легенде, песне и обряде. и др. Ще отбележа, че в същинския агиографски жанр — както в гръцката, така и в славянската литература — «змееборството» като фабула е вторично, генетически несвързано с биографичното повествование. То възниква като отделен епизод и най-често се разпространява обособено, във формата на «чудо». Едва в някои апокрифни обработки то се измества към центъра на житието. Относителната значимост на мотива на змееборството се увеличава с отдалечаването на творбата от каноничното. В апокрифното житие на Теодор Тирон например епизодът със змея, който в другите му жития е само едно от чудесата на светеца, се превръща в централно събитие, но спасената не е царската дъщеря, а майката на светеца. Подобни варианти наблюдаваме и в чудесата на великомъченик Георги.

Любопитно е, че и в поместената тук редакция на Чудото има два сюжетни центъра: побеждаването на змея като олицетворение на дявола и побеждаването на самия дявол чрез заклинание в името на Христос. Вторият мотив е характерен за цяла група жития, заемащи «низово» място в йерархията на жанра и обикновено оставащи в периферията му. Чудото на св. Георги е точно от този тип жития и е на границата ако не на непозволената, то поне на съмнителната от канонична гледна точка интерпретация на мотива. В многобройните по-късни руски преписи се наблюдава стремеж на книжовниците да «върнат» творбата в рамките на традиционната разработка на християнската тема за борбата на светеца с дявола.

Чудото на св. Георги със змея е поместено в знаменития сборник на поп Драгол, паметник от третата четвърт на XIII в., писан с безюсов правопис, възникнал вероятно в македонските земи. Пази се в На-

родната библиотека на Белград под сигнатура № Рс 651. Сборникът съдържа предимно апокрифи; но в същия ръкопис са включени и слова на Йоан Златоуст. В науката сборникът е известен като Сборник с апокрифи (Срв. Д. Богдановић. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века). Београд, 1982, с. 38, № 344). Описан е от: П. С. Сречковић. Зборник попа Драгола. Садржина и пророштва. — Споменик Српске кралске академје, V, (1890). Текстът на чудото е с някои изменения и пропуски в сравнение с другите преписи и в сравнение с гръцкия текст. Всички варианти на творбата са подробно анализирани в капиталния труд на А. В. Ристенко (срв. А. В. Рыстенко. Легенда о св. Георгии и драконе в византийской и славянорусской литературах. Одесса, 1909, с. 1—131).

Изд.: А. В. Рыстенко. Легенда о св. Георгии и драконе, с. 22—26 (по преписа от поп Драголовия сборник).

Превод: Й. Иванов. Старобългарски разкази, с. 180—183. Преводът е свободен, направен по своден текст от Ловчанския сборник от XVI в., Драголовия сборник и гръцкия текст и обхваща само първата част на Чудото. Препечатан е в Христоматия по старобългарска литература, с. 210—211.

Тук поместеният превод е направен по изданието на А. В. Ристенко от Кл. Иванова.

1. В други преписи: Да въздадем величание на нашия бог и на преславния великомъченик Георги.

2. Името Соломон се чете само в тази славянска редакция.

3. Думите в скоби са пропуснати в Драголовия препис, но ги възстановяваме, защото без тях смисълът на текста остава неясен.

4. Комис, комит, комес — административна длъжност във войската, военачалник.

5. Херакъл.

6. Скамандър (Ксанф) — бог на едноименната река в Троянската равнина, един от персонажите у Омир. Любопитно е, че тук е споменат наред с най-популярните персонажи на гръцката митология.

7. 2 Цар. 6:2.

8. Според гръцкия текст: «И направи знака на честния кръст, та прегради с кръг дявола. И му рече: «В името на моя господ Исус Христос, ела след мене.» И дяволът веднага закрещя, говорейки: «Горко на мене, Георги, че те срещнах!»

9—10. Тук в Драголовия препис има пропуск. Текстът се възстановява по ръкопис № 308 от НБКМ и по гръцкия текст: «Дяволът отговори: «Аз, Георгие, бях втори [помощник] на Първия Самаил. Аз, Геор-

гие, възглавявах 4000-те. И когато бог сътвори небето, аз бях там, и когато отдели земята, аз присъствувах там. Когато се създаде опората на земята — там стоях. Когато бог запечата бездната — аз видях. Аз притежавах страшните гръмотевици, аз затварях облаците, мене човешкото естество не може да ме види, от мене се бояха легиони ангели, а сега заради гордостта ми краката ми стъпват на земята и сега немалко, Георгие, като плът земна под нозете човек ме мачка.» Това «признание» на дявола отразява дуалистични или дори богомилски космогонични идеи. Може би това е причината за съкращаването на пасажа в някои редакции и за неговото редуциране в Драголовия препис.

11. Йоан 6:37.

МЪЧЕНИЕ НА ДИМИТЪР СОЛУНСКИ

Житието на великомъченик Димитър Солунски е посветено на един от най-почитаните християнски светци Димитър Солунски. За него няма исторически данни, но според легендата той бил проконсул на Солун при имп. Диоклетиан и съуправителя му имп. Максимиан. Смъртта му се поставя в границите около 305—306 г. Първоначално култът към Димитър Солунски се разпространява в Солун и околностите на града. Мощите му се съхранявали в Солун, където още през V в. е съществувала базилика, посветена на него. Славата на св. Димитър като чудотворец и покровител на града се утвърждава през VI и VII в., когато Солун неколкократно е безуспешно обсаждан от авари и славяни. През IX и X в., когато Солун става един от първите по значение градове на Балканския полуостров, почитта към Димитър Солунски се разпространява и сред славянското население. По стара традиция култът му се поддържа и в Сремска област. През IX в. култът към св. Димитър прониква и на Запад. Известно е, че Анастасий Библиотекар превежда от гръцки на латински мъченически актове за светеца и ги изпраща на имп. Карл Плешиви.

Несъмнено интересът към Димитър Солунски сред западните славяни е свързан с дейността на Константин-Кирил и Методий. От пространното житие на Методий е известно, че той е отслужвал служба за Солунския чудотворец. Учениците на Кирил и Методий затвърдяват в България култа към св. Димитър. Едно от първите произведения на старата славянска химнография е Канонът за св. Димитър Солунски, който повечето учени считат за творба на Методий. Климент Охридски посвещава на този светец едно похвално слово. В старата българска литература се включват преводи и на други творби в негова чест. Изобщо през IX—X в. култът към св. Димитър достига своя разцвет, а при Комнините той се превръща в имперски култ. Само във византийската столица е имало 8 църкви, носещи неговото име. От IX—X в. датира и почитта към св. Димитър като към «мироточец». Славата му като покровител на

държавата и владетелите се разпространява не само на Балканите. В Киевска Русия той е почитан още от XI в. В 1054 г. княз Изяслав основава манастир на негово име, а княз Всеволод III го провъзгласява за свой покровител. По-късно руските войни го величаят като чудодеен помощник в борбата с татарите.

Култът към св. Димитър се свързва особено тясно с българската държава по време на въстанието на Асен и Петър срещу византийците (1186). Тъй като през 1185 г. норманите завладяват Солун, местното население възприема това събитие като знак, че светецът е изоставил покровителствувания от него град. Двамата братя се възползуват от събитията — в Търново се появява една от иконите на Димитър Солунски — и обявяват, че самият светец се е преместил в новата българска столица вече като защитник на българите в борбата им срещу Византия. Така Димитър Солунски става духовен закрилник на Асеневци. Опитът на византийците да противопоставят на тази идея «чудото», според което св. Димитър е поразил цар Калоян под стените на Солун, е безуспешен. В представите на българите Димитър Солунски си остава техен покровител. Неговият ден (26 октомври) се включва между есенните празници и се свързва с обичаи и обреди, в които той встъпва като покровител на земеделците и на някои занаяти.

Литературните изяви на култа към Димитър Солунски и във Византия, и в славянския свят са многобройни. Най-старата анонимна редакция на неговото мъчение възниква през VI в. През първата половина на VII в. Солунският архиепископ Йоан събира разкази за чудесата на св. Димитър и оформя един «свод» от 15 самостоятелни епизода. По-късно литературата, посветена на Солунския чудотворец, се обогатява с многобройни агиографски и панегирични произведения и с нови редакции на чудесата. Всички именити солунски архиепископи са оставили свои творби в чест на св. Димитър. Симеон Метафраст преработва най-разпространената версия на мъчението с начало: «Максимиан, наречен и Еркулий, като покори готите и савроматите. . .», в художествена агиографско-панегирична творба. Указания за произведенията, посветени на Димитър Солунски, вж. в BHG, I, p. 152—165.

В старата българска литература се включват няколко произведения за Димитър Солунски, преведени от гръцки език. Най-широко разпространение получава анонимното му житие (мъчение), чието начало посочих по-горе. Климент Охридски и Григорий Цамблак посвещават на светеца похвални слова, в които са използувани данни от това житие.

Вероятно през XIII в. е възникнала и една българска версия на най-старото мъчение на Димитър Солунски. Това е мъчение, твърде непретенциозно откъм стил, спадащо към «низовата» житийна литература, повлияно от апокрифните «хождения» на апостолите. Тази версия е интересна и с една добавка, отразяваща разпространеното сред българите вярване, че св. Димитър е бил българин по баща.

Текстът на версията е запазен по ръкопис от XIV в., същия, в кой-

То е поместено Мъчението на св. Георги (Хлудов № 162). Житието се намира на л. 224а—226б. Неговият наслов е: «Слово за благовещението и раждането на Христовия мъченик Димитър», но то няма нищо общо със словата като жанр, а принадлежи към агиографията. Насловът му подчертава характерната за този житиен текст насоченост към чудото околораждането на Димитър Солунски. Краят на житието липсва.

Изд.: А. Попов. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудов, с. 327—331.

Поместеният тук превод е направен от А. Тотоманова по изданието на А. Попов.

Лит.: Сергий. Полный месяцеслов Востока, II, с. 442—443; Ив. Дуйчев. Проучвания върху Българското средновековие. IX. Въстанието на Асеневци и култът на св. Димитрия Солунски. — Сборник БАН, кн. 41, 1, 1945, с. 44—51; V. Tăpkova-Zaimova. Les légendes de Saint Démetrios dans les textes byzantins et slaves. Славянские культуры и Балканы. I. IX—XVII в. С., 1978, с. 161—169; В. Тъпкова-Заимова. Култът на св. Димитър Солунски и някои въпроси, свързани с византийското културно влияние в балканските и славянските страни. — Studia Balkanica, 14. Проблеми на балканската история и култура. С., 1979, с. 5—18.

1. Максимиан (Аурелий Валерий Максимиан). Римски император. Съуправител на Диоклетиан като член на тетрархиата (284—305, 306—310).

2. Араклия, Араклий — Херакъл.

3. Не може да се идентифицира с нито едно име от елинския пантеон.

4. Пловдив

5. Арабите

6. Древно название на народ, населяващ част от Долна Месопотамия; по-късно това название започва да се отнася към цяла Вавилония. Към III в. част от Месопотамия е влизала в римската префектура Изток. Тук вероятно се има предвид някаква гранична война по източните граници на империята.

7. Пс. 56:2.

8. Пс. 21:20 (неточно).

9. Златните врата на гр. Солун са се намирали на изхода на града по «Виа Егнация». Сега се наричат Вардарските врата.

10. Паметта на св. Нестор се празнува по-често на 27 октомври.

11. Последният пасаж липсва в ръкописа. Според другите текстове имп. Максимиан нарежда да пресрещнат св. Димитър и да го умъртвят с копия.

МЪЧЕНИЕ НА ЮЛИАНИЯ

Мъченица Юлиания принадлежи към кръга на най-старите християнски мъченици за вярата. Различните извори отнасят нейния живот към края на III или началото на IV в. (ок. 304). Агиографските източници сочат, че е живяла по времето на имп. Максимиан (286—305). Мъчениците е почитана както на Изток, така и на Запад и култът към нея е отразен в най-ранните месецослови и влиза трайно в постоянните празници. По предания на западни източници мощите ѝ от Никомидия са пренесени в Путеола, оттам — в Кума, а в 1207 г. — в Неапол. Византийските легенди пък сочат, че мощите ѝ са се намирали в Цариград. Паметта ѝ се празнува на 21 декември, а на Запад — на 16 февруари.

За мъчениците във византийската литература са възникнали две пространни жития — едното спада към «мартириите» (мъченията) от най-древен тип, в които художествените средства са подчинени на по-свободна от каноните интерпретация на сюжета. Според изследвачите на византийската агиография това старо житие е възникнало преди 568 г. По-късно Симеон Метафраст написва едно литературно обработено произведение, но то не е познато на славянския свят. Житието на Юлиания е преведено рано в България — то е било включено още в преславските сборници с жития и слова. Намираме го в сборници, които възхождат именно към тази стара традиция. То е включено и в знаменития Бдински сборник, паметник на българската литература от 1360 г. Сборникът е писан по повеля на българската царица Ана — жената на видинския владетел Иван Срацимир — и съдържа жития на жени светици. Такива състави са много редки не само в българската, но и във византийската литература. Характерно за сборника е, че той не се влияе от новата търновска традиция, а отбира жития, принадлежащи към най-стария кръг преводи. При това видинският книжовник пише с безюсов правопис. Ще отбележа, че по същото време в сборниците, възхождащи към търновската книжовна традиция, се помества същото житие на Юлиания, но в друг превод или пък в друга литературна редакция.

Житието на Юлиания се гради върху два мотива, които изобщо отличават цяла група най-ранни «мъчения» — първият мотив е мъченичеството на героя. То включва най-невероятни и хиперболизирани ситуации. Обикновено мъченията се повтарят трикратно; мъченикът е бит, варен в котел, разтяган на колело, печен на огън и т. н. След подобни мъчения той бива хвърлен в тъмницата, където по чудотворен начин оздравява, за да бъде подложен на следващото изпитание. Вторият мотив е борбата на героя с дявола в тъмницата, където «злият изкусител» идва, за да примами светеца да се отрече от вярата. Обикновено дяволът идва в образа на ангел, близък приятел, или божествено видение. Измамата е разкрита чрез молитвите на героя, който хваща дявола, вързва го с верига, бие го и го кара да направи признание за злите дела; тези признания в различните житийни текстове са различни и често се прибли-

жават извънредно много до апокрифни текстове. Мъченията от този тип завършват с обезглавяването на светеца и с молитва, звучаща като заклинание за здраве и благополучие (героят се моли за всички, които почитат паметта му, тачат неговия празник и четат житието му). В Житието на Юлиания молитвата липсва, но тя се среща в много сродни по съдържание жития. Житието на мъченица Юлиания е великолепен образец на жанра на ранните дометафрастови мъченичества, намерили изключително разпространение във всички среди на средновековната четяща публика.

Издание: Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints (Ghent) University Library Ms. 408, A. D. 1360). Bruges, 1973, p. 163—176.

Представеният превод е направен от М. Спасова и Кл. Иванова по текста на Бдинския сборник.

1. Римският имп. Максимиан (286—305).

2. Гръцкото име Ἐλεόσιος в нашия текст е предадено по различен начин. Тези различия (Нелелевсис, Елевсий, Елесвей, Еливсивий) са запазени в българския превод.

3. Висш сановник, член на синклита.

4. Управител на област.

5. Мястото може да се преведе и по друг начин — «приела мъжествен план».

6. По Лк. 1:30, Пс. 61:8 и I Петр. 1:13 (неточно).

7. По Пс. 12:2, 26:9 и др.

8. По Дан. 6:13—28.

9. Първомъченица Текла според агиографската легенда има съдба, сходна с тази на Юлиания. Нейният годеник езичник се нарича Тамир.

10. По Дан. 3. Тримата отроци (момци) са хвърлени в огнена пещ по заповед на Навуходоносор и остават невредими.

11. Става дума за еврейския народ, който бяга от Египет през морето. По Изход 14.

12. По Мат. 4:5—7. Този момент е неканоничен, защото подвигът на Юлиания се поставя по-високо от изкушението на Христа според евангелския текст.

13. По Мр. 9:44, Мат. 26:41.

14. Пс. 41:4 (неточно).

15. Изпълнител на присъдите, букв. надзорник, охраняващ.

16. По Мат. 7:24—27.

17. Началата и властите са степени в небесната йерархия.

18. Управител.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА АЛЕКСИЙ (АЛЕКСЕЙ) ЧОВЕК БОЖИ

Малко са християнските светители, които са получили такава популярност и на Изток, и на Запад, както Алексей човек божи. Култът към него се разпространява още от V в. насам и дава отражение в многобройни агиографски, панегирични и химнографски произведения.

С какво легендата за живота на Алексей човек божи привлича толкова силно хората на Средновековието? Той не е измежду първомъчениците, чиито «мартирии» са се чели с интерес и с благочестив ужас; не принадлежи и на отшелниците, изкушавани от дявола в скитове и пустини, не е нито епископ, нито игумен на известен манастир. За популярността му спомага вечно живата и вечно вълнуваща широките народни маси идея за доброволната бедност, за отказа от блага, и то когато ги имаш, когато е достатъчно само да протегнеш ръка, за да ги получиш. Всъщност деянието на Алексей човек божи се състои именно в това — да избяга от благополучието на бащиния дом и да живее в крайна бедност, за да се върне пак в родната къща непознат и неразпознат от никого и да се храни от милостинята като последен просяк там, където е могъл да бъде господар. Образът на Алексей човек божи се оформя в легендата под влияние на евангелската притча за богатия и за бедния Лазар. (Срв. Лк. 16:19—31.) Притчата илюстрира думите на Христос, че царството божие е само за бедните и за тези, които са страдали на земята. Бедният Лазар, който лежи в дрипи пред къщата на богатия и се храни с трошици от трапезата му, ще получи вечното блаженство. Мотивът за величието на доброволното смирение и нестежателство е подхванат от средновековните агиографи и под негово влияние се оформят фабулите на много жития (ще спомена добре известното Житие на Йоан Милостиви, на Йоан Кущник, на Филарет Милостиви и мн. др.), но сред всички тях житието на Алексей човек божи остава ненадминато по въздействие. Всъщност обаянието на това житие идва повече от лиричното въздействие на образите на скърбящите майка и съпруга; те внасят онова настроение, което вълнува не само средновековния читател, но и човека от Възраждането. Не случайно на тази тема са писани толкова много духовни стихове. У нас, както е известно, К. Огнянович издава в 1833 г. Житието в стихотворна форма. Неговата творба е измежду най-четените и вдъхновява и други възрожденци за подобни опити.

Преводът на Житието на Алексей човек божи влиза в репертоара на българската книжнина вероятно още през X в. От многобройните византийски произведения за Алексей човек божи е преведено едно поранно житие, незасегнато от по-късните риторични редакции. Преводът му се помества в сборници от типа на чети-минеите под дата 17 март, но се среща (особено по-късно) и в сборници със смесено съдържание. Интересът на читателите е бил много голям и той е свързвал Житието с произведения от други жанрове — апокрифи, белетристика и т. н. Да-

маскините също включват Житието на Алексей човек божи; в някои от дамаскините то е преработено на говорим български език.

Преписите на Житието са многобройни, особено от XV и XVI в. То се разпространява и в юсов, и в безюсов правопис, в български, сръбски и руски ръкописи. Най-старият запазен препис от Житието се намира в ръкопис от XII в., съдържащ Златоструй и Тържественик. Ръкописът се пази в библиотеката на ГПБ под сигн. F п I 46. Житието е поместено на л. 98а—100а (без начало). Описан е от: И. И. Срезневский. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, СПб, 1867 (№ XXII), с. 6—23. (СОРЯС т. I № 6)

Изд.: И. И. Срезневский. Сведения и заметки... вып. IV (№ XXXI). СПб, 1867, с. 2—28 (Древнее житие Алексея, человека божия. . .) По това издание, което е направено по ръкопис от XV в. с варианти и от най-ранния препис, го препечатват: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 263—268.

По същото издание на И. Срезневски има превод на новобългарски от Й. Иванов (Старобългарски разкази, с. 190—197). Тук възпроизвеждаме превода на Й. Иванов.

Лит.: В. П. Адрианова-Перетц. Житие Алексея человека божия в древней русской литературе и народной словесности. Петроград, 1917.

1. Хонорий (395—423) и Аркадий (395—408) — съимператори на Римската империя. Аркадий управлява източната ѝ част, а Хонорий — западната.

2. Храмът на св. Бонифаций. Намирал се е на Авентинския хълм.

3. Според легендата Авгар V, един от владетелите на Осроенското царство (Месопотамия), бил тежко болен и изпратил да извикат Христос, но Христос, вместо да дойде сам, изпратил своя неръкотворен образ — кърпа, която докоснал до лицето си. Авгар оздравял. Легендата за цар Авгар се преплита в много канонични и апокрифни произведения.

4. Унции (в славянския текст — «мѣра» — римска мярка за тежина, около 28 гр.

5. Груба торба, чувал или такава тъкан.

6. Във връзка с тази икона на Богородица, пред която според Житието, се е молил Алексей, има различни предания. Самата икона през X в. е пренесена в Рим и поставена в църквата, посветена на Алексей човек божи.

7. Киликия е област в Югоизточна Мала Азия със столица Тарс.

8. Този пасаж показва, че авторът на Житието не е бил добре запознат с географията на Италия и поставя Рим на брега на морето.

9. В ръкописа: «направете колиба при предверието на моя вход», т. е. при външната ограда на дома.

10. Според другите преписи: «И това деяние му се правеше постоянно.»

11. Гърлицата (гургулицата) в библейските книги и в средновековната литература е символ на съпружеска вярност.

12. Харатия — пергамент или друга материя за писане — восъчна плоча, папирус, но не и хартия в днешния смисъл на думата.

13. Под архиепископ тук би трябвало да се разбира римският папа, но по това време няма папа с такова име. Предполага се, че тук се има предвид папа Инокентий (402—415).

14. Мат. 11:28 (неточно).

15. От това указание, че 17 март се е падал в петък, и при предположението, че Алексей човек божи действително е живял по времето на папа Инокентий, може да се изчисли годината на неговата смърт — 411 г. (Срв. Сергий. Полный месяцеслов Востока. II, с. 109—110.)

16. Помощник на икономa, писар.

17. Алексей човек божи е погребан в църквата на св. Бонифаций. По-късно над тази църква е построена по-обширна, на името на Алексей човек божи и през 1216 г. мощите и на двамата светци са пренесени от долната част на старата църква в горната, нова църква.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ЯКОВ ЧЕРНОРИЗЕЦ

Житието на Яков Черноризец разказва драматичната история на борбите с изкушението, падението и мъчителното връщане към непорочен и свят живот на един палестински отшелник. Легендата, която отнася неговия живот към VI в. (Срв. Сергий. Полный месяцеслов Востока, II, с. 93) го откроява сред многобройните отци анахорети в Палестина. За него са написани две жития: един пространен житиен разказ и кратко проложно извлечение от пространната творба. От тях само проложното житие се радва на широка популярност и се разпространява чрез пролозите. Авторът на пространното житие не е известен. Пространното житие е включено в метафрастовите чети-минеи, но не принадлежи на перото на Симеон Метафраст. Предполага се, че е възникнало значително по-рано. Указание за гръцките текстове вж. в: BHG, I, p. 255 (№ 770) и у Fr. Halkin. Novum auctarium BHG. Bruxelles, 1984, p. 91 (там е посочен и още един, досега неотбелязван текст за Яков Черноризец).

Фабулата на творбата включва мотиви, характерни за типа на отшелническите жития — борба с дявола и неговите оръдия, отблъскване на съблазънта, бягство от мирската слава. Към тях се прибавя още един

мотив, създаващ особено силно драматично напрежение — мотивът за падението, за противоречието между стремежа към съвършена чистота и слабостта на човешката природа. Двата централни епизода, с които Житието се отличава от многобройните отшелнически жития — епизодите с издържаното и неиздържаното изпитание, — акцентират върху идеята за очистителната сила на покаянието, една идея, заемаща първостепенно място в духовния и емоционалния свят на средновековния човек. Впрочем, и двата епизода, всеки сам за себе си, с известни модификации се срещат самостоятелно сред кратките разкази за отшелниците. Историята на отшелника, изгорил ръката си, за да не се съблазни от дошлата нощем в килията му блудница, е включен в състава на Сводния патерик (срв. Св. Николова. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 168—169); пак в патериците неведнъж се среща мотивът за отшелник или монах, извършил убийство и опростен чрез дълбоко и искрено покаяние. Разказът за отшелника и блудницата е много популярен и е включен като самостоятелна статия в състава на руския Пролог (под дата 27 декември). Чрез многобройните старопечатни издания на Пролога той е познат и на българите от XVII и XVIII в. За въздействието му върху читателската публика можем да съдим по един паметник от XVII в. — своеобразното житие-изповед на знаменития вожд на старообрядчеството поп Авакум. Протопоп Авакум разказва, че на младини в момент на изкушение той постъпил точно като отшелника — сложил ръката си върху пламъка, за да се предпази от изкусителни мисли.

Интересът към Яков Черноризец не остава само в рамките на средновековната литература. Историята на неговия живот, така както е според Проложното му житие (а то предава точно сюжета на Пространното) е направила силно впечатление на Л. Н. Толстой; то е едно от онези четива, които му откриват «смисъла на живота» (Л. Н. Толстой. Полное собрание сочинений, т. 23, М., 1957, с. 52). Л. Н. Толстой е чел и препрочитал Пролога, а в него проложното житие е поместено под дата 4 март (а в Стишния пролог — под 28 януари). И гениалният руски писател използува основните епизоди от фабулата на Житието в своята повест «Отец Сергий». С дълбоко проникновение Толстой изгражда образа на отец Сергий тъкмо в насоките, които му подсказва житийният разказ. Художествената конкретизация на агиографската идея стига до момента на страшното падение на отшелника; загатва и за желанието на Сергий да извърши, както Яков Черноризец, убийство. Оттук нататък Толстой продължава повествованието независимо от своя източник, за да внуши на читателя друга идея, в известна степен противоположна на идеята, заложена в средновековната творба.

Преводът на Пространното житие на Яков Черноризец е извършен още по времето на цар Симеон. Препис от този превод е поместен в знаменития Супрасълски сборник, единственият достигнал до нас паметник с чети-минейна част от най-ранната епоха на славянската книжнина. В

Супрасълския сборник са поместени цяла група жития за месец март, които ни дават поне отчасти представа за огромната работа по превода на агиографски творби през X в. В Супрасълския сборник житието е включено без указание за датата, но по разположението му може да се съди, че паметта на Яков Черноризец в България се е отбелязвала на 2 или на 4 март. В ръкописа текстът е разположен на л. 123а—132б.

Изд.: С. Северьянов. Супрасльская рукопись. СПб. 1904 (Памятники старославянского языка. Т. 2, вып. I), с. 513—532; Й. Заимов, М. Капалдо. Супрасълски или Ретков сборник. Т. 2. С., 1983, с. 487—525 (успоредно с фототипно издание и с гръцки текст).

Преводът е направен в 1982 г. по изданието на С. Северянов от М. Спасова и Кл. Иванова. Текстът е преведен със съкращение — не е преведена встъпителната част на Житието.

1. Порфирион — градец около планината Кармил в Палестина.
2. За самаританите вж. бел. 50 от Пространното житие на Константин-Кирил.
3. Безсмъртна баня са наричали кръщението.
4. На около 8 км.
5. Срв. Мат. 15:22.
6. По I Тим. 2:4.
7. Когато Вирсавия, жената на предводителя Урия, забременяла от Давид, той дал заповед на военоначалника Йоав да води битката пред стените на Рава така, че Урия да остане сам и да бъде убит. След това Давид взел Вирсавия за жена. Тази постъпка на царя била изобличена от пророк Натан. Понеже Давид се покаял искрено и горчиво за своя грях, той бил простен, но първородният му син от Вирсавия умрял. След това Вирсавия родила втория син на Давид — Соломон. (Срв. 2 Цар. 11, 12.)
8. След предателството Юда не се разкаял, но изпаднал в отчаяние и се обесил.
9. Срв. Мат. 26:34—75.
10. Срв. Йоан 21:15.
11. Срв. Деяния 9:1—16.
12. Срв. 2 Кор. 2:11.
13. По Йез. 18:32.
14. По Лк. 18:13.
15. По 1 Тим. 6:17.
16. Ис. 58:19.

ЖИТИЕ НА ПЕТКА ЕПИВАТСКА ОТ ДЯКОН ВАСИЛИК

Както вече бе отбелязано (вж. с. 574—575), още преди българският владетел Иван Асен II да пренесе мощите на преподобната Параскева-Петка от Каликратия в Търново, култът към нея вече е дал своите литературни плодове. Ето какво свидетелство намираме в тълкуването на византийския правист Валзамон към 63-то правило на Трулския събор: «А светяйшият патриарх господин Николай Мурзалон, като видял, че животът на света Параскева, почитана в Каликратийска област, бил написан от един местен жител неизкусно и недостойно за ангелския живот на светицата, определил това описание да се предаде на огън и поръчал на дякона Василик да й напише богоугодно житие.» Това «богоугодно», т. е. литературно издържано житие, не се е запазило във византийските ръкописи, вероятно защото традицията да се чествува Петка в тракийските земи е заглъхнала след пренасяне на мощите й. Съществува обаче един славянски текст — анонимно риторично житие на Петка, запазено в среднобългарски ръкопис; това житие с основание се приема от всички изследователи за превод от Житието, написано от дякон Василик. Приема се също така, че преводът е извършен наскоро след пренасяне на мощите на светицата и че едновременно са преведени пространното житие на Петка, Василиковото житие и гръцката служба на светицата.

Творбата на дякон Василик в този й вид, в който я познаваме по среднобългарския й превод, не е голяма по обем, но носи всички черти на агиографско произведение, повлияно от Метафрастовата реформа. Тя има подходящ увод за ползата от писането и четенето на житията и завършва със съвсем кратка възхвала на светицата. Отшелническият живот на героинята, лишен от външна динамика, предопределя и краткостта на биографичния разказ, но за сметка на това авторът по-подробно разказва за две от чудесата на преподобната.

Преводното житие е функционирало кратко време в българската литература, тъй като е заместено от Евтимиевото по-риторично и изящно съставено житие. Единственият препис на Василиковото житие се е запазил в препис от XIV в. Този препис е поместен в Германовия сборник, писан през 1359 г. Сборникът е забележителен със своя старинен състав — в него се съдържат празнични слова в най-древни преводи, а също и произведения на Климент Охридски и Йоан Екзарх. Сборникът е открит от Е. Калужняцки, който го пренася от Черновиц. Сега този ценен ръкопис е притежание на библиотеката на Румънската патриаршия и се пази там под сигн. № 1 от славянския ръкописен фонд. Пълен опис на съдържанието на паметника направи румънският изследовател Й. Юфу. (Joan J u f u. Sbornicul lui Gherman (1359). — Ortodoxia Revista Patriarhiei Romîne. Bucureşti, 1960, 2, p. 253—279.)

Изд.: E. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, p. 55—60.

Новобългарският превод е направен по изданието на Е. Калужняцки от Кл. Иванова.

Лит.: E. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, I—93.

1. По Мат. 11:30.
2. По Притчи Сол. 3:3.
3. По Пс. 68:33, 69:5, 95:3.
4. В другите жития — стълпник.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ ОТ ПАТРИАРХ КАЛИСТ

Теодосий Търновски е виден български исихаст, ученик на основателя на исихазма Григорий Синаит. Роден е вероятно около 1300 г. във Видинския край. Не е известно от какъв род произхожда, но като се има предвид подчертаната му близост с българския владетел цар Иван Александър, за която свидетелствува Житието му, може да се предположи, че е от болярски род, може би родственик на царя чрез видинския клон на Шишмановци. Теодосий приема монашество в манастира «Свети Никола» («Арчар») във Видинско. По-късно, тласкан от жаждата за самоусъвършенствуване, той обикаля различни места на Балканския полуостров — пребивава в манастира «Света Богородица Одигитрия» (Пътеводителка) в Търново, в обителите около Червен, в «Света Богородица Сливенска» (т. нар. «Епикерниев манастир»). Около 1335 г. отива в Парория в основания от Григорий Синаит манастир, където се запознава с идеите на исихазма. След смъртта на Григорий Синаит (1346) Теодосий не остава в Парория, а продължава своите обиколки по другите обители. За кратко време той посещава Атон, Солун, Бер (Верея), Цариград, Несебър и най-сетне се установява в Търново. С покровителството на цар Иван Александър Теодосий основава в околностите на Търново своя обител (около 1350). Това е известният Килифаревски манастир. Килифарево става огнище на исихазма и забележителен просветен център. Тук получават образование видни български книжовници — Евтимий Търновски, Киприан, кир Дионисий. Предполага се, че самият Теодосий Търновски се е занимавал с книжовен труд, въпреки че нямаме конкретни данни за неговите литературни изяви. Теодосий Търновски и килифаревските монаси участвуват активно в църковния и обществения живот на престолния град. В житието на Калист се разказва и за участието на героя в противоеретическите събори в Търново. Теодосий заема позиции на убеден исихаст и привърженик на единството между византийската и българската църква. Поради това той влиза в

конфликт с част от висшето духовенство, ориентирано към самостоятелна и антивизантийска политика, провеждана от Търновската патриаршия. Към края на живота си Теодосий напуска Килифарево и за кратко време отшелничествува в малка обител, разположена в скална местност край престолния град. Някои изследователи предполагат, че тази малка обител, построена с ктиторството и личното участие на българския цар, е манастирът «Света Троица», който по-късно Теодосиевият ученик Евтимий Търновски превръща в най-голямото книжовно огнище на Търновската школа. Вероятно във връзка с изострените противоречия между двете групировки в управляващите светски и духовни кръгове Теодосий заминава за Цариград, като взема със себе си и четирима свои ученици (1362). Между тях са Евтимий и Киприан, бъдещият руски митрополит и книжовник. В Цариград Теодосий Търновски заболява и умира в предоставената му от патриарх Калист резиденция — манастира «Свети Мамант» (27 ноември 1362 или 1363). Патриарх Калист, който е близък приятел на Теодосий от времето на съвместното им пребиваване при Григорий Синаит, прави опит да канонизира видния български исихаст. Той му написва житие, представено вероятно пред Цариградския синод като основание за канонизацията на българския исихаст. Житието е съставено в края на 1362—началото на 1363 г. или в края на 1363—началото на 1364 г. и е последният литературен труд на патриарх Калист, който надживява само с една година своя съидейник и приятел. (Калист умира в 1363 или 1364 г.)

Култът към Теодосий Търновски не намира широк отзвук във византийската столица. Той е почитан в България, и то главно в Търново и околните манастири. Падането на Търново и на България под отоманско робство ограничават проявите на почитта към Килифаревския светител. Паметта на Теодосий Търновски се празнува на 27 ноември — деня на смъртта му.

Житието на Теодосий Търновски е забележителен паметник на българо-византийските отношения в областта на агиографската литература. То е дело, както вече се каза, на исихаста Калист, заемал за известно време Цариградския патриаршески престол. Калист е автор на редица хомилии, догматично-полемични съчинения и на две забележителни жития, свързани с българската историческа съдба — Житие на Григорий Синаит и Житие на Теодосий Търновски. И двете произведения са преведени на български още през XIV в.

Оригиналът на Житието на Теодосий Търновски е загубен. Запазен е само българският превод, и то в единствен препис, направен от Владислав Граматик и включен в състава на неговия Рилски панегирик от 1479 г. Липсата на гръцкия текст ни поставя в известни затруднения относно извършената от преводача работа. Отдавна е изказано мнение, но без особени доказателства, че Житието на Теодосий Търновски е преведено от Патриарх Евтимий, и то скоро, след като е било написано, докато Евтимий е бил още в Цариград (срв. Хр. Попов. Евтимий, последен тър-

новски и трапезицки патриарх. Пловдив, 1901, с. 41). Една по-различна хипотеза за славянския текст на Житието изказва В. Киселков. Според него известният ни български превод не е по оригинала на Калист, а е преработка на неизвестен български компилатор, който е имал подръка произведението на Калист и е използувал част от сведенията в него (срв. В. Киселков. Св. Теодосий Търновски. С., 1926, с. 51—53; Житието на Теодосий Търновски като исторически паметник. С., 1926, с. I—LII; Проуки и очерти, с. 152). В. Киселков привежда много доводи в полза на своето предположение, обаче те отпадат, когато бъдат анализирани в светлината на агиографския канон, следван от Калист, а и от другите автори исихасти. Там, където В. Киселков вижда несъответствие между историческите факти и анахронизми в изложението на автора, всъщност личи силната тенденциозност на Калист, който естествено поставя своя герой в центъра на събитията и му приписва главната роля в събития, които не могат да бъдат ръководени от него (например съборите в Търново). От същата позиция Калист обидно принизява патриарха на Търново, съименника и съгражданина на Теодосий, понеже той изглежда е принадлежал към онази група духовници, които са ратували за конфронтация с Цариград. Всички други изследвачи на Калистовото житие на Теодосий Търновски считат, че няма основание в запазения славянски текст на Житието да се търсят сериозни промени в сравнение със загубения гръцки оригинал.

Както вече се каза, Житието не е популярно в старата ни литература. Трябва да отбележа обаче, че поместването на единствения запазен препис в Рилския панегирик, един от извънредно четените чак до Възраждането кодекси, го е правило известно на значителен брой грамотни читатели. Поклонниците в Рилската обител често са прелиствали страниците на този знаменит Владиславов ръкопис. Възрожденецът йеросхимонах Спиридон към края на XVIII в. или в самото начало на XIX в. прекарва известно време в Рилския манастир. Там той прочита Житието на Теодосий Търновски и възмутен, че паметта му не се тачи достойно от сънародниците му, решава да състави служба на този светител и да препише житието му. Преписът на йеросхимонах Спиридон не е точно копие на Владиславовия препис — в него.са отразени някои норми на църковнославянския език, заменяни са думи, изпускани са пасажи, а на места има и интерполации от преписвача. През 1867 г. Н. Жеков, учител от Лясковец, преработва Житието и прави кратко извлечение, което издава (Н. Жеков. Стълпъ православия или краткы чърти отъ животописания святаго прѣподобнаго богоноснаго отца нашего Ѳеодосия Търновскаго. Белград, 1867).

Изд.: О. М. Бодянский. Житие и жизнь преподобного отца нашего Феодосия. — Чтения ОИДР, 1860, № 1 (по преписа на Спиридон); В. Н. Златарски. Житието на св. Теодосия Търновски (Житие

и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосия. . .—Сб. НУ, 1904, кн. II (XX), с. 1—41 (по преписа на Владислав Граматик).

Преводи: части от Житието са превеждани от: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 471—478; Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, с. 212—228. Пълен превод на новобългарски език е направен от В. Сл. Киселков в книгата: Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. Този превод на Киселков е поместван в христоматии и учебни помагала. Тук поместеният превод е направен по изданието на В. Златарски и по текста на Владиславовия панегирик от М. Спасова и Кл. Иванова.

Литература: К. Ф. Радченко. Религиозное и литературное движение с. 169—232; П. А. Сырку. К истории исправления книг, т. I, вып. 1, с. 141—411; Хр. Ив. Попов. Евтимий, последен Търновски и трапезицки патриарх, с. 14—42; В. Н. Златарски. Бил ли е св. Теодосий Търновски доносчик пред Цариградската патриаршия? — Библиотека прилож. на ЦВ, 1903, кн. 7—9; В. Сл. Киселков. Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник; от същия автор. Св. Теодосий Търновски; П. Динеков. Стара българска литература, II, с. 43—45; Кл. Иванова-Константинова. Някои моменти на българо-византийските лит. връзки, с. 223—226; Δημήτριος. Β. Γόνης. Τὸ ἐυγγραφικὸν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Ἀ Αθῆναι, 1980, p. 69—134.

1. Авакум 3:3.
2. Ефес. 4:13 (неточно).
3. 1 Кор. 11:1.
4. Пс. 81:6 (неточно).
5. По Мат. 5:15 и Мр. 4:21 (Притча за запаления светилник).
6. «Умно деяние» или «умна молитва» — според исихастките идеи състояние на «теория», при което човек е в състояние да възприеме «божествената енергия» и така да достигне до богопознание.
7. Горният Йерусалим — небесните селения, света на праведниците. Срв. Откр. 21:2.
8. Мястото, където сп. Стария завет се е намирал раят. В този пасаж са отразени исихастките схващания, че човек, постигнал «виденията», става подобен на първите хора преди грехопадението и постига Едема.
9. Мат. 16:24.
10. Деяния 9:15.
11. По Второзак. 6:13, Мат. 4:10.
12. По Лествица, степен 4:71, 29, 14.
13. Пс. 1:3 (неточно).

14. Псалмите.

15. В манастира «Света Богородица Одигитрия».

16. По Мат. 13:45—46.

17. Дворцов служител на длъжност «чашник», почетна титла.

18. За точното разположение на местността Парория се спори. Това е пограничена област между Византия и България в Странджа. Най-вероятно изглежда предположението, че Синаитовият манастир се е намирал в района на днешните селища Горно и Долно Ябълково.

19. Праксис е първата степен на отшелническия подвиг, т. е. «деянието». Според исихастите само деянието не е достатъчно да въздигне човека до бога, ако той не прекрачи на следващата по-висша степен — «виденията», «умната молитва», «умното мислено деяние».

20. Йоан 7:38.

21. Името Теодосий означава «Божидар».

22. Пс. 7:38 (неточно).

23. По Ефес. 6:14—17 (неточно).

24. Пс. 37:7 (неточно).

25. Пс. 22:1.

26. Пс. 41:2.

27. По Йоан 6:37.

28. Вероятно Роман е изпратен в Епикерниевия манастир край Сливен.

29. Бер (сега Верея) — град в Южна Македония (сега в Гърция), който през XIV в. е също средище на манастири с исихастки идеи.

30. Във византийската столица са се пазили реликви, пренесени от Йерусалим от императрица Елена, а между тях на поклонниците са били показвани и частици от господния кръст и други реликви, свързани с Христовото разпятие.

31. Черно море. Най-вероятно е Теодосий и Роман да са пребивавали в манастира «Света Богородица Елеуса» около Несебър, ктитор на която по това време е цар Иван Александър.

32. Фил. 3:13.

33. Местоположението на Теодосиевия манастир все още не може да се счита за сигурно установено. Несъмнено то е било някъде около Търново, тъй като в Житието изрично се казва, че царят е избрал мястото така, че да се «наслаждава на постоянно напътствие». Освен това, както личи от контекста, монасите са оставили «онова място» в Емонската планина и са се преместили близо до престолния град в друго за тях място, под царска охрана. Манастирът обаче не е бил и в самия Търновград, или в близките околности като Света гора и другите места, тъй като в Житието се посочва, че «се намира на голямо разстояние от царствуващия град». Изразът «голямо разстояние» пак поставя Килифарево във връзка с Търново, а не с някой друг град или селища. Най-вероятно е Кефаларево да се е намирало около днешното село Килифарево, на 17 км от Търново, но не в подножието на хълма, дето е сегашният

манастир, а някъде по обраслите с гори околни хълмове. Част от българските археолози считат, че останките от големия манастирски комплекс с две църкви и други сгради в местността «Градището» са от Килифаревския манастир на Теодосий Търновски.

34. Числа 24:5—6 (неточно).

35. Нестежание — крайна бедност, отказ от всякакво имущество.

36. Варлаам и Акиндин са идейните противници на исихазма. По времето, за което се говори в Житието, те и двамата вече са осъдени от Цариградските събори и техните привърженици са предадени на анатема.

37. Поклонението пред дъб и изобщо пред дърво възхожда към древни езически вярвания, но не е свързано с никакви идейни подбуди на варлаамитите.

38. В оригинала е «понири», т. е. употребена е гръцката дума "πονηρός", т. е. лош, зъл.

39. Масалианската ерес е сходна с богомилската. Това е умерено дуалистично учение, появило се през IV в. в Мала Азия. То поставя спасението на душата като основна цел на християнството и изключва ролята на църквата в постигането на тази цел.

40. «Юродствуващите во Христе», както са ги наричали, са се правили на луди, за да се принизят до крайна степен. Лазар подражава на тази форма за постигане на святост, като я използува, за да проповядва възгледите си.

41. По обясненията в текста личи, че Лазар, Кирил Босота и поп Стефан са проповядвали различни разновидности на богомилството.

42. Става дума за патриарх Теодосий (1348—ок. 1365). Характеристиката за патриарх Теодосий Търновски като за човек несведущ е тенденциозна — той е един от просветените български йерарси и е покровителствувал преписването на ръкописи.

43. Годината на събора не е установена твърдо в науката. Според едни изследователи (Д. Оболенски, Д. Ангелов и др.) съборът е свикан в 1350 г. В История на България, III, с. 406—407 е посочена годината 1355.

44. Болярският съвет.

45. Йоан 6:27.

46. Мат. 5:3.

47. По Мат. 6:11; Лк. 11:3.

48. Деяния 20:34.

49. Премъдрост Сир. 34:2 (неточно).

50. Евр. 13:4.

51. Мат. 19:6.

52. По Йоан 2:1—11.

53. Мат. 6:9—10; Лк. 11:2.

54. Мат. 5:34.

55. Както и в други антибогомилски съчинения и тук богомилите са наречени «масалиани».

56. По 2 Петр. 2:22.

57. 2 Царства 3:1.

58. По Мат. 5:15.

59. Така е написано в ръкописа. Може да се предположи, че така е звучало първоначално името на Килифарево.

60. Пс. 41:2 (неточно).

61. Мат. 16:24.

62. Пс. 94:11.

63. Числа 16:1—33. Корей, Датан и Авирон са възстанали срещу Мойсей при изхода от Египет и са наказани от бога. Напомнянето за стълпотворението в контекста означава обвинение в богоборство.

64. Сара-Теодора, еврейка по народност, се покръства, като приема името на първата жена на царя. Всички паметници .наричат Сара-Теодора «новопокръстена», за да я разграничат от първата Теодора и подчертават нейната религиозна ревност и щедростта ѝ към църквата.

65. Престолонаследникът Иван Шишман и вторият Асен, роден от Сара-Теодора. Другият син на царя със същото име, роден от първата Теодора, е починал преди това.

66. Първопрестолен.

67. Мадитската епархия по това време съществува само номинално, защото гр. Мадит (днешен Майто) в Мала Азия се владее от турците; по тази причина и митрополитът се .нарича «вдовствуващ», т. е. без епархия.

68. От септември 1359 до август 1360.

69. Тук се имат предвид библейските патриарси Аврам, Исак и Яков.

70. По Мат. 4:1.

71. Пс. 9:7 (неточно).

72. Пс. 94:4 (неточно).

73. По Лк. 10:19.

74. 2 Кор. 9:6.

75. Римл. 8:35 (неточно).

76. Римл. 8:18.

77. Евр. 11:38 (неточно).

78. 1 Кор. 15:31.

79. Пс. 144:16.

80. Пс. 41:2—4 (неточно).

81. Намек за евангелската притча за сватбата на царския син (Мат. 22:1—12).

82. По Мат. 25:1—12 (Притчата за 10-те девици).

83. Мат. 13:30 (неточно).

84. По Гал. 6:5 и Йоан 5:29.

85. Мат. 25:32.

86. Дан. 7:10 (неточно) и кондак в Неделя месопустна.

87. 2 Кор. 7:1.

88. Фил. 3:20—21 (неточно).

89. 2 Петр. 3:10, а не от евангелския текст.

90. По Мат. 25:41, 46.

91. Приблизително около 4 км. Възможно е там именно да е основан манастирът «Света Троица», в който по-късно ще живее и Патриарх Евтимий.

91. 1 Тим. 2:4 (неточно).

93. Става дума за библейския Йов, който бил подложен на страдания, за да бъде изпитана верността му към бога.

94. Скрижалите с 10-те божи заповеди.

95. Двама от тях са Евтимий и Киприан.

96. Храмът «Света София», патриаршеския храм на Цариград.

97. Манастирът «Свети Мамант», патриаршеската резиденция на Калист, се е намирал в северозападната част на византийската столица на значително разстояние от жилищните квартали.

98. Авторът сравнява символичното пастирство на Теодосий с живота на свети Мамант, който е бил овчар. Паметта му се празнува на 2 септември.

99. 2 Кор. 4:16 (неточно) Външният човек — тялото.

100. Григорината ерес — става дума за монофизитството, осъдено на събора в Халкидон. Атанасиевата ерес — несторианството.

101. Въпросът за същността на Таворската светлина е един от основните въпроси в ученията на исихастите. Според евангелието на планината Тавор (Табор) Исус Христос показва на учениците си своята божествена същност, като им се явява осиян от светлина. Според исихастите тази светлина е несътворена, тя е «божествена енергия», излъчвана от същността на бога, и следователно може да помогне на човека да «види» бога, да проникне в същността на божественото. Такава именно несътворена светлина озарява човека по време на «виденията». Според противниците на исихазма несътворен е само бог; всички останали неща са сътворени от него, включително и светлината, а също и Таворската светлина. Следователно Таворската светлина не дава възможност за непосредствено мистично богопознание.

102. Плътската влажност означава склонност на тялото към грях.

103. По Пс. 100:8.

104. Целият пасаж е своеобразно «Изповедание на вярата» на Теодосий преди смъртта му и вероятно запазеният текст отговаря до известна степен на действително изречени (а възможно — и написани) от Теодосий Търновски думи.

105. Обикновено се приема, че Теодосий Търновски е починал на 27 ноември 1363 г., но някои извори сочат 1362 г.

106. Тук под думата «обител» вероятно се има предвид манастирът Килифарево, а не последното убежище на Теодосий, което е било малко и с ограничен брой монаси. Вероятно последното убежище на

Теодосий Търновски се е възприемало като «филиал» на Килифаревския манастир.

107. Годината на смъртта на Роман не е известна, но трябва да приемем, че той не е надживял с повече от година-две своя приятел Теодосий и ще да е починал около 1365 г.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА РОМИЛ ВИДИНСКИ ОТ ГРИГОРИЙ ДОБРОПИСЕЦ

Житието на Синаитовия ученик Ромил е едно от забележителните агиографски произведения, възникнали в литературната среда на исихастите. Негов автор е Григорий Доброписец, за чийто живот не знаем нищо, освен онова, което той бегло говори за себе си в Житието на Ромил — че е ученик и последовател на стареца отшелник. Името му — «доброписец» — показва, че се е занимавала активно с писмен труд, но досега не са открити нито в гръцки, нито в славянски ръкописи следи от друга негова творба. Днес със сигурност може да се твърди, че Григорий е творял на гръцки език и най-вероятно е бил грък по народност. Но, както мнозина от исихастите, както самият Григорий Синаит, той е тясно свързан с български монаси от общността на исихастите в България и на Атон. Дълго време неговата единствена творба бе позната само в славянската ѝ версия. П. А. Сирку, който я откри и издаде, в коментара си към изданието допуска, че Житието може да има и византийски текст, но е по-склонен да го приеме за творба, възникнала на български език. В 1937 г. Ив. Дуйчев съобщи за намерен от него фрагмент от гръцкия текст на творбата, а по-късно — за пълен гръцки препис, запазен в библиотеката на атонския манастир Дионисий. Гръцкият текст на Житието бе издаден изцяло в 1961 г. по друг препис — от атонския манастир Дохиар. Към изданието, осъществено от боландиста Ф. Алкин (F. H a l k i n. Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La Vie grecque inédite de Saint Romylos. — Byzantion, 1961, p. 111—147) е приложена статията на П. Девос (La version slave de la Vie de s. Romylos, p. 149—189), в която известният византинист съпоставя гръцката и славянската версия и привежда сериозни доказателства за първичността на гръцкия текст. Покъсните сравнителни изследвания на гръцкия текст и съответният превод по издадените преписи показаха, че славянският превод по всяка вероятност е извършен не от самия Григорий, а от някой друг ученик на Ромил Видински — българин по народност, който едновременно се старае да направи добър превод на творбата, но я и редактира — внася многобройни допълнения, уточнения (на места цели пасажи, другаде — отделни фрази), променящи смислово и идейно съдържанието. Трябва да се отбележат онния моменти, по които можем да съдим, че редакцията е дело на български книжовник. На първо място — географските сведения за българските земи; те издават стремеж да се попълни

творбата с повече подробности за местата, в които е живял героят, но бележат и личното отношение на човек, комуто природата и животът по тези места не са безразличен фон на действието. Освен това в превода се забелязва и стремеж да се акцентира повече върху отшелническите подвизи на Ромил и върху неговата съзерцателна практика. Създава се впечатление, че българският преводач и редактор не е намирал гръцкия си оригинал за достатъчно «изискан» в литературно отношение и на места го е «украсявал» със синонимични съчетания и други тропи. Тенденцията да се абстрахира повествованието се проявява най-убедително в разказа за пребиваването на Ромил в Авлон — там гръцкият текст е изцяло променен, обаче неговата първичност не подлежи на съмнение. Възможно е Житието да е написано, преведено и редактирано на едно и също място — в Света гора — при съвместна работа на Григорий и неизвестен български книжовник. То представлява отлична илюстрация за сложните отношения между автор и преводач в културната общност на исихастите (подробности вж. у: К л. И в а н о в а-К о н с т а н т и н о в а. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в., с. 226—232).

Ромил Видински с мирското име Руско (според гръцкия текст — Райко), в монашество Роман или Добророман, а във велика схима — Ромил, е грък по баща и българин по майка. Семейството му произхожда от гр. Видин. Монашеският му живот протича на различни места по Балканския полуостров — в околностите на Търново, в Парория, при Григорий Синаит, комуто е непосредствен ученик, в манастирите на Света гора, в Авлон (Валона, сега Вльора на Адриатическото крайбрежие), за да завърши в основания от княз Лазар сръбски манастир Раваница в Моравско.

Датата на смъртта на Ромил Видински не е известна. Може да се предполага, че е починал около 1385 г., тъй като според някои извори манастирът Раваница е основан от княз Лазар в 1382 г., а преподобният е поживял в него малко преди смъртта си.

Вероятно Ромил Видински не е канонизиран официално от Цариградската патриаршия. Нито един гръцки месецослов не отбелязва паметта му. Денят на неговото честуване не е строго фиксиран. Гръцкият наслов сочи 1 ноември, а славянският — 16 януари. Култът към Ромил Видински остава актуален за атонските манастири и в манастира Раваница, откъдето се разпространява по сръбската земя.

Времето, когато възниква Житието на Ромил, може да се определи само приблизително. Във финалната молитва и на гръцкия, и на славянския текст се отправя призив за закрила на «благочестивите царе». Тъй като приемаме гръцкия текст за първоначален, трябва да се предполага, че авторът има предвид определена политическа ситуация във Византия, и то след 1385 г. Действително между 1385 и 1391 г. император Йоан Палеолог приема за съимператор сина си Мануил II и той е споменаван наред с баща си. До 1385 г. претенциите на Мануил II да се величае на-

ред с Йоан Палеолог са оспорвани от Андроник Палеолог, а в 1391 г. византийският император Йоан Палеолог умира. В славянския текст изразът «благочестивите царе» е оставен вероятно с друг смисъл — всички православни царе изобщо.

Творбата на Григорий в нейната българска литературна редакция не е получила широко разпространение в южнославянската литература. Известни са два преписа, обаче единият от тях (от 1692 г.) е унищожен заедно с останалите ръкописи от Белградската народна библиотека през Втората световна война. Оцелелият препис от Житието е поместен в сборник със слова и жития от XVI в., безюсов правопис, сходен с ръкописите от Рилската школа. Сега ръкописът се пази в ГПБ в колекцията на Гилфердинг под № 58. Ръкописът е описан от Б. Ст. Ангелов, който го счита за излязъл изпод перото на рилския книжовник Мардарий (срв. Б. Ст. Ангелов. Неизвестни ръкописи на Мардарий Рилски. — Известия на Института за литература, XXI, 1972, с. 58—63).

Съществува и едно копие на Ромиловото житие, направено през XIX в., което днес се съхранява в Библиотеката на Югославянската академия на науките (Загреб), но ръкописът, послужил за оригинал на копието, не е известен.

Издание: П. А. Сырку. Монаха Григория Житие преподобного Ромила — ПДПИ, т. CXXXVI. СПб, 1900. — В изданието П. Сирку включва службата на Ромил и проложното му житие, написано въз основа на пространния житиен разказ.

Новобългарски превод на част от Житието (с. 1, 3—11 от изданието на П. Сирку) е направен от: Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, с. 229—238. Този откъс се печата и в други христоматии и христоматийни пособия. Поместеният тук пълен превод на Житието е направен от Кл. Иванова и М. Спасова по изданието на Сирку, като са правени сравнения с обнародвания гръцки текст.

Лит. Iv. Dujčev. Un manuscript grec de la Vie de St. Romile. — Byzantinoslavica. VII (1937—1938), p. 124—127; от същия автор: Un manuscrit grec de la Vie de St. Romile — Studia historico-philol. Serdicensia. 2, 1940, p. 88—92; от същия автор: Romano (Romilo, Romolo) anacoreta in Bulgaria, santo. — Bibliotheca Sanctorum, 11, 1969, p. 312—316; Кл. Иванова-Константинова. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в., с. 226—232.

1. Традиционно сравнение, основано на Пс. 68:10; 118:139 и др.

2. По Пространното житие на Пахомий Велики, познато на българския читател по един превод с начало: «Господ наш Исус Христос, източник на премъдростта. . .» Преводът е поместван в сборници с жи-

тия под дата 15 май. Един препис се намира и в Рилския панегирик на Владислав Граматик.

3. Търново.

4. На търновската «Света гора».

5. Смирението на Руско-Роман не случайно е подчертано — съвършеното смирение и безпрекословно послушание са добродетели, задължителни за исихастите по време на предварителните изпитания на «праксиса».

6. По Деяния 20:35.

7. Така е наречена в «Лествицата» на Йоан Лествичник любовта (ст. 30:37).

8. Пс. 6:7.

9. Пс. 41:4.

10. Григорий Синаит.

11. Пс. 41:2 (неточно).

12. Настоятелят.

13. Лествица «За послушанието» (ст. 4:7).

14. Марко Подвижник, Първо слово «За духовния закон»: 190.

15. Лествица, ст. 4, но неточно. У Лествичник е «Пий с усърдие поруганието като жива вода от всеки човек».

16. Става дума за четиридесетте мъченици от Севастия, пострадали за християнската вяра по времето на имп. Лициний в 320 г. Те били осъдени да престоят цяла нощ, потопени в ледените води на едно езеро.

17. Йоан 15:13.

18. Лествица ст. 4:8.

19. Григорий Богослов «Против Юлиан», слово II. Срв. Творения. . . Григория Богослова. М., 1889, ч. II, с. 126.

20. Фил. 1:23.

21. Разказът за свети Герасим и лъва е включен в т. нар. Синайски патерик. Отшелникът Герасим опитомил един лъв, който вярно, като послужник, служил на стареца до смъртта му, а след това издъхнал от мъка върху гроба на свети Герасим. Срв. Св. Николова. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 206—208.

22. По 3 Цар.: 18, 19. Кармил е планина, в която е живял пророк Илия.

23. По Мат. 3:1, Мр 1:4. Йоановата пустиня е Юдейската пустиня, в която живее и проповядва Йоан Предтеча.

24. Исусовата планина — Елеонската планина (срв. Мат. 26:30, Лк. 22:39). Но може би тук авторът има предвид планината, на която дяволът изкушава Исус (Мат. 4:8).

25. Великият пост преди Великден (Пасха), който продължава 7 седмици, като най-строго се спазва Първата неделя от поста, когато почти не се приема храна.

26. Склонността към неудържим плач се счита от исихастите за особено благодатно свойство на душата, спомагащо да се стигне до «ви-

дението». Оттам и значението, което ѝ отдават в отшелническата среда.

27. По Марко Подвижник, «За трезвеността», гл. 28.

28. Лествица, «За плача» ст. 7:6 (неточно, у Лествичник е: «Плачът обновява кръщението и прави безгрешен кръстения.»)

29. Управителят на гр. Скопелес.

30. Лествица, 7:17.

31. Роман е приел т. нар. «велика схима» или «велик ангелски образ», най-висшата степен на подвижничество, при която монахът сменя още веднъж името си.

32. На Атон (Света гора).

33. Лествица, «За нестежанието», ст. 17:5 (неточно).

34. Лествица, ст. 7:2, 3, 8.

35. Лаврата «Свети Атанасий Атонски», център на исихасткото движение.

36. Мелана на гръцки език значи «черна»

37. Дажба, която се е давала на монасите и на отшелниците от общите доходи на манастирското братство (от гръцката дума ἀδελφός (брат).

38. Тук има разлика в смисъла на гръцкия и на славянския текст. В гръцкия текст «изпълнен със срам и покруса» се отнася до Григорий, което е по-логично в контекста.

39. Трапезунд е град на Южното Черноморие на брегoвете на Мала Азия.

40. За природната трисъставност на душата подробно пише Григорий Синаит в своите главизни.

41. «Теологов» стои само в гръцкия текст. Цитатът не може да се уточни.

42. По Мат. 22:37; Мр. 12:31; Лк. 10:27.

43. Убийството е наречено «първозачатък на завистта», понеже според Стария завет първото убийство е подбудено от завистта на Каин към брата му Авел.

44. 1 Кор. 2:9.

45. Максим Изповедник, гръцки текст — PG, 90, col. 564—565.

46. Пс. 48:13 (неточно).

47. Пс. 1:2.

48. Йоан 6:39.

49. Йоан 12:26.

50. Около 200 м.

51. Лествица ст. 4:110, където е разказана аналогична история за послушния търпеляв Акакий. Приживе той търпи всякакви грубости от своя старец, но е толкова послушен, че и след смъртта си отговаря на неговите въпроси. Думите на стареца за убийството са цитат от възклицанието на стареца на Акакий.

52. «Умно предстояние» — «умна молитва», състояние на видение.

53. Мат. 5:14.

54. Вероятно апофтегма от някой отшелник (Марко Подвижник?)

55. Става дума за битката при Черномен в 1371 г., където сръбските и гръцките войски претърпяват поражение от турците.

56. Валона (Вльора), сега в Албания.

57. По Мат. 5:15.

58. Мат. 5:16

59—60. В този пасаж славянският текст се отличава значително от гръцкия. В гръцкия текст разказът за пребиваването на Ромил в Авлона и за причините, поради които заминава за Сърбия, звучи така: «Можеха да се видят тогава мнозина от монашеското и от светското съсловие, които идваха при него и желаеха с удоволствие да чуят неговите думи. Защото те бяха като овце без пастир, мнозина от тях съвсем диви и невъзпитани, изобщо — свирепи, свикнали с грабежи и убийства. Други пък, макар и да пребиваваха в православната и добра вяра, бяха завладени от други страдания. Също и управителите на онова място вършеха много неправди, убиваха невинни хора и предаваха собствените си души на дявола. Монасите пък бяха завладени от заблуди, зломислия и хиляди други страдания, а свещениците извършваха богослужението недостойно. И, просто казано, той призова чрез тръбата на благословеното си слово всички, овладяни от хиляди страсти и управлявани от тайни пороци, за да ги утвърди в единството на вярата и в здравите нрави на Христовото стадо, за да ги събере всички. Те казваха: «Слава на тебе, боже, който си изпратил този свой светилник при нас. Той ни изведе от мрак към светлина.» Даже местните управители го почитаха твърде много и го наричаха равноапостолен. И поради това, мисля аз, господ го изведе оттам, за да изправи още много души.

Така живееше споменатият светец, докато отново му дойде мисъл да напусне онова място. Но той не пожела да следва собствената си мисъл и реши да се посъветва с един старец, за да узнае волята на бога. И когато научи, че в Константинопол живее един от известните старци, към когото той самият имаше пълна почит и духовна любов, изпрати при него един от учениците си и му написа следното писмо:

«Тъй като, свети отче, разумът не ми позволява да остана тук, но бих искал да се преместя пак или в Света гора, или на друго място, то къде ще ми заповядаш да отида? Моля те, съобщи ми, понеже с вяра те питам.» Когато старецът получи и прочете писмото, отговори му така: «Тъй като ме запита с вяра, то най-добро ми се струва да отидеш на друго място, където бог ще те напъти, а не в Света гора.»

Като прие този добър съвет, напусна Авлон и отива в Сърбия.

РЕЧНИК НА ИМЕНАТА

Речникът включва личните имена, които се срещат в публикуваните текстове. За да не се получават повторения, в речника не са поместени ония имена на исторически лица и литературни герои, които са употребени еднократно и са обяснени по-подробно в бележките към съответните произведения.

ААРОН (АРОН) — според Стария завет син на Амрам от коляното на Левий, по-голям брат на Мойсей. Призован от бога в помощ на Мойсей като негов пророк при извеждането на еврейския народ от Египет (Изход 4—16).

АВЕЛ — вторият син на Адам и Ева, пастир, убит от своя брат Каин поради завист. Жертвата на Авел била угодна на бога, докато жертвата на Каин е отхвърлена (Битие 4). В Новия завет и в по-късната християнска традиция Авел е първият мъченик, невинна жертва, праобраз на страданията на Исус Христос и на християнските мъченици.

АВИРОН — вожд от коляното на Рувим, който заедно с Корей и Датан се опълчва срещу Мойсей и Аарон.

АВГУСТИН (АВРЕЛИЙ АВГУСТИН) (354—430) — църковен деец, богослов, писател, един от отците на Западната църква. С дейността си и главно с апологетическите и полемичните си трудове защищава църквата срещу манихеите, арианите и др. Неговото влияние доминира в западната теология чак до Тома Аквински. Паметтта му се празнува на 28 август.

АВРАМ (АВРААМ) — старозаветен патриарх, избраник на бога, родоначалник (праотец) на еврейския и на измаилтянския народ. В християнската традиция Аврам е пример на жива и непоклатима вяра в бога.

АГАР — египетска слугиня на Аврам, негова наложница, майка на Измаил. Чрез Измаил Агар става родоначалница на многоброен народ, враждебен на «божия народ», т. е. на потомците на Аврам от Исак.

АГАТОН — римски папа (678—681), участник в осъждането на монотелитите на Шестия вселенски събор в Цариград (680). Канонизиран.

АДАМ — първият човек, сътворен от бога като божие подобие. След като вкусва от забранените плодове на райското дърво, Адам става родоначалник на грешния човешки род и е изгонен от рая. Според Новия завет Исус Христос идва да изкупи греха на Адам и Ева и да стане праотец на праведния род. Затова Исус Христос се нарича и втори или последен Адам (1 Кор. 15: 45, 47).

АДРИАН II — римски папа (867—872), чиято дейност е свързана непосредствено с приемането на делото на Кирил и Методий от Западната църква.

АЗАРИЙ (АЗАРИЯ) — вж. Ананий, Азарий и Мисаил.

АКАКИЙ (първата половина на VI в.) — синайски отшелник. За него се разказва в Лествицата на Йоан Лествичник. Паметтта му се празнува на 7 юли и 29 ноември.

АКИЛА (II в.) — юдейски книжовник, превел на гръцки език всички канонични книги от Стария завет. Преводът му бил широко разпространен в еврейски среди.

АКИНДИН — вж. Георги Акиндин

АЛЕКСАНДЪР — вж. Иван-Стефан.

АЛЕКСАНДЪР ДОБРИЯ — вж. Йоан Александър Добрия

АЛЕКСАНДЪР II МИХАЙЛОВИЧ — тверски княз (1326—1328)

АМАЛИК — син на Елифа, внук на Исав. Според Стария завет родоначалник на древен номадски народ (амаликяни), живеещ на юг и на изток от Палестина (в Аравия) и враждуващ с евреите.

АМУН (АМОН) (IV в., умрял ок. 350) — отшелник в Нитрийската пустиня, съвременник на Антоний Велики.

АЛЕКСИЙ (АЛЕКСЕЙ) ЧОВЕК БОЖИ (V в.) — изключително популярен светец, почитан и на Изток, и на Запад. Произхожда от знатен римски род. Житието му е парадигма за подвижничество в доброволна бедност и смирение. Паметта му се празнува на 17 март.

АМОРАТ (АМУРАТ) — вж. Мурад I

АНА-МАРИЯ — българска царица (1221—1237), съпруга на цар Иван Асен II и дъщеря на маджарския крал Андрей II.

АНАНИЙ (АНАНИЯ), АЗАРИЯ И МИСАИЛ — според Стария завет еврейски юноши от царски род, доведени заедно с пророк Даниил в двореца на Навуходоносор. За отказ да се поклонят на златния истукан на Навуходоносор те били хвърлени в огнена пещ, но остават невредими (Дан. 1, 2). Християнската църква чествува тяхната памет заедно с паметта на пророк Даниил на 17 декември.

АНАСТАСИЙ БИБЛИОТЕКАР (ок. 800—817—ок. 877—879) — висш духовник на Римската църква, папски историк и дипломат. Познава Константин-Кирил и Методий от престоя им в Рим и превежда на латински Кириловите съчинения за Климент папа Римски (без химна в чест на Климент Римски).

АНАТОЛИЙ — константинополски патриарх (449—458). Участвува в Четвъртия вселенски събор (451), на който са осъдени монофизитите.

АНДРЕЙ ПЪРВОЗВАНИ (неизв. — ок. 37) — апостол от 12-те. Произхожда от Витсаида и е брат на апостол Петър. Според евангелските текстове е един от учениците на Йоан Кръстител и пръв последовател на Христа. Според легендата той проповядва християнството в Скития и Гърция, където бива разпънат на кръст. Апостол Андрей се счита за покровител на славянските земи. Паметта му се чествува на 30 ноември.

АНДРОНИК — апостол от 70-те. Според преданието пръв епископ на Илирийска област, към която спада и Панония, със седалище гр. Сирмиум (дн. Сремска Митровица).

АНДРОНИК I КОМНИН (1122—1185) — византийски император (1183—1185).

АНДРОНИК II ПАЛЕОЛОГ (1258—1332) — византийски император (1282—1328).

АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ (1295—1341) — византийски император (1328—1341).

АНИС — вж. Йоан VIII Граматик

АННА — съпруга на Елкана. След дълго безплодие и горещи молитви тя ражда пророк Самуил и го посвещава на бога.

АНТИОХ IV ЕПИФАН — владетел на династията на Селевкидите, сирийски цар (175—164 пр. н. е.). Син на Антиох III. Осквернител на Йерусалимския храм (170 пр. н. е.). Неговата елинизаторска политика предизвиква въстанието на Макавеите.

АНТОНИЙ ВЕЛИКИ (251—356) — основоположник на отшелничеството. Роден в Кома (Горен Египет). Оттегля се в Тиваидската пустиня, където преминава животът му. Неговото влияние върху съвременниците му и върху по-късните анахорети е изключително силно. Паметтта му се празнува на 17 март. Атанасий Александрийски му посвещава житие, което става класически образец за творба от този жанр. В България първият превод на творбата е направен още през X в.

АНТОНИЙ НОВИ (Антоний II Кавлеа) — константинополски патриарх (893—901). Известен с грижите си за устройство на цариградските църкви и с помощите си за бедните. Канонизиран скоро след смъртта си. Паметта му се празнува на 12 февруари.

АПОЛИНАРИЙ — грък от Сирия, епископ в Лаодикия (362—390). Бори се срещу арианството, но се отклонява от официалното становище за двете природи, съчетани у Христа. Според Аполинарий у Христос действува само божествената природа. Учението му е осъдено в Рим и след това на Втория вселенски събор (381).

АРИЙ (ок. 256—336) — ересиарх, създател на арианството. Роден в Либия. Проповедник в Александрия. Формулира (ок. 320) доктрина, според която Исус Христос не е единосъщен на бог-отец в Троицата. Осъден от Никейския събор (325).

АРКАДИЙ — византийски император (395—408).

АРОН — вж. Аарон

АРСАКИЙ — константинополски патриарх (404—405), сменил насилствено Йоан Златоуст на константинополския патриаршески престол.

АРСЕНИЙ (неизв.—868) — римски епископ по времето на папа Николай I (858—867) и на папа Адриан II (867—872). Има положително отношение към делото на Константин-Кирил и Методий.

АРТАКСЕРКС (Ксеркс I) — вж. Асуир

АРТАКСЕРКС I ЛОНГИМАН — персийски владетел (464—424 пр.

н. е.). В началото на царуването си дава заповед за спиране на работата по строежа и укрепването на Йерусалим, но по-късно променя решението си и нарежда да се възстановят храмът и градските стени (Ездра 4, 6, 7 и Неемия 2).

АРХАНГЕЛ ГАВРИИЛ — принадлежи към висшия ангелски чин, встъпва във връзка с хората като божи посланик — явява се на пророк Даниил, на пророк Захария, на Дева Мария.

АРХАНГЕЛ МИХАИЛ — принадлежи към висшия ангелски чин, «архистратиг» на небесното воинство. Той възглавява верните на господа ангели и хора в космическата война с божиите врагове. Особено почитан сред широките народни маси като ангел, който взема душите на умиращите и ги съпровожда към отвъдния свят.

АСЕН I (ИВАН АСЕН I) — български цар (1186—1196).

АСЕН (ИВАН АСЕН) — син на Иван Александър от Теодора-Сара. Единственото сигурно сведение за него е, че присъствува на църковния събор в Търново (1360).

АСУИР (КСЕРКС, АРТАКСЕРКС) — велик персийски цар (485—465 пр. н. е.). Според Стария завет той прави своя царица еврейката Естир. Естир успява да спаси от смъртна опасност евреите и да накаже врага на нейния народ Аман (книга Естир).

АТАНАСИЙ I — константинополски патриарх (1289—1293 и 1303—1309).

АХАВ (АХААВ) — седми израилски цар, син и наследник на Амврий (875—853 пр. н. е.). Под влияние на жена си, царица Йезавел, отстъпва от еврейския бог и се покланя на Ваал и Астарта. Не се вслушва в съветите на пророците Илия и Михей и е убит по време на битка със сирийците (3 Цар. 16 : 24—22 : 40).

БАЯЗИД ИЛДЪРЪМ (БАЯЗИД БЕГ) — турски султан (1389—1402).

БОНИФАЦИЙ (III —нач. IV в.) — мъченик, пострадал като роб на Аглаида в Киликия. Паметтта му се празнува на 19 декември. В църквата му в Рим са били положени и мощите на Алексий човек божи.

БОРИС-МИХАИЛ— български владетел, кан, после княз (852—889).

ВАРДА (неизв.—866) — византийски държавен и политически деец с титла кесар, съвременник на Кирил и Методий. От неговото решение са зависели техните мисионерски пътувания.

ВАРЛААМ БЕРНАРД (ок. 1290—1348) — византийски монах, богослов и писател. Роден в Семинара (Калабрия). В Солун и Константинопол той се обявява срещу идеите и монашеската практика на исихастите. Осъден е от събора (1341). Връща се в Калабрия и става епископ на Герасия.

ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ (ВАСИЛИЙ КЕСАРИЙСКИ) (ок. 330—379) — ранновизантийски църковен деятел и писател, глава на т. нар. «кападокийци» (Григорий Богослов, Амфилохий Иконийски и Григорий

Ниски). Епископ на Кесария (от 370). Защищава монашеството и ортодоксалното становище на църквата против арианството. Автор на многобройни съчинения, които се разпространяват широко в православния свят през цялото Средновековие. Паметтта му се празнува на 1 януари и на 30 януари.

ВАСИЛИЙ I МАКЕДОНЯНИН (836—886) — византийски император (867—886).

ВАСИЛИЙ — примас, възглавява българската църква (след 1188 — 1234) по време на Унията, сключена между цар Калоян и папа Инокентий III. В някои творби титулуван «патриарх».

ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК (XV в.) — южнославянски книжовник, съставител на сборници, в които запазва и разпространява репертоара на Търновската книжовна школа. Написал Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир като продължение на Евтимиевото житие на Иван Рилски.

ВЪЛКАШИН — сръбски феодален владетел, крал (1366—1371). Баща на Крали Марко.

ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ (XI в.) — западнобългарски отшелник. Култът към него се поддържа главно около Лесновския манастир. По-късно мощите му са пренесени в Търново. Паметтта му се празнува на 15 януари.

ГАУДЕРИК (неизв. — преди 897) — епископ на гр. Велетри (867—880), близък сътрудник на папа Адриан II.

ГЕОРГИ ВЕЛИКОМЪЧЕНИК (ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ) (IV в.)— светец, култът към когото е много стар. Християнските легенди за него се смесват с фолклорно-обрядни елементи. Той спада към кръга на т. нар. светци-воини. Приписват му се и змееборски подвизи. Паметта му се празнува на 23 април.

ГЕОРГИ НОВИ (ок. 1497 — 1515) — мъченик за вярата, изгорен от турците в София (1515). Паметта му се празнува на 11 февруари.

ГЕОРГИ НАЙ-НОВИ (неизв. — 1514 (?) или 1534) — мъченик за вярата, обесен от турците в София. Паметта му се празнува на 26 май.

ГЕОРГИ (ГРИГОРИЙ (?) АКИНДИН (неизв. — 1349) — привърженик на Варлаам, противник на исихастите. Предполага се, че е българин, родом от Прилеп. Осъден и анатемосан заедно с Варлаам от Калабрия.

ГЕОРГИ БРАНКОВИЧ — сръбски владетел (1427—1456) , деспот от 1429.

ГЕОРГИ (ГЮРГ) СРАЦИМИРОВИЧ — владетел на Зета (1385—1404).

ГЕРАСИМ ПУСТИННИК (неизв. — 475) — отшелник край р. Йордан в Палестина. Паметта му се празнува на 4 март.

ГОЛИАТ — филистимски великан, който предизвиква на двубой съперник от войската на израилтяните. На предизвикателството се отзовава юношата Давид, който поразява Голиат с камък, пуснат от прашка (I Цар. 17). Византийските автори често използуват ситуацията, като

и придават символично значение — победа на праведника над «мисления Голиат«, т. е. над дявола.

ГОРАЗД (IX в.) — един от петимата известни по име ученици на славянските просветители, моравец по произход. Преди смъртта си Методий го посочва за свой приемник на архиепископската катедра. Веднага след това обаче започват гоненията на Кирило-Методиевите ученици и съдбата на Горазд след 885 г. остава неизвестна. Паметта му се празнува на 27 юли.

ГРИГОРА — вж. Никифор Григора.

ГРИГОРИЙ (ок. 240 — 326) — епископ на Велика Армения, просветител на арменския народ, апостол и пръв патриарх на Армения. Паметта му се празнува на 30 септември.

ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ (ГРИГОРИЙ НАЗИАНЗИН) (ок. 330—ок. 390) — ранновизантийски църковен деятел, мислител, проповедник и поет. Епископ на Сасима, на Назианс, Константинопол (379—381). Включва се активно в борбата срещу арианството и председателствува Втория вселенски събор (381). Оставя забележително книжовно наследство, част от което е преведено рано в България. Паметта му се празнува на 25 януари и на 30 януари (заедно с паметта на Йоан Златоуст и Василий Велики).

ГРИГОРИЙ I ВЕЛИКИ (ГРИГОРИЙ ДВОЕСЛОВ, ГРИГОРИЙ ДИАЛОГ) (ок. 540—604) — римски папа (590—604). Църковен деятел, богослов и писател. Обосновава и защищава първенствуващата роля на римския папа в християнския свят и по този повод влиза в конфликт с византийската църква. Паметтта му се празнува на 12 март.

ГРИГОРИЙ СИНАИТ (ок. 1265—1346) — византийски отшелник и писател, основоположник, практик и теоретик на исихазма. В основания от него манастир в Парория живеят и усвояват исихазма и много български монаси. Григорий Синаит е учител на Теодосий Търновски. Канонизиран. Паметта му се празнува на 8 август.

ГРИГОРИЙ (XIV) — книжовник, вероятно грък по народност, ученик на Ромил Видински, комуто пише едно пространно житие.

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК (ок. 1360—1420) — виден писател и църковен деятел, последовател и ученик на Патриарх Евтимий, представител на Търновската книжовна школа. Животът му преминава главно вън от България — в Сърбия, Цариград, Атон, Молдова и Русия. Прави опит да заеме Московската катедра след смъртта на Киприан, но не успява. Заема Киевската митрополитска катедра (1414). Предвожда православна делегация на събора в Констанц (1418). Оставя обемисто литературно наследство, главно от празнични и похвални слова и жития.

ДАВИД (XI в. пр. н. е.) — най-малкият син на Йесей, цар израилски и юдейски (1055—1015 пр. н. е.). Историята му е описана подробно в 1 Цар. 16—31, 2 Цар., 3 Цар. 1, 2, а в съкратен вид в 1 Пар. 11—29. Създава силна централизирана държава, става родоначалник на «Давидовия дом», който царува до падането на Юдейското царство. Завладява Йерусалим,

пренася в него ковчега на Завета и подготвя построяването на Йерусалимския храм. Юдейската и християнската традиция го представят като пророк, музикант и поет. С неговото име се свързва най-голямата по разпространение и значение поетична творба на еврейски език — сборникът от песни (псалми), т. нар. Псалтир, «Давидовите песни». Псалтирът е най-цитираната книга от Стария завет. Символиката на Псалтира е задължителна за всички художествени произведения през средновековието. Давид се нарича също и обещаният на еврейския народ велик цар (Месия). Според Новия завет Исус Христос е «син Давидов».

ДАМЯН (неизвестно — 1410) — пловдивски митрополит, убит от Муса по време на нападението над Пловдив вероятно в края на 1410.

ДАНИИЛ — един от четиримата големи старозаветни пророци. Името му означава на еврейски език «бог е мой съдия». Преселен е като пленник във Вавилон при първото завладяване на Йерусалим (605 пр. н. е.) заедно с тримата отроци (Ананий, Азария и Мисаил). Халдейското име, което получава, е Валтасар. Той става прочут във Вавилон с пророчествата и мъдростта си, но поради преданост към еврейския бог е наказан със смърт и хвърлен в ров с лъвове. Избавен е чрез чудо и остава в двореца на вавилонския владетел. Даниил е считан за образец на праведност и мъдрост. Автор е на старозаветната Книга на пророк Даниил, която съдържа апокалиптични пророчества. Паметта му се празнува на 17 декември заедно с паметта на тримата отроци

ДАТАН — син на Елиав, брат на Авирон, един от организаторите на противодействието срещу Мойсей и Аарон. Името му е символ на съпротива срещу истинската вяра.

ДЕМИР — вж. Тимурленк.

ДИМИТРИЙ II МИХАЙЛОВИЧ — тверски княз (1322—1326).

ДИМИТРИЙ III ЙОАНОВИЧ ДОНСКИ — московски княз (1363—1389), победител в Куликовската битка.

ДИМИТРИЙ ХОМАТИАН (XIII в.) — охридски архиепископ (1216—1234), богослов, познавач на византийското църковно и гражданско право, книжовник, един от житиеписците на Климент Охридски.

ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН (XV в.) — южнославянски книжовник, потомък на послявянчен византийски род. Книжовната му дейност протича в Северна Македония, където вероятно е заемал турска служба. Той е меценат на Владислав Граматик. Пише поезия («Молитва към Богородица») и агиографски творби.

ДИМИТЪР СОЛУНСКИ (IV в.) — великомъченик, пострадал при император Диоклетиан (284—305) в Солун. Култът към него се утвърждава широко във Византия и в славянския свят. Като светец-воин той се възприема като покровител на владетелските династии. Паметта му се празнува на 26 октомври.

ДИОГЕН — вж. Роман IV Диоген

ДИОКЛЕТИАН — римски император (284—305), създател на «тетрархията» в Римската империя. Организира преследвания на християните.

ДИОНИСИЙ (XIV в.) — български исихаст и книжовник, съратник на Теодосий Търновски, монах от Килифаревския манастир.

ДИОСКОР (ДИОСКУР) — александрийски епископ (444—451), който споделя възгледите на Евтихий за единствената, божествена природа на Христос. Участвува в подкрепа на монофизитството в т. нар. «Разбойнически събор» (449).

ЕВА — име, което Адам дава на първата жена, сътворена от реброто му, прамайка на всички хора. Името означава «даваща живот». Чрез Ева, която е съблазнена от змията (дявола), първородният грях завладява човешкия род (Битие 3).

ЕВГЕНИЯ — вж. Милица

ЕВНОМИЙ (IV в.) — епископ на Кизик, осъден от Втория вселенски събор. Според неговите възгледи бог-син не е единосъщен на бог-отец. Евномий прави промени и в обреда на кръщението.

ЕВРЕНЕЗ (ЕВРЕНОС БЕГ, АВРЕНЕЗ) — турски военачалник, участник в битката при Черномен (1371) и в завладяването на Балканския полуостров. В междуособицата между султанските синове той взема последователно страната на Сюлейман, на Муса и накрая — на Мохамед. В битката на р. Искър (1413) командува дясното крило на неговите войски.

ЕВСТАТИЙ — архиепископ на Охрид (ок. 1133—1143). Ръкоположил Иларион Мъгленски за епископ.

ЕВСТАТИЙ ПЛАКИДА — раннохристиянски мъченик, подвизавал се според агиографската легенда в Рим при император Траян (98—117). Житието му, съставено от неизвестен автор (сп. някои изследователи — от Симеон Метафраст), следва сюжета на елинистичния роман: членовете на семейството се загубват и намират след преживени бедствия и приключения. Паметта му се празнува на 20 септември.

ЕВТИМИЙ МАДИТСКИ (неизв.—ок. 989—999) — византийски епископ. Ръкоположен е за епископ на гр. Мадит. Брат на Параскева-Петка Търновска. Паметта му се празнува на 5 май.

ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ (ок. 1330—ок. 1402) — български църковен и държавен деец, търновски патриарх (1375—1394), богослов, писател и проповедник. Ръководител на Търновската книжовна школа (от 1371), учител на много видни книжовници от края на XIV и началото на XV в., утвърждава исихазма като официално направление в българската църква. Автор е на забележителни произведения — жития, похвални слова, послания и химнографски творби. Паметта му се празнува на 20 януари.

ЕВТИХИЙ (V в.) — архимандрит в Константинопол, монофизит. Осъден от поместния събор в Константинопол (448) и от Четвъртия вселенски събор в Халкидон (451).

ЕЛЕНА (неизв. — ок. 330) — майка на император Константин Велики, конкубина на Констанций Хлор. След като Константин става император, я провъзгласява за августа. Посветена в християнската религия, тя посещава светите места в Палестина. Християнската традиция ѝ приписва откритието на Христовия кръст. Почита се като равноапостол-

на. Паметта ѝ се празнува на 21 май.

ЕЛЕНА (В МОНАШЕСТВО ЕВГЕНИЯ) — българска царица, съпруга на цар Иван Асен I (1186—1196) и майка на цар Иван Асен II (1218—1241).

ЕЛЕНА — дъщеря на княз Лазар (1371—1389) и сестра на Стефан Лазаревич (1389—1427). Съпруга на Гюрг Срацимирович, владетеля на Зета.

ЕЛЕНА (В МОНАШЕСТВО — ЕВТИМИЯ) — вдовица на Йоан Углеш, участвувала в пренасяне на мощите на Параскева-Петка Търновска в Белград.

ЕЛИСЕЙ — старозаветен пророк, ученик и приемник на пророк Илия. Той е свидетел на възнасянето на Илия на небето, приема силата на духа му и разделя водата на Йордан с неговата дреха (4 Цар. 2—9, 13).

ЕНОХ — еврейски патриарх, седми след Адам, баща на Матусал. Сп. преданието той е преселен жив на небето, за да не види смърт (Евр. 11 : 5). Еврейски и арабски легенди разказват, че той е изнамерил писмени знаци, науката за звездите и числата. Апокрифната «Книга за светите тайни Енохови« представя небесните видения на Енох. Тя е известна и в три славянски версии.

ЕРЕМИЯ — вж. Йеремия

ЕСТИР — героиня от едноименната старозаветна книга. Пленница, възпитаница на Мордохай, тя е избрана от цар Асуир (Ксеркс) за царица. Благодарение на нейното застъпничество пред владетеля еврейският народ получава право да унищожи своите врагове.

ЕФРЕМ — вторият син на библейския Йосиф, роден в Египет. Яков го осиновява заедно с по-големия му брат Манасия, като благославя Ефрем като първороден пред Манасия с по-голям благослов.

ЕХАНИЙ — вж. Йоан Мандакуни

ЗАМВРИЙ — петият израелски цар. Военачалник на цар Ила (от рода на Вааса), той въстава срещу него, убива го и изтребва целия му род. Когато възмутеният народ обсажда двореца му във Фирца, той се самозапалва в него и изгаря след 7-дневно царуване (929 пр. н. е.).

ЗАХАРИЯ — свещеник по времето на Ирод, баща на Йоан Кръстител. Когато ангел му възвестява, че ще има син от престарялата си жена Елисавета, той не повярвал и е наказан с немота. Проговаря отново, след като е дал име на новороденият младенец.

ЗАХАРИЯ — старозаветен пророк от т. нар. малки пророци. Започва да пророчествува, след като се връща от Вавилон (520 пр. н. е.). Заедно със Зоровавел той подбужда народа да възстанови разрушения Йерусалимски храм. С неговото име се свързва старозаветната «Книга на пророк Захария».

ИВАН АЛЕКСАНДЪР — български цар (1331—1371)

ИВАН АСЕН I — български цар (1186—1196)

ИВАН АСЕН II — български цар (1218—1241)

ИВАН I ДАНИЛОВИЧ КАЛИТА (неизв.—1340—московски (от 1325) и велик владимирски (от 1328) княз.

ИВАН РИЛСКИ (ок. 876—946) — основоположник на българското отшелничество, най-популярният общобългарски светец. Основател на Рилския манастир, манастир с многовековна история, където от 1469 се пазят и мощите на светеца. Паметта му се празнува на 18 август, 19 октомври и 1 юли.

ИВАН СТЕФАН — български цар (1330—1331), син на Ана-Неда, сестра на Стефан Дечански и на Михаил Шишман.

ИВАН УГЛЕШ — вж. Йоан Углеш

ИВАН ШИШМАН — български цар (1371—1393).

ИГИТ ПАША — турски воевода, управител на земи между Скопие и Албания. Отначало се подчинява на Муса, но след 1412 г. минава на страната на Мохамед.

ИГНАТИЙ БОГОНОСЕЦ (II в.) — раннохристиянски мъченик, антиохийски епископ, загинал в Рим при император Траян. Паметта му се празнува на 29 януари и 20 декември.

ИЗМАИЛ — син на Аврам от робинята на Сара Агар, родоначалник на измаилтяните. Сп. преданието неговите синове са родоначалници на арабските племена. Сп. предсказанието за Измаил потомците му ще воюват с народите, произлезли от «праведния син» на Аврам — Исак.

ИЗРАИЛ — вж. Яков

ИЛАРИОН МЪГЛЕНСКИ (XII в.) — епископ на гр. Мъглен в Македония, канонизиран като активен противник на еретическите движения в тази област. Мощите му са пренесени в Търново от цар Калоян. Паметта му се празнува на 21 октомври.

ИЛИЯ — старозаветен пророк, ревностен изобличител на владетелите идолопоклонници Ахав и Йезавел, борец и ревнител за утвърждаване на Яхве. Името му означава «Яхве е мой бог». В библейските книги (3 Цар., 4 Цар.) се разказва подробно за неговите пророчества, подвизи в пустинята и чудеса. Чудотворната му сила се изразява преди всичко във власт над огнената стихия. По негова воля на планината Кармил пада огън върху жертвеника; огънят на Яхве на два пъти поразява и войниците, изпратени при него от цар Охозия. Във връзка с тази интерпретация на старозаветния образ са и по-късните широко разпространени сред славянските представи за Илия като за гръмовержец. Илия е взет в огнена колесница на небето, като оставя силата на пророческия си дар и на чудотворството си на Елисей. Сп. новозаветните текстове Илия се явява заедно с Мойсей по време на преображението Христово на Тавор и беседва с Христос пред очите на апостолите. Паметта на пророк Илий се празнува на 20 юли.

ИРОД I ВЕЛИКИ (73 пр. н. е.—4) — цар на Палестина (40 пр. н. е. — 4). Сп. евангелските текстове, след като разбира за раждането на Исус Христос «царя юдейски», Ирод, уплашен за престола си, заповядва да избият всички младенци до двегодишна възраст във Витлеем (Мат. 2, Лк.1:5).

ИСАВ — син на праотеца Исак, близнак на Яков, но роден пръв и следователно с право на първородството. Той продава своето първород-

ство на брат си Яков, а поради хитростта на майка си е и лишен от благословението на баща си. Преследва жестоко Яков, но после се примирява с него. Създава многочислено потомство, което живее в планинската местност Едом.

ИСАЙ (ИСАЯ, ИСАЙЯ) (между 759—698 пр. н. е.) — първият от големите старозаветни пророци. Приписваната му Книга на пророк Исая е изключителна по своя драматизъм и поетична стойност. Според някои изследователи обаче тя е дело на повече автори. В текста на пророк Исай християнската традиция съгласно с новозаветните автори вижда предсказание за идването и живота на Исус Христос, затова го наричат и «евангелист на Стария завет». Сп. преданието при цар Манасия пророкът бил разполовен с пила. След Псалтира Книгата на пророк Исая е най-често цитирана в средновековните текстове.

ИСАЙ — константинополски патриарх (1323—1332).

ИСАК (ИСААК) — старозаветен патриарх, син на Аврам и Сара, роден според божествено предсказание, когато родителите му са били вече много възрастни. За да изпита Аврам, бог изисква от него да пренесе в жертва Исак. Аврам се подчинява, но в последния момент ангел спира ръката му и Аврам вижда наблизо жертвен овен, който пренася в жертва вместо сина си. Исак се оженва за Ревека, от която има двама сина — Исав и Яков.

ИСУС НАВИН — старозаветен герой, приемник на Мойсея при излизането на евреите от Египет, предводител на евреите в битката с Амалик. След като израилтяните преминават р. Йордан, той ги предвожда в завладяването на Ханаан.

ЙЕЗАВЕЛ — дъщеря на Сидонския цар и жена на Ахав; въвежда в Самария почитта към Ваал и Астарта и избива пророците.

ЙЕЗЕКИИЛ (VII в. пр. н.е.) — старозаветен пророк, отведен в плен от Навуходоносор след второто нашествие срещу Йерусалим (599 пр. н. е.) Там сп. библейския текст той пророчествува повече от 20 години. Книгата на пророк Йезекиил съдържа пророчества и изобличения на идолопоклонниците измежду евреите.

ЙЕРЕМИЯ (ЕРЕМИЯ) (VII в. пр. н. е.) — старозаветен пророк от четиримата големи пророци. Името му означава «бог възвишава». Той предсказва, преживява и оплаква разрушаването на Йерусалим и преселението на неговите жители. Приема се, че е автор на «Книга на пророк Йеремия», «Плач Йеремиев» и на едно послание до вавилонските пленници. Възпира народа от преселване в Египет, но после и сам е принуден да тръгне с тях. Сп. преданието е пребит с камъни.

ЙЕРОНИМ (ок. 347—420) — един от най-забележителните богослови, мислители и писатели на Западната църква, доктор на църквата. От 385 той се установява във Витлеем, където продължава работата си върху Светото писание и едновременно се отдава на аскетична и съзерцателна практика. Той превежда Стария завет от еврейски на латински език и неговият превод е особено авторитетен и до днес. Йероним Блажени е оста-

вил многобройни съчинения (екзетически, богословски и исторически). Канонизиран е. Паметта му се празнува на 30 септември по западния календар и на 15 юни по източноправославния.

ЙЕСЕЙ — син на Овид, баща на Давид. В старозаветните текстове се среща пророчество, че от рода на Йесей ще покара клонка господня (Ис. 11 : 1), което се тълкува като пророчество за Христа.

ЙОАКИМ ОСОГОВСКИ (САРАНДАПОРСКИ) (XI—началото на XII в.) — български отшелник, подвизавал се в Северна Македония. Култът към него се утвърждава в региона около Осоговския манастир и се разпространява по българските и сръбските земи. Паметта му се празнува на 16 август.

ЙОАКИМ I (неизв. — 1246) — български патриарх (1235—1246), пръв патриарх след възстановяването на българската патриаршия.

ЙОАН АЛЕКСАНДЪР ДОБРИЯ — молдавски владетел (1400—1432).

ЙОАН БОГОСЛОВ (неизв.—ок. 100) — апостол и евангелист, син на Заведей, брат на апостол Яков. Един от тримата най-близки ученици на Исус Христос. Автор на последното от четирите канонични евангелия, на Апокалипсиса и на три послания, включени в Апостола.

ЙОАН БРАНКОВИЧ (неизв.—1503) — сръбски деспот, син на Стефан Бранкович и на Ангелина. Канонизиран заедно с родителите си. Мощите му се намират в манастира Крушедол. Паметта му се празнува на 10 декември.

ЙОАН VII ГРАМАТИК (АНИС) (неизв. — ок. 850) — константинополски патриарх (837—843), идеолог на иконоборчеството.

ЙОАН ДАМАСКИН (ок. 650—до 754) — византийски богослов, философ и поет от арабски произход. Изтъкнат идеен противник на иконоборчеството и систематизатор на наследството на ранновизантийската духовна мисъл. Част от основното му съчинение е преведено от Йоан Екзарх под наслова «Богословие».

ЙОАН ЗЛАТОУСТ (344—354 — 407) — ранновизантийски църковен деятел и писател, знаменит проповедник, получил прозвището си заради ненадминатия дар на риторско красноречие. Проповядва като свещеник в Антиохия. Ръкоположен за константинополски патриарх (398), но поради конфликт с двореца и с част от столичния клир е лишен от сан и отправен на заточение (403; вторично — 404). Произведенията на Йоан Златоуст са най-ценното наследство на средновековното изкуство на тържественото красноречие. У нас творбите на Йоан Златоуст са превеждани от IX в. до края на средновековието.

ЙОАН КАНТАКУЗИН — византийски император (1347—1354).

ЙОАН КРЪСТИТЕЛ (ЙОАН ПРЕДТЕЧА) (неизв.—28 или 29) — последният от пророците и най-велик от тях (Мат. 11 : 11). Син на Захария и Елисавета, който още от майчина утроба сп. евангелските текстове свидетелствува за Христа като негов предтеча (Мат. 3 : 3, Мр. 1 : 1—8, Лк. 3 : 1—20, Йоан 1 : 15—36). Прекарва младостта си в пустинята. В 27 за-

почва да проповядва за близкото идване на Месията. Кръщава на р. Йордан Исус Христос (Мат. 11 : 2—18, Мр. 1 : 9—12, Лк. 3 : 21—22). Изобличава Ирод Антипа (27 пр. н. е. — 14) заради брака му с братовата му жена Иродиада и е убит по заповед на Ирод (Мат. 14 : 1—12, Мр. 6 : 14 : 29, Лк. 3 : 19—20). Паметта му се чествува в няколко дни от годината — 23 септември (зачатие), 24 юни (раждане), 29 август (отсичане на главата), 7 януари (събор на Йоан Предтеча) и др.

ЙОАН ЛЕСТВИЧНИК (неизв. — 649—680) — византийски монах и писател, игумен на Синайския манастир (оттам е наричан и Йоан Синайски). Известен е със съчинението си «Лествица» («Стълба, възвеждаща към небесата») — аскетико-дидактически трактат за 30-те степени (стъпала) в самоусъвършенстването. Паметта му се празнува на 30 март.

ЙОАН МАНДАКУНИ (неизв. — 480) — арменски патриарх, привърженик на монофизитската ерес.

ЙОАН МИЛОСТИВИ (неизв.—620) — александрийски патриарх. Паметта му се празнува на 12 ноември.

ЙОАН МИРЧА — влашки воевода (1386—1418).

ЙОАН НОВИ СУЧАВСКИ (БЕЛИГРАДСКИ) (неизв. — ок. 1330—1340) — трапезундски търговец, убит от татарите в Белиград (Акерман) като мъченик за вярата. Мощите му са пренесени в Сучава и той е считан за първия румънски мъченик. Паметта му се празнува на 2 юни.

ЙОАН ОЛИВЕР (XIV в.) — деспот, владетел на Злетовска област (ок. 1330—ок. 1355), родственик на цар Стефан Душан.

ЙОАН VII ПАЛЕОЛОГ (1366—ок. 1420) — византийски император (1399—1404). Управлява Византия по време на отсъствието на своя роднственик Мануил II Палеолог (1391—1425).

ЙОАН IV ПОСТНИК — константинополски патриарх (582—595) — византийски църковен деятел и писател. Канонизиран. Паметта му се празнува на 2 септември.

ЙОАН УГЛЕШ (ИВАН УГЛЕШ, УГЛЕША) (неизв.—1371) — сръбски феодален владетел, деспот, загинал в битката при Черномен.

ЙОАНИКИЙ II (неизв.—1375) — български патриарх, предшественик на Патриарх Евтимий Търновски.

ЙОАСАФ (XV в.) — монах, възстановил заедно с братята си Давид и Теофан Рилския манастир и пръв игумен след обновяването на манастира. Организира пренасянето на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир.

ЙОВ — библейски герой, чиято трагична съдба е описана в едноименната старозаветна книга. Името му означава «изтерзан» (или «ненавиждан»(?). Историята на Йов се възприема от християнската традиция като парадигма за поведението на страдащия, понасящ търпеливо всички нещастия.

ЙОНА — пророк от Гатхефер (4 Цар. 14 : 25), един от дванадесетте малки пророци. Сп. Стария завет е автор на пророческа книга. Изпратен от бога в Ниневия, за да пророкува за греховете на жителите ѝ, той се

опитва да се скрие и попада в утробата на кита, където престоява три дни.

ЙОНАТАН — син на цар Саул, свързан с най-сърдечна дружба с Давид. След като загива заедно с баща си в битката при Гелвуя, Давид го оплаква горчиво.

ЙОСИФ (ЙОСИФ ПРЕКРАСНИ) — старозаветен герой, единадесетият от дванадесетте сина на патриарх Яков и негов първенец, от любимата му жена Рахил. Продаден от завистливите си братя в робство, той попада в Египет, където е подложен на изкушения, преживява беди и накрая се издига до втори човек в държавата и житодавец на египтяните по време на седемте гладни години. Преселва рода си в Госем, а двамата му сина наред с братята на Йосиф стават наследници на Яков и родоначалници на израилевите колена.

ЙОСИФ — дърводелец от Назарет, потомък на Давид, праведен годеник на Дева Мария. Става приемен баща на Исус Христос, когото отглежда в дома си в Назарет.

ЙОСИФ ОТ АРИМАТЕЯ — член на Синедриона, таен последовател на Христа. Измолва от Пилат тялото на Исус, сваля го от кръста и го полага в нов гроб, изсечен в скалата.

ЙОСИФ МУШАТ (края на XIV — началото на XV в.) — молдавски църковен деец. Между 1387 и 1391 е предложен за митрополит на Сучава, но е ръкоположен едва в 1402 (1402—1409).

КАИН — според старозаветната книга Битие първородният син на Адам и Ева. Убива брат си Авел, чиято жертва е угодна на бога. Името му става символ на братоубийство. Бог го изгонва в земята Над на изток от Едема, където Каин създава град и го нарича с името на сина си Енох.

КАЙЯФА (ЙОСИФ) — йерусалимски първосвещеник (18—36). Той разпитва Исус Христос и настоява пред Синедриона за осъждането му. По-късно преследва апостолите Петър и Йоан.

КАЛИСТ I — константинополски патриарх (1350—1353 и 1355—1363), исихаст и писател, ученик на Григорий Синаит и житиеписец на Теодосий Търновски.

КАЛОЯН — български цар (1197—1207).

КИР АЛЕКСАНДРИЙСКИ (VII в.) — еретик, осъден от Шестия вселенски събор.

КИРИЛ БОСОТА (XIV в.) — богомил, осъден от Търновския събор.

КИРИЛ АЛЕКСАНДРИЙСКИ (неизв.—444) — александрийски патриарх (412—444), ранновизантийски църковен мислител, взел активно участие в догматическите спорове по христологични въпроси.

КЛИМЕНТ I — римски папа (98—101 или 88—ок. 97), приемник, сп. преданието, на апостол Петър. Пострадал при император Траян (98—117), който го изпраща на заточение в Херсон и нарежда да го удавят в Черно море. Сп. други извори Климент Римски е пострадал при император Домициан (81—96). Мощите му са пренесени от Херсон в Рим от Кирил и Методий. Паметта му се празнува на 24 или 25 ноември.

КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ (неизв.—916) — първият Кирило-Методиев ученик, църковен и обществен деятел, съратник на княз Борис-Михаил и на цар Симеон в борбата за славянска просвета и култура, епископ на Драговития и Велика (893—916), учител и писател.

КОНСТАНС (320—350) — син на Константин Велики, римски император (337—350). Привърженик на православието и на решенията на Никейския събор.

КОНСТАНТИН I (Константин Велики) (270—288—337) — римски император (306—337), византийски император (324—337). С Миланския едикт (313) дава свобода на християнската религия. С негово непосредствено участие се провежда Първият вселенски събор в Никея (325); той основава Константинопол (330). Обявен заедно с майка си Елена за равноапостолен. Паметта му се празнува на 21 май.

КОНСТАНТИН II (317—340) — римски император (337—340), най-големият син на Константин Велики.

КОНСТАНТИН IV (654—685) — византийски император (668—685). С негова подкрепа и при активното му участие се състои Шестият вселенски събор (680—681), на който са осъдени монотелитите.

КОНСТАНТИН (неизв. —1422) — син на видинския владетел Иван Срацимир. След превземането на Видин (1396) избягва в Унгария. Прави опит да вдигне въстание (1404—1405). Умира в Белград.

КОНСТАНТИН (неизв.—1395) — последният кюстендилски владетел, васал на Мурад и Баязид. Загива в битката при Ровине.

КОНСТАНТИН — сръбски крал (1321—1322) — брат на Стефан Дечански.

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ (ок.1380—първата половина на XV в.) — представител на Търновската книжовна школа, който работи в Сърбия. Тясно е свързан с кръга около деспот Стефан Лазаревич. Талантлив писател. Занимава се и с учителска дейност. Автор на граматичен трактат, на Житието на Стефан Лазаревич, на съчинението «Пътуване до Палестина».

КОНСТАНЦИЙ I ХЛОР (КОНСТАНЦИЙ ЗЕЛЕНИ) (ок.225—306) — римски император (305—306), баща на Константин I Велики, основател на втората династия на Флавиите.

КОНСТАНЦИЙ II (317—361) — римски и византийски император (337—361, едноличен владетел 351—361). Втори син на Константин Велики. Изповядва арианството.

КОРЕЙ — израилтянин от коляното на Левий, опълчил се заедно с Авирон и Датан срещу Мойсей и Арон.

КОЦЕЛ — княз на славянското Блатненско княжество (860 или 861—874), син на княз Прибина. Въвежда славянското богослужение и изисква Методий за глава на създадената в Панония славянска архиепископия.

КРАЛИ МАРКО (КРАЛ МАРКО) (неизв.—1395) — син на крал Вълкашин, самостоятелен феодален владетел, загинал в битката при Ровине.

КСЕРКС — вж. Асуир.

ЛАЗАР — според евангелието от Йоан ученик на Христа от Витания, брат на Марта и Мария. Исус Христос възкресява Лазар, след като той е умрял и е бил вече четири дни в гроба. За честуване на Лазаревото възкресение църквата определя съботата преди празника Цветница.

ЛАЗАР — сръбски княз (1371—1389), победител в битката при Плочник (1386). При Косовската битка (1389) е уловен от Сараджа паша и убит по заповед на Баязид върху гроба на султан Мурад. Сръбската православна църква го канонизира като мъченик. Паметта му се празнува на 15 юни.

ЛАЗАР (XIV в.) — адамит. Проповядва своите възгледи в престолния град. По време на Търновския събор се отказва от тях и се отдава на покаяние.

ЛАЗАР БРАНКОВИЧ (неизв.—1410) — най-малкият син на Вук Бранкович, племенник на Стефан Лазаревич. При междуособните борби за турския престол Вук и Лазар минават на страната на Сюлейман, но са уловени и убити от Муса.

ЛЕСТВИЧНИК — вж. Йоан Лествичник.

ЛИЦИНИЙ (ЛИКИНИЙ) (ок.250—324) — римски император (308—324), зет и съимператор на Константин Велики.

ЛОТ — старозаветен герой, племенник на Аврам, праведник, избавен от участта на другите граждани на Содом (Битие 19). Ангели известяват него и дъщерите му преди божия гняв да се изсипе над Содом и Гомора. Жената на Лот се оглежда назад и се превръща в солен стълб. От кръвосмешение с двете си дъщери Лот има двама сина — Моав и Бен-Ами, родоначалници на моавитския и амонитския народ.

ЛУДВИГ (ЛЮДВИГ) I НЕМСКИ (804—876) — син на Лудвиг Благочестиви, крал на Източните франки (817—843), владетел на Германия (843—876).

ЛУКА — апостол и евангелист, автор на третото от четирите каноничии евангелия, сподвижник на апостол Павел. Счита се, че е роден в Антиохия. Църковната традиция му приписва авторството на «Деяния апостолски». Паметта му се празнува на 18 октомври и 22 април.

ЛЪВ МАТЕМАТИК И ФИЛОСОФ (началото на IX в.—869) — един от най-ерудираните учени на IX в., човек с обширни познания в областта на математиката, механиката и т.н. Солунски архиепископ (840—842), свален поради обвинение в иконоборчество. Учител на Константин-Кирил.

ЛЪВ I (ЛЪВ ВЕЛИКИ) (неизв.—461) — римски папа (440—461), църковен деятел и писател. Бори се активно срещу монофизитите по време на събора в Халкидон (451).

МАКАРИЙ (VII в.) — антиохийски патриарх (645—650), привърженик на монотелитството, осъден от Шестия вселенски събор (680—681).

МАКАРИЙ — константинополски патриарх (1376—1379 и 1390—1391).

МАКЕДОНИЙ (неизв.—ок.370) — константинополски патриарх (342—346 и 351—360) — идеолог на т. нар. «духоборческа» ерес, една

разновидност на арианството. Той проповядва, че Светият дух не е равен на отца и сина. Осъден е от Втория вселенски събор (381), на който защитата на православието е поета от Григорий Богослов.

МАКСИМ — киево-владимирски митрополит (1283—1305). Грък по народност. Канонизиран. Паметта му се празнува на 6 декември.

МАКСИМ ИЗПОВЕДНИК (ок.580—662) — византийски християнски мислител, богослов, най-видният опонент на монотелитството в Картаген (645); заради възгледите си е подхвърлен на мъчения и умира в заточение. В съчиненията си, които са писани под силното влияние на Псевдо-Дионисий Ареопагит, той синтезира достиженията на гръцката патристика. Паметта му се празнува на 21 януари и на 13 август.

МАКСЕНТИЙ (ок.280—312) — римски император (306—312). Победен от Константин Велики и убит в битката при моста Милвиус.

МАКСИМИАН (250—310) — римски император (286—305 и 306—310).

МАМАНТ (неизв.—275) — свещеномъченик, овчар, пострадал в Кесария Кападокийска. Паметта му се празнува на 2 септември.

МАНУИЛ I КОМНИН (ок. 1122—1180) — византийски император (1143—1180).

МАНУИЛ II ПАЛЕОЛОГ (1348—1425) — византийски император (1391—1425). Васал на Мурад II (от 1422).

МАРИНА — християнска великомъченица, пострадала в Антиохия при Диоклетиан. Паметта ѝ се празнува на 17 юли.

МАРИЯ — сръбска царица, дъщеря на Йоан, племенник на Андроник II и на Ирина Метохита и жена на цар Стефан Дечански.

МАРИЯ (МАРА) БРАНКОВИЧ (XV в.) — дъщеря на деспот Георги Бранкович и съпруга на султан Мурад II.

МАРКИАН (ок. 391—457) — византийски император (450—457). Организира свикването на Четвъртия вселенски събор. Канонизиран. Паметта му се празнува на 18 февруари.

МАРКО (МАРК) — евангелист и апостол. С неговото име се свързва второто от четирите канонични евангелия, за което се предполага, че е написано в Рим (50—70). Традицията отнася неговата мъченическа смърт към 67 година в Александрия. Паметта му се празнува на 25 април.

МАРКО (МАРК) ПОСТНИК ПОДВИЖНИК (V в.) — отшелник в Нитрийската пустиня, отлично запознат със Светото писание. Преди да се оттегли в пустинята, е бил слушател на Йоан Златоуст. Автор на съчинения за отшелническия живот. Паметта му се празнува на 5 март.

МАТЕЙ (неизв.—ок.61 или 64) — евангелист и апостол, автор на първото канонично евангелие. Според преданието умира като мъченик в Етиопия. Паметта му се празнува на 16 ноември.

МАТЕЙ ГРАМАТИК (XVI в.) — книжовник от София, велик «ламбадарий» на църквата «Света София», автор на Житието на Никола Нови.

МЕЛХИСЕДЕК — хананейски цар и свещеник в Салим (Битие 14:18), «цар на праведността». Християнското тълкуване на старозавет-

ните персонажи го възприема като прообраз на Христа.

МИЛИЦА (неизв.—1405) — сръбска княгиня, управлявала сръбските земи от 1389 до 1402, съпруга на княз Лазар и майка на деспот Стефан Лазаревич. В монашество Евгения (от 1395), във велика схима — Ефросина.

МИЛУТИН — вж. Стефан Урош II Милутин.

МИРЧА ВОЕВОДА — вж. Йоан Мирча воевода.

МИРЧА ЧОБАН — влашки владетел (1545—1554 и 1558—1559).

МИСАИЛ — вж. Ананий, Азарий и Мисаил

МИХАИЛ ОТ ПОТУКА (Михаил Воин Български) — български светец-воин, чийто култ възниква като трансформация на змиеборски подвиг по аналогия със св. Георги победоносец. Мощите му са пренесени от Потука в Търново от цар Калоян през 1205 г. Паметта му се празнува на 22 ноември.

МИХАИЛ III ЯРОСЛАВОВИЧ — руски княз (1305—1318).

МИХАИЛ ШИШМАН — български цар (1323—1330)

МИХЕЙ — старозаветен пророк от малките пророци. Писанието отнася живота му към времето на юдейските царе Ахаз, Йоатам и Езекия. В неговите предсказания има пророчества за разрушаването на Самария, за греховете на Юдея и за раждането на Исус Христос.

МОЙСЕЙ — според Стария завет велик пророк и вожд, и законодател на израилтяните, извел ги от робство в Египет към Ханаан. Приема се, че е автор на първите пет книги от Стария завет (т. нар. Мойсеево петокнижие), но библейските текстолози са склонни да приемат, че Мойсеевите книги са писани от няколко автори. Мойсей е изключително почитан от евреите като създател на всички законоположения на правосъдието и религията. Християнската традиция вижда в него прообраз на Исус Христос и в този план образът на Мойсей се използува много широко в художествената литература.

МОХАМЕД I КРИШЧИ — османски султан, наследил заедно с братята си Сулейман и Муса държавата на Баязид (1402—1421). След междуособицата управлява едновластно (от 1413).

МОХАМЕД II ФАТИХ — османски султан (1444—1446 и 1451—1481).

МУРАД I (АМОРАТ) — османски султан (1362—1389).

МУРАД II — османски султан (1421—1444 и 1446—1451).

МУСА (МУСИЯ) КЕСЕДЖИ (1376—1413) — син на Баязид, претендент за султанския престол. Прочут с жестокостта си. Загива в битка с брат си Мохамед.

НАВУХОДОНОСОР — вавилонски цар (ок.604—561 пр.н.е.), покорител на Юдея и на Йерусалим. Той разрушава Йерусалим (558 пр.н.е.) и потушава бунта на евреите.

НАУМ — старозаветен пророк, който пророкува, както се вижда от книгата му, в Юдейското царство. Пророчествата му се отнасят до съсипването на Ниневия и унищожаването на Асирийската държава.

НЕЕМИЯ — набожен израилтянин, който след вавилонския плен умолява цар Артаксеркс I да му разреши да се върне и работи 12 години в Юдея. Неемия организира издигането на Йерусалимските стени и обновява някои постройки.

НЕРОН, КЛАВДИЙ ЦЕЗАР — римски император (37—68), известен с жестокостта си и с гоненията на християните.

НЕСТОРИЙ (ок. 380—451) — ересиарх, константинополски патриарх (428—431). Принадлежи към Антиохийската богословска школа. Разработва учението на Теодор Мопсуетски за разделените естества у Исус Христос. Проповядва, че Богородица е само Христородица. Христологическата му доктрина е осъдена от Третия вселенски събор в Ефес (431).

НИКИФОР ГРИГОРА (неизв.—ок.1360) — византийски историк, учен астроном, политически деятел. Противник на Григорий Палама и на паламитите, той е предаден на анатема от Цариградския събор (1351).

НИКОДИМ — според евангелието на Йоан един от членовете на синедриона, фарисей, който се обръща към Христовото учение и след смъртта на Исус Христос смъква тялото му (заедно с Йосиф Ариматейски), приготвя го за погребение и го полага в нов гроб.

НИКОДИМ — сръбски архиепископ (1317—1325).

НИКОЛАЙ МИРЛИКИЙСКИ (НИКОЛА ЧУДОТВОРЕЦ) — светец, живял по времето на императорите Диоклетиан (284—305) и Константин Велики. Участвува в заседанията на Първия вселенски събор в Никея. Епископ на Мири (в Ликия). Някои изследователи допускат, че върху агиографската легенда и особено върху чудесата, свързани с Николай Мирликийски, е повлияло житието на друг Николай, живял при Юстиниан. Паметта му се празнува на 6 декември.

НИКОЛАЙ I — римски папа (858—867).

НОЙ — старозаветен праведник, който преживява потопа и остава да възстанови човешкия род. От тримата му сина Сим, Хам и Яфет произлизат трите големи групи народи — семити, арийци и хамити.

ОЗИЯ — според Стария завет деветият цар в Юдея (810—759 пр.н.е.). Когато в края на своето царуване поискал сам да запали ароматни смоли върху жертвеника на бога и не послушал предупрежденията на свещениците, бил поразен от проказа.

ОРИГЕНА (ок. 185—между 252 и 254) — теолог и екзегет с универсални знания, ръководител на катехизистичната школа в Александрия, писател, оставил повече от 2 000 съчинения. На Петия вселенски събор (553) идеите на Оригена са признати за неправославни и той е присъединен към еретиците.

ОРКАН — османски султан (1324—1360).

ПАВЕЛ АПОСТОЛ (между 5 и 15 пр.н.е.—67) — апостол, изиграл изключителна роля за разпространението на християнството. Според новозаветната книга «Деяния апостолски» първоначално се нарича Савел и преследва християните. След едно видение по пътя за Дамаск скъсва с юдаизма и става горещ привърженик на новата вяра. Приписват му се

14 послания, влезли в корпуса на Новия завет. Те имат голяма литературна стойност и спомагат християнството да се превърне в универсална религия. Християнската култова традиция изтъква апостол Павел и апостол Петър пред останалите ученици на Христа и ги величае като «върховни апостоли». Паметта им се празнува на 29 и 30 юни.

ПАВЕЛ САМОСАТСКИ — антиохийски патриарх (260—269), еретик; проповядва антитринитарна ерес.

ПАНТЕЛЕЙМОН (нач. IV) — великомъченик, пострадал в Никомедия при император Максимиан. Почита се като «безмезден» изцелител. Паметта му се празнува на 27 юли.

ПАХОМИЙ ВЕЛИКИ (неизв.—346) — ранновизантийски монах и отшелник, подвизавал се в Тиваида. Паметта му се празнува на 15 май.

ПАРАСКЕВА-ПЕТКА ТЪРНОВСКА (X в.) — отшелница от Епиват в Каликратия (Тракия). Мощите ѝ са пренесени в Търново (1231) от цар Иван Асен II. От XIII в. тя се почита като покровителка на престолния град. След 1393 мощите са пренесени във Видин, Белград, Цариград и Яш. Паметта ѝ се празнува на 14 октомври.

ПЕТЪР — апостол от дванадесетте, рибар от Капернаум, галилеянин. В Новия завет е подчертана особената роля, която му е отредена от Исус Христос (камък, на който ще се съгради храмът и т.н.). Приписват му се две послания, включени в Апостола. Паметта му се празнува заедно с другия върховен апостол — Павел на 29 и 30 юни.

ПЕТЪР I — български цар (927—970).

ПЕТЪР МИТРОПОЛИТ (неизв.—1326) — московски и всеруски митрополит. Паметта му се празнува на 21 декември и на 24 август (пренасяне на мощите му в Успенската църква през 1479).

ПИЛАТ (ПОНТИЙ ПИЛАТ) — петият от римските прокуратори в Юдея и Самария (25—36), потвърдил присъдата над Исус Христос.

ПИР — константинополски патриарх (638—641) защитник на монотелитите. Осъден на Латеранския събор (649) и на Шестия вселенски събор.

ПЛАКИДА — вж. Евстатий Плакида.

РАДУ ПАИСИЙ КАЛУГЕРА — влашки воевода (1535—1545).

РОВОАМ — син на Соломон, заел след него престола (975—958 пр.н.е.). Понеже в първите години на царуването си не се вслушва в съветите на опитните старейшини, държавата му се разпада на две — на Израилско и Юдейско царство.

РОМАН IV ДИОГЕН — византийски император (1068—1071).

РОСТИСЛАВ — княз на Велика Моравия (846—870).

САВА СРЪБСКИ — архиепископ сръбски от рода на Неманите (1175—1235). Канонизиран. Паметта му се празнува на 14 януари.

САВЕЛИЙ (III в.) — ересиарх, основател на савелианската ерес, според която бог се явява в три ипостаса, всяка от които има собствени прояви и следователно Троицата е само название, което не отразява истинското битие на бога. Савелианството е осъдено на Александрийския събор (261) и на Римския събор (262).

САМУИЛ — велик старозаветен пророк, син на Елкана и Анна, отрасъл в светилището в Силом, той става съдия и върховен жрец на Израил. По божие внушение благославя и помазва за цар Саул, като с това възстановява теократическото начало в държавата. По-късно престава да подкрепя Саул и въздига Давид. Самуил е основател и ръководител на пророчески школи. Неговата дейност оставя трайни следи в народната памет, което се отразява и в писмените паметници.

САРА — жена на патриарха Авраам и майка на Исак. След дълго безплодие ражда благословения си син Исак и отстранява от Авраамовия дом робинята си Агар и нейния син. Според преданието е живяла 127 години. Тя се сочи като пример за избор на благодатта и сила на вярата.

САУЛ — първият цар на израилтяните (приблизително ок. 1095—1055 до н.е.). Помазаник на Самуил, Саул отначало царува успешно, но по-късно (според 1 Цар. 9—31) божият дух отстъпва от него и го обладава зъл дух. Той преследва Давид до смъртта си.

СВЕТОПОЛК — княз на Велика Моравия (870—894).

СЕВИР (неизв.—538) — антиохийски патриарх (512—518), еретик монофизит, основател на сектата на северианите. Обявява се срещу решенията на Четвъртия вселенски събор. Според него при въплъщението на Христа двете му природи — сътворена и несътворена — стават една ипостас, а до този момент те са разделени.

СЕЛИМ I — османски султан (1512—1520).

СЕНАХИРИМ — асирийски цар, който напада Юдейското царство и бива поразен от еврейския бог (4 Цар. 18).

СИГИЗМУНД — унгарски крал (от 1387), император (1410—1437), чешки крал (1419—1421, 1436).

СИЛВЕСТЪР I (III в.—335) — папа римски (314—335). Съществува легенда, че той е покръстил Константин Велики.

СИМЕОН БОГОПРИЙМЕЦ — според евангелието от Лука — праведник, комуто е обещано, че няма да умре, докато не види родения спасител (Лк. 2:25—35). Симеон внася Исус в храма и пророчествува за него.

СИМЕОН — български цар (893—927).

СИМЕОН НЕМАН — вж. Стефан Неман.

СИМОН ПРОКАЖЕНИЯ — според евангелието в неговия дом във Витания Исус Христос е помазан с миро (Мат. 26, Мр. 14).

СОЛОМОН — син на Давид, цар на еврейския народ (приблизително 1015—975 пр.н.е. или 972—932 пр.н.е.). Царуването на Соломон се представя в старозаветните текстове като най-блестящо време в еврейската история. Цар Соломон е представен като мъж с изключителни качества. В центъра на неговата дейност е изграждането на Йерусалимския храм. «Премъдрият» Соломон се счита за автор на няколко старозаветни книги (Еклесиаст, Притчи Соломонови, Песен на Песните). Някои изследователи считат, че той е автор и на псалм 126.

СТЕФАН АРХИДЯКОН — първомъченик и апостол от седемдесете. Убит с камъни от фанатизирана еврейска тълпа. Паметта му се

празнува на 27 декември и в други дни.

СТЕФАН БРАНКОВИЧ (неизв.—1476) — сръбски светец.

СТЕФАН ДУШАН — сръбски крал (1331—1345) и цар (1345—1355).

СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЧ — сръбски деспот (1389—1427, но деспот от 1402).

СТЕФАН НОВИ (неизв.—764) — пострадал от иконоборците в Константинопол. Паметта му се празнува на 28 ноември.

СТЕФАН НЕМАН (СТЕФАН ПЪРВОВЕНЧАНИ) — сръбски жупан (1196—1217) и сръбски крал (1217—1227). В монашество — Симеон.

СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН — сръбски крал (1282—1321).

СТЕФАН УРОШ III ДЕЧАНСКИ — сръбски крал (1321—1336).

СУЛЕЙМАН (СЮЛЕЙМАН) II КАНУНИ — османски султан (1520—1566).

ТЕОДОРА-САРА — втората съпруга на цар Иван Александър, българска царица.

ТЕОДОСИЙ II — византийски император (408—450), инициатор за свикване на Трети вселенски събор.

ТЕКЛА ПЪРВОМЪЧЕНИЦА — родена в Икония, последователка на апостол Павел. Първата жена-християнка, пострадала за вярата. Наречена е «равноапостолна», тъй като е покръстила много езичници. Паметта ѝ се празнува на 24 септември.

ТЕОДОР МОПСУЕТСКИ (неизв.—428) — еретик. Проповядва, че у Христос има две разделени естества — божественото и човешкото. Халкидонския събор го признава за православен, но Петият вселенски събор предава на анатема всичките му съчинения (553).

ТЕОДОР ТИРОН (неизв.—306) — великомъченик, спадащ към групата на светците-воини. Пострадал в Анасия. Според легендата за него той предпазил християните от ядене на нечиста храна от жертвена кръв и затова паметта му се празнува освен на 17 февруари и в събота на първата седмица на Великия пост.

ТЕОДОСИЙ I — византийски император (379—395), свикал Втория вселенски събор през 381.

ТЕОДОСИЙ II — византийски император (408—450), през царуването на когото се свиква Ефеският събор (431).

ТЕОДОСИЙ ОБЩЕЖИТЕЛ (ТЕОДОСИЙ ВЕЛИКИ)(неизв.—529) — основател на палестинското общежително монашество. Паметта му се празнува на 11 януари.

ТЕОДОСИЙ II — търновски патриарх (1348—1359/60).

ТИМОТЕЙ — апостол от Листра, духовен син на апостол Павел. Апостол от седемдесетте, пострадал мъченически при имп. Домициан, когото съпровожда в пътешествията по гръцките земи. Апостол от седемдесетте, пострадал мъченически при имп. Домициан. В Апостола са поместени две послания, надписани с името на Павел и с адресат — Тимотей. Паметта му се празнува на 4 и 22 януари.

ТИМУРЛЕНК (ТАМЕРЛАН, ДЕМИР) — татаро-монголски вожд,

разбил Баязид при Ангора в 1402.

ТОМА — апостол от дванадесетте. Според евангелския разказ той е по-недоверчив от другите и въпреки дълбоката си преданост към Исус Христос иска да сложи пръст в раните му, за да се увери, че учителят му е възкръснал. След разделянето на апостолите проповядва в Палестина, Месопотамия, Етиопия и Индия, където загива мъченически. Паметта му се празнува на 6 октомври.

УГЛЕШ — вж. Йоан Углеш

УРОШ (СТЕФАН УРОШ) — сръбски владетел (1355—1371), син на Стефан Душан.

ФИЛОТЕЙ КОКИН — константинополски патриарх (1353—1354 и 1364—1376), исихаст, богослов, политически деятел и писател.

ФОКА — византийски император (602—610).

ФОТИЙ — константинополски патриарх (858—867 и 877—886), представител на хуманистичното течение във византийската обществена мисъл, писател.

ХАМ — един от синовете на Ной, който се държал непочтително с баща си и с това навлякъл проклятието на Ной върху сина си Ханаан. (Битие 9:22—25).

ХРЕЛЬО (неизв. — ок. 1343) — феодален владетел в Западна България, протосевваст, кесар (ок. 1340), ктитор на Рилския манастир. В монашество — Харитон.

ЦЕЛЕСТИН — римски папа (422—432), възглавил заедно с Кирил Александрийски борбата срещу Несторий.

ЮЛИАН (ЮЛИАН ОТСТЪПНИК) — византийски император (361—363).

ЮДА ИСКАРИОТ — един от дванадесетте апостоли, който предава Христос на първосвещениците и техните слуги. На тайната вечеря Христос прорича предателството на Юда. След смъртта на Исус Христос Юда се разкайва и връща парите, но те не са приети. Юда се обесва.

ЮСТИНИАН I — византийски император (527—565).

ЯКОВ — старозаветен патриарх, син на Исак и внук на Аврам. Купува от брат си Исав правото на първородство и става родоначалник на благословения и избран израелски род. От двете си жени и техните наложници има общо 12 сина, които на свой ред стават родоначалници на т. нар. «колена израилеви». При мястото Иавок той се бори с господен ангел и получава второ име Израил («герой божи»), което става общо име за целия му род и за неговите потомци.

ЯКОВ (АЛФЕЕВ) — «господен брат». В евангелския текст се споменават четирима братя господни: Яков, Йосив, Симон и Юда. Не е ясно дали се касае за братя по плът или за духовни братя.

ЯКОВ ЗАВЕДЕЕВ (неизв. — 44) — един от дванадесетте апостоли, брат на Йоан Богослов. Убит по времето на Ирод Агрипа. Паметта му се празнува на 30 април.

Съдържание

Житията в старата българска литература — Климентина Иванова 5

Жития на славянските просветители

Пространно житие на Константин-Кирил 37
Кратко житие на Константин-Кирил (Успение Кирилово) . . . 64
Проложно житие на Константин-Кирил 67
Пространно житие на архиепископ Методий 68
Проложно житие на Константин-Кирил и Методий 78
Проложно житие на Методий 79
Първо (най-старо) житие на Наум Охридски 80
Второ житие на Наум Охридски 81

Жития на църковни дейци

Проложно житие на патриарх Йоаким I 87
Пространно житие на Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий . 89
Пространно житие на митрополит Петър от митрополит Киприан . 109

Жития на отшелници

Жития на Иван Рилски 123
Народно житие на Иван Рилски 130
Проложно житие на Иван Рилски от Драгановия миней 131
Проложно житие на Иван Рилски от Норовия пролог 132
Проложно житие на Иван Рилски от Стишния пролог 135
Пространно житие на Иван Рилски от Патриарх Евтимий . . . 148
Житие с малка похвала на Иван Рилски от Димитър Кантакузин . 148

Жития на Прохор Пшински
Проложно житие на Прохор Пшински 166
Народно житие на Прохор Пшински 166
Късен житиен разказ на Прохор Пшински 169

Жития на Гавриил Лесновски
Проложно житие на Гавриил Лесновски 171
Народно житие на Гавриил Лесновски 172

Пространно житие на Йоаким Осоговски (Йоаким Сарандапорски) 176

Жития на Петка Търновска
Проложно житие на Петка Търновска 189
Пространно житие на Петка Търновска от Патриарх Евтимий . . 191

Пространно житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий . 202

Жития на владетели и воини

Проложно житие на Михаил от Потука (Михаил Воин) 219
Пространно житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак . . 221
Пространно житие на деспот Стефан Лазаревич от Константин Костенечки 248

Жития на мъченици

Мъчение на Зографските монаси (Разказ за Зографските мъченици) 283
Мъчение на Йоан Нови Сучавски (Белиградски) от Григорий Цамблак 285
Мъчение на Георги Нови Софийски от Поп Пейо 291
Мъчение на Никола Нови Софийски от Матей Граматик . . . 308

Разкази за пренасяне на мощите

Проложен разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски . 379
Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград от Григорий Цамблак 380
Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир от Владислав Граматик 383

Византийски жития в старата българска литература

Кратко житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан . . 395
Мъчение на Георги Победоносец 398
Чудото на великомъченик Георги със змея 408
Мъчение на Димитър Солунски 411
Мъчение на Юлиания 415
Пространно житие на Алексий (Алексей) човек божи 424
Пространно житие на Яков Черноризец 429
Пространно житие на Петка Епиватска от дякон Василик . . . 440
Пространно житие на Теодосий Търновски от патриарх Калист . 443
Пространно житие на Ромил Видински от Григорий Доброписец . 468

БЕЛЕЖКИ 493
РЕЧНИК НА ИМЕНАТА 662

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ЖИТИЕПИСНИ ТВОРБИ

ТОМ IV

Първо издание

Рецензенти проф. А. Миничева
ст. н. с. Л. Грашева
Редактор Светла Гюрова
Художник Елена Маринчева
Худ. редактор Кирил Гогов
Техн. редактор Любен Петров
Коректор Добринка Имова

Формат 60/90/16; тираж 5112 екз.; печатни коли 43; издателски коли 43; уик 45,35; л. г. VI/55; изд. № 6402; пор. № 160/1986 год. на изд. «Български писател»; дадена за набор на 20. VI. 1986 год.; излиза от печат на 25. XII. 1986 год.; цена 3,94 лв.

Код 25/9536172211/5506—49—86

ДП «Димитър Благоев» — София

Добавени липсващи страници!

и какво е тяхното отношение към оригиналните житиеписни творби. Докато при ораторската проза продуктивният модел може да се проследи и по произведения от български автори, посветени на общохристиянски празници, в житийния жанр няма нито един пример на подобно навлизане в тематиката на преводната агиография. Това ни дава основание да разширим кръга на включените в книгата произведения.

При подбора на житията съзнателно сме се ограничили в рамките на средновековната традиция и не включваме образци от дамаскинарската литература. Те имат своя специфика и някои нови черти и ще намерят място в друго издание, подготвяно от проф. д-р Д. Петканова.

* * *

Няколко думи за преводите, поместени в книгата. Въпреки че старата българска книжнина е позната на новобългарски език чрез преводите на такива изтъкнати познавачи на средновековната култура като В. Сл. Киселков, Й. Иванов, Ив. Дуйчев и др., преводаческата практика у нас се сблъсква с редица трудности. Някои от тях се коренят в историческата съдба на българския народ — на нарушената през робството връзка между старобългарския литературен език и говоримата реч, на това, че книжовният език на средновековието не става активно културно градиво в съвременния литературен език. Липсата на падежи и на възможности за адекватно предаване на синтактичните конструкции отдалечават преводите от средновековните им оригинали. Не съществува и исторически речник на българския език, нито дори речник на църковнославянския език, а това затруднява избора на лексикални форми за най-точно предаване на художествените достойнства на старобългарските произведения.

Азбучна истина е, че всеки превод на средновековна творба е своеобразно «транспониране» на една историческа култура в друга. От преводача се изисква не само да познава различните фази от историята на българския език, но да познава и «кода», чрез който естетическата стойност на произведението се разкрива на съвременния читател. Да се преведе филологически точно едно житие не е леко, но още по-трудно е да се преведе то така, че да се чете, без да наруши толкова различния критерий за художественост, изработен у съвременниците в техния непрекъснат досег с друг тип литература.

Основна задача в тук представените нови преводи е било да се съчетаят максималната прецизност с възможното най-адекватно предаване на стилистиката на всеки паметник. Между житиеписните творби има такива, чиито художествени достойнства са много скромни и които по-скоро представляват фабулна «заявка» за бъдещи литературни творби. Други жития са писани с ясна фраза и са издържани в своеобразен разказен ритъм, напомнящ донякъде фолклорния. Но има, и то немалко, произведения,

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

които доставят истинска естетическа наслада с ювелирната работа над словото, с интонационния си ритъм, с емоционално-експресивна наситеност, с риторични амплификации. Доколкото е било възможно, опитали сме се поне отчасти да предадем със средствата на съвременния български език, без насилие над нормалния му словоред и синтаксис, своеобразието на всяко от тези произведения. Съществуващите вече преводи сме включили в тома без редакторски промени, като сме си позволили да се намесваме само там, където има явна грешка или несъответствие с оригинала.

При превода са приети някои най-общи принципи.

Превежда се по един определен текст. Ако някои фрази в него са неясни, преводачите се съобразяват с вариантите, засвидетелствувани по други преписи, без това да се отбелязва специално, освен ако вариантите са твърде различни по смисъл.

Всички думи, които се внасят за пояснение, включително и личните имена, се поставят в четвъртите скоби. По същия начин се отбелязват и местата, които са спорни или предполагат няколко възможни варианта. Някои местоимения и думи, които се налагат от правилата на съвременния литературен език, се вмъкват без скоби. Спазена е и характерната за стила на старобългарските автори едновременна употреба на сегашно и минало време.

Избягват се някои характерни за старобългарския език повторения, когато натрупването им нарушава възприемането на текста (съюзът «и», отделни частици, честото повторение на «прочее», показателните местоимения).

Допускат се по-свободни преводи на някои думи, когато в известните паметници семантиката им е ограничена, а има данни за разширяване на значението им в по-късните периоди от езика. Ако някой израз е употребен като калка от гръцки език, взема се предвид и значението му в гръцката фраза.

Запазва се, доколкото е възможно, съответствуващият превод на причастията и причастните конституции, особено в по-ранните житийни текстове и там, където причастните форми имат стилистична и ритмоопределителна функция (например в произведенията на Патриарх Евтимий). От XIV в. насам причастията в много случаи са равностойни на глаголните форми и се предават с глаголи. Съответно конструкцията «самостоятелен дателен» в паметници от XV и особено от XVI в. на места се превежда със самостоятелно, а не с подчинено изречение.

Накрая ще се обърнем към читателите с думите на старобългарския книжовник и с молба да не «кълне» заради «грубо някак и неумело съчлененните» преводи, но да ги приеме заради самите житиеписни творби, които са драгоценна част от нашето минало, а значи — и от нашето настояще.

Климентина Иванова

Жития на славянските просветители

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

ЖИТИЕ И ДЕЯНИЯ НА БЛАЖЕНИЯ НАШ УЧИТЕЛ КОНСТАНТИН ФИЛОСОФ, ПЪРВИЯ НАСТАВНИК НА СЛАВЯНСКОТО ПЛЕМЕ

Милостивият и щедър бог, който очаква хората да се покаят, та всички да се спасят и да достигнат до познание на истината — защото той не иска смъртта на грешника, а покаяние и живот[1], макар че човекът твърде много клони към зло, — не оставя човешкия род да отпадне поради слабост, да се поддаде на дяволска съблазън и да погине, но през всички времена и години, както отначало, така и сега, не престава да ни прави много благодеяния: най-напред чрез патриарсите и отците, след тях — чрез пророците, а подир тях чрез апостолите и мъчениците, чрез праведни мъже и учители, като ги избира от този многометежен живот. Защото господ познава своите люде, които са негови, както е казал: «Моите овци чуват моя глас и аз ги познавам и ги зова по име; и те вървят след мене, и аз им давам живот вечен.»[2] Това той стори и в наше време, като ни издигна такъв учител, който просвети нашето племе, което поради слабост или по-право поради дяволска измама си беше помрачило разума и не искаше да ходи в светлината на божиите заповеди.[3] Прочее, ние излагаме неговото житие, което, макар и накратко, ни показва какъв беше той, та който иска, като слуша това, да му подражава, да възприеме бодростта и отхвърли леността, както е рекъл апостолът: «Подражавайте на мене, както аз на Христа.»[4]

В град Солун имаше един благороден и богат мъж на име Лъв, който заемаше друнгарска длъжност под властта на стратег[5]. Той беше благоверен и праведен и спазваше напълно всички божи заповеди, както някога Йов. Като живееше със съпругата си, родиха му се седем деца[6], от които най-малкият, седмият, беше Константин Философ, нашият наставник и учител. Когато майка му го роди, дадоха го на дойка да го кърми; но детето никак не искаше да поеме чуждата гръд освен майчи-

ната си чак докато беше откърмено. Това стана по божия промисъл — за да бъде добрата издънка от добър корен отхранена с чисто мляко. След това тези добри родители решиха да не се събират вече, въздържайки се помежду си; и така проживяха в господа като брат и сестра 14 години, докато ги раздели смъртта, без никак да нарушат обета си.

Когато бащата щеше вече да се представи пред божия съд, майката оплакваше това дете, казвайки: «За нищо друго не се грижа освен за това дете — как ще се устрои.» А той рече: «Вярвай ми, жено; надея се на бога, че той ще му даде такъв баща и настойник, който устройва всички християни.»[7] Това се и сбъдна.

Когато беше на седем години, детето сънува сън и го разказа на татко си и на майка си, думайки: «Стратегът събра всички девойки от нашия град и ми рече: «Избери си от тях, която искаш твоя връстница за съпруга и помощница.» Аз, като се огледах и разгледах всички, видях една най-красива между тях, със светнало лице и богато украсена със златни мъниста, с бисери и с всякакви украшения; името ѝ беше София, сиреч Премъдрост. Нея избрах.» Като чуха тези думи, родителите му казаха: «Сине, пази заповедта на баща си и не отхвърляй поуката на майка си; защото заповедта на закона е светилник и светлина. Кажи на Премъдростта: «Бъди ми сестра» и направи мъдростта своя сродница. Защото Премъдростта сияе повече от слънцето и ако вземеш нея за съпруга, с нея ще се избавиш от много беди.»[8]

Когато го дадоха на учение, той с бистрата си памет преуспяваше в науката повече от всички други ученици, та беше за почуда на всички.

Един ден, според както беше обичай у богаташките деца да си устройват забавления с лов, излезе и той с връстниците си на полето, като взе своя сокол. Щом го пусна, яви се по божие усмотрение вятър, грабна сокола и го отнесе. От това момчето изпадна в униние и скръб и два дни не яде нищо. Тъй милостивият бог със своето човеколюбие, като не искаше детето да привикне на житейски удоволствия, лесно го улови: както едно време беше уловил чрез елен Плакида[9] по време на лов, така [улови] сега и Константина чрез сокол. А той, като се замисли върху суетата на тоя живот, окайваше го, думайки: «Такъв ли е този живот, та вместо радост настъпва скръб? От днес ще поема друг път, който е по-добър от тоя, и няма да прахосвам дните си в шума на този живот.» И отдавайки се на наука, той си седеше вкъщи и учеше наизуст писанията на свети Григорий Богослов. Нарисува на стената кръстен знак и написа такава похвала на свети Григорий:

«О, Григорие, човече по тяло и ангеле по дух! Ти, бидейки човек по тяло, наистина се явяваш като ангел; защото твоите уста, като устата на един от серафимите, прославят бога и просвещават цялата вселена чрез изяснение на правата вяра. Приеми, прочее, и мене, който коленича пред тебе с вяра и любов, и ми бъди учител и просветител!»[10]

Такива слова изричаше Константин.

Вдълбочавайки се в много от беседите [на Григорий Богослов] и в тяхната голяма мъдрост, като не можеше да разбере дълбочина на смисъла, изпадна в голямо униние. А там имаше един чужденец, който беше опитен в граматиката. Отиде при него, падна в краката му, откриваше му душата си и го молеше: «Научи ме добре на граматическото изкуство.» А той, погребвайки своя талант[11], му рече: «Момко, не си хаби труда; зарекъл съм се до края на живота си да не уча никого на това.» Но момчето пак го молеше със сълзи на очи: «Вземи целия дял, който ми се пада от бащиния ми дом, но ме научи.» Но той не искаше да го послуша и Константин си отиде вкъщи и пребиваваше в молитва, за да постигне желанието на сърцето си.

Но скоро бог изпълни желанието на ония, които му се боят[12]. Царският управник, който се нарича логотет[13], като чу за неговите дарби, за неговата мъдрост и прилежно учение, което беше вродено у него, прати да го повикат, та да се учи с царя.[14] Като чу това, момчето се запъти с радост; и тръгвайки на път, коленичи и отправи молитва към бога, думайки: «Боже на отците ни и господи на милостта, който си направил всичко със словото си и с премъдростта си си създал човека да владее над сътворените от тебе твари. Дай ми намиращата се край твоя престол премъдрост, за да разбирам каква е твоята воля и да се спася. Защото аз съм твой роб и син на твоята робиня. И като изрече докрай тази Соломонова молитва[15], стана и каза «Амин!».

Като дойде в Цариград, дадоха го на учители да се учи. В три месеца той усвои граматиката и се зае с другите науки: изучи Омира и геометрията, а при Лъва[16] и при Фотия — диалектиката и всички философски науки, а освен тях и риторика, и аритметика, и астрономия, и музика, и всички други елински изкуства. И той бързо изучи всички тези науки, като да би изучавал само една от тях. Защото бързината се съчетаваше с прилежанието, като се надпреварваха взаимно, чрез което се постигат науки и изкуства. Но още повече от ученията той проявяваше своя кротък нрав и беседваше само с ония, с които това беше по-полезно, като странеше от онези, които имаха склонност към зло. Гледаше и вършеше само едно: как

вместо земното да придобие небесното, да излети от това тяло и да живее с бога.[18]

Логотетът, като го видя, че е такъв, даде му власт над целия свой дом и му позволи да влиза свободно в царските палати. А по-късно веднъж го запита: «Философе, бих искал да зная що е философия.» А той с бързия си ум отговори веднага: «Познаване на божиите и човешките неща, което учи доколко човек може да се приближи към бога и как чрез дела да стане образ и подобие на оногова, който го е създал.» От това този велик и почитан мъж го обикна още повече и често го разпитваше за тия неща. И Константин му разкриваше философското учение, като изказваше дълбоки мисли с малко слова.

Така той пребиваваше в чистота и колкото повече угаждаше на бога, толкова по-обичан ставаше на всички, тъй че мнозина силно желаеха с обич да се сдружат с него и да възприемат, според силите си, неговия добродетелен в името на бога живот. Защото всички обикнаха искрено неговата разумност.

А логотетът му оказваше всякакви достойни почести и му даваше много злато, но Константин не приемаше. По-късно веднъж му рече: «Твоят разум и твоята мъдрост отдавна ме карат да те обичам. Ето аз имам духовна дъщеря, която съм възприел от светия купел — красива, богата, от добър и богат род. Ако искаш, ще ти я дам за съпруга. И от царя сега ще получиш голяма чест и княжение[19], а в бъдеще очаквай и повече: скоро ще станеш стратег.» А философът му отговори, думайки: «Наистина, този дар е голям, но за ония, които го търсят; а за мене няма нищо по-велико от науката, чрез която ще придобия мъдрост и ще потърся прародителската чест и богатство.[20] Логотетът, като чу неговия отговор, отиде при царицата и й рече: «Този млад философ не обича тоя живот; но за да не го изпуснем за обществото, нека да го подстрижем, да го посветим на духовно звание и да му дадем служба — да бъде библиотекар на патриарха в «Света София»[21], та поне така да го задържим.» Така и постъпиха с него.

Като прекара малко време с тях на тази служба, той се отдалечи към Тясното море[22] и се скри тайно в един манастир. Търсиха го шест месеца и едва го намериха. Като не можаха да го придумат да остане на тази служба, помолиха го да приеме преподавателска катедра и да преподава философия на туземци и чужденци,[23] със съответния служебен чин и заплата. Той прие това.

По онова време цариградският патриарх Анис[24] беше повдигнал в Цариград иконоборческа ерес, като казваше да не се

почитат светите икони. Като свикаха събор[25], изобличиха го, че говори неправо, и го свалиха от престола. А той рече: «Изгониха ме с насилие, но не ме обориха; защото никой не може да противостои на моите думи.» Тогава царят с патрициите подготвиха философа и го пратиха против Аниса, като му рекоха: «Ако можеш да обориш този младеж, ще заемеш отново престола си.» А той, като видя философа млад на възраст, па и ония, които бяха изпратени с него, а не знаеше, че у него има ум на възрастен човек, рече им: «Всички вие не сте достойни за моето подножие; как ще споря аз с вас?» А философът му рече: «Не съди по човешка преценка, но гледай божиите наредби; защото, както ти си създаден от бога от земя и от душа, така и всички ние. Затова, човече, гледай към земята и не се гордей.» А Анис пак възрази: «Не подобава да се търсят цветя наесен, нито да се праща на война стар човек — като оня юноша Нестор[26].» Философът му отговори: «Ти сам говориш против себе си. Кажи ни: в коя възраст душата е по-силна от тялото?» Той рече: «На старост.» А философът му каза: «Ами ние на каква борба те караме: на телесна ли, или на духовна?» Той рече: «На духовна.» Тогава философът му отговори: «Щом е тъй, ти трябва да си сега посилен; тъй че не ни говори такива приказки. Защото ние нито търсим цветя не навреме, нито те караме на бой.»

Като бе посрамен по този начин, старецът обърна разговора на друга страна и рече: «Кажи ми, младежо, защо не се покланяме на кръста и не го целуваме, когато той е счупен, а вие не се срамувате да почитате една икона даже и тогава, когато тя е нарисувана само до гърдите?» Философът отговори: «Кръстът има четири части, и ако една негова част липсва, той вече губи своя образ; а иконата само с лицето показва образа и подобието на оногова, за когото е нарисувана. Който я гледа, не вижда лице нито на лъв, нито на рис, а вижда лицето на първообраза.» Старецът пак запита: «А защо се кланяме на кръст без надпис, когато има и други кръстове, а пък вие не отдавате почит на една икона, ако на нея не е написано името на оногова, чийто образ е нарисуван?» Философът отговори: «Защото всеки кръст има образ, подобен на Христовия кръст, а всички икони не изобразяват един и същ образ.» Старецът отново възрази: «Щом като бог е заповядал на Мойсея «Не си прави никакво подобие»[27], защо вие правите такива подобия и им се кланяте?» На това философът отговори: «Ако бог беше рекъл «не прави никакво подобие», ти би бил прав; но той е рекъл «[Не прави] всякакво подобие», сиреч «[не прави] недостойно подобие.» Като не можа да отговори на това, старецът млъкна посрамен.

След това агаряните, наричани сарацини, повдигнаха хула против единната божественост на света Троица, казвайки: «Как вие, християните, признавайки един бог, го превръщате на трима, като твърдите, че има Отец, Син и Дух? Ако можете да обясните това явно, пратете при нас мъже, които могат да говорят за тези неща и да ни убедят.»[28]

Тогава философът беше на двадесет и четири години. Царят събра съвет и като го повика, рече му: «Чуваш ли, философе, какво говорят скверните агаряни против нашата вяра? Ти, като си служител и ученик на света Троица, иди и им се противопостави. И нека бог, съвършителят на всяко дело, който се слави в троица — Отец, Син и Свети дух, — да ти даде благодат и сила на словото и да те покаже като втори Давид, който победи Голиата с три камъка[29], и да те върне при нас, като те удостои с царството небесно.» Като чу това, той отговори: «С радост ще отида за християнската вяра. Защото има ли за мене на този свят нещо по-сладко от това — да живея и да умра за света Троица?» Изпратиха го прочее, като му придадоха и асикрита Георгий Полаша[30].

Като пристигнаха там[31], те видяха странни и гнусни неща, които безбожните агаряни бяха извършили за поругание и присмех на християните, които живееха в ония места благочестиво в името на Христа, и ги оскърбяваха твърде много: отвън по вратите на всички християни бяха изписали образи на демони, вършеха разни глуми и ги подиграваха. Попитаха прочее философа, думайки: «Можеш ли, философе, да разбереш какъв е този знак?» А той им рече: «Виждам демонски образи и мисля, че вътре живеят християни; демоните, като не могат да живеят с тях, бягат вън от тях. А там, където няма това изображение отвън, те живеят вътре заедно с хората.»

Като седнаха на обяд, агаряните — мъдри и книжовни люде, изучени добре в геометрията, в астрономията и в другите науки, — за да изпитат Константина, запитаха го, думайки: «Виждаш ли, философе, удивително чудо: откак Мохамед ни донесе благовестие от бога и обърна във вярата много народ, всички ние спазваме закона, без да престъпваме нищо; а вие, които държите Христовия закон, го спазвате и изпълнявате един тъй, друг иначе — комуто както е угодно.» На това философът отговори: «Нашият бог е като морската бездна. За него пророкът казва: «Кой ще обясни рода му? Защото от земята се взима животът му.»[32] За да го намерят, мнозина се впущат в тази бездна; силните по ум, като добиват с негова помощ умствено богатство, преплуват бездната и се връщат; а слабите по ум се опитват да преплуват морето като с изгнили кораби и едни от тях потъват, а други, влачейки се с немощно

безсилие, едва си отдъхват с мъка. А вашето [учение] е лесно и достъпно, та може да го премине всеки — и малък, и голям. Защото в него няма нищо извън човешките обичаи, а има само онова, което всеки може да върши. [Мохамед] всъщност не ви е заповядал нищо: щом като не е обуздал гнева ви и похотта ви, а ги е разпуснал, в каква ли пропаст ще ви хвърли? Нека разумните да разберат! А Христос постъпва не така: той вдига отдолу нагоре онова, което е тежко, и поучава хората чрез вяра и божии добродетели. Бидейки творец на всичко, той е създал човека между ангелите и животните, като със словото и разума го е отличил от животните, а с гнева и похотите — от ангелите. И който към която страна клони, към нея се и приобщава: или към висшите, или към низшите [животните].»

Отново го попитаха: «Щом като има един бог, как вие го славите в три божества? Кажи, ако знаеш! Защото вие го именувате Отец, Син и Свети дух. Щом е тъй, дайте му тогава и жена, та да се разплодят от него много богове.» На това философът отговори: «Не говорете такива безсрамни хули. Ние добре сме научени от пророците и от църковните отци и учители да славим светата Троица: Отец, Слово и Дух — три лица в едно същество. Словото се въплоти в девица и се роди заради нашето спасение, както свидетелствува и вашият пророк Мохамед, който пише така: «Пратихме нашия дух при дева, като пожелахте тя да роди.»[33] Ето, аз от него ви давам обяснение за света Троица.»

Сразени от тези думи, те обърнаха разговора на друга страна и рекоха: «Така е, както казваш, гостенино. Но щом Христос е ваш бог, защо вие не вършите онова, което той заповядва? В евангелските книги е писано: «Молете се за вашите врагове, правете добро на ония, които ви ненавиждат и ви гонят, и обръщайте бузата си на ония, които ви бият.»[34] Вие обаче не постъпвате така, а острите и вие оръжието си против ония, които вършат това срещу вас.» На това философът отговори: «Когато в закона има две заповеди, кой се явява изпълнител на закона: онзи ли, който спазва само едната заповед, или онзи, който спазва и двете?» Те отговориха: «Разбира се, че онзи, който спазва и двете.» Тогава философът каза: «Бог е рекъл: «Молете се за ония, които ви обиждат»,[35] но той е рекъл още и това: «Никой не може да покаже на този свят по-голяма любов от тая — да положи душата си за своите приятели.»[36] А ние правим това за приятелите си, за да не би заедно с телесното им пленение да бъде пленена и душата им.» Те пак го попитаха, думайки: «Христос е дал данък за себе си и за другите[37]; вие защо не вършите неговите дела? Ако вие не плащате данък за себе си, понеже се браните, защо не давате

данък на тъй великия и силен исмаилтянски народ поне за вашите братя и близки? Та ние искаме малко — само по една жълтица. И тогава, докато свят светува, ние ще пазим мир между нас, както никой друг народ.» Философът отговори: «Ако някой човек, следвайки своя учител, иска да върви по същия път, по който върви учителят, а друг го срещне и го отбие от пътя, той приятел ли му е, или враг?» Те рекоха: «Враг.» Философът продължи: «Когато Христос даде данък, кое царство беше: исмаилтянско ли, или римско?» Те отговориха: «Разбира се, римско.» А той им рече: «Щом е тъй, не бива да ни осъждате, задето всички плащаме данък на ромеите.»

След това му зададоха още много въпроси, като го изпитваха по всички изкуства, които и самите те познаваха. Той им обясни всичко. Като ги обори и по тия въпроси, те го попитаха: «Отде ти знаеш всичко това?» А той им рече: «Някой си човек почерпал малко вода от морето и като я носел в един мех, хвалел се пред минувачите: «Виждате ли, ето вода, каквато няма никой друг освен мене.» Но дошъл един крайморец и му рекъл: «Не те ли е срам да говориш така и да се хвалиш с тоя смрадлив мех? Та ние имаме цяла морска бездна!» Така постъпвате и вие. А всички изкуства са произлезли от нас.»

След това, за да го смаят, показаха му насадена градина, която понякога сама изникваше от земята. Той им обясни как става това. Тогава те му показаха всичкото си богатство — къщи, украсени със злато и сребро, със скъпоценни камъни и бисер, казвайки: «Гледай, философе, дивно чудо: виж колко е голяма силата и колко е несметно богатството на халифа, господаря на сарацините!» А той им отговори: «То не е чудно, трябва да се въздаде хвала на бога, който е сътворил всичко това и го е дал за радост на хората. Всичко е негово, а не на другиго.» Най-сетне те отново изпаднаха в своята злоба и му дадоха да пие отрова. Но всемилостивият бог, който рекъл: «Даже и ако изпиете нещо смъртоносно, няма да ви навреди»[38], го запази невредим от тази гибелна отрова и го върна здрав в отечеството му.

Не след дълго той се отрече от целия този живот и се уедини на едно място в безмълвие, задълбочен само в себе си.[39] Той не оставяше нищо за утрешния ден, а раздаваше всичко на сиромасите, като възлагаше надеждата си на бога, който всеки ден се грижи за всички.[40] Веднъж на някакъв празничен ден, когато прислужникът му се оплакваше, думайки: «На тоя светъл ден нямаме нищо за ядене», той му рече: «Оня, който едно време нахрани израилтяните в пустинята,[41] той сега ще прати и на нас тук храна. Иди и повикай поне пет души сиромаси и очаквай божията помощ.» Щом наближи време за

обяд, неочаквано дойде един мъж и донесе цял товар от всякакви ястия и десет жълтици. А Константин въздаде хвала на бога за всичко това.

Подир това той отиде в Олимп[42] при брата си Методий и остана да живее там, отправяйки непрестанни молитви към бога и беседвайки само с книгите.[43] Денонощно се занимаваше с тях заедно с брата си; водейки достоен живот и насочвайки в сърцето си пътеките си към бога,[44] той прибавяше труд към труд и преуспяваше твърде много в божиите добродетели. Но за тези неща засега ще кажем само толкова.[45]

По това време дойдоха при гръцкия цар пратеници от хазарите,[46] които казаха: «Ние открай време познаваме единаго бога, който е над всичко, и нему се кланяме на изток, но пазим и някои наши срамни обичаи. Евреите ни нудят да приемем тяхната вяра и техните обичаи, а, от друга страна, сарацините, като ни предлагат мир и много дарове, теглят ни към своята вяра, казвайки: «Нашата вяра е по-добра от вярата на всички други народи.» Затова, пазейки старата дружба и обич, ние пращаме пратеници при вас — защото вие сте велик народ и владеете царството от бога, — като искаме от вас съвет и ви молим да ни пратите учен мъж; ако той обори евреите и сарацините, ние ще приемем вашата вяра.»

Тогава царят потърси философа и като го намери, разказа му за хазарската молба и му рече: «Иди, философе, при тия хора, говори им и им дай обяснения за света Троица с нейна помощ; защото никой друг не може да извърши това, както трябва.» Константин рече: «Щом заповядаш, господарю, аз с радост ще отида за тази работа — пеш и бос, без всичко онова, което бог е казал на учениците си да не носят.»[47] А царят му възрази: «Ако ти би искал да направиш това от свое име, добре говориш; но като имаш предвид царската власт и достойнство, иди със съответните почести и с царска помощ.»

[Константин] веднага тръгна на път. Като стигна в Херсон,[48] той изучи еврейския език и книжнина и преведе осемте части на граматиката,[49] от което придоби по-голямо познание.

Тук живееше някой си самаританин,[50] който идваше при Константина и спореше с него. Веднъж донесе самаритански книги и му ги показа. Философът ги измоли от него и затворил се в жилището си, отдаде се на молитва. Добивайки просветление от бога, той започна да чете книгите безпогрешно. Като видя това, самаританинът възкликна с голям глас: «Наистина ония, които вярват в Христа, скоро приемат светия дух и неговата благодат.» Веднага след това син му се покръсти, а след него се покръсти и самият той.

Там [философът] намери евангелие и псалтир, написани с

руски букви, и срещна човек, който говореше на тоя език.[51] Той влезе в разговор с него и разбра смисъла на речта му, сравнявайки със своя говор различието на звуковете на гласни и на съгласни. И като отправи молитва към бога, скоро започна да чете и да говори [на тоя език]. И всички му се удивляваха и хвалеха бога.

Като чу, че свети Климент още лежи в морето,[52] помоли се и рече: «Вярвам на бога и се надявам на свети Климента, че ще го намеря и ще го извадя от морето.» Той убеди архиепископа и като се качиха на кораб заедно с целия клир и с благочестивите граждани, отидоха на мястото. Щом стигнаха, морето утихна съвсем и те започнаха да копаят, пеейки. Веднага се разнесе голямо благоухание, като от много кадила, и след това се повиха светите мощи. Поеха ги с голяма чест и прослава от страна на всички граждани и ги занесоха в града, както пише в неговото Обретение[53].

[По това време] хазарският воевода излезе с войска, заобиколи един християнски град и го обсади. Като узна това, философът, без да се колебае, отиде при него; побеседва с него, наговори поучителни думи, укроти го. Той обеща да се покръсти и се оттегли, без да направи никаква пакост на ония хора.

А философът се върна обратно по своя път.

В първия час[54], когато си правеше молитвата, нападнаха го маджари, които виеха като вълци[55] и искаха да го убият. Но той не се уплаши и не изостави молитвата си, а само казваше «Господи помилуй» — защото беше свършил вече службата [на първия час]. А те, като го видяха, по божие повеление се укротиха и започнаха да му се покланят. И като изслушаха поучителните слова от устата му, пуснаха го с мир с цялата му дружина.

Като се качи на кораб, [Константин] пое пътя към хазарската земя, между Меотийското езеро[56] и Каспийската врата[57] на Кавказките планини. Хазарите изпратиха да го посрещне един опитен и хитър мъж, който влезе в разговор с него и му рече: «Защо вие имате лошия обичай да поставяте на мястото на един цар друг цар, от друг род? Ние [винаги] правим това според рода.» Философът му отговори: «И бог на мястото на Саула, който не вършеше нищо богоугодно, избра Давида, който угаждаше богу, и неговия род.» Онзи отново запита: «Защо вие изказвате всичките си доводи, като държите Библията в ръка? Ние не [постъпваме] така, а изнасяме всичката си мъдрост от гърдите си, като да сме я погълнали, и не се гордеем с Писанието като вас.» А философът му отвърна: «На това аз ще ти отговоря така: ако срещнеш гол човек и той ти каже

«Имам много дрехи и много злато», ще му повярваш ли, като го виждаш гол?» Хазаринът отвърна: «Не.» Тогава философът му рече: «Така и аз ти казвам: ако ти наистина си погълнал всичката мъдрост, както се хвалиш, кажи ми колко родове има от Адама до Мойсея и по колко години е държал всеки род?» Като не можа да отговори на това, хазаринът млъкна.

Като стигнаха там [т. е. в столицата], когато щяха да седнат на обяд у кагана, попитаха го: «Какъв е твоят сан, та да те поставим [на съответно място] според сана ти?» Той рече: «Имах дядо, много велик и славен, който стоеше близо до царя. Но когато отхвърли дадената му голяма чест, той бе изгонен и отиде в чужда земя, обедня и там ме роди. Аз потърсих прешната си прадедовска чест, но не можах да я постигна, защото съм Адамов внук.»[58] Те му отговориха: «Уместно и право говориш, гостенино.» И оттогава почнаха да му оказват почести.

Каганът вдигна чаша и рече: «Да пием в името на единия бог, който е създал всяка твар.» А философът, като взе чашата си, рече: «Пия в името на единия бог и на неговото Слово, който чрез словото е създал всяка твар, чрез когото се утвърдиха небесата, и в името на животворящия дух, чрез когото се крепи цялото им войнство.»[59] Каганът му отговори: «За всичко говорим еднакво, но различно мислим само по това: вие славите троица, а ние само един [бог], придържайки се о Писанието.» Философът отговори: «Писанието проповядва и Слово, и Дух. Ако някой ти оказва почит, но не почита твоето слово и твоя дух, а пък друг почита и трите, кой от двамата те почита повече?» «Който почита и трите» — рече каганът. Тогава философът отговори: «Затова ние постъпваме по-добре, като доказваме това с примери, вслушвайки се в пророците. Защото Исайя е рекъл: «Чуй ме, Якове Израилю, когото аз съм призовал: Аз съм първият, аз съм во веки; и сега ме проводи господ и неговият дух.»[60]

Юдеите, които стояха наоколо, му рекоха: «Кажи ни, как може женски пол да вмести в утробата си бога, когото не може да погледне, а камо ли да роди?» А философът, като посочи с пръст кагана и неговия пръв съветник, рече: «Ако някой каже, че първият съветник не може да приеме кагана на гости, а пък след това каже, че последният негов слуга може да приеме кагана и да му окаже почести — как да нарека такъв човек, кажете ми: умен ли, или безумен?» «Безумен, и то много безумен», отвърнаха те. Тогава философът ги запита: «От всички видими твари кое е най-достойно?» Отговориха му: «Човекът; защото той е създаден по образ и подобие божие.» А философът им рече: «Не са ли тогава безумни ония, които казват:

бог не може да се вмести в човека?» Та нали той се вмести и в къпина, и в облак, и в буря, и в дим, когато се явяваше на Мойсея и на Йова? Как можеш, когато един е болен, да лекуваш другиго? И човешкият род, който е изпаднал в изтление, от кого другиго би получил обновление, ако не от самия свой творец? Кажете ми: ако лекарят иска да постави пластир на някой болен, на дърво и на камък ли ще го постави? И ще направи ли по тоя начин болния човек здрав? А защо Мойсей, подбуден от светия дух, рече в молитвата си, простирайки ръце [към бога]: «Не ни се явявай вече, милосърдний господи, в каменен гръм и в тръбен глас, но се всели в нашите утроби и отнеми нашите грехове!»[61] Така казва Акила.»[62]

И така се разотидоха от обяда, като определиха ден, в който да беседват за всички тези неща.

Като седнаха отново с кагана, философът рече: «Аз съм самичък между вас, без род и без другари; но ние спорим за бога, в чиито ръце е всичко, и нашите сърца. Сега, като говорим, нека ония от вас, които са силни в словото, каквото разберат, да кажат, че е тъй; а което не разбират, да попитат, и ние ще им обясним.» Юдеите му отговориха, думайки: «И ние признаваме в Писанието и Слово, и Дух. Но кажи ни, кой закон е дал бог на хората по-напред: Мойсеевия ли, или тоя, който вие държите?» А философът рече: «Затова ли питате, за да спазвате по-стария закон?» «Да, отговориха те; защото трябва да се спазва по-първият закон.» Тогава философът им рече: «Ако искате да спазвате по-стария закон, откажете се съвсем от обрезанието.» Те възразиха: «Защо говориш така?» «Кажете ми открито, рече философът: първият закон при обрезанието ли бе даден, или преди обрезанието?» «Мислим, че при обрезанието», отговориха те. А той им рече: «След запрещението на Адама и след неговото грехопадение не даде ли бог на Ноя първия закон, като нарече тоя закон «завет»? Защото бог му рече: «Ето аз ще поставя моя завет пред тебе и пред твоето потомство, и пред цялата земя», който се състои в три заповеди. И [още рече бог]: «Яжте като злак тревист всичко, което хвърчи по небето, и всичко, което е на земята, и всичко, което е във водата; само месо с кръвта му [която е] негова душа — него не яжте.» И още: «Който пролее човешка кръв, вместо нея да се пролее неговата кръв.»[63] Защо вие, въпреки това, твърдите, че спазвате първия закон?» На това евреите му отговориха: «Ние държим първия закон — Мойсеевия; а това, [което ти казваш], бог не го е нарекъл «закон», а «завет» — както и наредбите на човека в рая нарече «заповед», и наредбите на Авраама нарече другояче: «обрезание», а не «закон». Защото друго е «закон», а друго е «завет». Творецът е нарекъл двете неща

различно.» Философът им отговори: «Аз пък по този въпрос ще ви кажа, че законът се нарича още и «завет». Защото бог рече на Авраам: «Влагам моя завет във вашата плът», който [завет] той нарече още и «знак», който ще бъде между мене и тебе.»[64] И към Йеремия той извика: «Чуйте [думите на] тоя завет и кажете на мъжете Юдови и на жителите йерусалимски; и речи им: «Тъй казва господ бог Израилев: проклет да е оня човек, който не послуша думите на тоя завет, който аз заповядах на бащите ви в деня, в който ги изведох от Египетската земя.»[65] Юдеите му отговориха: «Така приемаме и ние, че законът се нарича и завет; но всички ония, които се придържаха към Мойсеевия закон, все угодиха на бога. Тъй че и ние, придържайки се към него, се надяваме да бъде тъй. А вие, като въздигате друг закон, потъпквате божия закон.» Философът им рече: «Ние постъпваме добре. Ако Авраам не беше възприел обрезанието, а беше се придържал към [първия], Ноевия закон, не би се нарекъл божий приятел. Също по-късно и Мойсей, след като написа своя закон, не се придържаше вече към предишния закон. Та и ние също постъпваме по техния пример: като получихме от бога закон, спазваме го, та да пребъдва твърдо божията заповед. Защото, когато бог даде на Ноя закон, не му каза, че по-късно ще даде друг, а му каза, че [този завет] ще пребъдва вечно във всяка жива душа.[66] Също и по-късно, като даде обет на Авраама, не му извести, че ще даде друг на Мойсея. И защо вие се придържате към [Мойсеевия] закон, когато бог е възвестил чрез Йезекииля: «Ще го променя и ще ви дам друг.»[67] А Йеремия е казал явно: «Ето идват дни, казва господ, и ще дам на дома Юдов и на дома Израилев нов завет — не според завета, който дадох на вашите отци в ония дни, когато ги хванах за ръка, за да ги изведа от Египетската земя. Защото те не останаха в моя завет и аз ги възненавидях. Но ето завета, който ще дам на дома Израилев след ония дни, казва господ: ще вложа моя закон в помишленията им и ще го напиша в сърцата им; и аз ще им бъда бог, а те ще бъдат мой народ.»[68] И пак същият Йеремия казва: «Тъй казва господ: «Спрете се във вашите пътища, разгледайте и разпитайте за вечните божии пътеки, вижте кой е истинският път и тръгнете по него; и ще намерите успокоение за душите си.» Но те рекоха: няма да вървим. Поставих пазачи над вас [да ви рекат]: «Слушайте гласа на тръбата.» Но те казаха: няма да слушаме. И тъй, чуйте, народи, и вие, които пасете стадото сред тях.»[69] И веднага след това [добавя]: «Чуй, земьо: ето, аз ще напратя върху тия хора зло, плод на тяхното отвръщане [от мене]; защото те не послушаха моите думи и отхвърлиха моя закон, който им проповядваха пророците.»[70] И не само с тези места мога да ви покажа,